THE MAHĀBHĀRATA

FOR THE FIRST TIME CRITICALLY EDITED BY

VISHNU S. SUKTHANKAR†
(Aug. 1925—Jan. 1943)

S. K. BELVALKAR
(since April 1943)

WITH THE CO-OPERATION OF

SHRIMANT BALASAHEB PANT PRATINIDHI†; R. N. DANDEKAR; S. K. DE; F. EDGERTON; A. B. GAJENDRAGADKAR†; P. V. KANE; R. D. KARMARKAR; V. G. PARANJPE; RAGHU VIRA; V. K. RAJAVADE†; N. B. UTGIKAR†; P. L. VAIDYA; V. P. VAIDYA†; H. D. VELANKAR; M. WINTERNITZ†; R. ZIMMERMANN†

AND OTHER SCHOLARS

AND ILLUSTRATED FROM ANCIENT MODELS BY

SHRIMANT BALASAHEB PANT PRATINIDHI
RAJA OF AUNDH

Under the Patronage of the Raja of Aundh; the British Academy, London; the Union Government of the Republic of India; Governments of the States of Bombay, West Bengal, Madras, Bihar, Uttara Pradesh, Gwalior, Hyderabad, Mysore, Orissa and Assam; the Universities of Bombay, Calcutta, Travancore, Poona and Delhi; the Governments of Burma and Nepal; Several Commercial Firms and Charitable Trusts; and other Distinguished Donors

POONA
BHANDARKAR ORIENTAL RESEARCH INSTITUTE
1958

THE

MAHĀBHĀRATA

FOR THE FIRST TIME CRITICALLY EDITED BY

VISHNU S. SUKTHANKAR†
(Aug. 1925—Jan. 1943)

S. K. BELVALKAR
(since April 1943)

WITH THE CO-OPERATION OF

SHRIMANT BALASAHEB PANT PRATINIDHI†; R. N. DANDEKAR; F. EDGERTON; A. B. GAJENDRAGADKAR† ; P. V. KANE; R. D. KARMARKAR; V. G. PARANJPE; RAGHU VIRA; V. K. RAJAVADE†; N. B. UTGIKAR†; P. L. VAIDYA; V. P. VAIDYA†; H. D. VELANKAR ; M. WINTERNITZ†; R. ZIMMERMANN†

AND OTHER SCHOLARS

AND ILLUSTRATED FROM ANCIENT MODELS BY

SHRIMANT BALASAHEB PANT PRATINIDHI
RAJA OF AUNDH

Under the Patronage of the Raja of Aundh; the British Academy, London; the Union Government of the Republic of India; Governments of the States of Bombay, West Bengal, Madras, Bihar, Uttara Pradesh, Gwalior, Hyderabad, Mysore, Orissa and Assam; the Universities of Bombay, Calcutta, Travancore Poona and Delhi; the Governments of Burma and Nepal; Several Commercial Firms and Charitable Trusts; and other Distinguished Donors

POONA

BHANDARKAR ORIENTAL RESEARCH INSTITUTE

1958

THE
DROṆAPARVAN

BEING THE SEVENTH BOOK OF THE MAHĀBHĀRATA

THE GREAT EPIC OF INDIA

FOR THE FIRST TIME CRITICALLY EDITED BY

SUSHIL KUMAR DE

Professor, Jadavpur University, Calcutta, and Honorary Fellow,

Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland

POONA

BHANDARKAR ORIENTAL RESEARCH INSTITUTE

1958

CONTENTS OF VOLUME VIII

ILLUSTRATIONS

ABBREVIATIONS AND DIACRITICAL SIGNS

add. = adding.
addl. = additional.
adhy. = adhyāya(s).
App. = Appendix.
Arj. = Arjunamiśra.
B. = Bombay edition of the Mbh. (Śaka 1799).
BG. = Bhagavadgītā.
C. = Calcutta ed. of the Mbh.
chap. = chapter(s).
comm. = commentary(taries).
cont. = continue(s).
corr. = corrected, correction.
Crit. App. = Critical Apparatus.
Dev. = Devabodha.
ed. = edition.
fig. = figure(s).
fol. = folio(s).
foll. = following.
fragm. = fragment(ary).
hapl. = haplographic(ally).
illeg. = illegible.
inf. lin. = *infra lineam* (below the line).
ins. = insert(s).
int. lin. = *inter lineas* (between the lines).
interp. = interpolate(s).
introd. = introduction, introductory.
K. = Kumbhakonam ed. of the Mbh.
L. = Line.
M. = Madras edition of the Mbh. (by P. P. S. Sastri, 1931-1936).
m *or* marg. = marginal(ly).
Mañj. = Bhāratamañjarī (Kāvyamālā 64).
Manu. = Manusmṛti (ed. N. S. P.).
Mbh. = Mahābhārata.
Nīl. = Nīlakaṇṭha.
O-J. = Old-Javanese.
om. = omit(s), omitting.
orig. = original(ly).
post. = posterior.
pr. m. = *propria manu* (by own hand).
prob. = probably.
r. = repeat(s), repeated.
Rām. = Rāmāyaṇa (ed. N. S. P.).
ref. = refer(ence).
resp. = respective(ly).
sec. m. = *secunda manu* (by another hand).
st. = stanza(s).
supp. = supplementary.
sup. lin. = *supra lineam* (above the line).
transp. = transpose(s), transposition.
v. = verse.
(var.) = with variation(s).
v. l. = varia(e) lectio(nes).

❀❀ (in the critical footnotes) enclose citations from commentators.

[ ] besides their normal uses, enclose *additions* to MS. readings.

( ) besides their normal uses, enclose superfluous letters, which should be *omitted* from MS. readings.

* (superior star) in the text indicates an *emendation*.

* * (in the MS. readings) indicate syllables lost through injury to MS.

~~~~ printed below (or along the side-margin of) any part of the constituted text indicates that the reading of it is less than certain.

C denotes a "Commentary", prefixed to the abbreviation of the name of a commentator ; thus, Cd = Comm. of Devabodha ; Ca. n. p. s. v = Comm. of Arjunamiśra, Nīlakaṇṭha, Paramānanda, Vidyāsāgara and Vādirāja. A "p" is added on to denote a "pāṭha" or variant ; thus, Cnp = a pāṭha mentioned in the Comm. of Nīlakaṇṭha.
~~~~

THE

MAHĀBHĀRATA

FOR THE FIRST TIME CRITICALLY EDITED BY

VISHNU S. SUKTHANKAR†
(Aug. 1925—Jan. 1943)

S. K. BELVALKAR
(since April 1943)

WITH THE CO-OPERATION OF

SHRIMANT BALASAHEB PANT PRATINIDHI†; R. N. DANDEKAR; F. EDGERTON; A. B. GAJENDRAGADKAR†; P. V. KANE; R. D. KARMARKAR; V. G. PARANJPE; RAGHU VIRA; V. K. RAJAVADE†; N. B. UTGIKAR†; P. L. VAIDYA; V. P. VAIDYA†; H. D. VELANKAR; M. WINTERNITZ†; R. ZIMMERMANN†

AND OTHER SCHOLARS

AND ILLUSTRATED FROM ANCIENT MODELS BY

SHRIMANT BALASAHEB PANT PRATINIDHI
RAJA OF AUNDH

Under the Patronage of the Raja of Aundh; the British Academy, London; the Union Government of the Republic of India; Governments of the States of Bombay, West Bengal, Madras, Bihar, Uttara Pradesh, Gwalior, Hyderabad, Mysore, Orissa and Assam; the Universities of Bombay, Calcutta, Travancore, Poona and Delhi; the Governments of Burma and Nepal; Several Commercial Firms and Charitable Trusts; and other Distinguished Donors

POONA

BHANDARKAR ORIENTAL RESEARCH INSTITUTE

1958

THE

DROṆAPARVAN

BEING THE SEVENTH BOOK OF THE MAHĀBHĀRATA

THE GREAT EPIC OF INDIA

FOR THE FIRST TIME CRITICALLY EDITED BY

SUSHIL KUMAR DE

Professor, Jadavpur University, Calcutta, and Honorary Fellow,

Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland

POONA

BHANDARKAR ORIENTAL RESEARCH INSTITUTE

1958

CONTENTS OF VOLUME IX

ERRATA

(i) Text

Page	Adhy.	Stanza				
29	5	34[c]	*read*	त्रैयम्बक	*for*	त्रैय्यम्बक
465	86	14[d]	,,	निग्रहीतुं	,,	निगृहीतुं
1001	169	6[c]	,,	तूष्णीं बभूवू	,,	तूष्णींबभूवू
1028	172	20[a]	,,	-तेजोभि-	,,	-तेजोऽभि
1055	173	91[b]	,,	सर्वतोक्षिमयो	,,	सर्वतोऽक्षिमयो

(ii) Critical Apparatus

Page	Adhy.	Stanza	Line				
24	4	14	8	*read*	$D_{1-8.\ 5.\ 6}$	*for*	$D_{1-3.\ 5.\ 5.\ 6}$
264	49	Foot-note col. 1, ll. 1–2		,,	twenty	,,	nineteen
309	57	26	10	,,	$D_{7.\ 8}$	,,	$D_{7.\ 3}$
311	57	43	4	,,	Ca.d	,,	Ca
338	63	17	2	,,	68. 54	,,	78. 25
809	141	13	6	*delete*	the hyphen preceding 13[cd].		
1053	173	75	17	*read*	1468*	*for*	1464*

(iii) Appendix

Page	App.	Line				
1070	7	1	*read*	मूर्छा	*for*	मूर्च्छा
1070	7	22	,,	तथास्तं गत	,,	तथास्तंगत
1077	8	4	,,	सान्त्वयित्वा	,,	सांत्वयित्वा
1102	8	24	,,	चाप्यह्ना	,,	चाप्याह्ना

(iv) Introduction

Page	Lines	
VIII	4–5	*Read* — after dated — in the Kingdom of Maharaja Ranjit Singhji

ABBREVIATIONS AND DIACRITICAL SIGNS

add. = adding.
addl. = additional.
adhy. = adhyāya(s).
App. = Appendix.
Arj. = Arjunamiśra.
B. = Bombay edition of the Mbh. (Śaka 1799).
BG. = Bhagavadgītā.
C. = Calcutta ed. of the Mbh.
chap. = chapter(s).
comm. = commentary(taries).
cont. = continue(s).
corr. = corrected, correction.
Crit. App. = Critical Apparatus.
Dev. = Devabodha.
ed. = edition.
fig. = figure(s).
fol. = folio(s).
foll. = following.
fragm. = fragment(ary).
hapl. = haplographic(ally).
illeg. = illegible.
inf. lin. = *infra lineam* (below the line).
ins. = insert(s).
int. lin. = *inter lineas* (between the lines).
interp. = interpolate(s).
introd. = introduction, introductory.
K. = Kumbhakonam ed. of the Mbh.
L. = Line.
M. = Madras edition of the Mbh. (by P. P. S. Sastri, 1931-1936).
m *or* marg. = marginal(ly).
Mañj. = Bhāratamañjarī (Kāvyamālā 64).
Manu. = Manusmṛti (ed. N. S. P.).
Mbh. = Mahābhārata.
Nīl. = Nīlakaṇṭha.
O-J. = Old-Javanese.
om. = omit(s), omitting.
orig. = original(ly).
post. = posterior.
pr. m. = *propria manu* (by own hand).
prob. = probably.
r. = repeat(s), repeated.
Rām. = Rāmāyaṇa (ed. N. S. P.).
ref. = refer(ence).
resp. = respective(ly).
sec. m. = *secunda manu* (by another hand).
st. = stanza(s).
supp. = supplementary.
sup. lin. = *supra lineam* (above the line).
transp. = transpose(s), transposition.
v. = verse.
(var.) = with variation(s).
v. l. = varia(e) lectio(nes).

❀ ❀ (in the critical footnotes) enclose citations from commentators.

[ ] besides their normal uses, enclose *additions* to MS. readings.

( ) besides their normal uses, enclose superfluous letters, which should be *omitted* from MS. readings.

* (superior star) in the text indicates an *emendation*.

* * (in the MS. readings) indicate syllables lost through injury to MS.

~~~ printed below (or along the side-margin of) any part of the constituted text indicates that the reading of it is less than certain.

C denotes a "Commentary", prefixed to the abbreviation of the name of a commentator ; thus, Cd = Comm. of Devabodha ; Ca. n. p. s. v = Comm. of Arjunamiśra, Nīlakaṇṭha, Paramānanda, Vidyāsāgara and Vādirāja. A "p" is added on to denote a "pāṭha" or variant ; thus, Cnp = a pāṭha mentioned in the Comm. of Nīlakaṇṭha.
~~~

INTRODUCTION

The following thirty-five MSS. of the Droṇaparvan out of a total of sixty-one collated MSS. are selected to constitute

THE CRITICAL APPARATUS

I. N(ORTHERN) RECENSION (23 MSS.)

(a) *North-western Group*

Śāradā (or Kāśmīrī) Version (Ś)

$Ś_1$ = London, India Office Library, No. 6483b/3307. Dated A. D. 1709.

$Ś_2$ = London, India Office Library, No. 6481/3334. Fragmentary and incomplete.

Kāśmīrī Version [K], being Devanāgarī transcripts from Ś

K_1 = Lahore, D. A. V. College Library (now transferred to Hoshiarpur, East Punjab), No. 40.

K_2 = Lahore, D. A. V. College Library (now transferred to Hoshiarpur, East Punjab), No. 65. Dated Saṁvat 1697 (= ca. A. D. 1641).

K_3 = Poona, Mirikar Collection of the Bhārat Itihās Sanshodhaka Mandal, No. 207.

K_4 = Lahore, D. A. V. College Library (now transferred to Hoshiarpur, East Punjab), No. 1121.

K_5 = Lahore, D. A. V. College Library (now transferred to Hoshiarpur, East Punjab), No. 4751. Incomplete.

(b) *Central Group*

Bengali Version (B)

B_1 = Dacca, University Library, No. 981. Dated B. S. 1177 (= ca. A. D. 1770).

B_2 = Dacca, University Library, No. 4796.

B_3 = Dacca, University Library, No. 586. Dated Śaka 1663 (= ca. A. D. 1741).

B_4 = Santiniketan, Viśvabhāratī Library, No. 11B. Dated Śaka 1734 (= ca. A. D. 1812).

B_5 = Dacca, University Library, No. 480. Dated Śaka 1631 (= ca. A. D. 1709).

Devanāgarī Version (D), other than K

(i) Devanāgarī Version of Caturbhuja (Dc)

Dc_1 = Poona, Bombay Govt. Collection (deposited at the BORI), No. 495 of Viśrāmbāg (i).

(ii) Devanāgarī Version of Nīlakaṇṭha (Dn), the " Vulgate ".

Dn_1 = Poona, Limaye Collection of the BORI, No. 377.

Dn_2 = Bhor State Library MS., without number. Dated Saṁvat 1846 (= ca. A. D. 1790).

(iii) Devanāgarī Composite Version (D)

D_1 = Poona, Sardesai Collection of Mahābhārata MSS. at the BORI, No. 15 (now numbered 246). Dated Saṁvat 1828, Śaka 1693 (= ca. A. D. 1771).

D_2 = Madras, Adyar Library, No. xxxvi/4109. Dated Saṁvat 1740 (= ca. A. D. 1684).

D_3 = Lahore, D. A. V. College Library (now transferred to Hoshiarpur, East Punjab), No. 4545. Dated Saṁvat 1850, Śaka 1715 (= ca. A. D. 1794).

D_4 = Lahore, D. A. V. College Library (now transferred to Hoshiarpur, East Punjab), No. 6767.

D_5 = Poona, Bombay Govt. Collection (deposited at the BORI), No. 566 of 1882-83. Dated (at the end of Parvan 15) Śaka 1616 (= ca. A. D. 1694).

D_6 = Poona, Bombay Govt. Collection (deposited at the BORI), No. 29A of 1879-80.

D_7 = Poona, Bombay Govt. Collection (deposited at the BORI), No. 493 of Viśrāmbāg (i).

D_8 = Poona, Parakhi Collection of the BORI, without number. Dated Saṁvat 1792 (= ca. A. D. 1736).

II. S(OUTHERN) RECENSION (12 MSS.)

Telugu Version (T)

T_1 = Tanjore, Saraswathi Mahal Library, No. 11810.

T_2 = Tanjore, Saraswathi Mahal Library, No. 11827.

Grantha Version (G)

G_1 = Calicut, MS. (without number), belonging to the Paḍiññare Kovilakam Collection.

G_2 = Tanjore, Saraswathi Mahal Library, No. 11843.

G_3 = Pudukotah, State Library, No. 346.

G_4 = Poona, Mahābhārata Collection of the BORI, No. 260.

G_5 = Melkote, Yadugiri Yatiraj Math Library, without number. Incomplete.

Malayālam Version (M)

M_1 = Malabar, Nareri Mana Library, No. 659.

M_2 = Malabar, Poomulli Mana Library, No. 303. Dated Kollam year 1021 (= ca. A. D. 1846).

M_3 = Cochin, Vȧdakanchari Avanapparambu Mana Library, No. 34. Dated Kollam year 1016 (= ca. A. D. 1841).

M_4 = Cochin, Paliyam Estate Library, No. 7.

M_5 = Cochin, State Library, No. 29.

TESTIMONIA

Ca = Commentary of Arjunamiśra, Banaras Skt. College, MS. No. 2278, incomplete.

Cc = Commentary of Caturbhuja Miśra (as in Dc_1).

Cd = Commentary of Devabodha, as found in MS. No. 482/5757, belonging to the Scindia Oriental Institute, Ujjain.

Cn = Commentary of Nīlakaṇṭha (as in Dn_1, Dn_2).

Cv = Commentary of Vādirāja, as found in a transcript procured from Madras (now acquired by the BORI).

DETAILED ACCOUNT OF MANUSCRIPTS[1]

Ś1

London, India Office Library, No. 6483b/3307. Brown Indian Paper, bound in book-form. Size $7\frac{3}{8}'' \times 11\frac{1}{2}''$. Fairly well written in Śāradā characters, with about 21 to 22 lines to a page.

The MS. is briefly described in the *Catalogue of Sanskrit and Prakrit Manuscripts in the India Office Library*, vol. ii, by Keith and Thomas (1935), pt. i, pp. 863-64. Besides the Droṇaparvan, which covers fol. 1-301^b (fol. 2 missing), the codex contains in successive foliations (i) Karṇa, Śalya, Gadā and Sauptika (2nd foliation 2-289^b), (ii) Viśoka (3rd foliation 1-8^b), and (iii) Strī (4th foliation 1^b-20). At the end of the Karṇaparvan the name of the scribe is given as Dāmodara Kaula, and the date as Saptarṣi era [47]85 (=ca. A. D. 1709). The codex has been utilised in the Critical Editions of Karṇa, Śalya, Sauptika and Strī respectively as Ś1, the introductions to which may be seen for further particulars. For the Droṇa it is a fairly reliable exemplar, even though its date is late.

Ś2

London, India Office Library, No. 6481/3334. Brown Indian Paper. Size $7\frac{1}{4}'' \times 10\frac{1}{2}''$ (for the first part, bound in book-form); $9\frac{1}{4}'' \times 6\frac{1}{2}''$ (for the second and third parts). Written in Śāradā characters of perhaps the 18th century A. D., with 15 to 20 lines to a page. Incomplete and fragmentary.

This MS. is also described in the India Office Catalogue mentioned above, at pp. 862-63. The first part of the codex contains most of the Sabhā and Āraṇyaka Parvans. The second part, containing the Udyoga, is in a defective condition, but it has been utilised for the Critical Edition of that Parvan and described therein. The third part contains the Droṇaparvan in a still more defective and damaged condition. The remaining folios (as given by Keith) are: 22-24, 26, 27, 29, 30, 32-34, 36-39, 50, 53-56, 59, 61-63, 65, 67, 69, 70, 73-75, 82, 83, 85, 87, 94-96, 99, 100, 102, 107, 111-117, 119, 122-127, 127 (*bis*), 128, 129, 133-137, 147, 149-155, 157, 169-174, one unnumbered folio, 180, 182-185, 191, 192, 201, 202, 206-215, and eight more numberless and fragmentary leaves. The MS. in the Droṇa begins at 7. 15. 38^d and breaks off at 7. 173. 93 without completing the Parvan.

It will be seen that very considerable portion of the text is lost in this MS. on missing folios. The losses have been duly noted in our Critical Apparatus. Although

---

1 As most of the borrowed MSS. were returned long ago, the Editor is unable to furnish, by personal examination, further details about their individual characteristics.

hopelessly fragmentary, the MS. is not discarded on account of the comparative rarity of Śāradā MSS. of the Mahābhārata.

K_1

Lahore, D. A. V. College Library (now transferred to Hoshiarpur, East Punjab), No. 40. Fol. 84. Paper. Devanāgarī characters.

No information is available of the characteristics of this MS., as well as of the MSS. K_2, K_4 and K_5 from the same library, mentioned below.

K_2

Lahore, D. A. V. College Library (now transferred to Hoshiarpur, East Punjab), No. 65. Fol. 276. Indian Paper. Devanāgarī characters. Dated Saṁvat 1697 (= ca. A. D. 1641). The name of the scribe is given as Kalyāṇadāsa, who appears to have belonged to Kashmir.

This is the oldest dated MS. collated for the Droṇa. It is written in Devanāgarī, and contains a large number of marginal additions.

K_3

Poona, Mirikar Collection of the Bhārat Itihās Sanshodhaka Mandal, No. 207. Fol. 331. Glazed Indian Paper. Size $14'' \times 7\frac{1}{2}''$, with 12 to 14 lines to a page. Devanāgarī characters of the Kashmiri type.

Generally correct and legible. Side-margins are ruled with double lines of red, with a thick yellow line between them. Up to fol. 23^a, half-lines, references and Adhy. colophons are marked by double Daṇḍas. The first few adhyāyas are numbered, but there is no numbering of stanzas. Occasional blanks are indicated by dotted lines.

The codex contains almost all the Parvans of the Epic, written by the same scribe, except the Virāṭa, Anuśāsana, and the first eight Adhys. of the Strī Parvans. The MS. of the Droṇa bears no date ; but at the end of the Āraṇyaka there is a date which has been taken as probably A. D. 1768 (Introd. Crit. Ed. Bhīṣma, p. xxi). The codex has been utilised for the Critical Editions of the Bhīṣma (as K_0), Karṇa (as K_3), Śalya (as K_1), Sauptika (as K_1), Strī (as K_4) and Mokṣadharma (as K_2), the introductions to which may be seen for further information.

K_4

Lahore, D. A. V. College Library (now transferred to Hoshiarpur, East Punjab), No. 1121. Fol. 167. Paper. Devanāgarī characters.

Some folios are missing, and the text is consequently lost, e. g., from the beginning to 7. 1. 16^b ; from 7. 9. 55 to the end of 7. 10; etc.

K5

Lahore, D. A. V. College Library (now transferred to Hoshiarpur, East Punjab), No. 4751. Paper. Devanāgarī characters.

The MS. is incomplete. It breaks off at 7. 125. 14[d] without completing the Parvan, causing a loss of about 49 adhys. There are also other small omissions.

B1

Dacca, University Library, No. 981. Dated B. S. 1177 (= ca. A. D. 1770). Paper. Bengali characters. The scribe is Kālicaraṇa. — *Collated at Santiniketan.*

Of the Bengali MSS. mentioned here, four of which belong to Dacca University Library, no information is now available.

B2

Dacca, University Library, No. 4796. Paper. Bengali characters. — *Collated at Santiniketan.*

B3

Dacca, University Library, No. 586. Paper. Bengali characters. Dated Śaka 1663 (= cir. A. D. 1741). — *Collated at Santiniketan.*

B4

Santiniketan, Viśvabhāratī Library, No. 11B. Fol. 237. Yellow Indian Paper. Size 18″ × 4″. Bengâli characters, with 10 lines to a page. Dated Śaka 1734 (= ca. A. D. 1812). The scribe's name appears as Gaṅgāprasāda Śarman of Senahaṭṭa. — *Collated at Santiniketan.*

Besides the Droṇa, the codex contains the Virāṭa, Karṇa, Śānti and Anuśāsana Parvans. It has been utilised in the Crit. Ed. of the Virāṭa (as B2) and of the Karṇa (as B3).

B5

Dacca University Library, No. 480, Dated Śaka 1631 (= ca. A. D. 1709). — *Collated at Śantiniketan.*

Dc1

Poona, Bombay Govt. Collection (now deposited at BORI), No. 495 of Viśrāmbāg (i). Fol. 339. Indian Paper. Size 16″ × 6$\frac{4}{5}$″. Devanāgarī characters, with 11 lines to a page.

Bold legible writing. The side-margins are in red. The Ślokas and Adhys. are numbered. The MS., which is in good condition, contains the commentary of Caturbhuja Miśra. The text is in the middle, and the commentary runs above and below the text.

Dn1

Poona, Limaye Collection of the BORI, No. 377. Fol. 305. Indian Paper. Devanāgarī characters, with 11–13 lines to a page.

There is numbering of stanzas and chapters. Black Daṇḍas appear after lines, Ślokas, references and colophons, but references and colophons, as well as number of Ślokas are marked by red pigment. Good legible writing. The MS. contains the commentary of Nīlakaṇṭha and extends from the Droṇa to Rājadharma sub-parvan of the Śānti only. It has been used for Crit. Ed. of the Śalya as Dn3.

Dn2

Bhor State Library, Bundle No. 1, unnumbered. Fol. 188. Paper. Size $14\frac{1}{2}'' \times 7''$. Devanāgarī characters, with 16 lines to a page. Dated Saṁvat 1846 (= ca. A. D. 1790).

Good and clear writing. Margins, Adhys., colophons and references are in red ink. The MS. gives the commentary of Nīlakaṇṭha written above and below the text. It was used in the Crit. Ed. of the Karṇa as Dn1.

D1

Poona, Mahābhārata Collection of the BORI, No. 15 (now numbered 246). Fol. 230. Grey Indian Paper. Size $13\frac{1}{5}'' \times 6\frac{2}{5}''$. Devanāgarī characters, bold and legible, with 14 lines to a page. Dated Saṁvat 1828, Śaka 1693 (= ca. A. D. 1771–72).

The margins are ruled in black and red separated by a yellow line, and references and colophons are marked with red pigment. There is no numbering of Ślokas and Adhyāyas.

The MS. forms part of an entire Mahābhārata codex (only the Āśvamedhika missing), which was prepared by a Kashmirian Pandit, Sadānanda Miśra, with the help of five scribes. The name of the copyist for the Droṇa is Haranārāyaṇa Miśra. The codex has been utilised in the Crit. Ed. of the Āraṇyaka (as K3), of Udyoga (as D1), of Bhīṣma (as K2), of Karṇa (as K4), of Śalya (as K8) and of Sauptika (as K6), *q. v.* It was copied apparently from a Śāradā exemplar, and its classification as K is not unwarranted.

D2

Madras, Adyar Library, No. xxxvi/4109. Fol. 318. Paper. Devanāgarī charac-

ters. The copyist's name is Sundarapanta Daśaputra, son of Gaṇeśa. Dated Saṁvat 1740 (= ca. A. D. 1684).

D_3

Lahore, D. A. V. College Library (now transferred to Hoshiarpur in the Kingdom of Maharaja Ranjit Singhji, East Punjab), No. 4545. Paper. Devanāgarī characters. Dated Saṁvat 1850, Śaka 1715 (= ca. A. D. 1794).

D_4

Lahore, D. A. V. College Library (now transferred to Hoshiarpur, East Punjab), No. 6767. Fol. 311. Paper. Devanāgarī characters.

Some portions of the text are lost on missing folios ; e. g. from 7. 44. 16 to 47. 14^c ; from 7. 87. 50 to 96. 7^f ; from 7. 141. 35^c to 146. 2^d, etc.

D_5

Poona, Bombay Govt. Collection (deposited at the BORI), No. 566 of 1882-83, Fol. 227. Old Indian Paper. Size 15″ × 6″. Devanāgarī characters, with 15-16 lines to a page. Dated (at the end of Parvan 15) Śaka 1616 (= ca. A. D. 1694).

The writing is neither neat nor careful. The references and colophons are marked by red pigment.

The codex, along with No. 565 of the same collection (packed in two bundles) contains the whole of the Epic, with the exception of the Śānti. It is uniformly written by the same scribe, whose name appears to be Gaṇeśa Bhaṭṭa Purāṇika, son of Tryambaka and grandson of Raghunātha ; but the folios in each Parvan are separately numbered. The codex has been utilised for the Crit. Ed. of the Ādi (as K_4, Proleg. p. xii), of the Udyoga (as D_3, Introd. p. viii-ix), of the Sauptika (as K_2, p. xiii) and of the Strī (as K_3, p. xiii).

D_6

Poona, Bombay Govt. Collection (deposited at the BORI), No. 29A of 1879-80. Fol. 261. Indian Paper. Size 14″ × 5″. Devanāgarī characters with 9-10 lines to a page.

The marginal lines are in black. The MS. is without any mark of punctuation. There is no numbering of Ślokas and Adhyāyas.

D_7

Poona, Bombay Govt. Collection (deposited at the BORI), No. 493 of Viśrāmbāg (i). Fol. 244. Paper. Size 14″ × $6\frac{1}{2}$″. Devanāgarī characters, with 13 lines to a page.

There is punctuation by black daṇḍas after Ślokas, references and colophons, but no numbering of Ślokas and Adhyāyas.

D3

Poona, Parakhi Collection of the BORI, without number. Fol. 348. Old Indian Paper. Size 11½″ × 6¾″. Devanāgarī characters, bold and clear, with 13 lines to a page. Dated Saṁvat 1792 (= ca. A. D. 1736).

The margins, as well as all daṇḍas, are in red. The Adhyāyas are numbered; but not the Ślokas.

The MS. contains the Droṇa and Karṇa Parvans, apparently written in the same year by the same scribe, whose name appears as Kevalarāma. It has been utilized for the Crit. Ed. of the Karṇa Parvan (as D1, Introd. pp. xv–xvi).

T1

Tanjore, Saraswathi Mahal Library, No. 11810. Palm-leaf. Size 20½″ × 2¼″. Small clear Telugu characters of good style, with about 12 lines to a page. — *Collated at Tanjore.*

The codex contains Parvans 6–11, but it is in continuation of No. 11809 of the same library, which is a similar palm-leaf MS. in Telugu characters giving Parvans 1–5. It has been utilized and described for the Crit. Ed. of the Ādi (as T3, Prol. p. xx), of the Āraṇyaka and Virāṭa (as T3, Introd. pp. viii in each), of the Bhīṣma (as T1, p. xliv). Undated, but Dr. Belvalkar suggests A. D. 1710 as the latest date of the writing of the MS.

T2

Tanjore, Saraswathi Mahal Library, No. 11827. Palm-leaf. Telugu characters. — *Collated at Tanjore.*

The MS. also contains the Bhīṣmaparvan.

G1

Calicut, Paḍiññare Kovilakam Collection, MS. without number. Fol. 173. Palm-leaf. Size 17¼″ × 2½″. Grantha characters, with 15 lines to a page.

G2

Tanjore, Saraswathi Mahal Library, No. 11843. Fol. 200. Palm-leaf. Size 16″ × 1½″. Grantha characters, with 8–10 lines to a page. Considerably damaged. — *Collated at Tanjore.*

G3

Pudukotah, State Library, No. 346. Fol. 365. Palm-leaf. Size $15\frac{1}{2}'' \times 1\frac{1}{3}''$. Grantha characters, with 8 lines to a page.

G4

Poona, Mahābhārata Collection of the BORI, No. 260. Fol. 298. Palm-leaf. Size $17\frac{3}{4}'' \times 1\frac{1}{8}''$. Grantha characters, with 7–8 lines to a page.

G6

Melkote, Yadugiri Yatiraj Math Library; MS. without number. Fol. 253. Palm-leaf. Size $17\frac{1}{2}'' \times 1\frac{3}{4}''$. Grantha characters, with 7–9 lines to a page. Incomplete.

The MS. breaks off at 7. 137. 9^{a} without completing the Parvan, causing a loss of 37 Adhyāyas. There are also small omissions like that of 7. 62.

M1

Malabar, Nareri Mana Library, No. 659. Fol. 219. Palm-leaf. Size $18\frac{1}{2}'' \times 1\frac{3}{4}''$. Malayālam characters, with 10 lines to a page.

M2

Malabar, Poomulli Mana Library, No. 303. Fol. 221. Palm-leaf. Size $21'' \times 2''$. Malayālam characters, with 10 lines to a page. Dated Kollam year 1021 (= ca. A. D. 1846).

M3

Cochin, Vadakanchari Avanapparambu Mana Library, No. 34. Fol. 207. Palm-leaf. Size $18\frac{3}{4}'' \times 2\frac{1}{2}''$. Malayālam characters, with 10 lines to a page. Dated Kollam year 1016 (= ca. A. D. 1841).

M4

Cochin, Paliyam Estate Library, No. 7. Fol. 117. Palm-leaf. Malayālam characters, with 11 lines to a page.

The MS. also contains a part of the Karṇa Parvan.

M5

Cochin, State Library, No. 79. Fol. 236. Palm-leaf. Size $14'' \times 2''$. Malayālam characters, with 13 lines to a page.

Besides the 35 MSS. mentioned above, the following 26 were fully examined :

1. Poona, Mbh. Collection of the BORI, No. 4, dated Śaka 1666 (= ca. A. D. 1744). Incomplete ; a large number of folios missing. In Devanāgarī characters.

2–5. Poona, Bombay Govt. Collection (deposited at the BORI). Four MSS., as follow : No. 494 of Viśrāmbag (i), dated Saṁvat 1824 (= ca. A. D. 1768), incomplete, some folios missing ; No. 231 of 1895–1902, dated Saṁvat 1795 (= ca. A. D. 1739) ; No. 492 of Viśrāmbāg (1) ; No. 189 of 1891–95, dated Śaka 1606 (= ca. A. D. 1684). All in Devanāgarī characters.

6. Benares Sanskrit College, unnumbered, dated Saṁvat 1827 (= ca. A. D. 1771). In Devanāgarī characters.

7–9. Baroda Oriental Library. Three MSS., as follow : No. 6543, dated Śaka 1698 (= ca. A. D. 1776) ; No. 8862, dated Saṁvat 1666 (= ca. A. D. 1610) ; No. 11467. All in Devanāgarī characters.

10–12. Lahore, D. A. V. College. The following three MSS. : No. 2827, dated Śaka 1787 (= ca. A. D. 1865) ; No. 4767, dated Saṁvat 1840 (= ca. A. D. 1784) ; and No. 5290, dated Saṁvat 1853 (= ca. A. D. 1797). All in Devanāgarī characters.

13–15. Madras, Adyar Library. Three MSS. in Devanāgarī characters : No. xi B 1 ; No. xxxv D 1, dated Śaka 1711 (= ca. A. D. 1789) ; No. xxxvi G 9, dated Saṁvat 1678 (= ca. A. D. 1622).

16. Bhor State Library, Bundle No. 2. In Devanāgarī characters.

17–22. Tanjore, Saraswathi Mahal Library. The following six MSS., all in Devanāgarī characters : Coll. No. 1131 ; Coll. No. 1158, dated Saṁvat 1712 (= ca. A. D. 1656) ; Coll. No. 1187, dated Saṁvat 1669 (= ca. A. D. 1613) ; Coll. No. 1205, dated Śaka 1621 (= ca. A. D. 1699) ; Coll. No. 1229 ; Coll. No. 1276, dated Śaka 1615 (= ca, A. D. 1693).

23. Santiniketan, Viśvabhāratī Library. No. 688, dated Śaka 1682 (= ca. A. D. 1760). In Bengali characters.

24. Dacca University Library, No. 288[b]. In Bengali characters.

25. Tanjore, Saraswathi Mahal Library, No. 11856. In Telugu characters.

26. Lahore, D. A. V. College Library, No. 3945. In Telugu characters.

The variants of these 26 additional MSS. had been fully recorded on the collation sheets ; but the MSS. were not utilized at the final stage and the collated readings were not given in our Critical Apparatus. The setting aside of so many MSS. would

appear rather strange, but they were discarded only after careful examination, either as redundant or as not useful for critical reasons. Thus, the sixteen MSS. No. 1, 2, 5-9, 13-15, 17-22 were found to be more or less copies of the Vulgate; the two Bengali (Nos. 23-24) and the two Telugu (Nos. 25-26) MSS. were superfluous as independent specimens; while the remaining MSS. were generally of the same type as those we have included. It should be noted that for a wider study of the varied MS. material and final judicious selection, the original collations were done on a generous scale. But mere overloading of the critical apparatus is not helpful, but often confusing. It would have meant a complete lack of balance in the Apparatus.

The present text, therefore, is finally constituted on the basis of 35 MSS. of different recensions and versions, which were carefully selected out of the completely collated and fully examined 61 MSS. For the Devanāgarī, which is the central version and of which MSS. are plentiful, a variety of 11 D and 5 K MSS. has been included; but for the other versions, excepting Ś and T, we have selected only 5 MSS. for each. As Ś MSS. are comparatively rare, the only two MSS. available of this version have been retained. As in the other Parvans so also here, T MSS., because of their intermediate location between N and S recensions, are found to be of a mixed type; and therefore only two MSS. of this version are included.

A conspectus of the number of MSS. collated and utilized may be given thus:

	No. Collated	*No. Retained*	
Śāradā	2	2	N 23
Bengali	7	5	
Devanāgarī	38	16	
Telugu	4	2	S 12
Grantha	5	5	
Malayālam	5	5	
	61	35	

It will be seen that the highest casualty occurs in the rank of the Devanāgarī MSS.

TESTIMONIA

For the Droṇaparvan, unfortunately, no Javanese adaptation is reported. Our Testimonia, therefore, consist of some old commentaries and the epitome of Kṣemendra, entitled the Bhārata-mañjarī (Kāvyamālā 64, Bombay 1898).

Commentaries

Commentaries available for the Droṇaparvan are those of Devabodha (Cd), Arjunamiśra (Ca), Caturbhujamiśra (Cc), Nīlakaṇṭha (Cn) and Vādirāja (Cv). For the

commentary Arjunamiśra, MS. No. 2278 of the Benares Sanskrit College, was used, but it is incomplete. The commentary of Devabodha was available in a transcript from MS. No. 482/5797, belonging to the Scindhia Oriental Institute, Ujjain. The colophon states that it was written at Kāśī in Śaka 1571 (= ca. A. D. 1649). It appears to be the same MS. as was used for the Sauptika and Strīparvans (*q. v.* Introd. p. xxiii and xxi). The commentary is unaccompanied by epic text. The commentaries of Caturbhuja and Nīlakaṇṭha were utilized as found, respectively, in MSS. Dc_1 and Dn of the BORI (the latter also in the printed editions). For the commentary of Vādirāja a transcript from Madras (now with the BORI) was used.

The commentaries are not extensive, and their use in the constitution of our text has been very limited; but variants and citations from them are given in the Critical Notes wherever necessary.

The commentary of Devabodha, being the earliest known, has naturally received its due importance. In the already published Parvans, wherever it is available, the editors have made it clear that Devabodha generally follows the Ś K version, which is so far our best Northern version. This is generally true in this Parvan also. Apart from concordant readings, Devabodha agrees, for instance, in marking with Ś K B (as against the Vulgate) the end of the Abhimanyu-vadha sub-parvan at 7. 51. He rightly comments on the lack of genuineness of the Vulgate passage on the illusion of darkness created by Kṛṣṇa on the battle-field (after 7. 121. 15, given in App. I, No. 16), although he comments on them. His remarks in this connection are illuminating : तत्र तमःसृष्टिः क्वचिद्दृश्यते । सा च न प्रामाणिकी । बहुपुस्तकादरेण पठन्तीति ॥ Accordingly, in the Droṇa Parvan at least, Devabodha appears to be fully aware of other versions, and sometimes goes directly against Ś K. The most remarkable instance is that Devabodha comments on the long episodes of Mṛtyu, Sṛñjaya and Ṣoḍaśa-rājakīya, to which Kṣemendra (following Ś K) makes no reference. This indication is supported by a number of smaller instances. Devabodha, for instance, comments on 79*, 162*, 601*, 616*, 952*, 991*, App. I, No. 15, which are B D passages, lacking in Ś K; he reads, as against Ś K, विभीता in 7. 31. 36^b, अर्भकं in 50. 20^d, स्नुषा श्वश्रा यद्यायस्ते in 54. 10^a, मन्यते in 62. 11^a, चोद्गमन् in 65. 24^b (agreeing with S), ससंग्रहं in 78. 19^d, and आत्ययिक in 102. 47^d. It is remarkable that Devabodha accepts the S reading मन्ये in 7. 8. 35^a and कितवो in 7. 20. 46^b, as against Ś K D. All this appears to show that he knew the B D versions and possibly the S recension; or perhaps he had a conflated K version before him. Devabodha has some peculiar and individual readings, e. g., तमेषां in 7. 1. 31^d, नागकन्ये वा in 14. 21^c, आत्मविदा (for अस्त्रविदा) in 127. 12^d; but they are sporadic and not of much consequence.

From the rather meagre and incomplete copy of the commentary of Arjunamiśra available to us, no detailed study is possible, as it was possible in the case of the

Udyoga (Introd. pp. xiv–xvi). It cannot be established that he strictly follows the peculiar features of the Bengali version. His agreement with Devabodha, at least in readings, is quite frequent, e. g. अनर्हमानः in 7. 8. 30[c], महाकर्मा in 22. 27[c], विभीता in 31. 36[b], न्यङ्ग in 36. 40[d], शल्कैः in 40. 20[d] ; but there are also notable differences (though not in agreement with B !), e. g. स्वाधर्मा (Dev. आधर्षा) in 7. 1. 27[a], विसह्यते (Dev. विशङ्क्यते) in 21. 18[d], प्रपानादिव (Dev. प्रवणादिव) in 41. 7[d], अपायान्ते (Dev. यद्यायस्ते) in 54. 10[a].

Caturbhuja's commentary (Dc1) follows mostly the B version and the Vulgate text, which last is represented by Nīlakaṇṭha's commentary (Dn). We shall deal with Dc and Dn MSS. later in their proper place. Vādirāja's commentary, which does not represent the best Southern tradition but comments generally on the T G versions, need not call for any special remarks. These commentaries have not been of much use, except negatively, in the constitution of our text.

The Bhārata-mañjarī of Kṣemendra

Of the early epitomes of the Mahābhārata, the *Bhārata-mañjarī* (ca. 1050 A. D.) of Kṣemendra, who was a Kashmirian, furnishes an important testimonium. Kṣemendra summarises more than 8000 stanzas of the Droṇaparvan in 804 stanzas, which are divided into the following 28 sections covering the 8 sub-parvans of the Epic[1] :

(1) Droṇābhiṣeka (2) Saṁśaptaka-yuddha (3) Satyajit-vadha (4) Bhagadatta-vadha (5) Vṛṣabhakācala-vadha (6) Nīla-vadha (7) Karṇānuja-vadha (8) Dvitīya Yuddha-divasa (9) Abhimanyu-vadha (10) Arjuna-pratijñā (11) Śrutāyudha-vadha (12) Sudakṣiṇa-vadha (13) Śrutāyur-vadha (14) Vindānuvinda-vadha (15) Alambusa-vadha (16) Jalasaṁdha-vadha (17) Kekaya–Dhṛṣṭaketu-vadha (18) Sātyaki-praveśa (19) Bhīmasena-praveśa (20) Bhūriśravas-vadha (21) Jayadratha-vadha (22) Alambusa-vadha (again !) (23) Alāyudha-vadha (24) Ghaṭotkaca-vadha (25) Rātri-yuddha (26) Virāṭa–Drupada-vadha (27) Droṇa-vadha (28) Concluding section.

It will be seen that the entire narrative of the Parvan, not only in its general outline but also in its specific sequence and content, has been condensed by Kṣemendra without omitting any main incident. But more significant is the fact that all important episodes or events which are lacking in the Ś K version are likewise missing in Kṣemendra. Of course in a condensed metrical summary of an extensive work like the Droṇa, the compiler is perfectly within his rights to omit whatever he likes ; and no definite inference is possible from his omissions. But at the same time it is a remarkable fact

---

1 The post-colophon summary of Ś1 (and K3) gives 13 sections of incidents and episodes, while those of the Vulgate Dn1 and Dc1 mention, respectively, 35 and 26 sections, both including Ṣoḍaśarājanyopākhyāna, which is omitted by Ś1 and K3.

that Kṣemendra does not omit anything important which is not omitted by the Ś K. When we take this into consideration, it is not unlikely that Kṣemendra's abstract of the Parvan, made in Kashmir, draws upon a version which is nearly identical in content with our Śāradā-Kashmiri version. In other words, Kṣemendra's testimony establishes for the Ś K version an antiquity higher than that afforded by the age of our MSS. In this connection, attention may be drawn to the significant omission of the lengthy episode of the legends of Mṛtyu, Sṛñjaya and Ṣoḍaśa-rājakīya (920 lines), which is found in B D S, but which is lacking Ś K. The incident of the illusion of darkness created by Kṛṣṇa (App. I, No. 16 ; Bom. 7. 146. 62–103 ; 85 lines), which is not documented by Ś K and which is found only in the conflated K_4 and in B and a few D MSS., is not referred to by Kṣemendra ; and Devabodha rightly remarks that the passage is not genuine.

Some small points, chiefly concerning difference of readings of proper names, have been noticed in our critical notes at the end of this volume ; they are not of much significance. Stray borrowings or echoes of epic passages are occasionally found ; e. g., st. 72 practically reproduces lines 7–8 of the N passage in App. I, No. 5. Kṣemendra (st. 70), in common with Devabodha, apparently knows 162*, an undoubtedly B D passage, which is found only in the conflated K_5. It is not Dhṛṣṭadyumnna (Kṣemendra st. 733) but Bhīma (7. 165. 27′) who instigates Droṇa by cruel words to discard his bow and arrow and desist from fight. It is curious that Kṣemendra mentions a king of Vaṅga, named Samātaṅga, who was killed by Bhīma (st. 76) —

वङ्गराजे समातङ्गे भीमसेनेन पातिते ।

but the name is not found in any of our MSS., as also the name of one of the brothers of Karṇa given as Ghanagarjita, who is said to have been killed by Abhimanyu (st. 165). These are small discrepancies, the source of which is not known.

A CRITICAL SURVEY OF THE TWO RECENSIONS

To the incident of the actual fight in the Mahābhārata, which consists of a series of 18 battles fought on 18 consecutive days, four Books (namely, the Bhīṣma, Droṇa, Karṇa and Śalya Parvans) are devoted. Of these the Droṇa is the most extensive. It is almost exclusively a battle-book, which covers the transactions of the war from the eleventh to the fifteenth day. The battles are described with inconceivable prolixity, which is hardly relieved by the occurrence of interesting legends or episodes ; and there is no didactic or erotic digression. Apart from the actual fight, we have indeed descriptions of the horses of the heroes (7. 22), of their distinctive flags (7. 80), of the sorrows of the Pāṇḍavas (7. 50ff.) and jubilation of the Kauravas (7. 61) on the death of Abhimanyu, of Arjuna's journey with Kṛṣṇa in a dream for receiving the Pāśupata weapons (7. 57), of Yudhiṣṭhira's morning bath and toilet (7. 58), of the curious

fight with lighted torches (7. 138), and of the sleep of the tired soldiers on the battle-field on the night of the 14th day (7. 159) ; but all these descriptions are more or less incidental and relevant. The only extensive digression (920 lines), which was probably interpolated for the purpose of relief, consists of twenty chapters in the Vulgate and Southern recension (App. I, No. 8), which relate the legends of Mṛtyu (Bom. adhy. 52–54), of Sṛñjaya and his son Suvarṇaṣṭhīvin (Bom. adhy. 55) and of the Ṣoḍaśa-rājakīya (Bom. adhy. 56-71). These are really secondary elaborations of the same legends in the Śāntiparvan (12. 29–31 ; 248–50) and are, therefore, omitted from our constituted text on the evidence of Ś K version, in which they are absent in the Droṇa but present in the Śānti (see footnote at p. 264).

The divergence between the two recensions is amply demonstrated by marked differences of a large mass of readings throughout the text, which most of the wavy lines in the constituted text would sufficiently illustrate. But the two recensions diverge also in the matter of addition and omission of passages. Apart from the 20 chapters mentioned above, there is a fairly large number of additions in both recensions, which have to be relegated to the Appendix or treated as star-passages in the critical footnotes. The total number of such passages is 1479 (in the critical notes) + 25 (in the Appendix) = 1504. Of the longer Appendix passages, only two (54 lines) are inserted by the entire Northern, and six (179 lines) by the entire Southern recension. These are :

Northern : App. I, Nos. 5, 25.

Southern : App. I, Nos. 3, 4, 9, 10, 14, 19.

Of the comparatively small excluded passages, given in the critical notes, the entire Southern recension inserts the following :

6*, 20*, 23*, 24*, 26*, 37*, 41*, 45*, 52*, 55*, 58*, 62*, 65*, 70*–71*, 84*, 87*–91*, 93*–94*, 98*, 100*, 108*, 112*, 115*–117*, 119*, 121*, 125*–129*, 131*–137*, 139*–142*, 144*, 157*, 159*, 176*, 180*–181*, 193*, 198*–199*, 201*, 203*, 205*, 215*–216*, 230*, 241*–242*, 247*, 251*, 254*, 264*–269*, 272*–273*, 282*, 293*–294*, 297*, 299*–300*, 306*–307*, 312*, 314*, 317*, 329*, 331*, 333*, 338*–343*, 345*, 354*, 356*, 359*, 361*, 363*, 373*, 377*, 379*, 392*, 395*, 399*, 406*–407*, 409*, 420*, 422*, 426*, 429*, 434*, 436*, 447*–448*, 458*, 460*, 465*–468*, 471*–476*, 478*, 483*–484*, 487*, 491*, 496*, 498*–500*, 502*–504*, 507*, 511*–512*, 514*, 516*, 518*, 520*, 523*, 525*, 529*, 531*–533*, 540*–542*, 544*, 547*–548*, 553*, 556*, 560*, 566*, 574*–575*, 577*–578*, 580*–581*, 583*, 588*–589*, 591*, 594*–595*, 598*–600*, 603*, 605*, 607*–609*, 611*, 614*–615*, 628*, 629*, 639*, 641*, 643*–644*, 647*, 649*, 651*–652*, 654*–655*, 660*–661*, 665*, 668*, 672*, 675*, 678*, 680*, 687*, 690*, 692*, 696*, 698*–700*, 704*, 708*, 712*, 722*,

729*-730*, 735*, 746*, 760*, 762*, 764*, 770*, 776*, 778*-779*, 810*, 815*, 819*, 822*, 835*, 852*, 873*, 889*, 893*, 899*, 901*, 923*-924*, 926*, 940*, 944*-946*, 954*-957*, 959*, 961*-962*, 964*, 969*, 972*-973*, 977*, 982*, 993*, 1001*, 1009*, 1012*-1014*, 1019*-1020*, 1022*, 1026*, 1029*, 1033*, 1037*, 1042*, 1085*, 1097*, 1101*-1102*, 1115*, 1117*-1118* 1122*, 1147*, 1164*, 1183*, 1189*, 1195*, 1206*, 1224*-1225*, 1227*-1228*, 1236*, 1243*, 1259*, 1266*, 1269*, 1291*-1294*, 1296*, 1305*, 1325*, 1326*, 1330*, 1333*, 1335*, 1340*, 1350*, 1353*, 1358*, 1370*, 1372*, 1380*, 1389*, 1394*, 1397*-1399*, 1404*, 1410*, 1438*-1439*, 1441*, 1457*.

These passages give a total of more than 700 lines. As against this, the corresponding additions made by the entire Northern recension are much fewer :

27*, 40*, 44*, 57*, 60*-61*, 63*, 72*, 103*, 105*, 110*, 122*, 146*, 150*-153*, 160*-161*, 166*-168*, 170*, 172*, 183*, 207*, 229*, 231*, 236*, 239*-240*, 250*, 252*-253*, 256*-258*, 270*, 287*-290*, 292*, 296*, 298*, 328*, 346*-347*, 378*, 390*, 400*-401*, 403*-404*, 412*, 418*, 424*-425*, 433*, 435*, 437*, 440*, 443*, 445*, 489*, 567*, 569*-571*, 818*, 1086*, 1156*, 1171*, 1175*, 1237*, 1299*, 1301*, 1307*, 1314*, 1317*, 1320*, 1334*, 1338*, 1343*, 1356*, 1381*, 1386*-1387*, 1390*, 1415*, 1419*, 1425*, 1454*-1456*, 1461*-1462*, 1465*-1466*, 1470*.

These passages give a total of about 290 lines.

This computation leaves aside a large number of additions made by different versions, individual MSS. or groups of MSS. of both recensions, especially by D or BD MSS. of the N. Generally speaking, these scattered additional passages (except a few) are short and textually unimportant, and seldom exceed twenty lines. But even taking them into account, the two recensions are not evenly balanced, the Southern being somewhat longer than the Northern. The Northern Vulgate, as printed in the Calcutta edition of 1834-39, contains 9645 stanzas (corrected figures), although the number, according to Jacobi's calculation[1], is 9652. The Parvasaṃgraha figure, given by the majority of MSS. of the Southern recension, is 10,909 " ślokas " ; the Kumbhakonam edition gives 10,008 ; while P. P. Sastri's so-called Southern text contains, according to his own statement, 9555 stanzas. Our Parvasaṁgraha figure is 8909 "ślokas" ; our constituted text, without any deliberate attempt to confirm, contains 8,112 stanzas.

---

[1] *Mahābhārata, Inhaltsagabe* etc., Bonn 1903, p. 257. The difficulty in correctly computing the number of stanzas in this edition lies in the fact that 133 half-verses, consisting of one line, are numbered as stanzas. There is a mistake of 5 in the counting, as nos. 3501-3505 are missing ; and no. 8650, consisting of one line, is counted over again.

If we leave aside the additional passages mentioned above, the two recensions in this big Parvan do not appreciably recede from each other. There are, of course, discrepancies ; but, relatively speaking, they are normal and are not of such exceptional, extensive or baffling character as to affect the entire aspect of the text. The divergences are mostly confined to inevitable and ubiquitous differences of readings, variations of words and phrases, and some small " substituted " passages. There are some cases of transposition, but none of any consequence, as they are made only by some versions or groups of MSS., and not by the entire recension.

With regard to the substituted passages, which consist of baffling variations of wording without variations of the general sense, there are just a few in the N, but a fairly large number in the S recension, scattered throughout the text. Some interesting S substitutions, for instance, are :

> 82* (Kṛṣṇa's previous history), 118* (names of musical instruments ; in different metre), 165* (in different metre), 301* (Rudra's boon to Jayadratha).

But there are also small substitutions :

> 68*, 75*, 80*, 99*, 102*, 107*, 124*, 130*, 138*, 145*, 164*, 204*, 219*, 221*, 237*, 245*, 263*, 278*, 280*, 286*, 348*, 352*–353*, 355*, 360*, 362*, 364*–365*, 382*, 385*, 387*–389*, 393*–394*, 405*, 408*, 423*, 438*, 441*, 444*, 446*–447*, 449*–451*, 457*, 459*, 464*, 479*–480*, 492*, 495*, 508*, 519*, 524*, 528*, 565*, 576*, 590*, 593*, 612*, 640*, 658*–659*, 662*, 669*, 688*, 723*, 728*, 731*, 745*, 780*, 788*, 791*, 798*, 821*, 857*, 876*, 937*, 939*, 965*, 967*, 985*, 1005*, 1011*, 1015*, 1023*, 1031*, 1038*, 1044*–1045*, 1104*, 1263*, 1304*, 1362*, 1431*, 1436*.

These parallel passages, no doubt, clearly indicate strange textual disturbance ; but they are not, in the Droṇa, such lengthy and disconcerting passages as we find them in the Virāṭa or Karṇa Parvans. They are, happily enough, short passages, generally of one or two lines and seldom going beyond four.

Divisions of Sub-parvans and Adhyāyas

The eight sub-parvan divisions mentioned by the Parvasaṁgraha will be found in the same sequence in our constituted text. They are : (1) Droṇābhiṣeka, adhy. 1–15, (2) Saṁśaptaka-vadha 16–31, (3) Abhimanyu-vadha 32–51, (4) Pratijñā 52–60, (5) Jayadratha-vadha 61–121, (6) Ghaṭotkaca-vadha 122–154, (7) Droṇa-vadha 155–165, and (8) Nārāyaṇāstra-mokṣa 166–173. But in the Vulgate there is some derangement in the matter of commencement and conclusion of certain sub-parvans. Our manuscript evidence (see footnote at p. 282) authorizes the ending of the Abhimanyu-vadha at

7. 51, and not at 7. 49; Devabodha agrees with this. This should naturally begin the next Pratijñā with 7. 52. But since our MSS. fail to locate its beginning and ending definitely, we have to begin it with 7. 52 and end it with 7. 60. The other discrepancies to be noted are: (1) the Jayadratha-vadha is concluded at 7. 121, and not at 7. 126 or 127 (see footnote at p. 689). (2) The Ghaṭotkaca-vadha is ended with 7. 154 and not with 7. 158, on the evidence of Ś K_{1-3} B_4 M (see footnotes pp. 895 and 916).

The question of Adhyāya-division is more complicated. It is not uniform in our MSS., but the discrepancies occur chiefly by the insertion of additional colophons, marking ends of Adhyāyas, mostly by B D MSS. and the conflated $K_{4.5}$. Additional colophons, for instance, are inserted:

After 7. 5. 20 by B_1 Dn_2.
After 7. 5. 33 by K_4 $B_{4.5}$ Dn_2.
After 7. 48. 38 (335*) by Dn_2 D_4.
After 7. 57. 59 by $K_{2.5}$ B Dc_1 Dn $D_{1-3.5-8}$.
After 7. 100. 22 by D_2.
After 7. 102. 42 by $K_{4.5}$ D (except Dc_1 $D_{3.6}$).
After 7. 114. 65 by K_5 (marg. *sec. m.*).
After 7. 154. 17 by Dn_1 D_2.
After 7. 157. 29 (1254*) by B $D_{5.6}$.

But the following cases show B S agreements in the insertions:

After 7. 53. 30 by K_5 B Dc_1 Dn_1 $D_{2.5-7}$ S.
After 7. 64. 28 by K_5 B Dc_1 Dn_1 D_3 (marg.)$_{.4.6-8}$ S.
After 7. 157. 10 by K_4 B_5 Dn_2 $D_{1.2.4.5.8}$ T G_{2-4} M_{3-5}.
After 7. 164. 57 by B Dc_1 Dn_1 D_{2-8} $G_{1.4}$ M.
After 7. 164. 110 by B Dc_1 Dn_1 D_{2-6} S (G_5 missing).
After 7. 165. 67 by K_4 B D (except Dn_2) S (G_5 missing).
After 7. 166. 15 by K_4 B Dc_1 Dn $D_{1-5.7.8}$ S (G_5 missing).

But since these B S agreements are also shared by D MSS. through which they appear to have come into B, they do not appear to be original, but only secondary; as such they do not possess the same evidential value as that afforded by Ś K. They are, therefore, not accepted in our constituted text.

The Vulgate text of the Droṇaparvan, as printed in the Bombay edition, gives 202 Adhyāyas, while the Kumbhakonam edition shows 203. The Adhyāya-figure 173 of our constituted text approaches much nearer to the Parvasaṁgraha figure of 170.

Emendation

With regard to emendations we have avoided them as far as possible. There are only *six* in our constituted text, of which five (7. 5. 8^{a} ; 13. 35^{d} ; 43. 10^{b} ; 47. 27^{a} ; 137. 23^{d}) are concerned with restoration of hiatus in Saṁdhi. Only one deals with an obviously corrupt line (7. 48. 52^{d}), but the emendation is suggested by and explains the diversity of variants (see Critical Notes at p. 1150).

THE VERSIONS AND MANUSCRIPTS

THEIR CHARACTERISTICS AND INTER-RELATION

The main textual problems of the Droṇaparvan are similar to those of the other previously published Parvans ; and the standard and method of re-constitution, *mutatis mutandis*, have generally been the same. The broad conclusions reached therein about the relative value and importance of the different versions are generally borne out by the Droṇa. Of the Northern (N) recension, the Śāradā (Ś), in spite of occasional aberrations, is found to be the most representative. Next come the Kashmiri (K) version, closely allied to it ; but since it is a Devanāgarī derivative of the Śāradā version and therefore liable to conflation, it is not of equal value. The Devanāgarī (D) version, comprising the central group, presents a composite, inclusive and eclectic text, liable to much contamination and conflation ; this is especially the case with the so-called Vulgate text represented chiefly by MSS. accompanied by Nīlakaṇṭha's commentary. The Bengali version (B) is really a sub-version of the central Devanāgarī ; but in the Droṇa it shows palpable and extensive influence of the Southern recension coming through the medium of a class of Devanāgarī MSS. Of the Southern (S) recension, the Malayālam version of the extreme South is found to be less liable to conflation and, therefore, as a group, the most reliable representative of S. Next to it is the Grantha (G) version which, however, is more allied, in the Droṇa, to the Telugu (T) version. As in the other Parvans so also here, T is found to be generally conflated because of its intermediate location between N and S recensions ; but in the Droṇa, perhaps because of its close relation to the G version, it presents a somewhat better text. With these general preliminary remarks we proceed to consider some special features of the different versions and the individual MSS. constituting the same.

The Śāradā Version

The two Ś MSS. available for this version are not very old. Of them $Ś_1$ is too fragmentary and incomplete to be properly utilised. The agreements between the two MSS. are quite frequent, especially in the matter of insertions and omissions. In the omission, however, of the lengthy episode of the legends of Mṛtyu etc. (App. I, No. 8) and of Kṛṣṇa's creation of the illusion of darkness (App. I, No. 16), $Ś_2$ is unfortu-

nately missing. But Ś$_2$ K insert 321* (except K$_5$), 1212* (except K$_{3.5}$), 1430* (B D passage without K), which Ś$_1$ omits ; and Ś$_2$ has also some divergences in readings. This would indicate that the two MSS. do not probably go back to a single common exemplar. No direct Southern influence on Ś$_2$ is traceable, except in occasional concordant readings generally through D (e. g. Ś$_2$ D$_6$ S read सव्यसाचिनः 7. 17. 17^d ; Ś$_2$ Dn$_1$ S सत्त्वरूप- 33. 7^b ; Ś$_2$ K$_1$ S वहवः 34. 6^a ; Ś$_2$ Dn$_1$ S पुरुषर्षभ 50. 65^b ; Ś$_2$ B$_2$ T G$_{2-5}$ M$_{3-5}$ महाबलः 102. 46^b ; Ś$_2$ D$_2$ S च 102. 62^c ; Ś$_2$ S तमक्षमात्रैः 131. 64^a ; Ś$_2$ D$_1$ S सात्वतस्यार्थे 132. 8^a) ; this, however, is not a sure criterion. But it is curious to note that the Ś$_2$ MS. reads 7. 24. 24 on the margin in Telugu characters ! Ś$_1$, on the other hand, is definitely independent of the S recension and has practically no additional passage of its own. But at the same time Ś$_1$ is not strictly a pure specimen. Occasional contamination with B D or D is seen in Ś$_1$ inserting (Ś$_2$ missing in all these cases) 38*, 43*, 67*, 69*, 97*, 285*, 470*, 551*, 948*, 975*, 990*, 997* 1083*, 1171*, 1175*, 1319*, 1471*, 1477*, 1478*, and in reading 7. 120. 68^{ab} after 120. 65. There are some additional passages which Ś as a group (with K) share with D or B D MSS. : e. g. 163*, 179*, 188* (except K$_{1.5}$), 208*, 319* (only with K$_2$ marg.), 383* (subst., except K$_5$), 401* (except K$_6$), 554*, 816*, 1133* (also ins. by Ś at a different point), 1135*, 1146* (K$_5$ missing from here in subsequent nos.), 1217*, 1276*, 1285*, 1344*, 1345*, 1369*, 1440* (8 lines), 1444* (11 lines), 1453*. Only one individual substitution (774*) is traceable in what remains of Ś$_2$; the only one insertion in Ś$_1$ is 202*.

The "K" Version

The K version, written in Devanāgarī, is really a specific Devanāgarī version, but being akin and cognate to the Ś version it is distinguishable from the Devanāgarī version of the central group. Its affinity as a group to Ś is clear not only from a mass of concordant readings, too numerous to be listed here, but also from some important concordant omissions of B D or B D S passages. One of these B D S passages, as already noted more than once above, is the lengthy episode of 920 lines concerning the legends of Mṛtyu etc. ; the other is the omission (except by K$_4$) of the B D passage of 85 lines on the creation of illusion of darkness by Kṛṣṇa — which Devabodha also declares to be spurious. Apart from individual MSS., the K is generally free, as a group, from sharing additional passages with the Southern recension. All this makes it, along with the Śāradā version (to which it is closely allied), one of the important Northern versions, for critical purposes.

But the group itself is not homogeneous. Our five MSS. of this version, like individual MSS. of other versions, do not possess a uniform value. K$_1$ and K$_3$ are comparatively free from outside influence ; but not so K$_2$, and especially K$_4$ and K$_5$, which are of composite and uncertain value, heavily contaminated not only with B D but also with S.

K_1, coming nearest to $Ś_1$, is the most representative MS. of this group. There is no instance of direct contamination other than those which it already shares with Ś; but it omits N insertion 188*, 1132* (with K_4), and admits some D passages [e. g. 18* (with K_5), 485*, 1418*, 1467* (with K_4), 1468*], although such instances are limited in number. There are two individual insertions of one line each 261* and 1463*; but, along with K_2, it inserts 259* (4 lines), and 260* (8 lines).

K_2 is our oldest dated MS., but its absolute value is uncertain. It has the largest number of additional passages written on the margin. There is a fair number of individual insertions: 34*, 283* (11 lines), 291* (9 lines), 315* (10 lines), 334* (8 lines), 336* (4 lines), 1275* (6 lines); but very often the passages are added *marginally*, as in 271* (2 lines), 274* (8 lines), 313* (7 lines), App. I, No. 6 (24 lines), App. I, No. 7 (22 lines). Sometimes the additions, mostly marginal, are shared with B or D MSS., which fact indicates their probable source; as in 19* (with K_4), 189* (marg.), 220* (marg.), 222* (marg.), 228* (marg.), 316*, 319* (marg. with Ś), 335* (marg.), 419* (marg.), 917* (marg.), 968* (marg.), 1131* (marg.), 1233* (marg.), 1250* (marg.), 1252* (marg.), 1260* (marg.), 1272* (marg.), 1331* (marg.). This array of marginalia and secondary insertions show that the MS. must have been compared with the Vulgate and other texts; but these accretions are obvious and can be easily separated. Contamination with S recension, again through the same medium, is shown by the addition of 6*, 213*, 215*, 1413* (marg.), by the marginal repetition of 7. 40. 12 after 7. 40. 21^{ab}, and by some concordant readings like भूषितां in 7. 13. 72^{b}, प्रत्यदृष्यत in 40. 12^{d}, तन्वानाः in 45. 23^{c}, गर्जितं दुर्लभं भवेत् in 133. 21^{d}, etc. It adds a colophon after 7. 57. 59 (with K_5 B and D MSS.).

K_3 has the following insertions of one line each: 38* (with K_2 Dn_1), 249* (with Dn_2 $D_{3.6}$), 720* (with $K_{1.5}$ Dn_2), and does not accept an N insertion of one line (170*). Evidence of direct contamination with S is rare except in some singular concordant readings like: K_3 S अवर्तत 7. 130. 5^{c}, K_3 T $G_{1.3}$ $M_{1.2}$ वाच्यं 168. 5^{c}.

K_4, as well as K_5, appears to have received a large degree of contamination from B D, and through them, from S. Both of them, no doubt, in consonance with Ś K_{1-3}, omit the legends of Mṛtyu etc. (App. I, No. 8); but a striking instance of conflation is seen by the acceptance by K_4, in common with B D MSS., of the passage on the illusion of darkness created by Kṛṣṇa (App. I, No. 16). Other additional B D or D passages admitted by K_4 are: 16*, 19* (with K_2), 32* (with K_5), 196*, 344* (with K_5), 357*, 543*, 604*, 618*, 619*, 632*, 674*, 694* (with K_5), 695*, 697* (with K_5), 702*, 709*, 715*, 717* (13 lines), 751*, 753* (with K_5), 761* (with K_5), 784*, 800*, 802* (with K_5), 826*, 839*, 840*, 855* (with K_5), 896*, 988*, 1025*, 1027*, 1028*, 1030*, 1041*, 1058*, 1076*, 1124* (8 lines), 1134*, 1143*, 1144* (12 lines), 1165* (8 lines), 1172*, 1204*, 1262*, 1324*, 1329*, 1331* (with K_2 marg.),

1375*, 1376*, 1384*, 1388* (6 lines), 1403*, App. I, No. 20 (50 lines), No. 20A (31 lines), No. 23 (29 lines), No. 24 (86 lines). K_4 shares the following passages from the S recension with B D MSS., 262*, 482*, 596*, 736*, 737*, 763*, 794*, 823*, 958*, 1284*; while the N passage 1132* is omitted (with K_1). It agrees with B D S in inserting additional colophons after 7. 157. 10, 165. 67 and 166. 15.

The value of K_5 is much impaired by the fact that forty-nine Adhyāyas are lost in it at the end on missing folios. It is, however, a MS. of the same type as K_4. The D or B D passages found in it are 22* (marg.), 32* (with K_4), 46*, 123*, 162*, 174* 276*, 302*, 344* (with K_4), 366*, 397*, 431*, 558*, 568*, 617*, 694*, 697*, 753*, 761*, 802* (last five with K_4), 837*, 855* (with K_4), 976*, 1040*; while the Southern passages shared by it with D or B D are : 10*, 284*, 381*, 427*, 511*, 1081*. It omits some N passages, e. g. 188*, 494*, 1082*, 1083*. The additional colophons inserted by it occur after 7. 53. 30 (with B D S), 7. 57. 59 (with K_3 B and some D MSS.), 7. 64. 28 (with B D S), 7. 102. 42 (with $D_{4.7.8}$), and 7. 114. 65. In view of all this, it is quite natural that B D or S readings are found frequently in K_4 and K_5. The individual insertions in K_5 are : 47*, 337*, 801* (subst.).

The exceptional vagaries of individual MSS., however, need not affect the marked tendency of K as a group to avoid inferior traditions.

The Bengali Version

A critical study of the Bengali version leads us to confirm the conclusion, arrived at in the previously published Parvans, that it is essentially a sub-version of the central Devanāgarī version, being closely allied to the Vulgate, to which it scarcely, in the Droṇa, proves superior to any appreciable extent. There is no notable instance of divergence of B as a whole from D MSS. in accordance with superior traditions; and agreements of B are very common, as we shall see, with Dc and Dn, which together substantially constitute the Vulgate text. Although there are small additions of particular MSS., there is no individual addition of B as a group; and specific B readings are scarce.

But there is a fairly large number of B S agreements (as against Ś K), not only in the matter of readings but also of additional passages, which are also shared by some D MSS , especially by Dc_1 and Dn, and sometimes by the conflated K_4 or K_5. They are, for instance : 381* (with K_5 B D), 427* (with K_5 Dc_1 Dn and some D MSS.), 428* (with D MSS. including Dc_1 Dn), 453* (with D MSS. including Dc_1 Dn_2), 474* (with Dc_1 Dn and some D MSS.), 482* (with K_4 Dc_1 Dn and D MSS.), 488* (with Dc_1 Dn_1 and D MSS.), 596* (with K_4 Dc_1 Dn_1), 736* (with K_4 and D MSS.), 763* (with K_4 and D MSS. including Dc_1 Dn_1), 805* (with some D MSS.

including Dc$_1$ Dn$_1$), 817* (with Dc$_1$ Dn$_1$), 823* (with K$_4$ and some D MSS. including Dc$_1$ Dn), 898* (with Dc$_1$ Dn$_2$ and some D MSS.), 958* (with K$_4$ Dc$_1$ Dn$_2$ and some D MSS.), 1004* (with Dc$_1$ Dn$_1$ D$_3$), 1063* (with Dc$_1$ and some D MSS.), 1246* (with Dc$_1$ Dn), 1284* (with K$_4$ Dc$_1$ Dn D$_5$), 1305* (with Dc$_1$ Dn D$_3$), 1413* (with K$_2$ [marg.] Dc$_1$ Dn and some D MSS.). There is also a substitute passage 759* by B S, shared similarly by Dc$_1$ Dn$_1$. The concordant B S readings are numerous, but they are always shared by Dc$_1$ Dn or some D MSS. For instance, येऽग्निमातृपितृत्यजां 7. 16. 34^b ; निस्वनो महान् 20. 48^d ; दशभिः 24. 11^c ; नैषधं 31. 63^d ; महारथ 52. 27^d ; साहसमिदं 53. 2^d ; नाभविष्यज्जनक्षयः 62. 4^d ; सीदन्ति स्म 64. 24^a ; राजन् 67. 45^a (only B S) ; भृशं 71. 18^c ; व्यदर्शयन् 102. 73^b (only B S) ; परीप्संते 125. 14^a, etc. In the matter of inserting additional colophons there is B S agreement in the following cases. After 7. 53. 30, 64. 28, 157. 10, 164. 110, 165. 67, 166. 15 ; but these are inserted also by Dc$_1$ Dn and D MSS. and sometimes by the conflated K$_4$ and K$_5$.

This might make out a case for the acceptance of the B S agreements ; but it should be noted that these agreements are not original. Without exception they appear to have come through the medium of D MSS., especially through Dc$_1$ Dn ; and, as secondary, their value is too much minimised to be accepted in our constituted text. Real B S agreement, without the intervention of D MSS., is indeed rare.

A distinction should be made in this connection between B S and B M agreements. The B M agreements, in the absence of evidence of contamination, may be taken *prima facie* as original, but not so B S agreements, which have chances of contamination through the medium of the Devanāgarī. This has been made clear by Dr. Sukthankar more than once (Ādi Prol. p. xci ; Āraṇyaka Introd. p. xviii). In the Droṇa, real B = M, as opposed to B = S, is exceedingly scarce. We find B Dc$_1$ Dn G$_1$ M insert 1177* (2 lines), but here also D MSS. intervene.

That B is very closely allied, in the Droṇa, to Dc Dn will be clear from the instances cited above under B S passages. Apart from these, we have also B Dc$_1$ Dn agreements (sometimes in common with other D MSS.) in the following additions and substitutions : 28* (except B$_4$), 469*, 490*, 631*, 632*, 677* (subst.), 747* (subst., except B$_4$), 748* (except B$_4$), 749* (subst., except B$_4$), 750* (subst., except B$_{4.5}$), 754*, 755* (except B$_4$), 756* (except B$_4$), 757* (subst., except B$_4$), 758*, 766* (except B$_4$), 768* (subst., except B$_4$), 772* (except B$_4$), 773* (except B$_4$), 775*, 785* (subst., except B$_4$), 786* (subst., except B$_4$), 789* (except B$_4$), 790* (except B$_4$), 792* (except B$_4$), 796*, 797* (except B$_{4.5}$), 803* (subst., except B$_4$), 807* (except B$_4$), 811* (except B$_4$), 813*, 824* (subst., except B$_4$), 1002*, 1003* (7 lines), 1006* (12 lines), 1024* (subst.), 1025* (6 lines), 1066*, 1078*, 1079* (subst.), 1087* (5 lines), 1091*, 1098* (13 lines), 1103* (16 lines), 1127* (7 lines), 1129*, 1130*, 1145*, 1154*, 1186*, 1188*, 1190*, 1194*, 1234*, 1261*, 1279*,

1280*, 1281*, 1288*, 1302*, 1306*, 1308*, 1311* (subst.), 1315* (subst.), 1368*, 1475*, 1476*, App. I, No. 15 (71 lines), No. 16 (85 lines), No. 17 (39 lines), No. 18 (55 lines). This agreement can be documented by a large number of concordant readings. There are also concordant transpositions; e. g. 7. 164. 78–121 transposed after 7. 165. 26. It is curious that B D_{c1} Dn insert (with variation) a passage 1360* from the *Veṇī-saṁhāra* (iii. 37)!

Of the Eastern version of the Droṇa we had no MSS. of Nepāli, Maithili, Assamese or Oḍiyā sub-versions; it is represented in our text by the Bengali version only. To judge from this version, it is clear that, in the Droṇa, the Bengali, which is an important version of the North-eastern group, is really an extension of the central Devanāgarī version; and *so far as this Parvan is concerned, there is no justification for assuming an Eastern recension, distinguished from the Northern and the Southern,* as it was suggested for the Sabhāparvan (cf. Bhīṣma, Introd. p. cxiii).

The B is a fairly unitary group. The individual B MSS., therefore, do not show much conspicuous characteristics of their own to require consideration in detail. The S contamination is palpable, not only from the instances cited above, but also in the case of individual MSS. from the following. B_1 marginally inserts the S passage 961*; B_3 inserts (also marg.) 398*; B_4 852*; $B_{1.2.4}$ 452*; $B_{1.3.5}$ ($B_{1.3}$ marg.) 960*; $B_{1.4.5}$ 959*. B_2 does not also admit the N passages 494*, 1160*; B_4 999*, 1300*. Individual insertions are not many; B_4 inserts 375*, 992*; B_5 12*, 526*, 546*, 914*. B_4 proves slightly superior by the omission of B D_{c1} Dn passages mentioned above; but there are occasional short omissions (e. g. 7. 27. 24–25; 131. 25^c–28^d, etc.), and some gaps in the text caused by missing folios (e. g. Adhy. 86–87).

The Devanāgarī Version

(Other than K)

The Devanāgarī version in the Droṇa includes (i) the versions of Caturbhuja Miśra (D_{c1}) and Nīlakaṇṭha (Dn), and (ii) the Devanāgarī version represented by D MSS. Of the Devanāgarī versions of Devabodha and Arjunamiśra we have spoken above (see under Testimonia pp. XIII–XIV).

We have already referred to the very close connection between D_{c1} and the Bengali version, which fact makes it probable that Caturbhuja belonged to some Eastern region (cf. Āraṇyaka, Introd. p. xxv). Apart from the passages cited above (under Bengali Version) and numerous concordant readings, there is a large number of exclusive B D_{c1} agreements in insertions and substitutions, as follow:

B D_{c1} insertions (some of these without B_4): 53*, 86*, 521* (with D_5), 522*, 602*, 613*, 663*, 685*, 713*, 718*, 724*–725*, 732*, 870*, 872*, 884*,

888* (with D_5), 891*, 902*, 903* (with D_6), 904*, 905* (with D_6), 1017*, 1069*, 1071*, 1096*, 1106*, 1302* (with Dn_1), and App. I, No. 12 (with D_5 : 18 lines).

B Dc_1 substitutions (some of these except B_4) : 682*, 689*, 732*, 733*, 734*, 743*, 874*–875*, 885*–886*, 894*, 1068*, 1070*, 1167* (with D_2).

The extensive influence of the S recension is found in the inclusion by Dc_1 of B S or B D S passages cited above, but no *exclusive* addition of S passage is traceable. It is interesting to note that Dc_1 accepts the S reading कितवो (by correction) in 7. 20. 46^b, along with B_2 (marg.). $_{3-5}$: a reading which Devabodha also accepts. Several additional colophons are found in Dc_1 (see remarks on Adhy. division above) ; but they are invariably added in common with B, B S, or B D S. The individual insertions of Dc_1, not exceeding one line each, are : 234*, 866* (marg.), 1429* (*sec. m.*). The text of Caturbhuja, as evidenced by Dc_1, is definitely not superior (as it was found to be superior in the Āraṇyaka) to that of Nīlakaṇṭha, to which it is closely allied.

The highly conflated character of Nīlakaṇṭha's text (which fact is also found in the Droṇa) has been so often commented upon by the editors of the previously published Parvans that it is not necessary to dwell further upon it. But the two MSS. of Nīlakaṇṭha's version ($Dn_{1.2}$) used in this Parvan are, in many points, independent of each other, not only in readings but also in additions and omissions. Dn_1, for instance, inserts two S passages 37* (with $D_{4.7.8}$; 11 lines) and 977* (with D_5), as well as the B D passage given in App. I, No. 15 (71 lines). With $D_{4.7.8}$, again, it inserts the passage given in App. I, No. 2 (24 lines). Dn_2, on the other hand, inserts S passages 176*, 264* and 266* (both along with D_6), 265*, as well as the D passage given in App. I, No. 13 (with $D_{2.3.5.6}$: 41 lines), substitutes S passage 1137* (along with D_4), and omits the N passage 411*. Individual insertions in Dn_1 are : 227*, 384*, 627*, 795*, 927*, 980* (omitting 7. 119. 1–2), 989*, 1074*, 1150*, 1238* ; in Dn_2 we have 235*, 624*, 831*, 1176*. Both add some colophons (in company with or without S) to mark end of Adhyāyas, but they do agree in these additions : see under Adhyāya division above.

In this connection it is necessary to point out that the printed editions of the Vulgate (especially the Bombay edition) introduce strange discrepancies not found in any of our MSS. For instance, the Bombay edition inserts independently the following additional passages : 793*, 853*, 867*, 881*, 1191*, 1446*. It inserts 397* after 7. 55. 15. With the Kumbhakonam edition it introduces : 224* and 226*. With the Calcutta edition of the Vulgate it omits 7. 125. 6. It omits by itself the colophon after 7. 89. The Bombay edition has the following singular readings : भेरीणां निनदेन 7. 1. 19^b ; संयम्य 6. 39^a ; प्रथमो गजयोधानां 26. 4^c ; अप्रेषयत्सव्यसाची 28. 7^c ; द्विधैकैकम् 28. 7^d ; राजन्संपेततुः 29. 12^e ; तयोर्भूमिं गतौ वेद्यौ रथात् 29. 13^{ab} ; तावकान्पाण्डवा ययुः 31. 10^d ; बहुधा पतितैर्युगैः 40. 18^d ; पाण्डवा-

न्समवारयत् 41. 10^d ; वादिनः 42. 15^b ; चाश्वान् 45. 25^d ; अपराजितं 46. 1^d ; च विंशतिं 46. 18^b ; अधिपं 46. 22^a ; चैव 48. 8^a ; क्रोधेध्म- 93. 35^c ; महाबाहुः 106. 34^a.

Coming to the composite Devanāgarī version, which presents an eclectic and inclusive text, but which is not homogeneous, we find that the individual MSS. comprising the version exhibit among themselves numerous differences.

D_1, written in Kashmir, appears to be the best MS. of this group and approaches nearer to Ś K, but it is a difficult MS. to classify. It is certainly superior to K_2, K_4 and K_5 in its frequent exclusion of B D or S passages, and might as well have been classified as a K MS. It does not, as the other D MSS. do, accept the B D passage 1112* or the B D S passages 381*, 488*. It agrees with Ś K (except K_5) in the insertion or substitution of 929*, 1082*, 1083*, 1133* (an obviously B D S passage), and even in the haplological omission of 7. 23. 17^b–18^a and also of 7. 107. 26^c–27^b. But, on the other hand, it inserts the lengthy B D S passage on the legends of Mṛtyu etc. (App. I, No. 8), as well as the B D passage on the illusion of darkness created by Kṛṣṇa (App. I, No. 16), which, not found in Ś K, are distinctive instances of conflation in D MSS. It accepts some B S agreements in readings (e. g. अनन्तं 7. 10. 48^a ; अभीप्सन्तः 20. 18^c ; दशभिः 24. 11^c, etc.). With K_4 it accepts the B D S passages 482*, 596*, 736*–737*, 763*, 805* (K_4 om.), 823*, 896*, 958*, 1413*, and B D passages like 543*, 618*-619*, 632*, 674*, 697*, 702*, 709*, 715*, 717*, 1025*, 1027*, 1028*, etc. All this would seriously affect the possibility of its being reckoned as a K MS.

D_2 has a large number of individual additions : 351*, 368*, 374*, 386*, 391*, 442*, 535*, 549*, 667*, 703*, 782*, 933*, 979*, 984*, 1000*, and substitutions : 564*, 787*, 897*, 978*. In common with D_5 it substitutes or inserts 5*, 7*, 8*, 15*, 909* (8 lines), 1032*, 1265*. Apart from the B D S passage on Mṛtyu and the B D (except D_4) passage on the illusion of darkness, which, in common with all the other D MSS., it accepts, contamination with S is shown also by its admission of the S passage 856*, 950* (14 lines), 951*, 1089*, App. I, No. 13 (41 lines), and non-admission of the N passages 781*, 1344*, 1345*, 1361*. Other B D S passages admitted by it are : 381*, 427*–428*, 453*, 482*, 488*, 736*–737*, 805*, 823*, 896*, 1133*.

D_3 is a MS. of a similar character. It accepts S passages 24*, 198*–199* and 201*, the last three shared with D_6, and 381*, 427*–428*, 482*, 488*, 736*–737*, 898*, 1004*, 1063*, 1133*, 1305*, 1382*, App. I, No. 13 in common with B D. It omits (again with D_6) the N passages 781* (with D_2) and 1113*, and inserts the T G passage 1452* (without D_6). It has some other insertions common with D_6 : 21*, 49*, 421*, 1257*. There are a few individual insertions and substitutions : 1309*, 1450* (subst.), 1451*.

D_4 has some parts of the text missing, e. g. from 7. 44. 16^a to 47. 14^c ; from

7.87.50^{c} to 96.7^{f} ; from 7.141.35^{c} to 146.2^{d}, etc. It omits the N passages 188*, 1349*, 1351* ; and, in company with Dn, it admits the substituted S passages 1089*, 1137*. Its individual insertions are : 74*, 175*, 217*, 255*, 349*, 1128*, 1347*. But along with $D_{7.8}$ it inserts 31*, 35*, 37* (S passage), 64*, 66*, 81*, 83*, 120*, 178*, 218*, 243*, 246*, 1459*, App. I, No. 1 (18 lines), No. 2 (24 lines). As we have already noted, D_4 omits, as against other D MSS., the long passage on the illusion of darkness. It omits also all the B D S passages (except 488*, 1133*), which have been mentioned as admitted by other D MSS.

D_6 has a fair number of individual insertions : 187*, 358*, 486*, 506*, 670*, 673*, 827*, 842*, 864*, 882*, 895*, 916*, 1016*, 1121*, 1140*, 1271*, 1474*; and also individual substitutes : 865*, 1095*, 1116*, 1142*. It accepts the S insertion 977* (in common with Dn_1), App. I, No. 13, and the B D S passages 381*, 427*, 428*, 453*, 482*, 596*, 736*, 737*, 763*, 823*, 958*, 1284*, 1413*.

D_3, as noted above, has some additions common with D_8, of which three are S passages. Independently, or with B D or D MSS. it admits the S insertions : 23*, 215* (6 lines), 216* (6 lines), 266*, 268*, 381*, 427*-428*, 453*, 482*, 488*, 736*, 737*, 763*, 805*, 898*, 951*, 1063*, 1322* (subst.), 1413*, App. I, No. 13. It omits the N insertions : 1113* (with D_3), 1345*, 1346*, 1392*, 1412*. Its individual insertions are also numerous : 92*, 184* (6 lines), 195*, 238*, 244*, 1093* (gloss), 1303*, 1316*, 1337*, 1373*, 1395*, 1400*, 1406*, 1407*, 1409*, 1417*, 1420*, 1421* (10 lines), 1442* (15 lines), App. I, No. 22 (56 lines); but substituted passages appear to be few : 1348*, 1416*. It omits also the B D passage on the illusion of darkness (App. I, No. 16).

D_7 and D_8 very often fall together. They have a large number of common insertions : 42*, 277*, 322*-324*, 326*, 327*, 330*, 332* (gloss), 369*, 376*, 413*-415*, 454*, 477*, 493*, 527*, 1249*, 1282*, 1283*, 1310* (a couplet occurring with variation in Manu 8. 112), 1332*, 1364*, 1424*, 1464*. They insert in common three S passages : 269*, 331* and 406*. $D_{7.8}$ do not admit the B D passages 357*, App. I, No. 16 (episode of the illusion of darkness). Of B D S passages we have two, inserted by D_7 (427* and 1133*), one by D_8 (805*), and one also by $D_{7.8}$ together (488*). Individual insertions in D_7 are 536*, 539*, 1258*, 1312* ; in D_8 14*, 481*, 646* (subst.).

The Telugu and Grantha Versions

The Telugu version stands on the borderland of the Northern and the Southern recension, but in the Droṇa it is clearly allied to the Grantha version, which is its near neighbour. There is no specific passage of T version as a group. But T as a whole inserts the N passages 1324*, 1403*, and App. I, No. 23 (29 lines). The two MSS.,

however, utilized by us for this version, show some difference from each other. T_1 contains a more considerable amount of the Northern element. T_2 accepts N passage 61*; but T_1, whose contact with the N recension is more pronounced, inserts the following N passages : 1317* (12 lines), 1319*–1320*, 1412*, 1415*, App. I, No. 24 (86 lines).

But the version, which the two MSS. generally represent, is not very materially different from the G version ; and there are often common insertions and omissions with particular G MS. or groups of G MSS. Apart from concordant readings, the affinity of T with G version is illustrated by the following instances :

T G_3 insert 143*, 986* (7 lines), 987*, 1215*, 1448* ; and substitute 1240*.

T G_3 admit N passages 170*, 186* (10 lines), App. I, No. 5 (34 lines).

T G_{2-4} insert 1203*, 1276* (N passage), 1321*, 1385* (7 lines), 1460*.

T G_{2-5} insert 9*, 25*, 54*, 325*, 739*, 825*, 845*, 879*, 896* (N passage), 913*, 919* (8 lines), 1010* (7 lines), 1100*, App. I, No. 11 (25 lines); and agree in the point of insertion of 157*, and in the sequence of stanzas after 7. 1. 9.

T G_{3-5} insert 912*.

It will be noticed that in these cases G_1 stands apart. It has a large number of independent agreements with the M version, and as such it follows a better South Indian tradition. The G_1 M agreements in insertion, substitution and omission, as well as in concordant readings, are illustrated by the following instances :

G_1 M insert 32* (N passage), 101*, 148*–149*, 157*, 190*, 192*, 304*, 309*, 310*, 462*, 501*, 617* (N passage), 625*, 642*, 740*, 856*, 907*, 915*, 1039* (with B D), 1174*, 1177* (with B D), 1251*, 1253*, 1256*, 1278*, 1287*, 1289*, 1352*, 1359*, 1363*, 1366*, 1367*, 1377*, 1379*, 1393* (10 lines), and 1473*.

G_1 M substitute 505*, 509*, 513*, 517*, 559*, 650*, 653*, 671*, 693*, 701*, 707*, 710*–711*, 716*, 739*, 741*–742*, 806*, 808*–809*, 812*, 830*, 848*, 860*, 863*, 869*, 878*, 883*, 930*, 932*, 981*, 1239*, 1274*, and 1295*.

G_1 M omit 7. 1. 16 ; 150. 83–104.

G_1 M agree in the point of insertion of 156*, 157*, and 512*.

G_1 M have numerous concordant readings (selected at random) :

महात्मानः 7. 9. 47^{a} ; तत्र 10. 20^{a} ; युद्धे 16. 6^{a} ; अभिद्रवत् 18. 38^{d} ; तदार्जुनः 27. 22^{b} ; वै रणे 71. 5^{d} ; इवान्तकः 73. 3^{b} ; अताडयत् 85. 25^{e} ; प्रवरं रथिनां भुवि 92. 28^{d} ; क्रुद्धो 92.

31^{c} ; समाकिरत् 92. 33^{d} ; तस्य 97. 49^{a} ; त्वं हि 98. 4^{a} ; अप्रियं यच्च वचनं 98. 6^{a} ; कथं सत्यकपार्थाभ्यां 105. 5^{e} ; यौधाश्च 127. 23^{b} ; यत्र सम्यक् 166. 2^{d}, etc.

[See below also under $M_{1.2}$]

There is no specific G passage. As a group the G version is comparatively free ; but individual G MSS. are sometimes contaminated from the N recension. G_2, for instance, agrees with N in omitting S insertions 39*, 56*, 355* (subst.), 582* and S substitute 111*, 664* and inserts the B D passage 843* ; G_3 similarly does not admit the S passage 113*, 983*, 1008* ; G_4, more heavily contaminated, omits S passages 154*, 155* (12 lines), 177*, 371* (subst.), 372*, 928*, 931*, 983*, 998* ; G_5 similarly does not accept the S passages 348* (subst.), 296*, 402* (subst.), 586*, 645*, 727*, 931*, 951*, and inserts marginally the N passage 1138*.

The individual insertions or substitutions are few. In G_1 we have 1.90* ; in G_2 they are 279*, 510*, 847*, 922* ; in G_4 1374* ; G_5 191*. Nearly 37 Adhyāyas of the text are lost at the end in G_5 on missing folios, and there are considerable omissions throughout, e. g. 7. 27. 22–23 ; 7. 62, etc.

The Malayālam Version

The Malayālam version in the Droṇa, as in the other published Parvans, is the most important and representative Southern version. Located and isolated in the extreme south-west (as the Śāradā in the extreme North-west) its comparative purity is shown by its almost complete independence, as a group, of the N recension. It is free from the passages which encumber the Vulgate (the B D S passages, which we have considered above, being in all probability S passages which have gone over to B D); and its value is enhanced by its independent agreement with Ś K. All this is clear throughout, and need not be illustrated in detail.

Only sporadic contamination of M or individual M MSS. is found. M_2, for instance, admits the Vulgate passage 1223* and omits the S passage 275* ; M_5 accepts the N passages 470*, 910* ; M_{3-5} admit the N passage 569* and do not accept the S passage 592*. With G_1, M admits the N passages 32*, 617*. But such cases are not frequent and extensive enough to affect the general character of the M version as a whole.

Additional passages exclusive to the entire M version are rare. We have noticed two instances : 638* and 846* (except M_2) inserted *inf. lin.* The individual insertions or substitutions in M MSS. except in M_{3-5}, are few. They are : 206* in M_2 ; and 1036*, 1108*, 1180* in M_4, totalling only 9 lines.

Among the five MSS. of this version, the last three M_{3-5} hold together, as against the first two $M_{1.2}$, and have their own peculiarities. They have not only concordant

readings (e. g., 7. 83. 12[d] ; 83. 23[d] ; 94. 8[d] ; 94. 11[d] ; 95. 46[bc] ; 96. 23[d] ; 97. 3[c], etc.); but they also agree in other points. M3-5, as against M1. 2, make the following additions and substitutions :

> M3-5 insert 185* (8 lines), 194*, 197*, 214*, 318*, 320*, 456*, 497*, 569* (N passage), 579*, 584*, 626*, 634*–635*, 850*, 854*, 1196*, 1277*, 1328*.

> M3-5 substitute 573*, 606*, 610*, 622*–623*, 630*, 633*, 636*, 637*, 648*, 656*, 679*, 683*, 1327*.

They agree with T G in inserting 398*, and in substituting 585*, as well as in the point of insertion of 597* ; but they differ together in the matter of insertion of 609*. They insert 186* with T G3. They agree also, as noted above, in admitting N and omitting S passages. M3–5 omit adhy. 147.

M1. 2, on the other hand, have frequent agreements with G1. They omit, for instance, 7. 150. 81 and the stanzas from 7. 146. 50[c] to 7. 147. 1[d], and agree in the change of sequence of stanzas after 7. 173. 75[ab]. They insert or substitute, in common with G1, 109*, 311*, 380* (with T), 463*, 695* (N passage), 706*, 804*, 828*, 832* (subst.), 849*, 851* (subst.), 858* (subst.), 861* (subst.), 868* (subst.), 1197* (subst.), 1199*, 1207*, 1210*, 1235*, 1245*, 1318* (8 lines), 1336* (6 lines), 1338*–1339*, 1341* (9 lines), 1342*, 1354* (N passage), 1365*, 1371*, 1387* (N passage), 1396*, 1405*, 1433*, 1437*, App. I, No. 21 (36 lines). G1 M1. 2 differ from M3. 5 in point of insertion of 1273*, 1297*. The N passage 1387*, is admitted by them.

In conclusion, I want to recapitulate briefly what I said in my previous Editorial Note in order to explain the rather long delay in completing the publication of this Parvan. After the sad and sudden demise of V. S. Sukthankar (1943), I was invited by Dr. Belvalkar, who had taken charge as the General Editor, to undertake the editing of this big Parvan ; but from my previous experience as the editor of the Udyoga Parvan (1940), I knew what an arduous and exacting task it was. I was, therefore, reluctant to take it up, especially as my absorbing duties at the University of Dacca left me little uninterrupted leisure. After my retirement from Dacca in 1947, I became comparatively free ; but for certain personal reasons it was not possible for me at that time to go and stay at Poona, continuously for at least a year, for the purpose of studying the enormous mass of collation sheets, which was absolutely necessary for the undertaking I paid a brief visit to Poona and laid my difficulties before the Editorial Board. But very generously they overruled my plea by accepting Dr. Belvalkar's suggestion that the collation sheets should be sent directly to me at Calcutta. This, on the face of it, was a most daring proposition. Not only the expenditure, but also the risk of loss in the transmission of some 20,000 sheets, which represented the labour of many years, was very great. But Dr. Belvalkar made it possible—thanks

to the generous assistance of the Government of Bombay—to arrange the microfilming of the entire material against such mishap. The filmed copy was kept at the Institute, and the original sheets were forwarded to me in due course. All this naturally took time, but I was able to complete the first draft of the entire text by the middle of 1949. This was followed by the revision of the accompanying critical notes, the laborious writing of which was necessarily spread over a long stretch of time. After about a hundred Adhyāyas (i. e., more than half of the constituted text) were completely written out and finally revised by me, it was decided to start the printing of the work in the Institute's own Press department ; but preliminary arrangements in that connection could not be completed before June 1951. As the final page-proofs had to be sent to me to Calcutta, there was unavoidable delay in transmission, and progress was naturally slow. I had, in the meantime, joined the Calcutta Sanskrit College, and I could devote to the Mahābhārata work such time as I could spare from more regular duties. The first fascicule, however, with an explanatory note, was published on Sept. 13, 1953. The entire work, except the Introduction, was completely printed off by 1956. But immediately after that, I had to travel about for a year as a member of the Sanskrit Commission, and had no leisure to write out the Introduction till May 1958. I record this somewhat personal note, not only to explain the inordinate delay, but also to express my gratefulness to the General Editor and the Editorial Board, who very kindly went out of their way to meet my difficulties, and gave me an opportunity of serving in a cause of scholarship which is one of national importance.

But my obligation to Dr. Belvalkar does not end here. Although senior to me by some years, he extended to me his friendship and affection now for more than two decades. In my work on this Parvan I have profited by his friendly advice and unstinted co-operation, as well as by his deep personal interest. It is a pleasure to recollect that I had no occasion of any serious difference from him. To the Mahābhārata Staff of the Institute, and particularly to the late M. V. Vaidya and Shri. N. M. Khuperkar, I express my sincere gratitude for their devoted service, especially in Apparatus-writing and proof-reading, which considerably lightened my task as the individual editor.

Calcutta, 25-5-1958. } S. K. De

प्रवृत्ते तुमुले युद्धे द्रोणपाण्डवयोर्मृधे ॥ ४८
शरजालैः समाकीर्णे मेघजालैरिवाम्बरे ।
न स्म संपतते कश्चिदन्तरिक्षचरस्तदा ॥ ४९

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि त्रिषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६३ ॥

१६४

संजय उवाच ।
तस्मिंस्तथा वर्तमाने नराश्वगजसंक्षये ।
दुःशासनो महाराज धृष्टद्युम्नमयोधयत् ॥ १
स तु रुक्मरथासक्तो दुःशासनशरार्दितः ।
अमर्षात्तव पुत्रस्य शरैर्वाहानवाकिरत् ॥ २
क्षणेन स रथस्तस्य सध्वजः सहसारथिः ।
नादृश्यत महाराज पार्षतस्य शरैश्चितः ॥ ३
दुःशासनस्तु राजेन्द्र पाञ्चाल्यस्य महात्मनः ।
नाशकत्प्रमुखे स्थातुं शरजालप्रपीडितः ॥ ४
स तु दुःशासनं बाणैर्विमुखीकृत्य पार्षतः ।
किरञ्शरसहस्राणि द्रोणमेवाभ्ययाद्रणे ॥ ५
प्रत्यपद्यत हार्दिक्यः कृतवर्मा तदन्तरम् ।

C. 7. 8633
B. 7. 189. 6
K. 7. 190. 6

शरौघैरथ ताभ्यां तु छायाभूतं महामृधे ।
तुमुलं प्रबभौ राजन्सर्वस्य जगतो भयम् ।

[(L. 1) T $G_{3.4}$ मुक्त्वा ; G_2 त्यक्त्वा (for त्यज्य). $M_{1.2}$ अभिधावत (for अन्व°). — (L. 3) M_{3-5} अपि (for अथ). M_{3-5} च (for तु).]

49 $Ś_2$ missing (cf. v. l. 38). — ^{ab}) D_6 समं*त: (for शरजालै:). $D_{4.5}$ समाकीर्णैर् ; G_1 M अवाकीर्णे (for समा°). T G_{2-4} प्रच्छादितेर्जुनेनाजौ शर(T मेघ)जालैर्- (G_2 °स्त)थांबरे. — ^{c}) G_3 संस्तंभते (for संपतते). $Ś_1$ K_3 नासंपतत्तत: कश्चिद् ; K_1 नासन्यत तत: किंचिद् ; K_2 नासन्पर्वतत: किंचिद् ; K_4 $D_{1.2.4.5.7.8}$ नापतच्च तत: कश्चिद् ; Dc_1 Dn_1 न स्म संपद्यते किंचिद् ; Dn_2 नास्म संपद्यते कश्चिद् ; D_3 समापतत्तत: क° ; D_6 समापतंत न: क°. — ^{d}) T G_{2-4} तथा (for तदा). B (except B_4) $D_{5.6}$ अंतरी(D_6 नांतरि)क्षचरस्तदा ; Dn_1 पुनरेव विशां पते.

Colophon : $Ś_2$ K_5 G_5 missing. — *Sub-parvan* : $B_{1.2}$ (marg.) द्रोणवध. — *Day of Droṇa's Generalship* : $Ś_1$ K_3 T $G_{1.3.4}$ पंचमेहनि ; K_1 D_1 पंचमयुद्धदिवस: ; K_4 पंचमदिवसयुद्धं ; $M_{1.2}$ पंचमेह्नि. — *Adhy. name* : $Ś_1$ K_{1-3} $D_{1.2}$ द्रोणार्जुनयुद्धं ; Bom. ed. संकुलयुद्धं. — *Adhy. no.* : (figures, words or both) : Dn_1 189 ; D_2 192 ; D_3 82 ; T G_{2-4} 184 ; G_1 $M_{1.2}$ 182 ; M_{3-5} 181. — *Śloka no.* : Dn_1 52.

164

☞ This adhy. is missing in $Ś_2$ K_5 G_5 (cf. v. l. 7. 163. 38 ; 125. 14 ; 137. 9).

1 ^{a}) B_3 Dc_1 Dn_1 ततो ; B_4 $D_{4.5.7.8}$ तदा (for तथा). M_{3-5} वध्यमाने तत: सैन्ये. — ^{b}) B_1 रथाश्व- (for नराश्व-). $D_{4.5.7.8}$ नरप्रवरयोस्तथा (D_5 °दा) ; S (G_5 missing) हस्त्यश्वरथसंक्षये (G_3 °कुले) ; Bom. ed. गजाश्वनर°. — ^{d}) D_3 अपोथयत् ; D_4 अयोज° (for अयोध°).

2 ^{a}) $M_{1.2}$ रुग्म- (for रुक्म-). D_4 -रथारक्तो ; M_{3-5} -रथे सक्तो (for -रथासक्तो). — ^{b}) D_1 पूर्वमेव विशां पते. — D_1 om. (hapl.) 2^{c}–3^{d}. — ^{d}) K_4 इवाकिरत् (for अवा°).

3 D_1 om. 3 (cf. v. l. 2). — ^{a}) G_3 रथे (for रथस्). S (except G_3 ; G_5 missing) चास्य (for तस्य). — ^{d}) D_6 (marg. as in text) $M_{1.2}$ पार्षतश्च (for °तस्य). $D_{4.5.7.8}$ पुन: (for चित:).

4 M_3 om. 4^{bcd}. — ^{b}) K_2 $D_{3-5.7.8}$ पांचालस्य. — ^{c}) $K_{1.2}$ M_4 समरे (for प्रमुखे). — ^{d}) $Ś_1$ K (K_5 missing) D_1 -जालेन ; D_3 -जालै: प्र- (for -जालप्र-). M_4 शरजातप्रताडित:.

5 For 5^{ab}, G_1 M subst. :

1295* धृष्टद्युम्नोऽपि राजेन्द्र भग्नं दृष्ट्वा तवात्मजम् ।

C. 7. 8633
B. 7. 189. 6
K. 7. 190. 6

सोदर्याणां त्रयश्चैव त एनं पर्यवारयन् ॥ ६
तं यमौ पृष्ठतोऽन्वैतां रक्षन्तौ पुरुषर्षभौ ।
द्रोणायाभिमुखं यान्तं दीप्यमानमिवानलम् ॥ ७
संप्रहारमकुर्वंस्ते सर्वे सप्त महारथाः ।
अमर्षिताः सत्त्ववन्तः कृत्वा मरणमग्रतः ॥ ८
शुद्धात्मानः शुद्धवृत्ता राजन्स्वर्गपुरस्कृताः ।
आर्यं युद्धमकुर्वन्त परस्परजिगीषवः ॥ ९
शुक्लाभिजनकर्माणो मतिमन्तो जनाधिपाः ।
धर्मयुद्धमयुध्यन्त प्रेक्षन्तो गतिमुत्तमाम् ॥ १०
न तत्रासीदधर्मिष्ठमशस्त्रं युद्धमेव च ।
नात्र कर्णी न नालीको न लिप्तो न च वस्तकः ॥ ११
न सूची कपिशो नात्र न गवास्थिर्गजास्थिकः ।
इषुरासीन्न संश्लिष्टो न पूतिर्न च जिह्मगः ॥ १२
ऋजून्येव विशुद्धानि सर्वे शस्त्राण्यधारयन् ।

[M3 om. the prior half.]
— ^{d}) K1. 2. 4 D1 वली (for रणे).

6 ^{a}) K3 अभ्यपद्यत (for प्रत्य°). — ^{b}) Bom. ed. त्वनंतरं (for तदन्तरम्). — ^{c}) D2. 4. 6. 7 सौदर्याणां. D7. 8 T G2. 3 त्रयं (for त्रयश्च). G1 M1. 2 चैनं (for चैव). — ^{d}) D3 ते सर्वे ; D4. 5. 7. 8 ततस्तं ; S (G5 missing) सर्वतः (for त एनं). Ś1 K (K5 missing) D1 प्रत्यवारयन् ; D8 T G1-3 पर्यवारयत्.

7 ^{a}) Dn2 M4 (*sup. lin.*) तौ यमौ ; G1 M1. 2 यमौ च (for तं यमौ). Some MSS. [ऽ]न्वेतां ; B4 [ऽ]-न्वेत्य ; Dn2 D3. 6 वीरौ (for ऽन्वैतां). — ^{b}) D3. 6 रक्षंतावनु(D3 °न्व)जग्मतुः. — ^{c}) G1 M3-5 द्रोणस्य (for द्रोणाय). K3 Dn2 यातं (for यान्तं).

8 D7 om. (hapl.) 8^b–9^c. — ^{b}) D8 गताः (for सर्वे). K4 Dn2 D2 च सु- ; S (G5 missing) तत्र (for सप्त). — ^{c}) M3 सत्यवंतः (for सत्त्व°).

9 D7 om. 9^{abc} (cf. v. l. 8). — ^{a}) G3 शुद्धा-त्मानं. D4 शुद्धात्मानं च शुद्धत्वाद् ; D5. 8 °त्मानं शुद्ध-सत्त्वा ; D6 शुद्धवृत्ताः सत्त्ववंतो. — ^{b}) Dn2 स्वर्गं (for स्वर्ग-). — ^{c}) Dc1 Dn D2. 3. 5. 6 आर्ययुद्धम् ; G1 M आर्या युद्धम् (for आर्यं युद्धम्). Dc1 Dn1 om. (hapl.) from कुर्वन्त up to धर्मयुद्ध (in 10^c). Dn2 D4. 5. 8 अकुर्वंस्ते (for °र्वन्त). — ^{d}) Ś1 K1-3 D1 -जिगीषया ; G1 M -वर्धैषिणः.

10 Dc1 Dn1 om. up to धर्मयुद्ध (cf. v. l. 9). — ^{a}) S (except M4 ; G5 missing) शुद्धाभिजन- (for शुक्ला°). D4. 5 -कुर्वाणा (for -कर्माणो). — ^{b}) Dn2 गतिमंतो (for मतिमन्तो). Ś1 K3 B5 M3-5 जनाधिप (for °धिपाः). — ^{c}) D3. 5. 6 अकुर्वंत ; G2 अयुध्यंत (for अयुध्यन्त). — ^{d}) K2 प्रेक्ष्यंतो ; B (except B4) Dc1 Dn1 D2 प्रेप्संतो ; Dn2 D4. 5. 7. 8 पश्यंतो ; T G2-4 कांक्षंतो (for प्रेक्षन्तो).

11 ^{b}) Ś1 T G3 अशास्त्रं ; K1 अशस्त्र- ; K3. 4 अशास्तं ; Dn2 D2. 4. 5. 7. 8 नाशस्त्रं (for अ°). B4 G1. 4 M1. 2 वा (for च). — ^{c}) D3 न तु (for नात्र). G2 M3-5 नाळीको. B Dc1 Dn1 D5 न तत्र कर्णी (Dn1 D5 °र्णि-) नालीको ; T G1. 3. 4 M1. 2 न चा(G1 M1. 2 त)त्र कर्णिना- (G3 °र्णी ना)ळी(G3. 4 °ली)को. — ^{d}) K4 वस्तिकः ; B1 वक्रकः ; B2. 3. 5 D3 बस्तकः ; Dc1 D6 S (G5 missing) वस्तकः ; Dn1 D2. 4. 5. 7. 8 वत्सकः ; Dn2 बास्तिकः (for वस्तकः). B4 न च लिप्तो न बस्तकः. — After 11, M3-5 ins. 1296*.

12 M3-5 om. 12^{ab}. — ^{a}) Ś1 K1-3 सूतिः ; B1. 2 शूची ; B3. 5 शुची ; D1. 6 [अ]शुचिः ; D7. 8 सूचिः (for सूची). D1. 3 वापि ; D7. 8 वासीन् (sic) ; Bom. ed. नैव (for नात्र). Dn1 न सूची कपिशा चोसि (sic) ; Dn2 न सूची कपिशैने च (sic) ; D2 न सूति क्षप्यमानो वा ; D4 न स्तति कपिमानेव (sic) ; D5 नाशुचिः कपिशा वापि. — ^{b}) B1 Dn2 D1 न गवास्थि- ; B3 गवास्थिक- ; D6 T G3 न गवाक्षि (D6 °क्षिर्) ; G1. 4 M1. 2 न गवाक्षी (for °स्थिर्). Ś1 K3 D3 न चाधिकः ; K1. 2 न चाविकः ; Dn1 D7. 8 अजाविकः ; D2 अजोधिकः ; D4. 5 अजारकिः (D5 °रिकाः) ; D6 न जाविकः ; T1 न चास्थिकः (for गजास्थिकः). G2 न भवाक्षि भुजास्थितौ. — T G1-4 M1. 2 ins. after 12^{ab} ; M3-5 after 11 :

1296* न चूली बलिशस्तत्र न यमी नापि पावकः ।

[G1 बलिशस्. M3-5 न चूली बलिशस्तत्र (for the prior half). M4 वर्मी (for यमी). M8 न वर्मी न पावकः (sub-metric) ; M5 न वर्मी नापि पापकः (for the post. half).]

— ^{c}) K1. 4 D4. 7. 8 S (G5 missing) संक्लिष्टो (for सं-श्लिष्टो). Dn2 इषुरासीन्नसंश्रिष्टो (sic). — ^{d}) Dc1 Dn1 पूर्तिर् ; Dn2 पुजिर् ; T G2-4 M पूती (for पूतिर्). G1 M1. 3-5 जिह्मकः.

13 ^{a}) D1 एवं (for एव). Dn2 हि (for वि-). D4. 5. 7. 8 तान्येव हि विशुद्धानि. — ^{b}) B4 D4. 5. 7. 8 G1

सुयुद्धेन पराँल्लोकानीप्सन्तः कीर्तिमेव च ॥ १३
तदासीत्तुमुलं युद्धं सर्वदोषविवर्जितम् ।
चतुर्णां तव योधानां तैस्त्रिभिः पाण्डवैः सह ॥ १४
धृष्टद्युम्नस्तु तान्हित्वा तव राजन्नथर्षभान् ।
यमाभ्यां वारितान्दृष्ट्वा शीघ्रास्त्रो द्रोणमभ्ययात् ॥ १५
निवारितास्तु ते वीरास्तयोः पुरुषसिंहयोः ।
समसज्जन्त चत्वारो वाताः पर्वतयोरिव ॥ १६
द्वाभ्यां द्वाभ्यां यमौ सार्धं रथाभ्यां रथपुंगवौ ।
समासक्तौ ततो द्रोणं धृष्टद्युम्नोऽभ्यवर्तत ॥ १७
दृष्ट्वा द्रोणाय पाञ्चाल्यं व्रजन्तं युद्धदुर्मदम् ।
यमाभ्यां तांश्च संसक्तांस्तदन्तरमुपाद्रवत् ॥ १८
दुर्योधनो महाराज किरञ्शोणितभोजनान् ।
तं सात्यकिः शीघ्रतरं पुनरेवाभ्यवर्तत ॥ १९
तौ परस्परमासाद्य समीपे कुरुमाधवौ ।
हसमानौ नृशार्दूलावभीतौ समगच्छताम् ॥ २०
बाल्ये वृत्तानि सर्वाणि प्रीयमाणौ विचिन्त्य तौ ।
अन्योन्यं प्रेक्षमाणौ च हसमानौ पुनः पुनः ॥ २१
अथ दुर्योधनो राजा सात्यकिं प्रत्यभाषत ।
प्रियं सखायं सततं गर्हयन्वृत्तमात्मनः ॥ २२
धिक्क्रोधं धिक्सखे लोभं धिङ्मोहं धिगमर्षितम् ।

C. 7. 8650
B. 7. 189. 23
K. 7. 190. 23

M सर्व- (for सर्वे). Ś1 K1. 2 D7. 8 अपातयत् (Ś1 D7 °न्); Dn1 D4 G4 अवारयन् (D4 °त्) (for अथा°). — d) D4 ईप्सितः; S (G5 missing) इच्छंतः (for ईप्सन्तः).

14 a) Dn1 D4. 5. 7. 8 तुमलं. — b) D2. 4. 5. 7. 8 S (G5 missing) -पाप- (for -दोष-). D3 स्वच्छं दोषविवर्जितं. — c) Dn1 चैव (for तव). G1. 4 M यौधानां.

15 a) K4 B Dc1 Dn S (G5 missing) दृष्ट्वा; D2. 6 हत्वा; D5 जित्वा; D7. 8 वीरांस् (for हित्वा). — b) D6 पुत्रान् (for राजन्). K1. 2 D2. 7. 8 नरर्षभान् (for रथ°). — c) G3 वारितस् (for °तान्). K4 B Dc1 Dn वीरान्; S (G5 missing) तत्र (for दृष्ट्वा). — d) Dn2 शीघ्रास्त्रैर् (for °स्त्रो). G2 तव सेनां समभ्ययात्.

16 a) T G2-4 शरार्चि(G3. 4 °चि)तास्; G1 M शरानलास् (for निवारितास्). M3-5 ततो (for तु ते). D3. 6 योधास् (for वीरास्). — c) K1. 2 D6 चतुरो (for चत्वारो).

17 b) K1. 2 D1 नर- (for रथ-). B4 D3. 6 -सत्तमौ (for -पुंगवौ). D5 रथाभ्यां पुरुषर्षभौ; T G2-4 रथिनां रथ(G3 °थि)सत्तमौ. — c) G1. 4 रणे (for ततो). — d) Dn2 [ऽ]भ्यवर्षत; M3-5 °यात्पुनः (for °वर्तत).

18 a) D6 युद्धाय (for द्रोणाय). G1 M1. 2 तं यांतं (for पाञ्चाल्यं). — b) Ś1 गच्छंतं; K1. 2 प्रयांतं; G1 M1. 2 पांचाल्यं; G3 जयंतं (for व्रजन्तं). D4. 5. 7. 8 व्रजंतं शत्रुमर्दनं. — c) D5 G4 संयुक्तांस्. M3-5 यमाभ्यां सह संसक्तास्. — d) G1 M (except M4) उपाद्रवन्. — M3-5 ins. after 18: G1 M1. 2 after 19:

1297* ततस्तव सुतो राजन्सात्वतेन समागतः ।

19 d) K4 अभ्यवर्षत (for °वर्तत). — After 19, G1 M1. 2 ins. 1297*.

20 b) T G2-4 M3-5 वार्ष्णेयकुरुपुंग(G4 °पांड)वौ. — c) B4 Dn1 D4 G2 सहमानौ; T G3. 4 हिंस° (for हस°). S (G5 missing) महावीर्याव् (for नृशार्दूलाव्). — d) D3 प्रतीतौ; G3. 4 अहितौ; M4 विभीतौ (for अ°). B Dc1 Dn S (G5 missing) समसज्ज(B5 °जे)तां (for °गच्छताम्).

21 a) K4 B3 Dn2 D2. 4. 5. 7. 8 बाल्य- (for बाल्ये). B4 बाल्ये सर्वाणि वृत्तानि. — b) D5 पीयमानौ (sic) (for प्रीयमाणौ). D6 T G2-4 M3-5 प्राचिंत्य (for विचिन्त्य). — c) K2 Dc1 Dn1 D6 प्रेक्ष्यमाणौ; K4 प्रेक्षमानौ (for °माणौ). Dn2 D2. 4. 5. 7. 8 तावन्योन्यं प्रेक्ष्य(Dn2 D2 °क्ष)माणौ. — d) B Dc1 Dn1 D1. 2 स्मयमानौ; Dn2 हन्य°; D4. 7. 8 समानौ तौ (D8 तु); D5 सज्जंतौ च; T G3. 4 हर्षमाणौ; G2 सहमानौ (for हस°).

22 b) B Dc1 Dn T G1-4 M1. 2 सात्यकिं समभाषत. — c) M3-5 प्रियः (for प्रियं). T G2. 3 सहायं (for सखायं). — d) Ś1 K1. 2 4 D3. 6 वृत्तिम् (for वृत्तम्).

23 a) S (G5 missing) च वै (G2 मे) (for सखे). — b) B1. 4 Dc1 D4. 5. 7 अमर्षितां; B2 Dn1 T G2-4 M3-5 °र्षतां; G1 M1. 2 पराक्रमं (for अमर्षितम्). — c) Dn2 D4-7 G2 क्षत्रम् (for क्षात्रम्). — d) K2 B1 (marg.). 2-5 Dc1 Dn1 बलपौरुषं; B1 (orig.) बलमौषधं (for °मौरसम्).

24 a) K3 B D (except D1) यत्र (for यत्त्वं). D6

C. 7. 8650
B. 7. 169. 23
K. 7. 190. 23

धिगस्तु क्षात्रमाचारं धिगस्तु बलमौरसम् ॥ २३
यत्त्वं मामभिसंधत्से त्वां चाहं शिनिपुंगव ।
त्वं हि प्राणैः प्रियतरो ममाहं च सदा तव ॥ २४
स्मरामि तानि सर्वाणि बाल्ये वृत्तानि यानि नौ ।
तानि सर्वाणि जीर्णानि सांप्रतं नौ रणाजिरे ।
किमन्यत्क्रोधलोभाभ्यां युध्यामि त्वाद्य सात्वत ॥ २५
तं तथावादिनं राजन्सात्यकिः प्रत्यभाषत ।
प्रहसन्विशिखांस्तीक्ष्णानुद्यम्य परमास्त्रवित् ॥ २६
नेयं सभा राजपुत्र न चाचार्यनिवेशनम् ।
यत्र क्रीडितमस्माभिस्तदा राजन्समागतैः ॥ २७

दुर्योधन उवाच ।
क्व सा क्रीडा गतास्माकं बाल्ये वै शिनिपुंगव ।
क्व च युद्धमिदं भूयः कालो हि दुरतिक्रमः ॥ २८
किं नु नो विद्यते कृत्यं धनेन धनलिप्सया ।
यत्र युध्यामहे सर्वे धनलोभात्समागताः ॥ २९

संजय उवाच ।
तं तथावादिनं तत्र राजानं माधवोऽब्रवीत् ।
एवंवृत्तं सदा क्षत्रं यद्धन्तीह गुरूनपि ॥ ३०
यदि तेऽहं प्रियो राजञ्जहि मां मा चिरं कृथाः ।
त्वत्कृते सुकृताँल्लोकान्गच्छेयं भरतर्षभ ॥ ३१

त्वाम् (for माम्). D3.6 इह; G1 M1.2 इति (for अभि-). Dc1 -गच्छस्त्वं (for -संधत्से). — b) K1 त्वा चाहं; Dn1 त्वामहं; D3 अहं त्वां; D5 चाहं त्वां (by transp.); D8 त्वां वाहं. D5.7.8 शनि- (for शिनि-). — c) B4 D4.5.7.8 च (for हि). D4.5.7.8 G1 M1.2 प्रियतमो (for °तरो). — d) S (G5 missing) ममाहं तव वै तथा.

25 ab) B1 om. (hapl.) from तानि up to यानि नौ (in 25b). B4 transp. सर्वाणि and वृत्तानि. D1.2.4.5.7.8 बाल्य-; D6 वाक्ये; M4 बाले (for बाल्ये). D5.7.8 M1.2 तानि (for यानि). Dc1 Dn2 D6 वै; Dn1 भो; D4.5.7.8 ते (for नौ). — d) K4 संप्राप्ते; B1 lacuna (for सांप्रतं). K1.2.4 D1 तु; B1 D2 G4 नो; B4 D4.5 ते (for नौ). — e) K1 lacuna; D2.4–8 अद्य (for अन्यत्). B5 -लाभाभ्यां (for -लो°). — f) Bom. ed. युद्धमेव (for युध्यामि त्वा). K1 त्वाम् (hypermetric) (for त्वा). Dc1 G2 सात्वतं. Dn2 युध्यामस्त्वाव सात्वत (sic).

26 a) B Dc1 Dn1 तत्र (for राजन्). — b) Dn2 D2 सात्वतः (for सात्यकिः). D4.5.7.8 सात्वतः प्रत्यपद्यत. — c) Dn2 प्रसहन् (for प्रहसन्). — d) K1.2 अभ्यस्यन् (for उद्यम्य). S (G5 missing) उद्यम्य प(M3–5 °द्बमन्प)रलोकजित्.

27 Before 27, S (G5 missing) ins. सात्यकिः. — b) B Dc1 Dn1 नाचार्यस्य; Dn2 D1.3.7 न वाचार्य-; S (G5 missing) नैवाचार्य- (for न चा°). — c) Dn2 D4.5.7.8 यच्च (for यत्र). — d) S (G5 missing) पुरा (for तदा). Ś1 K1–3 बाल्ये; D1 बाल्यं (for राजन्). Dn1 D5.7.8 सभागतैः (for समा°).

28 a) Dn1 कस्मात् (for क्व सा). — b) B1.3 Dc1 Dn1 [s]पि (for वै). K1 D4.7.8 शनि- (for शिनि-). Ś1 -नंदन (for -पुंगव).

29 D4 om. 29. T G2.3 om. 29–60. — a) Ś1 (sup. lin. as in text) क्व नु; K1 B1.5 Dn D3.5.6.8 किं तु (for किं नु). G1.4 M मे (for नो). D6 लोके (for कृत्यं). — b) K1.2 D1 रणेन (for धनेन). K1.3 D1 -लिप्सुना; G1 M1.2 -लिप्सतः; G4 -लिप्सकः (for -लिप्सया). D7.8 धनेन चलवस्तुना; M3–5 °न स्विह युध्यतः. — c) M3–5 तत्र (for यत्र). K1–3 Dn2 D1–3.5–8 वध्यामहे (for युध्या°). Ś1 K2.3 D1 शश्वद्; K1 यद्वद् (for सर्वे). — d) D1 समागतान्; D5 °गमः (for °गताः).

30 T G2.3 om. 30 (cf. v. l. 29). B4 om. the ref. — b) Dn2 D2.4.5.7.8 सात्वतो (for माधवो). — c) G1.4 M युक्तं (for -वृत्तं). Dn2 सदा-; D2 G4 M3–5 यदा; D4 तथा; D5.7.8 यथा (for सदा). K4 B1–3 Dc1 D4.6 G1 M1.2 क्षात्रं (for क्षत्रं). — d) K4 Dn2 D1–5 युध्यंतीह; D6 जघ्नंतीह; D7.8 यत्र घ्नंति; G1.4 M युध्यते ह (for यद्धन्तीह). Ś1 K1–3 D8 कुरून् (for गु°).

31 T G2.3 om. 31 (cf. v. l. 29). — a) Dn2 यत्र (for यदि). Dn2 त्वां ते; D2.4.5.7.8 अहं ते (by transp.). — b) G1 M3.4 मामचिरं; G4 M1.2.5 मा मा चिरं (for मां मा चिरं). — D6 om. 31cd. — d) D3 आस्थेयं; G1.4 M इच्छेयं (for ग°). Ś1 K3 गच्छेयं

या ते शक्तिर्बलं चैव तत्क्षिप्रं मयि दर्शय ।
नेच्छाम्येतदहं द्रष्टुं मित्राणां व्यसनं महत् ॥ ३२
इत्येवं व्यक्तमाभाष्य प्रतिभाष्य च सात्यकिः ।
अभ्ययात्तूर्णमव्यग्रो निरपेक्षो विशां पते ॥ ३३
तमायान्तमभिप्रेक्ष्य प्रत्यगृह्णात्तवात्मजः ।
शरैश्चावाकिरद्राजञ्शैनेयं तनयस्तव ॥ ३४
ततः प्रववृते युद्धं कुरुमाधवसिंहयोः ।
अन्योन्यं क्रुद्धयोर्घोरं यथा द्विरदसिंहयोः ॥ ३५
ततः पूर्णायतोत्सृष्टैः सात्वतं युद्धदुर्मदम् ।
दुर्योधनः प्रत्यविध्यद्दशभिर्निशितैः शरैः ॥ ३६
तं सात्यकिः प्रत्यविद्धत्तथैव दशभिः शरैः ।
पञ्चाशता पुनश्चाजौ त्रिंशता दशभिश्च ह ॥ ३७

C. 7. 8664
B. 7. 189. 38
K. 7. 190. 37

कुरुपुंगव ; D5 °यं पुरुषर्षभ.

32 T G2. 3 om. 32 (cf. v. l. 29). — a) B Dc1 Dn1 D2 G1. 4 M यच्च (for चैव). — b) D5. 6 अपि (for मयि). D3 तत्क्षत्रमिव दर्शय. — c) Ś1 K3 अहम्; K4 Dn D2-5. 7. 8 तद्; G1. 4 M एवम् (for एतद्). Ś1 K3 इदं (for अहं).

33 T G2. 3 om. 33 (cf. v. l. 29). — a) K1 युक्तम् (for व्य°). — c) K1 अत्ययात्; Dn2 D2. 4. 5. 7. 8 अन्व° (for अभ्य°). — d) K1. 3 निरप्रेक्ष्यो (K3 °क्षं); Dn2 °पेक्षे (for °पेक्षो). B Dc1 Dn1 दयां ना- (Dc1 Dn1 मा) कुरुतात्मनि.

34 T G2. 3 om. 34 (cf. v. l. 29). — a) B Dc1 Dn1 महाबाहुं; D3 तं संप्रेक्ष्य (for अभि°). — D5 om. 34cd. — c) K2 D1. 6 चैवाकिरद्; D4 च विकिरद् (for चावा°). D7. 8 शरैश्च विकिरंस्तीक्ष्णैः; M3-5 °श्चावासृजद्राजा. — After 34, D2 ins. 1299*.

35 T G2. 3 om. 35 (cf. v. l. 29). D2 om. 35-37. — a) G1 प्रववृधे (for °वृते). D5 ततः प्रवृत्ते युद्धे तु. — b) K1. 2. 4 D1 -मुख्ययोः; M3-5 -वीरयोः (for -सिंहयोः). — Ś1 K1-3 D1. 7. 8 om. (hapl.) 35cd. — c) M4 क्रूरयोर् (for क्रुद्ध°). D6 भीमं (for घोरं).

36 D2 T G2. 3 om. 36 (cf. v. l. 35, 29). — c) D6 दुर्योधनः सात्यकिं विध्यत् (hypermetric). — D7 om. (hapl.) 36d-37a. — d) Dn2 सात्वतं; D4. 5 सरथं; D6 तथैव (for दशभिर्). K4 B Dc1 Dn1 D3 G1. 4 M कुपितो दशभिः शरैः.

37 D2 T G2. 3 om. 37 (cf. v. l. 35, 29). D7 om. 37a (cf. v. l. 36). D4. 5 om. (hapl.) 37ab. — b) B Dc1 Dn1 [अ]वाकिरत्; D6 निशितैः; G1. 4 M [अ]वनिपं (for दशभिः). Dn2 D3 सत्वरं निशितैः शरैः. — After 37ab, G1. 4 M ins.:

1298* दुर्योधनस्ततः क्रुद्धो माधवं नवभिः शरैः ।

— K2 reads twice (without var.) 37cd followed by lines 1-2 of 1299*. — c) B1 चाष्टौ; Dn2 त्वाजौ; G1. 4 M चान्यैस् (for चाजौ). Ś1 K1-3 D1 पंचाशत्या पुनश्चापि. — d) Ś1 K3 तथैव; K1. 2. 4 D1. 4. 5. 7. 8 विंशत्या; Dn2 विंशया; D3 G1. 4 M त्रिंशद्भिर् (for °ता). D3 G1 M1. 2 तथा; D4. 5. 7. 8 सह; G4 च सः (for च ह). — After 37, N (Ś2 K5 missing; D2 after 34) ins.:

1299* सात्यकिं तु ततो राजन्प्रहसंस्तनयस्तव ।
आकर्णमुक्तैर्निशितैर्विव्याध त्रिंशता शरैः ।
ततोऽस्य सशरं चापं क्षुरप्रेण द्विधाकरोत् ।
सोऽन्यत्कार्मुकमादाय लघुहस्तस्ततो दृढम् ।
सात्यकिर्व्यसृजच्चापि शरश्रेणीं सुतस्य ते । [5]
तामापतन्तीं सहसा शरश्रेणीं जिघांसया ।
चिच्छेद बहुधा राजंस्तत उच्चुक्रुशुर्जनाः ।
सात्यकिं च त्रिसप्तत्या पीडयामास वेगितः ।
स्वर्णपुङ्खैः शिलाधौतैराकर्णापूर्णनिःसृतैः ।

[D2 om. line 1. — (L. 1) Dn2 तं; D3 च (for तु). B Dc1 Dn D3-5. 7. 8 रणे (for ततो). — (L. 2) B Dc1 D3 -पूर्णैर्; Dn1 -पूर्ण- (for -मुक्तैर्). D4. 5. 7. 8 विविधैर् (for निशितैर्). D4. 5. 7. 8 निशितैः (for त्रिंशता). — (L. 3) Ś1 ते तस्य; K1. 2 पुनश्च (for ततोऽस्य). B Dc1 Dn1 D3 [अ]च्छिनत् (for [अ]करोत्). — (L. 4) D4. 5 दृढः (for दृढम्). — (L. 5) K1 विसृजच्च; D4 येसृजच्च (for व्यसृ°). D1. 2 शरश्रेणीः (for °श्रेणीं). D8 सुतं च (for सुतस्य). — (L. 6) K1. 2 D4. 7 तम् (for ताम्). — (L. 7) K4 Dn2 D2. 4. 5. 7. 8 बहुशो (for °धा). B1. 3. 5 Dc1 Dn1 राजा (for राजंस्). B1 प्रचुक्रुशुर् (for उच्चु°). Ś1 K3 ते तदा चुक्रुशुर्जनाः (for the post. half). — (L. 8) K4 Dc1 Dn1 D1 तु (for च). K4 D2-5. 7. 8 वेगतः (for वेगितः). — (L. 9) D4. 5. 7. 8 चित्र- (for स्वर्ण-). K1. 2 सुवर्णपुंखैर्निशितैर् (for the prior half). Ś1 आकर्णाकर्ण-; K (K5 missing) D1 °कर्ण-; B5 Dc1 °र्णात्तूर्ण-; Dn2 °र्णे पूर्ण- (for °र्णा-पूर्ण-). Dn1 D4 -निसृतैः. D6 आकर्णाञ्चोदितैः शरैः (for the post. half).]

C. 7. 8669
B. 7. 189. 43
K. 7. 190. 43

तस्य संदधतश्चेषून्संहितेषुं च कार्मुकम् ।
अच्छिनत्सात्यकिस्तूर्णं शरैश्चैवाभ्यवीवृषत् ॥ ३८
स गाढविद्धो व्यथितः प्रत्यपायाद्रथान्तरम् ।
दुर्योधनो महाराज दाशार्हशरपीडितः ॥ ३९
समाश्वस्य तु पुत्रस्ते सात्यकिं पुनरभ्ययात् ।
विसृजन्निषुजालानि युयुधानरथं प्रति ॥ ४०
तथैव सात्यकिर्बाणान्दुर्योधनरथं प्रति ।
प्रततं व्यसृजद्राजंस्ततसंकुलमवर्तत ॥ ४१
तत्रेषुभिः क्षिप्यमाणैः पतद्भिश्च समन्ततः ।
अग्नेरिव महाकक्षे शब्दः समभवन्महान् ॥ ४२
तत्राभ्यधिकमालक्ष्य माधवं रथसत्तमम् ।
क्षिप्रमभ्यपतत्कर्णः परीप्संस्तनयं तव ॥ ४३
न तु तं मर्षयामास भीमसेनो महाबलः ।
अभ्ययात्त्वरितः कर्णं विसृजन्सायकान्बहून् ॥ ४४
तस्य कर्णः शितान्बाणान्प्रतिहन्य हसन्निव ।
धनुः शरांश्च चिच्छेद सूतं चाभ्यहनच्छरैः ॥ ४५
भीमसेनस्तु संक्रुद्धो गदामादाय पाण्डवः ।
ध्वजं धनुश्च सूतं च संममर्दाहवे रिपोः ॥ ४६

---

38 T G2.3 om. 38 (cf. v. l. 29). — a) D2.4 ततः (for तस्य). D4.5 संदधतुश्. B (except B1) Dc1 D1 चेषुं (for चेषून्). — b) K1.2 स(K2 सं)हतेषु; B (except B4) D2 G1 संहि(B5 °ह)तेषु; Dc1 Dn1 D3.6 संधितेषु (D3.6 °षुं); D4.5.8 M4 सहितेषु (for संहितेषुं). Dn2 कार्मुके. D7 शकार्मुकविशांषणं (sic). — c) K2.4 Dc1 Dn1 D1-3 G4 M3-5 आच्छिनत्. K1 D8 सात्यकिं. — d) G1.4 M शरीरं च (for शरैश्चैव). K1 [अ]त्यवीवृषत्; B1-3.5 Dc1 Dn1 D5 [अ]भ्यवीवि(D5 °वृ)धत्; B4 °विध्यत; D3 [अ]वधीद्भृशं; G4 व्यवीवृषत्; M3-5 [अ]प्यवीवृषत् (for [अ]भ्य°).

39 T G2.3 om. 39 (cf. v. l. 29). — b) D4.5.7.8 प्रत्य(D4 °द्यु)पेयाद् (for °पायाद्). K4 रथांतरे.

40 T G2.3 om. 40 (cf. v. l. 29). — a) Dn1 समाश्वस्तस्; D3-5.7.8 G4 °श्वास्य (for °श्वस्य). — b) Ś1 अभ्यधात् (for °यात्). — c) K1 शर- (for इषु-).

41 T G2.3 om. 41 (cf. v. l. 29). K4 D1.8 om. (hapl.) 41[ab]. — a) G1.4 M बाणैर् (for बाणान्). — c) Ś1 K (K5 missing) Dn2 D1.3.6 सततं; Dc1 Dn1 प्रतपन्; D4.5 प्रतितं; D7.8 प्रतस्थान् (for प्रततं). K4 B3.5 D2 G1 M विसृजन्; G4 व्यसृजन् (for °जद्). G1 M1.2 तस्थौ (for राजंस्). — d) D2.4.5 स (for तत्).

42 T G2.3 om. 42 (cf. v. l. 29). B4 om. 42. — a) D4.5 क्रियमाणैः (for क्षिप्य°). — b) B1-3.5 Dc1 Dn G1.4 M शरीरिषु; D6 सहस्रशः (for समन्ततः). D3 अंतरिक्षात्सहस्रशः. — c) Ś1 K2.3 D7 महाकक्ष्ये; Dn2 °कक्षैः; D1 °कल्पे (for °कक्षे). — After 42, N (except B4; Ś2 K5 missing) ins.:

1300* तयोः शरसहस्रैश्च संछन्नं वसुधातलम् ।
अगम्यरूपं च शरैराकाशं समपद्यत ।

[(L. 1) D4.5.7.8 तु (for च). K4 संछिन्नं (for संछन्नं).]

43 T G2.3 om. 43 (cf. v. l. 29). Dn2 om. 43. — a) K4 G1.4 M3.4 अप्यधिकम् (for अभ्य°). — c) Ś1 K1.2 अभ्यापतत् (for अभ्य°).

44 T G2.3 om. 44 (cf. v. l. 29). — a) Dc1 Dn1 G1 M (except M1) तन्; D4 सं- (for तं). — c) K1 अत्ययात्; B Dc1 Dn1 G1.4 M सोऽभ्ययात् (for अभ्य°). G1 त्वरितं (for °तः). — d) Dn D6 G4 व्यसृजन् (for वि°).

45 T G2.3 om. 45 (cf. v. l. 29). — a) D4 अस्य (for तस्य). G1.4 M शरैर् (for शितान्). — b) B (except B1) Dc1 Dn1 D3.4.6 G1.4 M प्रतिहत्य (for °हन्य). — d) Ś1 चाभ्याहनत्; D6 चाभ्यवधीत्.

46 T G2.3 om. 46 (cf. v. l. 29). — a) K2 भीमसेनं. M3-5 च (for तु). — b) Dn1 om. मादाय. D5 G1.4 M वीर्यवान् (for पाण्डवः). — c) B1 Dn2 D3.6 धनुर्ध्वजं (by transp.); D5 ध्वजं रथं; G1 M रथं धनुश्. — d) K1.2 D3-5.7 स (for सं-). — After 46, N (Ś2 K5 missing) ins.:

1301* रथचक्रं च कर्णस्य बभञ्ज स महाबलः ।
भग्नचक्रे रथेऽतिष्ठदकम्पः शैलराडिव ।
एकचक्रं रथं तस्य तमूहुः सुचिरं हयाः ।
एकचक्रमिवार्कस्य रथं सप्तर्षयोऽमलाः ।

[(L. 1) Dc1 Dn1 सु- (for स). — (L. 2) K1.2 Dn2 D3-5.7.8 तिष्ठन् (for ऽतिष्ठद्). Ś1 K1-3 B1 Dc1

अमृष्यमाणः कर्णस्तु भीमसेनमयुध्यत ।
विविधैरिषुजालैश्च नानाशस्त्रैश्च संयुगे ॥ ४७
संकुले वर्तमाने तु राजा धर्मसुतोऽब्रवीत् ।
पाञ्चालानां नरव्याघ्रान्मत्स्यानां च नरर्षभान् ॥ ४८
ये नः प्राणाः शिरो ये नो ये नो योधा महाबलाः ।
त एते धार्तराष्ट्रेषु विषक्ताः पुरुषर्षभाः ॥ ४९
किं तिष्ठत यथा मूढाः सर्वे विगतचेतसः ।
तत्र गच्छत यत्रैते युध्यन्ते मामका रथाः ॥ ५०
क्षत्रधर्मं पुरस्कृत्य सर्व एव गतज्वराः ।
जयन्तो वध्यमाना वा गतिमिष्टां गमिष्यथ ॥ ५१
जित्वा च बहुभिर्यज्ञैर्यक्ष्यध्वं भूरिदक्षिणैः ।
हता वा देवसाद्भूत्वा लोकान्प्राप्स्यथ पुष्कलान् ॥ ५२
ते राज्ञा चोदिता वीरा योत्स्यमाना महारथाः ।
चतुर्धा वाहिनीं कृत्वा त्वरिता द्रोणमभ्ययुः ॥ ५३
पाञ्चालास्त्वेकतो द्रोणमभ्यघ्नन्बहुभिः शरैः ।
भीमसेनपुरोगाश्च एकतः पर्यवारयन् ॥ ५४
आसंस्तु पाण्डुपुत्राणां त्रयोऽजिह्मा महारथाः ।
यमौ च भीमसेनश्च प्राक्रोशन्त धनंजयम् ॥ ५५

C. 7. 8690
B. 7. 189. 64
K. 7. 190. 63

Dn1 D6–8 अकंप्य: ; Dn2 D4. 5 नाकंपत् ; D3 अकंपत् (for अकम्प:). —(L. 3) Dn2 यस्य (for तस्य). — B5 om. (hapl.) line 4. —(L. 4) K2 एकचक्रं रथार्कस्य (for the prior half). Dn1 रथे (for रथं). D7. 8 सप्तऋचो (for सप्तर्षयो). B3 D3 यथा ; Dn1 हया: (for ऽमला:). B1. 2. 4 Dn2 D6 रथं सप्त हया यथा ; Dc1 रथं सप्त यथा हया: (for the post half).]

47 T G2. 3 om. 47 (cf. v. l. 29). B5 om. 47. —^{a}) Dn1 आमृष्यमाण:. B4 च (for तु). —^{c}) D4. 5. 7. 8 तु (for च). —^{d}) D3 तु (for च). — After 47, B Dc1 Dn1 ins. :

1302* भीमसेनस्तु संक्रुद्धः सूतपुत्रमयोधयत् ।

[B2 Dc1 Dn1 च ; B5 [ऽ]पि (for तु).]

48 T G2. 3 om. 48 (cf. v. l. 29). —^{a}) B Dc1 Dn1 तस्मिंस्तथा वर्तमाने ; D5 संकुले वर्तमानस्तु. —^{b}) B1. 2 Dc1 Dn1 युद्धे ; B3–5 क्रुद्धो ; G4 राजन् (for राजा). —^{c}) Bom. ed. पंचालानां. Dn2 रथ- (for नर-). —^{d}) K4 Dn2 D2–5. 7. 8 G1. 4 M म(G4 मा)त्स्यांश्चैव (for मत्स्यानां च). B Dc1 Dn1 मत्स्यांश्च पुरुषर्षभान् ; D6 मत्स्यानां च महर्षभान्.

49 T G2. 3 om. 49 (cf. v. l. 29). —^{a}) D4. 5 शरा (for शिरो). K4 B5 Dn2 D1–5. 7. 8 ये च ; D6 -भूता (for ये नो). G1. 4 M ये नः प्राणार्पि(G4 M4 °र्चि)तारो वै. —^{b}) K1 om. (hapl.) ये नो. D4. 7. 8 मे (for नो). B Dc1 Dn1 D3 महारथा: (for °बला:). D5 ये मे योधा: सहस्रश: ; G1. 4 M ये नो यौ(G4 यो)धा: परंतपा:. —^{c}) D4. 5. 7. 8 ते सर्वे ; G1. 4 M सर्वे ते (for त एते). M1. 2 धार्तराष्ट्रे तु (for °राष्ट्रेषु). —^{d}) B2 विशक्ता: ; B3. 5 Dn2 विसक्ता: ; G4 विक्षता: (for विषक्ता:).

50 T G2. 3 om. 50 (cf. v. l. 29). —^{a}) K1. 2 D7 किं तिष्ठथ ; D4 किं च तिष्ठ. — D5 om. 50^{c}–51^{b}. —^{cd}) Ś1 K1. 2 D1. 3 अत्र (for तत्र). D6 transp. यत्रैते and युध्यन्ते. M1 युध्यते. G4 हता: (for रथा:).

51 T G2. 3 om. 51 (cf. v. l. 29). D5 om. 51^{ab} (cf. v. l. 50). —^{a}) K4 जपंतो (for जयन्तो). B Dc1 Dn1 D2. 3 च ; G4 वो ; M3–5 वै (for वा).

52 T G2. 3 om. 52 (cf. v. l. 29). —^{a}) Ś1 K3 इष्ट्वा (for जित्वा). B Dc1 Dn1 D2. 3. 6 G1 M वा ; G4 तु (for च). D6 विविधैर् (for बहुभिर्). M1. 2 युक्तैर् (for यज्ञैर्). —^{b}) K1. 2 D5 यक्षध्वं ; K4 B Dc1 Dn D3. 6 यजध्वं (for यक्ष्यध्वं). G1. 4 M बहु- (for भूरि-). —^{c}) D4. 5. 8 M3 हत्वा (for हता). Dn2 दैवसाद् ; D3 G4 M देवता (for देवसाद्). Ś1 K3 Dn2 D3. 6 भूता (for भूत्वा).

53 T G2. 3 om. 53 (cf. v. l. 29). —^{a}) D3–8 नोदिता (for चो°). — Dn2 reads 53^{cd} twice. —^{c}) Dn1 वाहिनी- ; M1. 2 बाहिनीं (for वा°). K1 चतुर्विधां वाहिनीं भूत्वा (hypermetric) ; K2 चतुर्धा वाहिनी भूत्वा ; B2 (marg. as in text). 4 क्षा(B4 क्ष)त्रधर्मं पुरस्कृत्य ; Dn2 (second time) D2. 4. 5. 7. 8 यमौ च भीमसेनश्च. —^{d}) D2 त्वरितो (for °ता).

54 T G2. 3 om. 54 (cf. v. l. 29). Dc1 Dn1 om. 54^{a}–55^{b}. —^{a}) Bom. ed. पंचालास्. D6 च (for तु). D2 पांचाला द्रोणमभ्येत्य. —^{b}) B4 निशितै: (for बहुभि:). —^{d}) N (except D4. 5. 7. 8 ; Dc1 Dn1 om. ; Ś2 K5 missing) [अ]प्येकत: ; G1. 4 M ह्येकत: (for ए°). G4 च व्यवारयन् (for पर्य°).

55 T G2. 3 om. 55 (cf. v. l. 29). Dc1 Dn1 om. 55^{ab} (cf. v. l. 54). Dn2 om. 55. —^{b}) B5 योधा ;

C. 7. 8691
B. 7. 189. 64
K. 7. 190. 64

अभिद्रवार्जुन क्षिप्रं कुरून्द्रोणादपानुद ।
तत एनं हनिष्यन्ति पाञ्चाला हतरक्षिणम् ॥ ५६
कौरवेयांस्ततः पार्थः सहसा समुपाद्रवत् ।
पाञ्चालानेव तु द्रोणो धृष्टद्युम्नपुरोगमान् ॥ ५७
पाञ्चालानां ततो द्रोणोऽप्यकरोत्कदनं महत् ।
यथा क्रुद्धो रणे शक्रो दानवानां क्षयं पुरा ॥ ५८
द्रोणास्त्रेण महाराज वध्यमानाः परे युधि ।
नात्रसन्त रणे द्रोणात्सत्त्ववन्तो महारथाः ॥ ५९
वध्यमाना महाराज पाञ्चालाः सृञ्जयास्तथा ।
द्रोणमेवाभ्ययुर्युद्धे मोहयन्तो महारथम् ॥ ६०
तेषां तूत्साद्यमानानां पाञ्चालानां समन्ततः ।
अभवद्भैरवो नादो वध्यतां शरशक्तिभिः ॥ ६१
वध्यमानेषु संग्रामे पाञ्चालेषु महात्मना ।
उदीर्यमाणे द्रोणास्त्रे पाण्डवान्भयमाविशत् ॥ ६२
दृष्ट्वाश्वनरसंघानां विपुलं च क्षयं युधि ।
पाण्डवेया महाराज नाशंसुर्विजयं तदा ॥ ६३

M3-5 गुल्मा (for ऽजिह्मा). — After 55[ab], M3 reads 60[ab] for the first time, repeating it in its proper place. — [c]) D4. 5. 7. 8 माद्रेयौ (for यमौ च). — [d]) K3. 4 B Dc1 D3 G1. 4 M प्रा(D3 प्र-; G4 व्या)क्रोशंस्ते (for °शन्त).

56 T G2. 3 om. 56 (cf. v. l. 29). — [a]) Dn2 प्रदुद्राव; D4 अभिद्रुत्य (for °द्रव). — [b]) D7. 8 अवानुदः (D8 °द) (for अपानुद). — [c]) B4 एव; G4 त्वेनं (for एनं). D7. 8 हरिष्यंति (for हनि°). — [d]) Bom. ed. पंचाला. S1 K1-3 D4 -रक्षणं (for -रक्षिणम्). D7. 8 पांचालाः सर्वतो भृशं.

57 T G2. 3 om. 57 (cf. v. l. 29). — [a]) Ś1 K1-3 कौरवेयास्ततः पार्थं; K4 °वेयांस्तथा पार्थाः; D5 °वेयास्ततः पार्थः (sic). — [b]) K3 समुपाद्रवन्. - Dn2 om. 57[cd]. — [c]) D2 पंचालान्. D3-5. 7. 8 पां(D4 पं)चाला एव तु (D3 ते) द्रोणं. — [d]) D2-5. 7. 8 -पुरोगमाः (for °गमान्). — After 57, D6 Bom. ed. ins.:

1303* ससृजुस्तरसा वीरान्पञ्चमेऽहनि भारत ।

[Bom. ed. ममर्दुस्तरसा वीराः (for the prior half).]

— On the other hand, after 57, B Dc1 Dn1 D2-8 G1. 4 M ins. an addl. colophon [*Sub-parvan*: B1. 2 (marg.) द्रोणवध. — *Day of Droṇa's Generalship*: D6 पंचमदिवसे. — *Adhy. no.* (figures, words or both): Dn1 190; D2 193; D3 83; G1 M1. 2 183; G4 185; M3-5 182].

58 T G2. 3 om. 58 (cf. v. l. 29). Before 58, B D (except Dn2) G1. 4 M ins. संजय उवाच. — [a]) B4 पंचालानां; D5 पांचाल्यानां. G1. 4 M रणे (for ततो). — [b]) Dn2 त्वकरोत्; D2 अक°; D3 व्याक°; D4. 5. 7. 8 प्राक°; G1. 4 M चकार (for ऽप्यकरोत्). — [c]) K2 G1. 4 M transp. क्रुद्धो and शक्रो. — [d]) Dn2 युगः[गे]; D5 महत् (for पुरा).

59 T G2. 3 om. 59 (cf. v. l. 29). — [a]) D6 द्रोणेनैव (for द्रोणास्त्रेण). — [b]) D6 रणे (for परे). — D3 om. 59[cd]. — [c]) Dn2 G4 ना(G4 अ)त्रसंतो (for °सन्त).

60 T G2. 3 om. 60 (cf. v. l. 29). K4 Dc1 Dn1 om. (hapl.) 60. M3 reads 60[ab] for the first time after 55[ab]. — [a]) B5 Dn2 D2. 4 युध्यमाना (for वध्य°). — [b]) Bom. ed. पंचालाः. — [c]) Dn2 om. from मेवाभ्य up to पाञ्चा (in 62[b]). D5 सर्वे (for युद्धे). D1 द्रोणमेवाभ्ययुयुधे (sic). — [d]) B (except B4) D2. 3. 5 योधयंतो (for मोह°). D2-4. 6-8 G4 महारथाः (for °रथम्).

61 Dn2 om. 61 (cf. v. l. 60). — [a]) K1. 4 B D1. 2. 4-8 तेषां तु छाद्य(K1 °षां भूत्साध्य-; D2. 7. 8 °षामुत्साद्य-; D4-6 °षां तत्साद्य)मानानां; D3 तेषां तु युध्य°; S (G5 missing) तेषु तूत्साद्यमानेषु. — [b]) K4 पंचालानां. S (G5 missing) पांचालेषु महात्मना (G3. 4 °नः). — [d]) D5 रथ- (for शर-). K1-3 B Dc1 Dn1 -वृष्टिभिः (for -शक्तिभिः).

62 Dn2 om. up to पाञ्चा (cf. v. l. 60). — [b]) Bom. ed. पंचालेषु. D6 महात्मसु (for °त्मना). — [c]) D8 द्रोणे तु (for द्रोणास्त्रे). Ś1 K1. 3 उदीर्यमाणाद्रोणास्त्रात्; D4. 5 M4 °णैर्द्रोणास्त्रैः. — [d]) Dc1 Dn1 S (G5 missing) पांचालान् (for पाण्डवान्).

63 [a]) K4 सुरथ-; B1. 3. 5 Dc1 Dn1 च रथ-; B2. 4 [अ]श्वरथ-; D3 स्वसैन्यं; D5 च नर-; D7. 8 [अ]श्वगज- (for [अ]श्वनर-). Dn2 D1. 2. 4. 5. 7. 8 -योधानां; D6 -सिंहानां (for -संघानां). — [b]) B1 विपूलं (sic). D3 सं- (for च). — For 63[ab], S (G5 missing) subst.:

1304* दृष्ट्वा च नरनागाश्वपत्तीनां विपुलं क्षयम् ।

[G1 M1. 2 तु रथ- (for च नर-). G1 -नागांश्च (for -नागाश्च-). T G2. 3 विपुल- (for °लं).]

कच्चिद्द्रोणो न नः सर्वान्क्षपयेत्परमास्त्रवित् ।
समिद्धः शिशिरापाये दहन्कक्षमिवानलः ॥ ६४
न चैनं संयुगे कश्चित्समर्थः प्रतिवीक्षितुम् ।
न चैनमर्जुनो जातु प्रतियुध्येत धर्मवित् ॥ ६५
त्रस्तान्कुन्तीसुतान्दृष्ट्वा द्रोणसायकपीडितान् ।
मतिमाञ्श्रेयसे युक्तः केशवोऽर्जुनमब्रवीत् ॥ ६६
नैष युद्धेन संग्रामे जेतुं शक्यः कथंचन ।
अपि वृत्रहणा युद्धे रथयूथपयूथपः ॥ ६७
आस्थीयतां जये योगो धर्ममुत्सृज्य पाण्डव ।
यथा वः संयुगे सर्वान्न हन्याद्रुक्मवाहनः ॥ ६८
अश्वत्थाम्नि हते नैष युध्येदिति मतिर्मम ।
तं हतं संयुगे कश्चिदस्मै शंसतु मानवः ॥ ६९
एतन्नारोचयद्राजन्कुन्तीपुत्रो धनंजयः ।
अन्ये त्वरोचयन्सर्वे कृच्छ्रेण तु युधिष्ठिरः ॥ ७०
ततो भीमो महाबाहुरनीके स्वे महागजम् ।
जघान गदया राजन्नश्वत्थामानमित्युत ॥ ७१
भीमसेनस्तु सव्रीडमुपेत्य द्रोणमाहवे ।
अश्वत्थामा हत इति शब्दमुच्चैश्चकार ह ॥ ७२

C. 7. 8709
B. 7. 190. 16
K. 7. 191. 15

— d) D7. 8 नाशंसन् (for °सुर्). K1. 2 तव ; G3 तथा (for तदा). B Dc1 Dn1 D2 G1 M1. 2 नाशशंसुर्जयं तदा ; D3 नाशशंसुस्तदा जयं.

64 a) D7. 8 किंस्विद् (for कच्चिद्). — b) B1. 2 Dc1 क्षययेत् (for क्षप°). — D4 om. (hapl.) 64c–65d. — c) K2 संसिद्धः ; D6 S (G5 missing) विवृद्धः (for समिद्धः). — d) B4 Dn2 D2. 5–8 दहेत् (for दहन्). Ś1 कक्षयम् (for कक्षम्). D6 यथा (for इव).

65 D4 om. 65 (cf. v. l. 64). — a) Ś1 K3 B4 समरे (for संयुगे). — b) G3 परि- (for प्रति-). — c) Dn2 राजन् (for जातु). D6 न चैवमर्जुनो जेतुं. — d) Ś1 (*sup. lin.* as in text) D6 -विध्येत (for -युध्येत). Ś1 (before corr.) कर्हिचित् ; D6 धार्मिकः (for धर्मवित्).

66 Before 66, G1. 2 M ins. संजयः. — a) D6 ग्रस्तान् (for त्र°). — b) D1. 3 -शायक- (for -सायक-). G3 -पिंडितान् (for -पी°).

67 a) D3 युद्धेन ; D6 कौंतेय (for संग्रामे). — b) D1. 7 कथं च नः. D6 जेतुं शक्येत केनचित्. — B Dc1 Dn1 T G1–4 M1. 2 ins. after 67ab ; Dn2 D3 M3–5 after 67 :

1305* सधनुर्धन्विनां श्रेष्ठो देवैरपि सवासवैः ।
व्यस्तशस्त्रस्तु संग्रामे शक्यो हन्तुं भवेन्नृभिः ।

[Dn2 om. line 1. — (L. 1) S (G5 missing) धनुर्धरो द्विजश्रेष्ठो (G3 °घ्र-) (for the prior half). — (L. 2) T G2–4 M3–5 तु सः ; G1 M1. 2 द्विजः (for नृभिः).]

— B Dc1 Dn1 T G1–4 M1. 2 om. 67cd. — c) D5 वृत्रहतो ; D6 °जिता (for °हणा). D6 M3. 5 संख्ये ; M4 संखे (for युद्धे). Dn2 अतितेत्र ह रणयुद्धे (sic). — d) K1 -यूथपाः (for °पः).

68 a) D2. 5. 8 आस्तीर्य(D2 °र्यं)तां ; D7 आस्तिर्यतां ; T G3. 4 आश्री(G4 °श्रि)यतां (for आस्थी°). Dn1 क्षयो (for जये). S (G5 missing) यत्नो (for योगो). D4 आस्तीर्यतां जयोद्योगे. — b) K2 D3. 7. 8 T G3 पांडवः ; B Dc1 Dn D4. 5 पांडवाः ; G1 M1. 2 वै रणे (for पाण्डव). — c) Ś1 K3 Dn2 यथा न ; K4 तथा वः ; D2. 4. 5. 8 G2 यथा नः ; D3 यथा च ; D7 स यथा नः (hypermetric) ; T G3. 4 स यथा (for यथा वः). M3–5 सर्वं (for सर्वान्). — d) G2 M1. 2 रुग्म- (for रुक्म-). K4 G1 -वाहनं (for °नः).

69 D4 om. 69. — a) B4 वीरे ; Dn2 D6 चैष ; D3 नैव ; D5 चैव (for नैष). — b) D6 युद्धं नैति ; T G3. 4 युध्यतीति ; G1. 2 युध्येतेति ; M युध्येतति (for युध्येदिति). Dn2 मे मतिः (for मतिर्मम). B4 नैष युद्धेन्मतिर्मम. — c) Dn1 निहंतु (for तं हतं). — d) T G2–4 तस्मै (for अस्मै). Dn1 G4 शंसितु (for शंसतु). G1 M1. 2 मानद (M2 °दं) (for °वः).

70 Before 70, G1 M ins. संजयः. — a) Dn1 D4–6. 8 न रोचयद् (D6 °यते) ; G3 नारोचयेद् (for °यद्). S (G5 missing) वाक्यं (for राजन्). — c) K1. 3 G2 [ऽ]थारोचयन् (for त्वरो°).

71 b) B Dc1 Dn1 अनीके ते ; D3 °के स्वं ; D6 °केः स्वैर् ; D7. 8 °कस्थं ; T G1. 3. 4 M °के स ; G2 °केषु (for °के स्वे). — d) D2 एव च ; G3 इत्युतः (for इत्युत). D4. 5. 7. 8 अश्वत्थामेति विश्रुतं. — After 71, B Dc1 Dn ins. :

1306* परप्रमथनं घोरं मालवस्येन्द्रवर्मणः ।

[cf. 101ab.]

72 D4. 5. 8 om. 72ab. — a) D6 च (for तु). B1

C. 7. 8710
B. 7. 190. 17
K. 7. 191. 16

अश्वत्थामेति हि गजः ख्यातो नाम्ना हतोऽभवत् ।
कृत्वा मनसि तं भीमो मिथ्या व्याहृतवांस्तदा ॥ ७३
भीमसेनवचः श्रुत्वा द्रोणस्तत्परमप्रियम् ।
मनसा सन्नगात्रोऽभूद्यथा सैकतमम्भसि ॥ ७४
शङ्कमानः स तन्मिथ्या वीर्यज्ञः स्वसुतस्य वै ।
हतः स इति च श्रुत्वा नैव धैर्यादकम्पत ॥ ७५
स लब्ध्वा चेतनां द्रोणः क्षणेनैव समाश्वसत् ।
अनुचिन्त्यात्मनः पुत्रमविषह्यमरातिभिः ॥ ७६
स पार्षतमभिद्रुत्य जिघांसुर्मृत्युमात्मनः ।
अवाकिरत्सहस्रेण तीक्ष्णानां कङ्कपत्रिणाम् ॥ ७७
तं वै विंशतिसाहस्राः पाञ्चालानां नरर्षभाः ।
तथा चरन्तं संग्रामे सर्वतो व्यकिरञ्शरैः ॥ ७८
ततः प्रादुष्करोद्द्रोणो ब्राह्ममस्त्रं परंतपः ।
वधाय तेषां शूराणां पाञ्चालानाममर्षितः ॥ ७९
ततो व्यरोचत द्रोणो विनिघ्नन्सर्वसोमकान् ।
शिरांस्यपातयच्चापि पाञ्चालानां महामृधे ।

D7 सव्रीड; S (G5 missing) सव्रीलम्. — [b]) D6 अभ्येत्य (for उपेत्य). D3 अब्रवीत् (for आहवे). — D1 T G3.4 repeat 72[cd] after 106[ab]. — [c]) D4.5.8 गजं हत्वा (for अश्वत्थामा). D5 तत (for हत). — [d]) D6 भृशम् (for शब्दम्). Dn2 D2.4.5.7.8 सः (for ह). D1 (second time) द्रोणं व्यक्तमथाब्रवीत्.

73 [a]) K1 D1 lacuna; D6 M3-5 च (for हि). — [b]) D4 [ऽ]भवन्; D5 भवेत्. — [c]) T G2-4 तद् (for तं). — [d]) D3 मिथ्यां (for मिथ्या). D6 S (G5 missing) मिथ्योदाहृतवांस्तदा (G3 °था).

74 [b]) B4 G1 M1.2 तु परम्; D4.5.7.8 सुमहद् (for तत्परम्). B Dn2 D2.3.6 परमाप्रियं (for °मप्रियम्). — [c]) D5 -मात्रो (for -गात्रो). S (G5 missing) सहसासन्नकंठोभूद्.

75 [a]) T G2-4 तु; G1 M1.2 च (for स). D4.5 तं (for तन्). — [b]) T G3.4 स- (for स्व-). D6 च (for वै). G2 ततो वायुसुतस्य वै. — [c]) K1.2 स्म; B4 च (for स). G2 तत् (for च). — [d]) D4-8 न च (for नैव). D3 व्यकंपत.

76 [a]) Dn1 M3-5 स लब्धचेतनो द्रोणः. — [b]) Dn2 D3.4 T G3 समाश्वसन्. — [c]) G1 M1.2 स विचिंत्य (for अनु°).

77 [a]) G3 ता (sic) (for स). — [b]) Dc1 G3.4 M3.5 जिघांसु (for °सुर्). Dn1 पुत्रम् (for मृत्युम्). — [c]) K2 Dc1 Dn1 D1.3-5.7 G2 अवाकिरन् (for °किरत्). K1 सहस्राणां (for °स्रेण). — [d]) T G3.4 तीव्राणां (for तीक्ष्णानां).

78 B Dc1 Dn1 read 78-121 after 7. 165. 26. — [a]) Ś1 K2 D1.2 ते वै; D4.7.8 तं ते; D5 ततो (for तं वै). B Dc1 Dn1 D6 S (G5 missing) तं विंशतिसहस्राणि. — [b]) K4 B D6 पंचालानां. K1.2 Dc1 D5 S (G5 missing) महारथाः (M3-5 °थं); D3 रथर्षभाः (for नर°). — [d]) K1.2.4 D1.2.4.5.7.8 व्याकिरन्; K3 B Dc1 Dn1 D3 वा(D3 वि)कि° (for व्यकि°). D6 S (G5 missing) सर्वतः पर्यवारयन्. — After 78, N (Ś2 K5 missing) ins.:

1307* तैः शरैरावृतं द्रोणं नापश्याम महारथम् ।
भास्करं जलदै रुद्धं वर्षास्विव विशां पते ।
विधूय तान्बाणगणान्पाञ्चालानां महारथः ।

[(L. 1) Ś1 K (K5 missing) D1 तं शरैर्; B शरैस्तैर् (by transp.); D6 तैः परैर्. B आचितं (for आवृतं). D2 तैः शरेणावृतं द्रोणं (sic) (for the prior half). —(L. 2) Dn2 D2.4.5.7.8 यद्वद् (for रुद्धं). D6 भास्करं जलदाछन्नं (for the prior half). D6 नभस्तले (for विशां पते). —(L. 3) D6 धूयमानान् (for विधूय तान्). D7 om. the post. half. K3 B पंचालानां. K1.2 D6 महारथाः; Dn2 D2.4.5.8 अमर्षितः (for महारथः).]

79 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. l. 78. D7 om. 79[a]-80[a]. — [a]) Ś1 K (K5 missing) B D1.3 प्रादुश्चक्रे ततो द्रोणो; D5.6 ततः प्रादुश्चकारोयं (D6 °राथ). — [b]) D2 om. from परंतपः up to पाञ्चालानां (in 80[d]). Dn1 D3 परंतप. D4 ब्रह्मास्त्रं परमं तपः; D5 ब्राह्मयं द्रोणो महारथः. — [c]) D4.5.8 शत्रूणां (for शूराणां). — [d]) Bom. ed. पंचालानाम्. K4 अमर्षतः.

80 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. l. 78. D2 om. up to पाञ्चालानां; D7 om. 80[a] (for both, cf. v. l. 79). G1 M om. 80-82. — [b]) Ś1 K3 न्यवधीत्; D6 [ऽ]भ्यहनत्; T G2-4 न्यहनत् (for विनिघ्नन्). D5-8 -सैनिकान् (for -सोमकान्). — [c]) K1.2 [अ]पातयंश्च; D3 पातयंश्च; D4 पातयच्च (for अपात°). Dn2 शिरांसि पातयामास. — [d]) B D6 पंचालानां. D8 महाहवे; G2 °त्मनां (for °मृधे). — [f]) K1 D8

तथैव परिघाकारान्बाहून्कनकभूषणान् ॥ ८०
ते वध्यमानाः समरे भारद्वाजेन पार्थिवाः ।
मेदिन्यामन्वकीर्यन्त वातनुन्ना इव द्रुमाः ॥ ८१
कुञ्जराणां च पततां हयौघानां च भारत ।
अगम्यरूपा पृथिवी मांसशोणितकर्दमा ॥ ८२
हत्वा विंशतिसाहस्रान्पाञ्चालानां रथव्रजान् ।
अतिष्ठदाहवे द्रोणो विधूमोऽग्निरिव ज्वलन् ॥ ८३
तथैव च पुनः क्रुद्धो भारद्वाजः प्रतापवान् ।
वसुदानस्य भल्लेन शिरः कायादपाहरत् ॥ ८४
पुनः पञ्चशतान्मत्स्यान्षट्सहस्रांश्च सृञ्जयान् ।
हस्तिनामयुतं हत्वा जघानाश्वायुतं पुनः ॥ ८५

क्षत्रियाणामभावाय दृष्ट्वा द्रोणमवस्थितम् ।
ऋषयोऽभ्यागमंस्तूर्णं हव्यवाहपुरोगमाः ॥ ८६
विश्वामित्रो जमदग्निर्भारद्वाजोऽथ गौतमः ।
वसिष्ठः कश्यपोऽत्रिश्च ब्रह्मलोकं निनीषवः ॥ ८७
सिकताः पृश्नयो गर्गा वालखिल्या मरीचिपाः ।
भृगवोऽङ्गिरसश्चैव सूक्ष्माश्चान्ये महर्षयः ॥ ८८
त एनमब्रुवन्सर्वे द्रोणमाहवशोभिनम् ।
अधर्मतः कृतं युद्धं समयो निधनस्य ते ॥ ८९
न्यस्यायुधं रणे द्रोण समेत्यास्मानवस्थितान् ।
नातः क्रूरतरं कर्म पुनः कर्तुं त्वमर्हसि ॥ ९०
वेदवेदाङ्गविदुषः सत्यधर्मपरस्य च ।

C. 7. 8731
B. 7. 190. 37
K. 7. 191. 36

बहून् (for बा°). D6 परिघ- (for कनक-).

81 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. l. 78. G1 M om. 81 (cf. v. l. 80). — c) D5 पृथिव्याम् (for मेदिन्याम्).

82 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. l. 78. G1 M om. 82 (cf. v. l. 80). — a) D3 तु (for च). — b) D4 महौघानां (for हयौ°). Dn2 D2.4.5.7.8 T G2-4 पार्थिव (for भारत).

83 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. l. 78. — a) D4 5 हता (for हत्वा). D4 -साहस्राः; S (G5 missing) -साहस्रं (for °स्रान्). — b) Bom. ed. पंचालानां. B Dc1 Dn1 D4-8 महारथाः (Dn1 D3 °थान्); S (G5 missing) रथव्रजं (for °व्रजान्).

84 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. l. 78. K3 om. 84[ab]. — a) D6 स (for च). D3 क्रोधाद् (for क्रुद्धो). — d) D3 अपानुदत्; D6 °तयत् (for °हरत्).

85 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. l. 78. — a) Dn2 D2.4.5.7.8 ततः; G3 lacuna (for पुनः). K1.3 D4 पंचाशतान्; B Dc1 Dn1 पंचदशान् (for °शतान्). T G2 मात्स्यान्. — b) K1 D6 -साहस्रांश्. — d) Dn2 D3 जघानाश्वान्पुनः पुनः.

86 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. l. 78. — b) D3 T G2 उपस्थितं (for अव°). — c) D2 अध्वर्यो (for ऋषयो). M1.2 [ऽ]भ्यागमत्; Bom. ed. °गतास् (for °गमंस्). T G1-4 M3-5 तत्र; M1.2 सर्वे (for तूर्णं).

87 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. l. 78. — a) Ś1 K3 जामदग्न्यो; K1.2 D3 G2 जामदग्निर्. D6 जमदग्निर्भरद्वाजो. — b) K4 B Dc1 Dn1 D2.3 T G1-4 M4.5 भरद्वाजो; D6 (marg. also as in text) विश्वामित्रो. D7 गोमतः (for गौतमः). — c) K1 Dn2 D5 वशिष्ठः. S (except G2; G5 missing) काश्यपो. — d) Dn1 D5 ब्रह्मलोक- (for °लोकं).

88 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. l. 78. D8 om. 88[ab]. — a) K1 पृष्णयो; K4 D1 G1 प्रश्नयो (for पृ°). T G4 गर्भा (for गर्गा). Dn1 सिकतामप्सयो गंगा (sic); D2 शैकटाश्चात्र यो[ये] गर्गा; D4.5 शैकता- (D5 °टा)ष्टपयो गर्गा; D6 सिकतप्रश्नयो गर्ता; D7 °ताष्टपृश्न- गर्ग्रा (sic). — b) K4 Dn2 D1-3.5 T G2-4 वालखिल्या; B Dc1 Dn1 D4.7 वालिखिल्या; D6 वालखिल्य- (for वालखिल्या). D5 मरीचयः (for °चिपाः). K1 वाल्य- खिल्याः सरीसृपाः. — d) D6 ब्रह्मलोकं निनीषवः (= 87[d]).

89 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. l. 78. — a) D3 एवम् (for एनम्). M3-5 ऋषयः (for अब्रुवन्). — b) D6 M1 -शोभितं (for °नम्).

90 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. l. 78. — a) D5 नास्य युद्धं (for न्यस्यायुधं). Ś1 K3 इह द्रोण; D3 द्रोण रणे (by transp.). — b) B Dn1 समीक्ष; Dc1 D6 समीक्ष्य; Dn2 D2-5.7.8 S (G5 missing) समेहि (for °त्य). K1.2.4 D (except Dc1 Dn1)

C. 7. 8731
B. 7. 190. 37
K. 7. 191. 96

ब्राह्मणस्य विशेषेण तवैतन्नोपपद्यते ॥ ९१
न्यस्यायुधममोघेषो तिष्ठ वर्त्मनि शाश्वते ।
परिपूर्णश्च कालस्ते वस्तुं लोकेऽद्य मानुषे ॥ ९२
इति तेषां वचः श्रुत्वा भीमसेनवचश्च तत् ।
धृष्टद्युम्नं च संप्रेक्ष्य रणे स विमनाभवत् ॥ ९३
स दह्यमानो व्यथितः कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम् ।
अहतं वा हतं वेति पप्रच्छ सुतमात्मनः ॥ ९४
स्थिरा बुद्धिर्हि द्रोणस्य न पार्थो वक्ष्यतेऽनृतम् ।
त्रयाणामपि लोकानामैश्वर्यार्थे कथंचन ॥ ९५
तस्मात्तं परिपप्रच्छ नान्यं कंचिद्विशेषतः ।
तस्मिंस्तस्य हि सत्याशा बाल्यात्प्रभृति पाण्डवे ॥ ९६
ततो निष्पाण्डवामुर्वी करिष्यन्तं युधां पतिम् ।
द्रोणं ज्ञात्वा धर्मराजं गोविन्दो व्यथितोऽब्रवीत् ॥ ९७
यद्यर्धदिवसं द्रोणो युध्यते मन्युमास्थितः ।
सत्यं ब्रवीमि ते सेना विनाशं समुपैष्यति ॥ ९८
स भवांस्त्रातु नो द्रोणात्सत्याज्ज्यायोऽनृतं भवेत् ।

S (G5 missing) इह (for अव-). — [c]) T M1. 2 क्रूरतमं (for °तरं). — [d]) Ś1 K (K5 missing) D1 transp. कर्तुं and त्वम्. B Dc1 Dn1 इहार्हसि (for त्वम°).

91 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. l. 78. G3 om. 91-92; T2 reads the same on marg. — [b]) K2 B Dc1 Dn1 D3 G1. 2. 4 M -रतस्य ते (K2 G2 च); K4 Dn2 D1. 2. 4. 5. 7. 8 T -परस्य ते (K4 D1 हि) (for °स्य च). — [d]) D4. 7. 8 न वै तत्र; D5 न च त्वयि; M3-5 तथैतन् (for तवै°).

92 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. l. 78. G3 om. 92 (cf. v. l. 91). T2 reads 92 on marg. — [a]) B Dc1 Dn1 त्यज (for न्यस्य). K1 Dn1 D4. 5. 7 अमोघेषु; Dn2 °ह्येषुम् (sic) (for °घेषो). — [c]) Dn2 D2. 4. 5. 7. 8 T2 तु; G2 [ऽ]द्य (for च). Ś1 ते कालो (by transp.); G2 कालोस्तु. G4 परिपूर्णश्चलस्तेद्य. — After 92, B Dc1 Dn D3. 5. 6 ins.:

1308* ब्रह्मास्त्रेण त्वया दग्धा अनस्त्रज्ञा नरा भुवि ।
यदेतदीदृशं विप्र कृतं कर्म न साधु तत् ।
न्यस्यायुधं रणे क्षिप्रं द्रोण मा त्वं चिरं कृथाः ।
मा पापिष्ठतरं कर्म करिष्यसि पुनर्द्विज ।

[(L. 1) D3. 6 न शस्त्रज्ञा (for अन°). — (L. 2) D3. 6 विद्वन् (for विप्र). D5 साधुवत् (for साधु तत्). — (L. 3) Dn2 क्षमं; Bom. ed. विप्र (for क्षिप्रं).]

93 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. l. 78. — [b]) Ś1 K1-3 D1 तथा; D5 च सः (for च तत्). — [d]) K1 D1 स विमनस. Ś1 K3 अभूत्; K1. 2. 4 D1 त्वभूत्; D6 ह्यभूत् (for [अ]भवत्).

94 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. l. 78. — [a]) K4 B Dc1 Dn1 D2. 5-8 G1. 2 M1. 2 संद- (B Dc1 °दि)ह्यमानो (for स दह्य°). — [b]) D3 यशस्विनं (for युधिष्ठिरम्). — After 94[ab], D3 ins.:

1309* युधिष्ठिरमुपागम्य द्रोणो वचनमब्रवीत् ।
सत्यं कथय राजेन्द्र यदि जीवति मे सुतः ।

— [c]) B Dc1 Dn1 S (G5 missing) वापि; Dn2 D4. 6 चेति (for वेति). D5 हतं वा अहतं वेति.

95 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. l. 78. G1 M om. 95-96. — [d]) D8 ऐश्वर्याच्च (for °र्यार्थे).

96 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. l. 78. G1 M om. 96 (cf. v. l. 95). — [a]) D5. 6 तस्मात्त्वं (D6 °त्वां) परिपृच्छस्व (D6 °च्छामि). — [b]) D3 नान्यत् (for नान्यं). D3-6. 8 किंचिद् (for कं°). K4 B Dc1 Dn D1. 2. 4. 5 T G2-4 द्विजर्षभः (Dn1 °भ) (for विशेषतः). — [c]) T G3. 4 विश्वासो (for सत्याशा).

97 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. l. 78. — [a]) G2 तस्मान् (for ततो). D3 S (except G2; G5 missing) निष्पांडवीम्. D7. 8 पृथ्वीं (for उर्वीं). — [b]) D3 करिष्यति युधां पतिः. — [c]) K1 च***; K2 तु प्रश्नज्ञं (for धर्मराजं).

98 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. l. 78. M3 om. 98[a]-99[b]. — [a]) K2 om. (hapl.) from द्रोणो up to त्रातु नो (in 99[a]). D4 यद्यर्धं. M5 -दिवसे. Ś1 K1-3 अद्यार्धदि(K1 °र्धं दि)वसे द्रोणो (K3 om. द्रोणो). — [b]) D7. 8 युध्यते मन्युनाश्रितः. — [c]) Ś1 K1. 3 D3. 7. 8 सेना ते (by transp.); T2 (before corr.) G3. 4 योधानां; G1 M1. 2 यौधानां; G2 साधूनां; M4. 5 सासूनां. — [d]) K1. 4 Dn2 D1. 4-6 समुपेष्यति; D7 °पश्यसि. D3 विनाशमुपयास्यति; T2 (before corr.) G3. 4 नरः कस्तमुपेष्यति; G1. 2 M1. 2. 4. 5 न नोर्कस्त(G1 नोर्केस्त)मुपेष्यति.

अनृतं जीवितस्यार्थे वदन्न स्पृश्यतेऽनृतैः ॥ ९९
तयोः संवदतोरेवं भीमसेनोऽब्रवीदिदम् ।
श्रुत्वैव तं महाराज वधोपायं महात्मनः ॥ १००
गाहमानस्य ते सेनां मालवस्येन्द्रवर्मणः ।
अश्वत्थामेति विख्यातो गजः शक्रगजोपमः ॥ १०१
निहतो युधि विक्रम्य ततोऽहं द्रोणमब्रुवम् ।
अश्वत्थामा हतो ब्रह्मन्निवर्तस्वाहवादिति ॥ १०२
नूनं नाश्रद्दधद्वाक्यमेष मे पुरुषर्षभः ।
स त्वं गोविन्दवाक्यानि मानयस्व जयैषिणः ॥ १०३
द्रोणाय निहतं शंस राजञ्शारद्वतीसुतम् ।
त्वयोक्तो नैष युध्येत जातु राजन्द्विजर्षभः ।
सत्यवान्हि नृलोकेऽस्मिन्भवान्ख्यातो जनाधिप ॥ १०४
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा कृष्णवाक्यप्रचोदितः ।
भावित्वाच्च महाराज वक्तुं समुपचक्रमे ॥ १०५
तमतथ्यभये मग्नो जये सक्तो युधिष्ठिरः ।
अव्यक्तमब्रवीद्राजन्हतः कुञ्जर इत्युत ॥ १०६

C. 7. 8750
B. 7. 190. 53
K. 7. 191. 54

---

99 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. l. 78. K2 om. up to स्यातु नो; M3 om. 99^{ab} (for both, cf. v. l. 98). — ^{b}) D2 सत्यान्नार्यो; D6 सत्यज्ञो यो (for सत्याज्ज्यायो). K4 वचः; Dn2 वदन्; D2.4.5 वदेत् (for भवेत्). D7.8 त्यज सत्याश्रि(D8 °नृ)तं वचः; S (G5 missing) सर्वज्ञादरिमर्दनात्. — ^{c}) K1 जीवितस्यार्थी. — ^{d}) K4 B Dc1 Dn D6 G3.4 स्पृशते (for स्पृश्यते). T G2–4 M5 (*inf. lin.*) त्वघं (for ऽनृतैः). G1 M1.2 वदन्स्पृ(G1 पदं स्पृ)श्ये(M2 °श्यै)त नैनया[? °सा]; M3.4.5 (orig.) वदन्नस्पृशतैनसा. — After 99, D7.8 ins.:

1310* कामिनीषु विवाहेषु गवामर्थे तथा धने ।
ब्राह्मणाभ्यवपत्तौ च अनृते नास्ति पातकम् ।
[= (var.) Manu. 8. 112.]

100 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. l. 78. — ^{a}) D3–5 G1 M एव (for एवं). — ^{cd}) K1.2.4 D1–6 एनं तं (D2 त्वं; D6 च); Dn2 D7.8 G1 M1.2 एवैतं; T G2–4 त्वेतन् (for एव तं). K2 transp. महाराज and वधोपायं.

101 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. l. 78. — ^{a}) Ś1 K3 तां (for ते). — ^{b}) T G1 M माळवस्य. K1 -कर्मणः (for -वर्मणः). D7.8 आचार्यस्येंद्रकर्मणः. — ^{c}) Ś1 K3 Dn2 D2–8 विक्रांतो (for विख्यातो).

102 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. l. 78. — ^{a}) D4.5 राजेंद्र (for विक्रम्य). — ^{b}) K1.2 अप्रियं; M1.2.5 अब्रवं (for अब्रुवम्). — ^{d}) D3 इतः (for इति).

103 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. l. 78. — ^{a}) Ś1 K3 Dn2 G2 न श्रद्दध(Ś1 °धा)द्; D7.8 न श्रद्दधे; T G3.4 नाश्रद्दधाद् (for °धद्). G2 युक्तम् (for वाक्यम्). — ^{b}) D7.8 एवं; G1 M1.2 एतन् (for एष). Dn1 D3–8 G1.3.4 M1.2 पुरुषर्षभ. — ^{c}) D6 सत्यं (for स त्वं). Ś1 K (K5 missing) D1.6 त्वं कृष्णस्य; D4.5 स गोविंदस्य (for त्वं गोविन्द-). D7 स त्वं गोविंदस्य वाचो. — ^{d}) Ś1 K1–3 मानयित्वा; D3 °यंश्च; D4 °वस्य; D6 °यंस्तज्- (for °यस्व).

104 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. l. 78. — ^{c}) K2.4 D3–6 S (G5 missing) त्वयोक्ते (for °क्तो). K4 Dn2 D2.3.6 G1 M1.2 नैव (for नैष). — ^{d}) Ś1 K1–3 राजञ्जातु (by transp.); D4.5 ननु राजन्. — ^{e}) D1.5 T G3.4 M3–5 सत्यवाग् (for °वान्). K4 B Dc1 Dn D2–6 हि त्रि-; D1.7.8 T G3.4 M3–5 इति (for हि नृ-). D8 [ऽ]स्ति (for ऽस्मिन्). K1.2 सत्यवा(K2 °त्यं वा)ग्विनृलोकेस्मिन्; G2 °वाग्भिर्नलो[नृलो]केस्मिन्. — ^{f}) D7.8 तव ख्यातिर् (for भवान्ख्यातो). D6 द्विजर्षभ (for जनाधिप).

105 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. l. 78. — ^{b}) D8 तस्य (for कृष्ण-). D3 -प्रनोदितः; D6–8 -प्रणोदितः (for -प्रचो°). — ^{c}) Ś1 K3 भवितव्यान्; K1.2 D3.7 भावितत्वान्; D8 स वै तथा (for भावित्वाच्च). — D7 om. 105^{d}–107^{a}.

106 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. l. 78. D7 om. 106 (cf. v. l. 105). — ^{a}) K1.2.4 D1 M3.5 तदतथ्य-; T G3.4 सोप्यतथ्य- (for तम°). K1 भग्नो (for मग्नो). D8 ततोत्यर्थं जये मग्नो. — ^{b}) K1 D3.6 जये शक्तौ; D8 जयासक्तो. — After 106^{ab}, D1 T G3.4 repeat 72^{cd}. — ^{c}) Dn2 D4.5 वाक्यं (for राजन्). G2 अश्वत्थामा हतो राजन्. — D4 om. (hapl.) 106^{d}–108^{a}.

107 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. l. 78. D7 om. 107^{a} (cf. v. l. 105). D4 om. 107 (cf.

C. 7. 8150
B. 7. 190. 56
K. 7. 191. 55

तस्य पूर्वं रथः पृथ्व्याश्चतुरङ्गुल उत्तरः ।
बभूवैवं तु तेनोक्ते तस्य वाहास्पृशन्महीम् ॥ १०७
युधिष्ठिरात्तु तद्वाक्यं श्रुत्वा द्रोणो महारथः ।
पुत्रव्यसनसंतप्तो निराशो जीवितेऽभवत् ॥ १०८
आगस्कृतमिवात्मानं पाण्डवानां महात्मनाम् ।
ऋषिवाक्यं च मन्वानः श्रुत्वा च निहतं सुतम् ॥ १०९
विचेताः परमोद्विग्नो धृष्टद्युम्नमवेक्ष्य च ।
योद्धुं नाशक्नुवद्राजन्यथापूर्वमरिंदम ॥ ११०
तं दृष्ट्वा परमोद्विग्नं शोकोपहतचेतसम् ।
पाञ्चालराजस्य सुतो धृष्टद्युम्नः समाद्रवत् ॥ १११
य इष्ट्वा मनुजेन्द्रेण द्रुपदेन महामखे ।
लब्धो द्रोणविनाशाय समिद्धाद्धव्यवाहनात् ॥ ११२
स धनुर्जैत्रमादाय घोरं जलदनिस्वनम् ।
दृढज्यमजरं दिव्यं शरांश्चाशीविषोपमान् ॥ ११३
संदधे कार्मुके तस्मिञ्शरमाशीविषोपमम् ।
द्रोणं जिघांसुः पाञ्चाल्यो महाज्वालमिवानलम् ॥ ११४

---

v. l. 106). — ^{a}) Dn2 om. (hapl.) from पृथ्व्या up to महारथः (in 108^{b}). K1.2 B Dc1 Dn1 D3.5.6.8 M1.2 पृथ्व्यां (for पृथ्व्याश्). — ^{b}) T G3.4 M1.2 अंगुलम्. D1 उन्नतः (for उत्तरः). B Dc1 Dn1 चतुरंगुलमुच्छ्रितः; D2.3.5 G1.2 M3-5 °मुन्नतः (G1 M3-5 °तं); D7 महानंगुल उत्तमः. — ^{c}) G1 M एव (for एवं). D1 च (for तु). Ś1 (marg. as in text) K3 ततो नक्तं (for तु तेनोक्ते). — ^{d}) G1.3.4 M1.2.4 वाहोस्पृशन्महीं.

108 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. l. 78. D4 om. 108^{a} (cf. v. l. 106). Dn2 om. 108^{ab} (cf. v. l. 107). G1 M om. 108. — ^{a}) D5 युधिष्ठिरस्य तद्वाक्यं. — D7 om. 108^{c}–113^{d}. — ^{c}) Ś1 K2.3 -संप्राप्तो; G2 -संसक्तो (for -संतप्तो).

109 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. l. 78. D7 om. 109 (cf. v. l. 108). — ^{b}) Ś1 K1-3 अमन्यत महात्मनां (K1.2 °मनाः); M3-5 मेने पांडवनंदनः. — ^{c}) B Dc1 Dn S (except M3-5; G5 missing) -वाक्येन (for -वाक्यं च). — ^{d}) D3.6 S (G5 missing) वि- (for च).

110 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. l. 78. D7 om. 110 (cf. v. l. 108). K2 reads 110^{a}–111^{b} twice. — ^{a}) S (G5 missing) विचेताः समरोद्विग्नो (G2 °रे वीरो). — ^{b}) T G2-4 अवैक्षत (for अवेक्ष्य च). K1.2 (both times) ह (for च). — ^{c}) K1 M1-3 नाशक्नुवन्. — ^{d}) K4 Dn2 D1.2.4.6 T G1-4 M1.2 अरिंदमः. — After 110, B Dc1 Dn1 D2-6 S (G5 missing) Editions ins. an addl. colophon [*Sub-parvan:* D6 द्रोणवध. — *Adhy. name:* Bom. ed. युधिष्ठिरासत्यकथनं. — *Adhy. no.* (figures, words or both): Dn1 192; D2 194; D3 84; T G2.3 185; G1 M1.2 184; G4 186; M3-5 183].

111 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. l. 78. For the repetition in K2, cf. v. l. 110. D7 om. 111 (cf. v. l. 108). Before 111, MSS. ins. संजय उवाच. — ^{a}) M3.5 समरोद्विग्नं (for परमो°). — ^{b}) S (G5 missing) शोकोत्तरमचेतनं. — ^{c}) Dn2 D2 पंचाल- (for पाञ्चाल-). D6 पांचालराजपुत्रस्तु. — ^{d}) D4 दृष्टद्युम्नमुपाद्रवत् (sic); D5 धृष्टद्युम्नोभ्युपा°.

112 For the incident, cf. 1. 155. 38. With 112, cf. 7. 86. 49; 159. 3. For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. l. 78. D7 om. 112 (cf. v. l. 108). — ^{a}) D2 यद् (for य). D4 इष्ट्यां; D6 इष्ट्या (for इष्ट्वा). G2 यं दृष्ट्वा द्रुपदेंद्रेण. — ^{b}) G1 M1.2 महात्मना (for °मखे). — ^{c}) M4 सखड्गो द्रोणनाशाय. — ^{d}) Dn1 समिद्धो (for °द्धाद्). S (G5 missing) समिद्धेग्नौ परंतपः (G1 M1.2 °प).

113 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. l. 78. D4.7 om. 113 (for D7, cf. v. l. 108). — ^{a}) D3 धनुर्जैत्रं समादाय. — ^{b}) Some MSS. -निःस्वनं. — ^{c}) D8 घोरं (for दिव्यं). — ^{d}) D8 -विषोपमं. B Dc1 Dn1 G1 M1.2 शरं चाशीविषोपमं.

114 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. l. 78. — ^{a}) D3-5 S (G5 missing) संदधत् (for °धे). D8 कार्मुकं. Ś1 K (K5 missing) D1 तत्र (for तस्मिन्). — ^{b}) D6 घोरम् (for शरम्). D4 आसीद् (for आशी-). K4 शरमासीविसोपमं (sic); B Dc1 Dn1 ततस्तमनलोपमं; G1 M1.2 ज्वलंतमनलोपमं. — ^{d}) S (G5 missing) गत- (for महा-).

115 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. l. 78. — ^{a}) D4.5.7.8 अस्य (for आसीद्). — ^{b}) D8 -मंडलंतरे. — ^{c}) K2 इह (for इव). — ^{d}) K3 Dn2 D8.5 -वेषिणः; K4 -वेशनः; B Dc1 Dn1 D6 -वेपतः; D2 -वीक्षितः; D4 -धिष्यते; D7.8 T G1.3.4 M3-5

तस्य रूपं शरस्यासीद्धनुर्ज्यामण्डलान्तरे ।
द्योततो भास्करस्येव घनान्ते परिवेशिनः ॥ ११५
पार्षतेन परामृष्टं ज्वलन्तमिव तद्धनुः
अन्तकालमिव प्राप्तं मेनिरे वीक्ष्य सैनिकाः ॥ ११६
तमिषुं संहितं तेन भारद्वाजः प्रतापवान् ।
दृष्ट्वामन्यत देहस्य कालपर्यायमागतम् ॥ ११७
ततः स यत्नमातिष्ठदाचार्यस्तस्य वारणे ।
न चास्यास्त्राणि राजेन्द्र प्रादुरासन्महात्मनः ॥ ११८
तस्य त्वहानि चत्वारि क्षपा चैकास्यतो गता ।
तस्य चाह्नस्त्रिभागेन क्षयं जग्मुः पतत्रिणः ॥ ११९
स शरक्षयमासाद्य पुत्रशोकेन चार्दितः ।
विविधानां च दिव्यानामस्त्राणामप्रसन्नताम् ॥ १२०
उत्स्रष्टुकामः शस्त्राणि विप्रवाक्याभिचोदितः ।
तेजसा प्रेर्यमाणश्च युयुधे सोऽतिमानुषम् ॥ १२१
अथान्यत्स समादाय दिव्यमाङ्गिरसं धनुः ।
शरांश्च ब्रह्मदण्डाभान्धृष्टद्युम्नमयोधयत् ॥ १२२
ततस्तं शरवर्षेण महता समवाकिरत् ।
व्यशातयच्च संक्रुद्धो धृष्टद्युम्नममर्षणः ॥ १२३
तं शरं शतधा चास्य द्रोणश्चिच्छेद सायकैः ।
ध्वजं धनुश्च निशितैः सारथिं चाप्यपातयत् ॥ १२४

C. 7. 8668
B. 7. 191. 14
K. 7. 192. 14

-विष्यतः; G2 -तिष्ठतः; M1. 2 -विष्य[M2 °ष्यं]ते (for -वेशिनः).

116 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. l. 78. — c) K4 B Dc1 Dn D2-5 S (G5 missing) अनु- (for इव). — d) D5. 7. 8 प्रेक्ष्य; G2 M3. 5 तस्य (for वीक्ष्य).

117 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. l. 78. — a) K4 D1 संहतं; B Dc1 Dn D2-5. 7. 8 T G1. 2 M संधितं (for संहितं). G1 M दृष्ट्वा (for तेन). — c) G1. M3-5 त्यागे (for दृष्ट्वा). — d) M3-5 -पर्ययम्. D7. 8 आत्मनः; M3. 5 आगतः (for °तम्).

118 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. l. 78. — a) K2 समयम्; D2 संयतम्; Bom. ed. प्रयत्नम् (for स यत्नम्). D4. 5. 7. 8 ततः स्वयन्निवातिष्ठद्. — b) D4. 5. 7. 8 तं नि- (for तस्य). D6 दुर्वारस्य तु वारणे.

119 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. l. 78. — b) D8 वा (for च). D6 चैवास्यतो (for चैका°). Ś1 K3 G3. 4 M1. 2. 4 गताः (for गता). — For 119ab, B Dc1 Dn1 subst. :

1311* तस्य त्वहश्च रात्रिश्च शरानभ्यसतोऽगमत् ।

— c) K1 वाह्ना; Dn2 बाहुस् (for चाह्नस्). D7. 8 -भागांते (for -भागेन). D4 सत्यं बहुस्त्वभागेन (sic).

120 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. l. 78. — a) K1 आदाय (for आसाद्य). — b) K1 Dn2 चोदितः (for चार्दितः). — d) D3 शराणाम् (for अस्त्रा°). K4 B Dc1 Dn अप्रसादतः; D4. 5. 7. 8 चाप्रसन्नतां (for अप्र°).

121 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. l. 78. — a) K1 D4-6 उत्सृष्टुकामः; K3 तत्स्रष्टु°; Dn2 उत्स्रष्ट° (for उत्स्रष्टु°). — b) K1. 2 D4. 8 -वाक्यानि (for °भि-). D2. 4. 5. 7. 8 -नोदितः (for -चो°). K4 B Dc1 Dn D3. 6 ऋषि(Dn2 D3. 6 विप्र)वाक्यप्रचो(D3 °णो)दितः. — c) K4 Dn2 D2. 4-8 पूर्यमाणस् (for प्रेर्यमाणश्). B Dc1 Dn D2. 4-8 तु (for च). — d) D6 सुयुधे (for युयुधे). G2 चाति- (for सोऽति-). B Dc1 Dn1 युयुधे न यथा पुरा.

122 a) B Dc1 Dn1 भूयश्चान्यत् (for अथान्यत्स).

123 b) D3 महात्मन् (for महता). Dc1 D4-6 समवाकिरन्; D3 °रयत् (for °किरत्). — c) D6 व्यसादयच्च; T G3. 4 अशातयंश् (for व्यशातयच्च). — d) B Dc1 Dn D3. 6 G2 M3-5 अमर्ष(D3 °र्षि)णं (for °णः). G1 M1. 2 धृष्टद्युम्नस्य तद्धनुः. — After 123, D7 ins. :

1312* ततश्च पार्षतो राजन्समाकृष्य धनुर्महत् ।
शरं मुमोच निशितं भारद्वाजजिघांसया ।

124 a) D6 स तथा (for शतधा). K3 तस्य (for चास्य). K4 B Dc1 Dn S (G5 missing) शरांश्च शतधा (T G2 °तथा) त(Dn2 चा)स्य. — b) D6 मारिष (for सायकैः). — c) S (G5 missing) रथं (for ध्वजं). G2 ध्वजं (for धनुश्). — d) Dn2 अभ्यपातयत्; D6 न्यपातयत् (for अप्य°). D4. 5. 8 सारथिं चास्य पातयत् (D4 °न्).

125 Dn2 om. 125ab. — a) D6 पुनश्च (for प्रहस्य). — b) D6 दृढम् (for पुनर्). Ś1 K1-3 D4. 6 आवत्त

C. 7. 8769
B. 7. 191. 15
K. 7. 192. 15

धृष्टद्युम्नः प्रहस्यान्यत्पुनरादाय कार्मुकम् ।
शितेन चैनं बाणेन प्रत्यविध्यत्स्तनान्तरे ॥ १२५
सोऽतिविद्धो महेष्वासः संभ्रान्त इव संयुगे ।
भल्लेन शितधारेण चिच्छेदास्य महद्धनुः ॥ १२६
यच्चास्य बाणं विकृतं धनूंषि च विशां पते ।
सर्वं संछिद्य दुर्धर्षो गदां खड्गमथापि च ॥ १२७
धृष्टद्युम्नं ततोऽविध्यन्नवभिर्निशितैः शरैः ।
जीवितान्तकरैः क्रुद्धः क्रुद्धरूपं परंतपः ॥ १२८
धृष्टद्युम्नरथस्याश्वान्स्वरथाश्वैर्महारथः ।
अमिश्रयदमेयात्मा ब्राह्ममस्त्रमुदीरयन् ॥ १२९

ते मिश्रा बह्वशोभन्त जवना वातरंहसः ।
पारावतसवर्णाश्च शोणाश्च भरतर्षभ ॥ १३०
यथा सविद्युतो मेघा नदन्तो जलदागमे ।
तथा रेजुर्महाराज मिश्रिता रणमूर्धनि ॥ १३१
ईषाबन्धं चक्रबन्धं रथबन्धं तथैव च ।
प्रणाशयदमेयात्मा धृष्टद्युम्नस्य स द्विजः ॥ १३२
स छिन्नधन्वा विरथो हताश्वो हतसारथिः ।
उत्तमामापदं प्राप्य गदां वीरः परामृशत् ॥ १३३
तामस्य विशिखैस्तीक्ष्णैः क्षिप्यमाणां महारथः ।
निजघान शरैर्द्रोणः क्रुद्धः सत्यपराक्रमः ॥ १३४

(for आदाय). — ^{c}) D$_{4-6}$ शतेन (for शि°). G$_{1}$ M चैव (for चैनं).

126 ^{b}) B$_{1}$ D$_{1.5}$ [s]संभ्रांत (for सं°). — ^{c}) D$_{4-6.8}$ शत- (for शित-). — ^{d}) B Dc$_{1}$ Dn T G$_{2-4}$ पुनर्धनुः; D$_{4.5.7.8}$ ततो धनुः; D$_{6}$ महाधनुः; G$_{1}$ M धनुः पुनः (for महद्धनुः).

127 ^{a}) Ś$_{1}$ K$_{1-3}$ D$_{1.3}$ तं च; Dc$_{1}$ Dn$_{1}$ स च; D$_{4.5}$ अथ; D$_{7.8}$ तथा (for यच्च). B$_{1.3}$ Dc$_{1}$ Dn$_{1}$ D$_{2.4-8}$ T G$_{1.3.4}$ M$_{1.2}$ बाण- (for बाणं). Ś$_{1}$ K$_{1-3}$ D$_{1}$ निष्कृत्य; D$_{6-8}$ -निकरं (for विकृतं). — ^{c}) B Dc$_{1}$ Dn D$_{2}$ चिच्छेद; G$_{2}$ संचित्य (for संछिद्य). D$_{6}$ संछिद्य सर्वं दुर्धर्षो. — ^{d}) K$_{4}$ अवाच्य च; B Dc$_{1}$ Dn D$_{2}$ च वर्जयन्; D$_{6}$ च चर्म च; T G$_{2-4}$ तथैव च (for अथापि च). K$_{1}$ D$_{4.7.8}$ वा (for च).

128 Dn$_{2}$ om. 128^{a}–129^{b}. G$_{1}$ M om. 128. — ^{a}) B Dc$_{1}$ Dn$_{1}$ च विव्याध (for ततोऽविध्यन्). — ^{b}) D$_{5}$ नवभिर्नतपर्वभिः. — ^{c}) D$_{8}$ जीवनांत- (for जीवितान्त-). Dc$_{1}$ D$_{1}$ (before corr. as in text) -करः; D$_{6}$ -कर- (for -करैः). Ś$_{1}$ K$_{3}$ क्रुद्धं; Dn$_{1}$ lacuna (for क्रुद्धः). — ^{d}) Ś$_{1}$ K$_{1-3}$ B$_{1}$ D$_{1}$ क्रुद्धरूपः; Dn$_{1}$ क्षुद्ररूपं; D$_{4.5.7.8}$ घोररूपं; T G$_{2-4}$ शिलाधौतैः (for क्रुद्धरूपं). K$_{4}$ B$_{3.4}$ Dn$_{1}$ D$_{5.8}$ G$_{4}$ परंतप; D$_{4}$ °तपं (for °तपः).

129 Dn$_{2}$ om. 129^{ab} (cf. v. l. 128). — ^{ab}) D$_{2.5}$ धृष्टद्युम्नो (for °द्युम्न-). K$_{4}$ धृष्टद्युम्नोथ तस्याश्वान्; D$_{6}$ धृष्टद्युम्नो रथाश्वांश्च. Ś$_{1}$ K$_{3}$ B$_{5}$ Dn$_{1}$ सरथाश्वैर्; D$_{6}$ स महाश्वैर् (for स्वरथा°). D$_{4}$ धृष्टद्युम्नोरथाश्वान्स रथांश्चैव महारथाः. — ^{c}) K$_{4}$ B Dc$_{1}$ Dn D$_{2-8}$ व्या(B$_{1.4}$ व्य)-मिश्रयद् (for अमि°). Ś$_{1}$ K$_{1-3}$ D$_{1}$ विमृद्य(K$_{1}$ °मर्द)-न्नप्रमेयात्मा. — ^{d}) D$_{4-6}$ ब्राह्यम् (for ब्राह्मम्). Ś$_{1}$ K$_{3}$ उदैरयत् (K$_{3}$ °न्); Dn$_{1}$ D$_{1}$ उदीरयत्. K$_{2}$ ब्राह्यस्त्रं समुदीरयत्; D$_{7.8}$ द्रोणो ब्रह्मविदुत्तमः.

130 ^{b}) T G$_{3.4}$ वाजिनो (for जवना). — ^{c}) D$_{4.6.7}$ पारापत- (for °वत-). D$_{6}$ -सवर्णाश्वाः (for °र्णाश्च). — ^{d}) G$_{1}$ M$_{1.2}$ शोणाश्वा (for °श्च). D$_{6}$ शोणाश्चैव नराधिप.

131 M$_{3-5}$ om. 131. B$_{5}$ om. 131^{b}–132^{c}. — ^{b}) D$_{6}$ नर्दंतो (for नदन्तो). — B$_{2}$ reads 131^{c}–133^{d} on marg. — ^{c}) D$_{6}$ तेश्वा (for रेजुर्). — ^{d}) D$_{6}$ व्यामिश्रा (for मिश्रिता).

132 B$_{5}$ om. 132^{abc} (cf. v. l. 131). B$_{2}$ reads 132 on marg. — ^{ab}) K$_{4}$ Dn$_{1}$ D$_{5.6}$ इषाबंधं (sic). B$_{3.4}$ Dc$_{1}$ Dn$_{1}$ D$_{2.4.5.7.8}$ रथ(D$_{4.5.7.8}$ °थे)बन्धं चक्रबन्धं (by transp.). — D$_{6}$ repeats 132^{cd} after 134^{ab}. — ^{c}) Ś$_{1}$ K$_{1.3}$ B$_{1-4}$ Dc$_{1}$ Dn$_{2}$ D$_{1.3.7}$ M$_{4.5}$ प्राणा(K$_{1}$ D$_{7}$ °ण)शयद्; D$_{6}$ (first time) प्राच्यावयद्; G$_{1}$ M$_{1.2}$ व्यनाशयद् (for प्रणा°). — ^{d}) G$_{3}$ वै (for स).

133 B$_{2}$ reads 133 on marg. — ^{a}) G$_{1.4}$ M सं- (for स). B Dc$_{1}$ Dn$_{1}$ पांचाल्यो (for विरथो). — ^{b}) D$_{1}$ -शारथिः (for -सा°). B Dc$_{1}$ Dn$_{1}$ निकृत्तध्वजसारथिः. — ^{cd}) Dn$_{1}$ transp. प्राप्य and वीरः. Ś$_{1}$ K$_{2.3}$ D$_{1}$ प्राप्तो (for प्राप्य). D$_{1.4}$ G$_{3}$ वीर-; D$_{6}$ गुर्वीं (for वीरः). Ś$_{1}$ K$_{1.4}$ B$_{1.2}$ D$_{1}$ परामृषत्.

134 ^{a}) D$_{4.5.7.8}$ तामस्य निशितैर्बाणैः. — ^{b}) Dn$_{1}$ D$_{5}$ क्षिप्यमाणो; D$_{6}$ कंप्यमानो. — After 134^{ab}, D$_{6}$ repeats 132^{cd}. D$_{6}$ om. 134^{cd}.

तां दृष्ट्वा तु नरव्याघ्रो द्रोणेन निहतां शरैः ।
विमलं खड्गमादत्त शतचन्द्रं च भानुमत् ॥ १३५
असंशयं तथाभूते पाञ्चाल्यः साध्वमन्यत ।
वधमाचार्यमुख्यस्य प्राप्तकालं महात्मनः ॥ १३६
ततः स्वरथनीडस्थः स्वरथस्य रथेषया ।
अगच्छदसिमुद्यम्य शतचन्द्रं च भानुमत् ॥ १३७
चिकीर्षुर्दुष्करं कर्म धृष्टद्युम्नो महारथः ।
इयेष वक्षो भेत्तुं च भारद्वाजस्य संयुगे ॥ १३८
सोऽतिष्ठद्युगमध्ये वै युगसंनहनेषु च ।
शोणानां जघनार्धेषु तत्सैन्याः समपूजयन् ॥ १३९
तिष्ठतो युगपालीषु शोणानप्यधितिष्ठतः ।
नापश्यदन्तरं द्रोणस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ १४०
क्षिप्रं श्येनस्य चरतो यथैवामिषगृद्धिनः ।
तद्वदासीदभीसारो द्रोणं प्रार्थयतो रणे ॥ १४१
तस्याश्वान्रथशक्त्यासौ तदा क्रुद्धः पराक्रमी ।
सर्वानेकैकशो द्रोणः कपोताभानजीघनत् ॥ १४२
ते हता न्यपतन्भूमौ धृष्टद्युम्नस्य वाजिनः ।
शोणाश्च पर्यमुच्यन्त रथबन्धाद्विशां पते ॥ १४३

C. 7. 8787
B. 7. 191. 33
K. 7. 192. 33

---

135 [a]) K2 तं (for तां). B (except B4) Dc1 Dn1 S (G5 missing) तु दृष्ट्वा (by transp.); Dn2 D2.4.7.8 दृष्ट्वा स. Dn2 D3 नरव्याघ्र. D5 तां दृष्ट्वा निहतां वीरो. — [b]) S (except G2; G5 missing) विहतां (for नि°). G2 रणे (for शरैः). — [c]) D3.6 S (G5 missing) आदाय (for आदत्त). — [d]) D7.8 भास्वरं (for भानुमत्). D5 चर्म चादत्त भानुमत्.

136 K4 D1.2.4.5 om. (hapl.) 136–137. — [a]) D6 असंशये (for °शयं). Ś1 D3 तथाभूतः; Dn1 °भूतं (for °भूते). — [b]) K1 पांचालः. — [c]) Ś1 K3 -वर्यस्य (for -मुख्यस्य). — [d]) Ś1 K3 D6 महारथः; T G2–4 °मनाः (for °त्मनः). — After 136, T G2–4 read 142–148.

137 K4 D1.2.4.5 om. 137 (cf. v. l. 136). — [a]) B (except B4) Dc1 Dn1 D3 सरथ-; D7.8 चचार; T G2–4 तु रथ- (for स्वरथ-). B Dc1 Dn -नीडस्थं; T G2–4 -नीळं स; G1 M -नीळस्थः (for -नीडस्थः). — [b]) T G2–4 समारुह्य (for स्वरथस्य). K2 B4 रथेप्सया; B1–3.5 °शया; D8 रणेषया (for रथे°). — [c]) K1 अगच्छदसिमुख्यस्य; D7.8 असिमुद्यम्य चागच्छत्. — [d]) = 135[d].

138 [a]) Dn2 D4.5.7.8 दुस्तरं (for दुष्करं). Dn2 D2.4.5 मोहाद् (for कर्म). — [b]) B5 महाबलः (for °रथः). — [c]) K4 B Dc1 Dn1 D2.6 स; D4 lacuna (for च).

139 [a]) T G2–4 अतिष्ठद् (for सोऽति°). M3–5 रथ- (for युग-). D6 -पक्षे (for -मध्ये). D1–8 तु (for वै). — [b]) K4 -संनिहतेषु; B4 D2–6 -संहननेषु (for -संनह°). — [c]) D5 शराणां (for शोणानां). Ś1 K (K5 missing) D1.8 शोणानां जघनांतेषु (Ś1 °तेष्वस; K4 °नांते; D3 °धैन); B Dc1 Dn1 जघनार्धे (B1 °नांगे)षु चाश्वानां. — [d]) Ś1 K (K5 missing) D1.3 T G2–4 तत्सैन्यान्यभ्य (D3 °भि)पूजयन्.

140 [a]) Ś1 K (K5 missing) D1 -पालेषु; Dn2 D2.4.5 -पाशेषु; D3 -पार्श्वेषु; D7.8 -पाशे तु; S (G5 missing) -पाळीषु (for -पालीषु). — [b]) K1.2 (marg. as in text) D5 अति-; D3 अव- (for अधि-). D6 शोणानामप्यतिष्ठत; G1 M शोणाश्वानधितिष्ठतः. — [c]) D4.5.7.8 अंतरे.

141 [a]) G3 सैन्यस्य (for श्येनस्य). — [b]) Ś1 K3 -गृद्धिणः; D4.7.8 -गर्द्धिनः (for -गृद्धिनः). — [c]) D3 तथैव (for तद्वद्). Dn1 D5 अभिसारो; T G2.4 M3–5 अभिसरो (for अभीसारो). — [d]) B D (except D1) T1.2 (*inf. lin.*) द्रोणपार्षतयो रणे (D6 °योर्नृप).

142 T G2–4 read 142–148 after 136. — [a]) D5 वै; S (G5 missing) स (G2 [श्रा]शु) (for [अ]सौ). B Dc1 Dn1 तस्य पारावतानश्वान् (B1 °तशिखान्). — [b]) D6 परंतप; G1 M1.2.4.5 परामृशत् (for पराक्रमी). B Dc1 Dn1 रथशक्त्या पराभिन (B4 °मृष)त्; T G2–4 रथात्क्रुद्धः परामृशत्; M3 तदा क्रुद्धाद्विशां पते. — M3 om. (hapl.) 142[c]–143[d]. — [c]) D4.7 सर्वानैकैकशो द्रोणः. — [d]) Dn2 D2–5.7.8 नीलवर्णान् (for कपोताभान्). K4 अजीजनत्. B1–4 Dc1 Dn1 T G1.3.4 M (M3 om.) रक्तशोणान्विव (T G3.4 °न्विस-; M4.5 °न्व्यस)र्जयन् (Dn1 M4.5 °त्); B5 रक्तानश्वान्विवर्जयन्; D6 रक्तशोणोरजीघनत् (sic); G2 रक्तशोणानवर्जयत्.

143 For the sequence in T G2–4, cf. v. l. 142. D5 M3 om. 143 (for M3, cf. v. l. 142). — [a]) B Dc1 Dn1 S (M3 om.; G5 missing) शोणास्तु; Dn2 D2–4.6–8 °श्वाः (for °श्च). K1.2 शोणाश्च परिमुंचंत.

तान्हयान्निहतान्दृष्ट्वा द्विजाग्र्येण स पार्षतः ।
नामृष्यत युधां श्रेष्ठो याज्ञसेनिर्महारथः ॥ १४४
विरथः स गृहीत्वा तु खड्गं खड्गभृतां वरः ।
द्रोणमभ्यपतद्राजन्वैनतेय इवोरगम् ॥ १४५
तस्य रूपं बभौ राजन्भारद्वाजं जिघांसतः ।
यथा रूपं परं विष्णोर्हिरण्यकशिपोर्वधे ॥ १४६
सोऽचरद्विविधान्मार्गान्प्रकारानेकविंशतिम् ।
भ्रान्तमुद्भ्रान्तमाविद्धमाप्लुतं प्रसृतं सृतम् ॥ १४७
परिवृत्तं निवृत्तं च खड्गं चर्म च धारयन् ।
संपातं समुदीर्णं च दर्शयामास पार्षतः ॥ १४८
ततः शरसहस्रेण शतचन्द्रमपातयत् ।
खड्गं चर्म च संबाधे धृष्टद्युम्नस्य स द्विजः ॥ १४९
ते तु वैतस्तिका नाम शरा ह्यासन्नघातिनः ।
निकृष्टयुद्धे द्रोणस्य नान्येषां सन्ति ते शराः ॥ १५०
शारद्वतस्य पार्थस्य द्रौणेर्वैकर्तनस्य च ।
प्रद्युम्नयुयुधानाभ्यामभिमन्योश्च ते शराः ॥ १५१

— d) D4. 6–8 रथवंशाद् (for °बन्धाद्).

144 For the sequence in T G2–4, cf. v. l. 142. — a) Ś1 K1–3 D6 नाशितान् (for निहतान्). — b) K1 Dn2 D1. 3. 4. 7. 8 T G4 द्विजाग्रेण; D5 शोणाश्वेन. D1 च (for स). — d) B5 S (except M2; G5 missing) महाबलः (for °रथः).

145 For the sequence in T G2–4, cf. v. l. 142. — a) D3 सं- (for स). B1 च; D6 [अ]थ; T G2. 4 [आ]शु (for तु). — b) B2 -विशारदः; D5. 7. 8 -भृतां वर. — c) K1. 2 D1. 5 अभ्या(D5 °भ्य)पतद्; T G2–4 अभ्यद्रवद् (for °पतद्).

146 For the sequence in T G2–4, cf. v. l. 142. G1–3 M1. 2 om. 146. — a) K1. 2 om. (hapl.) from बभौ up to रूपं (in 146c). M3–5 तथा (for बभौ). Ś1 K3. 4 D1. 6 तत्र (for राजन्). — b) D6 भारद्वाजजिघांसिनः. — c) K4 B Dc1 Dn G4 M3. 5 पुरा; D3 बभौ; M4 तथा (for परं). — d) B1. 2 मृधे (for वधे).

147 For the sequence in T G2–4, cf. v. l. 142. — a) K3 सोजरद्; K4 D6. 8 सोचरन्; B Dc1 Dn स तदा (B1. 3 °था) (for सोऽचरद्). — After 147a, D4 ins. 1314* and om. 147b–148a. — b) B1 पुरुषांश्चैक-; B2–5 Dc1 Dn1 प्रवरांश्चैक-; T2 (before corr.) G1. 2. 4 M1. 2. 4. 5 (*sup. lin.*) प्रचारानेक-; G3 प्रवरा° (for प्रकारा°). Dn2 D2. 5. 6. 8 G3 -विंशतिः; G1 M1. 2 °तीन् (for °तिम्). — After 147ab, N (D4 om.; Ś2 K5 missing) ins.:

1313* दर्शयामास कौरव्य पार्षतो विचरन्रणे ।

[D6 व्यचरद् (for विचरन्).]

— d) Dn2 आकुतं (for आप्लुतं). Dc1 प्रभृतं; D6 विसृतं (for प्र°). B1–3. 5, Dc1 Dn1 T G2–4 M1. 2 स्थितं; D2 तथा (for सृतम्).

148 For the sequence in T G2–4, cf. v. l. 142. D4 om. 148 (cf. v. l. 147). — a) D8 om. निवृत्तं. K1 om. च. — b) Dn D5. 7 खड्ग-; D8 lacuna (for खड्गं). D8 om. चर्म च. — c) Ś1 K2 Dc1 Dn1 समुदीर्षं; K1 G1 M1. 2 °दीक्षं; B1 °दीरं; D1. 3 °दीर्यं (for °दीर्णं). D6 संपातं च समुडीषं (sic). — After 148, N (Ś2 K5 missing; D4 after 147a) ins.:

1314* भारतं कौशिकं चैव सात्वतं चैव शिक्षया ।
दर्शयन्व्यचरद्युद्धे द्रोणस्यान्तचिकीर्षया ।
चरतस्तस्य तान्मार्गान्विचित्रान्खड्गचर्मिणः ।
व्यस्मयन्त रणे योधा देवताश्च समागताः ।

[D4 om. from भारतं up to तान्मार्गान् (in the prior half of line 3). — (L. 1) Ś1 D1 कैशिकं (for कौ°). — (L. 2) Ś1 K1–3 D1. 3. 5. 7. 8 अचरद् (for व्यच°). — (L. 3) K1 Dc1 Dn2 D1 तन्- (for तान्). Dn2 खड्गनर्म च; D6 खड्गचर्मणि (for °चर्मिणः). — Dn2 om. line 4. — (L. 4) D3 विस्मयंत. D4 योद्धा (for योधा). K1–3 D1 दैवताश् (for दे°).]

149 Dn2 om. 149ab. D7 om. 149b–150a. — b) D1 अशातयत् (for अपा°). — c) B Dc1 Dn1 T G1–4 चर्म खड्गं (by transp.); M1. 2 खड्गचर्म. Ś1 K1–3 D1 संबाधं; D2. 4–6. 8 संचारे (for संबाधे).

150 D7 om. 150abc (cf. v. l. 149). — a) K3 G1 M ये (for ते). D6 वैतिस्तिका. — b) D6 बाणा (for शरा). K4 Dn2 D2. 4–6. 8 -योधिनः (for -घातिनः). B Dc1 Dn1 शरा आसन्नयोधिनः; D8 शरा ह्यासन्निपातिनः; S (G5 missing) बाणास्तस्यामितद्युतेः. — c) K3 निकृष्य युद्धं द्रोणस्य.

151 D1 reads 151ab twice. D6 repeats 151a after 151d. — b) D1 (second time). 4–8 द्रोण- (for द्रोणेर्). — For 151ab, B Dc1 Dn1 subst.:

अथास्येषुं समाधत्त दृढं परमसंशितम् ।
अन्तेवासिनमाचार्यो जिघांसुः पुत्रसंमितम् ॥ १५२
तं शरैर्दशभिस्तीक्ष्णैश्चिच्छेद शिनिपुंगवः ।
पश्यतस्तव पुत्रस्य कर्णस्य च महात्मनः ।
ग्रस्तमाचार्यमुख्येन धृष्टद्युम्नममोचयत् ॥ १५३
चरन्तं रथमार्गेषु सात्यकिं सत्यविक्रमम् ।
द्रोणकर्णान्तरगतं कृपस्यापि च भारत ।
अपश्येतां महात्मानौ विष्वक्सेनधनंजयौ ॥ १५४
अपूजयेतां वार्ष्णेयं ब्रुवाणौ साधु साध्विति ।
दिव्यान्यस्त्राणि सर्वेषां युधि निघ्नन्तमच्युतम् ।
अभिपत्य ततः सेनां विष्वक्सेनधनंजयौ ॥ १५५
धनंजयस्ततः कृष्णमब्रवीत्पश्य केशव ।
आचार्यवरमुख्यानां मध्ये क्रीडन्मधूद्वहः ॥ १५६
आनन्दयति मां भूयः सात्यकिः सत्यविक्रमः ।
माद्रीपुत्रौ च भीमं च राजानं च युधिष्ठिरम् ॥ १५७
यच्छिक्षयानुद्धतः सन्रणे चरति सात्यकिः ।
महारथानुपक्रीडन्वृष्णीनां कीर्तिवर्धनः ॥ १५८
तमेते प्रतिनन्दन्ति सिद्धाः सैन्याश्च विस्मिताः ।
अजय्यं समरे दृष्ट्वा साधु साध्विति सात्वतम् ।
योधाश्चोभयतः सर्वे कर्मभिः समपूजयन् ॥ १५९

C. 7. 8808
B. 7. 191. 53
K. 7. 192. 51

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि चतुःषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६४ ॥

1315* ऋते शारद्वतात्पार्थाद्द्रोणाद्वैकर्तनात्तथा ।
[Dc1 Dn1 द्रोणाद्वैकर्तनात्कृपात् (for the post. half).]
— d) B Dc1 Dn1 भारत (for ते शराः). G2 नान्येषां संति ते शराः (= 150d).

152 D6 om. 152a. — a) B2. 4 G4 अ(B4 त)थान्येषुं ; G2 तथास्येषुं (for अ°). Ś1 K (K5 missing) B4 D1 समादत्त. — b) G2 शरं (for दृढं). Ś1 -दंशितं ; K1-3 D1 -दंसितं ; K4 B Dc1 Dn1 -संमतं ; Dn2 D2-5. 7. 8 -वेगिनं ; D6 -शंसितं (for -संशितम्).

153 b) D4. 5. 7. 8 शनिपुंगवः. — After 153ab, D6 ins. :

1316* पश्यतस्तस्य तान्मार्गान्विचित्रान्खड्गचर्मणि ।
— d) D6 हि (for च). — f) Ś1 K3 अचोदयत् ; K4 अयोध° (for अमोच°).

154 a) Dn2 चरंत ; T G2-4 व्यचरद् (G4 °न्); G1 M विचरन् (for चरन्तं). — b) D6 लघु- (for सत्य-). S (G5 missing) सात्यकिः सत्यविक्रमः. — c) G2 द्रोणकर्णांतरं गत्वा. — d) S (G5 missing) सात्यकिं (G3 °कं) (for भारत). D7. 8 तं कृपस्यापि भारत.

155 K4 om. (hapl.) 155. — a) G1 आपूजयेतां. — b) G1 M ब्रुवंतौ (for ब्रुवाणौ). D4. 5 सात्वतां (D5 °तं) (for साध्विति). — c) B5 सर्वाणि ; T G2-4 चैतेषां (for सर्वेषां). — d) K1 निघ्नतम्. D4 युधि सत्यपराक्रमं ; D5 युधि तेषां प्रमुंचतां. — T G2. 3 om. 155ef. — e) D4. 5. 7. 8 अभिगम्य (for °पत्य). B4 Dc1 Dn1 तेषां (for सेनां). G1. 4 M1. 3-5 नातिसर्तं(G4 °क्त)व्यमब्रूतां.

156 c) B Dc1 Dn -रथ- (for -वर-). — d) D2. 4. 5. 7. 8 G3. 4 मधूद्वह (sic); T G2 यदूद्वह (G2 °हः).

157 a) S (G5 missing) स (M1. 2 सं-) नंदयति (for आनन्द°). Ś1 K3 मे ; K1. 2 T मा (for मां). — b) B (except B4) Dc1 Dn1 D1. 3. 6 S (G5 missing) सात्यकिः परवीरहा. — c) K4 Dn2 D3-5. 7. 8 M1. 2 -पुत्रं (for -पुत्रौ). — d) Ś1 K (K5 missing) D1 धर्मराजं ; Dn2 D2. 4. 5. 7. 8 नकुलं च (for राजानं च).

158 a) K1. 2 Dn2 D3 यः (for यत्). D3 पूजयन् (for शिक्षया). Dc1 संयुतः (for [अ]नुद्धतः). D2 यं शिक्षयन्नृत्यति च ; D4 यः शिक्षयन्निव रणे ; D5 यः शिक्षयाधिको वीरो ; D6 अनुनृत्यं रक्षतीव ; D7. 8 यः शिक्षयाधिकोतीव ; S (G5 missing) अनुद्धतः शिक्षितवान् (G1 M °वद्). — b) Ś1 K3 राजंश् ; D6 द्रोणे ; S (except M1. 2 ; G5 missing) रथे (for रणे). — c) D3 क्रीडयंश्च (for उपक्रीडन्). — d) Dn2 -वर्तनः (sic) (for -वर्धनः).

159 a) Dc1 D2 एतं ; D4. 5. 7. 8 एनं (for एते). T G2-4 M3-5 प्रत्यनंदत (G4 °तः) (for प्रतिनन्दन्ति). — b) M4 (*inf. lin.* as in text) साध्याश् (for सैन्याश्). — c) D3 असह्यं ; D4 अजह्यं ; D8 अजयं (for °य्यं). — d) B Dc1 Dn1 D6 सात्यकिं (for सात्वतम्). — e)

१६५

C. 7. 8815
B. 7. 192. 7
K. 7. 193. 7

संजय उवाच ।
क्रूरमायोधनं जज्ञे तस्मिन्राजसमागमे ।
रुद्रस्येव हि क्रुद्धस्य निघ्नतस्तु पशून्यथा ॥ १
हस्तानामुत्तमाङ्गानां कार्मुकाणां च भारत ।

G1 M यौधाश्च. — f) S (except M3–5; G5 missing) तमपूजयन् (for सम°).

Colophon : Ś2 K5 G5 missing. — *Sub-parvan* : B1. 2 द्रोणवध. — *Day of Droṇa's Generalship* : K1 D1 पंचमे युद्धदिवसे; K2 D6 पंचमे दिवसे; K4 पंचमे दिवसयुद्धे; D5 पंचमे; T G3 पंचमेहनि. — *Adhy. name* : Bom. ed. संकुलयुद्धं. — *Adhy. no.* (figures, words or both) : Dn1 191; D3 85; T G2. 3 186; G1 M1. 2 185; G4 187; M3–5 184. — *Śloka no.* : Dc1 Dn1 63.

165

☞ This adhy. is missing in K5 G5 (cf. v. l. 7. 125. 14; 137. 9).

1 Ś2 is missing up to 62ab (cf. v. l. 7. 163. 38). T2 G2–4 M3–5 om. 1–13. — After the ref., N (Ś2 K5 missing) T1 ins. :

1317* सात्वतस्य तु तत्कर्म दृष्ट्वा दुर्योधनादयः ।
शैनेयं सर्वतः क्रुद्धा वारयामासुरञ्जसा ।
कृपकर्णौ च समरे पुत्राश्च तव मारिष ।
शैनेयं त्वरयाभ्येत्य विनिघ्नन्निशितैः शरैः ।
युधिष्ठिरस्ततो राजा माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ । [5]
भीमसेनश्च बलवान्सात्वतं पर्यवारयन् ।
कर्णश्च शरवर्षेण गौतमश्च महारथः ।
दुर्योधनादयस्ते च शैनेयं पर्यवारयन् ।
तां वृष्टिं सहसा राजन्नुत्थितां घोररूपिणीम् ।
वारयामास शैनेयो योधयंस्तान्महारथान् । [10]
तेषामस्त्राणि दिव्यानि संहितानि महात्मनाम् ।
वारयामास विधिवद्दिव्यैरस्त्रैर्महामृधे ।

[(L. 1) D6 च (for तु). — (L. 2) D3. 6 ओजसा (for अञ्जसा). — (L. 3) K4 D2 कृपः (for कृप-). Dn2 D3–5. 7. 8 T1 कृपः कर्णोथ समरे (for the prior half). K3 Dn2 D2. 4. 5. 7. 8 T1 तव पुत्रा(K3 °त्र)श्च (by transp.). Ś1 K2. 4 पुत्रश्च. D5 भारत (for मारिष). — (L. 4) D3 त्वरयावृत्य; D5 °रिताभेत्य; D6 °रिता यात्वा. D8 व्यानिघ्नन्; D6 [अ]प्यनिघ्नन्. Ś1 K3 विन्यघ्नंत शितैः शिरैः; K1. 2 D1 व्य(D1 वि)निघ्नंत (K1 °ति) शितैः शरैः (for the post. half). — (L. 6) B Dc1 Dn1 सात्यकिं (for सात्वतं). Dc1 Dn1 समवारयन्; D5 पर्यरक्षयन्. — D7. 8 om. (hapl.) lines 7–8. — (L. 7) D6 तु (for च). — (L. 8) Ś1 K (K5 missing) D1 सर्वे; Dn2 D2–6 T1 चैव (for ते च). — (L. 9) D6 तां दृष्ट्वा सहसा वृष्टिं (for the prior half). Dn1 D5. 7 उच्छ्रितां; Dn2 om. (for उत्थितां). — D7. 8 om. (hapl.) lines 10–11. — (L. 11) D4 घोराणि (for दिव्यानि). Dn2 D2 T1 संधितानि; D3. 6 संह°; D5 सश्चि° (for संहि°). — (L. 12) D4. 5. 7. 8 विविधैर् (for विधिवद्).]

— Whereas, after the ref., G1 M1. 2 read 14ab for the first time, repeating it in its proper place. After the first occurrence of 14ab, G1 M1. 2 ins. :

1318* संप्रहृष्टाच्युतो दृष्ट्वा साधु साध्विति पूजयन् ।
तं यौधाश्चाभवन्सर्वे कर्मणानेन पूजयन् ।
एवमुक्त्वा महाराज वासुदेवं धनंजयः ।
प्रायात्तव बलं जिष्णुर्भारद्वाजरथं प्रति ।
तत्रासीद्भैरवो नादस्तावकानां जयैषिणाम् । [5]
समभिद्रवतां पार्थं दैत्यानामिव वासवम् ।
तत्राकरोन्महाराज महीं शोणितकर्दमाम् ।
प्राच्छिनच्चोत्तमाङ्गानि पार्थोऽश्वनरदन्तिनाम् ।

[(L. 1) G1 संप्रहृष्टोच्युतो दृष्ट्वा (for the prior half).]

— b) Ś1 K3. 4 B Dc1 (marg.) Dn2 D1 राजन्; D5. 7 जन- (for राज-). G1 M1. 2 तस्य राजन्पराक्रमे. — c) D4 वै (for [इ]व). D4. 6 च (for हि). G1 M1. 2 रुद्रस्यातिप्रवृद्धस्य. — d) Ś1 K1. 2 D1 वै; K3 lacuna; K4 B2–4 Dc1 Dn T1 तान्; D3. 6 G1 M1. 2 च (for तु). B2–5 Dc1 Dn1 पुरा; D5 मृधे (for यथा). B1 निघ्नतस्तान्पुरा पशून्.

2 Ś2 missing; T2 G2–4 M3–5 om. 2 (cf. v. l. 1). — a) D6 भग्नानाम् (for हस्ता°). — B2 reads 2bc on marg. — b) Some MSS. कार्मुकानां. G1 M1. 2 संघशः (for भारत). — cd) Dn1 om. (hapl.) चापविद्धानां चामराणां. G1 M1. 2 अपविद्धानां (for चाप°). B Dc1 Dn1 संचयैः (for संयुगे). — After 2, Ś1 K (K5 missing) D

छत्राणां चापविद्धानां चामराणां च संयुगे ॥ २
भग्नचक्रै रथैश्चापि पातितैश्च महाध्वजैः ।
सादिभिश्च हतैः शूरैः संकीर्णा वसुधाभवत् ॥ ३
बाणपातनिकृत्तास्तु योधास्ते कुरुसत्तम ।
चेष्टन्तो विविधाश्चेष्टा व्यदृश्यन्त महाहवे ॥ ४
वर्तमाने तथा युद्धे घोरे देवासुरोपमे ।
अब्रवीत्क्षत्रियांस्तत्र धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
अभिद्रवत संयत्ताः कुम्भयोनिं महारथाः ॥ ५
एष वै पार्षतो वीरो भारद्वाजेन संगतः ।
घटते च यथाशक्ति भारद्वाजस्य नाशने ॥ ६
यादृशानि हि रूपाणि दृश्यन्ते नो महारणे ।
अद्य द्रोणं रणे क्रुद्धः पातयिष्यति पार्षतः ।
ते यूयं सहिता भूत्वा कुम्भयोनिं परीप्सत ॥ ७
युधिष्ठिरसमाज्ञप्ताः सृञ्जयानां महारथाः ।
अभ्यद्रवन्त संयत्ता भारद्वाजं जिघांसवः ॥ ८
तान्समापततः सर्वान्भारद्वाजो महारथः ।
अभ्यद्रवत वेगेन मर्तव्यमिति निश्चितः ॥ ९
प्रयाते सत्यसंधे तु समकम्पत मेदिनी ।

C. 7. 8825
B. 7. 192. 17
K. 7. 193. 17

(except Dc1 Dn1) T1 ins.:

1319* राशयः स्म व्यदृश्यन्त तत्र तत्र रणाजिरे ।

[Ś1 K (K5 missing) Dn2 D1. 3 समदृश्यंत (for स्म व्य°). T1 तव (for the first तत्र).]

3 Ś2 missing; T2 G2–4 M3–5 om. 3 (cf. v. l. 1). —a) D4 भग्नचक्र-; D6 भग्नैश्चक्रै॰. —b) K1. 3 B4 Dc1 Dn2 D1. 3 T1 पतितैश्च; M1. 2 निपातित- (for पातितैश्च). Ś1 K1. 2 Dn2 D3. 4. 6–8 T1 महाभुजैः; K4 D5 °रथैः; D2 °गजैः (for °ध्वजैः). —c) D3 सादितैश् (for °भिश्). D5. 6 हयैः (for हतैः). D4. 8 अश्वैः; D5 चापि (for शूरैः). —d) D7 सात्यकिणा वसुधाधिप (sic).

4 Ś2 missing; T2 G2–4 M3–5 om. 4 (cf. v. l. 1). —a) K1 -निवृत्तास्तु; K3 D1. 3 T1 -निकृंतास्तु; D4 -निकृत्यास्तु; D5 -निपातैस्तु; D8 -निकृत्तासु (for °त्तास्तु). G1 M1. 2 पार्थबाणनिकृत्ताश्च. —b) Dn1 योधास्तु; D5 °नां; G1 M1. 2 यौधास्ते. Ś1 K3 योधास्ते भरतर्षभ. —c) G1 M1. 2 कुर्वंतो (for चेष्टन्तो). K1 D5. 7. 8 विविधा. —d) D3 व्यवर्तंत; G1 M1. 2 दृश्यंते स्म (for व्यदृश्यन्त). Ś1 K3 रणाजिरे; B1. 3 Dc1 Dn1 D6 G1 M1. 2 महारणे (for °हवे).

5 Ś2 missing; T2 G2–4 M3–5 om. 5 (cf. v. l. 1). —a) K3 तदा; D3. 6 महा- (for तथा). D3 -घोरे (for युद्धे). —b) D3 युद्धे (for घोरे). —c) G1 M1. 2 अब्रवीत्क्षत्रियान्सर्वान्. — D6 om. 5c–6b. —e) D4. 5 संयात (for संयत्ताः).

6 Ś2 missing; T2 G2–4 M3–5 om. 6 (cf. v. l. 1). D6 om. 6ab (cf. v. l. 5). —a) K4 एको (for एष). K4 B D (D6 om.) T1 हि (for वै). G1 M1. 2 असौ हि पार्षतः शूरो. —c) D3 यततेयं; G1 M1. 2 घटध्वं हि (for घटते च). K1 यथाशक्तिर्. —d) B Dc1 Dn1 D4–6 T1 शासने; D3 G1 M1. 2 पातने (for नाशने).

7 Ś2 missing; T2 G2–4 M3–5 om. 7 (cf. v. l. 1). —a) D2 च; D4. 7 ह; D5. 6. 8 [इ]ह (for हि). —b) K4 B Dn2 D2. 8 T1 [ऽ]त्र; Dc1 Dn1 D6 G1 M1. 2 स्म (for नो). K1. 2 महामृधे (for °रणे). —c) D1. 2 अथ (for अद्य). Dn2 T1 च संक्रुद्धः; D4. 7. 8 रथे क्रुद्धः; G1 M1. 2 रणे यादृग् (for रणे क्रुद्धः). —d) K4 B Dc1 Dn घातयिष्यति; G1 M1. 2 निहनि° (for पातयि°). —e) G1 M1. 2 गत्वा (for भूत्वा). —f) D1. 6 परीप्सथ; D2 परीप्सया; D4. 5. 7. 8 परी(D7 °रि)प्सवः (for °प्सत). B Dc1 Dn T1 युध्यध्वं कुरुसंभवं; G1 M1. 2 पार्षतं चाभि(M1 °पि)रक्षथ.

8 Ś2 missing; T2 G2–4 M3–5 om. 8 (cf. v. l. 1). D4 om. (hapl.) 8. Before 8, D7. 8 ins. संजय उवाच. —a) G1 M1. 2 आज्ञापितास्ते राज्ञा तु. —c) K3 अभ्यद्रवत. K4 D1 संग्रामे (K4 °मं); D5. 7. 8 सहिता (for संयत्ता). G1 M1. 2 वेगेनाभ्यद्रवन्सर्वे. —d) K1 B1. 2 Dn1 D2. 6 T1 भारद्वाज-. G1 M1. 2 युयुत्सवः (for जिघांसवः).

9 Ś2 missing; T2 G2–4 M3–5 om. 9 (cf. v. l. 1). —a) G1 M1. 2 सहसा पततस्तांस्तु. —b) D2. 6 महारथान्. —c) K1 अत्यद्रवत; B1–3 Dc1 Dn D2. 4. 5. 7. 8 T1 G1 M1. 2 अभ्यवर्तत (for °द्रवत). —d) D5. 6 निश्चयः (for निश्चितः).

10 Ś2 missing; T2 G2–4 M3–5 om. 10 (cf. v. l. 1). —b) G1 M1. 2 पांचालानां महारथे. — D3 om. 10cd. —c) Dn2 T1 ततो घोरास् (for सनिर्घातास्).

C. 7. 8826
B. 7. 192. 18
K. 7. 193. 17

ववुर्वाताः सनिर्घातास्त्रासयन्तो वरूथिनीम् ॥ १०
पपात महती चोल्का आदित्यान्निर्गतेव ह ।
दीपयन्तीव तापेन शंसन्तीव महद्भयम् ॥ ११
जज्वलुश्चैव शस्त्राणि भारद्वाजस्य मारिष ।
रथाः स्वनन्ति चात्यर्थं हयाश्चाश्रूण्यवासृजन् ॥ १२
हतौजा इव चाप्यासीद्भारद्वाजो महारथः ।
ऋषीणां ब्रह्मवादानां स्वर्गस्य गमनं प्रति ।
सुयुद्धेन ततः प्राणानुत्स्रष्टुमुपचक्रमे ॥ १३

ततश्चतुर्दिशं सैन्यैर्द्रुपदस्याभिसंवृतः ।
निर्दहन्क्षत्रियव्रातान्द्रोणः पर्यचरद्रणे ॥ १४
हत्वा विंशतिसाहस्रान्क्षत्रियानरिमर्दनः ।
दशायुतानि तीक्ष्णाग्रैरवधीद्विशिखैः शितैः ॥ १५
सोऽतिष्ठदाहवे यत्तो विधूम इव पावकः ।
क्षत्रियाणामभावाय ब्राह्ममात्मानमास्थितः ॥ १६
पाञ्चाल्यं विरथं भीमो हतसर्वायुधं वशी ।
अविषण्णं महात्मानं त्वरमाणः समभ्ययात् ॥ १७

G1 M1. 2 उत्पाता अभवन्क्रूरास्. — [d]) K4 B Dc1 Dn D2. 4–7 T1 त्रासयाना (for °यन्तो).

11 Ś2 missing; T2 G2–4 M3–5 om. 11 (cf. v. l. 1). — [a]) D6 वा (for च). — [b]) B Dc1 Dn1 निश्चरंत्युत; Dn2 D2 T1 निश्चरन्निव; D6 निःसरन्निव; G1 M1. 2 निःसृताशनिः (for निर्गतेव ह). D3 हि (for ह). D4. 5. 8 दिव्यान्निश्चरतीव च; D7 [आ]दित्यान्निश्चरतीव च. — [c]) Dn2 D4. 8 पातेन (for तापेन). B Dc1 Dn1 दीपयंती उभे सेने; D2. 7 °यंती च पातेन; D5 °यंती पपातेव; G1 M1. 2 °यन्निव ते सैन्यं. — [d]) K1 D4. 6 T1 शंसतीव; D5 °ती च; G1 M1. 2 °न्निव (for °न्तीव). B4 महाभयं.

12 Ś2 missing; T2 G2–4 M3–5 om. 12 (cf. v. l. 1). — [a]) D6 चास्त्राणि (for शस्त्राणि). — [c]) Ś1 K3 चात्यंतं (for चात्यर्थं). B Dc1 Dn1 रथाश्चास्तनता (Dc1 Dn1 °स्तु नभां)त्यर्थं (sic); D4 रथोस्वनत चात्यर्थं; D5 रथोस्वनवतश्चासीद्; G1 M1. 2 रथश्चासीददत्यर्थं. — [d]) G1 M1. 2 वाहाश् (for हयाश्). D5 अश्रूणि (for चा°). B1. 3 Dc1 Dn1 G1 M1. 2 [अ]वर्तयन्; Dn2 D2. 4–8 T1 [अ]पातयन् (for [अ]वासृजन्).

13 Ś2 missing; T2 G2–4 M3–5 om. 13 (cf. v. l. 1). — [a]) Ś1 Dc1 D1. 4. 5. 7. 8 G1 M1. 2 हृतौजा. — After 13[ab], N (Ś2 K5 missing) T1 ins.:

1320* प्रास्फुरन्नयनं चास्य दक्षिणो बाहुरेव च ।
विमनाश्चाभवद्युद्धे दृष्ट्वा पार्षतमग्रतः ।

[(L. 1) K2 चापि (for चास्य). B1 D3 दक्षिणं; D4 °णे (for °णो). K4 B (except B1) Dc1 Dn1 T1 वामं (K4 °म-) बाहुस्तथैव च (for the post. half). — (L. 2) T1 विमनस्को (for °नाश्च).]

— [c]) K4 B2–5 Dc1 Dn1 D3. 5 T1 ब्रह्मवादी (B5 °दि)नां; D2 °वादे च; D7 °वादिश्च; D8 °वादांश्च; G1 M1. 2 °सत्रानां (for °वादानां). D6 ऋषिवाक्यं तु तच्छ्रुत्वा. — [d]) D1. 8 श्रुत्वा स्वर्गमनं प्रति. — [e]) D4 युयुधेन; G1 M1. 2 अयुद्धेन (for सु°). K4 तदा (for ततः).

14 Ś2 missing (cf. v. l. 1). Before 14, G3. 4 ins. संजयः. G1 M1. 2 read 14[ab] for the first time after the ref. in 1. — [a]) K2. 3 Dn1 D1 चतुर्दिशः. D4. 5. 7. 8 T G1 (second time). 2–4 M1. 2 (last two second time) सैन्यं. — [b]) K1 D1 पांचाल्यस्य; K2 पंचालस्य; K3 G3. 4 द्रौपदस्य; D6 पंचालैर् (for द्रुपदस्य). G1 (first time). 3. 4 M1. 2 (last two first time) [अ]भिसंवृतं. D7. 8 द्रौपदेयादिभिर्वृतं. — [c]) D6 -श्रेष्ठान्; T G1. 3. 4 M1. 2 -व्रातं (for -व्रातान्). — [d]) D2 प्रेक्ष्यार्दयद्; D4 प्रेक्ष्योभवद्; D5 प्रेक्षोभयद्; D6. 7 पर्यपतद् (for °चरद्).

15 Ś2 missing (cf. v. l. 1). M4 om. 15–16. — [a]) Dc1 (marg.) हयान् (for हत्वा). — [c]) Bom. ed. करिणाम् (for तीक्ष्णाग्रैर्). — [d]) B5 G1 M1. 2 शरैः; D6 पुनः; M3. 5 वशी (for शितैः).

16 Ś2 missing (cf. v. l. 1). M4 om. 16 (cf. v. l. 15). — [b]) B Dc1 Dn1 D6 S (M4 om.; G5 missing) विधूमोग्निरिव ज्वलन्. — [d]) G1 M1. 2 शाश्वम् (for ब्राह्मम्). K4 B Dc1 Dn D3 ब्राह्मम (D3 °श)स्त्रं समास्थितः; T G3. 4 M3. 5 °मस्त्रमुपास्थि(T °श्रि)तः; G2 °मस्त्रमुदीरयन्.

17 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — [a]) D3 विरथो. D6 T G3 भूमौ (for भीमो). — [b]) B Dc1 Dn1 बली (for वशी). — [c]) K4 D6 S (G5 missing) अविषह्यं; B Dc1 Dn D1 सुविषण्णं (for अ°). Ś1 K3 महाबाहुं (for °हात्मानं). — [d]) Dc1 Dn1 D4. 5 त्वरमाणं; T G3. 4 युयुधानः (for त्वरमाणः).

18 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — [d]) M3 अत्यंतम्

ततः स्वरथमारोप्य पाञ्चाल्यमरिमर्दनः ।
अब्रवीदभिसंप्रेक्ष्य द्रोणमस्यन्तमन्तिकात् ॥ १८
न त्वदन्य इहाचार्यं योद्धुमुत्सहते पुमान् ।
त्वरस्व प्राग्वधायैव त्वयि भारः समाहितः ॥ १९
स तथोक्तो महाबाहुः सर्वभारसहं नवम् ।
अभिपत्याददे क्षिप्रमायुधप्रवरं दृढम् ॥ २०
संरब्धश्च शरानस्यन्द्रोणं दुर्वारणं रणे ।
विवारयिषुराचार्यं शरवर्षैरवाकिरत् ॥ २१
तौ न्यवारयतां श्रेष्ठौ संरब्धौ रणशोभिनौ ।
उदीरयेतां ब्राह्माणि दिव्यान्यस्त्राण्यनेकशः ॥ २२
स महास्त्रैर्महाराज द्रोणमाच्छादयद्रणे ।
निहत्य सर्वाण्यस्त्राणि भारद्वाजस्य पार्षतः ॥ २३
स वसातीञ्शिबींश्चैव बाह्लीकान्कौरवानपि ।
रक्षिष्यमाणान्संग्रामे द्रोणं व्यधमदच्युतः ॥ २४
धृष्टद्युम्नस्तदा राजन्गभस्तिभिरिवांशुमान् ।
बभौ प्रच्छादयन्नाशाः शरजालैः समन्ततः ॥ २५
तस्य द्रोणो धनुश्छित्त्वा विद्ध्वा चैनं शिलीमुखैः ।
मर्माण्यभ्यहनद्भूयः स व्यथां परमामगात् ॥ २६
ततो भीमो दृढक्रोधो द्रोणस्याश्लिष्य तं रथम् ।
शनकैरिव राजेन्द्र द्रोणं वचनमब्रवीत् ॥ २७

C. 7. 8844
B. 7. 192. 36
K. 7. 193. 36

(for अस्यन्तम्).

19 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — a) Dn2 D4.8 इव (for इह). M4 आचार्यः. — b) T G1.3.4 M सोढुम्; G2 द्रोणस् (for योद्धुम्). — c) D7.8 त्वं; T G3.4 द्राग् (for प्राग्). T G2–4 एष (for एव). B (except B5) Dc1 Dn1 G1 M त्वरस्व प्राग्वधादस्य (G1 M °देष).

20 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — b) B2 रथं; B4 दृढं; Bom. ed. धनुः (for नवम्). — c) B Dc1 Dn1 प्रतिपद्य (Dn1 °त्य); T G1.3.4 M परिसृज्य; G2 प्रतिहत्य (for अभिपत्य). Ś1 आदधे. D6 प्रतिगृह्याह्वयामास. — D3 reads 20^{d}–21^{c} on marg. — d) Dn1 D1.3 G3 आयुधं. D1 परमं (for -प्रवरं). — After 20, D6 ins.: 1323*.

21 Ś2 missing (cf. v. l. 1). D3 reads 21^{abc} on marg. — a) D6 संरब्धस्य. D1 स (for च). Ś1 K1–3 संरब्धः स शरानस्य; K4 स शरानस्यनस्यन् (sic); M3.4 स संरब्धः शरानस्य. — b) D3 दुर्वारितं (for °रणं). D6 द्रोणस्यामिततेजसः. — c) K1.2 Dc1 Dn1 D1.3.6 G2 निवारयिषु(Dn1 °तु)र्; D5 विचारयिषुर्; G1 M निपात° (for विवार°). — d) D3 अथ बाणैर् (for शरवर्षैर्).

22 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — a) Dn2 D4–8 निवारयतां; T G2–4 व्यवा(G3 व्यदा-; G4 विदा)र° (for न्यवार°). G1 M1.2 तौ निपत्य रथश्रेष्ठौ; M3–5 तावुभौ रथिनां श्रेष्ठौ. — b) D6 रथ-; G1 M1.2 शर- (for रण-). Dc1 D6.7 -शोभितौ; D2 G5 -शोभनौ. — cd) K1.2 D1 transp. ब्राह्माणि and दिव्यानि. D3–5.7.8 ब्राह्मयाणि; D6 ब्रह्मादीन्; G1.2 M ब्राह्मादि. D4.5.7.8 दिव्याणि. D6 अस्त्राणि रिपुघातिनौ.

23 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — a) Dn2 महीपाल (for महाराज). — b) Ś1 K1–3 B3 Dn2 आच्छादयन्; D6 प्राच्छादयद्. — d) Dc1 Dn1 पृष्ठतः (for पार्षतः).

24 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — a) B2–4 Dc1 Dn स वशाती(Dn2 °ता)न्; D5 स वसातान्; S (G5 missing) वसा(T °शा)तींश्च. Dc1 Dn1 D5 शिवांश्; G1 M1.2 शिर्वीश् (for शिबींश्). — b) Some MSS. बाह्लिकान्. — c) Ś1 (*sup. lin.*) रक्षिष्यमाणः संग्रामे; D6 रिरक्षयंतः सं°. — d) M3.5 द्रोणाद् (for द्रोणं). T G2 व्यथमद्.

25 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — a) B Dc1 Dn1 T G2–4 M4 तथा; Dn2 D2.4.5.7.8 ततो (for तदा). — Dn2 om. 25^{c}–26^{d}. — c) D4 ययौ प्र-; D8 स बभौ (for बभौ प्र-). Ś1 K1–3 D1–5.7.8 अश्वाञ्च (for आशाः).

26 Ś2 missing (cf. v. l. 1). Dn2 om. 26 (cf. v. l. 25). — b) D2.4.6–8 चैव (for चैनं). — c) D4.5.7.8 G1 M1–3.5 मर्मणि. Ś1 K (K5 missing) D1.3 [अ]भ्य(K1 °त्य)वधीद्; D4.5 [अ]भिहनद् (for [अ]भ्य°). M4 om. भूयः. D6 मर्मण्यभिरते चैनं. — d) D3 G1 M1.2 परमां गतः; D4 °मागमत्. — After 26, B Dc1 Dn1 read 164. 78–121.

27 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — a) D4 दृढक्रुद्धो; D6 भृशं क्रुद्धो; G1 M दृढक्रोधी. — b) K1 आक्लिश्य; G1 M आकृष्य (for आश्लिष्य). D7.8 द्रोणं संश्लिष्य तं रथं.

C. 7. 8845
B. 7. 192. 37
K. 7. 193. 37

यदि नाम न युध्येरञ्शिक्षिता ब्रह्मबन्धवः ।
स्वकर्मभिरसंतुष्टा न स्म क्षत्रं क्षयं व्रजेत् ॥ २८
अहिंसा सर्वभूतेषु धर्मं ज्यायस्तरं विदुः ।
तस्य च ब्राह्मणो मूलं भवांश्च ब्रह्मवित्तमः ॥ २९
श्वपाकवन्म्लेच्छगणान्हत्वा चान्यान्पृथग्विधान् ।
अज्ञानान्मूढवद्ब्रह्मन्पुत्रदारधनेप्सया ॥ ३०
एकस्यार्थे बहून्हत्वा पुत्रस्याधर्मविद्यथा ।
स्वकर्मस्थान्विकर्मस्थो न व्यपत्रपसे कथम् ॥ ३१
स चाद्य पतितः शेते पृष्टेनावेदितस्तव ।
धर्मराजेन तद्वाक्यं नातिशङ्कितुमर्हसि ॥ ३२
एवमुक्तस्ततो द्रोणो भीमेनोत्सृज्य तद्धनुः ।
सर्वाण्यस्त्राणि धर्मात्मा हातुकामोऽभ्यभाषत ।
कर्ण कर्ण महेष्वास कृप दुर्योधनेति च ॥ ३३
संग्रामे क्रियतां यत्नो ब्रवीम्येष पुनः पुनः ।
पाण्डवेभ्यः शिवं वोऽस्तु शस्त्रमभ्युत्सृजाम्यहम् ॥ ३४
इति तत्र महाराज प्राक्रोशद्द्रौणिमेव च ।

---

28 Ś$_2$ missing (cf. v. l. 1). — ^{a}) D$_{5-7}$ G$_3$ युद्धेरञ्. — ^{c}) D$_{3-5}$ च संतुष्टा (for असं°). D$_6$ कर्मसु स्वेषु संतुष्टा. — ^{d}) T G$_{3.4}$ हि (for स्म). Ś$_1$ K$_3$ न क्षत्रं प्रलयं व्रजेत्.

29 Ś$_2$ missing (cf. v. l. 1). — ^{a}) T G$_3$ M$_{4.5}$ अहिंसां. — ^{b}) K$_{1-3}$ धर्म-. G$_1$ M$_2$ ज्यायस्करं; M$_3$ न्यायस्तरं. Ś$_1$ K (K$_5$ missing) D$_1$ भवेत् (for विदुः). D$_{7.8}$ Dn$_2$ D$_{3-5}$ धर्मस्यावि(D$_5$ °स्य वि)स्तरं विदुः; Ś$_1$ K$_{2.4}$ धर्मस्य परमं वपुः. — ^{c}) D$_3$ हि (for च). M$_3$ B$_1$ Dc$_1$ Dn$_1$ D$_{1.6}$ M$_{4.5}$ ब्राह्मणा; K$_{1.3}$ ब्रह्मणा; D$_6$ ब्रह्मणो. — ^{d}) Dn$_2$ D$_{2-5.7.8}$ हि (for च). D$_6$ भवान्ब्रह्मविदुत्तमः.

30 Ś$_2$ missing (cf. v. l. 1). — ^{b}) S (G$_5$ missing) प्राणीन् (for चान्यान्). — After 30^{ab}, T G$_{2-4}$ ins. :

1321* भरन्ति हि सुतान्दारांस्त्वद्वदज्ञानमोहिताः ।

— ^{c}) D$_2$ ब्रह्ममूढत्वं; D$_5$ मूढब्रह्मत्वं (for °वद्ब्रह्मन्). — ^{d}) Ś$_1$ K (K$_5$ missing) D$_{1.4.5.7.8}$ T G$_{2-4}$ -धने-च्छया (for °प्सया).

31 Ś$_2$ missing (cf. v. l. 1). — ^{a}) D$_{4.5}$ अन्यान्; — ^{b}) K$_4$ Dn$_1$ D$_{1.2.8}$ D$_{7.8}$ अर्थान् (for हत्वा). — For 31^{ab}, D$_6$ S (G$_5$ missing) [अ]धर्मविद्यया. subst. :

1322* एकपुत्रस्य चार्थे त्वं बहून्विप्रजनाधिपान् ।

[D$_6$ एकस्य पुत्रस्यार्थे त्वं (for the prior half). G$_1$ M$_{1.2}$ नराधिपान्.]

— ^{c}) M$_3$ स्वकर्मस्था विकर्मस्था. — ^{d}) T G$_{3.4}$ [अ]प-त्रपयसे; G$_1$ M$_{1.2}$ चापत्रपसे; M$_{3-5}$ [ए]वाप° (for व्यप°). G$_2$ नोपतापयसे नु किं. — D$_{7.8}$ ins. after 31 : D$_6$ after 20 :

1323* आचारहीन निर्लज्ज ब्रह्मबन्धो नराधम ।
इदानीं तिष्ठ दुर्बुद्धे न मे जीवन्गमिष्यसि ।

[(L. 1) D$_6$ आचार्य- (for °र-). D$_7$ नराधमः.]

— D$_{6-8}$ cont. : K$_4$ Dc$_1$ Dn$_2$ D$_{1-5}$ T$_{1.2}$ (marg.) ins. after 31 :

1324* यस्यार्थे शस्त्रमादाय यमपेक्ष्य च जीवसि ।

[D$_{3.7.8}$ यस्यार्थं. D$_3$ चास्त्रम् (for शस्त्रम्). D$_{1.3}$ आदत्से (for आदाय).]

32 Ś$_2$ missing (cf. v. l. 1). — ^{a}) D$_4$ चाथ (for चाद्य). D$_4$ पततः (for पतितः). D$_6$ S (G$_5$ missing) स चासौ (T °जौ) निहतः शेते. — ^{b}) Some MSS. पृष्ठेन. Dc$_1$ Dn$_1$ [अ]विदितस् (for [आ]वे°). D$_{3.4}$ पृष्टे नो (D$_3$ °थिव्यां) विदितस्तव; S (G$_5$ missing) तव पुत्रः सुमंदधीः. — ^{c}) D$_{2.3.6-8}$ S (G$_5$ missing) धर्मराजस्य (for °राजेन). D$_{4.5}$ ग्राह्यं (for वाक्यं). — ^{d}) Ś$_1$ K$_3$ नाप-; B Dn$_2$ D$_2$ नाभि-; D$_3$ न वि- (for नाति-).

33 Ś$_2$ missing (cf. v. l. 1). — ^{a}) K$_2$ उक्त्वा (for उक्तस्). D$_3$ तदा (for ततो). — ^{b}) Ś$_1$ K (K$_5$ missing) D$_{1.4-8}$ S (G$_5$ missing) भीममुत्सृज्य (for भीमेनो°). — After 33^{ab}, S (G$_5$ missing) ins. :

1325* संन्यासाय शरीरस्य योक्ष्यमाणः स वै द्विजः ।

— Dn$_1$ om. 33^{cdef}. — ^{d}) D$_6$ G$_1$ M$_{1.2}$ त्यक्तुकामो; G$_2$ मोक्तु° (for हातु°). — After 33^{cd}, S (G$_5$ missing) ins. :

1326* कर्णदुर्योधनौ राजंस्त्वरमाणः पराक्रमी ।

[G$_1$ M स्मरमाणः (for त्वर°).]

— Before 33^{ef}, T G$_{2-4}$ ins. द्रोणः.

34 Ś$_2$ missing (cf. v. l. 1). T G$_{1-4}$ M$_{1.2}$ om. 34^{ab}. — For 34^{ab}, M$_{3-5}$ subst. :

उत्सृज्य च रणे शस्त्रं रथोपस्थे निवेश्य च ।
अभयं सर्वभूतानां प्रददौ योगयुक्तवान् ॥ ३५
तस्य तच्छिद्रमाज्ञाय धृष्टद्युम्नः समुत्थितः ।
खड्गी रथादवप्लुत्य सहसा द्रोणमभ्ययात् ॥ ३६
हाहाकृतानि भूतानि मानुषाणीतराणि च ।
द्रोणं तथागतं दृष्ट्वा धृष्टद्युम्नवशं गतम् ॥ ३७
हाहाकारं भृशं चक्रुरहो धिगिति चाब्रुवन् ।
द्रोणोऽपि शस्त्राण्युत्सृज्य परमं साम्यमास्थितः ॥ ३८
तथोक्त्वा योगमास्थाय ज्योतिर्भूतो महातपाः ।
दिवमाक्रामदाचार्यः सद्भिः सह दुराक्रमम् ॥ ३९

C. 7. 8861
B. 7. 192. 53
K. 7. 193. 54

1327* रणे कृतो मया यत्नो यन्मा ब्रूथ सदा सदा ।

— ^{c}) B5 हि; Dn2 D1 च; D5 न (for वो). D6 स्वस्ति वः पांडुपुत्रेभ्यः. — ^{d}) D2. 4. 5. 7. 8 उत्सृज्य यामि (for अभ्युत्सृजामि). — After 34, M3–5 ins.:

1328* उत्सृजाम्येव वै प्राणान्दिवं गच्छामि सांप्रतम् ।

35 Ś2 missing (cf. v. l. 1). T G1. 2. 4 M1. 2 read 35 after 37^{ab}. — ^{a}) M3–5 इत्येवं समरे राजन्. — ^{b}) D5 द्रोणम्; D6 द्रोण (for द्रौणिम्). B1. 3 Dc1 आहवे (for एव च). S (G5 missing) द्रोणो धीमा(M3–5 °णः क्रोश)न्पुनः पुनः. — ^{c}) Ś1 Dn2 D2. 3 स उत्सृज्य; K2 स तूत्सृज्य; D1. 6 समुत्सृज्य (for उत्सृज्य च). D5. 8 स (for च). S (G5 missing) समरे (for च रणे). — ^{d}) Ś1 K2 D1 न्यवेश(D1 °श्य)त; K1 [s]त्यशेरत; K3 न्यवेश्य च; B Dn2 D2. 3 M3. 4 निविश्य च (for निवेश्य च). — ^{e}) S (G5 missing) -भूतेभ्यः (for -भूतानां). — ^{f}) M1. 2 प्रययौ (for प्रददौ). Ś1 K3 योगयुक्तवाक्; B Dc1 °युक्तवत्; D2. 4. 5 °मुक्तवान्; T G1–4 M1. 2 °वित्तदा; M3–5 °मास्थितः (for °युक्तवान्).

36 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — ^{a}) G1 M1. 2. 4 आस्थाय (for आज्ञाय). — ^{b}) K4 B Dc1 Dn1 प्रतापवान्; D3 समुच्छ्रितः (for °स्थितः). D6 S (G5 missing) पद्भ्यामेव स पार्षतः. — After 36^{ab}, K4 B Dc1 Dn D1 ins.:

1329* सशरं तद्धनुर्घोरं संन्यस्याथ रथे ततः ।

— ^{c}) D6 रथी (for खड्गी). D7. 8 अवद्रुत्य (for °प्लुत्य). — After 36, S (G5 missing) ins.:

1330* प्रद्रुते त्वथ द्रोणाय धृष्टद्युम्ने महारथे ।

[G2 विप्रद्रुतेथ द्रोणाय (for the prior half).]

37 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — ^{b}) D4. 5 स्थावराणि (for मानुषाणि). G2 तु (for च). D7. 8 मानुषाणां व(D7 त)राणि च. — After 37^{ab}, T G1. 2. 4 M1. 2 read 35. G3 om. 37^{c}–38^{d}. — ^{c}) D6 T G1. 2 M विचेतसं (G1 M1. 2 °नं) (for तथागतं).

38 Ś2 missing (cf. v. l. 1). G3 om. 38 (cf. v. l. 37). — ^{a}) T G2. 4 भयं (for भृशं). — ^{b}) Ś1 K (K5 missing) D1 सर्वशः; Dn1 चोक्तवान्; D4. 5 चाब्रवीत् (for चाब्रुवन्). — ^{c}) K3 B4 D6 T G1. 2 M शस्त्रमुत्सृज्य. — ^{d}) K4 परमां. K4 शांतिम्; B Dc1 Dn1 D4. 5 शाम्यम्; Dn2 D2 सांख्यम्; D7. 8 T G2. 4 M4 शमम्; G1 M1–3. 5 शौचम् (for साम्यम्). D1 परमाभ्यासमास्थितः; D6 °मात्मन्यवस्थितः.

39 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — ^{a}) Ś1 K1. 2. 4 D1 तदुक्त्वा; B3. 5 तथोक्तो. — ^{b}) D2. 4 द्योतिर् (for ज्योतिर्). D5 भूत्वा (for भूतो). G1 M1. 2 महायशाः (for °तपाः). — After 39^{ab}, K2 (marg.). 4 D (except Dn1) ins.:

1331* पुराणं पुरुषं विष्णुं जगाम मनसा परम् ।
मुखं किंचित्समुन्नाम्य विष्टभ्य उरमग्रतः ।
निमीलिताक्षः सत्त्वस्थो निक्षिप्य हृदि धारणाम् ।
ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म ज्योतिर्भूतो महातपाः ।
स्मरित्वा देवदेवेशमक्षरं परमं प्रभुम् । [5]

[(L. 1) K4 D1 यज्ञं (for विष्णुं). — Dc1 om. lines 2–4. — (L. 2) D7. 8 कायं (for मुखं). Dn2 D1. 4 समुन्नम्य. K2. 4 D1. 4. 6 विष्टभ्योरस्तथाग्रतः (K4 °था कृतं; D1 °था कृतः); D8 °भ्य चतुरोग्रतः (for the post. half). — (L. 3) K4 सत्त्वशो; D1 तत्त्वस्थो (for स°). K2 D4 धारणं. — (L. 4) K4 D1 व्याहरन्स्तिमितेंद्रियः; D7. 8 ज्योतिर्भूतं सनातनं (for the post. half). — K2 om. line 5. — (L. 5) D4. 5 सारितो; D7. 8 सरं (D7 °र)तं.]

— D7. 8 cont.:

1332* निरावरणमाचार्यं पश्यामस्तदनन्तरम् ।

— ^{c}) K4 दिव्यम्. K2. 4 B1. 3–5 D (except D1) G1 M1. 2 आक्रमद् (for आक्रा°). — ^{d}) K2 सद्भिः स हि; K4 B5 Dn2 साक्षात्सद्भिर्; D2. 4. 5 सह सद्भिर् (by transp.); D7. 8 सर्वसद्भिर्. K3. 4 Dn2 दुराक्रमां (Dn2 °मः); B5 (marg.) महामतिः and also महाद्युतिः; D3 S (G5 missing) यथाक्रमं; D4. 5. 7. 8 दुरासदं (D7 °दां; D8 °दः) (for °क्रमम्). D6 योगमास्थाय केवलं. — After 39, S (G5 missing) ins.:

1333* मूर्धानं यस्य निर्भिद्य ज्योती राजन्महात्मनः ।

C. 7. 8861
B. 7. 192. 53
K. 7. 193. 56

द्वौ सूर्याविति नो बुद्धिरासीत्तस्मिंस्तथा गते ।
एकाग्रमिव चासीद्धि ज्योतिर्भिः पूरितं नभः ।
समपद्यत चार्काभे भारद्वाजनिशाकरे ॥ ४०
निमेषमात्रेण च तज्ज्योतिरन्तरधीयत ।
आसीत्किलकिलाशब्दः प्रहृष्टानां दिवौकसाम् ।
ब्रह्मलोकं गते द्रोणे धृष्टद्युम्ने च मोहिते ॥ ४१
वयमेव तदाद्राक्ष्म पञ्च मानुषयोनयः ।
योगयुक्तं महात्मानं गच्छन्तं परमां गतिम् ॥ ४२
अहं धनंजयः पार्थः कृपः शारद्वतो द्विजः ।
वासुदेवश्च वार्ष्णेयो धर्मराजश्च पाण्डवः ॥ ४३
अन्ये तु सर्वे नापश्यन्भारद्वाजस्य धीमतः ।
महिमानं महाराज योगयुक्तस्य गच्छतः ॥ ४४
गतिं परमिकां प्राप्तमजानन्तो नृयोनयः ।
नापश्यन्गच्छमानं हि तं सार्धमृषिपुंगवैः ।
आचार्यं योगमास्थाय ब्रह्मलोकमरिंदमम् ॥ ४५
वितुन्नाङ्गं शरशतैर्न्यस्तायुधमसृक्क्षरम् ।

जगाम परमं स्थानं देहं न्यस्य रथोत्तमे ।

40 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — a) B (except B2. 4) Dn1 D1 S (G5 missing) इव (for इति). D3 मे (for नो). D6 तत्र स्म (for नो बुद्धिर्). — b) D6 युधिरासीत्तथागते (sic). — c) D6 एकस्थम् (for एकाग्रम्). M3–5 चाकाशं (for चासीद्धि). K4 B Dc1 Dn1 D2 च (for हि). T G2–4 एकरूपामिवाभा(G2 °व ह्या)-सीज्. — d) Dn2 M1. 2 पूजितं ; G2 पूरयन् (for पूरितं). D6 जगत् ; D7 मनः (for नभः). — D7. 8 read 40^{ef} twice. — e) D3 समापद्यत. Dn2 चार्काभं ; D7. 8 (both first time) चा(D8 वा)काशं ; S (G5 missing) चोल्काभं. Ś1 K1. 2 D6 सम(D6 °मा)पद्यत्तथार्काभं ; K3 B Dc1 Dn1 D1 °पद्यदथार्काभं ; D4. 5 °पतत्तदा (D5 °द्य तथा) काले ; D7. 8 (both second time) उदिते तु महाराज. — f) Dn2 D3 -दिवाकरे (Dn2 °रौ) (for -निशाकरे). B Dc1 Dn1 S (G5 missing) द्रोणस्य निधने तदा (B3–5 Dc1 Dn1 °था) ; D1 भारद्वाजं निशाकरे ; D7. 8 (both first time) तेजःपुंजसमावृतं.

41 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — a) T G3. 4 तदा (for च तज्). — After 41^{ab}, D7 reads 42^{c} for the first time, repeating it in its proper place. — c) D6 -हृष्टः (for -शब्दः). Dn2 S (G5 missing) आसीत्किलि(Dn2 °स्कल)किलाशब्दः. — d) D2 विशां पते (for दिवौकसाम्). — e) Ś1 K1. 2 ब्रह्मलोक-. — f) Dn2 मोदिते (for मोहिते). D6 धृष्टद्युम्नेन संगते.

42 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — a) Ś1 K1 तद(K1 °म)द्राक्ष्म ; D4–8 तदाद्राक्षं (D6. 7 °क्ष्यं) ; T G1–4 M1. 2 तदा राजन् ; M3–5 [अ]न्वपश्याम: (for तदाद्राक्ष्म). — b) M3. 5 मानुष्ययोनयः. — D7 reads 42^{c} for the first time after 41^{ab}.

43 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — b) D6 तथा (for द्विजः). Ś1 K1–4 B Dc1 Dn D1–5, 7. 8 भारद्वाजस्य चात्मजः (D2 वंशजः). — c) D5 तु (for च). — d) B Dc1 Dn1 T G2–4 धर्मपुत्रश् (for °राजश्). Dn2 D2 [s]थ (for च). G1 M1. 2 युधिष्ठिरः (for च पाण्डवः).

44 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — a) Dn1 अन्यत्र (for अन्ये तु). D4. 5. 7. 8 सर्वे च (for तु सर्वे). Dn2 अन्यः सर्वे विनापश्यन्. — b) D4 धर्मतः (for धीमतः). D6 देवगुह्यं परं महत् ; S (G5 missing) देवगुह्यं तमु(G1. 2 M1. 2 °ह्यमनु- ; G4 °ह्यं तदु)त्तमं. — c) D6 S (G5 missing) द्विजेंद्रस्य (for महाराज). — After 44, N (Ś2 K5 missing) ins. :

1334* ब्रह्मलोकं महद्दिव्यं देवगुह्यं हि तत्परम् ।

[Ś1 K3 D6 हि तं ; Dn2 D4. 5. 7 च तद् ; D3 तु तद् (for महद्). B4 दीप्तं (for दिव्यं). K1. 2 D1 ब्रह्मलोकहितं दिव्यं ; D8 °गुह्यं च तद्दिव्यं (for the prior half). D4 देवलोकं (for °गुह्यं). B3 Dc1 Dn1 D2. 4. 5. 7. 8 च (for हि). D3 यत्परं.]

45 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — a) Dn2 D2. 4. 5. 7. 8 एकां परां (D7. 8 °रं) (for परमिकां). D5 M1. 2 प्राप्ते. — b) D5 ह्यजानंतो. K1. 3 D1. 7. 8 [s]न्ययोनयः ; Dn2 नृपोत्तमः ; D4 व्यजानयं (for नृयोनयः). — c) D6 -सत्तमैः D6 तु (for हि). — d) D3 तैः (for तं). D6 (for -पुंगवैः). — f) Dc1 Dn D3–5 अरिंदम ; T G3. 4 ब्रह्मलोकगतं विभुं. निनीषवः ; G2 अनुत्तमं.

46 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — a) Ś1 K1 विभुग्नांगं ; K2 D1. 4. 6 विनु(D4 °ध्य)न्नांगं ; D2 किंतु° ; D5 विध्यन्नांगैः ; D7. 8 विभिन्नांगं (for वितु°). K2–4 B Dc1 Dn G2 शरव्रातैर् ; D4. 7 शतशरैर् (for शरशतैर्). D3 पितुर्नामृष्यत वधं. — b) Ś1 (orig.) अनक्षतं ; Ś1 (sup. lin.) K4 D1. 4. 7. 8 अनक्षरं ; K1 अ*क्षयं ; K2 lacuna ; K3 **क्षतं ; B5 असृक्क्षुतं ; Dn2 असृक्क्षुरं ;

धिकृतः पार्षतस्तं तु सर्वभूतैः परामृशत् ॥ ४६
तस्य मूर्धानमालम्ब्य गतसत्त्वस्य देहिनः ।
किंचिदब्रुवतः कायाद्विचकर्तासिना शिरः ॥ ४७
हर्षेण महता युक्तो भारद्वाजे निपातिते ।
सिंहनादरवं चक्रे भ्रामयन्खड्गमाहवे ॥ ४८
आकर्णपलितः श्यामो वयसाशीतिपञ्चकः ।
त्वत्कृते व्यचरत्संख्ये स तु षोडशवर्षवत् ॥ ४९
उक्तवांश्च महाबाहुः कुन्तीपुत्रो धनंजयः ।
जीवन्तमानयाचार्यं मा वधीर्द्रुपदात्मज ॥ ५०
न हन्तव्यो न हन्तव्य इति ते सैनिकाश्च ह ।
उत्क्रोशन्नर्जुनश्चैव सानुक्रोशस्तमाद्रवत् ॥ ५१
क्रोशमानेऽर्जुने चैव पार्थिवेषु च सर्वशः ।
धृष्टद्युम्नोऽवधीद्द्रोणं रथतल्पे नरर्षभम् ॥ ५२
शोणितेन परिक्लिन्नो रथाद्भूमिमरिंदमः ।
लोहिताङ्ग इवादित्यो दुर्दर्शः समपद्यत ।
एवं तं निहतं संख्ये ददृशे सैनिको जनः ॥ ५३

C. 7. 8677
B. 7. 192. 69
K. 7. 193. 71

D5 अरिंदम (for असृक्क्षरम्). D3 न्यस्तशस्त्रमुपागमत्; T G2–4 M5 (*inf. lin.* as in text) क्ष(G3 क्षु)रंतं रुधिरं बहु. — T G2–4 M3–5 ins. after 46^{ab}: G1 M1. 2 cont. after 1336*:

1335* विकृष्य पार्षतः खड्गं क्रोधामर्षवशं गतः ।

— On the other hand, G1 M1. 2 ins. after 46^{ab}:

1336* अभ्यद्रवत्स वेगेन पार्षतः खड्गचर्मभृत् ।
प्रद्रुतं त्वथ वेगेन तमाचार्यजिघांसया ।
प्राक्रोशन्पाण्डवाः सर्वे फल्गुनश्चाप्लुतो रथात् ।
न हन्तव्यो न हन्तव्य इति ते सर्वतोऽब्रुवन् ।
क्रोशत्सु पाण्डवेयेषु अनुधावति फल्गुने । [5]
विकृतः सर्वभूतस्य ब्रह्मभूतं परामृशत् ।

[(L. 1) G1 अभ्यद्रवन्. — (L. 4) M1. 2 इह (for इति).]

— c) D6 तत्र (for तं तु). S (G5 missing) दृश्य- (M3–5 निंद्य)मानः सर्वभूतैः. — d) D6 सर्वलोकैः; S (G5 missing) केशपक्षे (for सर्वभूतैः). Ś1 K1 B2 परामृषत्.

47 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — a) Ś1 K1–3 B2 D2. 3 आलक्ष्य; K4 Dn2 D4. 5. 7. 8 आलोक्य (for आलम्ब्य). — b) K4 Dn2 देहतः. G1 M1. 2 खड्गमुद्गृह्य पार्षतः. — d) D6 शिरो व्यपचकर्त ह; S (G5 missing) शिरोभ्यव(T G3. 4 °रोस्य वि)चकर्त ह.

48 Ś2 missing (cf. v. l. 1). T G2–4 M3–5 om. 48. — a) D4 दूषणं (for हर्षेण). Dn1 युक्ते. — b) Dn1 न पातिते (for निपा°). — d) Ś1 K1. 2 भ्रमयन्. G1 M1. 2 उत्तमं (for आहवे).

49 = (var.) 103. Ś2 missing (cf. v. l. 1). — a) Ś1 K1–3 G1 M1. 2 आसन्न-; D5 आपन्न- (for आकर्ण-). — b) B1. 3. 4 Dc1 Dn1 यो वर्षाशीतिको द्विजः; B2. 5 T G2–4 वयसाशीतिको द्विजः; G1 M °तिकात्परः. — c) K1 Dn1 D4. 5. 8 व्यचरन्; D6 [ऽ]भ्यचरत् (for व्यच°). S (G5 missing) त्वत्कृते निधनं प्राप्तः. — d) D3 वृद्धः (for स तु). Dn1 -वार्षिकः (for -वर्षवत्).

50 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — After 50^{ab}, D6 ins.:

1337* वाहयित्वा रथं तत्र मा द्रोणं घातयिष्यसि ।

— c) D4–8 एनमाचार्यं; G1. 3. 4 मानया° (for आनया°). M3–5 जीवमानं ममाचार्यं. — d) Dn1 D4. 5 नावधीर् (for मा वधीर्).

51 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — b) D3 [अ]ब्रुवन् (for च ह). — c) Ś1 K3 प्राक्रोशन्; Dc1 Dn1 चुक्रो° (for उत्क्रो°). D3 स (for [ए]व). D6 उदक्रोशदर्जुनश्च. — D2 om. (hapl.) 51^{d}–52^{a}. — d) K1 सानुक्लेशस्; M3–5 °क्रोशं (for °क्रोशस्). B Dc1 Dn1 D1 T G2–4 तमा(T G2–4 °था)व्रजत्; Dn2 D4. 5. 7. 8 तमब्रवीत्; D6 तमाह्वयत् (for °द्रवत्). D3 सानुजस्तमुपाद्रवत्.

52 Ś2 missing (cf. v. l. 1). D2 om. 52^{a} (cf. v. l. 51). — a) D5 क्रोधमाने. — d) Dn2 G1 M1. 2 नरर्षभ.

53 Ś2 missing (cf. v. l. 1). S (G5 missing) repeats 53^{abcd} after 1340*. — a) D3 लोहितेन (for शोणि°). S (G5 missing) (all second time) परिक्लिन्ना. S (G5 missing) (all first time) स हि तेन परिक्षिप्तो. — b) Dn2 D1. 5–8 अथापतत्; D2 अपातयत् (for अरिंदमः). D4 रथाद्भूमिर्यथापतत् (sic); S (G5 missing) (all second time) रणभूमिश्च भारत. — c) T G1. 3. 4 M1. 2 (all second time) लोहिताद्र्; G2 (second time)

C. 7. 8678
B. 7. 192. 70
K. 7. 193. 71

धृष्टद्युम्नस्तु तद्राजन्भारद्वाजशिरो महत् ।
तावकानां महेष्वासः प्रमुखे तत्समाक्षिपत् ॥ ५४
ते तु दृष्ट्वा शिरो राजन्भारद्वाजस्य तावकाः ।
पलायनकृतोत्साहा दुद्रुवुः सर्वतो दिशम् ॥ ५५
द्रोणस्तु दिवमास्थाय नक्षत्रपथमाविशत् ।
अहमेव तदाद्राक्षं द्रोणस्य निधनं नृप ॥ ५६
ऋषेः प्रसादात्कृष्णस्य सत्यवत्याः सुतस्य च ।
विधूमामिव संयान्तीमुल्कां प्रज्वलितामिव ।
अपश्याम दिवं स्तब्ध्वा गच्छन्तं तं महाद्युतिम् ॥ ५७
हते द्रोणे निरुत्साहान्कुरून्पाण्डवसृञ्जयाः ।
अभ्यद्रवन्महावेगास्ततः सैन्यं व्यदीर्यत ॥ ५८
निहता हयभूयिष्ठाः संग्रामे निशितैः शरैः ।
तावका निहते द्रोणे गतासव इवाभवन् ॥ ५९
पराजयमथावाप्य परत्र च महद्भयम् ।
उभयेनैव ते हीना नाविन्दन्धृतिमात्मनः ॥ ६०
अन्विच्छन्तः शरीरं तु भारद्वाजस्य पार्थिवाः ।

°ताभ्र; M3. 5 (both second time) °ताभ; M4 (second time) °तांश (for °ताङ्ग). — ^{d}) N (except Ś1; Ś2 K5 missing) दुर्धर्षः; S (G5 missing) (all first time) दुःषहः (G3 दुष्प्रभः) (for दुर्दर्शः). S (G5 missing) (all second time) चाभवत्तदा (for समपद्यत). — ^{e}) B4 Dc1 Dn1 वि-; D6 तु (for तं). M3. 4 संखे. G1 M1. 2 एवं विनिहते संखे. — ^{f}) G1 M1. 2 ददृशुः. M1 (by corr.) सैनिका जनाः; M4 °कोर्जुनः.

54 Ś2 missing (cf. v. l. 1). T G2–4 M3–5 om. 54–55. G1 M1. 2 read 54–55 after 57. — ^{a}) Dn2 D3–5. 7. 8 ततो (for तु तद्). — ^{b}) G1 M1. 2 निचकर्त (for भारद्वाज-). K4 B Dc1 Dn1 D1. 3. 5 G1 [s]हरत् (for महत्). — ^{d}) D5 प्रमुखेन (for °खे तत्). G1 M1. 2 ह्यग्रतस्तदपानुदत्.

55 For the sequence in G1 M1. 2, cf. v. l. 54. Ś2 missing (cf. v. l. 1). T G2–4 M3–5 om. 55 (cf. v. l. 54). — ^{a}) D4 तेन (for ते तु). — ^{b}) B4 D2 सैनिकाः (for तावकाः). — After 55^{ab}, G1 M1. 2 ins.:

1338* रथान्निपतितं द्रोणमाचार्यं ब्राह्मणं गुरुम् ।

— ^{d}) G1 M1. 2 दुद्रुवुस्ते दिशो दश.

56 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — ^{a}) D6 S (except M3. 4; G5 missing) योगम् (for दिवम्). — ^{b}) D5 -पदम् (for -पथम्). D4 आविशन्. — D4 om. 56^{c}–58^{b}. — ^{cd}) Ś1 K1–3 D3. 7 एतत् (for एव). Dn1 अहमेवाद्राक्षं द्रोणस्य निधनं नृपसत्तम (hypermetric).

57 Ś2 missing (cf. v. l. 1). D4 om. 57 (cf. v. l. 56). — ^{a}) D5. 7. 8 कवेः (for ऋषेः). — After 57^{a}, G1 M1. 2 ins.:

1339* चत्वारस्ते च मानुषाः ।
अग्नेरिव शिखां दीप्तामुल्कां प्रज्वलितामिव ।
अपश्याम दिवं स्तब्ध्वा महिमानं महात्मनः ।

[(L. 2) Post. half = 57^{d}. —(L. 3) Prior half = 57^{c}. G1 तमात्मनः (for महात्मनः).]

— G1 M1. 2 om. 57^{b}. — ^{b}) K1. 2. 4 B2. 4. 5 Dn2 D2. 6 तु; T G2–4 M3–5 ह्य (for च). — ^{c}) D3 अधूमाम् (for वि°). D1. 2. 3 इह (for इव). D3 संजाताम्; D5 संयातीम्; D6 खे यांतीम् (for संयान्तीम्). — ^{d}) D6 T G2–4 M4 प्रभो; M3. 5 विभो (for इव). — ^{e}) D7 अपश्यामि. D5 वर्त्मा (for स्तब्ध्वा). — ^{f}) D3 तं गच्छन्तं (by transp.); D5 द्रोणं तच्च. K1 lacuna; G1 M1. 2 च (for तं). K1. 2 महाबलं; T G1. 2 M1. 2. 5 °मतिं (for °द्युतिम्). — After 57, G1 M1. 2 read 54–55.

58 Ś2 missing (cf. v. l. 1). B2 reads 58^{ab} on marg. — ^{a}) Ś1 K (K5 missing) B1 Dn2 D1. 3. 6 M1. 2 निरु(D6 हतो)त्साहाः. — ^{b}) Ś1 K2–4 B1 Dn2 D1. 3. 6. 7 M1. 2 कुरु- (for कुरून्). K1 कुरुसृंजयपांडवाः. — ^{c}) Ś1 K1–3 D1 महावीर्यास्; Dn2 °वेणु- (sic); D4 °वेगान्; M3–5 °भागास् (for °वेगास्). — ^{d}) K1 ततं; Dn2 D4 सु(D4 सू)तः (for ततः).

59 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — ^{a}) T G2–4 निराशा; G1 M1. 2 ते हता (for निहता). — ^{b}) G1 M1. 2 संग्रामे च पराजिताः. — ^{d}) D3 S (G5 missing) गतसत्त्वा (for गतासव).

60 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — ^{a}) Dn1 अथाव्याप्य; S (G5 missing) अवाप्याथ (by transp.). — ^{b}) D5 परेभ्योस्तु (for परत्र च). B5 महाभयं. — ^{c}) T ते भीता; G2 तेनाहं; G3. 4 ते भूता (for ते हीना). D4 उभावपि महाराज. — ^{d}) Ś1 K1. 2 D6 गतिम्; K3 मतिम् (for धृतिम्). S (G5 missing) व्यनिंदन्मतिमात्मनः.

नाध्यगच्छंस्तदा राजन्कबन्धायुतसंकुले ॥ ६१
पाण्डवास्तु जयं लब्ध्वा परत्र च महद्यशः ।
बाणशब्दरवांश्चक्रुः सिंहनादांश्च पुष्कलान् ॥ ६२
भीमसेनस्ततो राजन्धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः ।
वरूथिन्यामनृत्येतां परिष्वज्य परस्परम् ॥ ६३
अब्रवीच्च तदा भीमः पार्षतं शत्रुतापनम् ।
भूयोऽहं त्वां विजयिनं परिष्वक्ष्यामि पार्षत ।
सूतपुत्रे हते पापे धार्तराष्ट्रे च संयुगे ॥ ६४
एतावदुक्त्वा भीमस्तु हर्षेण महता युतः ।
बाहुशब्देन पृथिवीं कम्पयामास पाण्डवः ॥ ६५
तस्य शब्देन वित्रस्ताः प्राद्रवंस्तावका युधि ।
क्षत्रधर्मं समुत्सृज्य पलायनपरायणाः ॥ ६६
पाण्डवास्तु जयं लब्ध्वा हृष्टा ह्यासन्विशां पते ।
अरिक्षयं च संग्रामे तेन ते सुखमाप्नुवन् ॥ ६७

C. 7. 8692
B. 7. 192. 84
K. 7. 193. 87

61 Ś2 missing (cf. v. l. 1). —^{a}) D5 G1 M1. 2 अनिच्छं(D5 °च्छं)तः. D6 अन्विच्छंतः शिरस्तस्य. —^{b}) S (G5 missing) संयुगे (for पार्थिवाः). —^{c}) K2 D3 M3-5 नान्वगच्छंस्; T G2-4 नाव° (for नाध्य°). D5 महाराज (for तदा राजन्). B Dc1 Dn1 D1. 2. 4. 6-8 नान्वगच्छन्महाराज. —^{d}) B3 -संगरे; Dn2 D2. 4. 5. 7. 8 T G2 M3-5 -संवृते; D6 -संकुलं; G3. 4 -संयुते (for -संकुले). Ś1 K1-3 भारुंडायुतसंवृते; K3 ***युतसंवृते; D3 तुमुले युद्धसंकुले. — After 61, S (G5 missing) ins.:

1340* पतिते त्वेव संरब्धे सेनायां तत्र भारत ।
उदतिष्ठन्नुरुण्डानां सहस्राण्येकविंशतिः ।

[(L. 1) M4 [अ]थ (for [ए]व). G1 M1. 2 दुर्धर्षे (for संरब्धे). — (L. 2) G2 कबंधानां (for उरुण्डानां).]

— After 1340*, S repeats 53^{abcd}. After the second occurrence of 53^{abcd}, G1 M1. 2 ins.:

1341* आच्छिन्नाः पट्टसैः खड्गैः प्रासैश्च भरतर्षभ ।
हाहाकारेण महता शस्त्रसंतापतापितान् ।
हतान्पर्यवहद्यौधान्सजीवानपि चापरे ।
प्रधानहतभूयिष्ठाः कृतचिन्ताः पलायने ।
ते च यौधा महाराज निरुत्साहास्तदाभवन् । [5]
रथिनोऽश्वगजस्थाश्च पादाताश्च विशां पते ।
निहता हतभूयिष्ठा मृता इव हतप्रभाः ।
तावकानां रथश्रेष्ठा उध्वस्ता इव भस्मना ।
अधर्मपूर्वकं युद्धमुपस्कृत्य पराजिताः ।

— After 1341*, G1 M1. 2 read 67^{cd} for the first time, repeating it in its proper place.

62 Ś2 missing up to 62^{ab} (cf. v. l. 1). —^{a}) Dc1 Dn1 D2. 8 च (for तु). —^{b}) G1 M तथैव (for परत्र). — M3-5 om. 62^c-67^b. —^{c}) Ś2 K3. 4 B2-4 Dc1 D1. 3 T G1. 2. 4 M1. 2 बाणशंख-.

63 M3-5 om. 63 (cf. v. l. 62). —^{a}) G1 M1. 2 तत्र भीमो महाराज. —^{b}) K4 D4. 5 पार्थिव (K4 °वः) (for पार्षतः). —^{c}) T G3. 4 वरूथिनाव्. B Dn D3 अदृश्येतां; D4 अमन्येतां (for अनृत्येतां). G1 M1. 2 बलाधिकौ प्रननृतुः; G2 वरूथिनीं विनृत्येतां.

64 M3-5 om. 64 (cf. v. l. 62). —^{a}) Dn2 तु (for च). —^{b}) Dc1 Dn T G2-4 शत्रुतापनः; D6 °सूदनं. —^{c}) Ś2 ह; D6 हि (for ऽहं). T G2-4 परिष्वज्य (for विजयिनं). G1 M1. 2 भूयस्त्वामिति तं युद्धे. —^{d}) K3. 4 B1. 4 Dn2 D1-6. 8 परिष्वज्यामि; Dn1 T G2-4 °वक्ष्यामि (for °ष्वक्ष्यामि). K4 D4 पार्थिव; B3 D3. 6. 8 T पार्षतं; D5 भारत. G1 M1. 2 परिष्वज्येह पार्षतं. — K4 om. 64^e-65^d.

65 K4 M3-5 om. 65 (cf. v. l. 64, 62). —^{a}) D3 एवमुक्त्वा तु भीमस्तु. —^{b}) Ś2 [आ]वृतः; B1 Dc1 Dn1 D4. 5. 7. 8 [अ]न्वितः; D3. 6 पुनः; G1 M1. 2 [आ]-प्लुतः (for युतः). —^{c}) D5 G1 M1. 2 महता (for पृथिवीं). —^{d}) D4 पांडवं; D5 मेदिनीं (for पाण्डवः). G1 M1. 2 कंपयन्निव मेदिनीं.

66 M3-5 om. 66 (cf. v. l. 62). —^{a}) D5 तेन (for तस्य). —^{b}) G1 M1. 2 पुनः (for युधि). G2 तावकाः प्राद्रवन्युधि. — After 66^{ab}, G1 M1. 2 ins.:

1342* पाण्डवास्तु मुदा युक्ताः सिंहनादं प्रचक्रिरे ।
प्राद्रवंस्ते सुतान्दृष्ट्वा सुमुखं चैव पार्षतम् ।

— G1 M1. 2 om. 66^c-67^b. —^{c}) Ś1 क्षत्रं; K2 D1. 6 क्षात्रं (for क्षत्र-). D8 परित्यज्य (for समुत्सृज्य).

67 G1 M om. 67^{ab} (cf. v. l. 62; 66). —^{a}) D1 च (for तु). —^{b}) D1 च (for हि). T G2-4 तथैव च महद्यशः. — G1 M1. 2 read 67^{cd} for the first time after 1341*. —^{c}) G1 M1. 2 (all second time) रिपु- (for अरि-). Ś1 D6 अरिक्षयेन (D6 °ये तु) संग्रामे. —^{d}) D1 तद् (for ते). B4 आवसन् (for

ततो द्रोणे हते राजन्कुरवः शस्त्रपीडिताः ।
हतप्रवीरा विध्वस्ता भृशं शोकपरायणाः ॥ ६८
विचेतसो हतोत्साहाः कश्मलाभिहतौजसः ।
आर्तस्वरेण महता पुत्रं ते पर्यवारयन् ॥ ६९
रजस्वला वेपमाना वीक्षमाणा दिशो दश ।
अश्रुकण्ठा यथा दैत्या हिरण्याक्षे पुरा हते ॥ ७०
स तैः परिवृतो राजा त्रस्तैः क्षुद्रमृगैरिव ।
अशक्नुवन्नवस्थातुमपायात्तनयस्तव ॥ ७१
क्षुत्पिपासापरिश्रान्तास्ते योधास्तव भारत ।
आदित्येन च संतप्ता भृशं विमनसोऽभवन् ॥ ७२
भास्करस्येव पतनं समुद्रस्येव शोषणम् ।
विपर्यासं यथा मेरोर्वासवस्येव निर्जयम् ॥ ७३
अमर्षणीयं तद्दृष्ट्वा भारद्वाजस्य पातनम् ।
त्रस्तरूपतरा राजन्कौरवाः प्राद्रवन्भयात् ॥ ७४
गान्धारराजः शकुनिस्त्रस्तस्त्रस्ततरैः सह ।
हतं रुक्मरथं दृष्ट्वा प्राद्रवत्सहितो रथैः ॥ ७५
वरूथिनीं वेगवतीं विद्रुतां सपताकिनीम् ।
परिगृह्य महासेनां सूतपुत्रोऽपयाद्भयात् ॥ ७६

आप्नुवन्). G1 M1.2 (all second time) प्राप्स्यते सुखमाप्नुयुः. — After 67, K4 B D (except Dn2) S (G5 missing) ins. an addl. colophon [*Sub-parvan*: K4 B Dc1 Dn1 D1.2.4.6–8 G1.2.4 M1.2 द्रोणवध; D3.5 द्रोणाचार्यवध. — *Day of Droṇa's Generalship*: K4 पंचमदिवसयुद्धे. — *Adhy. name*: T G1.3 ब्रह्मलोकप्रवेशः. — *Adhy. no.* (figures, words or both): Dn1 193; D2 196; D3 86; T G2.3 187; G1 M1.2 186; G4 188; M3–5 185].

68 ^{b}) K1 शत्रु- (for शस्त्र-). S (G5 missing) -विक्षताः (for -पीडिताः). — ^{c}) D6 हतप्रवीर-. K1.2 विश्वस्ता; D3–5.7.8 वित्र° (for विध्व°). — After 68, N (K5 missing) ins.:

1343* उदीर्णांश्च परान्दृष्ट्वा हृष्यमाणान्पुनः पुनः ।
अश्रुपूर्णेक्षणास्त्रस्ता दीना ह्यासन्विशां पते ।

[(L. 1) D1.4.6.7 उदीर्णास्तु (D1 °श्च). D8 तु (for च). Ś1 K3 D3 हृष्यमाणाः; K1.2 B4 Dn1 °मानान् (K2 B4 °नाः); K4 B5 Dn2 D2.4.5 कंपमानाः (B5 °नान्); D7.8 ह्यतहृष्टाः (D8 °ष्टः) (for हृष्यमाणान्). — (L. 2) K3 तु; B Dc1 Dn D3 च (for हि).]

69 ^{a}) K3 गतोत्साहाः. — ^{c}) Ś2 K1.2.4 D1 आर्तस्वनेन वित्रस्ताः. — ^{d}) Ś1 K3 पुत्रस्ते पर्यवारयत्.

70 ^{a}) D7.8 रजक्षुता (for °स्वला). S (G5 missing) विषण्णवदना दीना (G1 M1 भीता; M2 भीमा). — ^{b}) Ś2 K1.2.4 B (except B4) D वीक्ष्यमाणा. — ^{c}) D7.8 अश्रुपूर्णा. — ^{d}) D5 हते पुरा (by transp.). D6 हिरण्यकशिपौ हते; G1 M1.2 °ण्याक्षवधे पुरा.

71 ^{a}) D3 ततः (for स तैः). Dn2 D4.5.7 राजंस (for राजा). — ^{c}) Dn1 तत्र (for अव). — ^{d}) D1 अनाथास्तनयास्तव.

72 ^{a}) K4 B Dc1 Dn1 D2.3.5–8 -ग्लानास्; Dn2 D4 -ग्लानास् (for -श्रान्तास्). — ^{b}) D3 T G3.4 M1.2 योधास्ते (by transp.); G1 M3–5 यौधास्ते. D4.5.7.8 तत्र (for तव). G2 योधास्तव च भारत. — ^{c}) K4 B2–5 Dn2 [इ]व; Dc1 Dn1 [ए]व (for च). Ś2 K2 भृशं (for च सं-). — ^{d}) Dn2 om. from भृशं up to अमर्षणीयं त (in 74^{a}). D3.6 G1.2.4 M दृढं (for भृशं).

73 Dn2 om. 73 (cf. v. l. 72). — ^{b}) D7 द्रोणितं (for शोषणम्). — ^{c}) D6 विपर्ययं. M3–5 अथो (for यथा).

74 Dn2 om. up to अमर्षणीयं त (cf. v. l. 72). — ^{a}) D6 S (G5 missing) अप्रेक्षणीयं (for अमर्ष°). D4.7.8 T G1.2 M1.2 तं (for तद्). Ś1 K1–3 D1 तत्र; Ś2 तस्य (for दृष्ट्वा). — ^{b}) B5 घातनं (for पा°). — ^{c}) D6 -रूपास्तदा; T G1–4 M1.2 -रूपधरा (for °तरा). G2 केचित् (for राजन्). — ^{d}) Dc1 Dn1 D4 रणे (for भयात्). — After 74, the sequence in G1 M1.2 is: 77–79, 81, 76, 82, 75, 80.

75 For the sequence in G1 M1.2, cf. v. l. 74. D4 om. (hapl.) 75–77. T G3.4 om. (hapl.) 75–76. — ^{a}) Some MSS. गंधारराजः. — ^{b}) D5 श्वसुदैः सह भारत; D6 तत्र तत्र नरैः सह; G1 M1.2 त्रासात्त्रस्ततरोभवत्; G2 त्रस्तः स्तब्धः स्वसैनिकः; M3–5 ततस्त्रस्ततरो भृशं. — ^{c}) B1–3.5 Dc1 Dn1 श्रुत्वा (for दृष्ट्वा). — ^{d}) Ś2 K1.2 D1.5 प्राद्रवन्. Ś K1–3 D1 सर्वतो; D5 सहिता. D6 स्वकैः (for रथैः). G1 M रथानीकेन प्राद्रवत्.

76 For the sequence in G1 M1.2, cf. v. l. 74. D4 T G3.4 om. 76 (cf. v. l. 75). — ^{b}) G1 M ध्व-

रथनागाश्वकलिलां पुरस्कृत्य तु वाहिनीम् ।
मद्राणामीश्वरः शल्यो वीक्षमाणोऽपयाद्भयात् ॥ ७७
हतप्रवीरैर्भूयिष्ठं द्विपैर्बहुपदातिभिः ।
वृतः शारद्वतोऽगच्छत्कष्टं कष्टमिति ब्रुवन् ॥ ७८
भोजानीकेन शिष्टेन कलिङ्गारट्टबाह्लिकैः ।
कृतवर्मा वृतो राजन्प्रायात्सुजवनैर्हयैः ॥ ७९
पदातिगणसंयुक्तस्त्रस्तो राजन्भयार्दितः ।
उलूकः प्राद्रवत्तत्र दृष्ट्वा द्रोणं निपातितम् ॥ ८०
दर्शनीयो युवा चैव शौर्ये च कृतलक्षणः ।
दुःशासनो भृशोद्विग्नः प्राद्रवद्गजसंवृतः ॥ ८१
गजाश्वरथसंयुक्तो वृतश्चैव पदातिभिः ।
दुर्योधनो महाराज प्रायात्तत्र महारथः ॥ ८२
गजान्रथान्समारुह्य परस्यापि हयाञ्जनाः ।
प्रकीर्णकेशा विध्वस्ता न द्वावेकत्र धावतः ॥ ८३

C. 7. 8914
B. 7. 193. 22
K. 7. 194. 22

जिनीं (for विद्रुतां). M_{3-5} सु- (for स-). — ^{c}) D_5 प्रतिगृह्य. G_2 -वेगात् (for -सेना). — ^{d}) D_7 [ऽ]भ्यययात् (for ऽपयाद्). B_3 रणे ; D_7 पुनः (for भयात्).

77 For the sequence in G_1 $M_{1.2}$, cf. v. l. 74. D_4 om. 77 (cf. v. l. 75). Ś$_2$ $K_{1.2}$ B_2 om. (hapl.) 77. — ^{a}) $D_{7.8}$ रथाश्वनागकलिलां. — ^{b}) Dn_2 उपहृत्य ; D_5 उपगृह्य (for पुरस्कृत्य). D_5 स्व- ; M_{3-5} च (for तु). D_6 पुरस्कृत्वा वरूथिनीं. — K_4 om. 77^{cd}. — ^{c}) B_4 D_6 अधिपः (for ईश्वरः). — ^{d}) Some MSS. वीक्ष्यमाणो. $D_{5.7.8}$ [ऽ]भ्યयाद् (for ऽप°). D_2 ततः ; M_2 हतः (for भयात्).

78 For the sequence in G_1 $M_{1.2}$, cf. v. l. 74. D_8 om. 78^{ab}. — ^{a}) K_2 हतप्रवीष्ठैर् ; Dn_1 °प्रवीर- ; $D_{4.6}$ ततः (D_6 हते) प्रवीरे ; D_7 हतः प्रवीर-. B_5 Dn $D_{2.3.5.6}$ T G_{2-4} भूयिष्ठैर्. — ^{b}) Bom. ed. ध्वजैर् (for द्विपैर्). B Dc_1 -पताकिभिः. Dn_1 द्वीपवाहपताकिभिः. — ^{c}) $D_{4.5}$ गच्छन्. — ^{d}) D_4 om. the first कष्टं.

79 For the sequence in G_1 $M_{1.2}$, cf. v. l. 74. — ^{a}) G_1 $M_{1.2}$ भोजानीकावशिष्टेन. — ^{b}) Dn_1 $D_{2.4.5}$ कालिंगादर(Dn_1 D_2 °रद्)बाह्लिकैः ; D_1 °गाः सह बा° ; D_6 °गैरथ बा° ; D_7 °गै ** बा° ; D_8 °गैर्बाह्लिकैः सह. — ^{c}) Ś$_1$ K_3 कृपो ; Ś$_2$ $K_{1.2}$ D_1 भयाद् ; D_5 ततो (for वृतो). — ^{d}) B_{1-3} Dc_1 Dn_1 T G_{2-4} M_{3-5} स (B_2 स्व-) जवनैर् ; G_1 $M_{1.2}$ सुजवितैर् (for °वनैर्).

80 For the sequence in G_1 $M_{1.2}$, cf. v. l. 74. G_{2-4} M_{3-5} om. 80. T_2 reads 80 on marg. — ^{b}) B_1 G_1 $M_{1.2}$ ततो (for त्रस्तो). — ^{d}) D_4 om. द्रोणं. G_1 $M_{1.2}$ दृष्ट्वा द्रोणनिपातनं.

81 For the sequence in G_1 $M_{1.2}$, cf. v. l. 74. — ^{a}) Ś$_2$ $K_{1.2}$ तत्र (for चैव). — ^{b}) Ś$_2$ K_4 B Dc_1 Dn_1 D_2 G_1 $M_{1.2}$ शौर्येण (for °र्ये च). G_2 -निश्चयः (for -लक्षणः). — ^{c}) Dc_1 Dn_1 भृशं विग्नः ; G_2 भयाद्विग्नः (for भृशो°). — ^{d}) Dn_2 -संयुतः (for -संवृतः). G_2 प्रायात्स जवनैर्हयैः (= [var.] 79^d). — Ś K (K_5 missing) B Dc_1 Dn $D_{1.3.5.7.8}$ ins. after 81 : D_4 after 82 :

1344* रथानामयुतं गृह्य त्रिसाहस्रांश्च दन्तिनः ।
वृषसेनोऽपयात्तूर्णं दृष्ट्वा द्रोणं निपातितम् ।

[(L. 1) Ś$_1$ $K_{3.4}$ D_1 त्रिसाहस्रं. K_4 B_1 D_1 दंतिनां. Ś$_2$ K_2 अयुतं चैव दंतिनां ; K_1 corrupt (for the post. half). — (L. 2) Ś$_2$ damaged ; $K_{1.2}$ D_5 [ऽ]भ्ययात् ; $K_{3.4}$ B Dc_1 Dn ययौ ; D_4 यथा (for ऽपयात्).]

— $D_{5.7}$ cont. 1345* after the above.

82 For the sequence in G_1 $M_{1.2}$, cf. v. l. 74. $D_{5.7}$ om. 82. B_5 repeats 82^{ab} after 1345*. — ^{a}) Ś$_2$ रथाश्वगजसंयुक्तो. — ^{c}) D_4 महासैन्यैः (for °राज). — ^{d}) Dn_2 प्रयात्तव (for प्रायात्तत्र). D_2 प्राद्रवद्गतचेतनः ; D_3 प्राद्रवत्स महारथः ; $D_{4.6}$ प्राद्रवद्ग(D_6 °न्ग)जसंवृतः ; S (G_5 missing) प्राद्रवद्राजभिः सह. — Ś K (K_5 missing) B Dc_1 Dn $D_{1.3.8}$ ins. after 82 : $D_{5.7}$ cont. after 1344* :

1345* संशप्तकबलं गृह्य हतशेषं किरीटिना ।
सुशर्मा प्राद्रवद्राजन्दृष्ट्वा द्रोणं निपातितम् ।

[(L. 1) Some MSS. संसप्तक-. B Dc_1 Dn $D_{3.5}$ -गणान् ($B_{1.5}$ D_3 °णाद्) (for -बलं). Ś$_2$ B Dc_1 Dn D_3 हतशेषान्.]

— D_4 ins. 1344* after 82.

83 ^{a}) G_1 $M_{1.2}$ रथान्गजान् (by transp.). D_2 समासाद्य (for °रुह्य). — ^{b}) Ś K (K_5 missing) B_5 Dc_1 Dn_2 $D_{1.2.4.7.8}$ व्युदस्य ; D_3 आरुह्य ; D_5 व्युदस्यंश्च (for परस्य). K_4 B_5 Dn_2 $D_{2.4.5.7.8}$ च (for [अ]पि). G_1 $M_{1.2}$ भयान्नराः ; G_2 भयावहाः (for हयाञ्जनाः). D_6 तुरगानतिशीघ्रगान् ; $M_{4.5}$ (*sup. lin.* as in text) परस्यातिभयाज्जनाः. — After 83^{ab}, N (except D_6 ; K_5 missing) ins. :

नेदमस्तीति पुरुषा हतोत्साहा हतौजसः ।
उत्सृज्य कवचानन्ये प्राद्रवंस्तावका विभो ॥ ८४
अन्योन्यं ते समाक्रोशन्सैनिका भरतर्षभ ।
तिष्ठ तिष्ठेति न च ते स्वयं तत्रावतस्थिरे ॥ ८५
धुर्यान्प्रमुच्य तु रथाद्धतसूतान्स्वलंकृतान् ।
अधिरुह्य हयान्योधाः क्षिप्रं पद्भिरचोदयन् ॥ ८६
द्रवमाणे तथा सैन्ये त्रस्तरूपे हतौजसि ।
प्रतिस्रोत इव ग्राहो द्रोणपुत्रः परानियात् ॥ ८७
हत्वा बहुविधां सेनां पाण्डूनां युद्धदुर्मदः ।
कथंचित्संकटान्मुक्तो मत्तद्विरदविक्रमः ॥ ८८
द्रवमाणं बलं दृष्ट्वा पलायनकृतक्षणम् ।
दुर्योधनं समासाद्य द्रोणपुत्रोऽब्रवीदिदम् ॥ ८९
किमियं द्रवते सेना त्रस्तरूपेव भारत ।
द्रवमाणां च राजेन्द्र नावस्थापयसे रणे ॥ ९०

1346* प्राद्रवन्सर्वतः संख्ये दृष्ट्वा रुक्मरथं हतम् ।
त्वरयन्तः पितॄनन्ये भ्रातॄनन्ये च मातुलान् ।
पुत्रानन्ये वयस्यांश्च प्राद्रवन्कुरवस्तथा ।
चोदयन्तश्च सैन्यानि स्वस्रीयांश्च तथापरे ।
सम्बन्धिनस्तथान्ये च प्राद्रवन्त दिशो दश । [5]

[(L. 1) K_1 -हतं रथं (for -रथं हतम). — (L. 2) K_1 om. (hapl.) भ्रातॄनन्ये. Dn_2 $D_{4.7.8}$ अपि (for अन्ये). K_4 B Dc_1 D_1 [ऽ]थ; Dn_1 तु (for च). — (L. 3) Ś K (K_5 missing) $D_{1.8}$ तदा (for तथा). D_5 प्राद्रवंत कुरूंस्तथा (for the post. half). — (L. 4) D_3 नोदयंतश्; D_4 हार°; $D_{7.8}$ वार° (for चोद°). Ś $K_{1.2}$ स्वस्रेयांश्. — (L. 5) Dc_1 Dn चान्ये (by transp.); D_5 [अ]न्येपि. Dn_2 reads twice (without var.) the post. half and 83^c–84^c. Dc_1 Dn_1 $D_{4.5.7.8}$ वि(Dn_1 प्रा)-द्रवंति (for प्राद्रवन्त).]
— D_4 cont. :

1347* ततो दुर्योधनो राजा अश्वत्थामानमब्रवीत् ।

— D_4 om. 83^c–108^d. — ^{c}) D_3 विकीर्ण- (for प्र°). D_6 -भिन्न- (for -केशा). D_5 वित्रस्ता. $B_{1.2.4}$ Dc_1 Dn_1 प्रकीर्णकेशान्वि(B_2 °शा वि)ध्वस्तान्. — ^{d}) $M_{3.4}$ धातव: (for धावतः). $B_{1.2.4}$ Dn_1 नाना चैकत्र धावतः; Dn_2 corrupt; D_6 नेशुस्ते कौरवा भृशं; $D_{7.8}$ नष्टचित्ता विचेतसः.

84 For the repetition in Dn_2, cf. v. l. 1346*. D_4 om. 84 (cf. v. l. 83). K_2 reads 84^{ab} twice. — ^{a}) $B_{1.3.4}$ Dc_1 Dn_1 मन्वाना; $D_{7.8}$ वित्रस्ता (for पुरुषा). — ^{d}) $Ś_1$ K_3 जनाः; D_5 तथा; D_6 भयात्; G_2 रणे (for विभो).

85 D_4 om. 85 (cf. v. l. 83). D_6 om. 85–86. — ^{b}) $Ś_1$ K_3 तावका (K_3 °कान्) (for सैनिका). G_4 सैनिकास्तव भारत. — ^{c}) D_2 च ततः (for न च ते).

86 $D_{4.6}$ om. 86 (cf. v. l. 83, 85). — ^{a}) K_4 B_{1-4} Dc_1 Dn_1 उन्मुच्य च; B_5 उत्सृज्य च. D_3 च (for तु). T $G_{3.4}$ रथान्. Ś K_{1-3} D_1 धुर्यांश्चोत्सृज्य तर($Ś_1$ K_3 सह)सा; Dn_2 $D_{2.5}$ °नुत्सृज्य तुरगाद् (Dn_2 तु रथान्); $D_{7.8}$ °नुत्सृज्य विरथा. — ^{b}) $K_{3.4}$ B_4 Dc_1 D_1 हतसूतात्; D_2 °सत्त्वान्. $Ś_2$ त्वलंकृतान्; B_5 D_2 G_1 $M_{1.2}$ अलं°; Dn_1 स्वयं° (for स्वलं°). Dn_2 D_5 भूषणैश्चाप्य(D_5 °श्च स्व)लंकृतान्; G_2 हतसूतात्स्वलंकृतात्. — ^{c}) B (except B_5) Dc_1 Dn_1 अभि- (for अधि-). G_1 $M_{1.2}$ भयाद् (for हयान्). $D_{5.7.8}$ अन्ये; $G_{1.4}$ $M_{1.2}$ यौधाः; M_{3-5} क्षिप्रं (for योधाः). — ^{d}) M_{3-5} यौधाः (for क्षिप्रं). D_3 अवापतन् (for अचोदयन्). K_1 क्षिप्रमद्भिरशोदयन् (sic); D_5 क्षिप्रं पायाहीत्यदयन् (sic); $D_{7.8}$ क्षिप्रं ते समनोदयन् (D_7 °त्).

87 D_4 om. 87 (cf. v. l. 83). — ^{a}) A few MSS. द्रवमाने; D_2 श्रांतमाणे (for द्रवमाणे). — ^{b}) D_3 महौजसि (for हतौ°). — For 87^{ab}, D_6 subst. :

1348* तस्मिन्हाहाकृते सैन्ये वर्तमाने भयावहे ।

— ^{c}) $D_{3.6-8}$ प्रतिश्रोत. — ^{d}) Ś K_3 परानयात्; B_5 °न्प्रति. — After 87, N (except D_4; K_5 missing) ins. :

1349* तस्यासीत्सुमहद्युद्धं शिखण्डिप्रमुखैर्गणैः ।
प्रभद्रकैश्च पाञ्चालैश्चेदिभिश्च सकेकयैः ।

[(L. 2) D_6 स- (for च). Some MSS. पंचालैश्. D_5 सह (for च स-). Some MSS. सकैकयैः.]

88 D_4 om. 88 (cf. v. l. 83). — ^{a}) K_4 B Dc_1 Dn $D_{2.3.5.6}$ T G_{2-4} हत्वा बहुविधाः सेनाः ($D_{2.3.5}$ °धं सैन्यं). — ^{b}) $D_{7.8}$ M_{3-5} पांडवीं; T_2 (*inf. lin.* as in text) G_3 पांडवीर्; G_4 पांडवैर्. $Ś_2$ G_4 युद्धदुर्मदाः. — ^{c}) S (G_5 missing) समरान् (for संकटान्).

89 D_4 om. 89 (cf. v. l. 83). — ^{a}) A few MSS. द्रवमानं. — ^{b}) B_5 $D_{3.6-8}$ G_2 पलायनपरायणं. — ^{c}) $Ś_2$ K_2 अथासाद्य (for समा°).

90 D_4 om. 90 (cf. v. l. 83). — ^{a}) D_5 अर्थं (for

त्वं चापि न यथापूर्वं प्रकृतिस्थो नराधिप ।
कर्णप्रभृतयश्चेमे नावतिष्ठन्ति पार्थिवाः ॥ ९१
अन्येष्वपि च युद्धेषु नैव सेनाद्रवत्तदा ।
कच्चित्क्षेमं महाबाहो तव सैन्यस्य भारत ॥ ९२
कस्मिन्निदं हते राजन्रथसिंहे बलं तव ।
एतामवस्थां संप्राप्तं तन्ममाचक्ष्व कौरव ॥ ९३
तत्तु दुर्योधनः श्रुत्वा द्रोणपुत्रस्य भाषितम् ।
घोरमप्रियमाख्यातुं नाशक्नोत्पार्थिवर्षभः ॥ ९४
भिन्ना नौरिव ते पुत्रो निमग्नः शोकसागरे ।
बाष्पेण पिहितो दृष्ट्वा द्रोणपुत्रं रथे स्थितम् ॥ ९५
ततः शारद्वतं राजा सव्रीडमिदमब्रवीत् ।
शंसेह सर्वं भद्रं ते यथा सैन्यमिदं द्रुतम् ॥ ९६
अथ शारद्वतो राजन्नार्तिं गच्छन्पुनः पुनः ।
शशंस द्रोणपुत्राय यथा द्रोणो निपातितः ॥ ९७

कृप उवाच ।

वयं द्रोणं पुरस्कृत्य पृथिव्यां प्रवरं रथम् ।
प्रावर्तयाम संग्रामं पाञ्चालैरेव केवलैः ॥ ९८
ततः प्रवृत्ते संग्रामे विमिश्राः कुरुसोमकाः ।

C. 7. 8931
B. 7. 193. 38
K. 7. 194. 38

इयं). —^{b}) K1.2 -सेनेव (for -रूपेव). — After 90^{ab}, Dn2 D2 M3–5 read 93. — Dn2 D2 om. 90^{c}–91^{b}. —^{c}) D5.6.8 G3.4 द्रवमाणं. —^{d}) D6 कथं (for रणे).

91 D4 om. 91 (cf. v. l. 83). Dn2 D2 om. 91^{ab} (cf. v. l. 90). —^{b}) Ś K1–3 D1.7.8 T G3.4 जनाधिप (for नरा°). — After 91^{ab}, D5 reads 93 for the first time, repeating it in its proper place. —^{c}) Ś K1–3 सेनाम्; D1 सर्वे; G1 M1.2 चान्ये (for चेमे). —^{d}) Ś K1–3 D1 अवतिष्ठंति (for नाव°). K4 B Dc1 Dn1 D2 पार्थिव.

92 D4 om. 92 (cf. v. l. 83). —^{a}) D6 योधेषु (for युद्धे°). S (G5 missing) सर्वेष्वपि हि युद्धेषु. —^{b}) B1.2 D1.6 नैवं. D3 [अ]भवत् (for [अ]द्र°). Ś2 K1.2.4 D1 पुरा; B4 Dn तथा; D6 यथा; D7.8 कदा; S (G5 missing) तव (for तदा). —^{c}) G2 महाराज (for °बाहो).

93 D4 om. 93 (cf. v. l. 83). Dn2 D2 M3–5 read 93 after 90^{ab}; D5 reads it for the first time after 91^{ab}. —^{a}) D8 कच्चिन्नेदं (for कस्मिन्निदं). D7.8 G1 M य(D7.8 क)स्मिन्विनिहते राजन्. —^{b}) D5 (first time) यथा सिंह-; D5 (second time) नरसिंहे (for रथसिंहे). —^{d}) D5 (both times) T G3 M भारत (for कौरव).

94 D4 om. 94 (cf. v. l. 83). —^{a}) Dn D2.5 तत्र; D6 न तद् (for तत्तु). —^{d}) K3.4 B (except B4) Dc1 Dn1 D5.6 S (G5 missing) नाशक्नोत् (for °कत्). B2 Dc1 D6–8 G2 M1.2 पार्थिवर्षभ.

95 D4 om. 95 (cf. v. l. 83). —^{a}) Ś1 K1 B1 D1 T G3 भिन्न-. —^{b}) B Dc1 Dn1 D3.6 S (G5 missing) मग्नः शोकमहार्णवे. — After 95^{ab}, S (G5 missing) ins.:

1350* अप्लवे प्लवमन्विच्छन्यथागाधे नरोऽम्भसि ।

—^{c}) K3.4 B Dc1 Dn D2.3.6–8 [अ]पिहितो (B Dc1 Dn1 °तं); T G3.4 पिहितं. —^{d}) Ś2 रथ- (for रथे). G2 स्थितः.

96 D4 om. 96 (cf. v. l. 83). —^{a}) B2 सारद्वतं (for शार°). Dn2 D2.5.6 राजन् (for राजा). Ś K1–3 D3.7.8 T G3.4 ततः (D7.8 अथ) शारद्वतो राजन्. — D3 om. (hapl.) 96^{b}–97^{a}. —^{b}) G1 M सव्रीळम्; G3.4 सव्रीळ. —^{c}) Ś2 K1–3 D1.2.5 T G3.4 शंसेदं; K4 B1.3.4 Dc1 शंसात्र; B2 शंस त्वं; G2 शंसैतद् (for शंसेह). Ś1 K3 सर्वं भवतो; Ś2 K1.2 B1 D1 T G3.4 भवते सर्वं; K4 भद्रं ते सर्वं (by transp); B2.5 G2 भगवन्सर्वं; B3 Dc1 भवते सैन्यं; B4 Dn1 D6 द्रवते सर्वं; Dn2 D2 पूर्वे (D2 °र्वं) भद्रं ते; D5 भद्र पूर्वं ते; G1 M1.2 सर्वं द्रवते. M3–5 शंस त्व(M3 त)स्य भवान्सर्वं. —^{d}) B3 Dc1 सर्वम् (for सैन्यम्). S (except G2; G5 missing) अभि- (for इदं). K3 ध्रुवं (for द्रुतम्).

97 D4 om. 97 (cf. v. l. 83). D3 om. 97^{a} (cf. v. l. 96). —^{a}) K3 ततः (for अथ). —^{b}) K4 B Dc1 Dn2 आर्छन् (B1 °त्) (for गच्छन्).

98 D4 om. 98 (cf. v. l. 83). —^{b}) D3 परमं (for प्रवरं). —^{c}) B2 Dn1 D3.5.7.8 T G2–4 प्र(B2 Dn1 D3.5 प्रा)वर्तयामः. Ś2 D6 संग्रामे. —^{d}) D6 सह (for एव). K3 B4 S (G5 missing) केवलं; D3 कैकयैः. D5 पंचालैश्चैव केवलैः.

99 D4 om. 99 (cf. v. l. 83). —^{c}) B5 M3–5

अन्योन्यमभिगर्जन्तः शस्त्रैर्देहानपातयन् ॥ ९९
ततो द्रोणो ब्राह्ममस्त्रं विकुर्वाणो नरर्षभः ।
अहनच्छात्रवान्भल्लैः शतशोऽथ सहस्रशः ॥ १००
पाण्डवाः केकया मत्स्याः पाञ्चालाश्च विशेषतः ।
संख्ये द्रोणरथं प्राप्य व्यनशन्कालचोदिताः ॥ १०१
सहस्रं रथसिंहानां द्विसाहस्रं च दन्तिनाम् ।
द्रोणो ब्रह्मास्त्रनिर्दग्धं प्रेषयामास मृत्यवे ॥ १०२
आकर्णपलितः श्यामो वयसाशीतिपञ्चकः ।
रणे पर्यचरद्द्रोणो वृद्धः षोडशवर्षवत् ॥ १०३
क्लिश्यमानेषु सैन्येषु वध्यमानेषु राजसु ।
अमर्षवशमापन्नाः पाञ्चाला विमुखाभवन् ॥ १०४
तेषु किंचित्प्रभग्नेषु विमुखेषु सपत्नजित् ।
दिव्यमस्त्रं विकुर्वाणो बभूवार्क इवोदितः ॥ १०५
स मध्यं प्राप्य पाण्डूनां शररश्मिः प्रतापवान् ।
मध्यंगत इवादित्यो दुष्प्रेक्ष्यस्ते पिताभवत् ॥ १०६
ते दह्यमाना द्रोणेन सूर्येणेव विराजता ।
दग्धवीर्या निरुत्साहा बभूवुर्गतचेतसः ॥ १०७
तान्दृष्ट्वा पीडितान्बाणैर्द्रोणेन मधुसूदनः ।
जयैषी पाण्डुपुत्राणामिदं वचनमब्रवीत् ॥ १०८
नैष जातु परैः शक्यो जेतुं शस्त्रभृतां वरः ।

-गच्छंतः (for -गर्जन्तः). — [d]) D3 शरैर् (for शस्त्रैर्). B2 देहान्यपातयन्; B5 शस्त्राण्य°. — After 99, N (except D4; K5 missing) ins.:

1351* वर्तमाने तथा युद्धे क्षीयमाणेषु संयुगे ।
धार्तराष्ट्रेषु संक्रुद्धः पिता तेऽस्त्रमुदैरयत् ।

[(L. 1) D7. 8 तदा (for तथा). B5 तथा युद्धे क्षीयमाणे (for the prior half). D3 क्षीयमाणे च (for °णेषु). D7. 8 सर्वतः (for संयुगे). — (L. 2) D3 धार्तराष्ट्रे च (for °ष्ट्रेषु). K1 उदैरयेत्; K4 Dc1 Dn D2. 3. 6. 8 उदीरयत्.]

100 D4 om. 100 (cf. v. l. 83). — [b]) Ś2 महायशाः; Dc1 G1. 4 M नरर्षभ; D5 महारथः. — [c]) K2. 4 B2–4 Dc1 Dn1 D2 व्यहनत्; B1 Dn2 D6 S (G5 missing) न्य°; B6 व्याहरत्; D5 व्यद्रवत् (for अहनत्). D3 अवधीत्सहवान्भल्लैः (sic). — After 100, G1 M ins.:

1352* पिता तव सुसंक्रुद्धो रिपूनभिमुखे स्थितः ।
निहन्ति प्रबलस्तत्र वायुर्वृक्षानिवौजसा ।

[(L. 1) G1 वीरा (sic) (for पिता). — (L. 2) G1 M1. 2 न्यहनत् (for निहन्ति).]

101 D4 om. 101 (cf. v. l. 83). — [a]) G3 damaged. Dn2 D1–3. 5–8 कैकया. G2. 4 मात्स्याः. — [b]) Some MSS. पंचालाश्च. Ś K1. 2. 4 D1. 3. 7. 8 विशां पते; Dn2 D2. 5 द्विजोत्तम (Dn2 °मः); G3 सहस्रशः (for विशेषतः). — [c]) G1 M संखे; G4 संघे. — [d]) D5 नाशक्ताः (for व्यनशन्). D2. 3. 5. 7. 8 -नोदितः (for -चोदिताः).

102 D4 om. 102 (cf. v. l. 83). — [a]) B Dc1 Dn T G1–4 नर- (for रथ-). — [b]) D7. 8 द्विसहस्रं. — [c]) Ś2 K1. 2. 4 D1–3. 5–8 G1. 2 M3–5 -निर्दग्धान्; B Dc1 Dn1 -योगेन (for -निर्दग्धं).

103 = (var.) 49. D4 om. 103 (cf. v. l. 83). K2 om. 103[ab]. — [a]) Ś K1. 3 D1 आसन्न-; D2. 6 आपन्न- (for आकर्ण-). Ś2 Dc1 D2. 6. 7 G1. 3. 4 M1–4 -पलित-. — [b]) B2 (marg.) -पंचमः (for -पञ्चकः). B1. 2 Dc1 Dn1 S (G5 missing) वयसाशीतिकात्परः. — [c]) B1 पर्यटति (for °चरद्).

104 D4 om. 104 (cf. v. l. 83). — [a]) D6–8 T G2–4 M3–5 कृष्यमाणेषु. K2 सर्वेषु (for सैन्येषु). — [b]) B3 Dn1 युध्यमानेषु. — [d]) Some MSS. पंचाला. D5 भवेत् (sic) (for [अ]भवन्).

105 D4 om. 105 (cf. v. l. 83). K4 om. 105[a]–106[b]. — [a]) B2. 4 Dc1 Dn1 D6 S (G5 missing) प्रणुन्नेषु (for प्रभग्नेषु). — [c]) D5 प्रकुर्वाणो. — [d]) Dn2 इवोदिता (sic); G1 M1. 2 -समद्युतिः.

106 D4 om. 106 (cf. v. l. 83). K4 om. 106[ab] (cf. v. l. 105). — [b]) Ś2 B1. 2. 5 D6–8 शरराश्मि-. — [c]) B5 मध्यंदिन (for °गत). — [d]) Ś1 K3 Dc1 Dn2 G3. 4 दुष्प्रेक्षस्.

107 D4 om. 107 (cf. v. l. 83). — [a]) G1 M1. 2 वध्यमाना (for दह्य°). — [c]) S (G5 missing) हतोत्साहा (for निरु°). — [d]) G1 M1. 2 गतचेतनाः.

108 D4 om. 108 (cf. v. l. 83).

109 [a]) D2 नैव (for नैष). K4 B Dc1 Dn1 D1. 6

अपि वृत्रहणा संख्ये रथयूथपयूथपः ॥ १०९
ते यूयं धर्ममुत्सृज्य जयं रक्षत पाण्डवाः ।
यथा वः संयुगे सर्वान्न हन्याद्रुक्मवाहनः ॥ ११०
अश्वत्थाम्नि हते नैष युध्येदिति मतिर्मम ।
हतं तं संयुगे कश्चिदाख्यात्वस्मै मृषा नरः ॥ १११
एतन्नारोचयद्वाक्यं कुन्तीपुत्रो धनंजयः ।
अरोचयंस्तु सर्वेऽन्ये कृच्छ्रेण तु युधिष्ठिरः ॥ ११२
भीमसेनस्तु सव्रीडमब्रवीत्पितरं तव ।
अश्वत्थामा हत इति तच्चाबुध्यत ते पिता ॥ ११३
स शङ्कमानस्तन्मिथ्या धर्मराजमपृच्छत ।
हतं वाप्यहतं वाजौ त्वां पिता पुत्रवत्सलः ॥ ११४
तदतथ्यभये मग्नो जये सक्तो युधिष्ठिरः ।
अश्वत्थामानमाहेदं हतः कुञ्जर इत्युत ।
भीमेन गिरिवर्ष्माणं मालवस्येन्द्रवर्मणः ॥ ११५
उपसृत्य तदा द्रोणमुच्चैरिदमभाषत ।
यस्यार्थे शस्त्रमाधत्से यमवेक्ष्य च जीवसि ।

C. 7. 8950
B. 7. 193. 57
K. 7. 194. 57

S (G5 missing) नरैः (for परैः). — b) Ś1 K3 अस्त्र- (for शस्त्र-). — c) G1 वृत्रहणं. D3 युद्धे; G1 M1-4 संखे. D2. 6 अपि वृत्रहणो युद्धे; T G2-4 वृ(G3 पु)त्रहंतापि वा (G2 °ता इवा-) संख्ये.

110 a) Ś2 वयं (for यूयं). S (G5 missing) यूयं धर्मं समुत्सृज्य. — b) Dn2 बलं (for जयं). D6 कांक्षंत (for रक्षत). — After 110ab, S (G5 missing) ins.:

1353* जये हि यतमानानां श्रीर्धर्मश्च प्रवर्तते ।

— c) K1 यथावत्; D4. 5 यथा च; D6 अथात: (for यथा वः). Ś1 K3 समरे (for संयुगे). — d) Dn2 निहन्याद् (for न ह°). M1. 2 रुग्म- (for रुक्म-).

111 a) K2 नैव (for नैष). — b) D3 G1 M युध्य- (M3-5 °ध्ये)तेति; G3. 4 युध्यतीति (for युध्येदिति). — c) S (G5 missing) तं हतं (by transp.). — d) Ś K1. 3. 4 D1. 3. 5. 7. 8 [अ]स्य (for [अ]स्मै). Ś2 lacuna; K2 (*sup. lin.* as in text) मृषा वरः; D5 महारथः (for मृषा नरः).

112 a) D6 एवं (for एतन्). — c) D6 अरोचयंत ते सैन्याः.

113 a) Some S MSS. सव्रीळम्. — d) K4 B Dc1 D2 तं न; Dn1 तत्र (for तच्च). Dn2 तन्नात्र युध्यतामिति; D4. 6-8 नावबुध्ये(D6 °ध्य)त ते पिता; D5 तं नाबुध्येत ते पिता.

114 b) T G1-4 M1. 2 स (T G3. 4 स) पृच्छति (for अपृच्छत). — c) Dn2 D5 तु; D4. 7. 8 च (for the first and the second वा). T G2-4 वापि (for वाजौ).

115 a) Ś2 K4 B Dc1 D2. 3. 5. 6 T G1-4 M1. 2 तमतथ्य-; K1 उपतथ्य-; M3-5 स चातथ्य- (for तदतथ्य-). D4 तमपथ्यभयेनासौ; D7. 8 तमतथ्यभयोद्विग्नो. — b) Ś1 K1 B1. 2. 5 D1. 8 जये शक्तो; D7. 8 जयासक्तो. D6 T G2-4 M3-5 च पांडवः (for युधिष्ठिरः). — G1 M1. 2 ins. line 3 of 1354* after 115ab, G1 M2 repeating it after 116. — c) B Dc1 S (G5 missing) आयोधे (for आहेदं). Dn1 D6 हतं दृष्ट्वाश्वत्थामानं; Dn2 अश्वत्थामेभिनामानं (sic); D2. 5. 7. 8 °मनुवाचेदं; D4 °मानुवाचेदं. — d) Ś1 कुंजरो हत इत्युत; K2-4 D3 हतं कुंजरमित्युत (K4 °र इत्यतः); B Dc1 Dn D6 S (G5 missing) हतं दृष्ट्वा (Dn1 तदा राज्ञा; D6 तदा राजा) महागजं. — e) D2-5. 7. 8 भीमस्तु (for भीमेन). Dn1 -वर्षाणां; Dn2 D3-5. 7. 8 -वर्माणं; D6 -संकाशं (for -वर्ष्माणं). — f) D6 मालव्यस्य; G1 M माळवस्य.

116 a) K1. 3 Dc1 D1 T G2 उपसृज्य; Dn2 D2. 4. 5. 7. 8 अभिद्रु(Dn2 °सृ)त्य (for उपसृत्य). K1. 2 तथा; K4 B4. 5 Dn2 D2-8 ततो (for तदा). — b) B Dc1 Dn1 D1. 3 S (G5 missing) उवाच ह (for अभाषत). — c) Ś2 K4 D1 T G1-3 M1. 2. 5 (*inf. lin.*) आदत्से; D6 गृह्णीयात् (for आधत्से). — d) D6 तम् (for यम्). Ś2 K1. 2 अवीक्ष्य; D5. 6 अपेक्ष्य. Ś2 जीवसे. — e) K1. 2 D1 स (for ते). D5 निहतो (for दयितो). — f) Ś K1. 2 D6 अश्वत्थामा (for सोऽश्व°). Ś1 K3 स (for नि-). — N (K5 missing) G1 M2 (last two second time) ins. after 116: G1 (first time) M1. 2 (first time) after 115ab:

1354* शेते विनिहतो भूमौ वने सिंहशिशुर्यथा ।
जानन्नप्यनृतस्याथ दोषान्स द्विजसत्तमम् ।
अव्यक्तमब्रवीद्राजा हतः कुञ्जर इत्युत ।

[G1 (both times) M1. 2 (both times) om. lines 1-2. — (L. 1) D6 वातहतो (for विनि°). Dc1 Dn1 नर- (for वने). — (L. 2) D7 [अ]र्थे (for [अ]थ). Ś K1-3 B1. 4 Dn D4. 5 द्विजसत्तम (K1. 2 B1 °मः). D6 गुणदोषान्नराधिपः (for the post. half). — (L. 3) G1

C. 7. 8950
B. 7. 193. 57
K. 7. 194. 57

पुत्रस्ते दयितो नित्यं सोऽश्वत्थामा निपातितः ॥ ११६
तच्छ्रुत्वा विमनास्तत्र आचार्यो महदप्रियम् ।
नियम्य दिव्यान्यस्त्राणि नायुध्यत यथा पुरा ॥ ११७
तं दृष्ट्वा परमोद्विग्नं शोकोपहतचेतसम् ।
पाञ्चालराजस्य सुतः क्रूरकर्मा समाद्रवत् ॥ ११८
तं दृष्ट्वा विहितं मृत्युं लोकतत्त्वविचक्षणः ।
दिव्यान्यस्त्राण्यथोत्सृज्य रणे प्राय उपाविशत् ॥ ११९
ततोऽस्य केशान्सव्येन गृहीत्वा पाणिना तदा ।
पार्षतः क्रोशमानानां वीराणामच्छिनच्छिरः ॥ १२०
न हन्तव्यो न हन्तव्य इति ते सर्वतोऽब्रुवन् ।
तथैव चार्जुनो वाहादवरुह्यैनमाद्रवत् ॥ १२१
उद्यम्य बाहू त्वरितो ब्रुवाणश्च पुनः पुनः ।
जीवन्तमानयाचार्यं मा वधीरिति धर्मवित् ॥ १२२
तथापि वार्यमाणेन कौरवैरर्जुनेन च ।
हत एव नृशंसेन पिता तव नरर्षभ ॥ १२३
सैनिकाश्च ततः सर्वे प्राद्रवन्त भयार्दिताः ।
वयं चापि निरुत्साहा हते पितरि तेऽनघ ॥ १२४

संजय उवाच ।

तच्छ्रुत्वा द्रोणपुत्रस्तु निधनं पितुराहवे ।
क्रोधमाहारयत्तीव्रं पदाहत इवोरगः ॥ १२५

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि पञ्चषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६५ ॥ ॥ समाप्तं द्रोणवधपर्व ॥

(both times) M1. 2 (first time) द्रोणं (for राजा).]

117 ^{a}) G3 आकार- (for तच्छ्रुत्वा). M3-5 तस्थौ (for तत्र). — For 117^{ab}, N (K5 missing) subst.:

1355* स त्वां निहतमाक्रन्दन्कृत्वा त्वन्नामपीडितः ।

[Ś2 K1. 2 D1 स त्वा; D1 मत्वा; D4 श्रुत्वा (for स त्वां). K4 B D (except D1. 7. 8) आक्रंदे. Ś2 सन्नोपि; K1 तन्नाम- (for त्व°). K4 B D (except D1) Bom. ed. श्रुत्वा संतापपीडितः (Bom. ed. °तापितः) (for the post. half).]

— ^{c}) D6 निक्षिप्य (for नियम्य). S (G5 missing) सर्वाणि (for दिव्यानि). — ^{d}) G1 तथा (for यथा).

118 ^{b}) B Dc1 Dn D3 शोकातुरमचेतसं (B3 D3 °नं); T G1-4 M1. 2 शोकोत्तरमचेतसं (G1 M1. 2 °नं). — ^{c}) Some MSS. पंचाल-. — ^{d}) D2 धृष्टद्युम्नः; D4 क्रूरं कर्म (for क्रूरकर्मा).

119 D4 om. 119^a–121^b. — ^{a}) Dn1 तां. K4 D1 निहतं; D5 विहतं. — ^{d}) K3 B Dn1 D6 S (except M3, G5 missing) प्रायम्.

120 D4 om. 120 (cf. v. l. 119). — ^{a}) D6 स (for ऽस्य). K1 मध्येन (for सव्येन). — ^{b}) D6 ततः (for तदा). Ś2 पाणिना गृह्य वे**. — ^{c}) K1 पार्षतः क्लेशमात्राणां. — ^{d}) Dc1 D7. 8 T G2-4 आच्छिनत् (for आच्छि°).

121 D4 om. 121^{ab} (cf. v. l. 119). — ^{b}) Ś1 तं (for ते). — ^{c}) D6 तत्रैनम् (for तथैव). D4. 6 अर्जुनो (for चा°). — ^{d}) Ś K1-3 D1 अवप्लुत्य (for °रुह्य). B5 अब्रवीत्; D7. 8 आव्रजत् (for आद्रवत्).

122 D2. 4 om. 122–124. — ^{a}) Ś2 बाहूंस्त्वरितो; K4 B Dc1 Dn D5 त्वरितो बाहू (K4 Dn2 °हुं) (by transp.); D6 बाहुं त्वरितो. — D5 om. 122^c–124^d. — ^{c}) D7. 8 जीवंतमेनमाचार्यं; G3. 4 M1-3. 5 जीवंतं मानया°. — ^{d}) Dn2 अपि (for इति).

123 D2. 4. 5 om. 123 (cf. v. l. 122). — ^{a}) K4 तथा निवार्यमाणेन. — ^{b}) Ś K2-4 D1. 3 कौरवेणा (K3 °व्येना) र्जुनेन च. — ^{c}) D3 एवं. — ^{d}) G1 M1. 2 नरर्षभः.

124 D2. 4. 5 om. 124 (cf. v. l. 122). — ^{a}) Ś K (K5 missing) D1. 3. 7. 8 तु (for च). D6 ततः सर्वा दिशः सैन्याः; S (G5 missing) ततः सेना दिशः सर्वाः. — ^{b}) D3 नावतंत (for प्राद्रवन्त). S (G5 missing) भयातुराः (for °र्दिताः). — ^{d}) D3 च (for ते).

125 ^{b}) Ś K1-3 D1. 6 पितुर्निधनमाहवे. — ^{d}) K1 D1 पादाहत; G1. 3. 4 M दंडाहत. — After 125, N (K5 missing) ins.:

1356* ततः क्रुद्धो रणे द्रौणिर्भृशं जज्वाल मारिष ।
यथेन्धनं महत्प्राप्य प्राज्वलद्धव्यवाहनः ।
तलं तलेन निष्पिष्य दन्तैर्दन्तानुपस्पृशन् ।
निःश्वसन्नुरगो यद्वल्लोहिताक्षोऽभवत्तदा ।

१६६

धृतराष्ट्र उवाच ।
अधर्मेण हतं श्रुत्वा धृष्टद्युम्नेन संजय ।
ब्राह्मणं पितरं वृद्धमश्वत्थामा किमब्रवीत् ॥ १
मानुषं वारुणाग्नेयं ब्राह्ममस्त्रं च वीर्यवान् ।
ऐन्द्रं नारायणं चैव यस्मिन्नित्यं प्रतिष्ठितम् ॥ २
तमधर्मेण धर्मिष्ठं धृष्टद्युम्नेन संजय ।
श्रुत्वा निहतमाचार्यमश्वत्थामा किमब्रवीत् ॥ ३
येन रामादवाप्येह धनुर्वेदं महात्मना ।
प्रोक्तान्यस्त्राणि दिव्यानि पुत्राय गुरुकाङ्क्षिणे ॥ ४
एकमेव हि लोकेऽस्मिन्नात्मनो गुणवत्तरम् ।
इच्छन्ति पुत्रं पुरुषा लोके नान्यं कथंचन ॥ ५
आचार्याणां भवन्त्येव रहस्यानि महात्मनाम् ।
तानि पुत्राय वा दद्युः शिष्यायानुगताय वा ॥ ६
स शिल्पं प्राप्य तत्सर्वं सविशेषं च संजय ।

C. 7. 8970
B. 7. 194. 7
K. 7. 195. 7

[(L. 2) Dn2 पार्थेधनं (for यथेन्धनं). D3 समासाद्य (for महत्प्राप्य). Ś K1. 2 Dn2 D3. 4. 6–8 प्रज्वलेद्; D5 प्रज्वलद्. — (L. 3) D5 संस्पृश्य (for निष्पिष्य). Ś1 दन्तान्दन्तैर् (by transp.). Ś2 K1. 3. 4 Dc1 D1. 2. 7 उप(K4 D2 °पा)स्पृशत्; B3. 4 उपास्पृशन्; Dn2 D4 अस° (for उप°). D5 दंतैर्दंतान्यपीडयत् (for the post. half). — (L. 4) Some MSS. निश्वसन्. B4 तथा (for तदा).]

Colophon: K5 G5 missing. *Sub-parvan:* Ś2 K2 D1 द्रोणवध. — *Day of Droṇa's Generalship:* K1. 2. 4 D1 पंचमयुद्धदिवसे. — K1. 2 read समाप्त after the *sub-parvan*. — *Adhy. name:* D6 पितृवधाख्यानं; Bom. ed. अश्वत्थामक्रोधः. — *Adhy. no.* (figures, words or both): Dn1 194; D2 197; D8 87; T G2. 3 188; G1 M1. 2 187; G4 189; M3–5 186.

166

☞ This adhy. is missing in K5 G5 (cf. v. l. 7. 125. 14; 137. 9).

1 [a]) B4 छद्मना नि- (for अधर्मेण). D2 दृष्ट्वा (for श्रुत्वा). — [b]) D2. 3 संयुगे (for संजय). B4 पितरं पापकर्मणा. — B4 om. 1[cd]. — [c]) D4 ब्रह्माणं (for ब्राह्मणं). — After 1, G1 M1. 2. 4. 5 ins.:

1357* शूरश्च कृतविद्यश्च तेजसा ज्वलनोपमः ।
यदब्रवीत्तदा सूत तन्ममाचक्ष्व संजय ।
यो वेद दिव्यान्यस्त्राणि सर्वशस्त्रभृतां वरः ।

[G1 M1. 2 ins. lines 1–2 after 3. — (L. 2) M1. 2 संजयः.]

2 T G3 M3 om. (hapl.) 2–3; Ś2 reads the same on marg. — [a]) B5 Dn2 D2. 4–8 मानवं (for मानुषं). Ś1 K1–3 D6 (before corr.) G2 वारुणाग्नेये (G2 °यौ) (for °यं). G1 M (M3 om.) वायव्यं वारुणं याम्यं. — [b]) K1 ब्रह्मम्; D4 ब्रह्मयम्. Ś K1 B (except B1) वीर्यवत् (for °वान्). G1 M (M3 om.) ब्राह्ममाग्नेयमेव च. — [d]) G1 M (M3 om.) यत्र सम्यक् (for यस्मिन्नित्यं).

3 = (var.) 13. T G3 M3 om. 3 (cf. v. l. 2). Ś2 reads 3 on marg. — [b]) Ś2 damaged; K2. 4 B D संयुगे (for संजय). — Dn2 om. 3[c]–4[a]. — [c]) D4 निकृत्तम् (for निहतम्). — [d]) Ś2 K1. 4 B2. 3. 5 D1. 2 G4 सोश्वत्थामा (for अश्व°). — After 3, G1 M1. 2 ins. lines 1–2 of 1357*.

4 Dn2 om. 4 (cf. v. l. 3). D6 om. (hapl.) 4–15. — [a]) Ś2 इव; D3 एतं; T G1–4 M1. 2 एव (for इह). — [b]) Dn1 D8 M1. 2 महात्मनाः (sic) (M1 °नः) (for °त्मना). — [c]) Ś K1–3 D1 सर्वाणि; D2. 4. 5. 7. 8 पुत्राय (for दिव्यानि). — [d]) Ś K (K5 missing) D1 शुभ-; B Dc1 Dn1 गुण- (for गुरु-). K3 -कांक्षिणा (for -काङ्क्षिणे). D2. 4. 5. 7. 8 सर्वा(D2 शुभा)णि शुभकांक्षिणा (D5 °क्षये).

5 D6 om. 5 (cf. v. l. 4). — [a]) M1. 2 एवम् (for एकम्). — [b]) Dn2 आत्मना; D4. 5 धार्मिकं (for आत्मनो). G3 गुणवत्तरः. — [cd]) Ś2 Dn2 transp. पुत्रं and पुरुषा लोके. B Dc1 Dn1 D2. 5. 7. 8 पुरुषाः पुत्रं (by transp.).

6 D6 om. 6 (cf. v. l. 4). — [a]) D8 एवं (for एव). — [c]) D4. 5. 7. 8 ते (for वा). — B1 om. 6[d]–8[c]. — [d]) D3–5. 7. 8 अनुमताय (for अनुग°). Dc1 D3. 5 च; Dn1 lacuna (for वा).

7 B1 D6 om. 7 (cf. v. l. 6, 4). — [a]) B (B1

शूरः शारद्वतीपुत्रः संख्ये द्रोणादनन्तरः ॥ ७
रामस्यानुमतः शास्त्रे पुरंदरसमो युधि ।
कार्तवीर्यसमो वीर्ये बृहस्पतिसमो मतौ ॥ ८
महीधरसमो धृत्या तेजसाग्निसमो युवा ।
समुद्र इव गाम्भीर्ये क्रोधे सर्पविषोपमः ॥ ९
स रथी प्रथमो लोके दृढधन्वा जितक्लमः ।
शीघ्रोऽनिल इवाक्रन्दे चरन्क्रुद्ध इवान्तकः ॥ १०
अस्यता येन संग्रामे धरण्यभिनिपीडिता ।
यो न व्यथति संग्रामे वीरः सत्यपराक्रमः ॥ ११
वेदस्नातो व्रतस्नातो धनुर्वेदे च पारगः ।
महोदधिरिवाक्षोभ्यो रामो दाशरथिर्यथा ॥ १२
तमधर्मेण धर्मिष्ठं धृष्टद्युम्नेन संयुगे ।
श्रुत्वा निहतमाचार्यमश्वत्थामा किमब्रवीत् ॥ १३
धृष्टद्युम्नस्य यो मृत्युः सृष्टस्तेन महात्मना ।
यथा द्रोणस्य पाञ्चाल्यो यज्ञसेनसुतोऽभवत् ॥ १४
तं नृशंसेन पापेन क्रूरेणात्यल्पदर्शिना ।
श्रुत्वा निहतमाचार्यमश्वत्थामा किमब्रवीत् ॥ १५

संजय उवाच ।

छद्मना निहतं श्रुत्वा पितरं पापकर्मणा ।
बाष्पेणापूर्यत द्रौणी रोषेण च नरर्षभ ॥ १६

---

om.) Dc1 Dn D2.5 G1 M3–5 शिव्य:; D3 शिव्यं; D4.7.8 शल्यं (for शिल्पं). G1 M1.2 सर्वं तत् (by transp.). — ^{b}) D3 तु (for च). — ^{d}) G1 M1–4 संखे; G4 संवे (for संख्ये). Ś2 K4 D2–5.7.8 M3–5 अनंतरं.

8 B1 om. 8^{abc} (cf. v. l. 6). D6 om. 8 (cf. v. l. 4). D4 om. 8^{a}–11^{b}. — ^{a}) D2 अनुगतं (for अनुमतः). Ś2 D3 शस्त्रे; K1 चास्त्रे; K2 Dn2 D2.5 संख्ये; T1 शस्त्रैः (for शास्त्रे). B2–5 Dc1 Dn1 रामस्य तु समः शस्त्रे; T2 (*inf. lin.* as in text) G1.3.4 M रामस्यानुसमः शस्त्रे (T2 G4 °स्त्रैः); G2 रामस्यापि समः शस्त्रे. — ^{b}) M1.2 युवा (for युधि). — Dc1 Dn1 om. 8^{cd}. — ^{c}) Ś2 धैर्ये (for वीर्ये). — ^{d}) G4 युधि (for मतौ).

9 D4.6 om. 9 (cf. v. l. 8, 4). D8 om. 9^{ab}. — ^{a}) B1.3–5 Dc1 Dn1 स्थैर्ये; B2 सत्रे; G2 सत्त्वे (for धृत्या). — ^{b}) Ś2 युधि (for युवा). — ^{d}) Ś K1.3 [s]मर्ष- (Ś2 °र्षं); B1–4 Dc1 Dn1 चाशी- (for सर्प-).

10 D4.6 om. 10 (cf. v. l. 8, 4). — ^{a}) Ś2 damaged. D2.5.7.8 परमो (for प्रथमो). T G2–4 स रथप्रवरो लोके. — ^{b}) K1.2.4 Dn2 D1.3.5.7.8 T G2–4 M3–5 जितधन्वा (for दृढ°). — ^{c}) Dc1 G2 M3.5 (*sup. lin.*) शीघ्रानिल; D5 G4 M4.5 शीघ्रानल; T शीघ्रेनिल; M1.2 शीघ्रोनल (for शीघ्रोऽनिल). D7.8 इवोद्भूत्यां (D8 °त्या); M1.2 इवाक्रंदो (for °क्रन्दे). — ^{d}) D5.7.8 कालरूप; S (G5 missing) वीरः क्रुद्ध (for चरन्क्रुद्ध).

11 D4 om. 11^{ab} (cf. v. l. 8). D6 om. 11 (cf. v. l. 4). — ^{a}) B3 (marg.) युध्यता; D7.8 स्वरता (for अस्यता). — ^{b}) T G2–4 अति-; M3–5 अपि (for अभि-). D5 धरण्याजिनिपीडिता. — After 11^{ab}, S (G5 missing) ins.:

1358* मेघस्तनितनिर्घोषा कम्पते भयविक्लवा ।

— ^{c}) Ś K1–3 D3.5 नाव्यथत; D4 न व्याप्यत; D7.8 न व्यथेत (for न व्यथति). — ^{d}) M4.5 धीरः (for वीरः).

12 D6 om. 12 (cf. v. l. 4). — ^{a}) Dc1 (marg. as in text; *sec. m.*) Dn1 व्रतधरो; D7.8 बले शक्तो; G3 lacuna (for व्रतस्नातो). — ^{b}) T G2–4 परं गतः (for च पारगः). D3 चतुर्वेदस्य पारगः.

13 =(var.) 3. D6 om. 13 (cf. v. l. 4). — ^{b}) G1 M1.2 संजय (for संयुगे). — ^{d}) Ś1 K1–3 Dn2 D2.3 G3.4 M3–5 सोश्वत्थामा (for अश्व°). — After 13, D2 reads 15 for the first time repeating it in its proper place.

14 D6 om. 14 (cf. v. l. 4). K1.2 B2.4 om. (hapl.) 14–15. — ^{b}) Dn2 D4.7.8 दृष्टस्; D5 दृढस् (for सृष्टस्). — ^{c}) T G2.4 तथा; G3 ततो (for यथा). G2 पांचालो (for पाञ्चाल्यो).

15 K1.2 B2.4 D6 om. 15 (cf. v. l. 14, 4). D2 reads 15 for the first time after 13. — ^{a}) D2 (first time) न (for तं). D4 धृष्टद्युम्नेन निहतः. — ^{b}) Dn2 D4.5.7.8 क्षुद्रेण (for क्रूरेण). B1.3.5 Dc1 Dn1 अदीर्घ-; Dn2 अत्यन्य-; D4 अल्पस्य (for अत्यल्प-). Ś2 -मेधसा; T G3.4 -शिल्पिना; G2 -बुद्धिना (for -दर्शिना). D2 (both times) क्षुद्रेणात्ययदर्शिना. — ^{cd}) = 3^{cd}, 13^{cd}. D2 (first time).3 सोश्वत्थामा (for अश्व°). — After 15, K4 B Dc1 Dn D1–5.7.8 S (G5 missing) ins. an addl. colophon [*Adhy. name*:

तस्य क्रुद्धस्य राजेन्द्र वपुर्दिव्यमदृश्यत ।
अन्तकस्येव भूतानि जिहीर्षोः कालपर्यये ॥ १७
अश्रुपूर्णे ततो नेत्रे अपमृज्य पुनः पुनः ।
उवाच कोपान्निःश्वस्य दुर्योधनमिदं वचः ॥ १८
पिता मम यथा क्षुद्रैर्न्यस्तशस्त्रो निपातितः ।
धर्मध्वजवता पापं कृतं तद्विदितं मम ।
अनार्यं सुनृशंसस्य धर्मपुत्रस्य मे श्रुतम् ॥ १९
युद्धेष्वपि प्रवृत्तानां ध्रुवौ जयपराजयौ ।
द्वयमेतद्भवेद्राजन्वधस्तत्र प्रशस्यते ॥ २०
न्यायवृत्तो वधो यस्तु संग्रामे युध्यतो भवेत् ।
न स दुःखाय भवति तथा दृष्टो हि स द्विजः ॥ २१
गतः स वीरलोकाय पिता मम न संशयः ।
न शोच्यः पुरुषव्याघ्रस्तथा स निधनं गतः ॥ २२
यत्तु धर्मप्रवृत्तः सन्केशग्रहणमाप्तवान् ।
पश्यतां सर्वसैन्यानां तन्मे मर्माणि कृन्तति ॥ २३
कामात्क्रोधादवज्ञानाद्दर्पाद्बाल्येन वा पुनः ।

C. 7. 8988
B. 7. 195. 10
K. 7. 196. 10

Bom. ed.: धृतराष्ट्रप्रश्नः. — *Adhy. no.* (figures, words or both): Dn1 195; D2 198; D3 88; T G2.3 189; G1 M1.2 188; G4 190; M3–5 187. — *Śloka no.*: Dn1 15].

16 a) G3 शत्मना (sic) (for छद्मना). D2.4.5.7.8 दृष्ट्वा (for श्रुत्वा). — d) Ś2 च परंतप; Dn1 D3 भरतर्षभ; G1 M1.2 च नराधिप; M3–5 च नरर्षभः.

17 D6 om. 17. — a) B4 क्रोधेन (for क्रुद्धस्य). — b) K3.4 B Dc1 Dn दीप्तम् (for दिव्यम्). S (G5 missing) वपुरन्यत्प्रकाशते. — c) K2 च (for [इ]व). — d) D3 जिघांसोः; T G1.3.4 M दिधक्षोः (for जिहीर्षोः). G2 दिधक्षोरिव संक्षये.

18 a) B Dc1 Dn1 D3 T G2–4 तोय-; D1 अस्र-; D8 अप्सु; G1 M बाष्प- (for अश्रु-). Dn2 G1 M1.2 -पूर्णस् (for -पूर्णे). D6 तथा (for ततो). — b) Ś K3.4 B Dc1 Dn1 D1.3 T G2–4 व्यपमृज्य; K1 उप°; K2 व्यसृज्य च; D5 M3–5 प्रमृज्य च; D6 अवमृज्य; G1 M1.2 विमृज्य (M2 °ष्य) च (for अपमृज्य). — c) G1 M1.2 रोषान् (for कोपान्). Dc1 Dn1 D4–6 M1.2.5 निश्वस्य (for निः°). — d) Dn2 अथाब्रवीत् (for इदं वचः).

19 D4 om. 19abcde. — a) K1 वृथा (for यथा). D5.7.8 क्रुद्धैर् (for क्षुद्रैर्). G1 M1.2 श्रुतं यथा पिता क्षुद्रैर्. — d) K4 मया; D1.6 S (G5 missing) तव (for मम). — e) K4 D2.3.5–8 T सुनृशंसं (D6 °स्यं) च; G1–4 M1.2 च नृशंसं च (for सुनृशंसस्य). B2–4 Dc1 Dn1 अनार्यस्य नृशंसस्य; Dn2 अनार्यं सनृशंसं च; M3–5 अनार्यत्वं नृशंसं च. — f) D6 धर्मराजस्य; T G2–4 °पुत्रेण (for °पुत्रस्य). Ś K (K5 missing) D1 शाश्वतं; D3 तच्छ्रुतं; M4 मे श्रुतः (for मे श्रुतम्). — After 19, G1 M ins.:

1359* असत्यवाक्यं यत्तेन लोभादुक्तं दुरात्मना ।
राज्यहेतोर्नृशंसेन तच्चापि विदितं मया ।

[(L. 1) M3–5 यत्नेन (for यत्तेन). — (L. 2) M3–5 त्वया.]

20 a) B1.2 Dc1 Dn1 D4 T G1–4 M1.2 [अ]भि- (for [अ]पि). — b) K3 B Dc1 Dn1 D2 ध्रुवं; D6 यथा (for ध्रुवौ). — c) D2 दैवम्; D4–6 दिष्टम्; G4 त्वयम् (for द्वयम्). — d) D2 धर्मस् (for वधस्). Ś2 D2–5.7.8 G1 M1.2 तस्य (for तत्र). D5 प्रपत्स्यते.

21 a) Dn2 नापप्रजो; T G2–4 M3–5 न्याययुक्तो; G1 M1.2 °युद्धे (for °वृत्तो). G4 वधे (for वधो). D6 S (G5 missing) यस्य (for यस्तु). — b) S (G5 missing) मतो मे (for संग्रामे). D7 संग्रामे युध्यतेभवत्. — d) B4 Dn2 D3.8 यथा (for तथा). D2 भूतो; G1 M सृष्टो (M1.2 °ष्टौ) (for दृष्टो). D1 [ऽ]पि (for हि). K4 B Dc1 Dn2 D3 S (G5 missing) स द्विजैः; D4 यद्धितः (for स द्विजः).

22 a) D4 प्रचार- (sic); D5 प्रवीर- (for स वीर-). — c) B1.3 Dc1 Dn1 D2.7 -व्याघ्र (for -व्याघ्रस्). — d) B1.3 Dc1 Dn1 यस्तदा (B1 °था); D5.6 यथा स; D7 तथा सं- (for तथा स). D3 पिता मम महामते. — After 22, D6 ins. 1360*.

23 D6 om. 23ab. — a) D3.5 T G2 स (for सन्). — b) B1.2 Dc1 Dn1 D5 केशग्रहमवाप्तवान्. — c) Ś2 -भूतानां (for -सैन्यानां). — d) D7.8 मर्म नि- (for मर्माणि). — B Dc1 Dn D3.5 ins. (var.) *Veṇīsaṁhāra*, (Act 3, st. 37) after 23: D6 after 22:

1360* मयि जीवति यत्तातः केशग्रहमवाप्तवान् ।
कथमन्ये करिष्यन्ति पुत्रेभ्यः पुत्रिणः स्पृहाम् ।

C. 7. 8989
B. 7. 195. 11
K. 7. 196. 10

वैधर्मिकानि कुर्वन्ति तथा परिभवेन च ॥ २४
तदिदं पार्षतेनेह महदाधर्मिकं कृतम् ।
अवज्ञाय च मां नूनं नृशंसेन दुरात्मना ॥ २५
तस्यानुबन्धं स द्रष्टा धृष्टद्युम्नः सुदारुणम् ।
अनार्यं परमं कृत्वा मिथ्यावादी च पाण्डवः ॥ २६
यो ह्यसौ छद्मनाचार्यं शस्त्रं संन्यासयत्तदा ।
तस्याद्य धर्मराजस्य भूमिः पास्यति शोणितम् ॥ २७
सर्वोपायैर्यतिष्यामि पाञ्चालानामहं वधे ।
धृष्टद्युम्नं च समरे हन्ताहं पापकारिणम् ॥ २८
कर्मणा येन तेनेह मृदुना दारुणेन वा ।
पाञ्चालानां वधं कृत्वा शान्तिं लब्धास्मि कौरव ॥ २९
यदर्थं पुरुषव्याघ्र पुत्रमिच्छन्ति मानवाः ।
प्रेत्य चेह च संप्राप्तं त्राणाय महतो भयात् ॥ ३०
पित्रा तु मम सावस्था प्राप्ता निर्बन्धुना यथा ।

[(L. 1) B5 मत्तातः (for य°). D3 केशग्रहणमाप्तवान् (for the post. half). — D5 om. line 2. — (L. 2) D6 स्पृहं.]

24 a) D2. 4–6 मम (for कामात्). Ś2 K2 Dn2 अथाज्ञा(K2 °थ ज्ञा)नाद् ; K3. 4 B Dc1 Dn1 D8 अविज्ञानाद् (for अवज्ञा°). — b) K4 B2. 3. 5 D6 हर्षाद् ; Dn2 D2. 4. 7. 8 द्वेषाद् ; D5 G2 दोषाद् (for दर्पाद्). D3 दर्पेणान्येन वा पुनः. — c) S1 वैधार्मकानि (sic) ; K4 D5 विधर्मकाणि (K4 °नि) ; B Dc1 Dn1 D3. 6. 8 S (G5 missing) वैधर्मि(G4 °र्मं)काणि ; Dn2 D2. 4 विधर्मिकानि (for वैधर्मिकानि). K3 वैधर्मिका विकुर्वंति. — d) Dn2 D2. 4–8 S (G5 missing) तथा परिभवंति च.

25 a) Ś K1. 2 D1 यद् (for तद्). — b) D3 चाधार्मिकं ; D4. 6–8 अ(D6 आ)धा° (for आध°). T G2–4 कृतं महदधार्मिकं. — c) K1 D1 तु (for च). M3. 5 मा (for मां). G2 तदवज्ञाय मां नूनं. — d) K1 M1. 2 महात्मना ; D7 दुरात्मनां (for °त्मना).

26 a) D5 अनुबंधः (for °बन्धं). K1. 2 D2. 8 स दृष्ट्वा ; K4 B Dc1 Dn1 द्रष्टासौ ; D1. 3 संद्रष्टा (D3 °ष्टा) ; D4. 7 स दृष्टा ; G1 M1. 2 क्षुद्रस्य ; M3. 4 क्षुद्रः सन् ; M5 क्षुद्रः स (for स द्रष्टा). D6 तस्यावमानस्य फलं ; T G2–4 तस्यैवाद्य वधः क्षुद्रो. — b) D6 स मंदधीः ; G1 M1. 2. 5 (*sup. lin.*) प्रपश्यतु (for सुदारुणम्). T G2–4 धृष्टद्युम्नस्य दारुणः. — c) B Dc1 Dn1 अकार्यं (for अनार्यं). — d) Dn1 D6 मिथ्यावादं (for °वादी).

27 a) G1 M1. 2 यच् (for यो). S (G5 missing) चासौ (for ह्यसौ). D4. 5 यो ह्यस्य छद्मना वीर्यं. — b) D4 छत्रं (for शस्त्रं). K2 पथ्यमियत् (sic) ; B Dc1 Dn1 D7. 8 अत्याजयत् ; D6 वै न्यासयन् ; G1 M स न्यासयद् (for संन्यासयद्). D6 मृधे ; S (G5 missing) रणे (for तदा). — c) B4 -पुत्रस्य (for -राजस्य). — d) D6 धर्मः ; G2 मृत्युः (for भूमिः). — After 27, N (except D2 ; K6 missing) ins. :

1361* शपे सत्येन कौरव्य इष्टापूर्तेन चानघ ।
अहत्वा सर्वपाञ्चालाञ्जीवेयं न कथंचन ।

[(L. 1) B1. 3. 4 Dn2 D4–8 चैव हि ; B2. 5 Dc1 Dn1 चैव ह ; D3 वै तथा (for चानघ). — (L. 2) K1 -पांडूनां ; B4 -पंचालान् (for -पाञ्चा°). Ś K1–3 D1 जीवेयं चेत् ; D5 न जीवेयं (by transp.). B Dc1 Dn1 D6 यदि जीवेयमित्युत (for the post. half).]

28 D2 om. 28. D4 om. 28a–29b. T G2–4 om. 28–29 ; G1 M1. 2 read the same after 32, while M3–5 read them after 33. — a) D8 वधिष्यामि ; G1 M यतिष्येहं (for °ष्यामि). — b) K4 D7 M1. 2. 5 पंचालानाम् (for पाञ्चा°). Ś2 D6 महामृधे ; Dn2 D5 महाहवे (for अहं वधे). — d) Dn1 lacuna ; D3. 6 हत्वा (for हन्ता). D3 पापकर्मिणं.

29 For the sequence in G1 M, cf. v. l. 28. D4 om. 29ab ; T G2–4 om. 29 (for all, cf. v. l. 28). — a) B1 तेनाहं ; G1 M केनापि (for तेनेह). — b) K2 B1. 2. 5 Dc1 Dn2 D3. 5. 8 G1 M2 च ; D7 om. (for वा). — c) K4 M4 पंचालानां ; D2. 4. 5. 7. 8 बालानां च (for पाञ्चालानां). M3–5 श्रुत्वा (for कृ°). — d) K1 चार्तिं (for शान्तिं). D4 लब्धा स्म (sic) ; D6 गंतास्मि (for लब्धास्मि). G1 M भारत (for कौरव).

30 a) T G2. 4 -व्याघ्राः (for -व्याघ्र). — b) K4 B Dc1 Dn D2. 3. 6 S (except G3 ; G5 missing) पुत्रान् (for पुत्रम्). D6 वा न वा (for मानवाः). — c) K4 B Dc1 Dn T G2. 4 M3–5 संप्राप्तास् ; D2 संप्राप्य ; D3 संप्राप्तांस् ; D6 वै पुत्रास् ; G1 M1. 2 नः सर्वांस् (for संप्राप्तं). — d) K4 B Dc1 Dn D3 T G2–4 M3–5 त्रायंते ; D2 त्रास्यंति ; D4 पुत्राय ; D7 त्राणांध (sic) ; G1 M1. 2 त्रायेत (for त्राणाय). D4 यथा (for भयात्). D6 त्रायंते नरकात्पितॄन्.

31 c) D6 -प्रकाशे तु (for -प्रतीकाशे).

मयि शैलप्रतीकाशे पुत्रे शिष्ये च जीवति ॥ ३१
धिङ्मामस्त्राणि दिव्यानि धिग्बाहू धिक्पराक्रमम् ।
यन्मां द्रोणः सुतं प्राप्य केशग्रहणमाप्तवान् ॥ ३२
स तथाहं करिष्यामि यथा भरतसत्तम ।
परलोकगतस्यापि गमिष्याम्यनृणः पितुः ॥ ३३
आर्येण तु न वक्तव्या कदाचित्स्तुतिरात्मनः ।
पितुर्वधममृष्यंस्तु वक्ष्याम्यद्येह पौरुषम् ॥ ३४
अद्य पश्यन्तु मे वीर्यं पाण्डवाः सजनार्दनाः ।
मृद्नतः सर्वसैन्यानि युगान्तमिव कुर्वतः ॥ ३५
न हि देवा न गन्धर्वा नासुरा न च राक्षसाः ।
अद्य शक्ता रणे जेतुं रथस्थं मां नरर्षभ ॥ ३६
मदन्यो नास्ति लोकेऽस्मिन्नर्जुनाद्वास्त्रवित्तमः ।
अहं हि ज्वलतां मध्ये मयूखानामिवांशुमान् ।
प्रयोक्ता देवसृष्टानामस्त्राणां पृतनागतः ॥ ३७
कृशाश्वतनया ह्यद्य मत्प्रयुक्ता महामृधे ।
दर्शयन्तोऽऽत्मनो वीर्यं प्रमथिष्यन्ति पाण्डवान् ॥ ३८
अद्य सर्वा दिशो राजन्धाराभिरिव संकुलाः ।
आवृताः पत्रिभिस्तीक्ष्णैर्द्रष्टारो मामकैरिह ॥ ३९
किरन्हि शरजालानि सर्वतो भैरवस्वरम् ।
शत्रून्निपातयिष्यामि महावात इव द्रुमान् ॥ ४०
न च जानाति बीभत्सुस्तदस्त्रं न जनार्दनः ।
न भीमसेनो न यमौ न च राजा युधिष्ठिरः ॥ ४१

C. 7. 9007
B. 7. 195. 29
K. 7. 196. 28

---

32 a) G3 मामस्त्राणि (for ममा°). — b) D4 बाहुर् (for बाहू). — With 32^{cd}, cf. Veṇīsaṁhāra 3. 31. — c) K4 D2 T यं स्म; G1 M यन्मा; G2 यं मा (for यन्मां). D4 द्रोण- (for द्रोणः). — d) K4 B Dc1 Dn1 D5. 7. 8 केशग्रहमवाप्तवान्. — After 32, G1 M1. 2 read 28–29.

33 G1 M1. 2 om. 33^{ab}. — c) D2. 5. 7. 8 परलोकं; D4 °लोके (for °लोक-). — After 33, M3–5 read 28–29.

34 a) B Dc1 Dn1 आर्येण हि; D2. 8 G1 आचार्येण; D3 न चार्येण (for आर्येण तु). D3. 8 G1 तु (for न). Dn2 D2. 4–8 कर्तव्या (for वक्तव्या). — b) K1. 2 स्तुतिम् (for स्तुतिर्). Ś2 K1. 2 आत्मना (for °नः). D6 कथंचित्स्तुतिमात्मनः. — c) D5 अमृष्यं (for °ष्यंस्). — d) D6 अद्यात्म-; T G2–4 अद्यैव (for अद्येह).

35 b) T G2–4 पांडवाः सहकेशवाः. — c) D4 मर्दितः; D5. 7. 8 मर्दतः; D6 निघ्नतः (for मृद्नतः).

36 a) D6 च (for हि). — b) Ś2 Dn2 D2. 5. 7. 8 नासुरोरगराक्षसाः. — d) Dn2 D7 G1. 3 M1. 2 मा (for मां). Ś2 K1 D1 रथर्षभ; K3. 4 Dn2 D2 S (G5 missing) नरर्षभाः; Dn1 °र्षभं (for °र्षभ).

37 b) Dn D4–8 G3 नार्जुनाद् (for अर्जु°). B D (except D1) वा (D3 शा) स्त्रवित्कचित्; S (G5 missing) अस्त्रवित्तमः. — With 37^{cd}, cf. 6. 32. 21^{ab}. — e) M3–5 अद्य (for मध्ये). — f) K2 शस्त्राणां (for अ°). Ś2 K4 पृतनां गतः; M4 °नावृतः.

38 D2. 8 om. 38. — a) Ś K (K5 missing) T G2–4 M5 (*sup. lin.* as in text) भृशाश्व- (K1 °श्व); D6 कुशाश्व-; G1 M1–4 प्रियाश्व (for कृशाश्व-). D6 राजन्; G1 M1. 2 ह्यस्य (for ह्यद्य). B Dc1 Dn1 D3–5 भृशमिष्व- (B1 D3 °ष्वा) सनादद्य; D7 कृशाबाणातनयाश्वाद्य (hypermetric). — b) Ś K1–3 D1. 6 मंत्रयुक्ता (for मत्प्र°). B Dc1 Dn1 D3–5 T G1–4 M1. 2 महाहवे; D6 ममाहवे; M3–5 महारणे (for °मृधे). — D5 om. 38^{ad}. — c) K2 दर्शयंत; G1. 2 M1. 2 °यंति (for °यन्तो). Ś K (K5 missing) D1. 6 मनो-; B Dc1 Dn1 D3. 4 शरा; Dn2 निजं; T [ऽऽ]त्मनां (for ऽऽत्मनो). S (G5 missing) रूपं (for वीर्यं). — d) K4 D1 प्रथयिष्यंति; G1 प्रमथिष्यति; G3 प्रधमिष्यंति; G4 प्रथमि° (for प्रमथिष्यन्ति). Dn3 प्रमथिष्यति पांडवः; D6 प्रधमिष्यंति पार्थिवान्.

39 c) D1 पक्षिभिस् (for पत्रि°). Ś1 K3 तीव्रैर् (for तीक्ष्णैर्). — d) B5 सह (for इव). D6 द्रष्टारो मामरिंदमं; D7 °रो मामका इव. — For 39^{cd}, S (G5 missing) subst.:

1362* भविष्यन्ति महाराज मच्छरैर्विदिशस्तथा ।

40 a) K4 B1–3. 5 Dc1 Dn G1 M विकिरञ्; D2. 4–8 किरंतः; T G2–4 विसृजञ् (for किरन्हि). G1 M1. 2 -मालाभिः (for -जालानि). D1 किरंतं सारजालानि. — b) D4. 5 भैरवं (for °व-). Ś2 D2. 6 -स्वनं; K4 B Dc1 Dn1 D1 M5 -स्वनान्; T G1. 3. 4 M1–4. 5 (*sup. lin.*) -स्वरान्. — c) D2 सक्रुन् (for शत्रून्). K4 D1 च निहनिष्यामि; D3 विघातयि°; M4. 5 (*sup. lin.*) निवारयि° (for निपातयि°).

41 b) D4. 5 च (for न). — c) D7 om. the first न.

C. 7. 9008
B. 7. 195. 30
K. 7. 196. 29

न पार्षतो दुरात्मासौ न शिखण्डी न सात्यकिः ।
यदिदं मयि कौरव्य सकल्यं सनिवर्तनम् ॥ ४२
नारायणाय मे पित्रा प्रणम्य विधिपूर्वकम् ।
उपहारः पुरा दत्तो ब्रह्मरूप उपस्थिते ॥ ४३
तं स्वयं प्रतिगृह्याथ भगवान्स वरं ददौ ।
वव्रे पिता मे परममस्त्रं नारायणं ततः ॥ ४४
अथैनमब्रवीद्राजन्भगवान्देवसत्तमः ।
भविता त्वत्समो नान्यः कश्चिद्युधि नरः क्वचित् ॥ ४५
न त्विदं सहसा ब्रह्मन्प्रयोक्तव्यं कथंचन ।
न ह्येतदस्त्रमन्यत्र वधाच्छत्रोर्निवर्तते ॥ ४६
न चैतच्छक्यते ज्ञातुं को न वध्येदिति प्रभो ।
अवध्यमपि हन्याद्धि तस्मान्नैतत्प्रयोजयेत् ॥ ४७
वधः संख्ये द्रवश्चैव शस्त्राणां च विसर्जनम् ।
प्रयाचनं च शत्रूणां गमनं शरणस्य च ॥ ४८
एते प्रशमने योगा महास्त्रस्य परंतप ।
सर्वथा पीडितो हि स्यादवध्यान्पीडयन्रणे ॥ ४९
तज्जग्राह पिता मह्यमब्रवीच्चैव स प्रभुः ।
त्वं वर्षिष्यसि दिव्यानि शस्त्रवर्षाण्यनेकशः ।
अनेनास्त्रेण संग्रामे तेजसा च ज्वलिष्यसि ॥ ५०
एवमुक्त्वा स भगवान्दिवमाचक्रमे प्रभुः ।

---

42 a) Ś1 K3 [ऽ]सौ दुष्टात्मा; D6 दुरात्मा वै (for °त्मासौ). — b) G3. 4 शिखंडी न च सात्यकिः. — c) S (G5 missing) तद् (for यद्). Ś2 lacuna; M3. 5 मम (for मयि). — d) B1 Dn1 T G1–4 M1–3. 5 सकलं; M4 सकुलं (for सकल्यं). Dn1 G3 M1. 2. 4. 5 संनिवर्तनं; D2 सविसर्जनं. Ś K1–3 D1 सं(K2 स)कल्पमनिवर्तनं; Dn2 D6–8 सरहस्यनि(Dn2 °कल्पस्य वि)वर्तनं.

43 D6 om. 43^{ab}. — a) Ś K1–3 D1 नः (for मे). D4. 5. 7. 8 नारायणास्त्रं मे पित्रा. — b) D7. 8 ध्यात्वा तं (for प्रणम्य). — c) M3. 4 उपाहरस् (for उपहारः). T G2–4 तथा; G1 M तदा (for पुरा). D7. 8 प्रार्थितं सावहारं च. — d) Ś1 उपस्थितेः; Ś2 ततः स्थिते; K4 B1–3 Dc1 Dn1 उपस्थितः (for °स्थिते).

44 a) K2 ते; Dc1 तत्; Dn1 न (for तं). B5 शरं (for स्वयं). — c) D6 समरम्; T G2–4 सवरम् (for परमम्). D4 वव्रे निपतितामेष.

45 a) D6 तत्र (for अथ). — D4 om. 45^{b}–46^{a}. — d) D8 क्वापि (for युधि). D5 युधि कश्चिन्नरर्षभः. — After 45, G1 M ins.:

1363* गृहाणास्त्रमिदं विप्र नारायणमनुत्तमम् ।

46 D4 om. 46^{a} (cf. v. l. 45). — b) Ś1 K3 कदाचन (for कथं°).

47 a) D1 वैतत्; M3–5 च तत् (for चैतत्). Ś K1–3 D1 कर्तुं; D7. 8 जातु; T G2–4 जेतुं (for ज्ञातुं). — b) Ś1 (by corr.). 2 K4 B Dc1 Dn1 D3. 5 केन; Dn2 G2 कं न; D1 को नु; M3–5 येन (for को न). D3 वध्या इति; D4 मेध्यादिति (sic); T G1–4 M वध्येत वै (for वध्येदिति). D2 न वध्यादिति मे प्रभो; D6 केनचिद्युधि वै प्रभो; D7 केनवेत्सहितुं प्रभो (sic); D8 केनाचिज्जहितुं प्रभो. — d) G1. 3. 4 M नैनं (for नैतत्).

48 a) Dn2 D2. 4. 5 अथ (for वधः). G1 M संखे (for संख्ये). Ś K (K5 missing) Dn2 D1–5 रथस्यैव; B Dc1 Dn1 ध्रुवश्चैव (for द्रव°). D6–8 विक्रमे तिष्ठतश्चापि (D6 °श्चैव). — b) Ś K (K5 missing) D1 निवर्तनं; Dn2 D2. 5. 6 विसर्जने; G1 M1. 2 विवर्जनं (for विस°). — c) K4 Dn D2. 4–6 प्रयाचतां; B3 (marg.) प्रपातनं; B4 प्रपाचनं; B5 प्रशाचनं (for प्रया°).

49 a) B5 Dn2 प्रशामने; D1 प्रशंसने (for प्रशमने). — b) D6 G1. 3. 4 M ममास्त्रस्य (for महा°). — c) D2. 4. 5 पीडिते (for °तो). K4 B2–5 Dn2 G4 हिंस्याद्; M3–5 हन्याद् (for हि स्याद्). — d) D4 अवध्यात् (for °ध्यान्). D2. 5. 7. 8 पीडयेद् (for °यन्). D3 अवध्यादपि पीडयेत्.

50 a) K4 D1 उज्जग्राह; T G2–4 M1. 2 तं ज° (for तज्ज°). — b) G3. 4 अस्त्रविच् (for अब्रवीच्). — K4 D1. 7 M3 om. (hapl.) 50^{c}–51^{b}. — c) K1 कर्षसि (submetric); K2 करिष्यसि; B3–5 वधिष्यसि; D4 वर्षिष्यति; S (M3 om.; G5 missing) धरिष्यसि (for वर्षि°). Ś2 [अ]नेकानि; B Dc1 Dn1 सर्वाणि; D2 शस्त्राणि; D5 संग्रामे (for दिव्यानि). D3 वर्षयिष्यसि दिव्यानि. — d) T G3. 4 शर-; G2 ह्यस्त्र- (for शस्त्र-). D8 -सर्वाणि (for -वर्षाणि). D2 दिव्यानि च अनेकशः. — e) Dn2 संप्राप्ते (for संग्रामे). — f) Dn2 D5. 6. 8 S (M3 om.; G5 missing) प्र- (for च). D4 तेजसा प्रज्वलन्निव.

एतन्नारायणादस्त्रं तत्प्राप्तं मम बन्धुना ॥ ५१
तेनाहं पाण्डवांश्चैव पाञ्चालान्मत्स्यकेकयान् ।
विद्रावयिष्यामि रणे शचीपतिरिवासुरान् ॥ ५२
यथा यथाहमिच्छेयं तथा भूत्वा शरा मम ।
निपतेयुः सपत्नेषु विक्रमत्स्वपि भारत ॥ ५३
यथेष्टमश्मवर्षेण प्रवर्षिष्ये रणे स्थितः ।
अयोमुखैश्च विहगैर्द्रावयिष्ये महारथान् ।
परश्वधांश्च विविधान्प्रसक्ष्येऽहमसंशयम् ॥ ५४
सोऽहं नारायणास्त्रेण महता शत्रुतापन ।
शत्रून्विध्वंसयिष्यामि कदर्थीकृत्य पाण्डवान् ॥ ५५
मित्रब्रह्मगुरुद्वेषी जाल्मकः सुविगर्हितः ।
पाञ्चालापसदश्चाद्य न मे जीवन्विमोक्ष्यते ॥ ५६
तच्छ्रुत्वा द्रोणपुत्रस्य पर्यवर्तत वाहिनी ।
ततः सर्वे महाशङ्खान्दध्मुः पुरुषसत्तमाः ॥ ५७

C. 7. 9024
B. 7. 195. 46
K. 7. 196. 45

51 K4 D1. 7 M3 om. 51^{ab} (cf. v. l. 50). D4 om. 51^{b}–52^{a}. —^{b}) Ś K1–3 D8 विभुः ; D6 ततः (for प्रभुः). —^{c}) D2. 6 एवं ; D3 एकं (for एतन्). D6 अंशं (for अस्त्रं). S (G5 missing) एवं नारायणास्त्रं तत्. —^{d}) S (G5 missing) सं- (for तत्). The portion of the text from मम up to पाञ्चाला (in 52^{b}) is damaged in Ś2. Dn2 D2. 5, 6 पितृ- (for मम). D7. 8 पित्रा प्राप्तं तदा मम. — After 51, D7. 8 ins. :

1364* तत्प्रसादान्मया प्राप्तं महास्त्रमिदमुत्तमम् ।

52 D4 om. 52^{a} (cf. v. l. 51). 52^{ab} is partly damaged in Ś2. —^{b}) K4 पंचालान् (for पाञ्चा°). T G1–3 M च स ; G4 सह- (for मत्स्य-). Dn D2–8 -कैकयान् (for -केक°). —^{d}) D2 यथा (for इव). — After 52, G1 M1. 2 read 56 for the first time, repeating it in its proper place.

53 B4 om. 53^{ab}. —^{b}) Ś2 K1. 2 D1 भूताः (for भूत्वा). Ś K (K5 missing) D1 हि मे (for मम). —^{c}) D2 शरीरेषु (for सपत्नेषु). —^{d}) Ś1 K3 विक्रामत्सु ; B Dc1 Dn1 D3. 6 G1. 2 M1. 2 निह(Dn1 °हि)तेषु ; T G3. 4 त्वहतेषु (for विक्रमत्सु). Ś K1–3 D1 [इ]ह (for [अ]पि). M3–5 निहन्युरपि भारत. — After 53, G1 M1. 2 ins. :

1365* इच्छेयं यदि दूरस्थान्निहनिष्यन्ति मे शराः ।

54 ^{a}) D4 यथेष्ट- (for °ष्टम्). Dn2 D5 अस्त्र- ; D4 -शस्त्र- ; T G3. 4 इषु- (for अश्म-). —^{b}) B5 वर्षिष्ये च ; M3–5 प्रचरिष्ये (for प्रवर्षिष्ये). Ś1 K3 रणेग्रतः ; B Dc1 Dn1 पुनः पुनः ; D6 रणोत्कटः ; G1. 3. 4 M1. 2 रथे स्थितः (for रणे स्थितः). —^{c}) K1 अधोमुखैश् (for अयो°). D1 हि (for च). G2 विशिखैस् (for विहगैर्). —^{d}) T G2–4 तापयिष्ये (for द्राव°). D2. 4. 5. 7. 8 रथोत्तमान् (D4 °मं) ; D6 महारणे (for °रथान्). —^{e}) B1 Dc1 Dn1 D2. 4–8 परस्वधांश् ; G3. 4 °श्वथांश् (for °श्वधांश्). B Dc1 Dn D8 S (G5 missing) निशितान् (for विविधान्). —^{f}) Ś2 प्रमोक्ष्ये ; K4 B Dc1 Dn1 S (G5 missing) उत्स्र(Dn1 G1 °त्सृ)क्ष्ये (Dn1 °क्षे) ; Dn2 प्रसह्ये ; D2 प्रस्त्रक्ष्ये ; D3 उत्सृज्ये ; D4. 5 प्रस्रक्षे ; D6 उत्सृजे ; D7. 8 प्रसृक्ष्ये (for प्रसक्ष्ये). Dn2 D6 [ऽ]यं ; D4 [ए]कम् (for ऽहम्). D5 कथंचन (for असंशयम्).

55 ^{a}) D6 सोहं नारायणेनाद्य. —^{b}) Ś1 K3. 4 Dn1 D1. 3. 4 -तापनः ; Dn2 -सूदन ; S (G5 missing) -तापिना (for -तापन). —^{c}) G3. 4 शत्रून्विध्वंसयित्वा च. —^{d}) G1 M1. 2 पार्थिवान् (for पाण्ड°).

56 G1 M1. 2 read 56 for the first time after 52. —^{a}) D6 मिथ्यावादी (for मित्रब्रह्म-). Ś1 (*sup. lin.*) -कुरु- (for -गुरु-). B Dc1 Dn1 D1. 3–8 -द्रोही (for -द्वेषी). —^{b}) K1–3 Dc1 D1 जाल्मिकः ; D3 G2 जल्पकः ; D6 छद्मकश्. D6 च (for सु-). D4 जाल्मकः स विगर्हकः ; G1 M1. 2 (all first time) अल्पकः स च गर्हितः ; G1 M1. 2 (all second time) जाल्मः सत्सु विगर्हितः ; M4 जाल्मेष्वपि विग°. —^{c}) Ś2 K2. 3 G1 (second time). 3. 4 M1. 2 (last two both times). 3–5 पांचालापश(Ś2 °ष)दश् ; D2. 6 पंचालापसदश्. D1 चापि ; D2. 5. 7. 8 पापो ; D6 क्षुद्रो ; G1 (first time) नित्यं ; M1. 2 (both first time) राजन् (for चाद्य). D4 पांचालसद्दशात्पापो. —^{d}) K2 Dc1 Dn D4. 5. 8 विमोक्ष्यसे ; D3 न मोक्ष्यते ; D6 गमिष्यति (for विमोक्ष्यते). — After 56, G1 M ins. :

1366* एवमुक्त्वा ततो द्रौणिः शङ्खं दध्मौ स मारिष ।
पूरयन्पृथिवीं सर्वां सशैलवनकाननाम् ।
तस्य शङ्खस्वनं श्रुत्वा तव सैन्यानि मारिष ।
न्यवर्तन्त रणायैव भयं त्यक्त्वा महारथाः ।

57 ^{b}) D6 संन्यवर्तत वाहिनी. —^{d}) Ś2 D4 दध्मुः पुरुषसत्तम.

58 ^{a}) D8 भेर्यश्च (for भेरीश्च). Ś1 K3 D1 [अ]भ्या-

C. 7. 9025
B. 7. 195. 47
K. 7. 196. 45

भेरीश्चाभ्यहनन्हृष्टा डिण्डिमांश्च सहस्रशः ।
तथा ननाद वसुधा खुरनेमिप्रपीडिता ।
स शब्दस्तुमुलः खं द्यां पृथिवीं च व्यनादयत् ॥ ५८
तं शब्दं पाण्डवाः श्रुत्वा पर्जन्यनिनदोपमम् ।
समेत्य रथिनां श्रेष्ठाः सहिताः संन्यमन्त्रयन् ॥ ५९
तथोक्त्वा द्रोणपुत्रोऽपि तदोपस्पृश्य भारत ।
प्रादुश्चकार तद्दिव्यमस्त्रं नारायणं तदा ॥ ६०

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि षट्षष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६६ ॥

१६७

संजय उवाच ।
प्रादुर्भूते ततस्तस्मिन्नस्त्रे नारायणे तदा ।
प्रावात्सपृषतो वायुरनभ्रे स्तनयित्नुमान् ॥ १
चचाल पृथिवी चापि चुक्षुभे च महोदधिः ।
प्रतिस्रोतः प्रवृत्ताश्च गन्तुं तत्र समुद्रगाः ॥ २
शिखराणि व्यदीर्यन्त गिरीणां तत्र भारत ।
अपसव्यं मृगाश्चैव पाण्डुपुत्रान्प्रचक्रिरे ॥ ३
तमसा चावकीर्यन्त सूर्यश्च कलुषोऽभवत् ।

हनन्; K1 M1–4 [अ]भ्यहनद्; D3 व्यहनन्; D6 [अ]प्यनदन्; T [अ]प्यहनन् (for [अ]भ्यह°). K1 G1 M1–4 धृष्टा; K2 हृष्टान्; G4 दृष्ट्वा (for हृष्टा). —[b]) Ś K3 दिंडिमांश्च; K1. 2 D1 भिंडिपालान् (D1 °लाः); K4 Dn1 G3. 4 डिंडिभांश्च; Dc1 D4 डिंडिमांश्च; D2 भिंडिमालाः; D5 डिंडिमाश्च (for °मांश्च). —[c]) D6 T G2–4 ततो (for तथा). —[d]) D3 रथ- (for खुर-). D2. 4. 7. 8 -प्रकीर्तिता; D5 -प्रनादिता (for -प्रपीडिता). —[e]) Dn1 D4. 5. 8 तुमलः (for तुमुलः). Dn1 खं च; D3 सर्वां; D8 खं ख्यां (sic); S (G5 missing) जज्ञे (for खं द्यां). D6 दिशश्च प्रदिशः खं च. —[f]) D4. 7. 8 स (for च). D2. 4–6 व्यनादयन्; T G2–4 [अ]प्यनादयत्; G1 M1. 2 [अ]भिनादयन् (for व्यनादयत्). Ś K1–3 D1 तुमुलो ह्यन्व(D1 °नु)नादयत् (K1. 3 °न्); M3–5 पृथिवीमभि(M3 °नु)नादयन्.

59 [c]) D5 समेता (for समेत्य). —[d]) K4 B2–5 Dc1 Dn1 G1 M1. 2 चाप्यमंत्रयन्; B1 चोपमं°; Dn2 D2–5. 7. 8 समम°; D6 चाप्यमानयन्; T G2–4 M3–5 चाभ्यमंत्रयन् (for संन्यमन्त्र°).

60 [a]) D2. 5 तु (for ऽपि). —[b]) K4 B D (except D1) वारि; G1. 2 M1. 2 तत; G3. 4 तत्र (for तदा). D6 पाणिना (for भारत). —[d]) K4 तथा (for तदा).

Colophon om. in K1. 2: K5 G5 missing. —*Subparvan*: B1 नारायणास्त्रमोक्ष; B5 नारायणीय. —*Day of Drona's Generalship*: K4 पंचमदिवसयुद्धे. —*Adhy. name*: D1 अश्वत्थामा क्रुद्धः; D6 अश्वत्थामागर्जनं; Bom. ed. अश्वत्थामाक्रोधः. —*Adhy. no.* (figures, words or both): Dn1 196; D2 G1 M1. 2 189; D3 89; T G2. 3 190; G4 191; M3–5 188. —*Śloka no.*: Dc1 Dn1 50.

167

☞ This adhy. is missing in K5 G5 (cf. v. l. 7. 125. 14; 137. 9).

1 [a]) Ś K1–3 तदा (for ततस्). —[b]) Ś K2–4 D1 तथा; B (except B4) Dc1 Dn1 G2 प्रभो; D3 विभुः; D6 T G1. 3. 4 M विभो (for तदा). —[c]) Ś K1. 2 प्रायात्; D6 ववौ (for प्रावात्). B5 संपृषतो; Dn D2. 4–8 सपृष्टतो; G1 M सपृषितो; G4 सवृष्टितो (for सपृषतो).

2 [a]) Dn2 om. from पृथिवी up to प्रच (in 3[d]). D6 चेयं (for चापि). —[b]) D4 बलोदधिः (for महो°). —[c]) K1 D3. 4. 6–8 प्रतिश्रोतः (for °स्रोतः). —[d]) K2 समुद्रगः.

3 Dn2 om. up to प्रच (cf. v. l. 2). —[a]) Ś2 K1. 2. 4 B Dc1 Dn1 D1. 6 G1. 3. 4 M व्यशीर्यंत; D8 विशीर्यंते (for व्यदीर्यन्त). —[b]) T G3. 4 चारु; G1 M1. 2 चात्र; G2 चैव (for तत्र). —[c]) Ś2 अपसव्यान्मृगांश्चैव. —[d]) K4 B Dc1 Dn1 D1. 6 S (G5 missing)

संपतन्ति च भूतानि क्रव्यादानि प्रहृष्टवत् ॥ ४
देवदानवगन्धर्वास्त्रस्ता आसन्विशां पते ।
कथं कथाभवत्तीव्रा दृष्ट्वा तद्व्याकुलं महत् ॥ ५
व्यथिताः सर्वराजानस्तदा ह्यासन्विचेतसः ।
तद्दृष्ट्वा घोररूपं तु द्रौणेरस्त्रं भयावहम् ॥ ६

धृतराष्ट्र उवाच ।

निवर्तितेषु सैन्येषु द्रोणपुत्रेण संयुगे ।
भृशं शोकाभितप्तेन पितुर्वधममृष्यता ॥ ७
कुरूनापततो दृष्ट्वा धृष्टद्युम्नस्य रक्षणे ।
को मन्त्रः पाण्डवेष्वासीत्तन्ममाचक्ष्व संजय ॥ ८

संजय उवाच ।

प्रागेव विद्रुतान्दृष्ट्वा धार्तराष्ट्रान्युधिष्ठिरः ।
पुनश्च तुमुलं शब्दं श्रुत्वार्जुनमभाषत ॥ ९
आचार्ये निहते द्रोणे धृष्टद्युम्नेन संयुगे ।
निहते वज्रहस्तेन यथा वृत्रे महासुरे ॥ १०
नाशंसन्त जयं युद्धे दीनात्मानो धनंजय ।
आत्मत्राणे मतिं कृत्वा प्राद्रवन्कुरवो यथा ॥ ११
केचिद्भ्रान्तैः रथैस्तूर्णं निहतपार्ष्णियन्तृभिः ।

C. 7. 9040
B. 7. 166. 12
K. 7. 197. 12

पांडुसेनां; D2 पांडूंस्तत्र (for पाण्डुपुत्रान्).

4 a) B1.3.4 Dc1 Dn1 दिशोन्वकीर्यंत (hypermetric); D1.5 वा (D5 च) प्रकी°; D7.8 वाप्यकी°; S (except G3; G5 missing) चाभ्यकी° (for चाव°). — b) K1 भूयश्च (for सूर्यश्च).

5 b) N (K5 missing) G1 M ह्या(K4 B4 Dn2 त्वा-; B5 चा)सन्. — D5 om. 5cd. D8 om. 5c–6b. — c) D4 तत्र (for तीव्रा). Dn1 कथयंति भयं तीव्रं; D2 कथं कथं भवेत्तीव्रं; D3 कष्टं तथाभवत्तीव्रं; D6 कथं कथं भयं तीव्रं; D7 तदा चिंता समुत्पन्ना; G1 M1.2 तथा तदभवत्तीव्रं; M3–5 भयं तदाभवत्तीव्रं. — d) Dn1 D6 ते; G1 M1.2 च (for तद्). G3.4 तत्वा(G4 °त्रा)कुलं (for तद्व्या°). D7 नभः (for महत्).

6 D8 om. 6ab (cf. v. l. 5). — a) D6 तत्र (for सर्व-). — b) Ś K1–3 D1.2.5.7 तत्र; K4 B Dc1 Dn D3.4 त्रस्ताश्च; D6 सर्वे (for तदा). K4 B2.4 Dn2 चासन् (for ह्या°). Ś1 K3 नराधिप; Ś2 K1.2 D1 नरर्षभ; K4 B Dc1 Dn D2–5.7 विशां पते (for विचेतसः). — c) D2.6.8 तं; T G2–4 M1.2.5 ते (for तद्). B Dc1 Dn वै; T G4 M1–3.5 तद्; G1–3 M4 तं (for तु). — d) D2 शस्त्रं (for अस्त्रं). Ś K1–3 D1 महात्मनः; K4 महेत्मना (sic) (for भयावहम्). — After 6, G1 M ins.:

1367* पेतुराकाशगास्तत्र विमनस्का विशां पते ।
रोदसी च वियच्चैव सर्वं ज्वालासमावृतम् ।

[(L. 1) G1 M1.2 पेतुराकाशगान्यत्र (for the prior half). G1 M1.2 विमानानि (for विमनस्का). — M3–5 om. line 2.]

7 a) D7 सर्वेषु (for सैन्येषु). — c) D4 कोपाभि- (for शोकाभि-). D7 -भूतेन (for -तप्तेन). — d) D6 अपृच्छता (for अमृष्यता).

8 a) M3–5 उत्पततो (for आप°). — D4 om. (hapl.) 8b–9a. — b) B5 संयुगे (for रक्षणे). — c) D5.8 पांडवस्य (for °वेषु).

9 With 9, cf. 1370*. D4 om. 9a (cf. v. l. 8). — a) D6 विद्रुतं (for °तान्). D3 वीक्ष्य (for दृष्ट्वा). — b) D6 धार्तराष्ट्रं. — D4 om. 9c–12d. — c) Dn1 D7.8 तुमलं (for तुमुलं). Dn2 युद्धं (for शब्दं). — d) Ś1 K3 दृष्ट्वा (for श्रुत्वा). B D (D4 om.) T G1–4 M1.2 अथाब्रवीत् (for अभाषत).

10 D4 om. 10 (cf. v. l. 9). Before 10, B Dc1 Dn D2 ins. युधिष्ठिर उवाच.

11 D4 om. 11 (cf. v. l. 9). — a) K4 B Dc1 Dn1 D2.8 नाशंसंतो; Dn2 D1.7 नाशंसत; D6 आशंसंत (for नाशंसन्त). — b) D6 व्रीडमाना; G3 दीनमाना (for दीनात्मानो). Ś2 नरर्षभ; S (G5 missing) महारथाः (for धनंजय). — c) D5.6.8 -त्राण- (for -त्राणे). — d) K4 Dn2 D1.5–8 T G1–3 M1.2 यदा; B1–3.5 Dc1 Dn1 रणात्; B4 D3 M3–5 भयात् (for यथा). D2 कुरवः प्राद्रवन्यथा.

12 D4 om. 12 (cf. v. l. 9). — a) D2.5 किंचिद् (for केचिद्). Ś2 तूर्णैर् (for तूर्णं). — b) K4 B Dc1 Dn2 D1–3.7.8 G2 निहतैः; Dn1 T निहतः; D5.6 निहताः; G1 M3 न हत- (for निहत-). Ś1 K2 -प्राष्टि-; K1 -प्रष्टि-; K3 -प्राष्ट्रि; G1 M -प्राष्ठि-; G3.4 -प्राष्टि- (for -पार्ष्णि-). Ś2 K2 -यंत्रिभिः; D2 -वर्तिनः; D5.7.8 -वर्तिभिः; D6 -वर्तयः (sic) (for -यन्तृभिः). — c) Ś2

विपताकध्वजच्छत्रैः पार्थिवाः शीर्णकूबरैः ॥ १२
भग्ननीडैराकुलाश्वैरारुह्यान्ये विचेतसः ।
भीताः पादैर्हयान्केचित्त्वरयन्तः स्वयं रथैः ।
युगचक्राक्षभग्नैश्च द्रुताः केचिद्भयातुराः ॥ १३
गजस्कन्धेषु संस्यूता नाराचैश्चलितासनाः ।
शरार्तैर्विद्रुतैर्नागैर्हृताः केचिद्दिशो दश ॥ १४
विशस्त्रकवचाश्चान्ये वाहनेभ्यः क्षितिं गताः ।
संछिन्ना नेमिषु गता मृदिताश्च हयद्विपैः ॥ १५
क्रोशन्तस्तात पुत्रेति पलायन्तोऽपरे भयात् ।
नाभिजानन्ति चान्योन्यं कश्मलाभिहतौजसः ॥ १६
पुत्रान्पितॄन्सखीन्भ्रातॄन्समारोप्य दृढक्षतान् ।
जलेन क्लेदयन्त्यन्ये विमुच्य कवचान्यपि ॥ १७

M_{3-5} विपताका- ; D_3 T G_{2-4} निपातित- (D_3 °तैर्) (for विपताक-). K_3 $D_{3.5}$ -ध्वजैश्छत्रैः ; D_6 -ध्वस्तशस्त्रैः. — d) M_{3-5} पार्थिवैः (for °वाः). T $G_{3.4}$ जीर्ण- (for शीर्ण-). Dn_1 -कूबराः (for °रैः).

13 a) S (G_5 missing) भग्ननीळैर् (for °नीडैर्). B_2 आकुलाश्रैर् ; B_3 व्याकुलाश्वैर् ; Dn_2 $D_{4.5}$ आकुलैश्च (for °लाश्वैर्). D_6 भग्ननीडाकुलास्तत्र. — b) K_4 Dn_2 प्रारुह्यान्यान् ; $B_{2.5}$ आरुह्यान्यान् ; B_3 Dn_1 आरुग्णा- (B_3 °ग्ना)न्ये ; B_4 आरुग्णाश्च ; D_2 प्रारुह्यान्ये ; $D_{4.7.8}$ कौरवाश्च ; D_5 क्रिडीताश्च (sic) ; D_6 योधाः सर्वे (for आरुह्यान्ये). B_4 D_5 विशेषतः (for विचेतसः). — $B_{2.4}$ Dc_1 Dn_1 om. 13^{cd} ; B_3 reads the same on marg. — c) T G_{2-4} धीराः (for भीताः). $Ś_1$ K_3 हतैः ; $Ś_2$ $K_{1.2}$ हताः ; Dn_2 हयौ ; D_6 रथैः (for हयान्). — d) Dn_2 G_1 M त्वार(Dn_2 om. र)यंतः (for त्वर°). D_3 स्वकान् ; G_2 स्वकं (for स्वयं). Ś K (K_5 missing) Dn_2 $D_{1.3.4}$ रथान् ; B_5 तदा ; D_6 नराः ; $D_{7.8}$ हयान् (for रथैः). $B_{1.3}$ त्वरयंति स्वयं नराः ; D_2 °ति रथान्पुरा ; D_5 °तो रथद्विपान्. — e) $Ś_2$ $K_{1.2.4}$ $D_{1.6}$ भग्नैश्च युग(D_6 रथ)चक्राक्षैर् ; B Dc_1 Dn_1 भग्नाक्षयुगचक्रैश्च ; D_2 चक्राक्षभग्नैश्च द्रुतास्. — f) D_2 तत्र (for द्रुताः). $D_{2.3.6}$ S (G_5 missing) भयार्दिताः (for °तुराः). B Dc_1 Dn_1 व्याकृष्यंत (Dn_1 व्यकृष्यंते) समंततः. — After 13, B Dc_1 Dn_1 ins. :

1368* रथान्विशीर्णानुत्सृज्य पद्भिः केचिच्च विद्रुताः ।

— B Dc_1 Dn_1 cont. : Ś K (K_5 missing) Dn_2 D_{1-8} ins. after 13 :

1369* हयपृष्ठगताश्चान्ये कृष्यन्तेऽध्यच्युतासनाः ।

[$Ś_1$ K_3 कृष्यंतेवच्युताः शराः ; $Ś_2$ $K_{1.2}$ D_1 °ते विक्षताः शरैः (for the post. half).]

14 a) Ś K_{1-3} Dn_2 $D_{1.2.4.5.7.8}$ -स्कंधैश्च ; D_3 -स्कंधे च (for -स्कन्धेषु). D_4 श्रसंते ; $D_{7.8}$ स्त(D_8 स्व)स्तंतो ; G_2 निस्यूता ; $G_{3.4}$ च सुता (for संस्यूता). — b) B_2 D_3 चलिताशनाः. T G_{2-4} नागचैश्चापि पीडिताः. — c) B_5 संरब्धैर् ; D_4 शरार्तिर् ; D_5 °चिर् (for °तैर्). D_6 च द्रुतैर् ; M_4 विद्रुता (for °तैर्). Dn_2 शरार्तविकृतैर्नागैर् ; D_2 शरार्तिविद्रुता नागा ; T G_{2-4} °र्ताः प्रद्रुता नागैर्. — d) K_2 $D_{7.8}$ T G_{2-4} द्रुताः ; B_1 गताः ; Dc_1 $D_{1.2.5.6}$ हताः (for हृताः). Dn_2 दशा ; D_7 दशः.

15 a) D_2 विवस्त्र- ; $D_{3.6}$ विस्रस्त- (for विशस्त्र-). — b) T G_{2-4} समंततः (for क्षितिं गताः). — $D_{7.8}$ om. 15^c–16^b. — c) Ś $K_{1.3}$ D_1 संछन्ना (for संछिन्ना). Dn_2 $D_{4.5}$ तथा (for गता). K_4 B Dc_1 Dn_1 $D_{2.3}$ संछिन्ना नेमिभिश्चैव (D_3 °भी रथैर्) ; D_6 रथनेमिषु तत्रान्ये ; S (G_5 missing) संछिन्ना नेमिभिश्चान्ये. — d) Dc_1 Dn_1 सूदिताश् ; D_6 G_1 $M_{1.2}$ मर्दि° ; G_2 पति° (for मृदि°). D_3 च हयैर् ; S (G_5 missing) चापरे (for च हय-).

16 $D_{7.8}$ om. 16^{ab} (cf. v. l. 15). — a) Dn_2 क्रोधंतस् (for क्रोशं°). Ś K_{1-3} D_1 मित्रेति (for पु°). — b) Ś K_{2-4} D_2 पलायंते ; $B_{2.4}$ Dn_2 $D_{4.5}$ T G_2 °यंति ; D_3 °यंत (for °यन्तो). $Ś_2$ [ऽ]भवन् ; B_1 damaged (for भयात्). $G_{1.3.4}$ पलायंश्चापरे भ(G_3 ह)यात्. — c) D_7 वा (for च). $B_{1.3.4}$ Dc_1 Dn_1 D_6 नाभ्यजानंत चान्योन्यं.

17 a) D_6 M_{3-5} सखीन्पितॄन् (by transp.). G_3 पुत्रान् (for पितॄन्). — b) $Ś_1$ K_{1-3} दृढं ; D_7 दृढे (for दृढ-). Ś K_3 क्षताः ; K_1 कृतः ; K_2 श्रुताः (sic) ; D_{4-7} -व्रतान् (for -क्षतान्). — c) D_{4-8} [आ]क्लेदयंति (for क्लेद°). — d) $Ś_2$ $D_{4.7.8}$ च ; D_5 तु ; D_6 [उ]त (for [अ]पि). K_4 B Dc_1 D_2 विमुच्य कवचानपि (D_2 °चानिति). — After 17, S (G_5 missing) ins. :

1370* पलायनपराश्चान्ये योधाः शतसहस्रशः ।
अवस्थितं पुनर्दृष्ट्वा तव पुत्रस्य तद्बलम् ।
धर्मपुत्रो महाराज धनंजयमथाब्रवीत् ।

[(L. 1) G_1 $M_{1.2.5}$ यौधाः. — G_2 om. lines 2–3.]

18 M_3 om. 18^{ab}. — a) T $G_{1.2}$ $M_{1.2.4.5}$ ईदृशीं (for ता°). D_6 T G_{2-4} $M_{4.5}$ प्राप्तं ; G_1 $M_{1.2}$ प्राप्तां (for प्राप्य). — b) K_1 हते ; B_1 damaged (for हते). B_1 हतं बलं ; $D_{2.4.5}$ ध्रुवं (D_4 °वे) बलं ; D_6

अवस्थां तादृशीं प्राप्य हते द्रोणे द्रुतं बलम् ।
पुनरावर्तितं केन यदि जानासि शंस मे ॥ १८
हयानां हेषतां शब्दः कुञ्जराणां च बृंहताम् ।
रथनेमिस्वनश्चात्र विमिश्रः श्रूयते महान् ॥ १९
एते शब्दा भृशं तीव्राः प्रवृत्ताः कुरुसागरे ।
मुहुर्मुहुरुदीर्यन्तः कम्पयन्ति हि मामकान् ॥ २०
य एष तुमुलः शब्दः श्रूयते लोमहर्षणः ।
सेन्द्रानप्येष लोकांस्त्रीन्भञ्ज्यादिति मतिर्मम ॥ २१
मन्ये वज्रधरस्यैष निनादो भैरवस्वनः ।
द्रोणे हते कौरवार्थं व्यक्तमभ्येति वासवः ॥ २२
प्रहृष्टलोमकूपाः स्म संविग्नरथकुञ्जराः ।
धनंजय गुरुं श्रुत्वा तत्र नादं सुभीषणम् ॥ २३
क एष कौरवान्दीर्णानवस्थाप्य महारथः ।
निवर्तयति युद्धार्थं मृधे देवेश्वरो यथा ॥ २४

अर्जुन उवाच ।

उद्यम्यात्मानमुग्राय कर्मणे धैर्यमास्थिताः ।

C. 7. 9054
B. 7. 196. 26
K. 7. 197. 27

बलं यथा; G2 विशां पते (for द्रुतं बलम्). — After 18^ab, G1 M1.2 ins.:

1371* एवमेतद्द्रुतं भग्नं द्रोणे युधि निपातिते ।
अवस्थानमविन्दन्वै विक्षतं शरपीडितम् ।

— ^c) D4.5 आवर्तनं (for °र्तितं). — ^d) Dn2 D4.5 G2 येन (for यदि). K2 शंससे (for शंस मे).

19 ^a) B2 Dn2 ह्वेषतां; D1 हेषितां; D3 ह्वेषितां (for हेषतां). G3.4 शब्दं (for शब्दः). D2 हयानां हेषमाणानां. — ^b) D1 बृंहितां (for बृंहताम्). — Ś2 D1 om. 19^c–21^b. — ^c) K4 B Dc1 Dn1 -स्वनैश्च (for -स्वनश्च). B2 चैव; D6 चापि (for चात्र). — ^d) Dn1 विमीश्रः; T G2–4 वियति (for विमिश्रः). D4.5 महत् (for महान्).

20 Ś2 D1 om. 20 (cf. v. l. 19). — ^a) D4 हते (for एते). D6 ततः शब्दा महातीव्राः; S (G5 missing) एताः शब्दोर्मयस्तीव्राः. — ^b) D4 -संगरे; T G3.4 -सागरात्; G2 -संगमात् (for -सागरे). — ^c) K4 B2–5 Dn2 D2.3.7.8 उदीर्यंते; D4.5 G3.4 °र्यंत; G1 M °र्यंत्यः (for °र्यन्तः). — ^d) K4 B Dc1 Dn1 S (G5 missing) [अ]पि; D8 [इ]ह (for हि). S (G5 missing) देव(M4 °वि)ताः (for मामकान्). D6 कंपयतो वसुंधरां.

21 Ś2 D1 om. 21^ab (cf. v. l. 19). — ^a) D4.5 स (for य). K2 Dc1 Dn1 D4.5.7.8 तुमलः (for तुमुलः). — ^b) S (G5 missing) रोम- (for लोम-). Ś1 K (K5 missing) D6 कुंजराणां च बृंहतां (= 19^b). — ^c) Dn2 D4.6 [ए]व; D5 च (for [ए]ष). — ^d) K4 भंजाद्; Dn2 ग्रसेद्; D2.4.5 भंजेद्; D6–8 हन्याद् (for भञ्ज्याद्). S (G5 missing) व्यथयेतेति (M3–5 °दिति) मे मतिः.

22 ^a) Ś2 K1–3 D1 [ए]व (for [ए]ष). — ^b) Ś2 K1.2.4 D1.2 निनदो (for निनादो). K4 om. (hapl.) from भैर up to नादं (in 23^d). D2.7 भैरवः (for °व-). G3 M3–5 -स्वरः (for -स्वनः). D3 निनदो भैरवस्य च. — ^c) Ś K1–3 B2 D1 कौरवाणां (for °वार्थं).

23 K4 om. up to नादं (cf. v. l. 22). — ^a) Some MSS. -रोम- (for -लोम-). B3–5 Dn2 D2.4–8 T G2 M3 च (for स्म). Dn1 प्रहृष्टरूपरूपाः स्म. — ^b) Ś1 B Dc1 Dn D3.5.6 G4 संविग्ना; D2.7.8 संलग्न-; D4 विसंज्ञा; M3 सुविग्न- (for संविग्न-). K1 -कुंजरः; B Dc1 Dn -पुंगवाः; D2.4.5.7.8 -कूबराः (for -कुञ्जराः). — ^c) D4.5 भयं श्रुत्वा; D6 भयं दृष्ट्वा; S (G5 missing) सुसंत्रस्ताः (for गुरुं श्रुत्वा). D7.8 एवं धनंजयं श्रुत्वा. — ^d) D4.8 त्रस्त-; G1 M श्रुत्वा (for तत्र). K4 Dn2 D6 वि(Dn2 D6 बि)भीषणं (for सुभी°). Ś K3 त्रस्तानां गुरु(Ś2 रिपु)भीषणं; K1.2 D1 निनदं रिपुवारणं (K2 D1 °भीषणं); T G2–4 श्रुत्वा नादं विभीषणं.

24 Before 24, Ś K1–3 D1.3 ins. अर्जुन उवाच. — ^a) Ś2 एष यः; K (K5 missing) य एष (for क एष). Ś2 T G2–4 दीनान् (for दीर्णान्). D3 य एष कौरवेयाणाम्. — ^b) D3 अश्वत्थामा (for अवस्थाप्य). B2 महारथान्; D6 च वाहिनीं (for महारथः). — ^c) Ś1 K (K5 missing) युद्धार्थे; Ś2 संग्रामे; D2.6 S (G5 missing) युद्धाय (for °र्थं). — ^d) D3 दिवि; D6 युद्धे (for मृधे). Dc1 Dn1 देवासुरे (for देवेश्वरो). Ś2 युद्धार्थं वज्रभृद्यथा.

25 Ś K (K5 missing) D1.3 om. the ref. — ^a) D4 उद्यम्यात्मा समग्राय. — ^b) D4.5 कर्मणो; D6 °णा (for °णे). B Dc1 Dn1 वीर्यम् (for धैर्यम्). Ś K2.3 D4–6 आस्थितः. — ^c) G1 वमंति (for धमन्ति). — ^d) Dn1 D4.5.7.8 पश्य (for यस्य). Ś1 B2 Dc1 Dn1 G1 M1.2

C. 7. 9054
B. 7. 196. 27
K. 7. 197. 27

धमन्ति कौरवाः शङ्खान्यस्य वीर्यमुपाश्रिताः ॥ २५
यत्र ते संशयो राजन्न्यस्तशस्त्रे गुरौ हते ।
धार्तराष्ट्रानवस्थाप्य क एष नदतीति ह ॥ २६
ह्रीमन्तं तं महाबाहुं मत्तद्विरदगामिनम् ।
व्याख्यास्याम्युग्रकर्माणं कुरूणामभयंकरम् ॥ २७
यस्मिञ्जाते ददौ द्रोणो गवां दशशतं धनम् ।
ब्राह्मणेभ्यो महार्हेभ्यः सोऽश्वत्थामैष गर्जति ॥ २८
जातमात्रेण वीरेण येनोच्चैःश्रवसा इव ।
हेषता कम्पिता भूमिर्लोकाश्च सकलास्त्रयः ॥ २९
तच्छ्रुत्वान्तर्हितं भूतं नाम चास्याकरोत्तदा ।
अश्वत्थामेति सोऽद्यैष शूरो नदति पाण्डव ॥ ३०
योऽद्यानाथ इवाक्रम्य पार्षतेन हतस्तथा ।
कर्मणा सुनृशंसेन तस्य नाथो व्यवस्थितः ॥ ३१
गुरुं मे यत्र पाञ्चाल्यः केशपक्षे परामृशत् ।
तन्न जातु क्षमेद्द्रौणिर्जानन्पौरुषमात्मनः ॥ ३२
उपचीर्णो गुरुर्मिथ्या भवता राज्यकारणात् ।

अपाश्रिताः; B1 D2 समाश्रिताः; D4. 5. 7. 8 समास्थिताः (for उपाश्रिताः).

26 Before 26, G2 ins. अर्जुनः. — b) K1 व्यस्त- (for न्यस्त-). T G3. 4 गते (for हते). — c) Dn2 D4. 7. 8 धार्तराष्ट्रम् (for °राष्ट्रान्). Ś K3 अपाश्रित्य; K1. 2 D1 उपाश्रित्य; D7 अवस्थाय (for °स्थाप्य). — d) K2 M4 इह (for इति). Ś2 K2 च; K4 B2. 4 Dn2 M4 हि (for ह). D5 क एष निनदीति ह; D7 क एष ददतीति हा.

27 a) B (except B2) Dc1 Dn1 D6 श्रीमंतं (for ह्री°). — b) M4 om. मत्त. S (G5 missing) -मातंग- (for -द्विरद-). Ś2 D2. 6 -विक्रमं (for -गामिनम्). — After 27^{ab}, S (G5 missing) ins.:

1372* इन्द्रविष्णुसमं वीर्ये कोपेऽन्तकमिव स्थितम् ।
बृहस्पतिसमं बुद्ध्या नीतिमन्तं महारथम् ।

[(L. 1) G1 M इंद्राविष्णू- (for इन्द्रविष्णु-). M3–5 क्रोधे (for कोपे).]

— c) B Dc1 D6 S (G5 missing) आख्यास्यामि (for व्या°). K1 व्याख्यास्यास्युर्धर्माणं (sic); Dn1 D8 आ- (D8 व्या)ख्यास्यामुग्रकर्माणं; Dn2 D3 व्याग्रास्यमु°.

28 D6 repeats 28^{ab} after 28. — ^{ab}) S (G5 missing) transp. ददौ and गवां. D6 (second time) गोसहस्रमलंकृतं. — c) D8 महर्षिभ्यः (for महार्हेभ्यः). — d) K1 [अ]व-; K2 Dn2 D4. 7. 8 [ए]व (for [ए]ष). — After the second occurrence of 28^{ab}, D6 ins.:

1373* स एष नर्दति द्रौणिर्घर्मान्ते जलदो यथा ।

29 b) Ś1 K3 [इ]व हि; Ś2 B (except B5) Dc1 Dn1 यथा (for इव). — c) B1. 2 हेषता; D1 हेषितां; D3 हेषया (for हेषता). G3. 4 क्षपिता (for कम्पिता). — d) Dc1 Dn1 कंपितास्; D6 सजनास् (for सकलास्). S (G5 missing) लोकाश्चैव पृथग्विधाः.

30 a) B5 D4 तं श्रुत्वा; D3 उत्प्लुत्य (for तच्छ्रुत्वा). D4 [अं]तरिक्षं (for [अ]न्तर्हितं). D7 lacuna; G2 नादं (for भूतं). — b) K3 B Dc1 Dn तस्य; D2. 4. 5. 7. 8 यस्य (for चास्य). Ś K (K5 missing) D1. 2. 4. 5. 7. 8 प्रभुः; Dn2 प्रभो (for तदा). — c) B4 D5 [ऽ]प्येष; D6 [ऽ]द्यैव (for ऽद्यैष). — d) D5 नर्दति; D3 गर्जति (for नदति). Ś1 K3 पांडवाः; K4 D1 माधव; M1. 2 पांडवं (for पाण्डव).

31 a) B Dc1 Dn D2. 5–8 M4 ह्यनाथ; D4 हा नाथ (for ऽद्या°). Ś K (K5 missing) D1 योद्या(K1 योभ्या-; K2. 4 D1 यो ह्य)नाथवदाक्रम्य. — b) B1. 3. 5 Dc1 Dn D2. 4–8 तदा; S (G5 missing) मृधे (for तथा). — c) Ś2 सुनृशंस्येन (for °सेन). — d) Ś2 तथा (for तस्य). D6 ह्युपस्थितः; T1 ह्यप° (for व्यव°).

32 a) D3 S (G5 missing) मे यच्च; D6 एव च (for मे यत्र). D5 पांचालः. — b) Ś1 K1. 2. 4 B3. 5 D1 परामृषत्; D4 °मृशन्. — c) Dn2 तत्र (for तन्न). T G1–4 M1. 2 सहेद् (for क्षमेद्). M3 न जातु क्षमते द्रौणिर्. — After 32, G4 ins.:

1374* स हि तेनैव नः सर्वान्क्षपयेदिति मे मतिः ।

33 a) K1. 2 उपशीर्णो; K4 D1 °दीर्णो; G1 °जीर्णो (for °चीर्णो). D6 भक्त्या (for मिथ्या). — c) D6 तात (for नाम). — d) D5 सोनर्थः (for सोऽधर्मः). — After 33, K4 B Dc1 Dn1 D1. 3. 5 ins.:

1375* चिरं स्थास्यति चाकीर्तिस्त्रैलोक्ये सचराचरे ।
रामे वालिवधाद्यद्वदेवं द्रोणे निपातिते ।

[(L. 1) Dn1 त्रैलोके (for °क्ये). — (L. 2) D5 रामे वालिवधायेव (for the prior half). D3 तथा (for एवं). D5 यद्द्रोणो विनिपातितः (for the post half).]

धर्मज्ञेन सता नाम सोऽधर्मः सुमहान्कृतः ॥ ३३
सर्वधर्मोपपन्नोऽयं मम शिष्यश्च पाण्डवः ।
नायं वक्ष्यति मिथ्येति प्रत्ययं कृतवांस्त्वयि ॥ ३४
स सत्यकञ्चुकं नाम प्रविष्टेन ततोऽनृतम् ।
आचार्य उक्तो भवता हतः कुञ्जर इत्युत ॥ ३५
ततः शस्त्रं समुत्सृज्य निर्ममो गतचेतनः ।
आसीत्स विह्वलो राजन्यथा दृष्टस्त्वया विभुः ॥ ३६
स तु शोकेन चाविष्टो विमुखः पुत्रवत्सलः ।
शाश्वतं धर्ममुत्सृज्य गुरुः शिष्येण घातितः ॥ ३७
न्यस्तशस्त्रमधर्मेण घातयित्वा गुरुं भवान् ।
रक्षत्विदानीं सामात्यो यदि शक्नोषि पार्षतम् ॥ ३८
ग्रस्तमाचार्यपुत्रेण क्रुद्धेन हतबन्धुना ।
सर्वे वयं परित्रातुं न शक्ष्यामोऽद्य पार्षतम् ॥ ३९
सौहार्दं सर्वभूतेषु यः करोत्यतिमात्रशः ।
सोऽद्य केशग्रहं श्रुत्वा पितुर्धक्ष्यति नो रणे ॥ ४०
विक्रोशमाने हि मयि भृशमाचार्यगृद्धिनि ।
अवकीर्य स्वधर्मं हि शिष्येण निहतो गुरुः ॥ ४१
यदा गतं वयो भूयः शिष्टमल्पतरं च नः ।

C. 7. 9072
B. 7. 196. 44
K. 7. 197. 46

— After the above, D5 reads 38–43.

34 The portion of the text from 34[a] up to श in (7. 168. 26[a]) is lost in Ś2 on missing folios. —[b]) K3 स मे (for मम). D6 स (for च). —[c]) D3 न स (for नायं). K4 वक्षति; Bom. ed. वदति (for वक्ष्यति).

35 Ś2 missing (cf. v. l. 34). —[b]) D7. 8 त्वया; G1 M1. 2 सता (for ततो). Dn2 वृतं; D2. 3 भृशं; D4. 5. 8 नृप (for ऽनृतम्). —[d]) D8 हत- (for हतः).

36 Ś2 missing (cf. v. l. 34). —[a]) Ś1 K1. 3 शब्दं (for शस्त्रं). G4 ततः स शस्त्रमुत्सृज्य. —[b]) D4 मर्मगो (for निर्ममो). —[c]) Ś1 K (K5 missing) D1 च; B Dc1 Dn D3 सु-; G1 M1. 2 नो (for स). —[d]) Dn1 तथा (for त्वया). Ś1 K (K5 missing) प्रभुः; M3–5 गुरुः (for विभुः).

37 Ś2 missing (cf. v. l. 34). —[a]) B Dc1 Dn D2. 4–8 स तु (Dn2 कृत-) शोकसमाविष्टो. —[b]) D5 विह्वलः (for विमुखः). B5 पुत्रवासनः; M4 lacuna (for °वत्सलः). —[c]) D6 तमेव धर्मनिर्मुक्तः. —[d]) Bom. ed. शस्त्रेण (for शिष्येण). K2 Dn1 पातितः (for घा°). Dn2 D2. 4. 5. 7. 8 शिष्येण निहतो गुरुः; D6 शिष्यो गुरुमघातयत्.

38 Ś2 missing (cf. v. l. 34). D2. 4. 7. 8 om. (hapl.) 38–43; D5 reads the same after 1375*. —[b]) D5 पातयित्वा (for घात°). D6 द्विजं (for भवान्). —[c]) Ś1 K3 यदि तु (for रक्षतु). K3 साम्भ्यो (for सामात्यो). K1. 2 D1 इदानीं रक्षितुं राजन्; D6 रक्षेदानीं सहामात्यो. —[d]) M4. 5 युधि (for यदि). B1. 4 G1. 4 M1. 2 शक्नोति; B2 Dc1 Dn शक्नोसि (for शक्नोषि). B2 D5 पार्थिव; G1 पार्षत; M4 lacuna (for पार्षतम्).

39 For the sequence in D5, cf. v. l. 38. Ś2 missing (cf. v. l. 34). D2. 4. 7. 8 om. 39 (cf. v. l. 38). Ś1 K3 om. (hapl.) 39. —[b]) K1. 2 D1. 5 युद्धेनि- (for क्रुद्धेन). —[c]) Dc1 Dn1 सर्वैरि(Dn1 °र)यं (for सर्वे वयं). —[d]) B Dn1 D1. 6 शक्यामो; Dn2 corrupt (for शक्ष्यामो). G4 [ऽ]त्र (for ऽद्य).

40 For the sequence in D5, cf. v. l. 38. Ś2 missing (cf. v. l. 34). D2. 4. 7. 8 om. 40 (cf. v. l. 38). —[a]) Dn2 सौहार्दे; D3 सुहर्षं (for सौहार्दं). Ś1 K1–3 D1. 3. 5 -युद्धेषु; B2 -शिष्येषु; D6 -युद्धेन (for -भूतेषु). —[b]) B Dc1 Dn D3. 5 -मानुषः (D3 °षं); D6 -दुर्जयः; T G2–4 M3–5 -मात्रतः (for -मात्रशः). —[c]) D5 [ऽ]यं (for ऽद्य). —[d]) K1 Dn1 D5 वक्ष्यति (for ध°). B5 वो (for नो). D3 प्रतिधक्ष्यति * रणे.

41 For the sequence in D5, cf. v. l. 38. Ś2 missing (cf. v. l. 34). D2. 4. 7. 8 om. 41 (cf. v. l. 38). —[a]) D6 च (for हि). —[b]) Ś1 D1 -गृध्रिनि; K1 -मूर्द्धनि (for -गृद्धिनि). —[c]) K1. 2 D1 अवाकीर्य; K4 D3. 5 G1 M1. 2 अपा°; D6 अप° (for अव°). Dn2 स्वयं धर्मं (for स्वधर्मं हि). B Dc1 Dn1 अपाकीर्य स्वकं धर्मं.

42 For the sequence in D5, cf. v. l. 38. Ś2 missing (cf. v. l. 34). D2. 4. 7. 8 om. 42 (cf. v. l. 38). —[a]) D5 तदा; D6 M3–5 यथा (for यदा). Dn1 वचो (for वयो). —[b]) Ś1 K1. 2. 4 D1 वचः; K2 (*sup. lin.*) हि नः; B5 च तत्; D6 वयः (for च नः).

C. 7. 9072
B. 7. 196. 44
K. 7. 197. 46

तस्येदानीं विकारोऽयमधर्मो यत्कृतो महान् ॥ ४२
पितेव नित्यं सौहार्दात्पितेव स हि धर्मतः ।
सोऽल्पकालस्य राज्यस्य कारणान्निहतो गुरुः ॥ ४३
धृतराष्ट्रेण भीष्माय द्रोणाय च विशां पते ।
विसृष्टा पृथिवी सर्वा सह पुत्रैश्च तत्परैः ॥ ४४
स प्राप्य तादृशीं वृत्तिं सत्कृतः सततं परैः ।
अवृणीत सदा पुत्रान्मामेवाभ्यधिकं गुरुः ॥ ४५
अक्षीयमाणो न्यस्तास्त्रस्त्वद्वाक्येनाहवे हतः ।
न त्वेनं युध्यमानं वै हन्यादपि शतक्रतुः ॥ ४६
तस्याचार्यस्य वृद्धस्य द्रोहो नित्योपकारिणः ।
कृतो ह्यनार्यैरस्माभी राज्यार्थे लघुबुद्धिभिः ॥ ४७
पुत्रान्भ्रातॄन्पितॄन्दारान्जीवितं चैव वासविः ।
त्यजेत्सर्वं मम प्रेम्णा जानात्येतद्धि मे गुरुः ॥ ४८
स मया राज्यकामेन हन्यमानोऽप्युपेक्षितः ।

— ^{c}) G2–4 M3–5 कस्य (for तस्य). Dn2 corrupt; S (G5 missing) विरोधोयं (for विकारोऽयं). — ^{d}) K1. 2 D6 यः; K4 B3. 5 Dc1 Dn D3 G2 M3. 5 [ऽ]यं (for यत्).

43 For the sequence in D5, cf. v. l. 38. Ś2 missing (cf. v. l. 34). D2. 4. 7. 8 om. 43 (cf. v. l. 38). — ^{b}) G1 M1. 2 [ए]व (for [इ]व). Ś1 K3 D6 हि स (by transp.); K4 B1–4 Dc1 Dn M3 हि च; M4. 5 च हि. K1. 2 D1. 3 यः (D3 स) पितेव धर्मतः; B5 पिता चैवमधर्मवित्; D5 पितेव स हि धर्मवित्. — ^{c}) D8 राष्ट्रस्य (for राज्यस्य). — ^{d}) K1. 2. 4 B Dc1 Dn D1. 3. 5. 6 घा(K1 D6 पा)तितो (for निहतो).

44 Ś2 missing (cf. v. l. 34). — ^{ab}) D7. 8 भीष्मेण (for भीष्माय). D4 कर्णाय (for द्रोणाय). T G2–4 M3–5 महात्मने (for विशां पते). G1 M1. 2 द्रोणाय धृतराष्ट्रेण भीष्माय च महात्मने. — ^{c}) D6 G3. 4 M3. 4 निसृष्टा (for वि°).

45 Ś2 missing (cf. v. l. 34). D6 om. 45. — ^{a}) K2. 4 B Dc1 Dn D2. 4. 5. 7. 8 G1. 2 M सं-; G4 तत् (for स). D8 वृत्तीं (for वृत्तिं). — ^{b}) D4. 5. 7. 8 सत्कृत्य (for सत्कृतः). — ^{c}) K1. 2 D1. 7 अवृणीत (for अवृ°). B1–4 Dc1 Dn वृणीते सततं पुत्रान्; S (G5 missing) ब्रवीति सततं पुत्रान्. — ^{d}) D8 तमो वा (sic); S (G5 missing) त्वामेव (for मा°). K1 [अ]त्यधिकं; K3 M4 [अ]भ्यधिको (for °धिकं). Dn1 परं; D5 विभुः (for गुरुः).

46 Ś2 missing (cf. v. l. 34). — ^{a}) Ś1 K1. 3 D1 प्रक्षीयमाणो (Ś1 °नो); K2 B Dc1 Dn S (G5 missing) अवेक्ष(Dc1 Dn1 G4 °क्ष्य)माणः; K4 अक्षीयमानो; D6 प्रक्षीयमाणे (for अक्षीयमाणो). Dn2 om. from न्यस्त up to युद्धमानं (in 46^{c}). K2 reads from न्यस्तास्त्र up to हतः (in 46^{b}) twice. K2 (second time) B Dc1 Dn1 S (G5 missing) त्वां मां च; D2 न्यस्तास्त्रास (for °स्त्रस्). — ^{b}) K2 (second time) नैष्ट्र्व्यैद् (sic); B Dc1 Dn1 न्यस्तास्त्रश्च; D2. 4 तद्वाक्येन (for त्वद्वा°). S (G5 missing) मार्दवात्सततं गुरुः. — ^{c}) K1 D8 T G3 त्वेवं; D4–8 हि तं (for त्वेनं). D3. 5. 7 हि (for वै).

47 Ś2 missing (cf. v. l. 34). — ^{a}) B1 अस्य (for तस्य). G1 [अ]कृद्धस्य; M3–5 क्रुद्धस्य (for [आ]-चार्यस्य). D3 तस्मादार्यस्य वृद्धस्य; D6 तस्माद्गुरोश्च वृ°; T G2–4 M1. 2 तस्याक्रुद्धस्य वीरस्य. — ^{b}) D6 कृतो द्रोहो-पकारिणा. — ^{c}) D3 [ऽ]पि (for हि). D6 कृतं ह्यकार्य-मस्माभी. — ^{d}) D7 लुब्ध- (for लघु-). — After 47, K4 B Dc1 Dn D1 ins. :

1376* अहो बत महत्पापं कृतं कर्म सुदारुणम् ।
यद्राज्यसुखलोभेन द्रोणोऽयं साधु घातितः ।

[(L. 1) B1 सुदुष्करं (for सुदारुणम्). — (L. 2) K4 Dn2 D1 युधि (for साधु). K4 Dn2 पातितः (for घा°).]

48 Ś2 missing (cf. v. l. 34). — ^{a}) Dn2 पितॄन् (for पुत्रान्). T G3. 4 transp. भ्रातॄन् and दारान्. Dn2 D4. 5. 7. 8 सुतान् (for पितॄन्). — ^{b}) D6 चापि (for चैव). — ^{c}) S (G5 missing) अपि (for मम). — ^{d}) K2. 4 B Dc1 Dn1 D1 एवं (for एतद्). D6 मां (for मे).

49 Ś2 missing (cf. v. l. 34). — ^{a}) D4. 5 न (for स). D2 -कर्मेण (for -कामेन). B4 सोयमद्य महाबाहो. — ^{b}) T G2–4 M3–5 पाल्यमानो (for हन्य°). K2. 4 D1. 8 G1 M1. 2 [ऽ]प्युपेक्षितः; B Dc1 Dn1 D2. 5. 6 M3–5 ह्युपे° (for ऽप्युपे°). D3 ग्रहमाण उपेक्षितः (sic). — ^{d}) G1 M प्राप्तोषि (M3–5 °मि) (for प्राप्तो-ऽसि). B Dc1 Dn1 D3. 4. 7 प्रभो (for विभो).

50 Ś2 missing (cf. v. l. 34). — ^{a}) D1 ब्रह्माणं (for ब्राह्मणं). — ^{b}) B2 Dc1 Dn1 महा- (for यथा).

तस्मादवाक्शिरा राजन्प्राप्तोऽस्मि नरकं विभो ॥ ४९
ब्राह्मणं वृद्धमाचार्यं न्यस्तशस्त्रं यथा मुनिम् ।
घातयित्वाद्य राज्यार्थे मृतं श्रेयो न जीवितम् ॥ ५०

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि सप्तषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६७ ॥

१६८

संजय उवाच ।
अर्जुनस्य वचः श्रुत्वा नोचुस्तत्र महारथाः ।
अप्रियं वा प्रियं वापि महाराज धनंजयम् ॥ १
ततः क्रुद्धो महाबाहुर्भीमसेनोऽभ्यभाषत ।
उत्स्मयन्निव कौन्तेयमर्जुनं भरतर्षभ ॥ २
मुनिर्यथारण्यगतो भाषसे धर्मसंहितम् ।
न्यस्तदण्डो यथा पार्थ ब्राह्मणः संशितव्रतः ॥ ३
क्षतात्त्राता क्षताज्जीवन्क्षान्तस्त्रिष्वपि साधुषु ।
क्षत्रियः क्षितिमाप्नोति क्षिप्रं धर्मं यशः श्रियम् ॥ ४
स भवान्क्षत्रियगुणैर्युक्तः सर्वैः कुलोद्वहः ।

C. 7. 9086
B. 7. 197. 5
K. 7. 198. 5

— [c]) D3 S (G5 missing) राज्यार्थं (for °र्थे). D6 पातयित्वाद्य संग्रामे. — [d]) T G3. 4 मृतिः (for मृतं).

Colophon : Ś2 K5 G5 missing. — *Sub-parvan :* B1 नारायणास्त्रमोक्ष. — *Day of Droṇa's Generalship :* K1 पंचमे युद्धदिवसे; K2 पंचमे दिवसे; K4 पंचमदिवसयुद्धे. — *Adhy. name :* B2 D6 अर्जुनवाक्यं. — *Adhy. no.* (figures, words or both) : Dn1 197; D2 199; D3 90; T G2. 3 191; G1 M1. 2 190; G4 192; M3. 5 189; M4 179. — *Śloka no. :* Dc1 Dn1 53.

168

☞ This adhy. is missing in K5 G5 (cf. v. l. 7. 14; 125. 137. 9).

1 Ś2 missing up to श (in 26[a]) (cf. v. l. 7. 167. 34). — [b]) G2 तस्य (for तत्र). — [c]) Dn2 om. (hapl.) वा प्रियं. B2 G1 च (for वा). D2 प्रियं वा अप्रियं वापि.

2 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — [a]) Ś1 K1. 2 D1 महाराज (for °बाहुर्). — [b]) D2 ह्यभाषत. — D2. 4. 5 G3 om. 2[cd]; D7 om. 2[c]-3[d]. — [c]) K4 B Dc1 Dn T G2. 4 M3-5 कुत्सयन्; G1 M1. 2 भर्त्स° (for उत्स्म°). — [d]) D6 अर्जुनं पुरुषर्षभं.

3 Ś2 missing (cf. v. l. 1). D7 om. 3 (cf. v. l. 2). — [a]) D4. 8 -गतं (for -गतो). — [b]) K4 B3 Dn2 D1. 3. 6 भाषते (for °से). B2 Dn2 -संहितां; D2 -संगतं (for -संहितम्). — [c]) D1 -धर्मो (for -दण्डो). — [d]) K1 Dn1 D4-6. 8 शंसित- (for संशित-).

4 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — [a]) K3. 4 B Dc1 Dn2 D1-3. 7 S (G5 missing; M5 [*sup. lin.*] क्षतत्राता; Dn1 क्षत्रजातान् (for क्षतात्त्राता). K1 Dn2 क्षताजीवं; B5 D4. 5 क्षताजीवः; D6 क्षतो जीवन्; D7 क्षता जीवन् (sic); D8 क्षता जीवन्; T G2. 3 क्षताजीवी; G1 M1-4. 5 (*sup. lin.*) क्षताजीवः; G4 क्षताजीवी; M5 (orig.) क्षताज्जीर्णः (for क्षताज्जीवन्). — [b]) K3 क्षातुस्त्रिषु (sic); K4 B1-4 Dn2 D2 क्षंता स्त्रीषु; D1 क्षता त्रिषु; D4 क्षतस्त्रिषु; T G2-4 M क्षांतस्त्रीषु; G1 क्षांतश्रीषु (for क्षान्तस्त्रिषु). Ś1 K (K5 missing) एव; Dn2 D4. 5. 7. 8 S (G5 missing) अथ (for अपि). D3 क्षांतस्त्रीष्वप्यसाधुषु; D6 क्षतस्तिष्ठेत सा°. — [c]) M1. 2 क्षांतिम् (for क्षितिम्). — [d]) D7. 8 प्रियं (for क्षिप्रं). B1 D1 G1 धर्म- (for धर्मं). K4 B3-5 Dc1 Dn D3 क्षिप्रं धर्मं (Dc1 Dn D3 °र्मं-) यशः श्रियः; D2. 6 क्षितिं धर्मयशस्करी (D6 °रीं); D4. 5 क्षत्रध(D5 °त्रं ध)र्मयशस्करं.

5 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — [b]) K1 B5 D1. 3-5. 7. 8 T G1. 3. 4 M1. 2 कुलोद्वह; M3-5 कुरूद्वह (for कुलोद्वहः). D6 युक्तः क्षत्रगुणान्वितः. — [c]) K3 T G1. 3 M1. 2 वाच्यं; K4 B1. 3-5 Dc1 Dn D2. 8 G2. 4 M5 वाचं; B2 चारं (for वाक्यं). D6 अविज्ञाय यथा वाचो. — [d]) Dn1 नाप- (for नाद्य). — After 5, G1 M ins. :

C. 7. 9086
B. 7. 197. 5
K. 7. 198. 5

अविपश्चिद्यथा वाक्यं व्याहरन्नाद्य शोभसे ॥ ५
पराक्रमस्ते कौन्तेय शक्रस्येव शचीपतेः ।
न चातिवर्तसे धर्मं वेलामिव महोदधिः ॥ ६
न पूजयेत्त्वा कोऽन्वद्य यत्त्रयोदशवार्षिकम् ।
अमर्षं पृष्ठतः कृत्वा धर्ममेवाभिकाङ्क्षसे ॥ ७
दिष्ट्या तात मनस्तेऽद्य स्वधर्ममनुवर्तते ।
आनृशंस्ये च ते दिष्ट्या बुद्धिः सततमच्युत ॥ ८
यत्तु धर्मप्रवृत्तस्य हृतं राज्यमधर्मतः ।
द्रौपदी च परामृष्टा सभामानीय शत्रुभिः ॥ ९
वनं प्रव्राजिताश्चास्म वल्कलाजिनवाससः ।
अनर्हमाणास्तं भावं त्रयोदश समाः परैः ॥ १०
एतान्यमर्षस्थानानि मर्षितानि त्वयानघ ।
क्षत्रधर्मप्रसक्तेन सर्वमेतदनुष्ठितम् ॥ ११
तमधर्ममपाक्रष्टुमारब्धः सहितस्त्वया ।

1377* वर्तमाने यथा पापे उग्रकर्मणि भारत ।
स्वधर्ममनवस्थाप्य किमेतानि प्रभाषसे ।

[(L. 1) G1 M1. 2 वर्तमानो (for °माने).]

6 Ś2 missing (cf. v. l. 1). D2 om. (hapl.) 6–7. —[a]) D6 विजय (for कौन्तेय). —[c]) G1 M1. 2 चातिवर्तते (for °से).

7 Ś2 missing (cf. v. l. 1). D2 om. 7 (cf. v. l. 6). —[a]) D6–8 सं- (for न). Ś1 K1–3 कोपयेत् (for पूजयेत्). K1 मां; K4 B Dc1 Dn D1. 6. 7 M3–5 त्वां; D3 हि (for त्वा). T G3. 4 M3–5 ह्यत्र; G1 M1. 2 ह्यद्य (for ऽन्वद्य). D4. 5 संपूजयित्वा कोन्वद्य; G2 न पूजयित्वा को ह्यत्र. —[b]) D6 T G3. 4 यस् (for यत्). G3 -वर्षकं; M3 -वार्षिकः. —[c]) Dn1 अधर्मं; D4 स्वमर्षं; D5 स्वधर्मं; D6 असत्यं (for अमर्षं). —[d]) D4. 5 अति-; T G2–4 अनु- (for अभि-). K1. 2. 4 D1 -रक्षसे; Dc1 Dn1 -भाषसे (for -काङ्क्षसे). D6 सत्यमेवाद्य शोचसे. — After 7, D6. 7 ins.:

1378* अहमावारयिष्यामि गदया सर्वकौरवान् ।
त्वया विना यदि महीं धर्मपुत्राय धीमते ।
न दद्यां पञ्चमे प्राप्ते दिवसे नास्मि क्षत्रियः ।

8 Ś2 missing (cf. v. l. 1). —[a]) D4–6 नमस् (for मनस्). —[b]) D4. 5 अनुवर्तसे (for °र्तते). —[cd]) Ś1 K3 M1. 2 आनृशंस्यं च; D4–6 °शंस्येन; D7 °शंस्येव (for °शंस्ये च). D3 शमे (for च ते). S (G5 missing) transp. दिष्ट्या and बुद्धिः. D3 तुभ्यं (for बुद्धिः). D7. 8 संततम् (for स°). Ś1 K3 Dn1 G4 अच्युता; M4 अप्युत (for अच्युत). D4 बुद्धिः संततं ते च्युतं (sic). — After 8, G1 M3. 4 ins. 1393*, repeating it after 7. 170. 8.

9 Ś2 missing (cf. v. l. 1). —[a]) B (except B5) Dn1 यत्र; G2 तत्तु (for यत्तु). D7. 8 यत्तु धर्माप्रवृत्तस्य. —[b]) D1. 7. 8 हृतं (for हृतं). —[c]) D1 पराक्लिष्टा (for °मृष्टा). —[d]) D6 बंधुभिः (for शत्रुभिः). K1 समानीय च शत्रुभिः. — After 9, G1 M ins.:

1379* कथं वृद्धेषु तिष्ठत्सु धार्मिकेषु महत्सु च ।
द्रौपदी प्राप्नुयात्क्लेशं वेश्या योषेव भारत ।
किमु तेषां बिल्वफलं मुखे ह्यासीन्महात्मनाम् ।
उताहो बधिरा ह्यासन्मूका वापि धनंजय ।
अन्धा वसंस्तदा ते तु यैश्च नोक्तं हितं वचः । [5]
अथ तत्र भवेद्धर्मो न चैवात्रास्त्यनार्यकम् ।
अनुरूपं कृतं चापि भीष्मद्रोणकृपादिभिः ।
पुत्रैः शिष्यैश्च यत्सार्धं संनद्धा योद्धुमाहवे ।

[(L. 3) G1 केषां (for तेषां). G1 M1. 2 फलं तत्र (for बिल्वफलं). G1 M1. 2 पार्थ (for मुखे). —(L. 5) G1 के (for ते).]

10 Ś2 missing (cf. v. l. 1). —[a]) D3 वयं (for वनं). B4. 5 Dn1 D4 M4 प्रव्रजिताश्च; Dn2 प्रव्रजि° (for प्रव्राजि°). K3 B3. 4 Dn2 T G1. 3 M (except M3) च स्म (for चास्म). —[b]) M3 -वासिनः (for -वाससः). —[c]) Dc1 Dn1 तत्तावत् (for तं भावं). D6 अनीहमानास्तान्भावांस्. — After 10, S (G5 missing) ins.:

1380* बहूनि क्षाम्य शत्रूणां सत्यधर्मरता वयम् ।
तथा तन्मर्षयित्वा तु यथा ते उत्पथस्थिताः ।

[(L. 2) G1 यथा (for तथा). G1 उपतस्थिताः (sic); M1. 4 उत्पथि स्थिताः; M3. 5 °थे स्थिताः (for °थस्थिताः).]

11 Ś2 missing (cf. v. l. 1). —[b]) K4 B Dc1 Dn1 मया (for त्वया). M4 विभो (for [अ]नघ). —[c]) Dc1 धर्मे क्षेत्रे; Dn1 धर्मक्षेत्र- (for क्षत्रधर्म-). Dn1 om. सक्तेन. D3 -प्रयुक्तेन (for -प्रस°).

12 Ś2 missing (cf. v. l. 1). —[a]) Ś1 K1–3 तद्; D5 त्वम् (for तम्). D8 अधर्म्यम् (for अधर्मम्). Ś1 K1 D1 उपाक्रष्टम्; K2 अपाक्रष्टं; K3 उपाकृष्टम्; K4

सानुबन्धान्हनिष्यामि क्षुद्रान्राज्यहरानहम् ॥ १२
त्वया तु कथितं पूर्वं युद्धायाभ्यागता वयम् ।
घटामश्च यथाशक्ति त्वं तु नोऽद्य जुगुप्ससे ॥ १३
स्वधर्मं नेच्छसे ज्ञातुं मिथ्या वचनमेव ते ।
भयार्दितानामस्माकं वाचा मर्माणि कृन्तसि ॥ १४
वपन्व्रणे क्षारमिव क्षतानां शत्रुकर्शन ।
विदीर्यते मे हृदयं त्वया वाक्शल्यपीडितम् ॥ १५
अधर्ममेतद्विपुलं धार्मिकः सन्न बुध्यसे ।
यत्त्वमात्मानमस्मांश्च प्रशंस्यान्न प्रशंससि ।
यः कलां षोडशीं त्वत्तो नार्हते तं प्रशंससि ॥ १६
स्वयमेवात्मनो वक्तुं न युक्तं गुणसंस्तवम् ।
दारयेयं महीं क्रोधाद्विकिरेयं च पर्वतान् ॥ १७

C. 7. 9099
B. 7. 197. 16
K. 7. 198. 20

D6 अपाकृष्टं; B1 अपाक्रोष्टुम्; B2 °कृष्टुम्; Dn2 समाकृष्टं; D3 अनाविष्टं; D4.5 मयाद(D5 °याक्र)ष्टं; D7.8 मया क्रष्टुम्; G1 M उपक्रो(M1.2 °क्र)ष्टुम् (for अपाक्रष्टुम्). — b) K2.4 Dn2 D3–5 स्मृत्वाद्य; D7.8 M1.2 आरब्धं. Ś1 K2 D1.4.5 सहितं (for °तस्). D4 पुरा (for त्वया). K1.3 आरब्धमहतं त्वया (sic); D2 स्मृत्वाध्वं सहिते त्वया (sic); D6 आरब्धं सहितं त्व°. — c) M1 अनुबंधान्. — d) D3 क्षिप्रं (for क्षुद्रान्). D4 अयं. S (G5 missing) क्षुद्रानेतान्सहस्रशः (G1 M1.2 °न्न संशयः).

13 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — a) B Dc1 Dn1 D2 हि; D4–8 नु (for तु). B Dn2 D3.6 S (G5 missing) कथिते (D6 °ता); D6 (also) व्यथिता (for कथितं). Dn2 पूर्वे (for पूर्वं). — b) K2 अभ्यगता (sic); B1 G1 M1.2 अभिगता; Dn2 D2.5.7 अभ्युद्यता; D4 अभ्युदिता (for अभ्यागता). D8 युद्धायाद्यता वयं (sic). — c) Ś1 K3 घटामस्तु; K4 B (except B5) Dc1 Dn1 D2.7.8 G1 M1.2 °महे; Dn2 D4.5 °म स्म (for °मश्च). — d) D7.8 नाद्य (for नोऽद्य).

14 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — a) K4 M4.5 स्वधर्मे; B1 D6 अधर्मं (for स्वधर्मं). K3.4 B Dc1 Dn D3 नेच्छसि; D5 नैच्छसे (sic) (for ने°). D6 जातु; M3–5 स्थातुं (for ज्ञातुं). Bom. ed. धर्ममन्विच्छसि ज्ञातुं. — b) S (G5 missing) वृथा (for मिथ्या). K1 अब्रवीत्; D6 एव च (for एव ते). D1 परधर्मं तु ज्ञास्यसि. — d) D4.5.7.8 मर्म नि- (for मर्माणि).

15 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — a) K1 वपद्; Dn2 ददन्; G2 वर्षन्; M3–5 दधद् (for वपन्). K1 रणे (for व्रणे). G1 M1.2 क्षते विभ्रजासि त्वं हि. — b) S (G5 missing) शलाकां (for क्षतानां). Ś1 K1–3 B1.3.5 D1–3 शत्रुकर्षण.

16 Ś2 missing (cf. v. l. 1). D4 om. 16^{ab}. — a) D8 अधर्म्यम् (for °र्मम्). K1.2 D3.5 T G2–4 एतं; K4 B Dc1 Dn1 D1 एनं; D6 एव (for एतद्). D6 विद्विष्टं (for विपुलं). Dn2 D2 अधर्मंतत्त्वं विपुलं. — b) G1.2 M1.2 त्वं (for सन्). D2 पूज्यसे; G4 बुध्यते (for °से). D7.8 धार्मिकस्य न युज्यते. — c) Dc1 G2 यस्त्वम्; Dn1 यः स्वम्; D2.4–8 नूनम् (for यत्त्वम्). — d) B4 Dc1 Dn2 D3–8 T G2–4 प्रशस्यान्; Dn1 प्रशंसस्यान् (sic) (for प्रशंस्यान्). — After 16^{cd}, N (Ś2 K5 missing; D4 [reading twice]) ins.:

1381* वासुदेवे स्थिते चापि द्रोणपुत्रं प्रशंससि ।

[D4 (both times).6 वापि (for चापि). D4 (second time) om. प्रशंससि.]

— e) N (Ś2 K5 missing) पूर्णां (for त्वत्तो). — f) N (Ś2 K5 missing) धनंजय न ते(D7 मे)र्हति.

17 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — a) D3 सर्वथा च (for स्वयमेव). K2 D5 आत्मना (for °नो). B Dc1 Dn1 S (G5 missing) दोषान्; D2 युक्तं (for वक्तुं). — b) Dn2 -संस्तवे (for °वम्). B Dc1 Dn1 S (G5 missing) ब्रुवाणः किं (S [G5 missing] ब्रुवन्नद्य) न लज्जसे; D5 गुणसंस्तवमर्हसि. — T G1–3 M ins. after 17^{ab}: B Dc1 Dn D3 after 18:

1382* मम नागायुतं पार्थ बलं बाह्वोर्विधीयते ।
प्रपातयेयं च शरैः सेन्द्रान्देवान्समागतान् ।
सराक्षसगणान्पार्थ सासुरोरगमानवान् ।

[B Dc1 Dn D3 om. line 1. G3 om. (hapl.) from बलं up to पार्थ (in line 3). — (L. 2) T G2 प्रवासयेयं (for प्रपात°). B Dc1 Dn D3 द्रावयेयं शरैश्चापि (for the prior half). — (L. 3) B1 Dc1 Dn1 G2 -मानुषान् (for -मानवान्).]

— c) K1 धारयेयं; D6 पराजये (for दारयेयं). G2 अहं भूमिं (for महीं क्रोधाद्).

18 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — a) G1.3.4 आविध्य. B Dc1 [ए]तां; Dn1 [ए]नां; T G1.3.4 M1.2 [इ]यं; G2 M3–5 [इ]मां (for च). B1 शुभ्रां (for गुर्वी). Dn2 D2.4.5 आविध्याविध्य च गदां; D7.8 आविध्य भीमां च गदां. — b) Dn2 D2.4 (also as in text).5.7.8 गुर्वीं (for भीमां). M3–5 -भूषितां (for -मालिनीम्).

आविध्य च गदां गुर्वीं भीमां काञ्चनमालिनीम् ।
गिरिप्रकाशान्क्षितिजान्भङ्क्ष्येयमनिलो यथा ॥ १८
स त्वमेवंविधं जानन्भ्रातरं मां नरर्षभ ।
द्रोणपुत्राद्भयं कर्तुं नार्हस्यमितविक्रम ॥ १९
अथ वा तिष्ठ बीभत्सो सह सर्वैर्नरर्षभैः ।
अहमेनं गदापाणिर्जेष्याम्येको महाहवे ॥ २०
ततः पाञ्चालराजस्य पुत्रः पार्थमथाब्रवीत् ।
संक्रुद्धमिव नर्दन्तं हिरण्यकशिपुं हरिः ॥ २१
बीभत्सो विप्रकर्माणि विदितानि मनीषिणाम् ।
याजनाध्यापने दानं तथा यज्ञप्रतिग्रहौ ॥ २२
षष्ठमध्ययनं नाम तेषां कस्मिन्प्रतिष्ठितः ।
हतो द्रोणो मया यत्तत्किं मां पार्थ विगर्हसे ॥ २३
अपक्रान्तः स्वधर्माच्च क्षत्रधर्ममुपाश्रितः ।
अमानुषेण हन्त्यस्मानस्त्रेण क्षुद्रकर्मकृत् ॥ २४
तथा मायां प्रयुञ्जानमसह्यं ब्राह्मणब्रुवम् ।
माययैव निहन्याद्यो न युक्तं पार्थ तत्र किम् ॥ २५
तस्मिंस्तथा मया शस्ते यदि द्रौणायनी रुषा ।
कुरुते भैरवं नादं तत्र किं मम हीयते ॥ २६

— ^{c}) Ś1 K3 Dn2 D2.5–8 दितिजान्; D4 गिरि° (for क्षिति°). — ^{d}) K1 भञ्ज्येयम् (for भङ्क्ष्ये°). D3 ह्यनिलो (for अ°). — After 18, B Dc1 Dn D3 ins. 1382*.

19 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — ^{a}) D2.5 तत्; D4 न (for स). D2 धीर; D4.5.7 G2 राजन् (for जानन्). — ^{b}) G1 M1.2 मा (for मां). D6 धनंजय (for नरर्षभ). D2 भ्रातरं भरतर्षभ. — D6 om. 19^{cd}. — ^{c}) T G2–4 गंतुं (for कर्तुं). — ^{d}) D7 -विक्रमः.

20 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — ^{b}) D3 सर्वैर् (for सह). D2 सैन्यैर्; D3 एभिर् (for सर्वैर्). B Dc1 Dn1 सहोदरैः; D4.5 G2 नरर्षभ; M3–5 नराधिपैः (for नरर्षभैः). — ^{c}) Ś1 K3 G3.4 एव; K1.2 B5 एको (for एनं). — ^{d}) K1.2 D1 एतान्; B5 एनं (for एको). Dn2 महारणे; D2.4.5.7.8 रणाजिरे (for महाहवे).

21 Ś2 missing (cf. v. l. 1). Dn2 S (G5 missing) transp. 21^{ab} and 21^{cd}. — ^{a}) Ś1 तथा (for ततः). B4 Dc1 D4.6.8 पंचाल- (for पाञ्चाल-). G1 M1.2 पांचालराजस्य सुतस्. — ^{b}) T G2–4 M3–5 सुतस्तं पार्थमब्रवीत्; G1 M1.2 तं पार्थमिदम°. — ^{c}) D6 आक्रंदम् (for संक्रुद्धम्). K1–3 नंदं(K1 °द)तं; Dn2 गर्जंतं (for नर्दन्तं). — ^{d}) K4 D6 हरिं (for हरिः). B3–5 Dc1 Dn2 D5 हिरण्यकशिपुर्हरिं (D5 °रिः).

22 Ś2 missing (cf. v. l. 1). Before 22, MSS. ins. धृष्टद्युम्न उवाच; Dn1 धृतराष्ट्र उवाच. — ^{a}) Ś1 K1–3 D4 -कीर्णानि; D5.6 -चीर्णानि (for -कर्माणि). — ^{b}) Ś1 K1–3 D1–3.5–8 विधीयंते; D4 वा वीर्यंते (for विदितानि). S (G5 missing) विहि(G2 M5 °दि)तानि मनीषिभिः. — ^{c}) Dn2 D8 य(D8 या)जनाध्ययने दानं. — ^{d}) D3 यज्ञे; D6 यज्ञः (for यज्ञ-). D5 -परि- (for -प्रति-). G2–4 तथा यज्ञः प्रतिग्रहः.

23 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — ^{a}) B4 अध्यापनं (for अध्ययनं). S (G5 missing) कर्म (for नाम). — ^{b}) G1 तस्मिन् (for क°). Ś1 K3 M4 प्रतिष्ठितं. — ^{c}) K1.2 यत्तः; K4 D3 यत्तु; B Dc1 Dn1 D1 ह्येवं; D6 यं तत्; S (G5 missing) यन्माम् (for यत्तत्). — ^{d}) S (G5 missing) एवं (for किं मां). M4 पार्थिव (for पार्थ वि-). D4.5.7.8 विगर्हसि; D6 [अ]वगर्हसि (for विगर्हसे).

24 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — ^{a}) M3–5 अपाक्रांतः (for अप°). — ^{b}) Dn2 D3 क्षात्रधर्मम्; S (G5 missing) बाहुवीर्यम् (for क्षत्रधर्मम्). K4 D2.4.5 G2 M1.2 अ(K4 व्य)पाश्रितः; D6 उपस्थितं (for उपाश्रितः). B Dc1 Dn1 क्षात्रं (B5 क्षत्रे) धर्मं व्यपाश्रितः. — ^{c}) S (G5 missing) अधर्मेण हतस्तस्माद्. — ^{d}) D3 क्रूर- (for क्षुद्र-).

25 Ś2 missing (cf. v. l. 1). D4 om. 25–28. — ^{a}) D7.8 मायाः. G1 M1.2 य(G1 त)था मायां प्रकुर्वाणम्. — ^{b}) Ś1 K1.3 अशक्यं; D5.7 असह्यां (for असह्यं). K2 D1.3 अशक्यं (D3 °सह्यां) ब्राह्मणं ध्रुवं. — ^{c}) T G2–4 प्रतिमायी; G1 M3–5 प्रतिमायो; M1.2 प्रतिमायां (for माययैव). B1 Dc1 Dn1 हि हन्याद्यो; D2.5 निहंतव्यो; D6 निहत्याजौ (for °न्याद्यो). — ^{d}) K1.2 Dn2 D1.5 तत्र पार्थ (by transp.).

26 Ś2 missing up to श (cf. v. l. 1). D4 om. 26 (cf. v. l. 25). — ^{a}) M1.2 कस्मिंस् (for त°). D7.8 तदा (for तथा). Ś1 K1–3 Dc1 Dn1 D1.8 शास्ते; D5 शांते (for शस्ते). — ^{b}) Some MSS. द्रोणायनी (for द्रौणा°). D6 यदि द्रौणिर्विपौरुषे. — ^{cd}) D7.8 कुरुते भैरवान्नादांस्तत्र किं नाम पौरुषं.

न चाद्भुतमिदं मन्ये यद्द्रौणिः शुद्धगर्जया ।
घातयिष्यति कौरव्यान्परित्रातुमशक्नुवन् ॥ २७
यच्च मां धार्मिको भूत्वा ब्रवीषि गुरुघातिनम् ।
तदर्थमहमुत्पन्नः पाञ्चाल्यस्य सुतोऽनलात् ॥ २८
यस्य कार्यमकार्यं वा युध्यतः स्यात्समं रणे ।
तं कथं ब्राह्मणं ब्रूयाः क्षत्रियं वा धनंजय ॥ २९
यो ह्यनस्त्रविदो हन्याद्ब्रह्मास्त्रैः क्रोधमूर्छितः ।
सर्वोपायैर्न स कथं वध्यः पुरुषसत्तम ॥ ३०

विधर्मिणं धर्मविद्भिः प्रोक्तं तेषां विषोपमम् ।
जानन्धर्मार्थतत्त्वज्ञः किमर्जुन विगर्हसे ॥ ३१
नृशंसः स मयाक्रम्य रथ एव निपातितः ।
तन्माभिनन्द्यं बीभत्सो किमर्थं नाभिनन्दसे ॥ ३२
कृते रणे कथं पार्थ ज्वलनार्कविषोपमम् ।
भीमं द्रोणशिरश्छेदे प्रशस्यं न प्रशंससि ॥ ३३
योऽसौ ममैव नान्यस्य बान्धवान्युधि जघ्निवान् ।
छित्त्वापि तस्य मूर्धानं नैवास्मि विगतज्वरः ॥ ३४

C. 7. 9117
B. 7. 197. 36
K. 7. 196. 39

27 D4 om. 27 (cf. v. l. 25). — a) Dc1 D3. 6–8 अहं (for इदं). Dn1 न चाद्भुततमं मन्ये. — b) K1 B4. 5 Dc1 युद्ध- (for शुद्ध-). B2. 5 -गर्जनात् (for °या). K4 Dn2 D2. 3. 5 यद्द्रौणिर्युद्धसंज्ञया ; Dn1 यदि द्रौणिश्च गर्जति ; D7. 8 यद्द्रौणिः प्रतिगर्जति ; T G3. 4 °णिश्चात्र गर्जति ; G2 °णि*स्तु गर्जति. — c) B2–4 कौरव्य (B4 °व्यं) (for °व्यान्).

28 D4 om. 28 (cf. v. l. 25). — a) D1 G1 M मा (for मां). — b) T -पातिनं (for -घा°). — d) K1. 2 D1 S (except G4 ; G5 missing) पांचालस्य (for पाञ्चाल्यस्य).

29 Dn2 om. 29ab. — b) Dc1 Dn1 [s]स्मान् (for स्यात्). G2 धनंजय (for समं रणे). — c) B4 M1. 2 तथा (for कथं). Dn1 D1 ब्रह्मणं (for ब्रा°). K1 ब्रूथः ; K3 D6 G1 M ब्रू(M1 भू)यात् ; T G3 ब्रूयां (for ब्रूयाः). Dn2 G2 ब्राह्मणं तं कथं *याः. — d) Ś K1. 2 D1. 3 क्षत्रियं च ; D4. 5. 7. 8 क्षत्रं वा त्वं (for क्षत्रियं वा). G2 समं रणे (for धनंजय).

30 a) D6 -विदं (for -विदो). — c) M3 om. स. D6 कथं सोद्य (for न स कथं). — d) D2. 5 G1 M4 पुरुषसत्तमः. D6 न वध्यः पांडुनंदन. — After 30, T G2–4 M3. 5 ins. :

1383* विशेषात्पितृहन्ता मे न स वध्यः कथं मया ।
योऽयं पापः सुदुर्मेधा बान्धवान्युधि जघ्निवान् ।
तस्य विप्रब्रुववधे कथं पापं भवेन्मम ।

[(L. 2) M3. 5 अधि- (for युधि). G3 जष्टिवान् (sic) (for जघ्नि°). — M3. 5 om. line 3.]

31 a) D7. 8 विधर्मिणो (for °णं). B1–4 Dc1 Dn1 D6 धर्मविदां ; B5 °विदं ; G1. 3. 4 M °विदा (G3. 4 °दः) (for धर्मविद्भिः). — b) D3 प्रोक्तस् (for प्रोक्तं). Ś K1. 2 D1. 3 तेन ; Dn2 D4–6 एतद् ; T G1. 3. 4 M ते किं (for तेषां). D2 प्रोक्तमेतद्द्वियोधनं ; D7. 8 प्रोक्तास्तेन विषोपमाः. — c) K4 B Dc1 Dn1 D3. 5. 7. 8 G1 M -तत्त्वज्ञ ; Dn2 -तत्त्वतः (for -तत्त्वज्ञः). Ś K1. 2 (*inf. lin.* as in text). 3 D1 ज्ञानतत्त्वार्थधर्मज्ञः ; D6 ज्ञानधर्मार्थतत्त्वं तु. — d) T G1 M किं मा (G1 M3–5 मां) पार्थ ; G2–4 किं (G3 कं) वा पार्थ (for किमर्जुन). K4 B Dc1 Dn1 D6 किं मामर्जुन गर्हसे.

32 a) G2 तथा (for मया). — b) D6 रथादेव ; G1 M1. 2 रथमेवं (for रथ एव). — c) K4 स मामनिंद्यो ; Dc1 Dn2 D2. 3. 6 तन्मा(Dn2 तं मा)मनिंद्यं ; Dn1 तत्राभिनंद्यं ; D4. 5. 7. 8 तस्मादनिंद्यं (D4 °दं) ; M1. 2. 5 तं माभिनंद्यं (for तन्माभि°). — d) B Dc1 Dn1 D2. 4–8 नाभिनंदसि.

33 a) D2 कृतं (for कृते). K2 रथं (for कथं). B Dc1 Dn D1. 6 S (G5 missing) कालानलसमं (T G1–4 M1. 2 °समे ; M3. 5 °समैः ; M4 °समः) पार्थ ; D4. 7. 8 कृतं रणे कर्म पार्थ ; D5 कृतं कर्म रणे पार्थ. — b) D3 T G1–4 M1. 2 -विषोपमे ; M3. 4 °पमैः ; M5 °पमः (for °पमम्). B4 ज्वलंतं स्वेन तेजसा. — c) B4 वीक्ष्य ; D1. 7 भीष्म- ; D3. 5 T G1. 3. 4 M भीमे ; D4 भीम- (for भीमं). K4 -शिरश्छेद्ये ; B Dc1 Dn1 °श्छिन्नं ; D2. 6 °श्छेदं (for °श्छेदे). — d) K2 M1. 2 प्रशंस्यं ; K4 प्रससे (sic) ; D1 प्रशंसे ; D2 प्रशस्य ; D6 प्रशस्यन् (for प्रशस्यं). D6 त्वं (for न). B5 प्रशंस्यसि. B1–4 Dc1 Dn1 न प्रशंससि मे कथं ; Dn2 प्रशंख्यत्वम संससि (sic).

34 a) G2 योसौ द्रोणो महेष्वासो. — b) Ś K1. 2 D1 अभि- ; D6 मम (for युधि). D4. 5. 7. 8 बांधवान्व्यधमद्रणे. — c) G3 भित्त्वा (for छित्त्वा). D6 तु (for [अ]पि). K1 श्रुत्वा पितुश्च मूर्धानं (sic).

C. 7. 9118
B. 7. 197. 37
K. 7. 198. 40

तच्च मे कृन्तते मर्म यन्न तस्य शिरो मया ।
निषादविषये क्षिप्तं जयद्रथशिरो यथा ॥ ३५
अवधश्चापि शत्रूणामधर्मः शिष्यतेऽर्जुन ।
क्षत्रियस्य ह्ययं धर्मो हन्याद्धन्येत वा पुनः ॥ ३६
स शत्रुर्निहतः संख्ये मया धर्मेण पाण्डव ।
यथा त्वया हतः शूरो भगदत्तः पितुः सखा ॥ ३७
पितामहं रणे हत्वा मन्यसे धर्ममात्मनः ।
मया शत्रौ हते कस्मात्पापे धर्मं न मन्यसे ॥ ३८
नानृतः पाण्डवो ज्येष्ठो नाहं वाधार्मिकोऽर्जुन ।
शिष्यध्रुङ्निहतः पापो युध्यस्व विजयस्तव ॥ ३९

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अष्टषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६८ ॥

---

35 [a]) D4 क्षतते (for कृन्तते). D6 तच्च मे कृंतमेतेन. —[b]) Ś K1–3 न च; D6 यत्तु (for यन्न). — G2 om. 35[cd]. —[c]) Dn1 निषंद- (for निषाद-). B5 D4.7.8 -विषयं (for °ये). D6.8 क्षिप्रं (for क्षिप्तं). —[d]) D6 मया (for यथा).

36 Dn1 om. 36. —[a]) K4 अवधे कस्मिञ्; B1.2 T G2–4 °ध्ये ह्यपि; B3–5 G1 M °धे ह्यपि; Dn2 अथावधेश्च; D1 अवधं च हि; D2 अथो वधे च; D3 अवधाच्च हि; D4.5 अथो वधश्च; D6 उपपन्नश्च (for अवधश्चापि). Ś K1–3 हि (for [अ]पि). —[b]) Ś K1–3 D1 अधर्मात्; D4 अवध्यं; G3.4 यो धर्मः (for अधर्मः). K4 B Dc1 Dn2 T G2 श्रूयते (for शिष्यते). —[c]) Dn2 D2.4–8 T G2–4 तु; D3 च (for हि). Ś2 K1.2.4 D1.6 [अ]सौ धर्मो; B Dc1 S (G5 missing) धर्मोयं (by transp.); D2–5.7.8 यो धर्मो. —[d]) D6 धर्मेण; T G1–4 M1.2 वध्येत (for हन्येत). S (G5 missing) परैः (for पुनः).

37 [a]) G1 M संखे (for संख्ये).

38 [a]) D6 तथा (for रणे). —[b]) Dn1 मन्यसे धर्मं पांडव (sic). —[c]) D3 ममापि निहते शत्रौ. — D4 om. 38[d]. —[d]) B1 D2.5.7.8 पार्थ; D6 मम (for पापे). D5 अन्यं; D7.8 मां (D8 मा) त्वं (for धर्मं). — K4 B Dc1 Dn D4 ins. after 38: D2.3.5.6.8 after 39: D7 after the second occurrence of 39:

1384* संबन्धावनतं पार्थ न मां त्वं बहु मन्यसे ।
स्वगात्रकृतसोपानं निषण्णमिव दन्तिनम् ।
क्षमामि ते सर्वमेव वाग्व्यतिक्रममर्जुन ।
द्रौपद्या द्रौपदेयानां कृते नान्येन हेतुना ।
कुलक्रमागतं वैरं ममाचार्येण विश्रुतम् । [5]
तथा जानात्ययं लोको न यूयं पाण्डुनन्दनाः ।

[D7 reads line 1 for the first time after the first occurrence of 39. —(L. 1) D4 om. from संबन्धा up to मेव (in line 3). K4 संबंधिनं च ते पार्थ; B5 स युद्धावमतं पार्थ; D3 सर्वथावनतं पार्थ (for the prior half). Dn2 मा (for मां). K4 Dn2 वक्तुमर्हसि (for बहु मन्यसे). —(L. 2) D5.7.8 -सोपान- (for °नं). Dn1 विषण्णम्; D2.5.7 विषाणम्; D3.8 निषाणम् (for निषण्णम्). K4 D3 दंतिनः; B5 D2.5.8 दंतिनां (for °नम्). —(L. 3) D2.6.7 एतद्; D8 इदं (for एव). D8 क्षमामि सर्वमेवैतद् (for the prior half). —(L. 5) B4 वै श्रुतं (for विश्रुतम्). —(L. 6) D3.4.6–8 यथा (for तथा). D4.7.8 लोके (for लोको). K4 Dn1 D3–5 -नंदन.]

39 D4 om. 39. D7 reads 39 twice (inserting line 1 of 1384* for the first time, after the first occurrence of 39). —[a]) B Dc1 Dn D5 S (G5 missing) नानृती; D2 °तं (for °तः). K2 G3.4 M1–3 पांडव-; G1 पांडवं (for पाण्डवो). —[b]) Ś2 B1 Dc1 च; T G3 न; G4 मा (for वा). D5.6 G1.2 M3.4 ह्याधार्मिको; M1.2.5 ह्याध° (for वाधा°). D1 न चाहं धार्मिकोर्जुनः; D7.8 न चैवाहमधार्मिकः. — After 39[ab], TG2–4 ins.:

1385* न क्षत्रिय इति प्राहुर्यो न हन्ति रणाजिरे ।
पितरं वा गुरुं वापि जिघांसुं पुत्रशिष्ययोः ।
जिह्मेन वाप्यजिह्मेन हन्यादेवाविचारयन् ।
इत्युक्तं ब्रह्मणा पूर्वं क्षत्रियाणां द्विषद्वधे ।
तस्माच्छिष्येण निहतः शत्रुर्मे ब्राह्मणब्रुवः । [5]
यः क्षत्रियसुतो हन्यात्पितरं वा गुरुं च वा ।
अनिष्टं क्षत्रियो हन्यात्स वै क्षत्रिय उच्यते ।

१६९

धृतराष्ट्र उवाच ।
साङ्गा वेदा यथान्यायं येनाधीता महात्मना ।
यस्मिन्साक्षाद्धनुर्वेदो ह्रीनिषेधे प्रतिष्ठितः ॥ १
तस्मिन्नाक्रुश्यति द्रोणे महर्षितनये तदा ।
नीचात्मना नृशंसेन क्षुद्रेण गुरुघातिना ॥ २
यस्य प्रसादात्कर्माणि कुर्वन्ति पुरुषर्षभाः ।
अमानुषाणि संग्रामे देवैरसुकराणि च ॥ ३
तस्मिन्नाक्रुश्यति द्रोणे समक्षं पापकर्मिणः ।
नामर्षं तत्र कुर्वन्ति धिक्क्षत्रं धिगमर्षितम् ॥ ४
पार्थाः सर्वे च राजानः पृथिव्यां ये धनुर्धराः ।
श्रुत्वा किमाहुः पाञ्चाल्यं तन्ममाचक्ष्व संजय ॥ ५
संजय उवाच ।
श्रुत्वा द्रुपदपुत्रस्य ता वाचः क्रूरकर्मणः ।
तूष्णींबभूवू राजानः सर्वे एव विशां पते ॥ ६
अर्जुनस्तु कटाक्षेण जिह्मं प्रेक्ष्य च पार्षतम् ।
सबाष्पमभिनिःश्वस्य धिग्धिग्धिगिति चाब्रवीत् ॥ ७

C. 7. 9132
B. 7. 198. 7
K. 7. 199. 7

— ^{c}) D1 शिष्यभुङ्; D6 °द्रुङ्; T G2.3 शिष्येण (for शिष्यभुङ्). Ś K2.3 D1.5.7.8 संख्ये; K1 lacuna (for पापो). K4 B Dc1 Dn D2.3 G4 शिष्यद्रोही हतः (B5 तथा) पापो (D2.3 संख्ये). — D2.3.5.6.8 ins. 1384* after 39; D7 ins. it after the second occurrence of 39.

Colophon: K5 G5 missing. — *Sub-parvan*: K3 नारायणास्त्रमोक्ष. — *Day of Droṇa's Generalship*: K2.4 पंचमदिवसे; T G3 पंचमेहनि. — *Adhy. name*: K3 D6 धृष्टद्युम्नवाक्यं. — *Adhy. no.* (figures, words or both): K3 197; Dn1 198; D2 200; D3 91; T G2.3 192; G1 M1.2 191; G4 193; M3-5 190. — *Śloka no.*: Dc1 Dn1 44.

169

☞ This adhy. is missing in K5 G5 (cf. v. l. 7. 125. 14; 137. 9).

1 ^{a}) D3 S (G5 missing) सांगो वेदो. Ś1 D1 यथा-न्याय्यं. — ^{b}) D3 S (G5 missing) येना(G3 यो ना)-धीतो. — ^{c}) D6 यस्य (for यस्मिन्). — ^{d}) K3 B Dc1 Dn ह्रीनिषेवे; D7.8 °धः (for °धे). — After 1, K2 D2 read 4^{ab}.

2 K2 D2 om. 2. Dn2 om. 2^{ab}. K1 transp. 2 and 3. — ^{a}) Ś1 K1.3 D8 चाक्रुश्यति; D1 चाक्रुध्यति; D3 ब्रह्मास्त्रविद्; D4 च क्रुशिते; D7 च क्रुश्यति (for आक्रु°). D5 तस्मिंश्च ऋषिते द्रौणिर् (sic). — ^{b}) D6 ऋषेश्च (for महर्षि-). D3 M2-5 यथा; D6.8 T G1-4 M1 तथा (for तदा). — K4 repeats 2^{cd} after 3. — ^{c}) T G3.4 नीचं कर्म कृतं तेन.

3 K1 transp. 2 and 3. — ^{ab}) B Dc1 Dn1 कुर्वन्ति कर्माणि (by transp.). D4 न कुर्वंति नरर्षभाः; D6 कुर्वंति भरतर्षभाः; D7.8 प्रकुर्वंति नरर्षभाः (for ^{b}). — ^{c}) Ś K2-4 D1 कुर्वाणा; K1 कर्माणि; Dn2 सर्वाणि (for संग्रामे). — ^{d}) Dn1 देवैरपि सुराणि च; G2 दैवान्यप्यासुराणि च. — After 3, K4 repeats 2^{cd}.

4 K1.4 B3 D7 om. 4^{ab}. K2 D2 read 4^{ab} after 1. — ^{a}) Dn2 ते स्म; D1 तस्मान् (for तस्मिन्). K3 D1 [आ]कुध्यति; D2 [आ]कर्षिते; D5 [आ]शक्रुवति (hypermetric) (for [आ]क्रुश्यति). — ^{b}) G4 सपक्षं (for समक्षं). Ś K2.3 -कर्मणां; B (B3 om.) Dc1 Dn D1.2.4-6.8 M1.2.5 -कर्मणा; D3 G3.4 -कर्मणः. — ^{c}) D5 नामर्षयन्न कुर्वंति. — ^{d}) Ś K1-3 D1 क्ष(D1 क्षा)त्रं धिग् (by transp.); K4 B Dc1 Dn D3 G1 M1.2 धिक्क्षात्रं. Ś2 K2 अमर्षणं; K1 °र्षितः; K4 B (except B5) Dn2 D2.8 T G3 °र्षितां; D6 मनुष्यतां; G1.2.4 M अमर्षतां (for °र्षितम्).

5 ^{b}) D4 च (for ये). — ^{c}) M1 पांचालं. D6 किमाहुस्तत्र पांचाल्यं.

6 D7 om. the ref. — ^{b}) Dn2 om. from वाचः up to धिगिति (in 7^{d}). Dn1 तां वाचं; D2 ते वचः (for ता वाचः). — ^{c}) D2.4.5.7.8 तूष्णीं(D4 कृष्णा)-भूतास्तदा राजन्; D6 व्यलीकमभ्यमन्यंत. — ^{d}) D6 राजानो ये समागताः.

7 Dn2 om. up to धिगिति (cf. v. l. 6). — ^{b}) K4 B Dn1 S (G5 missing) विप्रेक्ष्य; Dc1 D2.3.5.7.8 प्रैक्ष(D7 °क्ष्य)त; D4 प्रेक्षत; D6 प्रेक्ष्यति (for प्रेक्ष्य च). Ś1 K3 प ड्वं (for पार्षतम्). — K2 om.

C. 7. 9133
B. 7. 198. 7
K. 7. 199. 8

युधिष्ठिरश्च भीमश्च यमौ कृष्णस्तथापरे ।
आसन्सुव्रीडिता राजन्सात्यकिरिदमब्रवीत् ॥ ८
नेहास्ति पुरुषः कश्चिद्य इमं पापपूरुषम् ।
भाषमाणमकल्याणं शीघ्रं हन्यान्नराधमम् ॥ ९
कथं च शतधा जिह्वा न ते मूर्धा च दीर्यते ।
गुरुमाक्रोशतः क्षुद्र न चाधर्मेण पात्यसे ॥ १०
याप्यस्त्वमसि पार्थैश्च सर्वैश्चान्धकवृष्णिभिः ।
यत्कर्म कलुषं कृत्वा श्लाघसे जनसंसदि ॥ ११
अकार्यं तादृशं कृत्वा पुनरेव गुरुं क्षिपन् ।
वध्यस्त्वं न त्वयार्थोऽस्ति मुहूर्तमपि जीवता ॥ १२
कस्त्वेतद्व्यवसेदार्यस्त्वदन्यः पुरुषाधमः ।
निगृह्य केशेषु वधं गुरोर्धर्मात्मनः सतः ॥ १३
सप्तावरे तथा पूर्वे बान्धवास्ते निपातिताः ।
यशसा च परित्यक्तास्त्वां प्राप्य कुलपांसनम् ॥ १४

7^{c}–8^{b}. — c) K4 B3–5 Dc1 Dn1 अति-; B1 D3 G1 अपि (for अभि-). K1 B (except B4) D6 M1. 2. 5 -निश्वस्य; Dn1 -विश्वस्य (for -निःश्वस्य). — d) K1 D3 T G2 M3 om. the first धिक्. B5 त्वां (for the second धिग्). K4 Dc1 D8 G1 M1. 2 इत्येव; B3 Dn1 D1 इति स (D1 च); G4 इति व (for धिगिति). D7 त्ये च धिग्धिगीचाब्रवीत् (sic).

8 K2 om. 8^{ab} (cf. v l. 7). — c) B1 Dn2 सव्रीडिता; D4. 5 सं°; S (G5 missing) सु(G4 सं)व्रीळिता (for सुव्रीडिता). Ś2 सर्वे (for राजन्). D6 आशंसुर्व्रीडिताः सर्वे. — d) N (except Ś K3 D6; K5 missing) transp. इदं and अब्रवीत्.

9 Before 9, M3–5 ins. सात्यकिरुवाच. — a) Dn2 न स्वस्ति; D4. 5. 7. 8 न ह्यस्ति (for नेहास्ति). — b) D1 यदमुं (for य इमं). K1 D4. 5. 7. 8 -पौरुषं (for -पूरुषम्). D6 यो ह्येनं पापनिश्चयं. — c) D6–8 भाषमाणं गुरोर्निं(D8 °रुर्निं)दां. — After 9, N (K5 missing) ins.:

1386* एते त्वां पाण्डवाः सर्वे कुत्सयन्ति विवित्सया ।
कर्मणा तेन पापेन श्वपाकमिव ब्राह्मणाः ।

[(L. 1) Ś2 K1. 2 त्वा; Dn1 तु (for त्वां). Dn1 कुत्सयंतो. K1 B3–5 Dc1 Dn1 विकुत्सया; K2 विव°; Dn2 चिकि°; D4. 5. 7. 8 विधि°; D6 विवित्सवः (for °या). —(L. 2) Ś2 K1. 2 B1. 2. 4 Dn2 D1 [अ]नेन; B3 Dn1 येन (for तेन). Ś1 Dc1 D5. 6 इव ब्राह्मणः; Ś2 K1. 2. 4 Dn2 D1. 2 ब्राह्मणा इव (by transp.).]

— N (K5 missing) cont.: G1 M1. 2 ins. after 12^{ab}:

1387* एतत्कृत्वा महत्पापं निन्दितं सर्वसाधुभिः ।
न लज्जसे कथं वक्तुं समितिं प्राप्य शोभनाम् ।

[(L. 1) G1 M1. 2 एवं (for एतत्). D8 महा- (for महत्). B2. 3. 5 Dn2 G1 निंदितः. Dc1 -राजभिः (for -साधुभिः). K4 D1 निंदितं साधु साध्विति (for the post. half). — D2. 4 om. line 2; B3 reads it on marg. —(L. 2) D5 शोभन (for °नाम्).]

10 D2. 4 om. 10^{a}–11^{b}. D5 om. 10. — ab) Ś K1–3 D1. 7. 8 न; D3 तु (for च). Ś2 D3 transp. जिह्वा and मूर्धा. D7. 8 च (for ते). K2 जिह्वा (for मूर्धा). Ś1 विदीर्यंते; Ś2 K (K5 missing) D1. 7. 8 विशी°; B5 च जीर्यंते; D3 T G2 M च शी°; D6 [अ]नुशी°; G1 [अ]पि शी°; G3 [अ]वशी° (for च दी°). — c) Dn2 आक्रोशतां. M3 क्षिप्रं (for क्षुद्र). K1. 2. 4 D1 आक्रोशंतं (K4 D1 °शंस्तं) गुरुं हत्वा. — d) K4 M4 धर्मेण (for [अ]ध°). D7. 8 दीर्यसे (D8 °ते); M3–5 पात्यते (for °से). D6 न च धर्मेण वध्यसे.

11 D2. 4 om. 11^{ab} (cf. v. l. 10). — a) Ś K1. 2 यान्यस्; K3 D1 त्याज्यस्; K4 प्राप्यस्; B1–4 Dc1 Dn D5. 7. 8 वाच्यस्; D3 T G3. 4 वध्यस् (for याप्यस्). D7. 8 अपि (for असि). B5 शोच्यस्त्वमपि पापिष्ठ; D6 त्याज्यस्त्वमसि पार्थैयैः. — b) D6 कैकयैश्चैव सोमकैः. — c) Ś1 K3 यः कर्म; D6 यत्र त्वं (for यत्कर्म). — d) D3 S (G5 missing) राज-; D4 येन (for जन-). D6 श्लाघसे रणमूर्धनि.

12 a) Dn2 D4. 5. 7. 8 अनार्यं (Dn2 °र्यैं) (for अकार्यं). — b) Ś K (K5 missing) Dn2 D1. 2. 4. 7. 8 गुरुं द्विषन्; D5 द्विषन्गुरून्; D6 गुरुक्षयं (for गुरुं क्षिपन्). — After 12^{ab}, G1 M1. 2 ins. 1387*.

13 D7 om. 13^{a}–14^{b}. — a) D8 पार्थस्; G2 नान्यस् (for आर्यस्). — b) K4 B1. 2. 5 Dc1 D5. 6 T G1. 4 M1. 2 पुरुषाधम. — cd) B4 D3 विगृह्य (for नि°). D3 ततः (for सतः). D6 सर्वधर्मोपपन्नस्य केशान्गृह्य गुरोर्वधं.

14 D7 om. 14^{ab} (cf. v. l. 13). — a) K2 सतां वरे; G1. 4 M1. 2. 5 ससापरे (for °वरे). — b) K3 B Dc1 Dn1 D6 S (G5 missing) निमज्जिताः (for निपातिताः). — d) B1. 4 कुलपांशनं; Dn1 D4 M3 °सन.

15 a) Ś1 K3 T G2–4 चासि; M3–5 चैव (for

उक्तवांश्चापि यत्पार्थं भीष्मं प्रति नरर्षभम् ।
तथान्तो विहितस्तेन स्वयमेव महात्मना ॥ १५
तस्यापि तव सोदर्यो निहन्ता पापकृत्तमः ।
नान्यः पाञ्चालपुत्रेभ्यो विद्यते भुवि पापकृत् ॥ १६
स चापि सृष्टः पित्रा ते भीष्मस्यान्तकरः किल ।
शिखण्डी रक्षितस्तेन स च मृत्युर्महात्मनः ॥ १७
पाञ्चालाश्चलिता धर्मात्क्षुद्रा मित्रगुरुद्रुहः ।
त्वां प्राप्य सहसोदर्यं धिक्कृतं सर्वसाधुभिः ॥ १८
पुनश्चेदीदृशीं वाचं मत्समीपे वदिष्यसि ।
शिरस्ते पातयिष्यामि गदया वज्रकल्पया ॥ १९
सात्वतेनैवमाक्षिप्तः पार्षतः परुषाक्षरम् ।
संरब्धः सात्यकिं प्राह संक्रुद्धः प्रहसन्निव ॥ २०
श्रूयते श्रूयते चेति क्षम्यते चेति माधव ।
न चानार्य शुभं साधुं पुरुषं क्षेप्तुमर्हसि ॥ २१
क्षमा प्रशस्यते लोके न तु पापोऽर्हति क्षमाम् ।
क्षमावन्तं हि पापात्मा जितोऽयमिति मन्यते ॥ २२

C. 7. 9152
B. 7. 198. 27
K. 7. 199. 27

चापि). K4 Dn2 D2 G3 यत्पार्थे (D2 °र्थं); D4. 5 यस्यार्थे; G2 यं पार्थं (for यत्पार्थं). — b) Ś2 B1 Dn2 M4. 5 नरर्षभ; D6 महारथं (for नरर्षभम्). — c) K1. 2 तथार्तो (for °न्तो). D6 तथा तद्विहितं तेन.

16 a) D6 हि स (for तव). K2 Dn2 D3. 5. 6 सौदर्यो; D4 सैन्या* (for सोदर्यो). — b) B5 D4 -कृत्तम:; D5 -सत्तम; G2 -पूरुष: (for -कृत्तम:). D6 निहंता ते नराधम. — c) Dn2 पांचाल्य-. — d) D6 S (G5 missing) लोके विद्येत पापकृत्.

17 b) D2 -चिकीर्षया (for -कर: किल). — c) B1. 2 येन; B3-5 Dc1 Dn1 D6 [s]नेन (for तेन). — d) K4 D4. 5. 7. 8 महात्मना.

18 a) D4 पांचालाश्चापि तान्धर्मान्. — b) D4 क्षुद्रमित्र-; T G2-4 क्षत्रधर्म-; G1 M क्षत्रमित्र- (for क्षुद्रा मित्र-). — c) D7 तं (for त्वां). D6 चापि (for प्राप्य). K1 सहसोदार्यं; D1-5 °सौदर्यं; D6 °सौदर्यैर्; G1 M1. 2 °सोदर्याद्. B5 नित्याश्च सह सोदर्यैर्. — d) D6 निकृतं; T न्यक्कृता:; G1 M धिक्कृता:; G2 निकृत्ता:; G3 न्यत्कृता: (sic); G4 तत्कृता: (for धिक्कृतं). B5 धिक्कृता: सर्वराजभि:.

19 a) Dn1 चापि; D3 त्वमी (for चेद्). Ś1 K3 ईदृशं वाचं; Dn2 D4 S (G5 missing) °शा वाचो (Dn2 °चं). — c) K4 B Dc1 Dn1 T G1 M पोथयिष्यामि (for पात°). — After 19, K4 B Dc1 Dn D1. 5. 6 ins.:

1388* त्वां च ब्रह्महणं दृष्ट्वा जनः सूर्यमवेक्षते ।
ब्रह्महत्या हि ते पापं प्रायश्चित्तार्थमात्मनः ।
पाञ्चालक सुदुर्वृत्त ममैव गुरुमग्रतः ।
गुरोर्गुरुं च भूयोऽपि क्षिपन्नैव हि लज्जसे ।
तिष्ठ तिष्ठ सहस्वैकं गदापातमिमं मम । [5]
तव चापि सहिष्येऽहं गदापातानेकशः ।

[D5 om. lines 1–5. — (L. 1) Dn1 D6 तु (for च). — (L. 2) B3 Dc1 Dn1 D1 पाप (for पापं). B5 ब्रह्महन्यादि तीर्थानि; D6 ब्राह्मणं व्याहरन्क्षुद्रं (for the prior half). — B4 om. lines 3–6. — (L. 3) B1. 2 Dc1 Dn1 पांचालकेषु दुर्वृत्तं; D6 °लापसदासाधो (for the prior half). D6 [ए]वं (for [ए]व). — (L. 4) D1 च भूयो मे; D6 चैव भूय: (for च भूयोऽपि). B5 गुरुं चैव हि भूयोपि; Dn2 पुरोर्गुरुवधं योपि (for the prior half). Dc1 Dn1 ब्रुवन् (for क्षिपन्). B1. 3. 5 Dn2 D1 नैवेह; Dc1 Dn1 नेवेह (sic); D6 चैव न (for नैव हि). — (L. 5) Dc1 Dn1 इदं (for इमं).]

20 Before 20, M3-5 ins. संजय उवाच. — a) D5 सात्यकेन (for सात्वतेन). G2 उक्तस्तु (for क्षाक्षिप्त:). D6 सात्यकेन तथाक्षिप्त:. — b) G1 M1. 2 पांचाल्य: (for पार्षत:). Ś1 K1. 2 D2. 4. 6. 8 पुरुषाक्षरं. — c) K3. 4 B Dc1 Dn2 D2. 3. 8 T G2-4 संरब्धं; M3-5 संक्रुद्ध: (for संरब्ध:). — d) Dn1 M3-5 संक्रुद्धं (for °द्ध:). M3-5 प्रदहन् (for प्रहसन्). D6 क्रोधेन प्रहरन्वच:.

21 Before 21, MSS. ins. धृष्टद्युम्न उवाच. — a) Dn2 S (G5 missing) चापि (for चेति). — b) K1 D4. 5 क्षिप्य(D4 °प्ये)ते; D7 गम्यते; M3-5 क्षाम्यते (for क्षम्यते). B4 T G2-4 M4 चापि (for चेति). D6 क्षाम्यते क्षाम्यतेति च; G1 M1. 2 क्षाम्यते च पुन: पुन:. — c) D3 न चाचार्यं; D6 असज्जनो; S (G5 missing) सर्वोनार्य: (for न चानार्य). K4 [s]शुभ:. B Dc1 Dn1 D2. 4. 5 सदानार्योशुभ: साधुं (Dc1 Dn1 D2 °भ: साधु-; D4 °भं साधु-; D5 °भं साधुं). Dn2 corrupt. — d) Dn2 lacuna; M3 परुषं (for पु°). K4 D5 अर्हति; B Dc1 Dn D6 S (G5 missing) इच्छति (Dn1 °सि) (for अर्हसि).

22 a) Ś1 K3 प्रशंस्यते (for प्रश°).

स त्वं क्षुद्रसमाचारो नीचात्मा पापनिश्चयः ।
आ केशाग्रान्नखाग्राच्च वक्तव्यो वक्तुमिच्छसि ॥ २३
यः स भूरिश्रवाश्छिन्ने भुजे प्रायगतस्त्वया ।
वार्यमाणेन निहतस्ततः पापतरं नु किम् ॥ २४
व्यूहमानो मया द्रोणो दिव्येनास्त्रेण संयुगे ।
विसृष्टशस्त्रो निहतः किं तत्र क्रूर दुष्कृतम् ॥ २५
अयुध्यमानं यस्त्वाजौ तथा प्रायगतं मुनिम् ।
छिन्नबाहुं परैर्हन्यात्सात्यके स कथं भवेत् ॥ २६

निहत्य त्वां यदा भूमौ स विक्रामति वीर्यवान् ।
किं तदा न निहंस्येनं भूत्वा पुरुषसत्तमः ॥ २७
त्वया पुनरनार्येण पूर्वं पार्थेन निर्जितः ।
यदा तदा हतः शूरः सौमदत्तिः प्रतापवान् ॥ २८
यत्र यत्र तु पाण्डूनां द्रोणो द्रावयते चमूम् ।
किरञ्शरसहस्राणि तत्र तत्र प्रयाम्यहम् ॥ २९
स त्वमेवंविधं कृत्वा कर्म चाण्डालवत्स्वयम् ।
वक्तुमिच्छसि वक्तव्यः कस्मान्मां परुषाण्यथ ॥ ३०

---

23 [a]) T G_{2-4} तत्त्वं (for स त्वं). D_6 स त्वं क्षुद्रस्त्वमर्यादो. — [b]) B_4 दीनात्मा (for नीचात्मा). K_4 D_1 -पूरुषः (for -निश्चयः). — [c]) K_1 D_4 नखाग्रांश्च; S (except G_2; G_5 missing) °च्चैव (for °ग्राच्च). D_3 आ केशाच्च नखांताच्च. — [d]) D_1 वक्तव्यं (for °व्यो). Ś K (K_5 missing) D_1 अर्हसि (for इच्छसि). — After 23, S (G_5 missing) ins.:

1389* वरं हि ते मृतं पाप न च ते वृत्तमीदृशम् ।
श्रोतुं वक्तव्यतामूलं नीचा वक्ष्यन्ति मानवाः ।
परान्क्षिपन्ति दोषेण स्वेषु दोषेष्वदृष्टयः ।

[(L. 1) G_1 $M_{1-3.5}$ परं (for वरं). G_4 ये (for ते). T G_2 मतिः; $G_{3.4}$ मृतिः; $M_{3.4.5}$ (marg. as above) कृतं (for मृतं). T $G_{1.2}$ M_{3-5} पापं (for पाप). G_1 $M_{1.2}$ क्षुद्रजीवितं; $G_{3.4}$ चि(G_4 वि)त्तमीदृशं (for वृत्त°). —(L. 2) M_4 वक्तव्यतो मूलं. T G_{1-4} M_1 (before corr.).2 नीचा(G_3 निरा)चारं च (G_1 $M_{1.2}$ °राश्च) मानवाः (T G_2 °वान्) (for the post. half).]

24 [a]) B_{1-4} Dn_1 D_3 S (G_5 missing) यत् (for यः). G_1 $M_{1.2}$ च (for स). K_4 B_5 Dc_1 Dn यः स (Dn_1 यत्स) भूरिश्रवाश्छिन्न-. — [b]) K_4 B Dc_1 Dn_1 -भुजः; Dn_2 -भुज-; D_2 भुजि (for भुजे). After भुजे, Dn_2 reads 26^{ab} for the first time, repeating it in its proper place. Dn_2 om. from प्रायगत up to नु किम् (in 24^{d}). Dn_1 T G_3 प्रायो (for प्राय-). — [c]) K_4 D_2 हि (for नि-).

25 [a]) K_4 गाहमानो; D_6 G_1 M युध्यमानो; T $G_{3.4}$ प्रेषमाणो; G_2 घोषमाणे (for व्यूहमानो). M_3 ततो (for मया). — [b]) S (G_5 missing) दिव्यान्यस्त्राणि संयुगे. — [c]) B_5 निसृष्ट- (for वि°). Dc_1 Dn_1 हि (for नि-). Ś K_{1-3} $D_{1.4-8}$ विसृज्य (K_3 $D_{7.8}$ °सर्ज्य) श($Ś_1$ K_3 चा)स्त्राणि हतः. — [d]) Dc_1 तत्र किं (by transp.); Dn_1 तच्च किं. K_1 B_5 G_2 दुष्करं (for दुष्कृतम्).

26 D_4 om. 26–38. Dn_2 reads 26^{ab} for the first time after भुजे (in 24^{b}). — [a]) B_6 युयुद्धमानं; M_4 अबुध्य° (for अयुद्ध°). D_5 यत्त्वाजौ; D_6 न्यस्तासिं; M_5 यद्द्वाजौ (for यस्त्वाजौ). — [b]) $Ś_1$ $K_{1.2}$ $D_{1.7.8}$ T $G_{3.4}$ यथा (for तथा). Dn_1 पार्थगतं (for प्राय°). — [c]) D_6 परं; $D_{7.8}$ मृधे; T G_4 शरैर् (for परैर्). Ś $K_{1.3}$ T G_3 M_4 हन्याः (for हन्यात्). — [d]) $Ś_2$ K_3 सात्यकेः (sic). $Ś_2$ वदेः; B Dc_1 Dn_2 T वदेत् (for भवेत्). Dn_1 D_6 स भवेत्क्षुद्रघातकः.

27 D_4 om. 27 (cf. v. l. 26). — [a]) M_{3-5} निपात्य (for निहत्य). $Ś_2$ $K_{1.2}$ G_1 $M_{1.2}$ त्वा (for त्वां). $Ś_1$ K_3 T $M_{1.2}$ यथा; K_4 B_1 (marg. as in text).2.3.5 Dc_1 Dn पदा (for यदा). D_6 निहंतास्त्वां पुनर्भूमौ. — [b]) B Dc_1 Dn_1 S (G_5 missing) विकर्षति; D_3 विक्रमति; D_6 चिकीर्षति (for विक्रामति). — K_2 om. (hapl.) 27^{c}–28^{d}. — [c]) $Ś_1$ M_{3-5} विहंस्येनं; $Ś_2$ निहिं° (for निहं°). $D_{7.8}$ किं तदानीं न हिंस्येनं. — [d]) $B_{1.5}$ D_5 G_4 -सत्तम.

28 K_2 D_4 om. 28 (cf. v. l. 27, 26). — [a]) Dn_2 om. नार्येण up to चमूम् (in 29^{b}). — [d]) $D_{2.5.6}$ G_2 सोमदत्तिः.

29 D_4 om. 29 (cf. v. l. 26). Dn_2 om. 29^{ab} (cf. v. l. 28). — [a]) Dc_1 Dn_1 तत्र (for the second यत्र). D_1 [इ]ति; $D_{3.5.6}$ च; D_8 हि (for तु). — [b]) $D_{7.8}$ [ऽ]भिद्रवते; $G_{3.4}$ [ऽ]यं (G_4 चं-) क्रमते (for द्रावयते). Dn_1 चमूः. — [d]) D_3 चरामि; D_6 G_1 M व्रजामि (for प्रयामि).

30 D_4 om. 30 (cf. v. l. 26). — [a]) D_7 एवंधनं (sic) (for °विधं). — [b]) Ś $K_{1.2.4}$ D_1 पापं (for कर्म)

कर्ता त्वं कर्मणोग्रस्य नाहं वृष्णिकुलाधम ।
पापानां च त्वमावासः कर्मणां मा पुनर्वद ॥ ३१
जोषमास्स्व न मां भूयो वक्तुमर्हस्यतः परम् ।
अधरोत्तरमेतद्धि यन्मा त्वं वक्तुमिच्छसि ॥ ३२
अथ वक्ष्यसि मां मौर्ख्याद्भूयः परुषमीदृशम् ।
गमयिष्यामि बाणैस्त्वां युधि वैवस्वतक्षयम् ॥ ३३
न चैव मूर्ख धर्मेण केवलेनैव शक्यते ।
तेषामपि ह्यधर्मेण चेष्टितं शृणु यादृशम् ॥ ३४
वञ्चितः पाण्डवः पूर्वमधर्मेण युधिष्ठिरः ।
द्रौपदी च परिक्लिष्टा तथाधर्मेण सात्यके ॥ ३५
प्रव्राजिता वनं सर्वे पाण्डवाः सह कृष्णया ।
सर्वस्वमपकृष्टं च तथाधर्मेण बालिश ॥ ३६
अधर्मेणापकृष्टश्च मद्रराजः परैरितः ।
इतोऽप्यधर्मेण हतो भीष्मः कुरुपितामहः ।
भूरिश्रवा ह्यधर्मेण त्वया धर्मविदा हतः ॥ ३७
एवं परैराचरितं पाण्डवेयैश्च संयुगे ।
रक्षमाणैर्जयं वीरैर्धर्मज्ञैरपि सात्वत ॥ ३८
दुर्ज्ञेयः परमो धर्मस्तथाधर्मः सुदुर्विदः ।

C. 7. 9170
B. 7. 198. 44
K. 7. 199. 46

K1. 2 G1. 3. 4 M चंडालवत्; D6 स्व[श्व]पच° (for चाण्डाल°). —[c]) Dn1 D6 धर्मज्ञ (D6 °ज्ञस्); D5 वक्तव्यं (for °व्यः). Ś K1–3 D1 वक्तुमिच्छ(Ś1 K3 वक्तुमर्ह-; K2 कर्तुमिच्छ)स्यवक्तव्यं; D7. 8 वक्तुमर्हसि किं वाक्यं. —[d]) D6 तस्मान् (for क°). G1 M1. 2. 4. 5 सु-; M3 स-; Bom. ed. त्वं (for मां). K1 पुरुषाणि. D5 कस्मान्मा पुरुषान्यथा; D7. 8 प(D3 पु)रुषं च मुहुर्मुहुः; T G2–4 कस्मात्सु(G2 °स्मात्का)पुरुषो यथा.

31 D4 om. 31 (cf. v. l. 26). —[a]) K4 Dc1 Dn2 ह्यस्य; B3 D3. 7. 8 यस्य; B4 [ऽ]ग्रेस्य; D5 [ऽ]ग्र्यस्य (for [उ]ग्रस्य). B5 कर्ता कर्मणा उग्रस्य (sic). —[cd]) Ś2 K1. 2 D1 T G1–4 M1. 2 transp. पापानां and कर्मणां (G1 M1. 2 कष्टानां). K4 कर्मणां च; M3–5 कुत्सितानां (for पापानां च). K1 मां (for मा). B (except B2) Dn1 D7. 8 G1. 2 M पुनर्वदीः; D6 °र्ब्रवीः (for °र्वद).

32 D4 om. 32 (cf. v. l. 26). —[a]) B1. 3 योषमास्व; B5 जोषमानो (for °मास्स्व). S (except G2; G5 missing) मा (for मां). Dn1 D6 जोषमाचर मा भूयो. —[b]) Dn1 D3. 6 S (G5 missing) वक्तुमर्हस्त्वमुत्तरं. —[d]) G1 M मां (for मा). Ś K1–4 B Dc1 Dn2 D1. 2. 5 T G2–4 अर्हसि (for इच्छसि). D7. 8 यन्मां वक्तुमिहेच्छसि.

33 D4 om. 33 (cf. v. l. 26). —[ab]) Dn1 वक्ष्यामि (for वक्ष्यसि). K1 G1 M1. 2 मा (for मां). Dn1 D6 transp. मौर्ख्याद् and भूयः. D5 ब्रूयाः (for भूयः). K2 D5–7 G1 पुरुषम् (for प°). — K4 om. (hapl.) 33[c]–34[d]. —[c]) G1 M1. 2 त्वा (for त्वां). Dn1 D6 प्रेषयिष्यामि बाणैस्त्वाम्. —[d]) Dn2 D2. 5 युद्धे (for युधि). Dn1 D6 अद्यैव यमसादनं.

34 K4 D4 om. 34 (cf. v. l. 33, 26). —[a]) B1–4 Dc1 Dn D1. 2. 5. 7. 8 S (except M5; G5 missing) चैवं; B5 *वै (for चैव). D6 न चैतत्पूर्वधर्मेण. —[b]) B4 Dn1 D6 [इ]ह (for [ए]व). —[c]) Ś K1–3 D1 शक्यतेपि; Dn2 D5. 7. 8 एषामपि (for ते°). D3 एषामपि स्वधर्मेण.

35 D4 om. 35 (cf. v. l. 26). —[a]) D7. 8 T G3. 4 विजितः (for वञ्चितः). Ś1 K1 वंचिताः पांडवाः पूर्वम्. —[c]) K1 परिश्लिष्टा; G4 °क्लिन्ना (for °क्लिष्टा). —[d]) B1 [अ]सत्येन (for [अ]धर्मेण).

36 D4 om. 36 (cf. v. l. 26). —[a]) D3. 7. 8 वने; M3–5 वयं (for वनं). —[c]) Dn1 D6 राज्यमप्यपकृष्टं च.

37 D4 om. 37 (cf. v. l. 26). —[b]) Ś2 शल्यराजा; K1 D5 मद्रराजा. Ś2 परैर्वृतः; K2 B5 D8 परेरितः; D2 परैरपि; D5 °रिति; G2 पराजितः (for परैरितः). — After 37[ab], N (D4 om.; K5 missing) ins.:

1390* अधर्मेण तथा बालः सौभद्रो विनिपातितः ।

[K4 om. पातितः.]

— K4 om. 37[c]–38[a]. —[c]) D1 ततो; D7. 8 S (G5 missing) अतो (for इतो). —[d]) B Dc1 Dn1 D6 S (G5 missing) भीष्मः परपुरंजयः. —[e]) D3 अधर्मेण; G1 M1. 2 [अ]प्य° (for ह्य°). Dn1 D6 भूरिश्रवास्त्वधर्मेण. —[f]) D5 त्वया धर्मं विहाय सः.

38 D4 om. 38 (cf. v. l. 26). K4 om. 38[a] (cf. v. l. 37). —[a]) B5 एवं पुरैवाचरितं. —[b]) B (except B5) Dc1 D3 T G2–4 पांडवैश्चैव संयुगे. —[c]) Ś2 K1 D5 G4 M रक्ष्यमाणैर् (Ś2 °णं). —[d]) S (G5 missing) अथ (for अपि). B5 मानदः; Dn2 सत्वत (for सा°).

C. 7. 9170
B. 7. 198. 45
K. 7. 199. 46

युध्यस्व कौरवैः सार्धं मा गाः पितृनिवेशनम् ॥ ३९
एवमादीनि वाक्यानि क्रूराणि परुषाणि च ।
श्रावितः सात्यकिः श्रीमानाकम्पित इवाभवत् ॥ ४०
तच्छ्रुत्वा क्रोधताम्राक्षः सात्यकिस्त्वाददे गदाम् ।
विनिःश्वस्य यथा सर्पः प्रणिधाय रथे धनुः ॥ ४१
ततोऽभिपत्य पाञ्चाल्यं संरम्भेणेदमब्रवीत् ।
न त्वां वक्ष्यामि परुषं हनिष्ये त्वां वधक्षमम् ॥ ४२
तमापतन्तं सहसा महाबलममर्षणम् ।
पाञ्चाल्यायाभिसंक्रुद्धमन्तकायान्तकोपमम् ॥ ४३
चोदितो वासुदेवेन भीमसेनो महाबलः ।
अवप्लुत्य रथात्तूर्णं बाहुभ्यां समवारयत् ॥ ४४
द्रवमाणं तथा क्रुद्धं सात्यकिं पाण्डवो बली ।
प्रस्कन्दमानमादाय जगाम बलिनं बलात् ॥ ४५
स्थित्वा विष्टभ्य चरणौ भीमेन शिनिपुंगवः ।
निगृहीतः पदे षष्ठे बलेन बलिनां वरः ॥ ४६
अवरुह्य रथात्तं तु ह्रियमाणं बलीयसा ।
उवाच श्लक्ष्णया वाचा सहदेवो विशां पते ॥ ४७
अस्माकं पुरुषव्याघ्र मित्रमन्यन्न विद्यते ।

---

39 ^{a}) D1.5 M4 दुर्जयः (for दुर्ज्ञेयः). K4 Dn2 D2.4.5 स परो (for परमो). Dn1 D3.6 दुर्विज्ञेयः परो धर्मस्. — ^{b}) D4.5 महात्मा(D5 °त्म)नः (for तथा धर्मः). K2 B Dc1 Dn1 D2.4.6–8 G1 M च (K2 D4 स) दुर्विदः; T G2–4 चतुर्विधः (for सुदुर्विदः). — ^{c}) D7.8 युध्युश्च (sic) (for युध्यस्व). Ś2 पांडवैः (for कौरवैः). — After 39, Ś2 B5 ins. an addl. colophon.

40 Before 40, MSS. ins. संजय उवाच. — ^{a}) M3 कर्माणि (for वाक्यानि). — ^{b}) D4.7.8 पुरुषाणि (sic) (for प°). — ^{c}) D2 अब्रवीत् (for श्रावितः). — ^{d}) K4 D1.4–6 G2 अ(D1.6 स)कंपित.

41 B3.5 read 41^{ab} twice. — ^{a}) M4.5 (*sup. lin.*) इत्युक्तः (for तच्छ्रुत्वा). — ^{b}) Dn D2–5.7.8 च (for तु). Ś1 K3 [आ]दधे (for °दे). — ^{c}) Ś K1–3 D1 विनिःश्वसन्; Dc1 Dn1 D3.5.8 विनिश्वस्य; D7 विनिःस्वस्य (sic). — ^{d}) D5 प्रविधाय (for प्रणि°). D6 पार्षतोप्याददे गदां.

42 ^{a}) D4.5.7.8 [ऽ]भिपद्य (for °त्य). D4–6 पांचाल्यः. — ^{b}) Ś2 संरंभेन; B5 संरब्धेन. — ^{c}) Ś2 K1.2 S (G5 missing) त्वा (for त्वां). K2 D7 पुरुषं; D4 पौ° (for प°). D8 न त्वाक्षामिति परुषं (sic). — ^{d}) Dn1 D6 वधिष्ये (for हनिष्ये). K2 T G1.2 M त्वा (for त्वां). D5 नराधमं (for वधक्षमम्).

43 ^{a}) Ś2 वेगेन (for सहसा). — ^{b}) G1 M महाबाहुम् (for °बलम्). B1 Dc1 अमर्षितं (B1 °णं) (for °र्षणम्). — ^{c}) Dn1 D4.5 पांचाल्यम्; M3–5 °लाय (for °ल्याय). D4 -संक्रुद्धः. — ^{d}) Dn1 D7.8 मृत्युं (Dn1 °त्यु-) कालांतकोपमं; G3.4 M3–5 अंतकालें (G3 °लां)त°.

44 ^{a}) D3–8 नोदितो (for चो°). — ^{d}) D4 समवाकरत्; D8 °धारयत्; G1 M1.2 पर्यवारयत् (for सम°).

45 ^{a}) Ś2 B5 ततः (for तथा). D7.8 T G1–4 M3–5 क्रुद्धः. B1–4 M1.2 द्रवमाणस्तथा क्रुद्धः. — ^{b}) B1–4 D7.8 सात्यकिः पांडवं बली; T G2 पांडवः सात्वतं बली; G1.3.4 M पांडवं सात्वतो बली. — ^{c}) K3 B3 Dc1 Dn2 D2.3 S (G5 missing) प्रस्पंदमानम्; Dn1 प्रस्कंद**म्; D6 प्रास्कंद्यमानम्. — ^{d}) D5 जग्राह (for जगाम). B4 भुवि; B5 महत्; D6 M3–5 बली (for बलात्). D3 जग्राह बलिनां बली.

46 ^{a}) D5 छित्वा (for स्थित्वा). — ^{b}) K1 D4.7.8 शनिपुंगवः (for शिनि°). Dn1 D6 भीमसेनेन वै तदा. — ^{c}) D7.8 निगृहीतं. — ^{d}) D5 रथिनां (for बलिनां) — After 46, Dn1 D6 ins. :

1391* तथापि भीमादात्मानमामुच्य बलिनोच्छ्रितः ।
जगामानिलवेगेन भीममुन्मुच्य माधवः ।
भीमेनाथाशु महता वेगमास्थाय मध्यमम् ।
विष्टभ्य विधृतो दर्पात्सात्यकिर्दशमे पदे ।

[(L. 1) D6 [ऽ]च्युतः (for [उ]च्छ्रितः). — (L. 3) D6 [अ]पि (for [अ]थ). — (L. 4) Dn1 *र्क्षात् (for दर्पात्).]

47 ^{a}) Dn2 G2 अवप्लुत्य (for °रुह्य). B D2 तूर्णं; D4 तं नु (for तं तु). Dn1 D6 अनिवार्यं रथं तं तु; T G1.3.4 M1.2 अवरुध्य (T °ध्य [sic]) बलात्तं तु. — ^{b}) K4 B Dc1 Dn2 D2–5.7.8 ध्रि(D4.5 ध्री)यमाणं (for ह्रिय°).

48 ^{b}) Dn2 अन्यत्र (for अन्यन्न). — K1 om. (hapl.) 48^{c}–49^{d}; B3 reads the same on marg. — ^{c}) Dn1 D6 तुल्यम् (for परम्). — ^{d}) B3 D2 पंचालेभ्यश्च; Dn2 D6.8 पांचाल्ये°. Ś K3 परंतप; K2 च सात्वत; K4 Dn2 D1–5.7.8 च मारिष; Dn1 D6 च

परमन्धकवृष्णिभ्यः पाञ्चालेभ्यश्च माधव ॥ ४८
तथैवान्धकवृष्णीनां तव चैव विशेषतः ।
कृष्णस्य च तथासक्तो मित्रमन्यन्न विद्यते ॥ ४९
पाञ्चालानां च वार्ष्णेय समुद्रान्तां विचिन्वताम् ।
नान्यदस्ति परं मित्रं यथा पाण्डववृष्णयः ॥ ५०
स भवानीदृशं मित्रं मन्यते च यथा भवान् ।
भवन्तश्च यथास्माकं भवतां च तथा वयम् ॥ ५१
स एवं सर्वधर्मज्ञो मित्रधर्ममनुस्मरन् ।
नियच्छ मन्युं पाञ्चाल्यात्प्रशाम्य शिनिपुंगव ॥ ५२
पार्षतस्य क्षम त्वं वै क्षमतां तव पार्षतः ।
वयं क्षमयितारश्च किमन्यत्र शमाद्भवेत् ॥ ५३
प्रशाम्यमाने शैनेये सहदेवेन मारिष ।
पाञ्चालराजस्य सुतः प्रहसन्निदमब्रवीत् ॥ ५४
मुञ्च मुञ्च शिनेः पौत्रं भीम युद्धमदान्वितम् ।
आसादयतु मामेष धराधरमिवानिलः ॥ ५५
यावदस्य शितैर्बाणैः संरम्भं विनयाम्यहम् ।
युद्धश्रद्धां च कौन्तेय जीवितस्य च संयुगे ॥ ५६
किं नु शक्यं मया कर्तुं कार्यं यदिदमुद्यतम् ।

C. 7. 9188
B. 7. 198. 62
K. 7. 199. 64

मानद (for च माधव).

49 K1 om. 49 (cf. v. l. 48). B3 reads 49 on marg. — b) B Dc1 Dn2 D4.5 तथैव च; D2 तत्रैव च (for तव चैव). — c) Dn यथास्मभ्यं (Dn2 °त्तो); D2.4–6 G1–4 M1.2 तथा(D5 न चा)स्मभ्यो (D6 °भ्यं); M3–5 समोस्माभिः (M3 °स्मभ्यो; M5 [*inf. lin.*] °स्मभ्यं) (for तथासक्तो).

50 a) Bom. ed. पंचालानां. D5 तु (for च). — b) Ś K1–3 B4 Dn2 D1.6–8 समुद्रांतं. T1 G1.4 M1.2 वि-चिंत्य गां; T2 G2.3 M3.5 विचित्य गां; M4 lacuna (for विचिन्वताम्).

51 a) Ś K (K5 missing) D1 तथा त्वम्; Dn2 D4.5.7.8 यथा त्व(Dn2 त्वा)म् (for स भवान्). G2–4 भवतोयं परं मित्रम्. — b) Dn2 D1 तथा (for यथा). D3 तथा (for भवान्). B Dc1 T G1–4 M1.2 अस्यैव (B1–4 Dc1 °ष) च तथा तव (T G2–4 भवान्); Dn1 D6 तव चैव तथा वयं; M3–5 अस्यैष भवतस्तथा. — c) T G2–4 भवतश् (for भवन्तश्). Dc1 Dn1 D6 S (except G4; G5 missing) तथा (for यथा). — d) Ś K1.2 Dn2 D1.5.8 (*sup. lin.* as in text) M4 यथा वयं; D7 यथातथं (for तथा वयम्).

52 Before 52, G2 ins. धृष्टद्युम्नः. — a) D1 त्वमेवं; D3 त्वमेव; G4 स एव (for स एवं). K4 B Dc1 Dn1 D2.5.6 -धर्मज्ञ (B3.4 °ज्ञं) (for °ज्ञो). D4 वयं स एव धर्मज्ञ. — b) Dn1 D6 सर्व- (for मित्र-). — G2 om. 52c–54d. — c) Dn2 D2–5.7.8 M3–5 पांचाल्ये (D4.5.7.8 °ल्य) (for °ल्यात्). — d) G1 M1.2 प्रशाम्यं. K1 Dn1 D4.7.8 M1.2 श(Dn1 M1.2 शि)निपुंगवः.

53 G2 om. 53 (cf. v. l. 52). — a) G1 M1.2.5 (before corr.) क्षमस्व त्वं. — b) K2.3 Dn1 D3.4 क्षम्यतां. Ś2 K1.2.4 Dn1 D1.3 चापि; Dn2 D2.4–8 S (G2 om.; G5 missing) चैव (for तव). B Dc1 क्षमतां पार्षतश्च ते. — c) Dn1 M3–5 क्षामयितारश्. — d) B1.4 Dc1 D3.6 अन्यत्तु (D3 °द्वा); Dn1 अन्यत्प्र- (for °त्र).

54 G2 om. 54 (cf. v. l. 52). — b) Dn1 D6 M3.5 पार्षतः (for मारिष).

55 a) D4.7 शनैः (for शिनेः). Dn1 G1.2 M1.2 पुत्रं (for पौत्रं). — b) Dn2 om. from युद्ध up to कौन्तेय (in 56c). D5 -मुदान्वितं; D6 -गदा° (for -मदा°). G1 भीमसेन मुदान्वितं. — c) B4 एव (for एष). — d) B4 T G3.4 धाराधरम्. K4 Dc1 G1 M1.2 [अ]चलं (for [अ]निलः). Ś K1–3 Dn1 D3.6 M4 धा- (Ś2 K1.2 M4 ध)राधर इवाचलं; D4.5.7.8 धाराधर-मिवाचलं (D4 °लः).

56 Dn2 om. 56abc (cf. v. l. 55). — a) D4 यादवस्य (metathesis) (for यावदस्य). D4.7.8 सितैर्; D6 शतैर्. Dn1 D6 भल्लैः (for बाणैः). — b) Ś K1.2.4 D1.3.7.8 नाशयामि; Dn1 D2.4–6 पात° (for विन°). — c) D3 हि (for च). — d) K3.4 B Dc1 Dn2 D1.2 जीवितं चास्य संयुगे.

57 D7 om. (hapl.) 57a–58b. Dn1 reads 57ab twice. — a) Ś K1–3 Dn1 (both times) D3 किं तु; Dc1 किमु; D2 किं न; D4 किं च; D5 किं सु- (for किं नु). — b) Dn1 (both times) D6 तत्कार्यम्; S (G5 missing) यत्कार्यम् (by transp.). K1 उद्यतं (sic); D2 G2 उत्तमं; D4–6.8 उच्यतां; G3 उद्युतं (for उद्यतम्). — c) Dn2 स्वमहत् (for सु°). — d) B1.2 Dc1 [ए]व (for [ए]ते). Dn1 D6 च; G1 M [ऽ]पि (for हि).

C. 7. 9188
B. 7. 198. 63
K. 7. 199. 64

सुमहत्पाण्डुपुत्राणामायान्त्येते हि कौरवाः ॥ ५७
अथ वा फल्गुनः सर्वान्वारयिष्यति संयुगे ।
अहमप्यस्य मूर्धानं पातयिष्यामि सायकैः ॥ ५८
मन्यते छिन्नबाहुं मां भूरिश्रवसमाहवे ।
उत्सृजैनमहं वैनमेष मां वा हनिष्यति ॥ ५९
शृण्वन्पाञ्चालवाक्यानि सात्यकिः सर्पवच्छ्वसन् ।
भीमबाह्वन्तरे सक्तो विस्फुरत्यनिशं बली ॥ ६०
त्वरया वासुदेवश्च धर्मराजश्च मारिष ।
यत्नेन महता वीरौ वारयामासतुस्ततः ॥ ६१
निवार्य परमेष्वासौ क्रोधसंरक्तलोचनौ ।
युयुत्सवः परान्संख्ये प्रतीयुः क्षत्रियर्षभाः ॥ ६२

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि एकोनसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६९ ॥

१७०

संजय उवाच ।
ततः स कदनं चक्रे रिपूणां द्रोणनन्दनः ।
युगान्ते सर्वभूतानां कालसृष्ट इवान्तकः ॥ १
ध्वजद्रुमं शस्त्रशृङ्गं हतनागमहाशिलम् ।

58 D7 om. 58^{ab} (cf. v. l. 57). — ^{a}) Ś1 अथाह; Ś2 यद्येना[न्]; K1. 2 D1 अथैनान् (for अथ वा). K3. 4 B D (D7 om.) फाल्गुनः. — ^{b}) Ś2 K1. 2. 4 कौरवान् (for संयुगे). — ^{d}) M3–5 संयुगे (for सायकैः).

59 ^{ab}) D4 -बाहुभ्यां (for -बाहुं मां). M3–5 किं मन्यसे छिन्नबाहुं मां भूरिश्रवसं मृधे. — ^{c}) Dn1 D6 विसृज (for उत्सृज). D3. 6 [ए]तम् (for [ए]नम्). K4 B (except B1) D (except Dc1 D8) T G2 M3–5 च (for वा). D4 [ए]व (for [ए]नम्). — ^{d}) Ś K3 B Dc1 D1. 3 G4 वा मां (by transp.); K1. 2 वा मा; D4. 5 मा वा; G2 वा*.

60 ^{a}) Dn1 D6 श्रुत्वा (for शृण्वन्). Dn1 पांचाल्य-. — ^{c}) B1. 2. 5 Dn1 D3. 4 शक्तो (for सक्तो). — ^{d}) Dn1 D6 प्रस्फुरति; G1. 4 M विष्फु° (for विस्फु°). S (G5 missing) बलात् (for बली). — After 60, N (except Dn2 D8; K5 missing) ins.:

1392* तौ वृषाविव नर्दन्तौ बलिनौ बाहुशालिनौ ।

[K1–3 नंदंतौ (for नर्दन्तौ). D8 धन्विनौ बलशालिनौ (for the post. half).]

61 ^{ab}) Dn1 D6 S (G5 missing) तौ तू(G2 तत्तू)र्णं (for त्वरया). Dn1 D6 transp. वासुदेवश्च and धर्मराजश्च. — ^{c}) D3 सुमहा- (for महता). Dn1 तूर्णं (for वीरौ). — ^{d}) K4 B5 D1. 6 S (G5 missing) तदा; Dn2 D2. 4. 5. 7. 8 भृशं (for ततः).

62 ^{a}) G1 निवार्य तौ महेष्वासौ. — ^{b}) K3. 4 B Dc1 Dn1 D1. 6 G2 कोप- (for क्रोध-). — ^{c}) Dn1 D6 पुनः (for परान्). G1 M1. 2. 4 संखे (for संख्ये). B5 युयुत्सूनपरान्संख्ये. — ^{d}) D5 प्रतीयुः पुरुषर्षभाः.

Colophon om. in Ś2 K1. 2: K5 G5 missing. — *Sub-parvan*: B1. 3 (marg.) नारायणास्त्रमोक्ष. — *Day of Droṇa's Generalship*: K4 पंचमदिवसयुद्धे; Dn1 G1 पंचमेहनि; M1. 2 पंचमेह्नि. — *Adhy. name*: Dn1 धृष्टद्युम्नसात्यक्योः परस्परं कोपवाक्यानि; Bom. ed. धृष्टद्युम्नसात्यकिक्रोधः. — *Adhy. no.* (figures, words or both): Dn1 199; D2 100; D3 92; T G2. 3 193; G1 M1. 2 192; G4 194; M3. 4 191; M5 2[1]91. — *Śloka no.*: Dn1 70.

170

☞ This adhy. is missing in K5 G5 (cf. v. l. 7. 125. 14; 137. 9).

1 — ^{a}) D3 च (for स). — ^{b}) D3 शत्रूणां (for रिपूणां). — ^{d}) G3 damaged. Dc1 Dn1 कालसूर्य; D3 क्रुद्धः काल (for कालसृष्ट).

2 D6 transp. 2^{a} and 2^{b}. — ^{a}) D7. 8 रथ- (for शस्त्र-). Dc1 (marg. sec. m.) Dn1 -संघं; D2. 4. 5 -शंखं (for -शृङ्गं). D8 शस्त्रशृंगध्वजद्रुमं. — ^{b}) Ś1 K3 -महो(K3 °हा)पलं; D4. 5. 7. 8 -महाशलं (sic); D6 -महाशैलं (for °शिलम्). — ^{c}) G2 रथाश्वपुरुषाकीर्णं. — ^{d}) D5 -समा-

अश्वकिंपुरुषाकीर्णं शरासनलतावृतम् ॥ २
शूलक्रव्यादसंघुष्टं भूतयक्षगणाकुलम् ।
निहत्य शात्रवान्भल्लैः सोऽचिनोद्देहपर्वतम् ॥ ३
ततो वेगेन महता विनद्य स नरर्षभः ।
प्रतिज्ञां श्रावयामास पुनरेव तवात्मजम् ॥ ४
यस्माद्युध्यन्तमाचार्यं धर्मकञ्चुकमास्थितः ।
मुञ्च शस्त्रमिति प्राह कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ ५
तस्मात्संपश्यतस्तस्य द्रावयिष्यामि वाहिनीम् ।
विद्राव्य सत्यं हन्तास्मि पापं पाञ्चाल्यमेव तु ॥ ६

सर्वानेतान्हनिष्यामि यदि योत्स्यन्ति मां रणे ।
सत्यं ते प्रतिजानामि परावर्तय वाहिनीम् ॥ ७
तच्छ्रुत्वा तव पुत्रस्तु वाहिनीं पर्यवर्तयत् ।
सिंहनादेन महता व्यपोह्य सुमहद्भयम् ॥ ८
ततः समागमो राजन्कुरुपाण्डवसेनयोः ।
पुनरेवाभवत्तीव्रः पूर्णसागरयोरिव ॥ ९
संरब्धा हि स्थिरीभूता द्रोणपुत्रेण कौरवाः ।
उदग्राः पाण्डुपाञ्चाला द्रोणस्य निधनेन च ॥ १०
तेषां परमहृष्टानां जयमात्मनि पश्यताम् ।

C. 7. 9205
B. 7. 199. 11
K. 7. 200. 11

वृतं; T G3.4 -लतायुतं (for -लतावृतम्).

3 a) Dn2 D2 बल-; D4.5 बलं; D6 छत्र-; D7.8 बहू-; T G2-4 स्थूल-; G1 M पत्ति- (for शूल-). K4 -संपूषां (sic); Dn2 -संक्षुब्धं; D3 -संजुष्टं; D4.7.8 T G4 -संक्रुष्टं; G2 -संघुष्ट- (for °ष्टं). B Dc1 Dn1 क्रव्यादपक्षिसंघुष्टं. — b) D5 -पक्षि-; G3 damaged (for -यक्ष-). Dc1 Dn1 -गणावृतं; D3 G1 M1.2 -समाकुलं; G3 damaged (for -गणा°). — c) G3 damaged for निहत्य. — d) K1 संचिनोद् (for सोऽचि°).

4 b) S (G5 missing) transp. विनद्य and स. B5 G2 स नरर्षभ; Dn2 D2.4.7.8 भरतर्षभ; D5 पुरुषर्षभं. D6 स विनद्य नरोत्तमः. — c) M3-5 प्रतिज्ञाः.

5 a) G3 partly damaged. Dn1 पश्चाद् (for यस्माद्). D6 सशस्त्रम्; G1 M3-5 संमोह्य (G1 °ह्यद्); M1.2 संयच्छद् (for युध्यन्तम्). M3-5 चाचार्यं (for आ°). T G2.4 यदत्र छद्मनाचार्यं. — D4.5.7.8 transp. 5^b and 5^d. — b) D4 -कुंचकम्; D7 -कुचु° (for -कञ्चु°). D2-5.7.8 आश्रितः (D8 °ताः) (for आस्थितः). — d) B4 M3-5 धर्म- (for कुन्ती-).

6 a) Dn2 om. from पश्य up to यो (in 7^b). — G3 om. (hapl.) 6^c–7^d. — c) D2.4.5.7.8 विश्राव्य (for विद्राव्य). K4 B Dc1 Dn1 D6 T G2.4 M3-5 सर्वान्; D3 सैन्यं; G1 M1.2 सर्वं (for सत्यं). — d) K4 B Dc1 Dn1 S (G3 om.; G5 missing) जाल्मं (for पापं). Ś2 पंचाल्यम्; G1.4 M1.2 पांचालम् (for °ल्यम्). D2.3.8 T G1.2.4 M1-3.5 एव च; M4 आहवे (for एव तु). D6 पांचाल्यं च कुलाधमं.

7 Dn2 om. up to यो; G3 om. 7 (for both, cf. v. l. 6). — a) D6 अद्य सर्वान् (for सर्वानेतान्). — b) Dn1 जोष्यंति; M3-5 ते यांति (for योत्स्यन्ति). G1 M मा (for मां). — d) K3.4 B Dc1 Dn1 D6 S (G3 om.; G5 missing) परिवर्तय; D1 प्रावर्तयत; D8 प्रतिवर्तय (for परा°).

8 Ś2 K1.2 D1 om. (? hapl.) 8^{ab}. — b) D2.4.5 पर्यवारयत्; D6 °वर्तत (for °वर्तयत्). Ś1 K3 पर्यवर्तत वाहिनीं. — d) D6 व्यनदत् (for व्यपोह्य). G2 M3.4 बलं (for भयम्). — After 8, G1 M (G1 M3.4 reading for the first time after 7. 168. 8) ins.:

1393* भेरीश्चावादयन्हृष्टाः पटहान्दुन्दुभींश्च ह ।
आडम्बरान्मृदङ्गांश्च झर्झरीश्चानकानपि ।
मड्डुकान्पणवान्वीणा डिण्डिमांश्च सहस्रशः ।
सर्वे चैव महेष्वासा दध्मुः शङ्खान्महास्वनान् ।
ततो ननाद वसुधा खुरनेमिसमाहता । [5]
स शब्दस्तुमुलः खं च पृथिवीं च व्यनादयत् ।
कुरूणामथ तं शब्दं श्रुत्वा घोरं समुत्थितम् ।
पाण्डवाः सोमकैः सार्धं समपद्यन्त विस्मिताः ।
ते तु दृष्ट्वा कुरून्राजन्नदतो भैरवान्रवान् ।
अभ्यवर्तन्त वेगेन मृत्युं कृत्वा निवर्तनम् । [10]

[(L. 1) G1 (both times) अवारयन् (for अवाद°). — (L. 3) G1 (both times) मंडुकान् (for मड्डु°).]

9 b) D1 -सैनयोः (for -से°). — c) D6 अपि (for एव). K4 D4 T G2-4 तीव्रं.

10 a) D1 M3 स्थिरीभूत्वा; G3 स्थि*** (for स्थिरीभूता). — c) Ś2 K1.2 D1 उद्ययुः (for उदग्राः). Ś2 D6 -पांचाल्या; K4 -पंचाला (for -पाञ्चाला). — d) K2.4 B1 D1 तु (for च).

11 The portion of the text from 11^c to 43^d is lost

C. 7. 9205
B. 7. 199. 11
K. 7. 200. 11

संरब्धानां महावेगः प्रादुरासीद्रणाजिरे ॥ ११
यथा शिलोच्चये शैलः सागरे सागरो यथा ।
प्रतिहन्येत राजेन्द्र तथासन्कुरुपाण्डवाः ॥ १२
ततः शङ्खसहस्राणि भेरीणामयुतानि च ।
अवादयन्त संहृष्टाः कुरुपाण्डवसैनिकाः ॥ १३
ततो निर्मथ्यमानस्य सागरस्येव निस्वनः ।
अभवत्तस्य सैन्यस्य सुमहानद्भुतोपमः ॥ १४
प्रादुश्चक्रे ततो द्रौणिरस्त्रं नारायणं तदा ।
अभिसंधाय पाण्डूनां पाञ्चालानां च वाहिनीम् ॥ १५
प्रादुरासंस्ततो बाणा दीप्ताग्राः खे सहस्रशः ।
पाण्डवान्भक्षयिष्यन्तो दीप्तास्या इव पन्नगाः ॥ १६
ते दिशः खं च सैन्यं च समावृण्वन्महाहवे ।
मुहूर्ताद्भास्करस्येव राजँल्लोकं गभस्तयः ॥ १७
तथापरे द्योतमाना ज्योतींषीवाम्बरेऽमले ।
प्रादुरासन्महीपाल कार्ष्णायसमया गुडाः ॥ १८
चतुर्दिशं विचित्राश्च शतघ्न्योऽथ हुताशदाः ।

---

in G2 on a missing folio. — ^{d}) Ś2 K1. 2. 4 B Dc1 Dn1 D1 विशां पते; S (G2. 5 missing) रणाय वै (for °जिरे).

12 G2 missing (cf. v. l. 11). — ^{a}) Dc1 (by corr.) Dn1 D6 शैलोच्चये; D3–5 शिलोच्चयैः (for °च्चये). Ś K1–3 D1 शैलं; Dn शैलाः (for शैलः). — ^{b}) K4 B4 Dn2 सागरैः; B2. 5 D2–4. 7. 8 S (G2. 5 missing) °रः; D5 °रं (for °रे). Ś K1–3 सागरं; B5 D3. 7. 8 T M3–5 °रे; Dn2 °रा; D2 °रैर् (for °रो). — ^{c}) B4 प्रतिहार्येत; Dn2 D4–8 °हन्यत (for °हन्येत). — ^{d}) D2. 6 ते (for [आ]सन्).

13 G2 missing (cf. v. l. 11). — After 13, S (G2. 5 missing) ins.:

1394*　चुक्षुभे पृथिवी सर्वा दिशश्च प्रतिसस्वनुः ।
संभ्रान्तानि च भूतानि जलजान्यपि मारिष ।
ते च सर्वे तथा यौधाः संप्रहृष्टा युयुत्सवः ।
वर्तमाने तथा शब्दे रौद्रे तस्मिन्भयानके ।
संपतत्सु रथौघेषु तव तेषां च भारत ।　　[5]

[(L. 2) T G3. 4 [अ]पि (for च). — (L. 3) T M3–5 तदा (for तथा). T G3. 4 योधाः (for यौधाः). — (L. 4) M3–5 transp. शब्दे and रौद्रे. G1 M1. 2 युद्धे (for रौद्रे).]

14 G2 missing (cf. v. l. 11). — ^{a}) Ś K (K5 missing) Dn2 D1. 2. 5. 7. 8 यथा; D4 तथा (for ततो). — Ś2 reads 14^{bc} on marg. — ^{b}) Ś K (K5 missing) D1. 2. 4. 5. 7. 8 G4 तु; Dn2 स्व- (for [इ]व). MSS. निःस्वनः; D4 निश्चलः (for निस्वनः). — ^{c}) K4 B Dc1 Dn1 तव; D3 सर्व- (for तस्य). Ś2 K1. 2 D1 तथाभूदस्य सैन्यस्य; D6 अभ्यवर्तत सैन्यस्य. — ^{d}) D7. 8 सुमहानद्भुतः स्वनः.

15 G2 missing (cf. v. l. 11). — ^{a}) T G1. 3. 4 M1. 2 तदा (for ततो). — D2. 4. 5 om. 15^{cd}. — ^{c}) D6 पांडूना (for °नां). — ^{d}) B5 D1 पंचालानां.

16 G2 missing (cf. v. l. 11). — ^{b}) B1 दीप्तास्याश्; D7 दीप्ता*; D8 प्रदीप्ताः (for दीप्ताग्राः). B1 Dn2 च (for खे). — ^{c}) K3. 4 B Dc1 Dn क्षपयिष्यंतो; D7 भक्षियि° (sic) (for भक्षयि°). — ^{d}) D2. 5. 7. 8 दीप्ताग्रा (for °स्या). K4 B Dc1 Dn1 D6 G1 M पन्नगा इव (by transp.). D4 दीप्ताग्र इव पन्नगः.

17 G2 missing (cf. v. l. 11). — ^{a}) T G3. 4 दिवं (for दिशः). — After 17^{ab}, D6 ins.:

1395*　ततोऽन्तरिक्षं खगमैर्नानालिङ्गैः सुभैरवैः ।

— D6 om. 17^{c}–19^{d}. — ^{d}) Dn2 D3 लोके; D5 लोक- (for लोकं). K3 B Dc1 Dn1 S (G2. 5 missing) लोके राजन्गभस्तयः.

18 G2 missing (cf. v. l. 11). D6 om. 18 (cf. v. l. 17). D4. 5 om. 18–19. — ^{a}) K1 तदा; B5 अथ (for तथा). — ^{b}) B1 Dc1 Dn1 D7. 8 T G3. 4 M3–5 अमलेंबरे (by transp.); B2–4 G1 M1. 2 अमलां°; B5 विमलें°. D2 ज्योतिः पीतांबरेमले. — ^{c}) K3. 4 B Dc1 Dn D3 S (G2. 5 missing) महाराज (for महीपाल). — ^{d}) Ś K1. 2 B4 Dn1 D3. 7. 8 T G4 कार्ष्णा- (D8 कर्णा)-यसमहा- (Dn1 °समा) (for °मया). T G1 M हुळाः; G3. 4 गुळाः (for गुडाः).

19 G2 missing (cf. v. l. 11). D4–8 om. 19 (cf. v. l. 17, 19). D2 om. 19. M4 om. (hapl.) 19^{ab}. — ^{a}) Dn2 चतुर्दिश- (for °र्दिशं). B Dc1 Dn1 S (M4 om.; G2. 5 missing) चतुश्चक्रा द्वि- (T G1. 3. 4 M1. 2 वि)-चक्राश्च. — ^{b}) D7. 8 शतघ्नीर् (for °घ्न्यो). K4 B2–4 Dn1 D7. 8 बहुला गदाः; B1 Dc1 Dn2 [ऽ]थ हुला (Dn2 °डा) गदाः; D3 मुशला गदाः; T G3. 4 M3. 5 [ऽ]थ

चक्राणि च क्षुरान्तानि मण्डलानीव भास्वतः ॥ १९
शस्त्राकृतिभिराकीर्णमतीव भरतर्षभ ।
दृष्ट्वान्तरिक्षमाविग्नाः पाण्डुपाञ्चालसृञ्जयाः ॥ २०
यथा यथा ह्ययुध्यन्त पाण्डवानां महारथाः ।
तथा तथा तदस्त्रं वै व्यवर्धत जनाधिप ॥ २१
वध्यमानास्तथास्त्रेण तेन नारायणेन वै ।
दह्यमानानलेनेव सर्वतोऽभ्यर्दिता रणे ॥ २२
यथा हि शिशिरापाये दहेत्कक्षं हुताशनः ।
तथा तदस्त्रं पाण्डूनां ददाह ध्वजिनीं प्रभो ॥ २३
आपूर्यमाणेनास्त्रेण सैन्ये क्षीयति चाभिभो ।
जगाम परमं त्रासं धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ २४
द्रवमाणं तु तत्सैन्यं दृष्ट्वा विगतचेतनम् ।
मध्यस्थतां च पार्थस्य धर्मपुत्रोऽब्रवीदिदम् ॥ २५
धृष्टद्युम्न पलायस्व सह पाञ्चालसेनया ।
सात्यके त्वं च गच्छस्व वृष्ण्यन्धकवृतो गृहान् ॥ २६
वासुदेवोऽपि धर्मात्मा करिष्यत्यात्मनः क्षमम् ।
उपदेष्टुं समर्थोऽयं लोकस्य किमुतात्मनः ॥ २७
संग्रामस्तु न कर्तव्यः सर्वसैन्यान्ब्रवीमि वः । C. 7. 9222 B. 7. 199. 28 K. 7. 200. 30

हुला गु(G3 °ळां गु)डा: (M3. 5 हुला:); G1 M1. 2 [ऽ]थ सहस्रशः (for ऽथ हुताशदाः). B5 शतघ्न्यात्मंगला गदाः. — d) D7. 8 G1 च (for [इ]व). — After 19, G1 M1. 2 ins.:

1396* पाशाश्च विविधाकारा नाराचाञ्जलिकास्तथा ।
संपतन्त[:] स्म दृश्यन्ते शतशोऽथ सहस्रशः ।
यथा युगक्षये घोरे परिभूतं जगद्भवेत् ।
तद्वदासीत्तदा राजञ्ज्योतिर्भूतं नभःस्थलम् ।
[(L. 3) G1 वह्निभूतं (for परि°).]

20 G2 missing (cf. v. l. 11). — a) D1. 7. 8 अस्त्राकृतिभिर् (for श°). — b) D5 आसीत्तु (for अतीव). K8 Dn2 D1 पुरुषर्षभ. — c) D5 अंतरीक्षम्. — d) D1. 2 -पंचाल- (for -पाञ्चाल-).

21 G2 missing (cf. v. l. 11). Ś2 om. (hapl.) 21^{ab}. — a) D3 रथा हया (for यथा यथा). K1. 2 हि युध्यंत; T G3 स्म यु° (for ह्ययुध्यन्त). — b) Ś1 K1-3 D1 पांडुपांचालसृंजयाः (= 20^{d}). — d) D2 व्यशीर्यंत (for व्यवर्धत).

22 G2 missing (cf. v. l. 11). — a) B तदस्त्रेण; Dc1 Dn1 D6 तदा° (for तथा°). D3 युध्यमाना यथास्त्रेण; G1 M1. 2 धक्ष्यमाणास्तदास्त्रेण. — b) G3 om. तेन. Ś K (K5 missing) D1 च; D3. 4. 7. 8 ते (for वै). — After 22^{ab}, G1 M1. 2 ins. a passage given in App. I (No. 21). D2. 4. 5 om. 22^{cd}. — c) Ś1 B1 D1. 6-8 T G3 [अ]नलेनैव; D3 महास्त्रेण (for [अ]नलेनेव). — d) D3 व्यथिता; M3-5 ह्यर्दिताः (for ऽभ्यर्दिता). B5 चमूः; D6 शरैः; T G3 परैः; G1. 4 M परे (for रणे).

23 G2 missing (cf. v. l. 11). B5 om. 23^{b}-24^{a}. — b) G1 M दहन् (for दहेत्). Ś1 D7 कक्ष्यं (for कक्षं).

24 G2 missing (cf. v. l. 11). B5 om. 24^{a} (cf. v. l. 23). B4 om. (hapl.) 24^{ab}. — a) D5 आपूर्यमाणे चास्त्रेण. — b) Dn1 क्षिपति; D7 क्षीयती (for °ति). Ś2 चाभिभोः; K1 D3. 6 चाविभो; K4 B (B4 om.) Dc1 Dn च प्रभो (for चाभिभो). — d) Ś2 K1. 2 कुंतीपुत्रो; Dn2 D2-5. 7. 8 G1. 3 M धर्मराजो (for °पुत्रो).

25 G2 missing (cf. v. l. 11). — a) Ś2 च तत्; D6 ततः; T G1 M तथा; G3 तदा; G4 यथा (for तु तत्). — b) D6 च (for वि-). Ś1 K3 -चेतनः; D3. 5. 6 T G3. 4 M3-5 -चेतसं (for °नम्). — c) K1 D5. 7. 8 मध्यस्थानां (for °स्थतां). D3 हि (for च). — d) D2. 4. 5. 7. 8 S (G2. 5 missing) धर्मराजो (for °पुत्रो).

26 G2 missing (cf. v. l. 11). — b) M4. 5 पांचाल्य- (for °ल-). — c) D3 त्वं हि; D7. 8 त्वव- (for त्वं च). — d) K4 B4 Dn1 महान्; Dn2 स्वयं; D2. 4. 5. 7. 8 पुरं; T G3. 4 भवान् (for गृहान्). Ś K1-3 D1. 3. 6 वृष्ण्यंधकयुतः पुरं (D1. 3 °पुरःसरः; D6 °निवेशनं).

27 G2 missing (cf. v. l. 11). — b) Dn2 आत्मनक्षणं (sic); D3 °रक्षणं; D6 °नो हितं (for °नः क्षमम्). — c) D4 उपवेष्टुं; D5 °देश- (for °देष्टुं). Ś2 [ऽ]सौ; D6 हि (for ऽयं). B Dc1 Dn1 श्रेयो ह्यु(B3-5 ह्य)पदिशत्येष. — d) B5 किमु च (for किमुत).

28 G2 missing (cf. v. l. 11). — a) D6 S (G2. 5 missing) वो (for तु). — b) D2 च (for वः). — c) Ś K1-3 तु (for हि). B4 सर्वैः; D8 सर्व- (for

C. 7. 9222
B. 7. 199. 28
K. 7. 200. 30

अहं हि सह सोदर्यैः प्रवेक्ष्ये हव्यवाहनम् ॥ २८
भीष्मद्रोणार्णवं तीर्त्वा संग्रामं भीरुदुस्तरम् ।
अवसत्स्याम्यसलिले सगणो द्रौणिगोष्पदे ॥ २९
कामः संपद्यतामस्य बीभत्सोराशु मां प्रति ।
कल्याणवृत्त आचार्यो मया युधि निपातितः ॥ ३०
येन बालः स सौभद्रो युद्धानामविशारदः ।
समर्थैर्बहुभिः क्रूरैर्घातितो नाभिपालितः ॥ ३१
येनाविब्रुवता प्रश्नं तथा कृष्णा सभां गता ।
उपेक्षिता सपुत्रेण दासभावं नियच्छती ॥ ३२
जिघांसुर्धार्तराष्ट्रश्च श्रान्तेष्वश्वेषु फल्गुनम् ।
कवचेन तथा युक्तो रक्षार्थं सैन्धवस्य च ॥ ३३
येन ब्रह्मास्त्रविदुषा पाञ्चालाः सत्यजिन्मुखाः ।
कुर्वाणा मज्जये यत्नं समूला विनिपातिताः ॥ ३४
येन प्रव्राज्यमानाश्च राज्याद्वयमधर्मतः ।

सह). Dn2 D6 S (G5 missing) सो(D6 सौ)दर्यैः; D4. 5. 7 सौदर्यैः (for सो°).

29 G2 missing (cf. v. l. 11). —[a]) T G1. 3. 4 M -द्रोणार्णवौ (for °र्णवं). G3 lacuna for तीर्त्वा. —[b]) K3. 4 B Dc1 Dn D1. 2. 4. 6–8 संग्रामे (for °मं). D6 भीत- (for भीरु-). Dc1 Dn D2. 6 -दुस्तरे; D4 -दर्शने (for -दुस्तरम्). D3 संग्रामे भीरुताकरं; S (G2. 5 missing) °मे भीम(M3–5 °रु)दुस्तरौ. —[c]) Ś2 D3 G1 M3–5 अवसीदामि; K4 Dn2 D2. 4. 6–8 वि(D6 नि)मज्जिष्यामि; B1–3 Dc1 अवमंक्षा(Dc1 °क्ष्या)मि; B4 °सन्नोस्मि; Dn1 अवसंक्षाम; D5 विभजिष्यामि; T G3. 4 अवपत्स्यामि; M1. 2 अपव° (for अवस°). K4 B1–4 D (except D1) T G1. 3. 4 M3–5 सलिले (for [अ]स°). B5 अवशोस्मि निमग्नोहं.

30 G2 missing (cf. v. l. 11). —[a]) K1 समुद्यताम्; G1 M1. 2 संपस्य° (for संपद्य°). Dn2 D2. 4–8 T G3. 4 M3–5 अद्य (for अस्य). —[b]) D3 अथ (for आशु). Dn2 D2. 4. 5. 7. 8 राज्ञो दुर्योधनस्य च. — D4. 5 om. (hapl.) 30[c]–33[d]. —[c]) K4 B3. 5 D2 -वृत्तिर्; D3 -वृत्तम् (for -वृत्त). B1. 2 Dc1 Dn1 D6–8 S (G2. 5 missing) ह्याचार्यो; B4 वाचार्यो (for आचार्यो). Dn2 कल्याणवृत्य *चार्यो.

31 G2 missing (cf. v. l. 11). D4. 5 om. 31 (cf. v. l. 30). —[c]) Ś2 K2 समर्थो (for °थैर्). M3 वीरैर् (for क्रूरैर्). —[d]) Dc1 Dn1 नानु-; D6 न तु (for नाभि-).

32 G2 missing (cf. v. l. 11). D4. 5 om. 32 (cf. v. l. 30). —[a]) Ś2 K1–3 D1 चाब्रुवता; B1. 3 Dn2 T G3. 4 M3–5 विब्रुवता; B4 Dc1 Dn1 D6–8 G1 M1. 2 विब्रुवती; B5 प्रश्नुवता (for [अ]विब्रु°). D6–8 प्रश्नांस. —[b]) Dn2 D6 T G1. 3 M1. 2. 4 सभागता; G4 सहागता (for सभां गता). D8 तथा कृष्णामिमां गता. —[d]) B1 Dc1 Dn1 T G1. 4 M दासी-; D7. 8 दास्य- (for दास-). Ś1 K3 D6 हि (D6 तु) गच्छती; K1. 2 T G3. 4 M1. 2 निगच्छती (T G3. 4 °ति); Dn नियच्छति; M3–5 च गच्छती (for निय°). K4 D1 दासभावेन गच्छती. — After 32, S (G2. 5 missing) ins.:

1397* रक्षणे च महान्यत्नः सैन्धवस्य कृतो युधि ।
अर्जुनस्य विघातार्थं प्रतिज्ञा येन रक्षिता ।
व्यूहद्वारि वयं चैव धृता येन जिगीषवः ।
वारितं च महत्सैन्यं प्राविशत्तद्यथाबलम् ।

[(L. 1) G1 M3 रक्षती (for °णे). — (L. 2) G3 रक्षता (for रक्षिता). — (L. 3) G1 M3–5 जिगीषता (for °षवः). — (L. 4) T G4 प्रविशत्तद्; G1 M प्रविशंतं (for प्राविशत्तद्).]

33 G2 missing (cf. v. l. 11). D4. 5 om. 33 (cf. v. l. 30). —[a]) Dn2 धार्तराष्ट्रेषु; D3 °राष्ट्रोसौ; D6 °राष्ट्रैश्च; D7 °राष्ट्रस्य (for °राष्ट्रश्च). —[b]) B4 श्रातेषु; Dc1 (*sup. lin.* as in text) क्रांतेषु (for श्रान्तेषु). B1 D2. 7 M1. 2 अस्त्रेषु (for अश्वेषु). Ś2 फल्गुणं; K3 B1. 3–5 Dc1 Dn1 D1. 3. 7. 8 फाल्गुनं; K4 Dn2 D2 फाल्गुनः (for फल्गुनम्). B2 श्रांते युद्धेषु फाल्गुनं; D6 श्रांतं येन च फा°. —[c]) D6 मया (for तथा). B Dc1 Dn1 गुप्तो (for युक्तो). —[d]) D6 हि (for च).

34 G2 missing (cf. v. l. 11). D2 om. 34. —[a]) Dn1 -विदुषां (for °षा). —[b]) Dc1 Dn1 M1. 2 पांचाल्याः; Bom. ed. पंचालाः (for पाञ्चा°). —[c]) D6 मे (for मज्). D5 नित्यं (for यत्नं). —[d]) Ś1 K1. 2 D1 समूलं; D3 सबला; D8 सपत्ना (for समूला). Ś1 विनिपातितः. — After 34, S (G2. 5 missing) ins.:

1398* ग्रहणे च परो यत्नः कृतस्तेन यथा मम ।
विदितं सर्वमेवैतद्भवतां सर्वयोधिनाम् ।

[(L. 2) G4 विदिशः (sic) (for °तं). M3–5 [इ]ह (for [ए]तद्). G1 M1. 2 भवतां शममिच्छतां; M3–5 °तां शत्रुसूदनाः (for the post. half).]

निवार्यमाणेनास्माभिरनुगन्तुं तदेषिताः ॥ ३५
योऽसावत्यन्तमस्मासु कुर्वाणः सौहृदं परम् ।
हतस्तदर्थे मरणं गमिष्यामि सबान्धवः ॥ ३६
एवं ब्रुवति कौन्तेये दाशार्हस्त्वरितस्ततः ।
निवार्य सैन्यं बाहुभ्यामिदं वचनमब्रवीत् ॥ ३७
शीघ्रं न्यस्यत शस्त्राणि वाहेभ्यश्चावरोहत ।
एष योगोऽत्र विहितः प्रतिघातो महात्मना ॥ ३८
द्विपाश्वस्यन्दनेभ्यश्च क्षितिं सर्वेऽवरोहत ।
एवमेतन्न वो हन्यादस्त्रं भूमौ निरायुधान् ॥ ३९
यथा यथा हि युध्यन्ते योधा ह्यस्त्रबलं प्रति ।
तथा तथा भवन्त्येते कौरवा बलवत्तराः ॥ ४०
निक्षेप्स्यन्ति च शस्त्राणि वाहनेभ्योऽवरुह्य ये ।
तान्नैतदस्त्रं संग्रामे निहनिष्यति मानवान् ॥ ४१
ये त्वेतत्प्रतियोत्स्यन्ति मनसापीह केचन ।

C. 7. 8236
B. 7. 199. 42
K. 7. 200. 48

---

35 G2 missing (cf. v. l. 11). — a) B4 निवारिताः सुपुत्रेण ; Dn2 D2. 5 निवार्यमाणा न वयं ; D3 न निवारितवानस्मान् ; D4. 6–8 निवार्यमाणानि (D6 °णेन) वयं. — d) G1. 4 M4 वदोषितः (G4 °ताः ; M4 °तं) ; M1. 2 तदैषितं ; M3. 5 तदेषितं (for °षिताः). Ś K1–3 D1 नानुगंतुं तदैषिणा (Ś2 K2 °ताः ; K1 °तः) ; B4 कर्तुं युद्धं तदैषिणः ; Dn2 D4–8 नानुयातास्तदैषिणः (D7. 8 °णा) ; D2 नानुयातास्तदाक्षिणः ; D3 युद्धं कर्तुं तदेषिणः. — After 35, S (G2. 5 missing) ins. :

1399* वनवासान्निवृत्तानां समये च तथा कृते ।
स्नेहश्च दर्शितो नित्यं प्रत्यक्षं वो महारथाः ।

36 G2 missing (cf. v. l. 11). — a) K2 यो माम् ; B1. 3–5 Dc1 Dn1 D3. 8 सोसाव् (for योऽसाव्). Dn2 D4. 5. 7. 8 अस्माकं (for अस्मासु). D2 योसावस्माकमत्यंतं ; G1 M1. 2 सोपि चात्यंतमस्मासु ; M3–5 सोसावत्यंतमस्माकं. — b) B5 महत् (for परम्). — c) Ś2 D6 S (G2. 5 missing) तदर्थं ; Dn2 D4. 7. 8 तदस्त्र- (for °र्थे). — d) Dn2 D4. 5. 7. 8 करिष्यामि ; D2 करिष्यति (for गमिष्यामि).

37 G2 missing (cf. v. l. 11). Before 37, G4 ins. संजयः. — a) D6 वदति (for ब्रुवति). D4. 5. 7. 8 कौरव्ये (for कौन्तेये). — b) D3. 6 तदा (for ततः).

38 G2 missing (cf. v. l. 11). — b) D4 वाहनेभ्यश्च (hypermetric) (for वाहेभ्यश्च). — d) B1. 2. 4 Dc1 Dn2 D2. 3 T G1. 3 M प्रतिघाते ; D1 प्रतिषेधे ; D5 प्रविघातो (for प्रति°). Dc1 S (G2. 5 missing) महात्मनः (for °त्मना).

39 G2 missing (cf. v. l. 11). — a) D3. 6 T G1 M1. 2 द्विपेभ्यः ; G3. 4 द्विपाश्च (for °श्व-). G1 चंदनेभ्यश्च (for -स्यन्दने°). — b) B1. 3 Dc1 Dn1 D6 S (G2. 5 missing) क्षिप्रं (for क्षितिं). D2. 4. 5 निपातिताः (for ऽवरोहत). — d) D5 एवं (for भूमौ). — After 39, D6 ins. :

1400* सायुधान्युध्यमानान्वो हन्यादेतानपि ध्रुवम् ।

40 G2 missing (cf. v. l. 11). — a) Ś K (K5 missing) Dn2 D4. 5 ह्ययुध्यंत (K4 Dn2 °ते [sic]) ; Dn1 D1 हि युध्यंत ; D2 ह्यमुच्यंत (for हि युध्यन्ते). — b) Dn2 ये वा ; D4. 5 यो वा ; G1 M यौधा (for योधा). K3 B Dc1 Dn1 D3. 6 S (G2. 5 missing) ह्य- (D6 अ)स्त्रमिदं ; K4 अस्त्रबलं (for ह्यस्त्र°). — c) D6 om. one तथा. — After 40, D6–8 ins. :

1401* रामेण पृथिवी सर्वा निःक्षत्रियगणा कृता ।
अनेनास्त्रेण भीमेन क्षत्रमुत्सादितं पुरा ।
यत्तन्नारायणं तेजः अस्त्रतेजःप्रमर्दनम् ।
तदस्त्रं निर्मितं पूर्वं विष्णुना प्रभविष्णुना ।
यदा निपातितो दैत्यो हिरण्याक्षो महासुरः । [5]
तदा नारायणास्त्रं हि पूर्वसृष्टं हि विष्णुना ।
तं निपात्य महादैत्यं द्वापरान्ते नृपोत्तम ।
रामेण तप आस्थाय लब्धं पूर्वं महात्मना ।
देवदेवं समाराध्य विष्णुं त्रिभुवनेश्वरम् ।
तस्माद्द्रोणमनुप्राप्तं सर्वास्त्रप्रतिवारणम् । [10]
तथैतद्धि महाशस्त्रं केनचिन्न निवार्यते ।
नारायणास्त्रस्य नृपा एष योगो निवारणे ।

[(L. 1) D6 निक्षत्रिय- (for निःक्ष°). — (L. 3) D6 सर्व- (for अस्त्र-). — (L. 4) D8 सृष्टं हि विष्णुना पुरा (for the post. half). — D8 om. (hapl.) lines 5–6. — (L. 5) D7 भीमो (for दैत्यो). D6 हिरण्याख्यो महाबलः (for the post. half). — (L. 6) D6 तदा नारायणास्त्रस्य (for the prior half). D6 om. from पूर्वसृष्टं up to नृपा (in the prior half of line 12). — (L. 9) D8 देवे (for देव-). — (L. 10) D7 अमुं (for अनु-). — (L. 12) D6 उपायोस्ति निवारणे (for the post. half).]

41 G2 missing (cf. v. l. 11). D8 om. 41a–42b. G1 M1. 2 transp. 41 and 42. — a) D1 निक्षेपंति ; D6 न क्षेप्स्यंति. B1. 2 Dc1 M3–5 तु (for च). D4 निक्षिप्ये-

C. 7. 9236
B. 7. 199. 42
K. 7. 200. 48

निहनिष्यति तान्सर्वान्रसातलगतानपि ॥ ४२
ते वचस्तस्य तच्छ्रुत्वा वासुदेवस्य भारत ।
ईषुः सर्वेऽस्त्रमुत्स्रष्टुं मनोभिः करणेन च ॥ ४३
तत उत्स्रष्टुकामांस्तानस्त्राण्यालक्ष्य पाण्डवः ।
भीमसेनोऽब्रवीद्राजन्निदं संहर्षयन्वचः ॥ ४४
न कथंचन शस्त्राणि मोक्तव्यानीह केनचित् ।
अहमावारयिष्यामि द्रोणपुत्रास्त्रमाशुगैः ॥ ४५
अथ वाप्यनया गुर्व्या हेमविग्रहया रणे ।
कालवद्विचरिष्यामि द्रौणेरस्त्रं विशातयन् ॥ ४६
न हि मे विक्रमे तुल्यः कश्चिदस्ति पुमानिह ।
यथैव सवितुस्तुल्यं ज्योतिरन्यन्न विद्यते ॥ ४७
पश्यध्वं मे दृढौ बाहू नागराजकरोपमा ।
समर्थौ पर्वतस्यापि शैशिरस्य निपातने ॥ ४८
नागायुतसमप्राणो ह्यहमेको नरेष्विह ।
शक्रो यथाप्रतिद्वंद्वो दिवि देवेषु विश्रुतः ॥ ४९
अद्य पश्यत मे वीर्यं बाह्वोः पीनांसयोर्युधि ।
ज्वलमानस्य दीप्तस्य द्रौणेरस्त्रस्य वारणे ॥ ५०
यदि नारायणास्त्रस्य प्रतियोद्धा न विद्यते ।

°क्ष्यंति चास्त्राणि: T G3.4 निक्षिप्यंते तु शस्त्राणि; G1 M1.2 ये निक्षेप्स्यंति श°. — ^{b}) K4 D4.5 ते; T G3 च (for ये). G1 M1.2 वाहनेभ्योवरोहते. — After 41^{ab}, T G3.4 M3.5 ins.:

1402* येऽञ्जलिं कुर्वते वीरा नमन्ति च विवाहनाः ।

— ^{c}) B4 तानेतद् (for तान्नि°). Ś2 तानेव चैतत्संग्रामे. — ^{d}) Ś2 वि-; B4 न (for नि-).

42 G2 missing (cf. v. l. 11). D3 om. 42^{ab} (cf. v. l. 41). G1 M1.2 transp. 41 and 42. — ^{a}) Ś1 K4 Dn2 D1.2 यत् (for ये). D4.5.7.8 [ए]नं (for [ए]तत्). T G3 -योक्ष्यंति (for -योत्स्यन्ति). — ^{b}) D8 ह; T G3.4 हि (for [इ]ह). K2 D4.7 G3 M4 केन च; G1 तेन च (for केचन). — K2 om. (hapl.) 42^{c}–43^{d}. — ^{c}) Dn2 हनिष्यति ह; M3 निहनिष्यंति (for °ष्यति). D2.4.5.7 हंति क्षिति(D4 om. क्षिति)गतान्सर्वान्.

43 G2 missing (cf. v. l. 11). K2 om. 43 (cf. v. l. 42). — ^{a}) D6 श्रुत्वा तु (for तच्छ्रुत्वा). — ^{b}) G1 M1.2 सैनिकाः; M3.4.5 (*sup. lin.*) भाषितं (for भारत). — ^{c}) K1 एषु; Dn इषुः; D4–8 इषून्; G1 M ऊषुः; G3.4 ऊपुः (for ईषुः). K3.4 B (except B1) D2.4.6–8 T G1.3 M समुत्स्रष्टुं; D5 समुत्सृज्य; G4 समुत्सृष्टा (for ऽस्त्रमुत्स्रष्टुं). — ^{d}) Ś1 मनसा (for मनोभिः). T कारणेन (for करणेन). D5 वाहादवततार च; D7.8 मनोभिस्ते व्यचिंतयन्; G1 M1.2 मनोभिः करणैः सह; G3.4 M3–5 महद्भिः का(M5 क)रणैश्च ह.

44 ^{ab}) D7.8 च (for तान्). Ś K (K5 missing) D1.8 तत उत्स्रष्टुकामानाम्. Dn2 D6–8 T G1.2 M1.2.5 शस्त्राणि (for अ°). D7 lacuna; D8 M1.2 आलोक्य (for आलक्ष्य). D4.5 तत उत्सृष्टवंतस्तान्यालोक्य पांडवस्तदा (D5 स च पांडवः). — ^{c}) D6 तत्र (for राजन्). — ^{d}) D6 वै (for सं).

45 ^{b}) B Dc1 Dn1 D6 S (G5 missing) त्यक्तव्यानि (for मोक्त°). D6.7 ह (for [इ]ह). — ^{c}) D7 अहमाचारयिष्यामि. — D6 om. (hapl.) 45^{d}–46^{c}. — ^{d}) G2 आहवे (for आशुगैः).

46 D6 om. 46^{abc} (cf. v. l. 45). — ^{a}) K4 Dn2 D2.4.5.7.8 गदया (for अथ वा). D3 गदया; G2 ह्यनया (for [अ]प्य°). — Dn1 om. 46^{c}–47^{b}. — ^{c}) Ś1 K3 कालविद् (for °वद्). K4 B1–3.5 प्रहरिष्यामि; B4 Dc1 D1 S (G5 missing) प्रचरि°; D8 हि च° (for विचरि°). — ^{d}) D4 विशारयन्; D7 विशां पते (for विशातयन्).

47 Dn1 om. 47^{ab} (cf. v. l. 46). — ^{a}) D6 च (for हि). M3 om. विक्रमे. — ^{b}) D3 अन्यः (for अस्ति). D6 इति (for इह). — ^{c}) Dc1 Dn1 तथैव; D7.8 युध्यैव (for यथैव).

48 ^{a}) Dn2 पश्यध्वे (for °ध्वं). B Dc1 Dn1 S (G5 missing) पश्यतेमौ (B1 °श्य चेमौ) हि मे बाहू. — ^{b}) D5 गजराज- (for नाग°). — ^{c}) D6 इव (for अपि). K4 D1 पर्वतस्यापि सामर्थौ (sic). — ^{d}) Dn1 शिशिरस्य; D4.5.7.8 शिखरस्य (for शैशि°). K1 निपातिते; D6 S (G5 missing) निवारणे (for निपातने).

49 ^{a}) D5 -शत- (for -सम-). — ^{c}) G1 M यथा शक्रो (by transp.). D7.8 [अ]प्रतिबलो (for °द्वंद्वो).

50 ^{a}) Dn2 D2.4–8 पश्यंतु; M3–5 पश्यतु (for °त). — ^{b}) D5 भीमांसयोर् (for पीनां°). D2 मृधे; D6 अपि (for युधि). — ^{d}) D5 अस्त्रनि- (for अस्त्रस्य).

अथैनं प्रतियोत्स्यामि पश्यत्सु कुरुपाण्डुषु ॥ ५१
एवमुक्त्वा ततो भीमो द्रोणपुत्रमरिंदमः ।
अभ्ययान्मेघघोषेण रथेनादित्यवर्चसा ॥ ५२
स एनमिषुजालेन लघुत्वाच्छीघ्रविक्रमः ।
निमेषमात्रेणासाद्य कुन्तीपुत्रोऽभ्यवाकिरत् ॥ ५३
ततो द्रौणिः प्रहस्यैनमुदासमभिभाष्य च ।
अवाकिरत्प्रदीप्ताग्रैः शरैस्तैरभिमन्त्रितैः ॥ ५४
पन्नगैरिव दीप्तास्यैर्वमद्भिरनलं रणे ।
अवकीर्णोऽभवत्पार्थः स्फुलिङ्गैरिव काञ्चनैः ॥ ५५
तस्य रूपमभूद्राजन्भीमसेनस्य संयुगे ।
खद्योतैरावृतस्येव पर्वतस्य दिनक्षये ॥ ५६
तदस्त्रं द्रोणपुत्रस्य तस्मिन्प्रतिसमस्यति ।
अवर्धत महाराज यथाग्निरनिलोद्धतः ॥ ५७
विवर्धमानमालक्ष्य तदस्त्रं भीमविक्रमम् ।
पाण्डुसैन्यमृते भीमं सुमहद्भयमाविशत् ॥ ५८
ततः शस्त्राणि ते सर्वे समुत्सृज्य महीतले ।

C. 7. 9255
B. 7. 199. 61
K. 7. 200. 69

51 a) Ś2 Dn2 D4.5.7.8 अथ (for अद्य). K4 B Dc1 Dn1 D1 [ए]तत्; D2 तं (for [ए]नं). — d) K6 पश्यंतु कुरुपांडवाः; G2 तथा पश्यत्सु पांडुषु. — K4 B1.2.3 (marg.) Dc1 (marg.) Dn2 D1–8 T ins.:

1403* अर्जुनार्जुन बीभत्सो न न्यस्यं गाण्डिवं त्वया ।
शशाङ्कस्येव ते पङ्को नैर्मल्यं पातयिष्यति ।
अर्जुन उवाच ।
भीम नारायणास्त्रे मे गोषु च ब्राह्मणेषु च ।
एतेषु गाण्डिवं न्यस्यमेतद्धि व्रतमुत्तमम् ।

[(L. 1) D4 om. the second अर्जुन. D4 गांजिवं. D7.8 न्यस्यतो गांजिवं तव (for the post. half). —(L. 2) B1–3 शशांक इव (for °कस्येव). Dc1 Dn2 D8 T कोपं; D1.3 पंकं (for पङ्को). Dn2 नैर्मल्ये; D2.4–6 निर्मले (for नैर्मल्यं). Dc1 प्रापयिष्यति (for पात°). B1.3 नि(B3 नै)र्मलो न भविष्यति; D7.8 निर्मलस्य भविष्यति (for the post. half). — (L. 3) B1–3 नारायणास्त्रेषु; Dc1 D1.7 °यणेस्त्रे मे; Dn2 °यणास्त्रे यो (for °यणास्त्रे मे). Dn2 ब्रह्मणेषु (for ब्रा°). B1–3 D6 ब्राह्मणेषु च गोषु च (for the post. half). — (L. 4) D4.7.8 गाजिवं. B1.3 गांडीवन्यास एकस्तु; B2 गांडिवं न्यस्यतो वयं (for the prior half). B1.2 शशांकस्येव मे सदा; B3 नाशाद्विशे बले सदा (sic) (for the post. half).]

52 a) K3.4 B2 Dn2 D2.3.5.6 T उक्तस् (for उक्त्वा). — b) B Dc1 Dn1 D2.5 अरिंदमं; D4 G3.4 °दम (for °दमः). — After 52, S (G5 missing) ins.:

1404* कम्पयन्मेदिनीं सर्वां त्रासयंश्च चमूं तव ।
शङ्खशब्दं महत्कृत्वा भुजशब्दं च पाण्डवः ।
तस्य शङ्खस्वनं श्रुत्वा बाहुशब्दं च तावकाः ।
समन्तात्कोष्ठकीकृत्य शरव्रातैरवाकिरन् ।

[(L. 3) M3–5 भुज- (for बाहु-). — After line 3, G1 M1.2 ins.:

1405* समकम्पन्त वित्रस्ताः शकृन्मूत्रं प्रसुस्रुवुः ।]

53 a) B5 D6 एवम्; D7 M3–5 एनान्; T G1–4 M1.2 एतान् (for एनम्). D7 -जालेषु; G2 -जालानि (for -जालेन). — b) D6 T G1 M लघुना (for लघुत्वात्). D4.7.8 -विभ्रमः; M4 -विक्रमैः (for °मः). D3 लघुना शीघ्रकृत्तमः; G2 वायुना साम्यविक्रमः. — c) D4 सोद्यैव; S (G5 missing) आच्छाद्य (for आसा°). Ś1 K3 B2 निमेषमात्रमासाद्य; D3 °मात्रे प्राच्छाद्य. — d) K1 [ऽ]त्यवाकिरत्; D3 [ऽ]प्यवा° (for ऽभ्यवा°).

54 D2.4.5 om. 54ab. — a) Ś2 तत्र (for ततो). — b) B Dc1 Dn द्रवंतम्; D7 उदाष्यम् (sic); S (G5 missing) उन्नदन् (for उदासम्). — c) D2.4.5 प्रच्छादयत्प्रदी(D5 °त्स दी)प्तास्त्रैः (D5 °ग्रैः). — d) D4 शस्त्रैस्तैर्; D5 शस्त्रास्त्रैर् (for शरैस्तैर्). Ś1 अस्त्राभि-; D7.8 तेनाभि- (for तैरभि-). D2 अभिसंवृतः.

55 b) D7.8 सृजद्भिर् (for वम°). B (except B4) ज्वलनं; Dn1 गरलं (for अनलं). Ś2 K1.2.4 D1 बहु (for रणे). Dn1 D4.5 मर्मभि(Dn2 °वि)द्भिरलं रणे. — c) D2.3.7.8 M3–5 अवाकीर्णो (for अव°).

56 a) B4 अस्य (for तस्य). B5 तद्रूपमभवद्राजन्. — c) Dn1 D1 आवृतस्यैव (for °स्येव).

57 a) D4 तदस्त्र-; M3.5 तदस्य (for °स्त्रं). — b) Ś K1–3 Dn2 D3.6 अति(Dn2 D3 अभि)समस्यति; D4 प्रतिसमिष्यति; D7.8 अप्रतिशास्य(D8 °स्य)ति; S (G5 missing; M5 *sup. lin.*) प्रतिसमासति; M5 (orig.) °समागते (for °समस्यति). — D8 om. 57cd.

58 a) Ś K1.2.4 Dn2 D1.8 प्रवर्धमानम्; D4.5.8 अवर्ध° (for विव°). M3–5 आलोक्य (for आलक्ष्य).

. 7. 9255
. 7. 199. 61
. 7. 200. 69

अवारोहन्रथेभ्यश्च हस्त्यश्वेभ्यश्च सर्वशः ॥ ५९
तेषु निक्षिप्तशस्त्रेषु वाहनेभ्यश्च्युतेषु च ।
तदस्त्रवीर्यं विपुलं भीममूर्धन्यथापतत् ॥ ६०
हाहाकृतानि भूतानि पाण्डवाश्च विशेषतः ।
भीमसेनमपश्यन्त तेजसा संवृतं तदा ॥ ६१

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७०

१७१

संजय उवाच ।
भीमसेनं समाकीर्णं दृष्ट्वास्त्रेण धनंजयः ।
तेजसः प्रतिघातार्थं वारुणेन समावृणोत् ॥ १
नालक्षयत तं कश्चिद्वारुणास्त्रेण संवृतम् ।
अर्जुनस्य लघुत्वाच्च संवृतत्वाच्च तेजसः ॥ २
साश्वसूतरथो भीमो द्रोणपुत्रास्त्रसंवृतः ।
अग्नावग्निरिव न्यस्तो ज्वालामाली सुदुर्दृशः ॥ ३
यथा रात्रिक्षये राजञ्ज्योतींष्यस्तगिरिं प्रति ।
समापेतुस्तथा बाणा भीमसेनरथं प्रति ॥ ४
स हि भीमो रथश्चास्य हयाः सूतश्च मारिष ।

— ^{cd}) Ś K1-3 -सैन्यादृते ; Ś1 (also) -सैन्यावृते ; B1 Dc1 Dn2 D3 M4 °नृते (sic) (for -सैन्यमृते). Dn1 पांडुसैन्यान्यभिमात्सुमदद्भयमुपाविशत् (sic).

59 ^{a}) Ś K1-3 Dn2 D1. 2. 4. 7. 8 दिव्यानि (for ते सर्वे). D5 ततः सर्वाणि शस्त्राणि. — ^{c}) Ś2 Dn1 D6 अवारोहद् ; T G2-4 M3-5 अवातरन् ; G1 M1. 2 °पतन् (for °रोहन्). — ^{d}) Dn2 D2. 4. 5. 7. 8 तुरगेभ्यश् (for हस्त्यश्वे°). Ś2 K1. 2 B1-3 Dc1 Dn1 च सर्वतः ; D3 सहस्रशः (for च सर्वशः).

60 ^{a}) D7 om. निक्षिप्त. D1. 5 तेषु शस्त्रेषु निक्षिप्तं (D5 °प्ते) ; D8 तेषु शस्त्रेषु क्षिप्तेषु. — ^{b}) D5 वाहनेषु (for °नेभ्यश्). — After 60^{ab}, D6 ins. :

1406* उपरिष्टाद्भ्रमन्यत्र यत्र योधान्प्रपश्यति ।
गृहीतशस्त्रानारूढान्वाहनेषु महात्मसु ।
यत्र यत्र प्रयाति स्म क्रममाणं रणाजिरे ।
तत्र तत्र विमुक्तास्ताः सर्वेऽदृश्यन्त संघशः ।
ततोऽपश्यद्रणे भीमं गदाहस्तमरिंदमम् । [5]
असंभ्रान्तं समायान्तं द्रोणपुत्ररथं प्रति ।

— ^{c}) S (G5 missing) सकलं (for विपुलं). B1 तदस्त्रमस्त्रं विपुलं ; B2-5 Dc1 Dn D3-5. 7 तदस्त्रं (Dn2 °स्त्र)-वीर्यवि(B2 D7 °र्यं वि)पुलं. — ^{d}) D6 असंभ्रमं ; T G2-4 M8 अपातयत् ; M1. 2 अवापतत् (for अथाप°).

61 ^{b}) D6 पांडवान्भयमाविशत्. — ^{c}) D3. 6 अपश्यं-तस् (for °श्यन्त). — ^{d}) D5 संवृते (for °तं). Ś K (K5 missing) ततः ; D1 तथा ; D4 सदा (for तदा).

Colophon om. in Ś1 K1-3 : K5 G5 missing. — *Sub-parvan* : B1. 3 Dc1 Dn1 नारायणास्त्रमोक्ष. — *Day of Droṇa's Generalship* : K4 पंचमदिवसयुद्धे. — *Adhy. no.* (figures, words or both) : Dn1 200 ; D2 202 ; D3 93 ; T G2. 3 194 ; G1 M1. 2 193 ; G4 195 ; M3-5 192. — *Śloka no.* : Dc1 61 ; Dn1 60.

171

☞ This adhy. is missing in K5 G5 (cf. v. l. 7. 125. 14 ; 137. 9).

1 ^{a}) D6 अस्त्रेण तु ; T G1 M1. 2 भीमसेने ; G2 M3-5 °सेन- (for °सेनं). — ^{b}) D6 दृष्ट्वा भीमं ; S (G5 missing) अस्त्रं दृष्ट्वा (for दृष्ट्वास्त्रेण). — ^{d}) T G3. 4 M3-5 वारुणेनैव(G3. 4 M5 °न)मावृणोत्.

2 ^{a}) B2-5 D2 तत् (for तं). Dn2 नालक्षयंस्ततः कश्चिद् ; D3-6 नालक्षयत्ततः (D3 °दा) क°. — ^{b}) D4 दारुणास्त्रेण (for वारु°). — ^{d}) G1 सर्वशः (for तेजसः).

3 ^{a}) Dc1 Dn1 D5 -ध्वजो (for -रथो). B4 साश्व-सूतध्वजरथो ; D3 साश्वशस्त्रस्ततो भीमो (sic). — ^{d}) Ś K1-8 G8. 4 [दु]व (for सु-). D4. 7. 8 -दुर्लभः (for -दुर्दृशः). K4 D1 ज्वालामालीव संवृतं (D1 °तः).

4 ^{b}) Dn1 D4 ज्योतिषा (for ज्योतींषि). D3. 6 T G1-4 M1. 5 [अ]स्तं (for [अ]स्त-). — B1 reads 4^{cd} on marg. — ^{c}) D8 समीपे तु ; S (G5 missing) समाजग्मुस् (for °पेतुस्). M4 तदा (for तथा).

संवृता द्रोणपुत्रेण पावकान्तर्गताभवन् ॥ ५
यथा दग्ध्वा जगत्कृत्स्नं समये सचराचरम् ।
गच्छेदग्निर्विभोरास्यं तथास्त्रं भीममावृणोत् ॥ ६
सूर्यमग्निः प्रविष्टः स्याद्यथा चाग्निं दिवाकरः ।
तथा प्रविष्टं तत्तेजो न प्राज्ञायत किंचन ॥ ७
विकीर्णमस्त्रं तद्दृष्ट्वा तथा भीमरथं प्रति ।
उदीर्यमाणं द्रौणिं च निष्प्रतिद्वंद्वमाहवे ॥ ८
सर्वसैन्यानि पाण्डूनां न्यस्तशस्त्राण्यचेतसः ।
युधिष्ठिरपुरोगांश्च विमुखांस्तान्महारथान् ॥ ९
अर्जुनो वासुदेवश्च त्वरमाणौ महाद्युती ।
अवप्लुत्य रथाद्वीरौ भीममाद्रवतां ततः ॥ १०
ततस्तद्द्रोणपुत्रस्य तेजोऽस्त्रबलसंभवम् ।
विगाह्य तौ सुबलिनौ माययाविशतां तदा ॥ ११
न्यस्तशस्त्रौ ततस्तौ तु नादहदस्त्रजोऽनलः ।
वारुणास्त्रप्रयोगाच्च वीर्यवत्त्वाच्च कृष्णयोः ॥ १२
ततश्चकृषतुर्भीमं तस्य सर्वायुधानि च ।
नारायणास्त्रशान्त्यर्थं नरनारायणौ बलात् ॥ १३
अपकृष्यमाणः कौन्तेयो नदत्येव महारथः ।

C. 7. 9271
B. 7. 200. 14
K. 7. 201. 15

— After 4, D6 ins.:

1407* तदस्त्रं वारुणं भक्त्वा नारायणसमुद्भवम् ।
प्रजज्वाल पुनर्भीमं संवृत्य तु रणाजिरे ।

5 ^{a}) D6 च; G1 M1.2 तु (for हि). D4.5.7.8 भीम- (for भीमो). — ^{b}) Ś2 K2 हयः (for हयाः). K1 सूताश्च (for °तश्च). D3 repeats मारिष. — ^{c}) Dc1 Dn D3-6 संवृतो (for °ता). — ^{d}) B Dn D3-5 पावकांतर्गतोभव(D5 °र्गतो भवे)त्; T G2-4 °र्गता इव.

6 ^{a}) K4 Dn2 D1.2.5 जग्ध्वा; D4 lacuna (for दग्ध्वा). D3 S (G5 missing) सर्वं (for कृत्स्नं). — ^{c}) D2 अग्निं; Bom. ed. वह्निर् (for अग्निर्).

7 ^{a}) D3 तु (for स्याद्). — ^{b}) D5 अथ (for यथा). Ś2 D5 S (G5 missing) वाग्निं; D6 [अ]ग्निं वा (for चाग्निं). Dn1 D2 यथा चाग्निर्दिवाकरं. — ^{c}) Ś K1-3 D1 S (except G1; G5 missing) प्रविष्टस् (for °ष्टं). — ^{d}) D7 om. न. K2 Dn2 D4.7.8 G1-4 M1.2.4 प्रज्ञायत (for प्रा°). B1 पांडव; B2.3 Dc1 Dn1 S (G5 missing) पांडवः (Dn1 °वा:); B4.5 D6 पांडवं (for किंचन). — After 7, T G2-4 M3.5 (before corr.) ins.:

1408* तदस्त्रं भीमहुंकारादपयाति पुनः पुनः ।
पुनः पुनस्तमायाति हुंकारात्तं विमुञ्चति ।
ततो देवा सगन्धर्वा भीमं दृष्ट्वा सुविस्मिताः ।

[(L. 2) M3.5 समायाति (for तमा°).]

8 D2.4.5.7.8 om. 8^{ab}. — ^{a}) T G1 M1.2 निकीर्णम्; G2 निगी° (for विकी°). D6 T G2-4 तं (for तद्). — ^{b}) T G1.2 M भीमसेन- (for तथा भीम-). — ^{d}) D3 तं प्रति-; D4 तिष्ठति (for निष्प्रति-).

9 ^{a}) D7.8 दृष्ट्वा (for सर्व-). B Dc1 Dn1 D2.6 S (G5 missing) -सैन्यं च; D5 -शस्त्राणि (for -सैन्यानि). Dn1 D1.8 पांडुनां (sic) (for पाण्डूनां). — ^{b}) Ś2 K1.2.4 Dn2 D1-5.7.8 [अ]नेकशः (for [अ]चेतसः). B Dc1 Dn1 D6 S (G5 missing) न्यस्तशस्त्रमचेतनं (M3-5 °सं). — ^{c}) D2.6-8 -पुरोगाश्च (for °गांश्च). D6 ते (for च). — ^{d}) D2 विपुलास्ते; D6 विमुखाश्च; D7.8 °खास्ते (for °खांस्तान्). D6.8 महारथाः.

10 ^{c}) B1 D3 अवद्रुत्य (for °प्लुत्य). D5 भूमौ; G2 तूर्णं (for वीरौ). — ^{d}) Ś K1-3 D1.3 उभौ; K4 Dn2 D2.5-8 तदा; D4 तथा (for ततः).

11 ^{a}) Dc1 D2.6 ते; Dn तौ; D3 G1 M1.2 तु; D5 T G3.4 तं (for तद्). — ^{c}) D3 देवनिभौ (for सुबलिनौ). — ^{d}) M1.2 [आ]विशितां (for °शतां). Bom. ed. तथा (for तदा). B1 Dn1 D3 मायाम(B1 °मा)विशतां तदा.

12 ^{a}) G4 तदा (for ततस्). Ś K (K5 missing) D1 न्यस्तशस्त्रं (D1 °स्त्रौ) तदस्त्रं च; D3 न्यस्ते शस्त्रे तदस्त्रं तु; D4 न्यस्तशस्त्रैस्ततस्तौ तौ. — ^{b}) K4 B Dc1 Dn D6 सोऽस्त्रजो; T शा°; G1-4 M श° (for अस्त्रजो). Ś K1-3 D1-5.7.8 प्रशशाम नरर्षभ (Ś1 K3 तदा नृप). — ^{c}) D4.7.8 वारुणास्त्रं (for °णास्त्र-). K1.2 D4 -प्रयोगाश्च (for °गाच्च). D6 नारायणास्त्रयोगाच्च. — ^{d}) D6 स्ववीर्यत्वाच्च (for वीर्यव°). D5 तेजसः (for कृष्णयोः).

13 ^{a}) K1 G1 M1.2.4.5 (*sup. lin.*) चकर्षतुर् (for चकृष°). — ^{b}) D2 Bom. ed. तस्या (Bom. ed. सर्वा)-स्त्राण्यायुधानि च. — After 13, D8 ins.:

1409* पातयामासतुः पुनर्भीमसेनं रणे बलात् ।
भीमं निरायुधं कृत्वा तदा कृष्णधनंजयौ ।

C. 7. 9271
B. 7. 200. 14
K. 7. 201. 15

वर्धते चैव तद्घोरं द्रौणेरस्त्रं सुदुर्जयम् ॥ १४
तमब्रवीद्वासुदेवः किमिदं पाण्डुनन्दन ।
वार्यमाणोऽपि कौन्तेय यद्युद्धान्न निवर्तसे ॥ १५
यदि युद्धेन जेयाः स्युरिमे कौरवनन्दनाः ।
वयमप्यत्र युध्येम तथा चेमे नरर्षभाः ॥ १६
रथेभ्यस्त्ववतीर्णास्तु सर्वे एव स्म तावकाः ।
तस्मात्त्वमपि कौन्तेय रथात्तूर्णमपाक्रम ॥ १७
एवमुक्त्वा ततः कृष्णो रथाद्भूमिमपातयत् ।
निःश्वसन्तं यथा नागं क्रोधसंरक्तलोचनम् ॥ १८
यदापकृष्टः स रथान्न्यासितश्चायुधं भुवि ।
ततो नारायणास्त्रं तत्प्रशान्तं शत्रुतापनम् ॥ १९
तस्मिन्प्रशान्ते विधिना तदा तेजसि दुःसहे ।
बभूवुर्विमलाः सर्वा दिशः प्रदिश एव च ॥ २०
प्रववुश्च शिवा वाताः प्रशान्ता मृगपक्षिणः ।
वाहनानि च हृष्टानि योधाश्च मनुजेश्वर ॥ २१
व्यपोढे च ततो घोरे तस्मिंस्तेजसि भारत ।

---

14 D6 om. 14–18. G3 om. 14^{a}–15^{b}. — ^{a}) Hypermetric. Ś1 K3 B Dc1 Dn D2. 4. 7. 8 T आकृष्यमाणः; Ś2 K1. 2. 4 D1 अवकृ°; D3 अमृष्य° (for अपकृष्य°). — K4 D5 om. (hapl.) 14^{b}–15^{c}. D4 reads 14^{b}–17^{c} (omitting [both times] 15^{c}–16^{b}) twice. — ^{b}) D2. 7. 8 नदन्नेव (for °त्येव). B Dc1 G2 M3–5 महारवं; Dn1 °रथं; D8 °रथाः (for °रथः). Ś K1–3 D1. 3 नदन्नेव (D1 °वं) महाबलः (K3 °रवं); D4 (both times) योन्यदन्ये महारथाः (sic). — ^{c}) Ś K1–3 D1. 3 युयुधे (for वर्धते). B4 तु (for च). Dc1 Dn1 वर्धयन्ने- (Dn1 °त्यें)व तद्घोरं; D2. 4 (both times). 7. 8 युयुत्सुश्चैव (D2 °त्सतश्च) तद्घोरं. — ^{d}) Ś2 K1. 2 D1 अस्त्रं द्रौणेः (by transp.).

15 For the repetition in D4, cf. v. l. 14. K4 D5 om. 15^{abc}; D6 om. 15; G3 om. 15^{ab} (for all, cf. v. l. 14). D4 om. (hapl.) 15^{c}–16^{b}. — ^{c}) D1 G3. 4 कौंतेयो (for कौन्तेय). — ^{d}) D3 त्वं युद्धान्; D7. 8 कस्मात्त्वं; T युद्धात्त्वं (for यद्युद्धान्). K1 नातिवर्तसे. T2 (before corr.) G1–4 M युद्धायैव मनो दधे.

16 For the repetition in D4, cf. v. l. 14. D6 om. 16 (cf. v. l. 14). D4 om. 16^{ab} (cf. v. l. 15). — ^{a}) G2 जेष्यामो (for जेयाः स्युर्). — ^{b}) G2 ह्यरीन् (for इमे). G1. 2 M कौरवनंदन. — ^{c}) Ś युध्याम; K1 D1 युध्यामस्; K2 युद्धामस् (sic); D4 (both times). 5 युद्धेन; D7. 8 युद्धेम (sic) (for युध्येम). — ^{d}) S (G5 missing) [इ]व (for च). Ś2 K1. 2. 4 D1 नराधिपाः; B5 नरोत्तमाः; M3–5 महारथाः. D2 तथा चान्ये महर्षभाः.

17 For the repetition in D4, cf. v. l. 14. D6 om. 17 (cf. v. l. 14). — ^{a}) Ś2 Dn1 D1 स्ववकीर्णास्; D3 चावकीर्णाश् (for स्ववतीर्णास्). K4 B1–4 Dc1 Dn D4 (both times). 5. 7. 8 स्म; D2. 8 च (for तु). S (G5 missing) अवतीर्णा रथेभ्यश्च (G1 M1. 2 °भ्यस्ते; M4 °ष्वेते). — ^{b}) B1. 3. 4 Dc1 Dn D4. 5. 7. 8 हि; D2 [अ]स्मि; D3 च (for स्म). — ^{c}) D3 S (G5 missing) तथा (for तस्मात्). — ^{d}) G1 तथा; M3–5 यथा (for रथात्). Ś1 K3 अवातर; K2 D2 4 उपाक्रम; Dn1 अपाकुरु; D5. 8 T G2. 3 अपक्रम; M4 अपाक्रमः (for °क्रम). D7 रथात्तूर्णपराक्रमः.

18 D6 om. 18 (cf. v. l. 14). — ^{a}) B Dc1 Dn1 D3 T G2–4 M3–5 तु तं (for ततः). — ^{b}) G2 M3–5 तूर्णम् (for भूमिम्). B Dc1 Dn1 D2 अवर्तयत्; Dn2 D3–5. 7. 8 अ(D3 उ)पाहरत् (for अपातयत्). Ś K (K5 missing) D1 रथात्तूर्णमवातरत्. — ^{c}) Some MSS. निश्वसंतं. D8 (*sup. lin.* as in text) तथा (for यथा).

19 ^{a}) Ś2 K1. 2 Dn1 G1 M1. 2. 4 यथा; G2 तदा (for यदा). D6 च (for स). D3 यच्चोपकृष्टः स रथान्. — ^{b}) K1. 2 प्रति; Dn2 S (G5 missing) युधि; D6 बलात् (for भुवि). D2 आसितश्चायुधो युधि; D4. 5. 7. 8 न्यासि(D5 °शि)तान्यायुधानि च. — ^{c}) Ś2 K1. 2 तदा (for ततो). D3. 6 तु (for तत्). — After 19, Ś1 K3 ins. an addl. colophon [Śloka No.: Dc1 Dn1 19].

20 Before 20, B Dc1 Dn1 D3. 5 S (G5 missing) ins. संजय उवाच. — ^{a}) D4. 5. 7. 8 विधिवत्; D6 बलिनि; G1 M1. 2 योगेन (for विधिना). — ^{b}) K4 B Dc1 Dn1 S (G5 missing) तेन; Dn2 D4. 5. 7. 8 तथा; D2 तस्मिन्; D3 तस्य; D6 महा- (for तदा). S (G5 missing) दुःषहे. — D6 om. 20^{c}–22^{b}. — ^{c}) D3 निर्मलाः (for विमलाः). — ^{d}) S (G5 missing) विदिश (for प्र°). K3 वा (for च).

21 D6 om. 21 (cf. v. l. 20). — ^{b}) B2 S (G5 missing) शांताश्च (for प्रशान्ता). — ^{c}) Dn2 S (G5

बभौ भीमो निशापाये धीमान्सूर्य इवोदितः ॥ २२
हतशेषं बलं तत्र पाण्डवानामतिष्ठत ।
अस्त्रव्युपरमाद्धृष्टं तव पुत्रजिघांसया ॥ २३
व्यवस्थिते बले तस्मिन्नस्त्रे प्रतिहते तथा ।
दुर्योधनो महाराज द्रोणपुत्रमथाब्रवीत् ॥ २४
अश्वत्थामन्पुनः शीघ्रमस्त्रमेतत्प्रयोजय ।
व्यवस्थिता हि पाञ्चालाः पुनरेव जयैषिणः । २५
अश्वत्थामा तथोक्तस्तु तव पुत्रेण मारिष ।
सुदीनमभिनिःश्वस्य राजानमिदमब्रवीत् ॥ २६
नैतदावर्तते राजन्नस्त्रं द्विर्नोपपद्यते ।
आवर्तयन्निहन्त्येतत्प्रयोक्तारं न संशयः ॥ २७
एष चास्त्रप्रतीघातं वासुदेवः प्रयुक्तवान् ।
अन्यथा विहितः संख्ये वधः शत्रोर्जनाधिप ॥ २८
पराजयो वा मृत्युर्वा श्रेयो मृत्युर्न निर्जयः ।

C. 7. 9286
B. 7. 200. 29
K. 7. 201. 31

missing) प्रहृष्टा(G2 °सन्ना)नि (for च हृ°). —d) K1 योधश्र् (for योधाश्र्). Dn2 मनुजेश्वरः. B Dc1 Dn1 T G1-4 M3-5 प्रशांतेस्त्रे सुदु(G4 तु दु)र्जये; M1.2 प्रशांतेस्त्रेषु दुर्जये.

22 D6 om. 22ab (cf. v. l. 20). —a) D2 विपाठे च; D5 व्यपयाते (for व्यपोढे च). D4 lacuna; S (G5 missing) तु (for च). Dn1 D3 G2 तथा; T G3.4 तदा (for ततो). —b) K4 om. from तेज up to दितः (in 22d). B4 तमसि (for तेजसि). Ś1 K3 भासुरे; Ś2 K2 D1 भास्वरे; K1 भास्करे (for भारत). T G1.2.4 M तस्मिंस्तमसि दारुणे; G3 तस्मिंस्तमविदारुणे (sic). —c) D7.8 महाबाहुर् (for निशापाये). —d) Ś1 K1.2 D1.3 श्रीमान्; D4.5 वने; D6 दिवि; D7.8 यथा (for धीमान्).

23 a) D2 तत्तु (for हत-). Dn2 -शेष- (for -शेषं). B Dc1 Dn1 S (G5 missing) तत्तु; D6 तं तु (for तत्र). —b) D3 पांचालानाम् (for पाण्डवानाम्). Ś2 Dn D7 अतिष्ठति (Dn1 °ते); G1 अधिष्ठतः; G2 व्यतिष्ठत; M1.2 अतिष्ठतः (for °ष्ठत). —c) D3 शस्त्र- (for अस्त्र-). B1 G1 -व्युपारमद् (sic). Ś1 K3 हृष्टस्. B4 अस्त्रव्युपरमा ह्येवं; Dn T1 M अस्त्रव्युपरमं दृष्ट्वा; D2.6 अस्त्रं व्युपरतं दृष्ट्वा; D4.5.7.8 अस्त्राभ्युपरमं दृष्ट्वा; T2 G2-4 अस्त्रं ह्युपारमत्सृष्टं. —d) Ś1 पुत्रो (for पुत्र-).

24 a) Ś1 K3 व्यवस्थितो (for °स्थिते). G1 हते (for बले). —b) Ś1 K3 B2 T तदा (for तथा). D3 घोरे तमसि भारत. —d) Ś2 K1.2.4 D1 अभाषत (for अथाब्रवीत्).

25 a) D4 पुरः (for पुनः). D2 इदम् (for शीघ्रम्). —b) Dn2 om. मस्त्रं. S (G5 missing) एतदस्त्रं (by transp.). —c) B5 Dc1 Dn1 अवस्थिता (for व्यव°). D1.7 पंचालाः. —d) K4 B Dc1 D1.6 S (G5 missing) एते (for एव).

26 a) D2 च (for तु). —b) D4.5.7.8 पुत्रेण तव (by transp.). —c) B5 D6 स (D6 सु-) दीर्घम्; Dn2 G1 M1.2 स दीनम् (for सुदीनम्). Dn2 T G2 अति-; D6 अथ (for अभि-). Some MSS. -निश्वस्य. D3 दीर्घमुष्णं च निःश्वस्य.

27 a) D1 तैस्तद् (for नैतद्). D4.5.7.8 व्यावर्तते (for आव°). —b) D4 बुद्धिर्नैव; D5 द्विर्वास्त्रं च (for अस्त्रं द्विर्न). B5 D3 नोपदृश्यते; D6 S (G5 missing) नो(G1.3 M1.2 वो)पदिश्यते (for °पद्यते). —c) B1.3 Dc1 Dn1 आवृतं हि (Dn1 तं) (for आवर्तयन्). Dn2 D2.4 विहंत्येतत्; D1 निर्हन्त्येतत् (sic); D3 हि दह्यते; D5.6 हि हंत्येतत्; T G1-4 M1.2 हि दहेत; M3-5 हि हन्येत (for निहन्त्येतत्). Ś2 आवर्तन्विनिहंत्येतत्; B2 प्रवर्तयन्निवर्तेत; B4 आवृतं हि निवर्तेत; B5 आवर्तनं हि हन्येत; D7.8 आवर्तनाद्धि हंत्येतत्. —d) T G3.4 प्रयोक्तैव; G1 M1.2 प्रयोक्ता वै (for °क्तारं). M3-5 प्रयोक्ता नात्र संशयः.

28 a) Dn2 D2.4-6 एवं; D3 अयम् (for एष). D3 अस्त्र- (for चास्त्र-). Dn1 M4 -प्रतिघातं; M1.2 -प्रतीघातः (for °घातं). —b) T G1.3.4 M केशवोयं (for वासुदेवः). Ś K1-3 D1 प्रतापवान् (for प्रयुक्त°). G2 केशवोर्जुनमुक्तवान्. — After 28ab, S (G5 missing) ins.:

1410* अस्त्रस्य तु ह्येष वेद मानुषेषु न विद्यते ।
परावरज्ञो लोकानां न तदस्ति न वेत्ति यत् ।
तदेतदस्त्रं प्रशमं यातं कृष्णस्य मन्त्रिते ।

[(L. 1) G3.4 अस्य तु ह्येष वै दाता (for the prior half). M3-5 मानुषोन्यो (for °षेषु). —(L. 2) M4 परावज्ञो हि (for °वरज्ञो). —(L. 3) G1 M तथैतद् (for तदे°).]

—cd) Dn2 D4.5 अतो न; D6 तथा च; D7.8 द्विविधो (for अन्यथा). D5 विहतः; D8 [ऽ]वहितः (for वि°). M3-5 transp. संख्ये (M4 °ख्ये) and शत्रोः. G1 M1.2 संख्ये. Ś1 K3 G1 M1.2 नराधिप (G1 M1.2 °पः)

C. 7. 9288
B. 7. 200. 29
K. 7. 201. 32

निर्जिताश्चारयो ह्येते शस्त्रोत्सर्गान्मृतोपमाः ॥ २९
दुर्योधन उवाच ।
आचार्यपुत्र यद्येतद्विरस्त्रं न प्रयुज्यते ।
अन्यैर्गुरुघ्ना वध्यन्तामस्त्रैरस्त्रविदां वर ॥ ३०
त्वयि ह्यस्त्राणि दिव्यानि यथा स्युस्त्र्यम्बके तथा ।
इच्छतो न हि ते मुच्येत्क्रुद्धस्यापि पुरंदरः ॥ ३१
धृतराष्ट्र उवाच ।
तस्मिन्नस्त्रे प्रतिहते द्रोणे चोपधिना हते ।
तथा दुर्योधनेनोक्तो द्रौणिः किमकरोत्पुनः ॥ ३२
दृष्ट्वा पार्थांश्च संग्रामे युद्धाय समवस्थितान् ।
नारायणास्त्रनिर्मुक्तांश्चरतः पृतनामुखे ॥ ३३
संजय उवाच ।
जानन्पितुः स निधनं सिंहलाङ्गूलकेतनः ।
सक्रोधो भयमुत्सृज्य अभिदुद्राव पार्षतम् ॥ ३४
अभिद्रुत्य च विंशत्या क्षुद्रकाणां नरर्षभः ।
पञ्चभिश्चातिवेगेन विव्याध पुरुषर्षभम् ॥ ३५
धृष्टद्युम्नस्ततो राजञ्ज्वलन्तमिव पावकम् ।
द्रोणपुत्रं त्रिषष्ट्या तु राजन्विव्याध पत्रिणाम् ॥ ३६
सारथिं चास्य विंशत्या स्वर्णपुङ्खैः शिलाशितैः ।
हयांश्च चतुरोऽविध्यच्चतुर्भिर्निशितैः शरैः ॥ ३७

(for जना°).

29 G3 om. from the second वा up to स्युर् (in 29[b]). — [b]) B Dc1 Dn1 D1.2.6 श्रेयान् (for श्रेयो). D7.8 वा मृत्यु- (for मृत्युर्न). Ś K1.2.4 D1 न संशयः; D6 विनिर्जयः; M3-5 हि दुर्जयः (for न नि°). — [c]) B Dc1 Dn1 D1.6 विजिताश् (for निर्जि°). Ś K (K5 missing) निंदिता ह्यनयोर्ह्येते (sic); D3 निंदिताश्च रथा ह्येते. — [d]) Dn1 शत्रोत्संगो; T G2-4 शस्त्रोत्सर्गे (for °त्सर्गान्).

30 [b]) D3 [उ]प- (for प्र-).

31 [a]) D3 शस्त्राणि (for ह्य°). Ś K (K5 missing) D1 सर्वाणि (for दिव्यानि). Dn2 D2.4.5.7.8 त्वयि दिव्यानि चा(Dn2 व)स्त्राणि. — [b]) D2.4 G2 तथा (for यथा). K4 [अ]श्वस् (for स्युस्). Ś1 (orig.) D2.4.7.8 G2 यथा (for तथा). B Dc1 Dn1 त्र्यंबके चा(B1 Dn1 वा)-मितौजसि; Dn2 तथा स्युरंबकेपि च. — [c]) Dc1 यच्छतो (for इ°). Dn2 D4-8 हि न (by transp.). Dn1 मुच्येत (for ते मुच्येत्). — [d]) B1.3-5 Dn1 संक्रुद्धोपि; B2 Dc1 संक्रुद्धो हि; Dn2 क्रुद्धो ह्यपि (for क्रुद्धस्यापि). — For 31[cd], S (G5 missing) subst.:

1411* ह्नतैतान्सुमहावीर्यं शात्रवान्युद्धकोविद ।

— After 31, Ś2 ins. an addl. colophon.

32 [b]) B2 च विधिना; D2.8 चापधिना (for चोप°). D3.6 द्रोणे च विनिपातिते. — [c]) K2 Dc1 D4.5.8 [उ]-क्ते (for [उ]क्तो).

33 [a]) Dn2 D4.5.7.8 तु (for च). — [b]) B (except B1) D (except D1) युद्धाय समुपस्थितान्. — [c]) D3 नारायणेन (for °यणास्त्र-). — [d]) D3 सरथान् (for चरतः). S (G5 missing) विचरंतो (M3 °न्तो) ह्यभीतवत्.

34 [a]) G1 राजन् (for जानन्). D6 स पितुः (by transp.). — [c]) D6 स क्रोधाद्; T G2-4 सरोषो; M3-5 संक्रुद्धो (for सक्रोधो). D4.5.7.8 भृशम् (for भयम्). Ś K1-3 D1.3 सक्रोधो भृशमुच्छ्वस्य (D3 °श्वस्य). — [d]) N (K5 missing) सोभि- (K2 °ति-) (for अभि-).

35 [a]) D2.7.8 अभिहत्य (for अभिद्रुत्य). D6 सामर्षं पंचविंशत्या; S (G5 missing) तमार्छत्पंचविंशत्या. — D4 om. (hapl.) 35[b]-37[a]. — [b]) Ś K (K5 missing) D1 समादयत्; B (except B1) Dc1 Dn1 D2.5.8 T G1.3.4 M नरर्षभ (Dc1 Dn1 °भं); G2 तथैव च (for नरर्षभः). — D2.6.8 om. (hapl.) 35[cd]. — [cd]) D7 -वेगैस्तु (for -वेगेन). K4 B1-4 Dc1 Dn D3.5 पुरुषर्षभः (D3.5 °भ). S (G5 missing) तच्चाशु भुजवेगेन विचकर्त (G1.2 M °र्ष) शरासनं.

36 D4 om. 36 (cf. v. l. 35). Dc1 Dn1 om. 36[ab]. — [a]) D6 धृष्टद्युम्नं ततोविध्यज्. — [b]) D7 ज्वलतम् (for °न्तम्). — After 36[ab], D6 ins. a passage given in App. I (No. 22). D6 om. 36[c]-46[d]. — [c]) Ś K1-3 D1 ततः षष्ट्या; Dn2 चतुःसध्या (sic); D3 त्रिषष्ट्या च; D5.7.8 चतुःषष्ट्या; G2 तु विव्याथ (for त्रिषष्ट्या तु). — [d]) T विव्याथ (for °ध). K4 D5 G1 पत्रिणा (for °णाम्). G2 त्रिषष्ट्या चैव पत्रिणां.

37 D4 om. 37[a] (cf. v. l. 35). D6 om. 37 (cf. v. l. 36). — [a]) T G2.4 विव्याथ; G1.3 M विव्याध (for विंशत्या). — [b]) D2 स्वर्णपत्रैः (for °पुङ्खैः). Dn1 D8 शिलासितैः; D7 सितासितैः (for शिलाशितैः). — D2.4 om. 37[cd]. — [c]) D5 विद्धा (for ऽविध्यच्). — [d]) D3 च (for नि-).

विद्धा विद्धानदद्द्रौणिः कम्पयन्निव मेदिनीम् ।
आददत्सर्वलोकस्य प्राणानिव महारणे ॥ ३८
पार्षतस्तु बली राजन्कृतास्त्रः कृतनिश्रमः ।
द्रौणिमेवाभिदुद्राव कृत्वा मृत्युं निवर्तनम् ॥ ३९
ततो बाणमयं वर्षं द्रोणपुत्रस्य मूर्धनि ।
अवासृजदमेयात्मा पाञ्चाल्यो रथिनां वरः ॥ ४०
तं द्रौणिः समरे क्रुद्धश्छादयामास पत्रिभिः ।
विव्याध चैनं दशभिः पितुर्वधमनुस्मरन् ॥ ४१
द्वाभ्यां च सुविकृष्टाभ्यां क्षुराभ्यां ध्वजकार्मुके ।
छित्त्वा पाञ्चालराजस्य द्रौणिरन्यैः समार्दयत् ॥ ४२
व्यश्वसूतरथं चैनं द्रौणिश्चक्रे महाहवे ।
तस्य चानुचरान्सर्वान्क्रुद्धः प्राच्छादयच्छरैः ॥ ४३
प्रदुद्राव ततः सैन्यं पाञ्चालानां विशां पते ।
संभ्रान्तरूपमार्तं च शरवर्षपरिक्षतम् ॥ ४४
दृष्ट्वा च विमुखान्योधान्धृष्टद्युम्नं च पीडितम् ।
शैनेयोऽचोदयत्तूर्णं रणं द्रौणिरथं प्रति ॥ ४५
अष्टभिर्निशितैश्चैव सोऽश्वत्थामानमार्दयत् ।
विंशत्या पुनराहत्य नानारूपैरमर्षणम् ।

C. 7. 9303
B. 7. 200. 46
K. 7. 201. 49

38 D6 om. 38 (cf. v. l. 36). —[a]) D4 व्यध्वा व्यध्वा (sic). Ś K (K5 missing) D1-4. 7. 8 ततो; Dn1 नदन्; T G2-4 पुनर् (for [अ]नदद्). K3. 4 Dn2 D3. 4 T G2-4 द्रौणिं. D5 अविध्यत ततो द्रौणिं. —[c]) B (except B5) Dc1 Dn D2. 4. 5 आददे; D3 प्राददत् (for आद°). —[d]) Ś1 K3 महाहवे (for °रणे).

39 D6 om. 39 (cf. v. l. 36). —[a]) B1 च (for तु). Ś1 K3 रणे; D2 बळाद् (for बली). S (G5 missing) पुनश्च पार्षतो राजन्. —[b]) M3-5 कृतास्त्रं (for °स्त्रः). Ś K1-3 D1 जित- (for कृत-). K3. 4 B Dc1 Dn D2-5. 7. 8 -निश्रयः; some MSS. -निःश्रमः. —[d]) K2 D4. 5. 7. 8 कृत्वा मृत्यु-; B Dc1 Dn1 D1 M3-5 मृत्युं कृत्वा (by transp.).

40 D6 om. 40 (cf. v. l. 36). —[a]) D4 om. मयं.

41 D6 om. 41 (cf. v. l. 36). —[a]) K4 B (except B5) Dn2 क्रुद्धं; T G2-4 M4 वीरं; G1 M1. 2 राजन्; M3. 5 वीरश्च (for क्रुद्धश्च). —[d]) D5 पुनर्विव्याध चाष्टभिः.

42 D6 om. 42 (cf. v. l. 36). —[a]) Ś2 सुविशिष्टाभ्यां; K3. 4 B Dc1 Dn D4. 5. 7. 8 T1 सुवि(Dn2 स वि)सृष्टाभ्यां; T2 G1-4 M स (G1. 3 M सु-) विशुद्धाभ्यां (for सुविकृष्टाभ्यां). D2 द्वाभ्यां राजन्विसृष्टाभ्यां. —[b]) Ś1 K3 भल्लाभ्यां; D4. 5 क्षुद्राभ्यां; D8 एकैके; G1 M शराभ्यां (for क्षु°). Dn1 -कार्मुकं (for °के). D2 क्षुद्रकाभ्यां हि कार्मुकं; T2 G1-4 ध्वजं कार्मुकमेव च. —[c]) Ś K1-3 D1 भित्त्वा (for छित्त्वा). S (except G2; G5 missing) -पुत्रस्य (for -राजस्य). —[d]) B2. 4 S (G5 missing) सम(B2. 4 °मा)र्पयत्; D2 समर्पयेत्; D4. 5. 7 तमर्दयत्; D8 तु मर्द° (for समार्द°).

43 D6 om. 43 (cf. v. l. 36). —[a]) M3-5 -हयं (for -रथं). K2 B1 Dn2 D3. 4. 7. 8 चैव; D5 चक्रे (for चैनं). —[b]) D5 अन्यैर् (for चक्रे). Ś1 महारणे; Dc1 °रथः (for °हवे). —[c]) D1 चानुचरः; D4 तानवरान् (for चानुच°). —[d]) Ś2 K1. 2 D1. 4. 5 प्रच्छादयन् (K1. 2 D1 °त्); B Dc1 Dn1 प्राद्रावयत्; D7. 8 प्रा(D8 प्र)द्रावयन् (for प्राच्छादयत्). S (G5 missing) द्रौणिर्व्यायच्छदाशुगैः.

44 D6 om. 44 (cf. v. l. 36). —[a]) B Dc1 Dn1 S (G5 missing) ततः प्रदुद्रुवे सैन्यं; D2 तद्द्रावयतं सैन्यं (sic); D4 तं दुद्राव ततः सैन्यं. —[b]) B5 D1 पंचालानां; D5 महात्मनां. B4 भयार्तं सर्वतोदिशं. —[c]) B1. 2. 5 संत्रस्त- (for संभ्रान्त-). Ś K (K5 missing) D1 -रूपमात्रं (for -रूपमार्तं). Ś2 K2 तु (for च). S (G5 missing) संभ्रांतमार्तरूपं च. —[d]) D4. 5. 7. 8 -परिक्षितं (for °क्षतम्). B1-3. 5 Dc1 Dn1 न परस्परमैक्षत; B4 S (G5 missing) परस्परमवेक्षत; D2. 3 शरवर्षं प्र(D3 °र्षम)तिक्षतं.

45 D6 om. 45 (cf. v. l. 36). —[a]) K3. 4 B Dc1 Dn D3 T G1-4 M1. 2. 4 तु (for च). D8 घोरान्; G1 M यौधान् (for यो°). Ś K1-3 D1 दृष्ट्वा च विमुखं सैन्यं. —[b]) B1 पार्षतं; G3 मोहितं (for पीडितम्). —[c]) Ś2 चोदयंस्; D2 [ऽ]चालयत्; D5 [ऽ]द्राव°; D7. 8 [ऽ]नोद° (for ऽचोद°).

46 D6 om. 46 (cf. v. l. 36). —[a]) B1. 2. 5 Dc1 Dn1 D2-5. 7. 8 G1 M अष्टाभिर् (for अष्ट°). Ś2 T G3. 4 M3-5 चापि; B Dc1 Dn1 G1. 2 M1. 2 बाणैः (for चैव). —[b]) B Dc1 Dn1 D1 G1 अश्वत्थामानम् (for सोऽश्वत्था°). T G1-4 M3-5 अर्दयत् (for आर्द°). —[c])

C. 7. 9304
B. 7. 200. 47
K. 7. 201. 49

विव्याध च तथा सूतं चतुर्भिश्चतुरो हयान् ॥ ४६
सोऽतिविद्धो महेष्वासो नानालिङ्गैरमर्षणः ।
युयुधानेन वै द्रौणिः प्रहसन्वाक्यमब्रवीत् ॥ ४७
शैनेयाभ्यवपत्तिं ते जानाम्याचार्यघातिनः ।
न त्वेनं त्रास्यसि मया ग्रस्तमात्मानमेव च ॥ ४८
एवमुक्त्वार्करश्म्याभं सुपर्वाणं शरोत्तमम् ।
व्यसृजत्सात्वते द्रौणिर्वज्रं वृत्रे यथा हरिः ॥ ४९
स तं निर्भिद्य तेनास्तः सायकः सशरावरम् ।
विवेश वसुधां भित्त्वा श्वसन्बिलमिवोरगः ॥ ५०
स भिन्नकवचः शूरस्तोत्रार्दित इव द्विपः ।
विमुच्य सशरं चापं भूरिव्रणपरिस्रवः ॥ ५१
सीदन्रुधिरसिक्तश्च रथोपस्थ उपाविशत् ।
सूतेनापहृतस्तूर्णं द्रोणपुत्राद्रथान्तरम् ॥ ५२
अथान्येन सुपुङ्खेन शरेण नतपर्वणा ।

Ś2 K2 आवृत्य; K1 आहृत्य; G2 आविध्य (for °हृत्य). —ᵈ) K4 Dn2 अमर्षिणं; B Dc1 Dn1 D7. 8 अमर्षणः; D1 °र्षणैः (for °र्षणम्). — D8 om. (hapl.) 46ᵉ–47ᵇ. —ᵉ) D2. 4 विव्यधे (D4 °थे); T G2 विव्याथ (for °ध). Ś K (K5 missing) D1 ततः (for तथा). — After 46, K4 Dn2 D1. 5 ins. a passage given in App. 1 (No. 23).

47 D8 om. 47ᵃᵇ (cf. v. l. 46). D6 reads 47–48 after line 32 of App. 1 (No. 22). —ᵃ) B5 सोपि (for सोऽति-). —ᵇ) D4–7 G1 M1. 2 -रूपैर् (for -लिङ्गैर्). —ᶜ) K3 D2–8 युयुधानं ततो (K3 °नमथो; D3 °ने तु वै) द्रौणिः.

48 For the sequence in D6, cf. v. l. 47. —ᵃ) K1 [अ]त्यवपत्तिं (sic); K4 B Dc1 Dn1 D2. 3. 6 [अ]भ्युपपत्तिं; Dn2 [अ]त्युपपत्तिं; D4. 5. 7. 8 [अ]भ्युपपन्नं (for [अ]भ्यवपत्तिं). Ś K1. 3 D1. 4. 5. 7. 8 त्वां; K2 त्वं; Dc1 Dn1 तु (for ते). G3 शैनेयेनाभ्यवपत्तिं ते (hypermetric). —ᵇ) K2 Dn1 जानासि (for °मि). Ś1 K3 Dn2 D1. 4. 5. 7. 8 -घातिनं; Ś2 K1. 2 B4. 5 D3 -घातिनीं; K4 B2. 3 D2. 6 G1 M1. 2 -घातिनि (for -घातिनः). —ᶜ) Ś K1–3 D3 न त्वेव (K1 °वं); K4 B Dc1 Dn D2 न चैनं; D1 नन्वेवं; D6 G2 M3. 4 न त्वैनं; D8 नन्वेनं (for न त्वेनं). D7. 8 ज्ञास्यसि; M5 त्रास्यति (for त्रास्यसि). T G3. 4 न त्वेवं (G3 त्वैनं; G4 त्वेनं) मृत्युना वेत्सि. —ᵈ) D1. 4. 5. 7. 8 त्रस्तम् (for ग्रस्तम्). Ś1 K3 lacuna for आत्मानम्. — After 48, N (except D6; K5 missing) T1 ins.:

1412* शपेऽऽत्मनाहं शैनेय सत्येन तपसा तथा ।
अहत्वा सर्वपाञ्चालान्यथा शान्तिमवाप्नुयाम् ।
यद्बलं पाण्डवेयानां वृष्णीनामपि यद्बलम् ।
क्रियतां सर्वमेवेह निहनिष्यामि सोमकान् ।

[(L. 1) K2 (marg.) B5 Dn2 D3 T1 स्वयं शपेयं; Dn1 शपे*वाह; D2 शपे ममाह; D4. 5. 7 शपेयं मम; D8 व्यनयं मम (for शपेऽऽत्मनाहं). D1. 7. 8 सत्येन शैनेय (by transp.); D5 सैन्येन शैनेयं. — (L. 2) D1 -पंचालान् (for -पाञ्चा°). B Dn2 D1. 2. 4. 5. 7. 8 T1 यदि; Dc1 Dn1 D3 न हि (for यथा). K1. 2. 4 Dn2 अवाप्नुयात्; B1. 3–5 Dc1 Dn1 D1 अहं लभे; B2 उपालभे (for अवाप्नुयाम्). — (L. 3) D4 om. the prior half. Ś1 K1–3 D1. 8. 5 कृत्यं; Ś2 कृतं (for बलं). — (L. 4) D4 सर्व- (for सर्वम्). Ś2 एवाहं; K2 एवं हि; D4 -समरे (for एवेह). D5 क्रियतां समरे सर्वं (for the prior half). K4 सायकान् (for सोम°). B4 निहनिष्येपि सोमकान्; Dn1 D4. 5. 7. 8 हनिष्यामि ससोम° (for the post. half).]

49 Before 49, Ś K (K5 missing) Dn2 D1. 3. 7. 8 ins. संजय उवाच. —ᵃ) K1 -रथ्याभं; B1 Dc1 Dn2 D2. 5. 7. 8 -रश्माभं (for -रश्म्याभं). D6 ततोर्करश्मिप्रतिमं. —ᵇ) B (except B5) Dc1 Dn1 सुतीक्ष्णं तं; G1 सुवर्माणं; M5 (*sup. lin.*) सुवर्माणं (for सुपर्वाणं). G1 M1. 2 सुतेजसं (for शरोत्तमम्). —ᶜ) K2 व्यजृंभत् (for व्यसृजत्). B2–4 Dc1 Dn1 G4 M3. 5 सात्यकौ; B5 पार्षते; D6 T G3 M4 सात्यके (M4 °केर्); G1. 2 M1. 2 सत्यके (for सात्वते).

50 ᵃ) Ś K1–3 D1 स तु; D2 ततो (for स तं). D1 तेनास्त-; D2 तेनासौ; D4. 5 तेनाशु; G1 M1. 2 शैनेयं (for तेनास्तः). —ᵇ) D6 सात्यकेः (for सायकः). Ś2 lacuna; D6 स्म (for स-). D2. 8 -शरासनं; T G3 M3–5 °वरः (for °वरम्). D4. 5 सशरं सश(D5 सश)रासनं. —ᶜ) D2 तूर्णं (for भित्त्वा). —ᵈ) D6 S (G5 missing) श्वसन्निव महोरगः.

51 ᵃ) B4 प्र- (for स). —ᵇ) D6 तोत्राहत इवार्दितः. —ᶜ) Dn1 विसृज्य (for विमुच्य). G2 विमुच्य सशरावारं. —ᵈ) B -परिश्रुतः; Dn D3–5. 7. 8 °श्रवः (for °स्रवः). D6 मुष्टिदेशान्महारथः.

52 ᵃ) Ś1 K8 -दिग्धस्तु (K8 °श्च); Ś2 -सक्तश्च; D8

आजघान भ्रुवोर्मध्ये धृष्टद्युम्नं परंतपः ॥ ५३
स पूर्वमतिविद्धश्च भृशं पश्चाच्च पीडितः ।
ससाद युधि पाञ्चाल्यो व्यपाश्रयत च ध्वजम् ॥ ५४
तं मत्तमिव सिंहेन राजन्कुञ्जरमर्दितम् ।
जवेनाभ्यद्रवञ्शूराः पञ्च पाण्डवतो रथाः ॥ ५५
किरीटी भीमसेनश्च वृद्धक्षत्रश्च पौरवः ।
युवराजश्च चेदीनां मालवश्च सुदर्शनः ।
पञ्चभिः पञ्चभिर्बाणैरभ्यघ्नन्सर्वतः समम् ॥ ५६
आशीविषाभैर्विंशद्भिः पञ्चभिश्चापि ताञ्शरैः ।
चिच्छेद युगपद्द्रौणिः पञ्चविंशतिसायकान् ॥ ५७
सप्तभिश्च शितैर्बाणैः पौरवं द्रौणिरार्दयत् ।
मालवं त्रिभिरेकेन पार्थं षड्भिर्वृकोदरम् ॥ ५८
ततस्ते विव्यधुः सर्वे द्रौणिं राजन्महारथाः ।
युगपच्च पृथक्चैव रुक्मपुङ्खैः शिलाशितैः ॥ ५९

C. 7. 9335
B. 7. 200. 78
K. 7. 201. 80

G1. 3. 4 M -रक्तश्च (for -सिक्तश्च). D6 आसीद्रुधिरसिक्तांग-. — b) G2 इवाविशत् (for उपावि°). — B4 om. 52cd. — c) Ś1 स तेन (for सूतेन). S (G5 missing) दूरं (for तूर्णं). D6 तं सूतोपाहरत्तूर्णं. — d) Dc1 Dn1 अनंतरं; Dn2 रथांतरे (for रथान्तरम्).

53 a) Dn2 D3 स- (for सु-). D6-8 तस्मिन्नपहृते द्रौणिः. — b) K2. 4 B Dc1 Dn D2. 3 T [आ]नत-; D5 शित- (for नत-). — c) D6 संमर्दितो (for आजघान). K2 D2 भृवोर् (sic) (for भ्रु°). — d) D6 G4 धृष्टद्युम्नः (for °द्युम्नं). Dn1 परंतप.

54 D6 om. 54a–56b. — a) D3 अभि- (for अति-). D3 तु (for च). D2. 5 स पूर्वपरि(D5 °र)विद्धश्च; S (G5 missing) पूर्वमेवानुवि(G1 M °व तु वि)द्धश्च. — b) Ś1 K3 D7. 8 च (D7. 8 स) मर्षितः; Ś2 K1. 2. 4 D1 अमर्षितः; Dn2 सुमर्दितः; D2. 4 समर्पितः; D3 समार्दितः; G1 M1. 2 च पीडितं (for च पीडितः). D5 चापि प्र- (for पश्चाच्च). — c) K4 B1. 3. 5 D2 [अ]थ च (B3 स) (for युधि). B2. 4 आस(B4 विष)सादाथ पांचाल्यो; Dc1 Dn1 समासाद्य स पां°. — d) Ś K1-3 D1 समाश्रयत; S (except G1; G5 missing) सोपाश्र° (for व्यपाश्र°). D4. 5. 7. 8 स; T G3. 4 वै; M1. 2 तं (for च). Dc1 ध्वजे (for ध्वजम्). D3 संप्राप्याश्रयत ध्वजं.

55 D5. 6 om. 55 (for D5, cf. v. l. 54). — a) B Dc1 Dn1 S (G5 missing) नागम् (for मत्तम्). — b) D4 -मर्दनं; T G3. 4 -मर्दिना (for -मर्दितम्). B Dc1 Dn1 दृष्ट्वा राजञ्शरार्दितं. — c) M3-5 यौधाः (for शूराः). Ś2 K1. 2. 4 D1 दृष्ट्वा समाद्रवञ्शूराः. — d) Ś2 K1. 2. 4 D1 -पांडुमहा- (for पाण्डवतो). G1 M यौधाः (M3-5 शूराः) पांचालपांडवाः.

56 D6 om. 56ab (cf. v. l. 54). — b) D5 बृहत्क्षत्रश्च (for वृद्धक्ष°). K1 पौरुवः (sic) (for पौरवः). — d) T G2 M1. 2. 5 माळवश्च. Dn2 तु (for च). — After 56cd, K2 (marg.). 4 B Dc1 Dn D1. 5. 6 S (G5 missing) ins.:

1413* एते हाहाकृताः सर्वे प्रगृहीतशरासनाः ।
वीरं द्रौणायनिं वीराः सर्वतः पर्यवारयन् ।
ते विंशतिपदे यत्ता गुरुपुत्रममर्षणम् ।

[(L. 1) D6 एवं (for एते). D6 गृहीतस- (for प्रगृहीत-). G3 -शरार्दिताः. — (L. 2) D6 G1. 4 M1. 3-5 वीरा (for वीरं). D6 वीरं; S (except M2; G5 missing) शूरं (M3 °राः) (for वीराः). D1 सर्वतः समवाकिरन् (for the post. half). — (L. 3) K4 D1 -पदा (for -पदे). D6 ते विंशतिपदं गत्वा (for the prior half). T G3 अमर्षिणं.]

— f) S (G5 missing) आजघ्नुः (for अभ्यघ्नन्). D5 द्विजं; D6 भृशं (for समम्).

57 D5 om. 57ab. — a) Ś1 K4 B Dc1 Dn1 D2. 8 विंशत्या; D6 त्वरितस् (for विंशद्भिः). — b) D8 विद्युद्भिश् (for पञ्चभिश्). K4 Dn2 तु (Dn2 च) शितैः; B1-4 Dc1 तु स ताञ्; Dn1 तु सिताञ्; D4 चार्दितः; T चार्पितांञ्; G2 चानितांञ् (for चापि ताञ्). S (G5 missing) शरान् (for शरैः). B5 पंचभिस्त्वथ सायकान्; D6 तांश्चापि विशिखाञ्शरैः. — d) D7. 8 पंचविंशतिमाशुगान्.

58 a) K4 B Dc1 Dn1 तु शितैर्; T G1. 3. 4 M1-3. 5 चापि तं; G2 चैव तं (for च शितैर्). D6 ततस्तु सप्तभिर्बाणैः; M4 सप्तभिश्चापि सद्बाणैः. — b) Dn2 om. from आर्द up to शिला (in 59d). B1 आर्द्रवत्; D4. 8 T G1-4 M1. 2 अर्दयत् (for आर्द°). D6 पौरवो द्रौणिमार्दयत्. — c) T G1. 2 M माळवं. D6 एवैनं (for एकेन). — d) D5 षड्भिः पार्थं (by transp.); D6 शरैः षड्भिर्.

59 Dn2 om., up to शिला (cf. v. l. 58). — a) D6 एवं (for ततस्). — K4 om. 59c–60b. — c) D4 पृथक्त्वेन (for °क्चैव). D5 बाणैरेव महात्मानो. — d) D4. 7. 8 शिलीमुखैः (for शिलाशितैः).

युवराजस्तु विंशत्या द्रौणिं विव्याध पत्रिणाम् ।
पार्थश्च पुनरष्टाभिस्तथा सर्वे त्रिभिस्त्रिभिः ॥ ६०
ततोऽर्जुनं षड्भिरथाजघान
द्रौणायनिर्दशभिर्वासुदेवम् ।
भीमं दशार्धैर्युवराजं चतुर्भि-
र्द्वाभ्यां छित्त्वा कार्मुकं च ध्वजं च ।
पुनः पार्थं शरवर्षेण विद्ध्वा
द्रौणिर्घोरं सिंहनादं ननाद ॥ ६१
तस्यास्यतः सुनिशितान्पीतधारा-
न्द्रौणेः शरान्पृष्ठतश्चाग्रतश्च ।
धरा वियद्द्यौः प्रदिशो दिशश्च
छन्ना बाणैरभवन्घोररूपैः ॥ ६२
आसीनस्य स्वरथं तूग्रतेजाः
सुदर्शनस्येन्द्रकेतुप्रकाशौ ।
भुजौ शिरश्चेन्द्रसमानवीर्य-
स्त्रिभिः शरैर्युगपत्संचकर्त ॥ ६३
स पौरवं रथशक्त्या निहत्य
छित्त्वा रथं तिलशश्चापि बाणैः ।
छित्त्वास्य बाहू वरचन्दनाक्तौ
भल्लेन कायाच्छिर उच्चकर्त ॥ ६४

---

60 Ś2 K4 om. 60^{ab} (for K4, cf. v. l. 59). K3 damaged for 60^{ab}. — a) T G2–4 M1.2 युवराजं (for °राजस्). B Dc1 Dn D2.4-8 च (for तु). — b) S (G5 missing) पुनर् (for द्रौणिं). T G2 विव्याथ (for °ध). K1 D4.5 पत्रिणा; B Dc1 Dn D2.6 G1.3.4 M पत्रिभिः; G2 पंचभिः (for पत्रिणाम्). — For 60^{ab}, Ś1 D1 subst.:

1414* ततस्तानर्दयन्सर्वान्द्रौणिर्युगपदेव हि ।

— c) Ś2 पुनश्; K1 पार्थाश्; D6 भीमश्; T G2–4 पार्थं (for पार्थश्). — d) G2 पुनः (for तथा). T G2–4 सर्वांस् (for सर्वे). G1 M1.2 तथा सर्वे पृथक्पृथक्.

61 a) D6 भीमं (for ऽर्जुनं). D2 अथोजघान; D5 अथो महात्मा; D7.8 अभ्याजघान (for अथाज°). — b) Some MSS. द्रोणायनिर् (for द्रौणा°). D6 द्रोणायनिर्त्रिंशखै रुक्मपुंखैः. — c) Dn2 भीमं दशार्धं युवरावराजं; D6 कृष्णार्जुनौ चापि दशार्धसंख्ये. — After 42^{abc}, N (K5 missing) T1 ins.:

1415* द्वाभ्यां द्वाभ्यां मालवपौरवौ च
सूतं विद्ध्वा भीमसेनस्य षड्भिः ।

[(L. 1) Ś1 K3.4 मालवं; D4 °लवा (for °लव-). Ś1 K (K5 missing) D1 तु (for च). B Dc1 Dn1 D3.5 द्वाभ्यां द्वाभ्यां मालवं पौरवं च; Dn2 चतुर्भिर्द्वाभ्यां मालवं पौरवं तु. —(L. 2) K3.4 D6 सुतं (for सूतं).]

— e) D4 पार्थं च; D6 भीमं (for पार्थं). Ś1 भित्त्वा; Dn2 lacuna (for विद्ध्वा). — f) D3 चकार (for ननाद).

62 a) K4 B1–4 Dc1 Dn1 तान् (for सु-). B5 Dn2 D3–5 G1–4 M3–5 सुशितान्; D6 निशितान् (for सुनि°). Ś K1–3 D1 तस्यास्यतः शितधारान्समंताद्. — b) Ś1 K1.3 B1 Dn2 D6 M4.5 द्रौणिः (for द्रौणेः). D5.7.8 पार्श्वतश् (for चाग्र°). — c) K1 D1 धारा वियद्यौः (sic); T2 G1–4 M1.2 सर्वा वियद्भूः. M3–5 सर्वा दिशः प्रदिशो वै वियच्च. — d) K1 D4 छिन्ना (for छन्ना). K1 B1 D4–8 T2 G3 अभवद् (for °वन्).

63 a) K4 B Dc1 Dn1 T1 आसन्नस्य; D6 अथासीनः (for आसीनस्य). K1.2 D1.6 स्वरथे (D1 °थेर्); Dn2 स्वरथैः (for °थं). Dn2 om. from तूग्र up to छित्त्वा (in 64^{b}). K1.2 तूग्रतेजः; K4 B Dc1 Dn1 तीव्रतेजाः; D1.3 T1 उग्र° (for तूग्र°). Ś1 K3 आसीनस्य स्वरथांतेग्रतेजाः; T2 G1–4 M अथास्यतस्तस्य रथे स्थितस्य. — c) Ś2 K2 B1 D6 T G2–4 चंद्र- (for चेन्द्र-). D6 T G2–4 -कल्पं; M3–5 -कल्पस् (for -वीर्यस्). — d) D4.8 repeat त्रिभिः. B1.2 क्षुरैर्; B4 T G2–4 M1.2 क्षुद्रैर् (for शरैर्). D3 निश्चकर्त; T G2–4 चावकर्त (for संच°).

64 Dn2 om. up to छित्त्वा (cf. v. l. 63). K2 reads 64 on marg. — a) T2 G2–4 M1.2 शर- (for रथ-). Ś K1.3 D1 विभिद्य; D3.5.8 [अ]भिहत्य (for नि°). D6 ततस्तूर्णं पौरवं चापि राजन्. — b) D3 छिन्नो रथस् (for छित्त्वा रथं). B Dc1 Dn1 D2 T1 चास्य; D6 [ऽ]थास्य (for चापि). T2 G1–4 M रथं तथा तिलशश्चूर्णयित्वा (G1 M °शः संचकर्त). — c) K1 छित्त्वा चास्य; K4 B1.3.4 Dc1 Dn D2.4.5.7.8 G1.2 छित्त्वा च; D3 छित्त्वाथ; D6 चिच्छेद; T1 छित्वा*; G3 भित्त्वास्य (for छित्त्वा°). Dn2 वाहवर-; D4 बाहूदर- (for बाहू वर-). M3–5 -चंदनार्द्रौ (for °क्तौ). — d) D5 उच्चकर्त वीर; D6 च शिरश्चकर्त (for शिर उच्च°).

युवानमिन्दीवरदामवर्णं
　　चेदिप्रियं युवराजं प्रहस्य ।
बाणैस्त्वरावाञ्ज्वलिताग्निकल्पै-
　　र्विद्ध्वा प्रादान्मृत्यवे साश्वसूतम् ॥ ६५
तान्निहत्य रणे वीरो द्रोणपुत्रो युधां पतिः ।
दध्मौ प्रमुदितः शङ्खं बृहन्तमपराजितः ॥ ६६
ततः सर्वे च पाञ्चाला भीमसेनश्च पाण्डवः ।
धृष्टद्युम्नरथं भीतास्त्यक्त्वा संप्राद्रवन्दिशः ॥ ६७
तान्प्रभग्नांस्तथा द्रौणिः पृष्ठतो विकिरञ्शरैः ।
अभ्यवर्तत वेगेन कालवत्पाण्डुवाहिनीम् ॥ ६८
ते वध्यमानाः समरे द्रोणपुत्रेण क्षत्रियाः ।
द्रोणपुत्रं भयाद्राजन्दिक्षु सर्वासु मेनिरे ॥ ६९

C. 7. 9389
B. 7. 200. 131
K. 7. 201. 132

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि एकसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७१ ॥

---

65 a) K1 -दानवर्णं (for -दाम°). D6 ततो युवानं वरहेमवर्णं. — b) K4 B Dc1 Dn D6 T1 चेदिप्रभुं (for °प्रियं). D4 पुरराजं (for युवराजं). D1 om. (hapl.) from प्रहस्य up to साश्वसूतम् (in 65^{d}). K3.4 B Dc1 Dn D3.6.7 T G1.3.4 M1–4 प्रसह्य; D2 प्रहृत्य; D4 (also as in text) नरेंद्रं; G2 प्रपश्य (for प्रहस्य). — c) K4 Dc1 Dn2 D2 प्रज्वलिताग्निकल्पैर्; B4 ज्वलदग्निक°; B5 ज्वलिताग्रकल्पैर्; D6 ज्वलदर्कवर्णैर्; T2 G2-4 ज्वलनाग्निकल्पैर्; M4 ज्वलितेंद्रकल्पैर् (for ज्वलिताग्नि°). — After 65, K4 B Dc1 Dn D1.5.6 T1 ins. a passage given in App. I (No. 24).

66 B4 om. 66. B1.3 Dc1 Dn T1 om. 66^{ab}. — a) K4 B2.5 S (T1 om.; G5 missing) तं (for तान्). D5 वीरान् (for वीरो). — b) B2.5 वरः; D6.8 प्रति (sic) (for पतिः). — c) Ś K1-3 D1.3 प्रमुखतः (for °दितः). — d) Ś K1-3 D1 नदंतम्; D4 वहंतम् (for बृहन्तम्). Dc1 Dn1 अपराजितं. Dn2 बृहंतं मम गर्जितैः; D6 बृहंतं द्रौणिराहवे.

67 a) Ś K1-3 D1 स (for च). K4 D5.7 T G1.2 M पंचाला (for पाञ्चाला). — b) D2.7 पांडवाः (for पाण्डवः). — For 67^{ab}, D6 subst.:

1416* पाञ्चालास्तु ततः सर्वे द्रोणपुत्रशरार्दिताः ।

— cd) K1.2 धृष्टद्युम्नं; D2 °द्युम्नो (for °द्युम्न-). Dn2 -रथे; D2 रणं (for -रथं). K4 B Dc1 Dn S (G5 missing) transp. भीताः and त्यक्त्वा. D6 धृष्टद्युम्नेन सहिता. D6 द्रुतं (for त्यक्त्वा). D3 च प्राद्रवन्; T2 G3.4 सर्वेद्रवन्; G2 सर्वाद्र° (for संप्राद्र°). D5 भयात् (for दिशः).

68 D6 om. 68–69. — a) Dn2 corrupt; G2 प्रभग्नांश्च; M1.2.5 तान्प्रभंजंस् (for °भग्नांस्). K4 B Dc1 Dn T G2–4 M3–5 ततो; D5 रणे; G1 M2 तदा (for तथा). D5 दृष्ट्वा (for द्रौणिः). — b) D3 विकरञ्; G4 व्यकि° (for विकि°). K4 B5 S (except T1; G5 missing) शरान् (for शरैः). — c) Ś1 K3 अभ्यद्रवत; D3 °वर्षत (for °वर्तत). — d) K3.4 B Dc1 Dn D1.2 T1 कालयन् (for °वत्). T2 G2–4 कालव(T2 G2 °य)त्परसैनिकान्.

69 D6 om. 69 (cf. v. l. 68). — b) K1.2 क्षत्रियः; B Dc1 Dn1 पार्थिवाः (for क्षत्रियाः). — c) K3.4 B5 Dn2 D7 T1 G1 M1.2.4 द्रोणपुत्र- (for °पुत्रं). — d) K3 D3 दिशः (for दिक्षु). B5 D1 G1 M1.2 भेजिरे (for मेनिरे). K4 Dn2 D7 T1 दिशः सर्वाश्च भेजिरे.

Colophon om. in D4; K5 G5 missing. — *Subparvan :* B1 नारायणास्त्रमोक्ष. — *Day of Droṇa's Generalship :* Ś2 पंचमे दिने; K1 पंचमे युद्धदिवसे; K2 पंचमे दिवसे. — *Adhy. name :* D6 अश्वत्थाम्नः पराक्रमः. — *Adhy. no.* (figures, words or both): Dn1 201; D3 94; T G2.3 195; G1 M1.2 194; G4 196; M3-5 193. — *Śloka no.:* Dc1 13; Dn1 113.

१७२

C. 7. 9390
B. 7. 201. 1
K. 7. 202. 1

संजय उवाच ।
तत्प्रभग्नं बलं दृष्ट्वा कुन्तीपुत्रो धनंजयः ।
न्यवारयदमेयात्मा द्रोणपुत्रवधेप्सया ॥ १
ततस्ते सैनिका राजन्नैव तत्रावतस्थिरे ।
संस्थाप्यमाना यत्नेन गोविन्देनार्जुनेन च ॥ २
एक एव तु बीभत्सुः सोमकावयवैः सह ।
मत्स्यैरन्यैश्च संधाय कौरवैः संन्यवर्तत ॥ ३
ततो द्रुतमतिक्रम्य सिंहलाङ्गूलकेतनम् ।
सव्यसाची महेष्वासमश्वत्थामानमब्रवीत् ॥ ४
या शक्तिर्यच्च ते वीर्यं यज्ज्ञानं यच्च पौरुषम् ।
धार्तराष्ट्रेषु या प्रीतिः प्रद्वेषोऽस्मासु यश्च ते ।
यच्च भूयोऽस्ति तेजस्तत्परमं मम दर्शय ॥ ५
स एव द्रोणहन्ता ते दर्पं भेत्स्यति पार्षतः ।
कालानलसमप्रख्यो द्विषतामन्तको युधि ।
समासादय पाञ्चाल्यं मां चापि सहकेशवम् ॥ ६
धृतराष्ट्र उवाच ।
आचार्यपुत्रो मानार्हो बलवांश्चापि संजय ।
प्रीतिर्धनंजये चास्य प्रियश्चापि स वासवेः ॥ ७

172

☞ This adhy. is missing in K5 G5 (cf. v. l. 7. 125. 14; 137. 9).

1 After the ref., D6 ins. :

1417* तान्दृष्ट्वा द्रवतः शूरान्बीभत्सुरपराजितः ।
मत्स्यैश्च सोमकैश्चैव सहितो**मभ्ययात् ।

— D6 om. 1-3. — [d]) D1 -पुत्रं (for -पुत्र-). B Dc1 Dn1 D3 द्रोणपुत्रं (Dn1 त्र-) जयेप्स(D3 °क्ष)या.

2 D6 om. 2 (cf. v. l. 1). — [b]) S (G5 missing) सर्वे (for नैव). — [c]) Dn2 संवार्यमाणा यत्नेन; D5. 7. 8 स्थाप्यमानाः प्रय°.

3 D6 om. 3 (cf. v. l. 1). — [a]) Ś2 B (except B5) Dc1 Dn1 D2 च; T G3. 4 हि (for तु). D5. 7 बिभत्सुः (sic). — [b]) D2. 4. 5. 7. 8 G1 M1. 2 सोमकैर्यवनैः सह; M3-5 °कान्मालवैः सह. — [d]) Ś2 K1. 2 B2-4 Dc1 Dn D1 पौरवैः; K4 D2 G1 M1. 2 कौरवान्; D3 कौंतेयः; D4. 5. 7. 8 कौरव्यान्. Ś1 K3 Dn1 G3. 4 स न्यवर्तत; Dn2 संन्यवर्तयत्; D5 संनिवर्तत.

4 [a]) K1 B1 D6 T G2-4 M3-5 अभिक्रम्य; D2. 4. 5. 7. 8 G1 M1. 2 अभिद्रुत्य (for अतिक्रम्य). — [c]) D3. 5. 6 महेष्वासो.

5 [a]) K4 वीर्यं ते (by transp.); B1. 3. 4 Dc1 Dn1 D1 विज्ञानं; B2. 5 D6 S (G5 missing) ते ज्ञा(T G2-4 स्था)नं. — [b]) B Dc1 Dn1 D1 S (G5 missing) यद्वीर्यं; D2 विज्ञानं; D6 om. (hapl.) (for यज्ज्ञानं). — [d]) B1. 3 Dc1 Dn1 विद्वेषो; D3 G2 यद्वेषो. Ś2 B1. 2 D2 G1. 2 M1-4 यच्च ते; D6 दृश्यते (for यश्च ते). K4 B5 द्वेषोस्मासु च यश्च (K4 °च्च) ते. — [e]) D2 om. च. D1 [ऽ]पि (for ऽस्ति). K3 D3 तत्तेजस् (by transp.); B1 Dc1 Dn1 D2. 4. 5. 7. 8 G1 M ते तेजस्; B2-5 T G3. 4 तेजस्ते. Ś2 यच्च तेजोस्ति भूयस्तत्; D6 यच्च भूयोस्त्रबलं**. — [f]) D2-5. 7. 8 तत्परं (for परमं). K1. 2 समदर्शय (for मम दर्शय). B Dc1 Dn1 D6 T G1-4 M1-3 तत्सर्वं मयि दर्शय; M4. 5 सर्वं मयि निदर्शय.

6 D6 om. 6[ab]. — [a]) D4 एवं; D5 एको (for एव). K1 द्रोणहर्ता; Dn2 द्रोणं हंता. S (G5 missing) एष द्रोणस्य हंता ते. — [b]) B Dc1 Dn1 D2. 5. 7. 8 S (G5 missing) छेत्स्यति; D4 प्राप्स्यति (for भेत्स्यति). — [c]) K4 B1. 2. 4. 5 Dc1 Dn D2. 3. 6 S (G5 missing) -प्रख्यं; B3 -प्रेक्ष्यं; D7. 8 -प्रख्यौ. — [d]) B Dc1 Dn1 S (G5 missing) अंतकं युधि; Dn2 D3. 6 °कोपमं; D7. 8 °कौ युधि (for °को युधि). — [e]) D6 यत्तस्त्वं (for पाञ्चाल्यं). — [f]) Dn1 मां वा; D5 मम (for मां च). D6 प्रायेणैवाद्य केशवं. — After 6, K1 B Dc1 Dn D5. 6 ins. :

1418* दर्पं नाशयितास्म्यद्य तवोद्वृत्तस्य संयुगे ।

7 [a]) K3 lacuna. Ś1 द्रोणपुत्रो द्विजवरो; Ś2 अश्वत्थामा गुरोः पुत्रो. — [b]) Dn2 पांडवः (for संजय). — [d]) D7. 8 T G1. 3. 4 M चास्य; G2 चैव (for चापि). K4 B1. 2. 4. 5 D (except D1) S (G5 missing) महात्मनः (for स वासवेः). B3 प्रियश्च परमात्मनः.

8 [a]) D2. 6 अभूत- (for न भूत-). K1 भूतं पूर्वं;

न भूतपूर्वं बीभत्सोर्वाक्यं परुषमीदृशम् ।
अथ कस्मात्स कौन्तेयः सखायं रूक्षमब्रवीत् ॥ ८
संजय उवाच ।
युवराजे हते चैव वृद्धक्षत्रे च पौरवे ।
इष्वस्त्रविधिसंपन्ने मालवे च सुदर्शने ॥ ९
धृष्टद्युम्ने सात्यकौ च भीमे चापि पराजिते ।
युधिष्ठिरस्य तैर्वाक्यैर्मर्मण्यपि च घट्टिते ॥ १०
अन्तर्भेदे च संजाते दुःखं संस्मृत्य च प्रभो ।
अभूतपूर्वो बीभत्सोर्दुःखान्मन्युरजायत ॥ ११
तस्मादनर्हमश्लीलमप्रियं द्रौणिमुक्तवान् ।
मान्यमाचार्यतनयं रूक्षं कापुरुषो यथा ॥ १२
एवमुक्तः श्वसन्क्रोधान्महेष्वासतमो नृप ।
पार्थेन परुषं वाक्यं सर्वमर्मघ्नया गिरा ।
द्रौणिश्चुकोप पार्थाय कृष्णाय च विशेषतः ॥ १३
स तु यत्तो रथे स्थित्वा वार्युपस्पृश्य वीर्यवान् ।
देवैरपि सुदुर्धर्षमस्त्रमाग्नेयमाददे ॥ १४
दृश्यादृश्यानरिगणानुद्दिश्याचार्यनन्दनः ।
सोऽभिमन्त्र्य शरं दीप्तं विधूममिव पावकम् ।
सर्वतः क्रोधमाविश्य चिक्षेप परवीरहा ॥ १५
ततस्तुमुलमाकाशे शरवर्षमजायत ।

C. 7. 9408
B. 7. 201. 18
K. 7. 202. 18

D4 भूतपूर्वं-. Ś1 कथं युद्धं समभवद्; Ś2 तेनोक्तं गर्हितं तस्य; K3 lacuna; K4 नोक्तपूर्वं तु पार्थेन; D1 अनोक्तपूर्वं पार्थेन; S (G5 missing) अभूतपूर्वं बीभत्सुर् (G1 M °त्सोर्). — b) Ś1 अतिकारणमीदृशं; Ś2 पार्थेन कथमी°. — c) Dc1 Dn1 D7.8 च (for स). Ś2 अकस्मात्स च कौंतेयः; D4 कथमस्मात्सकौंतेय (sic). — d) Ś1 हतवानपि; Ś2 इदमुक्तवान्; K1 रूक्ष्यमब्रवीत्; K3 lacuna; B Dc1 Dn1 D6 रूक्ष(B3 व्यंग)मुक्तवान्; D1 वाक्यमब्रवीत्; D2 रौक्ष्यम°; D3 परुषम° (hypermetric); S (G5 missing) क्रूरमुक्तवान् (for रूक्षमब्रवीत्).

9 a) Dn2 D3.6 T G1.3.4 M राजन्; G2 चापि (for चैव). — b) K1 B1.3.4 D4 वृद्धक्षेत्रे; D5 बृहत्क्षत्रे (for वृद्धक्षत्रे). — c) D4.5 अत्यस्त्र- (for इष्वस्त्र-). S (G5 missing) -बल- (for -विधि-). D6 -संपाते (for -संपन्ने). — d) D6 मालव्ये; some S MSS. माळवे. G1 M1.2 तु (for च).

10 a) D4 च सात्यके; D5 सात्वते च; D6 सात्यके च (for सात्यकौ च). — b) K1 यमे चापि; D6 भीमसेने (for भीमे चापि). Dn2 निर्जिते युधि भारत. — c) Ś2 तद् (for तैर्). — d) B5 वि- (for च). B4 खंडिते; D1 घट्टते; D6 अर्दिते; D8 भिद्यते; T G2-4 घट्टितः; G1 M घट्टितैः. D5 मर्मण्यभिहते तदा.

11 a) Ś K1-3 D1 अंतर्भूते; D2 अवभेदे (for अन्तर्भेदे). D2-8 संप्राप्ते (for संजाते). — b) Ś2 दुःखे. D4 संस्पृश्य (for संस्मृत्य). K1 विभो. — c) K1.2 D1-6 S (G5 missing) अभूतपूर्वं. — d) Dc1 Dn1 दुःख-; S (G5 missing) अति- (for दुःखान्). D8 मृत्युर् (for मन्युर्).

12 a) Ś K1-3 D1 अक्लीबम्; D2 अश्लिष्टम्; S (G5 missing) अशिवम् (for अश्लीलम्). — b) Dn2 अब्रवीत् (for उक्तवान्). — d) S (G5 missing) क्रूरं (for रूक्षं). K1.2.4 T G3.4 कापुरुषं. D6 रूक्षं परुषया गिरा.

13 a) B1-3 Dc1 Dn1 D2 च स; B4.5 D7.8 तु स; D4.5 तु सं- (for श्वसन्). D6 द्रोणपुत्रस्तु संक्रोधान्. — b) D6 महेश्वरसमो नृपु; S (G5 missing) °ष्वासोसमो नृपु. — D6 om. 13cd. — d) B Dc1 Dn1 -मर्मभिदा; D1 °च्छिदा; G2 °ज्ञया (for °घ्नया). — e) D4.5 च कोपं (for चुकोप). D6 चुकोप पार्थाय भृशं; T G1.2.4 M चुकोप द्रौणिः पार्थाय. — f) K4 विशां पते (for विशेषतः). D6 भीमाय च विशां पते; S (G5 missing) स कृष्णा(G2 पुत्रा)य विशां पते.

14 a) K4 स तु युक्तो; D2.4.5.7.8 स च (D2 तु) यत्नाद्; T G1.2.4 M1.2 संयत्तो द्वैः; G3 संयुक्तोश्वैः; M3-5 स यत्तो वै (for स तु यत्तो). Ś K1.2.4 B1.3 Dc1 Dn1 रणे (for रथे). D6 संयत्तो द्वैरथे तिष्ठन्. — d) Ś1 K3.4 D1 आदधे. D2.4.5 अस्त्रं ब्रह्म(D4 भीम)शिरो ददे (D2 °धे); D6 अस्त्रं ब्रह्मशिरस्ततः.

15 a) D6 आददेरिगणान्संख्ये. — b) Ś2 आदिश्य; D6 उद्यम्य (for उद्दिश्य). — d) D1 विधूम इव पावकः. — e) G3.4 M3.5 क्रोशम् (for क्रोधम्). S (G5 missing) उद्दिश्य (for आविश्य).

16 a) K1 ततस्तु (hypermetric) (for ततस्). D4-8 तुमलम्. — b) S (G5 missing) विनेदुरभि(M1.2 °ति)संगताः (= the post. half of line 4 in 1419*). — After 16ab, N (K5 missing) ins.:

C. 7. 9410
B. 7. 201. 20
K. 7. 202. 20

ववुश्च शिशिरा वाताः सूर्यो नैव तताप च ॥ १६
चुक्रुशुर्दानवाश्चापि दिक्षु सर्वासु भैरवम् ।
रुधिरं चापि वर्षन्तो विनेदुस्तोयदाम्बरे ॥ १७
पक्षिणः पशवो गावो मुनयश्चापि सुव्रताः ।
परमं प्रयतात्मानो न शान्तिमुपलेभिरे ॥ १८
भ्रान्तसर्वमहाभूतमावर्जितदिवाकरम् ।
त्रैलोक्यमभिसंतप्तं ज्वराविष्टमिवातुरम् ॥ १९
शरतेजोऽभिसंतप्ता नागा भूमिशयास्तथा ।
निःश्वसन्तः समुत्पेतुस्तेजो घोरं मुमुक्षवः ॥ २०
जलजानि च सत्त्वानि दह्यमानानि भारत ।
न शान्तिमुपजग्मुर्हि तप्यमानैर्जलाशयैः ॥ २१
दिशः खं प्रदिशश्चैव भुवं च शरवृष्टयः ।
उच्चावचा निपेतुर्वै गरुडानिलरंहसः ॥ २२
तैः शरैर्द्रोणपुत्रस्य वज्रवेगसमाहितैः ।
प्रदग्धाः शत्रवः पेतुरग्निदग्धा इव द्रुमाः ॥ २३
दह्यमाना महानागाः पेतुरुर्व्यां समन्ततः ।

1419* पावकार्चिः परीतं तत्पार्थमेवाभिपुप्लुवे ।
उल्काश्च गगनात्पेतुर्दिशश्च न चकाशिरे ।
तमश्च सहसा रौद्रं चमूमवततार ताम् ।
रक्षांसि च पिशाचाश्च विनेदुरभिसंगताः ।

[(L. 1) D2 पतंगार्चिः (for पावका°). Ś2 तं (for तत्). Dn2 D1 पावकोर्भिः परीतस्तु (for the prior half). B5 D6 [अ]भिदुद्रुवे (for °पुप्लुवे). — (L. 2) K2 D1 न दिशश्च (by transp.). Ś K3 न च (by transp.). D3 प्रकाशिरे. — (L. 3) Dc1 Dn1 D4 ततश् (for तमश्). D7 om. from द्रं up to सर्वा (in 17^b). D2.4–6 तीव्रं (for रौद्रं). Ś K1–3 D1 अवततान; D3 °ततापं (for °ततार). Dn2 चमूमवसमर्दतां; D6 चमूमुपगतं च ह (for the post. half). — (L. 4) B4 विरेजुर् (for विनेदुर्). Ś K (K5 missing) D1.5 अति- (for अभि-). Dc1 Dn1 -संहताः (for -संगताः).]

— D4 om. 16^c. — ^{c}) K2–4 B2.5 Dc1 Dn1 D2.3 [अ]शिशिरा; B1.3.4 Dc1 Dn1 D5.6 [अ]प्यशिवा; S (G5 missing) परुषा (for शिशिरा). — ^{d}) D3 G1 नाति-; T G2.3 M नापि; G4 नाभि- (for नैव). D6 ह (for च).

17 D7 om. up to सर्वा (cf. v. l. 1419*). — ^{a}) Dn2 वायसाश्; D4.5 देवताश् (for दानवाश्). D3 तत्र (for चापि). B Dc1 Dn1 D1.6 G1 M वायसा- (D6 G1 M दानवा)श्चापि चाक्रंदन् (G1 °दुर्); T G2–4 दानवैश्चापि चाक्रंदे. — ^{b}) B1 पार्थिव; S (G5 missing) भारत (for भैरवम्). D5 रुक्षाणि वचनानि च. — ^{c}) Ś2 K1.2 Dn2 D1.8 चाभि- (for चापि). T G1–4 M1.2 ववर्ष रुधिरं चेंद्रो; M3–5 रुधिरं च ववर्षेंद्रो. — ^{d}) D4.5.7.8 ते तदा (for तोयदा). K2.4 Dn2 D2.8 T दिवि (for [अ]म्बरे).

18 ^{a}) Dn2 om. गावो. D8 पशवः पक्षिणो गावो. — ^{b}) K4 B1.3.5 Dn2 विनेदुश् (for मुनयश्). Ś2 K1.2 D1 M3–5 सुव्रत. — ^{c}) B4 Dc1 Dn1 G3.4 परम-. D6 ऋषयः परमात्मानो; G1 M1.2 परमप्रियमापन्ना; M3–5 परप्रियहितात्मानो.

19 ^{a}) Dn D3.6 भ्रांतं (for भ्रान्त-). Dn2 D6 सर्वं; D4 -सत्त्व-; D5.7.8 -सत्त्वं (for -सर्व-). — ^{b}) K3.4 B2.4.5 Dn2 D2.8 T G2–4 आवर्तित- (for °र्जित-). — After 19^{ab}, D3 reads 21^{ab} for the first time, repeating it in its proper place. — ^{c}) D3 अपि (for अभि-). D6 त्रैलोक्यमभवत्तात; S (G5 missing) °मभितस्तापं (G1 M1.2 °त; G4 M4 °प-). — ^{d}) Ś K1.2 D1 ज्वराविद्धम्; D4 °मिष्टम् (for °विष्टम्). K4 B Dc1 Dn [अ]भवत् (for [आ]तुरम्).

20 ^{a}) Ś2 शरतेजोभिः; K3 B Dc1 Dn S (G5 missing) अस्त्रतेजोभि- (for शर°). D2.4.5.7.8 -तप्तांगा (D4 °गो) (for -संतप्ता). — ^{b}) D2 तदा (for तथा). — ^{c}) Some MSS. निश्वसंतः. — ^{d}) G1.3.4 M -राशिं (for घोरं).

21 D3 reads 21^{ab} for the first time after 19^{ab}. — ^{a}) D4.5 सु-; G1 M1.2 [अ]पि (for च). D3 (first time) त्रैलोक्ये सर्वभूतानि. — ^{b}) D6 सर्वशः (for भारत). — ^{c}) S (G5 missing) च (for हि). — ^{d}) D4 चेष्टमानैर् (for तप्य°). T G1.3.4 M4 तप्यमाने जलाशये.

22 G1 M om. 22^a–24^b. — ^{a}) D2 च (for खं). B Dc1 Dn D6 T G2–4 दिग्भ्यः प्रदिग्भ्यः खाद्भूमेर्. — ^{b}) K4 भुवश्च; B Dc1 Dn1 सर्वतः; Dn2 स्वयं च; D6 दिवं च; T G2–4 दिवश्च (for भुवं च). D2 शरवृष्टिभिः. — ^{c}) T G2–4 च संपेतुर् (for निपेतुर्वै). Dc1 Dn1 हि; D8 च (for वै). — ^{d}) G2 -वेगिनः (for -रंहसः).

23 G1 M om. 23 (cf. v. l. 22). — ^{a}) Ś2 K1

नदन्तो भैरवान्नादाञ्जलदोपमनिस्वनान् ॥ २४
अपरे प्रद्रुतास्तत्र दह्यमाना महागजाः ।
त्रेसुस्तथापरे घोरे वने दावाग्निसंवृताः ॥ २५
द्रुमाणां शिखराणीव दावदग्धानि मारिष ।
अश्ववृन्दान्यदृश्यन्त रथवृन्दानि चाभिभो ।
अपतन्त रथौघाश्च तत्र तत्र सहस्रशः ॥ २६
तत्सैन्यं भगवानग्निर्ददाह युधि भारत ।
युगान्ते सर्वभूतानि संवर्तक इवानलः ॥ २७

दृष्ट्वा तु पाण्डवीं सेनां दह्यमानां महाहवे ।
प्रहृष्टास्तावका राजन्सिंहनादान्विनेदिरे ॥ २८
ततस्तूर्यसहस्राणि नानालिङ्गानि भारत ।
तूर्णमाजघ्निरे हृष्टास्तावका जितकाशिनः ॥ २९
कृत्स्ना ह्यक्षौहिणी राजन्सव्यसाची च पाण्डवः ।
तमसा संवृते लोके नादृश्यत महाहवे ॥ ३०
नैव नस्तादृशं राजन्दृष्टपूर्वं न च श्रुतम् ।
यादृशं द्रोणपुत्रेण सृष्टमस्त्रममर्षिणा ॥ ३१

C. 7. 9426
B. 7. 201. 36
K. 7. 202. 35

ते (for तैः). — b) K3 D2.3.5 -वेगैः (for -वेग-). Ś2 वज्रवेगसमुत्थितैः; K4 B Dc1 Dn T G2-4 °वेगैः समाहताः (B5 °हिताः); D6 वज्रेणेव समाहताः. — c) B Dc1 Dn1 रिपवः; T G2-4 शात्रवाः (for शत्रवः). — d) Ś2 K2.4 D1 द्रुमा इव (by transp.). — After 23, D6 reads 31 followed by:

1420* कृष्णार्जुनौ हतावद्य द्रोणपुत्रस्य मायया ।
इति स्म सर्वे यो[? °वैयो]धानां मतमासीत्तदानघ ।

24 G1 M om. 24[ab] (cf. v. l. 22). D6 om. 24–28. — a) D3 तथा (for महा-). — c) T G1-4 M1.2 रुवंतो (for नदन्तो). T G2.3 भैरवं नादं. — d) Some MSS. -निःस्वनान्; B Dc1 Dn1 M3-5 -नि(B1.4 Dc1 Dn1 M3-5 -निः)स्वनाः.

25 D6 om. 25 (cf. v. l. 24). — a) D2 प्रद्रुतास् (for प्रद्रु°). B2-4 Dc1 Dn1 D1 नागा (for तत्र). — b) B2-4 Dc1 Dn1 D1 भयत्रस्ता विशां पते. — c) K4 B2-5 Dc1 Dn1 D1.2 त्रेसुर्दिशो यथापूर्वं (B5 यथा घोरे); B1 D7.8 श्रेमुस्त्रस्ता यथा घोरे; Dn2 D4.5 पेतु(Dn2 त्रेसु)स्त्रस्ता यथा घोरा; D3 त्रेसुस्त्रस्ता महाघोरे; T G2-4 पेतुस्तत्र महारण्ये; G1 M श्रेमुस्तत्र यथारण्ये. — d) S (G5 missing) नागा (for वने).

26 D6 om. 26 (cf. v. l. 24). Ś2 partly damaged in 26[a]. — c) D7.8 दृश्यंते (for [अ]दृश्यन्त). — d) K1.4 D1 चाविभो; B1.2.5 च प्रभो; B3.4 भारत; Dc1 Dn1 मारिष; Dn2 D1.3 वा विभो; D2.7.8 चाभिभोः (for चाभिभो). — e) D4.5 T G2-4 आपतंति (D4.5 °त). D2.4.5.7.8 S (G5 missing) नरौघाश्च.

27 D6 om. 27 (cf. v. l. 24). — a) D4 सर्वं (for सैन्यं). Dn2 दीर्घा (sic); D2.4.5.7.8 वह्निर् (for अग्निर्). B Dc1 Dn1 S (G5 missing) तत्सैन्यं युधि (B Dc1 Dn1 भय-) संविग्नं. — d) Ś1 K3 सांवर्तक; G3.4 संवर्ताग्निर् (for संवर्तक).

28 D6 om. 28 (cf. v. l. 24). D3 om. 28–30. G2 om. (hapl.) 28[c]–30[d]. K4 om. (hapl.) 28[d]–31[a]. — d) B1 सिंहनादं; D5 दह्यमानान्. Dn2 विनेस्वरे (sic); D7.8 वितेनिरे.

29 K4 D3 G2 om. 29 (cf. v. l. 28). — ab) T2 (before corr.) G1.3.4 M ततस्तूर्यनिनादोभूज्नानावादित्रमिश्रितः. — d) Dn1 जयकाशिनः. — After 29, D6 ins.:

1421* हाहाकारे ततः सैन्ये पाण्डवेयेषु भारत ।
रथसंघाश्च दह्यन्त हयानां प्रयुतानि च ।
तथा हयानां वृन्दानि पत्तयश्चाप्यनल्पकाः ।
गुरुपुत्रास्त्रवृर्ध्यंत[? ऊर्ध्वं]मेकज्वालमभूद्बलम् ।
वस्त्रैराभरणैश्छन्नैः केतुभिश्चोद्धतानलैः । [5]
धावमानैश्च पुरुषैर्देहबद्धैरिवाग्निभिः ।
नादह्यमानः पाण्डूनां कश्चित्सैन्ये व्यदृश्यत ।
उदीर्णं द्रोणपुत्रं च दृष्ट्वा पार्थः परंतपः ।
गाण्डीवं ज्यां च बाणांश्च सोऽनुमन्त्र्य महाबलः ।
ससर्ज प्र[? जांप्र]तिमं दिव्यमस्त्रं ब्राह्ममतिस्वरम् । [10]

30 K4 D3 G2 om. 30 (cf. v. l. 28). D6 om. 30. — a) T G1.3.4 M1.2.4 ह्यक्षोहिणी. — b) Ś1 धनंजयः (for च पाण्डवः). — d) B D1.2 S (G2 om.; G5 missing) नादृश्यंत; D4 दृश्यंत स.

31 K4 om. 31[a] (cf. v. l. 28). D6 reads 31 followed by 1420* after 23. — a) D5 न च (for नैव). D6 युद्धं (for राजन्). — d) D6 सृजतास्त्रम् सृष्टम°). D4.5 अमर्षणं. D7.8 कृतं हि कदनं महत्; M3-5 सृष्टेस्त्रे चाल्यमर्षिणा.

32 D6 om. 32[ab]. — b) K1.2 उदीरयेत्; K4 B3 Dc1 Dn1 D1-4.7.8 T G3.4 M5 (*sup. lin.*) उदीरयत्;

C. 7. 9426
B. 7. 201. 36
K. 7. 202. 36

अर्जुनस्तु महाराज ब्राह्ममस्त्रमुदैरयत् ।
सर्वास्त्रप्रतिघाताय विहितं पद्मयोनिना ॥ ३२
ततो मुहूर्तादिव तत्तमो व्युपशशाम ह ।
प्रववौ चानिलः शीतो दिशश्च विमलाभवन् ॥ ३३
तत्राद्भुतमपश्याम कृत्स्नामक्षौहिणीं हताम् ।
अनभिज्ञेयरूपां च प्रदग्धामस्त्रमायया ॥ ३४
ततो वीरौ महेष्वासौ विमुक्तौ केशवार्जुनौ ।
सहितौ संप्रदृश्येतां नभसीव तमोनुदौ ॥ ३५

सपताकध्वजहयः सानुकर्षवरायुधः ।
प्रबभौ स रथो मुक्तस्तावकानां भयंकरः ॥ ३६
ततः किलकिलाशब्दः शङ्खभेरीरवैः सह ।
पाण्डवानां प्रहृष्टानां क्षणेन समजायत ॥ ३७
हताविति तयोरासीत्सेनयोरुभयोर्मतिः ।
तरसाभ्यागतौ दृष्ट्वा विमुक्तौ केशवार्जुनौ ॥ ३८
तावक्षतौ प्रमुदितौ दध्मतुर्वारिजोत्तमौ ।
दृष्ट्वा प्रमुदितान्पार्थांस्त्वदीया व्यथिताभवन् ॥ ३९

D5 G1.2 M1.2.4 उदीरयन्; M5 (orig.) उदैरयन्. — c) B Dc1 Dn1 D2.6 S (G5 missing) -प्रतिघातार्थं; Dn2 (also as in text) -विघाताय (submetric). — d) K2 विदितं (for विहितं). D2.6 ब्रह्म- (for पद्म-).

33 a) D4.7.8 अपि तत्; D5 तत्सर्वं (for इव तत). D6 ततस्तु तत्तमो राजन्. — b) D6 क्षणाद्; G1 M तेजो (for तमो). Dn1 D2-4.7.8 [ऽ]भ्युपशशाम; T G2-4 [ऽ]प्युप° (for व्युप°). D5 क्षणेनाभ्युपशाम ह (sic). — c) Ś K1-3 D1.3 आववौ (for प्र°). D3 शांतो (for शीतो). — d) Ś1 K3 B1-4 Dc1 Dn D2-5.7.8 बभुः; D6 शुभाः (for [अ]भवन्).

34 a) G1 M1.2 ततो (for तत्र). Dc1 Dn1 D4-8 अपश्यामः. — b) G3.4 M1.2 अक्षोहिणीं. D2.4.5.7.8 इमां; S (G5 missing) मृधे (for हताम्). — c) Ś K1.3.4 D1 -ज्ञात- (for -ज्ञेय-). Ś1 K3.4 D2 -रूपं. Dn2 द्रोणपुत्रेण सहसा. — d) D2.4.5.7.8 चास्त्र- (for अस्त्र-). B Dc1 Dn S (G5 missing) -तेजसा (for -मायया).

35 a) D6 तौ च मुक्तौ (for ततो वीरौ). — b) D6 सहितौ (for विमुक्तौ). — c) D2.4-8 समरे (for सहितौ). Ś K1-3 Dn2 D1.3 समदृश्येतां; K4 B1-3.5 Dc1 Dn1 D2.4-8 प्रत्यदृश्ये(Dc1 Dn1 °युध्ये)तां; B4 तत्र दृ° (for संप्रदृ°). — d) Ś K1.2 D1.4.7.8 तमसीव (D4 °सा च) (for नभ°). — After 35, Dn2 D2.4-8 ins. :

1422* ततो गाण्डीवधन्वा च केशवश्चाक्षतावुभौ ।

36 a) D2.4.6-8 -हयौ; T G3.4 M3-5 -रथः; M1 -वरः (for -हयः). Dn2 सपताकाध्वजहयः; G1 M2 °काध्वजवरः. — b) G1 M1.2 सानुकर्षा. D4.6-8 -वरायुधौ; G3.4 -परायुधः (for -वरा°). — c) Ś K (K5 missing) B1-3.5 D1.5 युक्तस् (for मुक्तस्). D2.4.6-8 विमुक्तौ शरसंपाताद्; G2 प्रबभौ स रथासक्तस्. — d) D2.4.6-8 दृष्ट्वा (D7.8 तदा) शत्रुभयंकरौ.

37 a) D2.4.6-8 तूर्णं (for ततः). S (G5 missing) किलिकिलाशब्दः. — b) B Dc1 Dn -स्वनैः सह; D2.4.6-8 -महाध्वनिः (D4 °नैः); D3 S (G5 missing) -विमिश्रितः; D5 -महास्वनैः (for -रवैः सह). — D3 om. 37c-38b. — After 37, D2.4-6 ins. :

1423* पाण्डवान्मुदितान्दृष्ट्वा सर्वानेव स्वसैनिकान् ।
दुर्योधनपुरोगास्तु कौरव्या व्यथिताभवन् ।
इत्थं द्रौणिमहेष्वासं पार्थमप्रतिमं रणे ।
युद्धायोदीर्णमनसमप्रधृष्यं सुरैरपि ।
आवृण्वानं दिशः सर्वा बाणजालैः समन्ततः । [5]
दृष्ट्वा गाण्डीवनिर्मुक्तैः शरैराशीविषोपमैः ।
आदित्यमिव दुष्प्रेक्ष्यं दहन्तमहितान्रणे ।

[(L. 1) D2 पार्षतं; D4 पार्षतश्च (hypermetric); D6 पार्थांस्तु (for पाण्डवान्). D2 मुदितं. D2 एतांश्च (for एव स्व-). D6 स- (for स्व-). — (L. 2) D4.5 -पुरोगांश्च. D2 कौरवा. D4.5 कौरव्यान्व्यथितान्र(D5 °ता र)णे (for the post. half). — D5 om. lines 3-4. — (L. 3) D4 इच्छे (for इत्थं). D2.4 -महेष्वासः. D4 पार्थिवप्रतिमं. — (L. 4) D4 -मनसाम् (for °सम्). — (L. 5) D2 आवृण्वंत; D4 °ण्वानां. — (L. 7) D2 दह्यंतम्.]

38 D3 om. 38ab (cf. v. l. 37). D2.4.6 om. 38-41. — a) B Dc1 Dn1 D5 ह (B1.2.5 D5 हि) तत्रासीत्; S (G5 missing) च तत्रा° (for तयोरा°). — b) Dn1 अपि (for मतिः). — c) D1 उरुसा (for तरसा). B Dc1 Dn1 तम(B2-5 तेज)सा संवृतौ दृष्ट्वा; D5 तेजसा च धृतौ दृष्ट्वा; S (G5 missing) तेजसा ह्य(G1.3 M1.2 °साभ्य)धिकौ दृष्ट्वा. — d) K4 B Dc1 Dn D5 S (G5 missing) सहितौ; D3 विश्रांतौ (for विमुक्तौ).

39 D2.4.6 om. 39 (cf. v. l. 38). — b) Dn2

विमुक्तौ च महात्मानौ दृष्ट्वा द्रौणिः सुदुःखितः ।
मुहूर्तं चिन्तयामास किं त्वेतदिति मारिष ॥ ४०
चिन्तयित्वा तु राजेन्द्र ध्यानशोकपरायणः ।
निःश्वसन्दीर्घमुष्णं च विमनाश्चाभवत्तदा ॥ ४१
ततो द्रौणिर्धनुर्न्यस्य रथात्प्रस्कन्द्य वेगितः ।
धिग्धिक्सर्वमिदं मिथ्येत्युक्त्वा संप्राद्रवद्रणात् ॥ ४२
ततः स्निग्धाम्बुदाभासं वेदव्यासमकल्मषम् ।
आवासं च सरस्वत्याः स वै व्यासं ददर्श ह ॥ ४३
तं द्रौणिरग्रतो दृष्ट्वा स्थितं कुरुकुलोद्वह ।
सन्नकण्ठोऽब्रवीद्वाक्यमभिवाद्य सुदीनवत् ॥ ४४
भो भो माया यदृच्छा वा न विद्मः किमिदं भवेत् ।
अस्त्रं त्विदं कथं मिथ्या मम कश्च व्यतिक्रमः ॥ ४५
अधरोत्तरमेतद्वा लोकानां वा पराभवः ।
यदिमौ जीवतः कृष्णौ कालो हि दुरतिक्रमः ॥ ४६
नासुरामरगन्धर्वा न पिशाचा न राक्षसाः ।
न सर्पयक्षपतगा न मनुष्याः कथंचन ॥ ४७

C. 7. 9442
B. 7. 201. 52
K. 7. 202. 51

---

corrupt; D3 दध्मतौ (for दध्मतुर्). D7.8 वारिजौ तदा (for °जोत्तमौ). —^{c}) T G2-4 M1-3.5 च (for प्र-). Dn2 दृष्ट्वा प्रमुदिताः पार्थास्. —^{d}) Dn2 D3 भृशं; D5 तथा (for [अ]भवन्).

40 D2.4.6 om. 40 (cf. v. l. 38). —^{b}) D7.8 द्रौणिर्दृष्ट्वा (by transp.). —^{d}) B Dc1 Dn1 D7.8 एतद्; T G3.4 M5 न्वेतद् (for त्वेतद्).

41 D2.4.6 om. 41 (cf. v. l. 38). —^{a}) Ś K1-3 B1.5 Dc1 Dn1 D7.8 च (for तु). —^{b}) K1.2 D1 ध्यानालोक-; D3 ध्यायञ्शोक-; M4.5 (*sup. lin.*) ध्यानावेश- (for ध्यानशोक-). —^{c}) Some MSS. निश्वसन्; Dc1 Dn1 निश्वस्य. —^{d}) B1-3 Dc1 Dn1 दुःखार्तश्च (for विमनाश्च). Dn2 D5 T ततः (for तदा). B5 विमनाश्चाभ्यवर्तत. — After 41, S (G5 missing) ins. an addl. colophon [Adhy. no.: T G2.3 196; G1 M1.2 195; G4 197; M3-5 194].

42 Before 42, S (G5 missing) ins. संजय उवाच. D2 reads 42 twice (42^{ab} and 42^{cd} transposed second time). D4.5 transp. 42^{ab} and 42^{cd}. D7.8 repeat 42^{ab} after 42^{cd}. —^{a}) D2 (second time).4.5.7.8 (last two second time) अश्वत्थामा (for ततो द्रौणिर्). B Dc1 Dn1 D2 (both times).4.5.7.8 (last two second time) S (G5 missing) त्यक्त्वा (for न्यस्य). —^{b}) D5.7.8 (last two first time) वेगतः. D2 (second time).4.7.8 (last two second time) संप्राद्रवत दुर्मनाः. —K2 om. 42^{cd}. —^{c}) D4.5 धिग्धिक्कथम्; D7 धिग्धिकिम्; M3-5 धिग्धिग्बलम् (for °क्सर्वम्). D8 सत्पौरुषं (for सर्वमिदं). D2 (second time) दग्धं कृत्स्नमिदं मिथ्या; D3 धिग्धिगस्त्रं च मिथ्येति. —^{d}) D2 (second time).3-5 भयात् (for रणात्).

43 ^{a}) Dn2 स्निग्धांबुदाकारं; D2.4-8 स्निग्धांजन(D2.6 °बर)श्यामं. —^{b}) Ś1.2 (by corr.) K1.3 D6 वेदाभासम्; Ś2 K2 D1 वेदाभ्यासम्; K4 B Dc1 Dn D3 वेदा(Dn2 °द)वासम्; D7 व्येदव्यासम् (sic) (for वेद°). —^{cd}) Ś K (K5 missing) Dn2 D1.3 वेदव्यासं (for आवासं च) and वासं (for स वै). B Dc1 Dn1 D2.4-8 व्यासं द(D7.8 गच्छन्द)दर्श पुरतः साक्षाद्धर्ममिव (B1-3 Dc1 Dn1 °मं व्यव-; D4.5.7.8 °मंसुप-) स्थितं.

44 ^{a}) D2.4-8 व्यासं दृष्ट्वा ततो द्रौणिः. —^{b}) K4 B1.5 Dn2 D1.6 G1.2 M -कुलोद्वहं. —^{c}) B1 (marg.) अश्रुकंठो; B5 समुत्कंठो; T G2-4 M बाष्पकंठो (for सन्न°). —^{d}) Ś K1-3 D1 च; Dc1 Dn1 तु (for सु-). D2.4-8 M4 विनी(D4 च नी-; M4 सुनी)तवत् (for सुदीन°).

45 ^{a}) B5 मुने; S (G5 missing) किं नु (for भो भो). D2 S (G5 missing) [इ]यं; D6 च (for वा). D4.5.7.8 भो भो किमेतत्संवृत्तं. —^{b}) S (G5 missing) दैवं वा (for न विद्मः). D2.4-8 दैवं तु किमिदं मुने. — After 45^{ab}, D7.8 ins.:

1424* पृच्छामि त्वामहं तात संदेहं तं वदस्व मे ।

—^{cd}) Ś2 अस्त्रमिदं; S (G5 missing) एतदस्त्रं (for अस्त्रं त्विदं). G3.4 मामकश्च (for मम कश्च). D2.4-8 व्यतिक्रमो वा कश्चिन्मे (D8 °न्नो) व्यर्थमस्त्रं ततोभवत्.

46 ^{a}) D2.5.6 S (G5 missing) प्रवृत्तं हि (D2.5.6 किं); D4 च वृत्तं किं; D7 एतद्वाक्यं (all hypermetric) (for एतद्वा). —^{b}) D3.6 च; D4 lacuna (for वा). D3 पराजयः. —^{c}) Ś1 K1.2 D1 जीवितौ.

47 ^{a}) K3 B Dc1 Dn D2 नासुरा न च; K4 नासुरः सुर-; D1 न सुरासुर- (for नासुरामर-). Ś2 K1.2 गंधर्व-. D3 गंधर्वा न दिशश्चास्य. —^{b}) Ś K (K5 missing) D1 पिशाचोरगराक्षसाः; D3 न देवासुरदानवाः. —^{c}) K4 B5 Dc1 Dn1 D3.6 सर्पा; S (G5 missing) नाग-

C. 7. 9443
B. 7. 201. 53
K. 7. 202. 52

उत्सहन्तेऽन्यथा कर्तुमेतदस्त्रं मयेरितम् ।
तदिदं केवलं हत्वा युक्तामक्षौहिणीं ज्वलत् ॥ ४८
केनेमौ मर्त्यधर्माणौ नावधीत्केशवार्जुनौ ।
एतत्प्रब्रूहि भगवन्मया पृष्टो यथातथम् ॥ ४९

व्यास उवाच ।

महान्तमेतमर्थं मां यं त्वं पृच्छसि विस्मयात् ।
तत्प्रवक्ष्यामि ते सर्वं समाधाय मनः शृणु ॥ ५०
योऽसौ नारायणो नाम पूर्वेषामपि पूर्वजः ।
अजायत च कार्यार्थं पुत्रो धर्मस्य विश्वकृत् ॥ ५१
स तपस्तीव्रमातस्थे मैनाकं गिरिमाश्रितः ।
ऊर्ध्वबाहुर्महातेजा ज्वलनादित्यसंनिभः ॥ ५२
षष्टिं वर्षसहस्राणि तावन्त्येव शतानि च ।
अशोषयत्तदात्मानं वायुभक्षोऽम्बुजेक्षणः ॥ ५३
अथापरं तपस्तप्त्वा द्विस्ततोऽन्यत्पुनर्महत् ।

(for सर्प-). D4. 5. 7. 8 न सर्पयक्षा नो नागा.

48 a) D2. 5–8 G4 वृथा (for ऽन्यथा). — b) Ś1 K3 अस्त्रमेतन् (by transp.). D2 उदीरितं (for मये°). — c) K4 D1 यद् (for तद्). Ś2 K1 केवलां. S (G5 missing) तदिमां (M4 कामिकां) केवलां हत्वा. — d) Ś1 K2. 3 D3 युक्तम्; K4 B Dc1 Dn D2 शांतम्; D4. 5. 7. 8 यावद्; D6 यत्नाद्; T G2–4 एकाम् (for युक्ताम्). G2 M1. 2 अक्षोहिणीं. D2. 5. 6 G1 M1–4 ज्वलन्; D3 इमां; D7. 8 महत् (for ज्वलत्). — After 48, N (K5 missing) ins.:

1425* सर्वघाति मया मुक्तमस्त्रं परमदारुणम् ।

[Ś K1 D1 युक्तम् (for मुक्तम्).]

49 a) Dn2 D2. 4–8 मानुष- (for [इ]मौ मर्त्य-). S (G5 missing) कथं मानुष(G2 कपट)धर्माणौ. — b) T G2–4 M1–3. 5 नाधाक्षीत् (for नावधीत्). — c) D3 मे (for प्र-). — d) D8 यथा (for मया). — After 49, B Dc1 Dn D2. 4–8 ins.:

1426* श्रोतुमिच्छामि तत्त्वेन सर्वमेतन्महामुने ।

D2. 4 cont.:

1427* 　　　　संजय उवाच ।
ततः समाययौ व्यासो दृष्ट्वास्त्रं समुदीरितम् ।
तं प्राप्तं पूजयित्वा तु द्रौणिः पप्रच्छ संशयम् ।
यन्निमित्तं महास्त्रेण न दग्धौ केशवार्जुनौ ।
केनोपायेन निर्मुक्तौ तन्मे त्वं ब्रूहि तत्त्वतः ।

[D4 om. the ref. — (L. 2) D2 तत्प्राप्तं भुंजयित्वाथ (for the prior half). — (L. 3) D2 तद् (for न). — (L. 4) D2 सुव्रत (for तत्त्वतः).]

50 a) K1. 2 D1 एतद्; K4 Dn2 D2. 4. 5 एवम्; Dc1 Dn1 एनम्; D3 om. (for एतम्). Ś2 वा; Dn2 D4 G1 M मा (for मां). — b) K1. 2 B2. 4. 5 Dn2 D1. 2. 4–8 T G2 यत् (for यं). Dn1 तं; D6 मां (for त्वं). D4. 5 विस्मयं; S (G5 missing) संशयात् (for विस्म°). — c) K3. 4 B Dc1 Dn D3 तं (for तत्). S (G5 missing) तं ते(T G2. 4 तत्ते-; G3 ततो)हं संप्रवक्ष्यामि. — d) Ś2 K1–3 D1 समाहितमनाः शृणु.

51 a) M3 पुरा (for योऽसौ). — After 51ab, T G2–4 M3. 5 ins.:

1428* आदिदेवो जगन्नाथो लोककर्ता स्वयं प्रभुः ।
आद्यः सर्वस्य लोकस्य अनादिनिधनोऽच्युतः ।
व्याकुर्वते यस्य तत्त्वं श्रुतयो मुनयश्च ह ।
अतोऽजय्यः सर्वभूतैर्मनसापि जगत्पतिः ।
तस्मादिमं जेतुकामो अज्ञानतमसा वृतः । [5]
मा शुचः पुरुषव्याघ्र विद्धि तद्वदिहार्जुनम् ।
तस्य शक्तिरसौ पार्थस्तस्माच्छोकमिमं त्यज ।
विश्वेश्वरोऽथ लोकादिः परमात्मा ह्यधोक्षजः ।
सहस्रसंमितादंशादेकांशोऽयमजायत ।
देवानां हितकामार्थं लोकानां चैव सत्तम । [10]

— c) D8 [ए]व (for च). D6 उत्पन्नः स हि कार्यार्थं; S (G5 missing) व्यजायत स (G3. 4 च) कार्यार्थं (T G2 सकार्यश्च; M3 स कामार्थं). — d) K4 D1 विस्मयात्; B (except B1) T विश्वधृक्; Dc1 G1 M1. 2 °सृक्; D6 धर्मवित्; G3. 4 M3–5 विश्वदृक् (for °कृत्). G2 पुत्रो विश्वस्य विश्वधृक्.

52 a) T G2–4 परम् (for तीव्रम्). B5 आतिष्ठन्; S (G5 missing) आस्थाय (for आतस्थे). — b) K3 Dn2 D2. 4. 5. 7. 8 शि(D7 शै)शिरं (for मैनाकं). D3–5. 7. 8 T G1 M आश्रितः (for आस्थितः). — d) Ś1 ज्वलदादित्य-.

53 a) Dn1 D4. 7 षष्टि-; Dn2 D1–3. 5. 8 G4 षष्टिर्. — c) Dn2 D4 अशोषयत्; S (G5 missing) व्यशो° (for अशो°). — d) D3 वायुभक्षोंबुभक्षणः; D6 °क्षः शतं

द्यावापृथिव्योर्विवरं तेजसा समपूरयत् ॥ ५४
स तेन तपसा तात ब्रह्मभूतो यदाभवत् ।
ततो विश्वेश्वरं योनिं विश्वस्य जगतः पतिम् ॥ ५५
ददर्श भृशदुर्दर्शं सर्वदेवैरपीश्वरम् ।
अणीयसामणीयांसं बृहद्भ्यश्च बृहत्तरम् ॥ ५६
रुद्रमीशानमृषभं चेकितानमजं परम् ।
गच्छतस्तिष्ठतो वापि सर्वभूतहृदि स्थितम् ॥ ५७

दुर्वारणं दुर्दृशं तिग्ममन्युं
महात्मानं सर्वहरं प्रचेतसम् ।
दिव्यं चापमिषुधी चाददानं
हिरण्यवर्माणमनन्तवीर्यम् ॥ ५८
पिनाकिनं वज्रिणं दीप्तशूलं
परश्वधिं गदिनं स्वायतासिम् ।
सुभ्रुं जटामण्डलचन्द्रमौलिं

C. 7. 9453
B. 7. 201. 63
K. 7. 202. 69

समाः; G2 °क्षोजितश्रमः.

54 [a]) Ś2 Dn2 D2. 4. 5 तथापरं; D6 ततः परं. — [b]) D4 स्वतोन्यत्; D7. 8 तावत्स (for ततोऽन्यत्). B Dc1 Dn1 पुरा (for महत्). — [d]) K1 D4 समपूजयत्; D3 °पूर्यत (for °पूरयत्).

55 D3 reads 55 on marg. — [a]) Dc1 Dn1 सत्येन (for स तेन). Ś K1. 2 D1-6 तत्र; D7. 8 युक्तो (for तात). — [b]) M3-5 यथा (for यदा). — [c]) Dc1 Dn1 तदा; D7 om. (for ततो). D5 देवं; D7. 8 स्थाणुं; S (G5 missing) योगी (for योनिं). — G3 om. 55[d]-57[c]. — [d]) B Dc1 Dn1 D3 S (G3 om.; G5 missing) प्रभुं (for पतिम्).

56 G3 om. 56 (cf. v. l. 55). — [a]) D6 सुर- (for भृश-). Ś2 K1. 2 B Dc1 D1. 3 6 -दुर्धर्षं (for -दुर्दर्शं). — [b]) D3 G2 सर्वभूतैर् (for °देवैर्). B Dc1 Dn1 D3 अभिष्टुतं (for अपीश्वरम्). Ś K (K5 missing) D1 सर्वदेवेश्वरेश्वरं; Dn2 D2. 4. 5. 7. 8 °देवे(D2 °वै)शमीश्वरं; D6 °दैवतमीश्वरं. — [c]) D1 अणियांस्तम्; D4 अणीयांसम् (for °यसाम्). D4 om. from णीयांसं up to चेकितान (in 57[b]). K4 B Dc1 Dn D2. 3. 5-8 अणीयांसमणुभ्यश्च. — [d]) K1 संवृद्धद्भ्यः; D5 महद्भ्यश्च (for बृह°). B1-4 Dc1 Dn1 D6 बृहत्तमं; Dn2 D5 महत्तरं (for बृह°). — After 56, Dc1 (*sec. m.*) ins.:

1429* अस्तावीत्समनुध्यायन्महादेवं बृहत्तरम् ।

57 G3 om. 57[abc] (cf. v. l. 55). D4 om. up to चेकितान (cf v. l. 56). K4 om. 57[a]-58[a]. M4 reads 57[ab] twice. — [a]) Dn2 D2 ईषानवृषभं. — After 57[a]; Ś2 B Dc1 (marg. *sec. m.*) Dn2 D1. 3 ins.:

1430* हरं शंभुं कपर्दिनम् ।

[Ś2 महेशं तपसः परं.]

— Dc1 om. 57[bcd]. — [b]) K1 D8 चेकितानां; D7 चकितानं. D2. 5. 7. 8 read अजं परं twice (with var.). Ś K1-3 B Dn D1. 2 (second time). 3-5. 7. 8 (last three second time) परां (D2 °रं) योनिं; D2 (first time) परं ययुः; D5 (first time) परां मतिं; D7 (first time) परां गतिं; D8 (first time) पतिं गतिं; T G2 अजं वरं (for अजं परम्). — [c]) K2 Dn1 D2. 5. 7. 8 च (submetric) (for वापि). Ś1 K1. 3 D4. 6 ति(D6 ष्ठ)ष्ठतो गच्छतश्च (submetric); Ś2 B Dn2 D1. 3 तिष्ठतो गच्छतश्च ह. — Ś K1-3 B Dn D1-8 om. 57[d].

58 K4 om. 58[a] (cf. v. l. 57). — [a]) B1 दुर्निवारणं (for दुर्वा°). Ś2 Dn1 दुर्दर्शं; D1-7 दुर्दर्शं. — [b]) D3 महांतं वै (for महात्मानं). B1 (marg. as in text) सर्वसहं; D4. 5 °करं (for °हरं). D4. 5 विचेतसं. — [c]) K4 om. from षुधी up to वीर्यम् (in 58[d]). Ś B1 चादधानं. — For 58[abc], S (G5 missing) subst.:

1431* दुर्वारणं सुदुर्धर्षं दुर्निरीक्ष्यं दुरासदम् ।
अतिमन्युं महात्मानं सर्वभूतप्रचेतसम् ।
तं देवदेवं परमाणुमीड्यं
संख्ये दिव्याविषुधी आददानम् ।

[(L. 1) T G2-4 दुर्निरीक्षं. — (L. 2) G1 M तिग्म- (for अति-). — (L. 4) G1. 2 M (except M5) संखे. G1. 2 M3-5 चाददानं.]

59 [a]) D4 वज्रीणं (sic). D4 शूलदीप्तं; D5 कालदीप्तं (for दीप्तशूलं). Ś1 K3 पिनाकिं वज्रपाणिं दीप्तशूलं; Ś2 K1. 2. 4 पिनाकि(K4 धूर्जटि)नं वज्रपाणिं सशूलं; D1 पिनाकपाणिं वज्रपाणिं सशूलं. — K4 om. 59[bc]. — [b]) Ś2 ***धं; D2. 4. 5 परस्वधं; B Dc1 Dn2 °श्वधिनं; Dn1 °स्वधीनं; D6-8 °स्वधिं; G2 M5 °श्वधं (for °श्वधिं). B1-4 Dc1 Dn1 D2 चायतासिं; B5 चापपाणिं; D4 स्वायतायसं; S (G5 missing) ध्यायतासिं (for स्वाय°). D3 परस्वधिनं गदिनं चापि पाशिनं. — D1 om. 59[cd]. — [c]) Ś K1-3 धूर्जटिं सुसु(K3 °स)लिं चन्द्र-

C. 7. 9455
B. 7. 201. 65
K. 7. 202. 69

व्याघ्राजिनं परिघं दण्डपाणिम् ॥ ५९
शुभाङ्गदं नागयज्ञोपवीतिं
विश्वैर्गणैः शोभितं भूतसंघैः ।
एकीभूतं तपसां संनिधानं
वयोतिगैः सुष्टुतमिष्टवाग्भिः ॥ ६०
जलं दिवं खं क्षितिं चन्द्रसूर्यौ
तथा वाय्वग्नी प्रतिमानं जगच्च ।
नालं द्रष्टुं यमजं भिन्नवृत्ता
ब्रह्मद्विषघ्नममृतस्य योनिम् ॥ ६१
यं पश्यन्ति ब्राह्मणाः साधुवृत्ताः
क्षीणे पापे मनसा ये विशोकाः ।
स तन्निष्ठस्तपसा धर्ममीड्यं
तद्भक्त्या वै विश्वरूपं ददर्श ।
दृष्ट्वा चैनं वाङ्मनोबुद्धिदेहैः
संहृष्टात्मा मुमुदे देवदेवम् ॥ ६२
अक्षमालापरिक्षिप्तं ज्योतिषां परमं निधिम् ।

मौलिं; B सुभ्रं (B1 शुभ्रं; B4 सुभ्रुं) जटिलं मुष(B4 °स)लिनं चंद्रमौलिं; Dc1 शत्रुंजयं जटिलं चंद्र°; Dn1 D2 सुधूर्जटिं मुशलिं (D2 °लं) शूलपाणिं; Dn2 सभ्रं सर्वं सजटिलं शूलपाणिं; D3 सुभ्रुं जटिलं मुशलिनमिंदुमौलिं; D4. 6–8 सुभ्रुं (D4. 6 °भ्रु) जटिं मुशलं (D7. 8 °लिं) शूलपाणिं; D5 सुभ्रुवं जटिलं शूलपाणिं; T G2–4 बभ्रुं (G2 °भ्रू) जटामंडलिं (G3 °लं) चंद्रमौलिं; G1 M1. 2 सभ्रुं जटिं मेखलिं ताम्रमौलिं. — d) K1 T G1. 3. 4 M1. 2 परिविं; K4 B2–4 Dn2 D2. 5 G2 M3 परिघिणं (K4 °णिं); Dc1 (marg.) सपरिघं; D3 M5 (*sup. lin.*) परिघिनं; M4 परमं (for परिघं).

60 a) D7. 8 शुभांगदां; G1 M शुभ्रांगदं. Ś2 K (K5 missing) B1. 2. 4. 5 Dn D1–8 G3. 4 -यज्ञोपवीतं. B3 Dc1 शुभांगदिनं नागयज्ञोपवीतिनं (hypermetric). — b) D3 विश्वगणैः. D6 विश्वेश्वरं शोभितं विश्वसंघैः; S (G5 missing) विश्वेशानं भूषितं भूतसंघैः. — c) Ś2 damaged. K4 एकभूतं. K1 तमसां; D4 तपसा; D6 तपसः. — d) Ś1 K3 वर्तियोगैः; K1 वाचोतिगौ (sic); D1 वर्तिष्णुभिः; D2 दासोतिगैः (for वयो°). K1 D6 संस्तुतम् (for सुष्टु°). Ś2 स्तुवंति यं कवय इष्टवाग्भिः; S (G5 missing) वाचोधिकैः (M3 °च्छ्वासैः) सुष्टुतं साधु(G1 दृष्ट-; M1. 2 मृष्ट-; M3–5 दृष्टि)वाग्भिः.

61 a) B5 दिवं जलं (by transp.). K4 Dn2 G3. 4 दिशं; B1 Dc1 (both marg.) दिशः (for दिवं). K1 दिशं; Dc1 D1. 6 क्षिति- (for क्षितिं). D2. 4. 5. 7. 8 जलं क्षितिं (D2 दिशः; D5 दिशं) खं दिशं (D2 क्षितिः; D5 क्षिति-) सूर्यचंद्रौ. — b) Ś2 partly damaged. Dn2 वाय्वग्निं. Ś1 K3 B Dc1 Dn1 Cn प्रामि(B1 Dn1 °ति)माणं (for प्रतिमानं). D4 तथा वाग्वनीतो प्रतीमानं जगच्च; S (G5 missing) हुताशवायुप्रतिमं सु(G3 प)रेशं. — c) B1 (marg.) प्रष्टुं; Dn2 द्रष्टं (sic); D4 दृष्टं (for द्रष्टुं). K4 भिमजं (sic); B1 यमजो; D2 यमलं; Bom. ed. यं जना (for यमजं). Ś2 B2. 3 Dc1 (by corr.) D2 भिन्नवृत्तिं (Ś2 [marg.] B2 D2 °त्तं); B4 D3 °वृत्तो. S (G5 missing) नालं द्रष्टुं भिन्नवृत्ता नरा वै. — After 61^{abc}, T G2–4 M3–5 ins.:

1432* ये चानृता नास्तिकाः पापशीलाः ।

[G2 om. ये चानृता.]

— d) K1 -द्विषद्रसमृतस्य (sic); S (G5 missing) -द्विषोवाप्यमृ° (for -द्विषघ्नमसृ°).

62 a) Ś2 damaged. T G2–4 ये (for यं). G1 M पश्यंत्येनं (for यं पश्यन्ति). D3 योगयुक्ताः (for साधुवृत्ताः). — b) Dn2 D4. 5 यं (for ये). B Dc1 Dn D2 S (G5 missing) वीतशोकाः (for ये वि°). — c) K4 B2. 3. 5 तं निष्पतंतं; B1 D2. 4 तं ति(B1 नि)ष्ठंतं; B4 Dc1 Dn D5 तं निष्टपंतं (Dc1 Dn1 °यांतं); D3 संतिष्ठंतं; D7. 8 यत्तद्दिष्टं (for स तन्निष्ठस्). D6 तं तिष्टंतं तपसां योनिमीड्यं (sic); T G3. 4 M4. 5 (*sup. lin.*) तं निष्ठात्मा त(M4 °ष्ठानस्त)पसा देवमीड्यं; G1 M1. 2 निष्ठात्मानस्तपसा देव°; G2 तं निष्ठात्मानं तपसा वेद°; M3. 5 (orig.) तं निष्ठात्मानस्तपसा देव°. — After $62^{ab?}$, G1 M1. 2 ins.:

1433* नारायणो देवमेवप्रभावम् ।

— d) Ś2 damaged. T G1–4 M1. 2 तं (for तद्). Ś1 K1–3 B1. 3 Dc1 Dn1 D1. 3. 6 भक्तो. — e) Ś2 -देहे (for -देहैः). — D7. 8 read 62^{f} twice. — f) K4 B Dc1 Dn D2. 3. 6 वासुदेवः; D5 T G1–4 M1. 2 देवदेवः (D5 °व). D7. 8 (both first time) संतुष्टावप्रणतो धर्मपुत्रः.

63 a) Ś2 damaged. S (except G2; G5 missing) दिव्य- (for अक्ष-). M3–5 -माल्य-. — b) T G1–4 M1. 2 तेजसां (for ज्योतिषां). D6 ज्योतिषां पतिमीश्वरं; M3–5 परमं तेजसां निधिं. — D6 om. (? hapl.) 63^{cd}. — c) B (except B2) Dc1 Dn S (G5 missing) रुद्रं (for

ततो नारायणो दृष्ट्वा ववन्दे विश्वसंभवम् ॥ ६३
वरदं पृथुचार्वङ्‌ग्या पार्वत्या सहितं प्रभुम् ।
अजमीशानमव्यग्रं कारणात्मानमच्युतम् ॥ ६४
अभिवाद्याथ रुद्राय सद्योऽन्धकनिपातिने ।
पद्माक्षस्तं विरूपाक्षमभितुष्टाव भक्तिमान् ॥ ६५
त्वत्संभूता भूतकृतो वरेण्य
गोप्तारोऽद्य भुवनं पूर्वदेवाः ।
आविश्येमां धरणीं येऽभ्यरक्ष-
न्पुरा पुराणां तव देव सृष्टिम् ॥ ६६
सुरासुरान्नागरक्षःपिशाचा-
न्नरान्सुपर्णानथ गन्धर्वयक्षान् ।
पृथग्विधान्भूतसंघांश्च विश्वां-
स्त्वत्संभूतान्विद्म सर्वांस्तथैव ।
ऐन्द्रं याम्यं वारुणं वैत्तपाल्यं
मैत्रं त्वाष्ट्रं कर्म सौम्यं च तुभ्यम् ॥ ६७
रूपं ज्योतिः शब्द आकाशवायुः

C. 7. 9466
B. 7. 201. 74
K. 7. 202. 79

ततो). D4 देवो ; D6. 7 देवं ; D8 देव (for दृष्ट्वा). — d) S (G5 missing) ववंदे विश्व (G2 देव)मीश्वरं.

64 Ś2 partly damaged. — ab) D2. 4. 5. 7. 8 मुमुदे (for वरदं). Dn2 वृषपृ*श्थितं**. S (G5 missing) वरदं सह पार्वत्या प्रियया दयितं प्रियं. — After 64ab, B Dc1 Dn D5. 6 ins. :

1434* क्रीडमानं महात्मानं भूतसंघगणैर्वृतम् ।

[Dn2 -समावृतं (for -गणैर्वृतम्).]

— c) B (except B2) Dc1 Dn1 D2. 8 T G2-4 अव्यक्तं (for °ग्रं). — d) B4 S (G5 missing) अव्ययं (for अच्युतम्).

65 a) D3 सोभि- (for अभि-). — b) B सोथ (for सद्यो). K2 B1 D4. 5 -निपातने. D6 स्वाध्यायांधकघातिने. — For 65ab, S (G5 missing) subst. :

1435* स जानुभ्यां महीं गत्वा कृत्वा शिरसि चाञ्जलिम् ।

— c) Ś1 K3 पद्माक्षहस्तं (hypermetric); D4. 5. 7. 8 पद्माक्षं (D7 °क्ष्यः) स (for °क्षस्तं). — d) D7. 8 अति- (for अभि-). G2 बुद्धिमान् (for भक्ति°).

66 Before 66, K1 (marg. *sec. m.*) B (except B2) Dc1 Dn D2. 3. 5-8 S (G5 missing) ins. नारायण उवाच; D4 वासुदेव उ°. — a) T G2-4 -भूता वै (for -संभूता). K1 भूतकृत्यो. K2 B5 D5 वरेण्यो (B5 °ण्यं); D4. 7. 8 G1 M वरेण्या (D8 °ण्यां). — b) Ś2 partly damaged. K4 [s]स्य (for ऽद्य). K4 B3 पूर्वदेव (B3 °वः); B5 सर्वदेवाः (for पूर्व°). Dn2 D2. 4. 5. 7. 8 गोप्तारो द्यां (Dn2 D2 °रोस्य) भुवम (Dn2 D2 °न)स्यादिदेव; D3 गोप्तारो ये भुवने सर्वदेवाः; S (G5 missing) गोप्तारो ये (T G2 °रो- स्य) भुवनस्यास्य गोपाः (G1 M1. 2. 4 देवाः). — c) Ś K1. 2 D1 प्रविश्य; Dn1 अप° (for आवि°). B4 भुवनं; G1 M1. 2 हरिणीं (for धरणीं). Ś2 [s]ध रक्षन्; K1 [s]- त्यर°; K2 T G3. 4 ह्यर°; D3 [s]भिर° (for ऽभ्यर°). G2 आविश्येमां खं धरणीं ह्यरक्षन्. — d) Dc1 नवां; Dn1 om.; D5 पुरात् (for पुरा). K1 D4. 6 पुराणं; K4 B Dc1 Dn1 D2. 8 S (G5 missing) पुराणीं (T G2. 3 °णी). Dn2 om.; D6 परमं (for तव). Dn2 om.; D7 देवस्य; G1 M1. 2. 4 देवेश (for देव). K4 दृष्टिं; D4. 6. 7 सृष्टं; T G2. 3 सृष्टिः; M3. 5 सृष्टां.

67 Ś2 partly damaged. — a) D2 नागयक्षाः; D4 °धक्षः (sic) (for °रक्षः-). S (G5 missing) सु(G4 पु)रासुरा यक्षरक्षःपिशाचा. — D3 om. 67ba. — b) K1 D5 नराः; Dn1 D4. 7 असुरान् (for नरान्). K1 सुपर्वान्. S (G5 missing) नागाः सुपर्णाः सह गंधर्वसिद्धैः (G1 M °द्धाः). — c) B4 पृथग्गतान्; B5 प्रथग्विधान् (sic); D4. 7 पृथग्विधा. D4 om. च and D6 om. च विश्वान्. Ś1 K3 विश्वं; K1. 2. 4 D1 विश्वे. D5 S (G5 missing) पृथग्विधा भूतसंघाश्च (D5 °संघाः स; T G2 °संघांश्च) विश्वे (D5 °श्वास). — d) D5 विद्धि (for विद्म). Ś1 K3 मा***स्त्वां; Ś2 damaged; K1 सात्मा मुहुस्त्वं; K2 मामूमुहुस्त्वं (for सर्वांस्तथैव). K4 D1 त्वत्संभूतान्विद्ध (D1 °द्धि) मां प्राहस्त्वं; D2. 4 त्वत्संभू- (D4 स त्वं भू)तान्विद्धि मा मूमुहुस्त्वं; D3 त्वत्संभूतं विद्महे मा मुहुस्त्वं; D6 °तान्विद्धितान्मा मुहस्त्वं; D7. 8 °तानेव- माहुर्नमस्ते; S (G5 missing) °ता ये मनो मोहयंते. — e) D2 एवं (for ऐन्द्रं). D3 प्रयाम्यं; D4 om.; D5 वायव्यं (for याम्यं). K1 वारुणिं; K2 वरुणं; D4 वारण्यं (for वारुणं). D4 om. from वैत्तपाल्यं up to तुभ्यम् (in 67f). Ś K (K5 missing) D1 वित्तपाणिं; Dc1 Dn1 D6 वित्तपाल्यं; Dn2 चापुपाल्यं (sic); D2. 3 वैत्तपालं (D2 °ळं); D5 चैत्तथालं (sic); D7. 8 वित्तपाख्यं; S (G5 missing) वैश्रवण्यं (for वैत्तपाल्यं). — f) K4 B2-5 Dc1 Dn D8 पैत्रं; B1 G1 om.; D2. 5 पैत्र्यं; D7. 8 पित्र्यं (for मैत्रं). D5 सौख्यं (for सौम्यं). D6 च तुल्यं; T G2-4 च रौद्रं (G3 °द्रौ); G1 M चतुर्थं (for च तुभ्यम्).

C. 7. 8466
B. 7. 201. 74
K. 7. 202. 79

स्पर्शः स्वाद्यं सलिलं गन्ध उर्वी ।
कामो ब्रह्मा ब्रह्म च ब्राह्मणाश्च
त्वत्संभूतं स्थास्नु चरिष्णु चेदम् ॥ ६८
अद्भ्यः स्तोका यान्ति यथा पृथक्त्वं
ताभिश्चैक्यं संक्षये यान्ति भूयः ।
एवं विद्वान्प्रभवं चाप्ययं च
हित्वा भूतानां तत्र सायुज्यमेति ॥ ६९
दिव्यावृतौ मानसौ द्वौ सुपर्णा-
ववाक्शाखः पिप्पलः सप्त गोपाः ।
दशाप्यन्ये ये पुरं धारयन्ति
त्वया सृष्टास्ते हि तेभ्यः परस्त्वम् ।
भूतं भव्यं भविता चाप्यधृष्यं
त्वत्संभूता भुवनानीह विश्वा ॥ ७०
भक्तं च मां भजमानं भजस्व

— After 67, D2 reads 7. 173. 29^{c}–65^{b} and D7, 7. 173. 30^{a}–65^{b}.

68 D7. 8 om. 172. 68^{a}–173. 29^{b}. — ^{a}) Ś2 D4 (both) partly damaged. Ś1 K1. 2 B1 D2. 5. 6 शब्दम्. D4 आकाशं. D1. 2 G1. 3. 4 M -वायू (for -वायुः). — ^{b}) Ś1 K1. 3 स्पर्शं स्वादं (K1 °त्यं); K2 स्पर्शं स्वाद्यं; D2 स्पर्शंस्त्वाद्यं; D5. 6 स्पर्शंस्वाद्यं (sic); S (G5 missing) दिव्यं स्पर्शं (for स्पर्शः स्वाद्यं). Ś2 K2 D2. 4–6 गंधमुर्वीं (D5 °र्विं); K1 गंध गुर्वीं; Dc1 सगंध उर्व्याः; D1 गंध ऊर्वीं (sic). — ^{c}) B1–4 Dc1 Dn D5 कालो; B5 om.; D4 विष्णुं (for कामो). K1 om.; B5 ब्रह्म; S (G5 missing) धर्मो (for ब्रह्मा). K1 ब्रह्मणाश्च (sic); D3 सत्यमेव. — D3 om. 68^{d}–69^{a}. — ^{d}) Ś K1–3 D1 सत्त्वं भूतं; D5 त्वं संभूतं; S (G5 missing) त्वत्संभूताः (G1 M °ता). Ś2 Dc1 D4. 6 स्थाणु; Dn1 D5 स्थाष्णु (for स्थास्नु). D5 च (for चेदम्).

69 D7. 8 om. 69; D3 om. 69^{a} (cf. v. l. 68). — ^{a}) D4 अभ्येत्यथा (sic); T G1. 3. 4 M अद्भि(M1. 2 याभि)र्लोका (for अद्भ्यः स्तोका). Ś1 K3 तथा (for यथा). G2 येभिर्लोका या धरा या पृथक्त्वं. — ^{b}) D3 भूत्वा (for ताभिश्). D6 संक्षयं. — ^{c}) K1. 2 G1 विद्वन्. Ś2 damaged; B1. 2 (marg. as in text) Dn2 D4–6 G1. 2 M1–4 चान्ययं. D3 *जंतूनां प्रभवो *ऽव्ययं च. — ^{d}) K4 B2. 5 Dn2 D2. 3 G1 M मत्वा भूतानां; B1. 3. 4 Dc1 Dn1 महाभू°; T G3. 4 त्वत्संभूतं; G2 मत्वा संभूतं (for हित्वा भूतानां). K4 B2–5 D2. 3 S (G5 missing) तव (for तत्र). D6 मत्वा भूता तत्र सोज्योतिमेति (sic).

70 D7. 8 om. 70 (cf. v. l. 68). — ^{a}) Ś K1–3 D4 दिव्याश्रितौ; B1 °वुभौ; B5 Dc1 Dn1 D2–4 T G2 °मृतौ; D6 °वेतौ (for °वृतौ). K2 D4 मनसौ. D1 तौ; G2. 3 द्वा (for द्वौ). — ^{b}) Ś K3 D1–4 वाचः (D3 °चं) शाखाः; K1. 2. 4 B2 Dn2 D5 वाचा शाखाः; B1. 3–5 Dc1 Dn1 D6 बहुशाखः (B3–5 °खाः); G1 [अ]पां शाखां; M2 [अ]वाक्शाखां; M3 अवाक्छायः (for अवाक्शाखः). Ś1 K (K5 missing) B (except B1) Dn2 D1–3. 5 पिप्पलाः (D2 °लं); Ś2 damaged; D4 पिप्पली. Ś K (K5 missing) D1 गोदाः; B1. 3 Dc1 Dn D3 G1. 2 M गोप्ता (D3 G2 °प्ताः); T G3. 4 गोपः (for गोपाः). — ^{c}) K1. 2 दशान्यपे; Dn2 दश चान्ये; D2. 4. 5 दिशश्चान्ये; D3 दशाप्येन्ये; D6 दिव्याश्चान्ये (for दशाप्यन्ये). Ś K1–3 D1 यं (for ये). Ś2 पुरा; Dn2 पुरः (for पुरं). B2 पालयंति (for धार°). — ^{d}) K1 सृष्टस्. K4 B Dn2 D2. 5 त्वं (for ते). D1 परं. B Dn1 हि; Dn2 D5 च (for त्वम्). — For 70^{cd}, S (G5 missing) subst.:

1436* वाचश्चार्था देवता लोकपाला
लोकानन्ये ये पुरा धारयन्ति ।
गता हि तेभ्यः परमं तत्परं च
त्वत्संभूतास्ते च तेभ्यः परस्त्वम् ।

[G1 M read line 2 twice. — (L. 2) T G2–4 धार(T राध)यित्वा (for °यन्ति). G1 M (all second time) दशाप्यन्ये ये पुरा धारयित्वा (cf. 70^{c}). — (L. 3) G1 M तत्पदं (for तत्परं). — (L. 4) M3–5 ये (for ते).]

— ^{e}) D4. 5 भूत- (for भूतं). S (G5 missing) भावि यच् (for भविता). Ś K1–3 D1 [अ]प्यदृश्यं; Dc1 Dn D3. 5 T G2–4 [अ]प्रधृष्यं; D6 [अ]प्यधृक्षं (sic) (for [अ]प्यधृष्यं). — ^{f}) D1 त्वत्संभूत्वा. Ś1 K1. 3 भूर्वनानि; K4 D5 भुवनान्. Ś1 K2. 3 D1. 6 विश्वाः; K1 विश्वः. S (G5 missing) त्वत्संभूताः सप्त चेमे हि लोकाः. — After 70, G1 M1. 2 ins.:

1437* त्वत्तो भावाः सर्व एवाभिवृत्ताः ।

71 D7. 8 om. 71 (cf. v. l. 68). — ^{a}) Ś K2 च मा; B4 तु मां; M3–5 मां त्वं (for च मां). Dc1 भजनीयं; Dn1 om.; D6 यजमानं (for भज°). D6 यजस्व. — ^{b}) B5 मा रीरितो; Dn2 D4 मा रीरिष्यो (D4

मा रीरिषो मामहिताहितेन ।
आत्मानं त्वामात्मनोऽनन्यभावो
विद्वानेवं गच्छति ब्रह्म शुक्रम् ॥ ७१
अस्तौषं त्वां तव संमानमिच्छ-
न्विचिन्वन्वै सदृषं देववर्य ।
सुदुर्लभान्देहि वरान्ममेष्टा-
नभिष्टुतः प्रतिकार्षीश्च मा माम् ॥ ७२
तस्मै वरानचिन्त्यात्मा नीलकण्ठः पिनाकधृक् ।
अर्हते देवमुख्याय प्रायच्छदृषिसंस्तुतः ॥ ७३

नीलकण्ठ उवाच ।
मत्प्रसादान्मनुष्येषु देवगन्धर्वयोनिषु ।
अप्रमेयबलात्मा त्वं नारायण भविष्यसि ॥ ७४
न च त्वा प्रसहिष्यन्ति देवासुरमहोरगाः ।
न पिशाचा न गन्धर्वा न नरा न च राक्षसाः ॥ ७५
न सुपर्णास्तथा नागा न च विश्वे वियोनिजाः ।
न कश्चित्त्वां च देवोऽपि समरेषु विजेष्यति ॥ ७६
न शस्त्रेण न वज्रेण नाग्निना न च वायुना ।
नार्द्रेण न च शुष्केण त्रसेन स्थावरेण वा ॥ ७७

C. 7. 9476
B. 7. 201. 63
K. 7. 202. 66

°ष्ये); D6 मरीचिनौ (for मा रीरिषो). D5 मम (for माम्). Ś K (K5 missing) D1 अहिताहिते च (Ś2 °तेषु); B Dc1 Dn अपि त्वं हि वेत्थ (B4 तेन); D2 अहिताहितः; D3. 5. 6 °हितेश (for °हितेन). B1 (marg.) मानार्हो मामपि त्वं हितेषु; S (G5 missing) प्रीत्या मां वै (M3–5 °त्यात्मानं) लोकपितामहेश. — c) D4 om. (hapl.) from आत्मानं up to संमान (in 72^{a}). K4 D2. 6 आत्मनोनन्य(K4 °नो न ष्य)बोधं; B Dc1 Dn1 D3 आत्मनान(B1. 2 Dc1 Dn1 °ना)न्यभावो; Dn2 D5 °नान-(D5 °ना)न्यबोधं; Cd आत्मनो नान्यभावः (for °नोऽनन्यभावो). T G1. 3. 4 M त्वा(M3. 5 त्व)मात्मनात्मानमनन्यभावं; G2 त्वामात्मनामात्मभावस्वरूपं. — d) Ś K1. 3 विद्वान्नैवं; D1 °नेनं (for °नेवं). Ś1 K1. 3 B1 (marg.). 3–5 शुक्लं; G3 प्रकाशं (for शुक्रम्).

72 D7. 8 om. 72 (cf. v. l. 68). D4 om. up to संमान (cf. v. l. 71). — a) K1. 2 D6 अस्तोषं त्वां (K2 त्वा); Dn2 अस्तौ श्रुत्वा (for अस्तौषं त्वां). D2 M1 त्वा (for त्वां). Ś1 Dn1 सन्मानम्; Ś2 K1. 2 D1 संधा°; D5 समा° (for संमा°). D4 इच्छंति; D6 इत्थं (for इच्छन्). — b) Ś K1–3 D1. 3 विद्वांसं वै (D3 तं); B Dc1 Dn1 विदित्वैवं; D6 विचिंतये त्वां (for विचिन्वन्वै). K4 Dn2 D1. 2. 4 T1. 2 (before corr.) सदृशं; Dn1 वृषभं; D3 देववृषं; D5 स्ववृषं; D6 वरदं; M3–5 संवृतं (for सदृषं). B5 D2. 6 देवव(D2 °वी)र्यं; S (G5 missing) °मीड्यं (for °वर्य). — c) K1 सुदुर्लभतरं; D5 °र्लभं. K1 ब्रूहि (for देहि). G2 अभीष्टान् (for ममे°). — d) K2 प्रतिकर्षीश्च; K3 Dn2 D1–3. 5. 6 प्रविकार्षीश्च; B1 प्रत्य° (for प्रति°). B4 त्वमेव (for च मा माम्). Ś K2. 3 D1 मा मा; K2. 4 D3 मायां; B1. 2. 5 Dc1 Dn मा ह; B3 मां हि; D5 मानं (for मा माम्). T G2–4 अभिष्टुतो यानकार्षीरिह त्वं; G1 M °तः प्रकरिष्ये महात्मन्.

73 D7. 8 om. 73 (cf. v. l. 68). Before 73, MSS. ins. व्यास उवाच. — b) T G3. 4 देवदेवः (for नीलकण्ठः). Ś1 K3 पिनाकधृत्; Ś2 K2 D3 °भृत्; K1 प्रतापवान्. — c) S (G5 missing) विष्णवे (for अर्हते). Dn2 D2. 4. 5 अर्हते (D2. 4 °तो) वासुदेवाय (D4 °वस्य). — d) D3 -संयुतः (for -संस्तुतः). G2 प्रायच्छद्वरमुत्तमं.

74 D7. 8 om. 74 (cf. v. l. 68). D2. 4 om. the ref.; B1. 3–5 Dc1 Dn1 D3. 5. 6 S (G5 missing) भगवान्; B2 देव (for नीलकण्ठ). Ś K1–3 om 74^{b}–75^{c}. — b) B Dc1 Dn1 -भोगिषु (for -योनिषु). — c) S (G5 missing) च (for त्वं).

75 D7. 8 om. 75 (cf. v. l. 68). Ś K1–3 om. 75^{abc} (cf. v. l. 74). — a) K4 B D (except Dn2; D7. 8 om.) T G2 त्वां (for त्वा). — D3 om. 75^{c}–76^{b}. D6 transp. 75^{d} and 76^{b}. — d) Ś K2–4 D1 देवा; K1 B Dc1 Dn1 D2 यक्षा; G2 [अ]सुरा (for नरा).

76 D7. 8 om. 76 (cf. v. l. 68). D3 om. 76^{ab} (cf. v. l. 75). — a) Ś K1–3 D1 न वा (for तथा). — D6 transp. 75^{d} and 76^{b}. — b) D5 विश्वे च (by transp.). D4 विश्वेश (for विश्वे वि-). Ś K1–3 B5 D1 न यक्षा विश्वयोनिजाः; S (G5 missing) न विश्वा (M3. 5 °श्वे) विश्वयोनयः. — c) Ś K1. 2 D1 तु; D6 हि (for च). D3 न दैत्या नापि देवोपि; D4 न च कश्चित्त्वां देवाः (submetric). — d) D6 विनेष्यति (for विजे°).

77 D7. 8 om. 77 (cf. v. l. 68). — a) D6 चास्त्रेण (for वज्रेण). — b) S (G5 missing) वारिणा (for वायुना). — c) K1 नार्द्रेन. K3 D3 शुष्केन. B Dc1 Dn D2. 4–6 G1 M1. 2 न चार्द्रेण न शुष्केण. — d) Ś K

C. 7. 9477
B. 7. 201. 84
K. 7. 202. 89

कश्चित्तव रुजं कर्ता मत्प्रसादात्कथंचन ।
अपि चेत्समरं गत्वा भविष्यसि ममाधिकः ॥ ७८

व्यास उवाच ।

एवमेते वरा लब्धाः पुरस्ताद्विद्धि शौरिणा ।
स एष देवश्चरति मायया मोहयञ्जगत् ॥ ७९

तस्यैव तपसा जातं नरं नाम महामुनिम् ।
तुल्यमेतेन देवेन तं जानीह्यर्जुनं सदा ॥ ८०

तावेतौ पूर्वदेवानां परमोपचिताव‍ृषी ।
लोकयात्राविधानार्थं संजायेते युगे युगे ॥ ८१

तथैव कर्मणः कृत्स्नं महतस्तपसोऽपि च ।
तेजोमन्युश्च विद्वंस्त्वं जातो रौद्रो महामते ॥ ८२

स भवान्देववत्प्राज्ञो ज्ञात्वा भवमयं जगत् ।
अवाकर्षस्त्वमात्मानं नियमैस्तत्प्रियेप्सया ॥ ८३

शुभमौर्वं नवं कृत्वा महापुरुषविग्रहम् ।

(K5 missing) D1 नाश्मना ; B1. 4. 5 Dc1 Dn2 T G3. 4 चरेण (Dn2 °न); Dn1 रसेन ; D3 त्रिशुना ; D6 जंगम- (for त्रसेन). K3 B (except B1) D (except D1. 6 ; D7. 8 om.) T G2–4 M3–5 च (for वा). — After 77, S (G5 missing) ins. :

1438* न हस्तेन न पादेन न काष्ठेन न लोष्टुना ।

78 D7. 8 om. 78 (cf. v. l. 68). — ^{a}) Ś1 K3 M3–5 रुजः ; K4 B2. 3. 5 Dn2 D2–5 T रुजां ; Dc1 (by corr.) रणं (for रुजं). D6 कुर्यान् ; T G1. 2 M1. 2 कर्तुं (for कर्ता). — ^{b}) B5 कदाचन (for कथंचन). — ^{c}) K4 B Dc1 Dn1 D2. 6 G3 वै (for चेत्). T G1–4 M1. 2. 4 प्राप्य ; M3. 5 (*inf. lin.*) प्राप्तो (for गत्वा). — ^{d}) D3 G1 M1. 2 भविष्यति. Dn2 समाधिकः ; D6 जया° (for ममा°).

79 D7. 8 om. 79 (cf. v. l. 68). MSS. om. the ref. — ^{a}) K2 लब्ध्वा. K1 D5 S (G5 missing) एवमादीन्व(K1 D5 °मेते व)राल्ँलब्ध्वा ; B Dc1 Dn1 °मेतान्वराल्ँलब्धान् (B4. 5 Dc1 Dn1 °ब्ध्वा); Dn2 एवमेते पुरा लब्ध्वा. — ^{b}) Dn2 D5 वरास्ते (for पुरस्ताद्). S (G5 missing) प्रसादादथ (G1 M1. 2 °पि) शूलिनः. — ^{c}) Ś2 K1. 2 D1 य (for स). D4 स्वरति (for चरति). — ^{d}) G4 मोहितं (for मोहयञ्).

80 D7. 8 om. 80 (cf v. l. 68). — ^{a}) B3. 5 Dc1 Dn1 D5 तपसो. S (G5 missing) जातो. — ^{b}) D6 त्विह (for नाम). S (G5 missing) नरो नाम महामुनिः (G2 °बलः). — ^{c}) Ś2 स्वलम् (for तुल्यम्). S (G5 missing) तुल्यस्तेनैव देवेन. — ^{d}) Ś K1. 2 Dn2 D4–6 G2 त्वं (for तं). Dc1 जानीष्व ; Dn1 जानीय. B3. 4 Dc1 Dn1 तथा (for सदा).

81 D7. 8 om. 81 (cf. v. l. 68). — ^{a}) G3 तद् (for ताव्). Ś2 K3 एवं (for एतौ). D6 भवंतौ सर्वदेवानां. — ^{b}) B4 S (G5 missing) परमावार्चिताव‍ृषी ; Dc1 Dn1 परमौ भाविता° ; D3 परमावुदिता°. — 81^{cd} = (var.) 6. 26. 8^{cd}. — After 81^{abc}, S (G5 missing) ins. (cf. 6. 26. 8^{bc}):

1439* दानवानां वधाय च ।
धर्मसंस्थापनार्थाय.

— ^{d}) K3 संजायेत ; B4 °येतां. B5 युगक्षये (for युगे युगे). D2 corrupt.

82 D7. 8 om. 82 (cf. v. l. 68). — ^{a}) K4 Dn2 D2. 4. 5 कर्मणा. Ś K1–3 कर्तुं ; B5 कृत्वा ; Dn2 D2. 4. 5 तूर्णं ; D1 कर्तुर् ; S (G5 missing) तात (for कृत्स्नं). — ^{b}) D4 om. from तस्तपसो up to स्त्वं (in 82^{c}). Dc1 Dn1 [ऽ]पि वा ; D3 मुने (for ऽपि च). S (G5 missing) तपसो महतोपि च. — ^{c}) T G2–4 तेजोवाग्भ्यश् ; G1 M तेजोवह्नय(M1. 2 °ह्नि)श् (for तेजोमन्युश्). Ś K1–3 D1 तु (for च). Ś2 B1 Dc1 Dn1 G2 विद्वांस्त्वं ; K2 विद्वंस्तु ; B3–5 विद्वांस्त्वां ; D6 बिभ्रंस्त्वं ; T विध्वस्तं ; M2 विविधं (for विद्वंस्त्वं). K4 B2 Dn2 D2. 3. 5 तेजोमन्युं च बिभ्रंस्त्वं. — ^{d}) D1 जातौ ; D4 जाते. D1 रौद्रौ ; S (G5 missing) रुद्रान् (for रौद्रो). Ś2 K1. 2 D1. 6 महाद्युते ; Dn2 D2. 4. 5 °मुने (for °मते).

83 D7. 8 om. 83 (cf. v. l. 68). — ^{a}) G4 भगवान् ; M4 स महान् (for स भवान्). D4 om. from न्देववत्प्राज्ञो up to पतिमव्ययम् (in 7. 173. 29^{d}). Ś2 K1. 2 B1. 4 Dc1 Dn1 देहवान् ; D3 मोहवान् ; S (G5 missing) ज्ञानवान् (for देववत्). — ^{b}) G4 कर्ममयं (for भव°). — ^{c}) Ś K1–3 D1 स च कर्षस्त्व(K1. 2 °त्व)मात्मानं ; B4. 5 Dc1 Dn1 अवा(Dc1 °प)कर्षत चा° ; D3 अवकर्षस्तमा° ; D5 अवाकर्ष स्वमा° ; D6 अधिकर्षस्तदा° ; T G4 अवकर्मत्वमा° (sic); G1 M कुरु कर्म तदात्मीयं ; G2 अवाकृततदात्मानं (sic). — ^{d}) Ś2 K3 स्वत् (for तत्). Ś K1–3 D1 प्रियेच्छया (for °प्सया).

84 D4. 7. 8 om. 84 (cf. v. l. 83, 68). — ^{a}) M1

ईजिवांस्त्वं जपैर्होमैरुपहारैश्च मानद ॥ ८४
स तथा पूज्यमानस्ते पूर्वदेवोऽप्यतूतुषत् ।
पुष्कलांश्च वरान्प्रादात्तव विद्वन्हृदि स्थितान् ॥ ८५
जन्मकर्मतपोयोगास्तयोस्तव च पुष्कलाः ।
ताभ्यां लिङ्गेऽर्चितो देवस्त्वयार्चायां युगे युगे ॥ ८६
सर्वरूपं भवं ज्ञात्वा लिङ्गे योऽर्चयति प्रभुम् ।
आत्मयोगाश्च तस्मिन्वै शास्त्रयोगाश्च शाश्वताः ॥ ८७
एवं देवा यजन्तो हि सिद्धाश्च परमर्षयः ।
प्रार्थयन्ति परं लोके स्थानमेव च शाश्वतम् ॥ ८८
स एष रुद्रभक्तश्च केशवो रुद्रसंभवः ।
कृष्ण एव हि यष्टव्यो यज्ञैश्चैष सनातनः ॥ ८९
सर्वभूतभवं ज्ञात्वा लिङ्गेऽर्चयति यः प्रभुम् ।

C. 7. 9469
B. 7. 201. 96
K. 7. 202. 101

(by corr.). 5 (*sup. lin.*) शुभमातं (for °मौवं). Ś K (K5 missing) D3 शुभ(K3 D3 °भ्र)मत्र भवं मत्वा (D3 ज्ञात्वा); B Dn1 शुभ्रं (B1 °भं) स तु भवान्कृत्वा; Dc1 सुंच मन्युं भवान्ज्ञात्वा; Dn2 D2. 5 शुभ्रमत्र (D2 °भमत्र; D5 °भ्रमंत्रं) हविः कृत्वा; D1 शुभभानुभवं मत्वा; D6 शुभं स तु तपः कृत्वा. — ^{d}) D2 मानदं; G1 M1 2 मारिष (for मानद).

85 D4. 7. 8 om. 85 (cf. v. l. 83, 68). — ^{a}) Ś K (K5 missing) D1. 6 G2 तदा (for तथा). Ś K1–3 च (for ते). — ^{b}) Ś K1. 2 सर्व- (for पूर्व-). Ś K1–3 B Dc1 Dn1 -देहेषु; K4 Dn2 D1–3. 5 -देहेपि; G4 -देवेपि (for -देवोऽपि). Ś2 [अ]भूतपन्; K1 तुतुषत्; B4 [अ]तुत्तमः; Dn1 (marg.) [अ]तूषयत् (for °तुषत्). D6 पूर्वदेहे ह्यरूरुषत्. — ^{d}) Ś K1. 2 D1 नित्यं (for विद्वन्).

86 D4. 7. 8 om. 86 (cf. v. l. 83, 68). — ^{a}) Ś K2. 3 D5 G1 M -तपोयोगांस्. — ^{b}) Ś2 D1 च तव (by transp.). Ś K1–3 D5 पुष्कलान् (D5 °लः); D3 केवलाः (for पुष्कलाः). G1 M महिमा तव पुष्कलः. — ^{c}) B2 S (G5 missing) आभ्यां (G1 °द्यां) (for ताभ्यां). K2 D5 लिंगार्चितो. — ^{d}) Dn2 M3–5 चार्यं (for [अ]र्चायां). — After 86, Ś K (K5 missing) B Dc1 Dn D1–3. 5 read 89^{ab}, Ś1 repeating it in its proper place. D6 ins. after 86 :

1440* चतुर्दश्यष्टमीतिथ्ये लिङ्गं नक्तेन योऽर्चयेत् ।
यावज्जीवन्व्रतधरः समदेशचरो भवेत् ।
स एष विष्णुरुद्रश्च शंकरो विष्णुसंभवः ।
शरीरमेकमेताभ्यां योगादर्थे द्विधाकृतम् ।
सर्वे विष्णुमया देवाः सर्वविष्णुमया गणाः । [5]
सर्वं वै विष्णुना व्याप्तं त्रैलोक्यं सचराचरम् ।
मूर्तयस्तस्य देवस्य ब्रह्माविष्णुमहेश्वराः ।
अनन्तस्य महाबाहो यच्चान्यदपि किंचन ।

[For line 3, cf. 89^{ab}.]

— On the other hand, S (G5 missing) ins. after 89^{ab} :

1441* देवदेवस्त्वचिन्त्यात्मा अजेयो विष्णुसंभवः ।

87 D4. 7. 8 om. 87 (cf. v. l. 83, 68). B D6 G4 om. 87^{ab}. — ^{a}) D5 सर्वभूत- (for °रूपं). G1 M1. 2 शिवं (for भवं). — ^{b}) K2 G1 M3–5 लिंगे योर्चति तं प्रभुं; Dn2 D5 लिंगमर्चयते (D5 °ति) प्रभुं; T G2. 3 लिंगेर्चयति तं प्रभुं; M1. 2 लिंगयोगेर्चयन्प्रभुं. — After 87^{ab}, M3–5 read 90^{cd} for the first time, repeating it in its proper place. Ś1 K1. 2 D1 repeat 87^{cd} after 90^{ab}. — ^{c}) Dc1 आत्मयोगाच्. D6 यस्मिन्. S (G5 missing) आत्मयोगात्तमीशानं. — ^{d}) Ś1 (both times). 2 K1 (second time). 3 शाश्वतात्; K1 (first time) °तं; K2 (both times) °तान्; D3 पुष्कलाः (for शाश्वताः). Dc1 Dn1 शास्त्रयोगश्च शाश्वतः; S (G5 missing) शास्त्रयोगाच्च शाश्वतं.

88 D4. 7. 8 om. 88 (cf. v. l. 83, 68). — ^{a}) B1 Dc1 एतं (for एवं). G1 जयंतो (for यजन्तो). Ś K (K5 missing) Dn2 D1–3. 5 एव (K1. 2 °न-; Dn2 °त)-मेवार्चय(Dn2 D2. 3. 5 °यज)न्देवाः; D6 एवं देवं यजते हि. — D6 reads 88^{cd} twice. — ^{c}) D2 प्रार्थयंते; D3 प्रार्थयंतः (for °यन्ति). D5 पदं (for परं). Ś K1–3 प्रार्थयंतः (K2 °ते) परांल्लोकान्; K4 B1 D1 प्रार्थयंते (D1 °तः) परं लोकं; Dc1 (before corr.) Dn1 D6 (first time) प्रार्थयंतोपरं लोकं (Dn1 °के); D6 (second time) अर्चयंति सदा विष्णुं; T G2–4 प्रार्थयंते परे लोके. — ^{d}) D3 सर्वकृत् (for शाश्वतम्). Ś K3 स्थावरा ** सर्वकृत्; K1. 2 B1 Dc1 Dn1 D6 (second time) स्थानमेष (K1 B1 °व) हि सर्वकृत्; K4 D1 अयं स्थानं च सर्वकृत्; B2–5 Dn2 D2. 5 स्थाणुमेकं स सर्वकृत्; D6 (first time) देवा ब्रह्मर्षयोमलाः.

89 D4. 7. 8 om. 89 (cf. v. l. 83, 68). Ś1 (for the first time). 2 K (K5 missing) B Dc1 Dn D1–3. 5 read 89^{ab} after 86. For 89^{ab} in D6, cf. line 3 of 1440* and in S (G5 missing), cf. 1441*. — ^{a}) B5 एव (for एष). — ^{c}) M3–5 एवं. B1 द्रष्टव्यो (for य°). — ^{d}) Ś2 K1. 2 B2–5 Dc1 Dn1 G1–4 M यज्ञश्च; B1

C. 7. 9489
B. 7. 201. 96
K. 7. 202. 101

तस्मिन्नभ्यधिकां प्रीतिं करोति वृषभध्वजः ॥ ९०
संजय उवाच ।
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा द्रोणपुत्रो महारथः ।
नमश्चकार रुद्राय बहु मेने च केशवम् ॥ ९१
हृष्टलोमा च वश्यात्मा नमस्कृत्य महर्षये ।
वरूथिनीमभिप्रेत्य अवहारमकारयत् ॥ ९२
ततः प्रत्यवहारोऽभूत्पाण्डवानां विशां पते ।
कौरवाणां च दीनानां द्रोणे युधि निपातिते ॥ ९३
युद्धं कृत्वा दिनान्पञ्च द्रोणो हत्वा वरूथिनीम् ।
ब्रह्मलोकं गतो राजन्ब्राह्मणो वेदपारगः ॥ ९४

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्विसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७२ ॥

यज्ञाश्च. K3. 4 B Dn2 D2. 3. 5 G3 चैव; G2 एष (for चैष). B1 सनातनाः. — After 89, D6 ins.:

1442* चिन्त्यते योगिभिर्नित्यं तद्विष्णोः परमं पदम् ।
यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्लोके प्रवर्तते ।
अभ्युत्थानमधर्मस्य तदात्मानं सृजत्यसौ ।
मत्स्यः कूर्मो वराहश्च नृसिंहो वामनो हरिः ।
साध्यो नारायणो विष्णुः कश्यपस्यात्मसंभवः । [5]
रामो रामश्च रामश्च वासुदेवश्च यादवः ।
कल्की भविष्यते विप्रो युगे क्षीणे पुनर्हरिः ।
एकेनैवात्मना विश्वं स्थावरं जङ्गमं च यत् ।
तत्सर्वं विष्णुना सृष्टमनन्तेन महात्मना ।
तप एष प्रकुरुते लोकानां हितकाम्यया । [10]
तपःप्रधानेन कृतो लोकश्चापि प्रवर्तते ।
अतो निमित्तं हि हरिस्तपश्चरति नित्यशः ।
वरांश्च प्रार्थयत्यस्मात्प्रधानाद्देवसत्तमात् ।
बदरीं समुपागम्य विष्णुना विष्णुना सह ।
तपश्चीर्णं विशालायामेतत्ते कथितं मया । [15]
[Lines 2–3 = (var.) 6. 26. 7.]

90 D4. 7. 8 om. 90 (cf. v. l. 83, 68). — [a]) Ś K (K6 missing) B (except B4) D1 -रूपं भवं; D3 T -भूतमयं (for °भवं). — [b]) G4 तं प्रभुः (for यः प्रभुम्). Ś K1. 3 Dn1 लिंगम(K1 °गं यो)र्चयति प्रभुं; K2 B1. 2 D1 लिंगे यो(B1 °गैर्यो-; B2 °गं यो)र्चयति प्रभुं; K4 B3–5 Dc1 Dn2 D2. 3. 5 लिंगमर्चति यः प्रभुं; D6 लिंगमर्चितवान्प्रभुः; G4 लिंगेर्चयति तं प्रभुः. — After 90[ab], Ś1 K1. 2 D1 repeat 87[cd]. M3–5 read 90[cd] for the first time after 87[ab]. — [c]) K1. 2 अत्यधिकां (for अभ्य°).

91 D4. 7. 8 om. 91 (cf. v. l. 83, 68). G2 M4 om. the ref. — [c]) M1. 2 मनश्च (by metathesis) (for नमश्च).

92 D4. 7. 8 om. 92 (cf. v. l. 83, 68). — [a]) Some MSS. -रोमा. B6 वै (for च). — [b]) B Dc1 Dn1 सोभिवाद्य; D3 T G2–4 नमश्चक्रे (for °स्कृत्य). D6 हरिं पुनः (for महर्षये). — [c]) K1 अभिप्रीत्या; K4 Dn2 D2. 5 अभिप्रेक्ष्य; D6 चाभिगम्य; T G2–4 अथाविश्य; G1 M चाभिपत्य (for अभिप्रेत्य). D3 वरूथिनीं पुरस्कृत्य. — [d]) Ś2 K2. 4 B5 D2. 3. 5 (avoiding hiatus) ह्यवहारम्; B1 व्यव°; D6 S (G5 missing) सोप° (for अव°). Ś1 K3 अहारयत्; B4 अकंप° (for अकार°).

93 D4. 7. 8 om. 93 (cf. v. l. 83, 68). — [a]) G3. 4 प्रत्यपहारो. — [b]) D6 महात्मनां (for विशां पते). — G2 om. 93[cd]. — [c]) G1 M1. 2 चेदीनां (for दीनानां).

94 D4. 7. 8 om. 94 (cf. v. l. 83, 68). — [a]) Ś K1–3 D1 पंच दिनं; M4 दिनं पंच (for दिनान्पञ्च). — [c]) Dn1 ब्रह्मलोके.

Colophon om. in D4. 7. 8: K5 G5 missing. — *Sub-parvan :* D6 नारायणास्त्रमोक्ष. — *Day of Droṇa's generalship :* Ś2 पंचमे दिने; K1. 2 पंचमे युद्धदिवसे; Dc1 पंचमो दिवसः; D8 पंचमो युद्धदिवसः. — *Adhy. name :* D3 द्रोणरथयुद्धदिवसाः; D6 संजयवाक्यं; Bom. ed. व्यासवाक्यं. — *Adhy. no.* (figures, words or both): B1 166; Dn1 202; D2 203; D3 95; T G2. 3 197; G1 M1. 2 196; G4 198; M3–5 195. — *Śloka no. :* Dn1 101.

१७३

धृतराष्ट्र उवाच ।
तस्मिन्नतिरथे द्रोणे निहते तत्र संजय ।
मामकाः पाण्डवाश्चैव किमकुर्वन्नतः परम् ॥ १
संजय उवाच ।
तस्मिन्नतिरथे द्रोणे निहते पार्षतेन वै ।
कौरवेषु च भग्नेषु कुन्तीपुत्रो धनंजयः ॥ २
दृष्ट्वा सुमहदाश्चर्यमात्मनो विजयावहम् ।
यदृच्छयागतं व्यासं पप्रच्छ भरतर्षभ ॥ ३
संग्रामे निघ्नतः शत्रूञ्शरौघैर्विमलैरहम् ।
अग्रतो लक्षये यान्तं पुरुषं पावकप्रभम् ॥ ४
ज्वलन्तं शूलमुद्यम्य यां दिशं प्रतिपद्यते ।
तस्यां दिशि विशीर्यन्ते शत्रवो मे महामुने ॥ ५
न पद्भ्यां स्पृशते भूमिं न च शूलं विमुञ्चति ।
शूलाच्छूलसहस्राणि निष्पेतुस्तस्य तेजसा ॥ ६
तेन भग्नानरीन्सर्वान्मद्भग्नान्मन्यते जनः ।
तेन दग्धानि सैन्यानि पृष्ठतोऽनुदहाम्यहम् ॥ ७
भगवंस्तन्ममाचक्ष्व को वै स पुरुषोत्तमः ।
शूलपाणिर्महान्कृष्ण तेजसा सूर्यसंनिभः ॥ ८

C. 7. 9500
B. 7. 202. 7
K. 7. 203. 7

173

☞ This adhy. is missing in K5 G5 (cf. v. l. 7. 125. 14 ; 137. 9).

1 D4 om. 1^a–29^d (cf. v. l. 7. 172. 83). D7. 8 om. 1^a–29^b (cf. v. l. 7. 172. 68). D2 om. 1. — ^{b}) K4 B Dc1 Dn D3. 5 निहते पार्षतेन वै (= 2^b). — ^{d}) Ś2 Dc1 Dn1 D5 G1 M1. 2 ततः (for अतः). K2 D6 किमकुर्वत संजय ; Dn2 किमकुर्वतिस्ततः परं (sic).

2 D4. 7. 8 om. 2 (cf. v. l. 1). K2 D6 om. the ref. D3 om. 2^{ab} with the ref. — ^{b}) T G3. 4 पार्षतेन निपातिते. — ^{c}) K1 om. च. Dc1 Dn1 D6 कौरवेयेषु भग्नेषु ; G2 पप्रच्छ समरे व्यासं.

3 D4. 7. 8 om. 3 (cf. v. l. 1). G2 om. 3. — ^{a}) Dn2 स (for सु). — After 3^{ab}, T G3. 4 M3. 5 ins. :

1443* मुनिं स्निग्धाम्बुदाभासं वेदव्यासमकल्मषम् ।
[= (var.) 172. 43^{ab}.]

— ^{d}) Ś2 Dn1 D3 G1 M1. 2. 5 भरतर्षभः ; M4 पुरुषर्षभः (for भरतषभ).

4 D4. 7. 8 om. 4 (cf. v. l. 1). Before 4, MSS. ins. अर्जुनः. — ^{a}) K3. 4 Dn2 D1 न्यहनन्न् ; B2. 3. 5 निहनन्न् ; Dc1 निवहन् (for निघ्नतः). S (G5 missing) संग्रामे शात्रवान्निघ्नन्. — ^{b}) K2 विपुलैर् ; Dn1 D6 अम° (for विम°). Ś K1–3 D1 मम (for अहम्).

5 D4. 7. 8 om. 5 (cf. v. l. 1). — ^{a}) Ś2 ज्वलंस्त्रि- (for ज्वलन्तं). — ^{b}) D6 यां दिशं प्रत्यपद्यते. — ^{c}) Ś1 B1. 3 Dc1 Dn1 D3. 6 विदीर्यंते (B1 D6 °त) ; B4 प्रशीर्यंते ; D5 विशीर्यंत (for °र्यन्ते). — ^{d}) T G2–4 M3–5 महामते (for °मुने).

6 D4. 7. 8 om. 6 (cf. v. l. 1). K2. 4 D3 G1 M1. 2 om. 6 ; B Dc1 Dn D5 read it after 8. D2. 6 transp. 6^{ab} and 6^{cd}. — ^{a}) T G2–4 M3–5 पद्भ्यां न (by transp.). Ś2 K1 स्पृश्यते (for स्पृशते). — ^{b}) D2 शूलं. Ś2 प्रमुंचति (for विमु°). — ^{d}) Some MSS. निपेतुस्. Ś2 K1 D1 T G2–4 M3–5 निष्पतंत्यस्य तेजसा (K1 °सः).

7 D4. 7. 8 om. 7 (cf. v. l. 1). — ^{a}) Ś2 transp. भग्नान् and सर्वान्. — ^{b}) Ś1 मद्भक्तैर् ; Ś2 मद्भक्तान् ; K2 स भग्नान् (for मद्भ°). — Dn2 om. 7^c–8^d. — ^{c}) K4 B (except B2) Dc1 Dn1 D2. 5 T G2 भग्नानि (for दग्धानि). — ^{d}) Ś K2–4 [ऽ]नुददामि ; B1. 2 (marg. ; orig. as in text). 3–5 D5 °नुदामि ; Dn1 D2. 3 °व्रजामि (for °दहामि).

8 Dn2 D4. 7. 8 om. 8 (cf. v. l. 7, 1). — ^{a}) B2 (marg.) G3. 4 M1. 2 त्वं (for तन्). — ^{b}) Dc1 Dn1 वैष ; D6 [ऽ]यं स (for वै स). — Before 8^{cd}, T G3 ins. व्यासः. — ^{c}) Ś K1–3 D1 M4 महान्कृष्णस् ; K4 Dc1 (marg.) D2. 5 मया दृष्टस् ; B1 महाकृष्टस् ; B2–5 Dn1 D3. 6 °कृष्णस् ; G2 °कृष्ण (for °न्कृष्ण). — After 8, B Dc1 Dn D5 read 6.

C. 7. 9502
B. 7. 202. 9
K. 7. 203. 9

व्यास उवाच ।
प्रजापतीनां प्रथमं तैजसं पुरुषं विभुम् ।
भुवनं भूर्भुवं देवं सर्वलोकेश्वरं प्रभुम् ॥ ९
ईशानं वरदं पार्थ दृष्टवानसि शंकरम् ।
तं गच्छ शरणं देवं सर्वादिं भुवनेश्वरम् ॥ १०
महादेवं महात्मानमीशानं जटिलं शिवम् ।
त्र्यक्षं महाभुजं रुद्रं शिखिनं चीरवाससम् ।
दातारं चैव भक्तानां प्रसादविहितान्वरान् ॥ ११
तस्य ते पार्षदा दिव्या रूपैर्नानाविधैः विभोः ।
वामना जटिला मुण्डा ह्रस्वग्रीवा महोदराः ॥ १२

---

9 $D_{4.7.8}$ om. 9 (cf. v. l. 1). T G_3 om. the ref. —[b]) K_1 तेजसं (for तैजसं). $Ś_1$ K_{1-3} परमं ; $Ś_2$ प्रथमं (for पुरुषं). N (except $Ś_1$; $D_{4.7.8}$ om.; K_5 missing) प्रभुं (for विभुम्). S (G_5 missing) तेजसां प्रवरं प्र(T M_{1-3} वि)भुं. — $Ś_2$ D_3 om. (hapl.) 9[cd]. —[d]) K_3 परं (for प्रभुम्). T G_{2-4} सर्वलोकमहेश्वरं.

10 $D_{4.7.8}$ om. 10 (cf. v. l. 1). K_4 om. 10. —[a]) K_1 एषां च (for ईशानं). D_3 सांगवेदगतिं पार्थ ; T G_{2-4} ईशानमीश्वरं देवं. —[b]) D_6 पृष्टवान् (for दृष्ट°). —[c]) D_5 G_1 $M_{1.2}$ वरदं (for शरणं). G_1 M वीर (for देवं). T G_{2-4} शरणं प्राप्य कौंतेय. —[d]) B Dc_1 Dn D_2 T G_{2-4} M_{3-5} वरदं ; $D_{3.6}$ देवादिं ; D_5 G_1 $M_{1.2}$ शरणं (for सर्वादिं). — After 10, D_2 ins. 1444* ; while D_5 reads line 2 of the same.

11 $D_{4.7.8}$ om. 11 (cf. v. l. 1). D_2 om. 11. —[a]) K_3 महात्मानं महादेवम्. —[b]) Bom. ed. विभुं (for शिवम्).. T $G_{3.4}$ ईश्वरं वरदं प्रभुं. —[c]) Dn_2 अक्षं (for त्र्यक्षं). K_1 चक्रं ; D_{3-6} रौद्रं ; T G_{2-4} वीरं (for रुद्रं). —[d]) T G_{2-4} जटिलं (for शिखिनं). K_1 -वासिनं (for -वाससम्). — After 11[cd], Ś K (K_5 missing) B Dc_1 Dn $D_{1.3.5.6}$ Bom. ed. ins.: D_2 after 10 :

1444* देवदेवं हरं स्थाणुं वरदं भुवनेश्वरम् ।
जगत्प्रधानमजितं जगत्पतिमधीश्वरम् ।
जगद्योनिं जगद्बीजं जयिनं जगतो गतिम् ।
विश्वात्मानं विश्वसृजं विश्वमूर्तिं यशस्विनम् ।
विश्वेश्वरं विश्वयोनिं विश्वकर्माणमीश्वरम् ।　[5]
शंभुं स्वयंभुं भूतेशं भूतभव्यभवोद्भवम् ।
योगं योगेश्वरं सर्वं सर्वलोकेश्वरेश्वरम् ।
सर्वश्रेष्ठं जगच्छ्रेष्ठं वरिष्ठं परमेष्ठिनम् ।
लोकत्रयविधातारमेकं लोकत्रयाश्रयम् ।
सुदुर्जयं जगन्नाथं जन्ममृत्युजरातिगम् ।　[10]
ज्ञानात्मानं ज्ञानगम्यं ज्ञानज्ञेयं सुदुर्विदम् ।

[$D_{2.5}$ om. line 1. — (L. 1) B Dc_1 Dn महादेवं (for देव°). D_6 वरदं शंभुमीश्वरं (for the post. half). — D_5 reads line 2 after 10. — (L. 2) D_5 अधिकं (for अजितं). K_4 B_{3-5} Dn_2 जगत्प्रीतिम् (for °त्पतिम्). D_2 जगद्गतिमहेश्वरं ; D_6 °द्गतिमजेश्वरं (for the post. half). — (L. 3) D_2 जगतां (for जयिनं). Ś K (K_5 missing) B_5 D_1 जयिनं (Ś K_3 °यतां) जगतां (B_5 °तः) पतिं ; D_6 जगतां गतिमागतिं (for the post. half). — (L. 4) Dn_2 om. from मूर्तिं up to योगेश्वरं (in line 7). $D_{2.6}$ om. (hapl.) from मूर्तिं up to योनिं (in line 5). — (L. 5) B_1 विश्वचरं ; $B_{2.3}$ Dc_1 Dn_1 D_5 °तरं ; B_4 °गतिं ; Bom. ed. °नरं (for °योनिं). B Dc_1 Dn_1 $D_{5.6}$ कर्मणा- (D_6 °र्माण)मीश्वरं प्रभुं (D_6 om. प्रभुं) (for the post. half). — (L. 7) $Ś_1$ $K_{1.3.4}$ शंभुं ; $Ś_2$ K_2 शांतं ; D_3 शर्वं (for सर्वं). $Ś_2$ K_2 सर्वदेवेश्वरेश्वरं (for the post. half). — (L. 8) B_1 सर्वज्येष्ठं ; D_5 °प्रेष्ठं (for °श्रेष्ठ). $Ś_1$ $K_{1.2}$ -ज्येष्ठं (for -श्रेष्ठं). Dn_1 om. वरिष्ठं. Dn_1 परमेश्वरं (for °मेष्ठिनम्). D_6 परमेष्ठिपरमेश्वरं (for the post. half). — After line 9, K_4 D_6 Bom. ed. ins.:

1445* शुद्धात्मानं वरं भीमं वशिनं विश्वरेतसम् ।
शाश्वतं भूधरं देवं सर्ववागीश्वरेश्वरम् ।

[[K_4 om. line 1. — (L. 1) Bom. ed. भवं (for वरं). Bom. ed. शशांककृतशेखरं (for the post. half). — (L. 2) D_6 वरदं (for भूधरं). D_6 सर्वरोगेश्वरेश्वरं (for the post. half).]]

(L. 10) D_2 काम- (for जन्म-). K_2 -जरागतिं (for °तिगम्). — (L. 11) K_2 Dc_1 ज्ञानं (for ज्ञान-). K_4 B Dc_1 Dn $D_{2.5}$ ज्ञानश्रेष्ठं ; D_3 °गम्यं (for °ज्ञेयं). D_5 सुदुर्भिदं.]

—[e]) G_4 त्रातारं (for दा°). —[f]) D_6 प्रसादविहितांतरं.

12 $D_{4.7.8}$ om. 12 (cf. v. l. 1). —[a]) G_1 $M_{1.3.5}$ om. ते. $K_{1.2}$ D_6 T G_2 ते (T G_2 वै) पार्षता ; B Dc_1 Dn $D_{2.5}$ $G_{3.4}$ पारिषदा ; M_2 पार्षषदा (sic) ; M_4 पौरुषदा (for ते पार्षदा). —[b]) $Ś_1$ K_2 प्रभोः ; $Ś_2$ $K_{1.3}$ B_2 $D_{1.3.6}$ T $G_{3.4}$ प्रभो ; $B_{1.3.5}$ D_5 M_{3-5} विभो (for विभोः). G_2 नानारूपधराः प्रभो. —[c]) M_3 जटिला वामना मुंडा. —[d]) T G_{2-4} कंबु- (for ह्रस्व-).

महाकाया महोत्साहा महाकर्णास्तथापरे ।
आननैर्विकृतैः पादैः पार्थ वेषैश्च वैकृतैः ॥ १३
ईदृशैः स महादेवः पूज्यमानो महेश्वरः ।
स शिवस्तात तेजस्वी प्रसादाद्याति तेऽग्रतः ।
तस्मिन्घोरे तदा पार्थ संग्रामे लोमहर्षणे ॥ १४
द्रोणकर्णकृपैर्गुप्तां महेष्वासैः प्रहारिभिः ।
कस्तां सेनां तदा पार्थ मनसापि प्रधर्षयेत् ।
ऋते देवान्महेष्वासाद्बहुरूपान्महेश्वरात् ॥ १५
स्थातुमुत्सहते कश्चिन्न तस्मिन्नग्रतः स्थिते ।
न हि भूतं समं तेन त्रिषु लोकेषु विद्यते ॥ १६

गन्धेनापि हि संग्रामे तस्य क्रुद्धस्य शत्रवः ।
विसंज्ञा हतभूयिष्ठा वेपन्ति च पतन्ति च ॥ १७
तस्मै नमस्तु कुर्वन्तो देवास्तिष्ठन्ति वै दिवि ।
ये चान्ये मानवा लोके ये च स्वर्गजितो नराः ॥ १८
ये भक्ता वरदं देवं शिवं रुद्रमुमापतिम् ।
इह लोके सुखं प्राप्य ते यान्ति परमां गतिम् ॥ १९
नमस्कुरुष्व कौन्तेय तस्मै शान्ताय वै सदा ।
रुद्राय शितिकण्ठाय कनिष्ठाय सुवर्चसे ॥ २०
कपर्दिने करालाय हर्यक्ष्णे वरदाय च ।
याम्यायाव्यक्तकेशाय सद्वृत्ते शंकराय च ॥ २१

C. 7. 9521
B. 7. 202. 30
K. 7. 203. 30

---

13 D4. 7. 8 om. 13 (cf. v. l. 1). —[a]) T G2–4 M3–5 महानासा; G1 M1. 2 महाकर्णा (for महोत्साहा). —[b]) G1 M1. 2 महानासास् (for °कर्णास्). —[c]) D3 आयतैर्; G3. 4 अनेकैर् (for आननैर्). D6 विविधैः (for विकृतैः). T G2–4 चान्यैः (for पादैः). —[d]) Ś K1–3 B1. 2 Dn2 D1 वेशैश्; D3 वीर्यैश् (for वेषैश्).

14 D4. 7. 8 om. 14 (cf. v. l. 1). —[a]) K1 दुर्दृश्यैश्; K2 दुर्दृशैश्; Dn2 D5 M3–5 ईदृशः (for ईदृशैः). K1. 2 च (for स). —[b]) Ś1 K1–3 D1 स ईश्वरः (for महे°). — D6 reads 14[cd] twice. —[c]) D5 शिवः स्वात्मतेजस्वी; D6 (first time) स शिवस्तान्समाजघ्ने. —[d]) D6 (second time) S (G5 missing) प्रसन्नो (for प्रसादाद्). D6 (first time) यदि मे श्रुतः; D6 (second time) द्योततेऽग्रतः (for याति तेऽग्रतः). —[e]) D3. 6 अस्मिन् (for त°). K1 B2–5 Dc1 Dn D2 सदा पार्थ; D3. 6 तथा पार्थ; T G2–4 महारौद्रे (for तदा पार्थ). —[f]) S (G5 missing) रोम- (for लोम-).

15 D4. 7. 8 om. 15 (cf. v. l. 1). —[a]) K4 B1. 2. 4 D2. 5 द्रौणि- (for द्रोण-). —[c]) Ś2 तथा; T G2–4 नरः (for तदा). —[d]) Ś K1–3 प्रबाधयेत् (for प्रधर्ष°). —[e]) Dn2 om. from ऋते up to अग्रतः (in 16[b]).

16 = (var.) B. 13. 160. 7. D4. 7. 8 om. 16 (cf. v. l. 1). Dn2 om. up to अग्रतः (cf. v. l. 15). —[a]) D6 कश्च (for कश्चिन्). —[b]) D6 एतस्मिन् (for न त°).

17 = (var.) B. 13. 160. 8. D4. 7. 8 om. 17 (cf. v. l. 1). —[b]) D6 यस्य (for तस्य). M3–5 देवस्य (for क्रुद्धस्य). —[d]) Ś K1–3 Dc1 (by corr.) D1. 3. 6 वेपंते (for वेपन्ति). B6 च तपंति; D6 निपतंति (for च पतन्ति).

18 D4. 7. 8 om. 18 (cf. v. l. 1). —[a]) Ś1 K3 नमांसि; Ś2 नमः प्र-; D3. 6 G1 M1. 2 नमोस्तु (for नमस्तु). T G3 कुर्वाणा (for कुर्वन्तो). D5 नमस्तु तस्मै कुर्वंतो. —[b]) G4 ये (for वै). —[c]) G3. 4 दानवा (for मा°). Ś2 स्वेके; Dc1 (before corr.) Dn1 लोका (for लोके). —[d]) G1 M ते (for ये). K1. 2 D3 M3 स्वर्गजिता; D6 °गता; M4 °विदो (for °जितो).

19 D4. 7. 8 om. 19 (cf. v. l. 1). —[b]) B5 उमातितं (sic) (for °पतिम्). — After 19[ab], Bom. ed. ins.:

1446* अनन्यभावेन सदा सर्वेशं समुपासते ।

while, T G2–4 M3–5 ins.:

1447* संग्रामेषु जयं प्राप्य पालयन्ति महीमिमाम् ।

— G2 om. 19[cd]. —[d]) D1 परत्र च परां गतिं; D2 ते यांति परमं पदं.

20 D4. 7. 8 om. 20 (cf. v. l. 1). —[b]) Dc1 Dn1 तदा (for सदा). — K4 om. 20[c]–21[b]. —[d]) B2 (marg.). 3 Dc1 वरिष्ठाय; T G2–4 ईशानाय (for कनिष्ठाय).

21 D4. 7. 8 om. 21 (cf. v. l. 1). K4 om. 21[ab] (cf. v. l. 20). —[a]) T G2–4 कनिष्ठाय; G1 M करालाय (for °लाय). —[b]) Ś K2 Dn1 D6 हर्यक्षे; K3 B1 Dc1 Dn2 D2. 3. 5 °क्ष- (for °क्ष्णे). —[c]) G2 शाम्याय (for या°). Ś K1–3 D5 G3 व्यक्त- (for [अ]व्यक्त-). B1 -रूपाय (for -केशाय). —[d]) Ś1 सद्वृद्धे; D5 सुवृत्ते (for सद्वृत्ते). D2 संगताय (for

C. 7. 9522
B. 7. 202. 30
K. 7. 203. 31

काम्याय हरिनेत्राय स्थाणवे पुरुषाय च ।
हरिकेशाय मुण्डाय कृशायोत्तरणाय च ॥ २२
भास्कराय सुतीर्थाय देवदेवाय रंहसे ।
बहुरूपाय शर्वाय प्रियाय प्रियवाससे ॥ २३
उष्णीषिणे सुवक्त्राय सहस्राक्षाय मीढुषे ।
गिरिशाय प्रशान्ताय पतये चीरवाससे ॥ २४
हिरण्यबाहवे चैव उग्राय पतये दिशाम् ।
पर्जन्यपतये चैव भूतानां पतये नमः ॥ २५
वृक्षाणां पतये चैव अपां च पतये तथा ।
वृक्षैरावृतकायाय सेनान्ये मध्यमाय च ॥ २६
स्रुवहस्ताय देवाय धन्विने भार्गवाय च ।
बहुरूपाय विश्वस्य पतये चीरवाससे ॥ २७
सहस्रशिरसे चैव सहस्रनयनाय च ।
सहस्रबाहवे चैव सहस्रचरणाय च ॥ २८
शरणं प्राप्य कौन्तेय वरदं भुवनेश्वरम् ।
उमापतिं विरूपाक्षं दक्षयज्ञनिबर्हणम् ।

शंकराय). T G2-4 त्रिने(G3 °णे)त्राय कपर्दिने; M3. 5 (*sup. lin.* as in text) सद्वृत्ताय कपर्दिने.

22 D4. 7. 8 om. 22 (cf. v. l. 1). D6 om. (hapl.) 22. — ^{a}) B4 हरिकेशाय; D1 °वृत्ताय (for °नेत्राय). — T G2. 3 om. (hapl.) 22^{bc}. D2 om. (hapl.) 22^{cd}. — ^{c}) B4 हरिनेत्राय (for °केशाय). — ^{d}) T G2. 3 मुंडाय (for कृशाय). K4 B Dc1 Dn2 D1. 3. 5 G1. 3. 4 M4 उत्तारणाय (for उत्तर°).

23 D4. 7. 8 om. 23 (cf. v. l. 1). — ^{a}) D3 भास्वराय; T G3 भासु° (for भास्क°). K1 सुतीक्ष्णाय; D6 सुदीप्ताय (for सुतीर्थाय). G2 स्वांतावनाय तीर्थाय. — ^{b}) Dn2 महादेवाय (for देव°). — M3 om. (hapl.) 23^{cd}. — ^{c}) Ś2 K4 B (except B4) Dn2 D1. 3 सर्वाय (for श°). — ^{d}) Dn1 om. प्रियाय. D2 प्रियवासिने (for °ससे). S (M3 om.; G5 missing) विश्व(T G2-4 प्रिय)-रूपाय वेधसे.

24 D4. 7. 8 om. 24 (cf. v. l. 1). — ^{a}) B4 सुरक्ताय; Dn2 सवक्त्राय (sic); T G2 सुचक्राय; G3 [s]रिशक्राय (for सुवक्त्राय). — ^{b}) K1 सहस्रा*य. G2 तस्थुषे (for मीढुषे). — After 24^{ab}, T G3 ins.:

1448* नमो वृक्षाय सेनान्ये मध्यमाय नमो नमः ।

— ^{c}) Ś1 K1 D1. 2. 6 T G2 गिरीशाय; D5 गीरी° (for गिरि°). D2. 5. 6 सुशांताय (for प्र°). — ^{d}) K1 B1 Dc1 D5 यतये (for प°). D3 कृत्ति- (for चीर-).

25 D4. 7. 8 om. 25 (cf. v. l. 1). T G2. 3 om. (hapl.) 25-27. — ^{a}) Ś K (K5 missing) Dn2 D1-3. 5. 6 राजन्; B5 नित्यं (for चैव). B1-4 Dc1 Dn1 कपर्दिने करालाय. — G4 M3-5 om. (hapl.) 25^{bc}. — ^{b}) D3 नमः (for दिशाम्). — After 25^{ab}, D3 ins.:

1449* दिशां दिग्दान्तिनां चैव दिक्कालपतये नमः ।

— ^{c}) B5 नित्यं; D3 तुभ्यं (for चैव). — ^{d}) K2 G1-4 M तथा (for नमः).

26 D4. 7. 8 T G2. 3 om. 26 (cf. v. l. 1, 25). K2. 4 B4 G4 om. 26^{ab}. — ^{a}) Dn2 D5. 6 वृषाणां; D3 वृक्षानां (for °णां). D3 चैव पतये (by transp.). — ^{b}) Ś K1. 3 B (B4 om.) D (D4. 7. 8 om.) गवां (for अपां). B (B4 om.) Dc1 Dn1 D3 नमः (for तथा). — ^{c}) B1 -केशाय; G1 M1. 2 -कार्याय; M3 -कामाय (for -कायाय). D2 वृक्षौघैरावृतांगाय. — ^{d}) G1 M1. 2 सेनान्यै (for °न्ये). D3 मध्यमायांत्यमाय च.

27 D4. 7. 8 T G2. 3 om. 27 (cf. v. l. 1, 25). — ^{a}) B (except B5) Dc1 (before corr.) Dn1 D3. 5. 6 श्रुव-; G4 धूप- (for स्रुव-). — After 27^{ab}, D5 reads 28^{cd}. — ^{c}) D3. 5 विश्वाय; G1. 4 M पतये (for विश्वस्य). — ^{d}) Dn1 प्रभवे; G1. 4 M पार्वत्याश्च (for पतये). K4 Dn2 D2. 5 मुंज- (for चीर-). D3 विश्वस्य पतये नमः.

28 D4. 7. 8 om. 28 (cf. v. l. 1). — ^{a}) T G2-4 राजन् (for चैव). — B1 reads 28^{bc} on marg. — ^{b}) D2 S (G5 missing) -चरणाय (for -नयनाय). — D5 reads 28^{cd} after 27^{ab}. — ^{c}) T G2. 3 तुभ्यं; G1. 4 M नित्यं (for चैव). — ^{d}) Ś1 K3 D6 G1 M3-5 -नयनाय; T G2-4 M1. 2 -वदनाय (for -चरणाय). — For 28^{cd}, D3 subst.:

1450* सहस्रबाह्वोरुपादाय नमोऽसंख्येयकर्मणे ।

29 D4 om. 29^{abcd}; D7. 8 om. 29^{ab} (cf. v. l. 1). — ^{a}) K4 B Dc1 Dn D5 गच्छ; D3 व्रज (for प्राप्य). D2 गच्छ कौंतेय वरदं. — ^{b}) D2 महेशं (for वरदं). — D2 reads 29^{c}-65^{b} after 7. 172. 67. — ^{d}) B2 D3 T G2-4 दक्षयज्ञविनाशनं. — ^{e}) D6 जनानां (for प्रजानां). — ^{f}) D8 ईश्वरं (for अव्ययम्).

प्रजानां पतिमव्यग्रं भूतानां पतिमव्ययम् ॥ २९

कपर्दिनं वृषावर्तं वृषनाभं वृषध्वजम् ।
वृषदर्पं वृषपतिं वृषशृङ्गं वृषर्षभम् ॥ ३०

वृषाङ्कं वृषभोदारं वृषभं वृषभेक्षणम् ।
वृषायुधं वृषशरं वृषभूतं महेश्वरम् ॥ ३१

महोदरं महाकायं द्वीपिचर्मनिवासिनम् ।
लोकेशं वरदं मुण्डं ब्रह्मण्यं ब्राह्मणप्रियम् ॥ ३२

त्रिशूलपाणिं वरदं खड्गचर्मधरं प्रभुम् ।
पिनाकिनं खण्डपरशुं लोकानां पतिमीश्वरम् ।
प्रपद्ये शरणं देवं शरण्यं चीरवाससम् ॥ ३३

नमस्तस्मै सुरेशाय यस्य वैश्रवणः सखा ।
सुवाससे नमो नित्यं सुव्रताय सुधन्विने ॥ ३४

सुवहस्ताय देवाय सुखधन्वाय धन्विने ।
धन्वन्तराय धनुषे धन्वाचार्याय धन्विने ॥ ३५

उग्रायुधाय देवाय नमः सुरवराय च ।
नमोऽस्तु बहुरूपाय नमश्च बहुधन्विने ॥ ३६

C. 7. 9537
B. 7. 202. 46
K. 7. 203. 46

30 For the sequence in D2, cf. v. l. 29. D4 reads 30^{a}–65^{b} after 7. 172. 67. — ^{a}) Ś2 वृषायांतं; K2 D1 °वंतं; D4 om. (for वृषावर्तं). — ^{b}) B5 वृषयानं (for °नाभं). — ^{c}) D4 वृषदव्यं (sic); D5 वृषादर्व्यं; D6 वृषभार्दिं; D7. 8 वृषायुद्धं (D8 °धं) (for वृषदर्पं). D2. 4. 5. 7. 8 वृषगतिं (for °पतिं). — ^{d}) D3 वृषोद्भवं; D6 वृषध्वजं (for °र्षभम्).

31 For the sequence in D2. 4, cf. v. l. 29, 30. — ^{a}) D4. 5. 7. 8 वृषाक्षं (for वृषाङ्कं). — ^{b}) D8 om. वृषभं. — ^{c}) D1 वृषधरं (for °शरं). — ^{d}) K3 वृषेश्वरं (for महे°).

32 For the sequence in D2. 4, cf. v. l. 29, 30. Dn2 om. 32^{a}–33^{b}. — ^{b}) G3. 4 द्वीप- (for द्वीपि-). — ^{c}) M4. 5 देवेशं (for लोकेशं). D3 T G2–4 पुण्यं (for मुण्डं).

33 For the sequence in D2. 4, cf. v. l. 29, 30. Dn2 om. 33^{ab} (cf. v. l. 32). — ^{a}) D3 सुखदं (for वरदं). — ^{b}) D3 परं; D4. 5. 7 8 शुभं; G1 M विभुं (for प्रभुम्). — ^{c}) Hypermetric. Ś1 K2 खप(K2 च प)रशुं; Ś2 सपुरुषं; K1 खपुरुषं; K3 4 Dn2 D2. 4–8 T G1 खड्गध(D4. 7 °प)रं; B3. 5 खंडप*शुं; D1 **परशुं; G2 M1. 3 खड्गपरशुं (for खण्डप°). G3. 4 पिनाकखड्गपरशुं. — After 33^{cd}, D3 ins.:

1451* निषङ्गिनं परशुहस्तं धर्माणां च प्रकाशकम् ।

— ^{e}) D2. 4–8 प्रपद्ये देवमीशानं. — ^{f}) Ś1 K3 वरेण्यं (for शरण्यं). K1 शरण्यं चीरवासिनं; M3–5 द्वीपिचर्मनिवासिनं (= 32^{b}).

34 For the sequence in D2. 4, cf. v. l. 29, 30. Dc1 reads 34^{ab} after 36^{ab}. — ^{a}) Ś2 परेशाय (for सुरे°). — ^{b}) T G2–4 गणानां (G2 लोकानां) पतये नमः. — ^{c}) K4 Dn2 तुभ्यं; D7. 8 चित्यं (for नित्यं). — ^{d}) D4. 7. 8 सुप्रतापि- (D4 °पे) (for सुव्रताय). Ś1 K3 D1 सुधन्वने; Dc1 Dn1 सुधायिने; Dn2 सधन्विने (for सुध°). T G3. 4 सुवृत्ताय सुधन्वने. — After 34, D3 T G2–4 ins.:

1452* उग्रायुधाय देवाय सुव्रताय भवाय च ।
[Prior half = 36^{a}. D3 सुवहस्ताय शूलिने.]

35 For the sequence in D2. 4, cf. v. l. 29, 30. B1. 4 Dc1 Dn1 om. (hapl.) 35^{ab}. G1 M om. (hapl.) 35. K1. 3 D1. 5–7 read 35^{ab} twice. — ^{ab}) K2 ध्रुवहस्ताय; K3 (first time) सुवह°; D4 शवह°; D5 (first time) धनुर्ह°; D5. 6 (both second time) श्रुवह°; D8 सुहस्ताय च (for सुवहस्ताय). D3 ध्येयाय (for देवाय). D2. 4. 7 (second time). 8 सुखहस्ताय (for °धन्वाय). D3 प्रियधन्वाय कल्किने; D5 (first time) खड्गहस्ताय धन्विने; D5 (second time) शुचिहस्ताय ध° (for ^{b}). K1. 3 (both second time). 4 B2. 3. 5 Dn2 D1. 7 (last two second time) T G2–4 धनुर्धराय देवाय प्रियधन्वाय धन्विने. — K1 D2. 4–6 om. (hapl.) 35^{cd}. D8 om. (hapl.) 35^{c}–36^{d}. — ^{c}) B1 धनुर्धराय (for धन्वन्त°). — ^{d}) Ś K3 धन्वाचाराय; D1 °वाराय; D7. 8 धन्वा(D8 °न्व)धाराय; T G2–4 धन्वा(G3. 4 °न्व)-क्षाय च (for धन्वाचार्याय). B Dc1 Dn1 ते नमः (for धन्विने).

36 For the sequence in D2. 4, cf. v. l. 29, 30. D3 om. 36 (cf. v. l. 35). — ^{b}) B2 शरधराय (for सुरवराय). — After 36^{ab}, Dc1 reads 34^{ab}. D6 om. (hapl.) 36^{c}–39^{b}. — ^{c}) D7 बाहु- (for बहु-). — T G2. 3 om. (hapl.) 36^{d}–37^{c}. — ^{d}) B Dc1 Dn G1 M1. 2 नमोस्तु (for नमश्च). D2 नमस्ते सुधन्विने (submetric); D4 नमस्तेस्तु धन्विने (submetric); D5. 7. 8 नमस्तेस्तु सुधन्व(D7. 8 °न्वि)ने.

. 7. 9538
B. 7. 202. 46
K. 7. 203. 47

नमोऽस्तु स्थाणवे नित्यं सुव्रताय सुधन्विने ।
नमोऽस्तु त्रिपुरघ्नाय भगघ्नाय च वै नमः ॥ ३७
वनस्पतीनां पतये नराणां पतये नमः ।
अपां च पतये नित्यं यज्ञानां पतये नमः ॥ ३८
पूष्णो दन्तविनाशाय त्र्यक्षाय वरदाय च ।
नीलकण्ठाय पिङ्गाय स्वर्णकेशाय वै नमः ॥ ३९
कर्माणि चैव दिव्यानि महादेवस्य धीमतः ।
तानि ते कीर्तयिष्यामि यथाप्रज्ञं यथाश्रुतम् ॥ ४०
न सुरा नासुरा लोके न गन्धर्वा न राक्षसाः ।
सुखमेधन्ति कुपिते तस्मिन्नपि गुहागताः ॥ ४१
विव्याध कुपितो यज्ञं निर्भयस्तु भवस्तदा ।
धनुषा बाणमुत्सृज्य सघोषं विननाद च ॥ ४२
ते न शर्म कुतः शान्तिं लेभिरे स्म सुरास्तदा ।
विद्रुते सहसा यज्ञे कुपिते च महेश्वरे ॥ ४३
तेन ज्यातलघोषेण सर्वे लोकाः समाकुलाः ।
बभूवुर्वशगाः पार्थ निपेतुश्च सुरासुराः ॥ ४४

---

37 For the sequence in D2. 4, cf. v. l. 29, 30. D6 om. 37; T G2. 3 om. 37[abc] (for both, cf. v. l. 36). K2 Dc1 Dn D2. 4. 5. 7. 8 om. (hapl.) 37[ab]. — [a]) D3 तुभ्यं (for नित्यं). — [b]) K4 सुव्रत्ताय; B G1. 4 M नमस्तस्मै (for सुव्रताय). D3 कपालिने; M3–5 सुधन्वने; Bom. ed. तपस्विने (for सुधन्विने). — [d]) Dn2 om. भगघ्ना. M4 जनघ्नाय (for भग°). D4 च ते नमः; G1 M नमोस्तु ते (M3. 5 °स्तु च). Ś2 भगनेत्रहराय च.

38 For the sequence in D2. 4, cf. v. l. 29, 30. D6 om. 38 (cf. v. l. 36). — [b]) M3–5 रुद्राणां (for नराणां). — B Dc1 Dn1 D3 ins. after 38[ab]: Ś K (K5 missing) Dn2 D1 after 38:

1453* मातॄणां पतये चैव गणानां पतये नमः ।

[D3 नित्यं (for चैव). D3 खगानां (for गणानां).]

— B Dc1 Dn1 read 38[cd] twice. — [c]) B Dc1 Dn1 (all first time) S (G5 missing) गवां (for अपां). D4 ∗∗ये (for पतये). D3 तुभ्यं (for नित्यं). — [d]) B Dc1 Dn1 (all second time) देवानां (for यज्ञानां).

39 For the sequence in D2. 4, cf. v. l. 29, 30. D6 om. 39[ab] (cf. v. l. 36). — [a]) D4 दत्त- (for दन्त-). — [b]) M4 त्रियक्ष- (for त्र्यक्षाय). — [c]) D6 यज्ञाय; M3–5 देवाय (for पिङ्गाय). D2. 5. 7. 8 हराय नीलकंठाय (D5 °केशाय); D4 वराहनीलकंठाय. — [d]) Dn1 सुपर्णाय च; D4 सुपर्णकेशाय (hypermetric); D5 नीलकंठाय (for स्वर्णकेशाय).

40 For the sequence in D2. 4, cf. v. l. 29, 30. — [a]) K4 B Dc1 Dn यानि (for चैव). S (G5 missing) घोराणि (for दिव्यानि). — [b]) D3 वेधसः; T G2–4 धन्विनः (for धीमतः). — [d]) Ś2 K2 यथायज्ञं (for °प्रज्ञं). Ś K1–3 D1. 3 यथाश्रुति (D3 °तिं); Dc1 Dn1 °सुखं (for °श्रुतम्).

41 = (var.) B. 13. 160. 10[e]–11[d]. For the sequence in D2. 4, cf. v. l. 29, 30. — [a]) B4 सर्वे (for लोके). T G2–4 नासुरा नामरा लोके. — [c]) Dn2 सुषम् (for सुखम्). — [d]) Ś K1–3 D1 गुहागते; B5 गृहागते (for गुहागताः). — After 41, N (K5 missing) ins.:

1454* दक्षस्य यजमानस्य विधिवत्संभृतं पुरा ।

[Cf. B. 13. 160. 11[cd]. D4. 5. 7. 8 यज्ञकामस्य (for यजमानस्य). D1 lacuna for संभृतं पुरा.]

42 = B. 13. 160. 12. For the sequence in D2. 4, cf. v. l. 29, 30. — [a]) T G2 विव्याथ (for °ध). — [b]) B1–4 Dc1 Dn2 M3–5 स (for तु). B5 सभयं; Dn1 संभवस; D2. 3. 8 स्वभवत् (D3 °स) (for तु भवस्). K4 D4. 5. 7 निर्दय (D4. 7 निर्भय) स्वभवत्तदा. — [d]) B1 सुघोरं; B4 G1 M1. 2 सघोरं (for °षं). B3. 5 Dc1 Dn1 D2 ह (for च).

43 = (var.) B. 13. 160. 13. For the sequence in D2. 4, cf. v. l. 29, 30. — [a]) M1. 2 कर्म (for शर्म). D2. 4. 5 तेन सर्वं कृतं शां (D2 भ्रां) तं; D6 तेन संवीक्षिताः शांतिं (sic). — [b]) D4. 5. 7. 8 लभंते (for लेभिरे). D6 न; T G2–4 च (for स्म). Ś2 तदा सुराः (by transp.); B4 सुरासुराः; D2 सुरास्तथा; D4. 5 सुराः सदा. — [c]) Ś1 B2. 4 Dc1 Dn1 विप्लुते (for विद्रुते). G1 M1. 2 स महा- (sic) (for सहसा). D2. 4–8 सैन्ये (for यज्ञे).

44 = (var.) B. 13. 160. 14. For the sequence in D2. 4, cf. v. l. 29, 30. K2 om. 44[ab]. — [a]) D3 तस्य (for तेन). — [b]) D1. 7 T G3. 4 M3–5 सर्व- (for सर्वे). D2–5. 7. 8 देवाः (for लोकाः). K1 G2 सर्वलोकः समाकुलः (G2 °गतः). — [c]) G4 M1. 2 विवशाः (for वशगाः). D5 तत्र (for पार्थ).

आपश्चुक्षुभिरे सर्वाश्चकम्पे च वसुंधरा ।
पर्वताश्च व्यशीर्यन्त दिशो नागाश्च मोहिताः ४५
अन्धाश्च तमसा लोका न प्रकाशन्त संवृताः ।
जघ्निवान्सह सूर्येण सर्वेषां ज्योतिषां प्रभाः ॥ ४६
चुक्रुशुर्भयभीताश्च शान्तिं चक्रुस्तथैव च ।
ऋषयः सर्वभूतानामात्मनश्च सुखैषिणः ॥ ४७
पूषाणमभ्यद्रवत शंकरः प्रहसन्निव ।
पुरोडाशं भक्षयतो दशनान्वै व्यशातयत् ॥ ४८
ततो निश्चक्रमुर्देवा वेपमाना नताः स्म तम् ।
पुनश्च संदधे दीप्तं देवानां निशितं शरम् ॥ ४९
रुद्रस्य यज्ञभागं च विशिष्टं ते न्वकल्पयन् ।
भयेन त्रिदशा राजञ्शरणं च प्रपेदिरे ॥ ५०
तेन चैवातिकोपेन स यज्ञः संधितस्तदा ।
यत्ताश्चापि सुरा आसन्यत्ताश्चाद्यापि तं प्रति ॥ ५१

C. 7. 1555
B. 7. 202. 63
K. 7. 203. 63.

---

45 = (var.) B. 13. 160. 15. For the sequence in D$_{2.4}$, cf. v. l. 29, 30. — ^{a}) K$_2$ Dn$_2$ D$_{5.6}$ चक्षुभिरे; D$_4$ च चुक्षुभे; D$_7$ तु क्षुभिरे (for चुक्षु°). — ^{b}) Ś$_1$ K$_3$ चुक्षुभे; D$_8$ च कंपेच् (for चकम्पे). — Dc$_1$ Dn$_1$ om. 45^c–46^d. — ^{c}) Ś$_2$ K$_2$ D$_{4.5}$ विशीर्यंत (D$_4$ °ते) (for व्यशीर्यन्त). — ^{d}) T दिशा (for दिशो).

46 = (var.) B. 13. 160. 16. For the sequence in D$_{2.4}$, cf. v. l. 29, 30. Dc$_1$ Dn$_1$ om. 46 (cf. v. l. 45). — ^{a}) B$_5$ Dn$_2$ D$_{2.4-6.8}$ T G$_{2-4}$ अंधेन (for अन्धाश्च). K$_2$ लोके (for लोका). M$_{1.2}$ अतश्च तमसा लोके. — ^{b}) Ś$_1$ K$_{3.4}$ B$_{4.5}$ T G$_{3.4}$ न प्रा(T G$_{3.4}$ व्य)काशंत; Ś$_2$ K$_{1.2}$ नाप्रकाशंत (for न प्रका°). — ^{d}) Dn$_2$ प्रभो; D$_{2.3.5.6.8}$ प्रभां; D$_{4.7}$ प्रभा (for प्रभाः).

47 = (var.) B. 13. 160. 17. For the sequence in D$_{2.4}$, cf. v. l. 29, 30. — ^{a}) Ś$_2$ damaged. K$_2$ चक्रशुर् (sic); Dc$_1$ Dn$_1$ D$_{1.2.4.5.7.8}$ G$_{2.3}$ चुक्षुभुर् (for चुक्रुशुर्). T G$_{2.4}$ M$_{3-5}$ भव- (for भय-). G$_1$ -पीताश् (for -भीताश्). — ^{b}) T G$_{2-4}$ M$_{1.2}$ चक्रुः शान्तिं (by transp.); M$_{3-5}$ चेरुः शांतिं. — ^{d}) B$_2$ (marg.; orig. as in text) सुभैषिणः; G$_1$ M$_{1-3.5}$ हितै°; M$_4$ जयै° (for सुखै°).

48 = (var.) B. 13. 160. 19. For the sequence in D$_{2.4}$, cf. v. l. 29, 30. Ś$_2$ partly damaged. — ^{a}) B$_6$ D$_6$ अभ्यद्रवत (D$_6$ °च्च) पूषाणं. — ^{c}) M$_4$ पुरोडाशान् (for °डाशं). — ^{d}) T G$_{2-4}$ च (for वै). D$_{4.5.7.8}$ व्यनाशयत् (for व्यशात°).

49 = (var.) B. 13. 160. 20. For the sequence in D$_{2.4}$, cf. v. l. 29, 30. D$_4$ om. 49^a–50^b. — ^{a}) B$_2$ निश्चुक्रुशुर् (for निश्चक्रमुर्). — ^{b}) Ś$_2$ damaged; K$_1$ D$_{2.5-8}$ T G$_{1.2}$ M भयार्दिताः; K$_2$ **स्म तं; Dn$_1$ Bom. ed. नताः स्म तां (Bom. ed. ते); D$_3$ ततस्ततः; G$_{3.4}$ भया स्म ते (G$_3$ om. स्म ते). — ^{c}) Ś$_2$ partly damaged. G$_1$ M स (for च). K$_4$ B Dc$_1$ Dn दीप्तान्; M$_4$ शीघ्रं (for दीप्तं). — ^{d}) K$_4$ B Dc$_1$ Dn निशितान्शरान् (K$_4$ °रं). — After 49, N (D$_4$ om.; K$_5$ missing) ins.:

1455* सधूमविस्फुलिङ्गाभं विद्युत्तोयदसंनिभम् ।
तं दृष्ट्वा तु सुराः सर्वे प्रणिपत्य महेश्वरम् ।

[(L. 1) D$_{2.5-8}$ सधूमं (for °म-). K$_4$ B Dc$_1$ Dn सधूमान्सस्फुलिंगांश्च (for the prior half). K$_3$ (*sup. lin.* as above) D$_8$ -निःस्व(D$_3$ °श्व)नं; K$_4$ B Dc$_1$ Dn -संनिभान् (for °भम्). D$_5$ विधूनमिव पावकं (for the post. half). — (L. 2) D$_5$ भयार्दिताः (for महेश्वरम्).]

50 = (var.) B. 13. 160. 23. For the sequence in D$_{2.4}$, cf. v. l. 29, 30. D$_4$ om. 50^{ab} (cf. v. l. 49). — ^{a}) D$_3$ रुद्रस्य भागं यज्ञेषु; D$_6$ °स्य यज्ञे भागं तु. — ^{b}) Ś$_2$ K$_{2-4}$ B$_4$ Dn$_2$ D$_{3.6-8}$ T G$_{2-4}$ तु; D$_2$ हि (for नु). B$_1$ कल्पयत्; D$_8$ अकल्पयत्. G$_1$ M विशिष्टं समकल्पयत्. — ^{d}) D$_2$ तं; D$_{4-8}$ ते (for च). D$_3$ T G$_{1-4}$ M$_{1.2}$ शरणं प्रतिपेदिरे.

51 = (var.) B. 13. 160. 24. For the sequence in D$_{2.4}$, cf. v. l. 29, 30. — ^{a}) T G$_{1.3.4}$ M$_{1.2}$ चैव हि; M$_{3-5}$ [ए]व चापि (for चैवाति-). Dn$_1$ तेन चैवातिकोग्रेण; D$_{4.5.7.8}$ तेन वैतानिकौधे(D$_8$ °कोपे)न. — ^{b}) D$_3$ सहतस्; D$_6$ ध्वंसि°; T G$_{1.2.4}$ M$_{1.2}$ स्तंभि° (for संधि°). K$_2$ तथा; D$_2$ पुनः (for तदा). Dn$_1$ स यज्ञाः संधितास्तदा. — ^{c}) K$_{3.4}$ Dn$_2$ D$_{2.5}$ भग्नाश्; D$_3$ त्रस्ताश्; D$_4$ यत्लाश् (sic); G$_3$ यत्नाश् (for यत्ताश्). D$_{3.5.7.8}$ M$_{3-5}$ ह्यासन्; D$_4$ चापि; D$_6$ चासन्; G$_2$ राजन् (for आसन्). — ^{d}) K$_1$ यत्तश्; K$_{2-4}$ Dn$_2$ D$_{2.5}$ भीताश्; B$_1$ आर्ताश्; D$_1$ वृत्ताश्; D$_3$ नताश्; D$_4$ पला; D$_6$ भक्ताश्; G$_1$ रक्ताश् (for यत्ताश्). D$_{4.5.7.8}$ अद्यापि; T G$_{1-4}$ M$_{1.2}$ चान्येपि (for चाद्यापि). D$_3$ संश्रयेत्; M$_2$ तान्प्रति (for तं प्रति). M$_{3-5}$ सयत्तश्चापि तान्प्रति.

C. 7. 9555
B. 7. 202. 64
K. 7. 203. 64

असुराणां पुराण्यासंस्त्रीणि वीर्यवतां दिवि ।
आयसं राजतं चैव सौवर्णमपरं महत् ॥ ५२
आयसं तारकाक्षस्य कमलाक्षस्य राजतम् ।
सौवर्णं परमं ह्यासीद्विद्युन्मालिन एव च ॥ ५३
न शक्तस्तानि मघवान्भेत्तुं सर्वायुधैरपि ।
अथ सर्वेऽमरा रुद्रं जग्मुः शरणमर्दिताः ॥ ५४
ते तमूचुर्महात्मानं सर्वे देवाः सवासवाः ।
रुद्र रौद्रा भविष्यन्ति पशवः सर्वकर्मसु ।
निपातयिष्यसे चैनानसुरान्भुवनेश्वर ॥ ५५
स तथोक्तस्तथेत्युक्त्वा देवानां हितकाम्यया ।
अतिष्ठत्स्थाणुभूतः स सहस्रं परिवत्सरान् ॥ ५६
यदा त्रीणि समेतानि अन्तरिक्षे पुराणि वै ।

52 = (var.) B. 13. 160. 25. For the sequence in D2. 4, cf. v. l. 29, 30. —^{a}) D6 पुरा हि (for पुराणि). —^{b}) M3-5 भुवि (for दिवि). G2 त्रीणि वीर्यास्थितानि वै. —^{c}) D4. 6 राजसं (for °तं). —^{d}) B Dc1 Dn D5 T G2-4 परमं (for अपरं). Ś1 K1. 2 D (except Dc1 Dn) तथा (for महत्). Ś2 K4 सौवर्णं रजतं त(K4 °तस्त)था. — After 52, D3 reads 54^{ab}.

53 For the sequence in D2. 4, cf. v. l. 29, 30. G1 M1. 2. 4 om. 53. —^{a}) D2. 4. 6-8 तारकाख्यस्य; D3 °कांतस्य; D5 ताकराक्षस्य (for तारकाक्षस्य). Ś K (K5 missing) B Dc1 Dn सौवर्णं कमला(Ś1 K3 मकरा-; Ś2 K1. 2 राजता)क्षस्य; D1 सौवर्णं रजताख्यस्य. —^{b}) Ś1 K3 रजताक्षस्य; Ś2 K1. 2 D1. 5 मकरा°; K4 B1. 3-5 Dc1 Dn1 तारकाक्षस्य; D2. 4. 6. 7 मकराख्यस्य (for कमलाक्षस्य). B2 राजतं पुष्करस्य च; D8 राजतं द्वितीयस्य च. —^{c}) D2-4. 6-8 अपरं; M5 परमश्च (for °मं). D2. 4-8 चासीद्; T G2-4 M3. 5 चापि (for ह्यासीद्). S K1-4 B Dc1 Dn D1 तृतीयं तु पुरं (Ś2 B2 Dn2 तु परं; B1 च परं) ह्यासीद् (K4 B Dc1 Dn तेषां). —^{d}) K4 D3. 5 विद्युन्मालिनम् (for °लिन). B Dc1 Dn आयसं (for एव च).

54 = (var.) B. 13. 160. 26. For the sequence in D2. 4, cf. v. l. 29, 30. D3 reads 54^{ab} after 52. —^{a}) K1. 2 D1 G1 M1. 2 नाशकत् (for न शक्तस्). Ś2 B1. 2 Dc1 Dn D1. 5 M1. 2 मघवा; D3 °वन् (for °वान्). —^{b}) M3-5 जेतुं (for भेत्तुं). —^{c}) K4 B Dc1 Dn D2. 4-8 G1 M1. 2 सुरा; D3 G2-4 महा- (for ऽमरा). T G1. 4 M1. 2 राजन् (for रुद्रं).

55 = (var.) B. 13. 160. 27^{a}-28^{b}. For the sequence in D2. 4, cf. v. l. 29, 30. —^{a}) D6 महात्मानः. —^{b}) G3. 4 सर्व- (for सर्वे). B1. 2. 4. 5 Dc1 Dn1 T2 (before corr.) G1-4 M समागताः (for सवासवाः). — After 55^{ab}, N (K5 missing) ins.:

1456* ब्रह्मदत्तवरा ह्येते घोरास्त्रिपुरवासिनः ।
पीडयन्त्यधिकं लोकं यस्मात्ते वरदार्पिताः ।
त्वदृते देवदेवेश नान्यः शक्तः कथंचन ।
हन्तुं दैत्यान्महादेव त्वं हन्ता च सुरद्विषाम् ।

[K1 om. lines 1-2. — (L. 1) D4. 7. 8 ह्रीमे (for ह्येते). — (L. 2) D3 पीडयति (for °यन्ति). Ś1 बलदर्पिताः; D3 वर*र्पिताः. — (L. 3) D4 वर्दते (for त्वदृते). D6 विद्यते देवदेवस्य (for the prior half). — (L. 4) K1 हर्तुं (for हन्तुं). K1. 2 हर्ता च; D2-8 च हन्ता (by transp.). K1 D3 -द्विषं (for -द्विषाम्). K4 B Dc1 Dn जहि तांस्त्वं सुरद्विषः (B2 °षां) (for the post. half).]

—^{c}) Dn2 न (for नि-). K3. 4 B3. 5 Dn D2-4. 6-8 चैतान्; D5 चैव (for चैनान्). B1 निपातयिष्यसि चैनान्; G1 M निपातयैनान्भगवन्.

56 For the sequence in D2. 4, cf. v. l. 29, 30. D4 om. 56^{ab}. —^{a}) = B. 13. 160. 28^{c}. —^{b}) S (G5 missing) विष्णुं कृत्वा शरोत्तमं (cf. B. 13. 160. 28^{d}). — After 56^{ab}, N (K5 missing) ins. a passage given in App. I (No. 25). On the other hand, after 56^{ab}, S (G5 missing) ins.:

1457* शल्यमग्निं च वै कृत्वा पुङ्खे सोममपां पतिम् ।
स कृत्वा धनुरोंकारं सावित्रीं ज्यां महेश्वरः ।
हयांश्च चतुरो वेदान्सर्ववेदमयं रथम् ।
प्रजापतिं रथश्रेष्ठे विनियुज्य स सारथिम् ।

[(Cf. B. 13. 160. 29). — (L. 1) T G2-4 मुखे (for पुङ्खे). — (L. 3) M3 repeats from the post. half up to सारथिम् (in the post. half of line 4) after 56^{cd}. T G2-4 चतुर्वेद- (for सर्ववेद-). — (L. 4) T G2-4 च (for स).]

—^{c}) B4 प्रातिष्ठत् (for अति°). Dn1 M1. 2 स्थास्नुभूतः. Dn1 च; T G2-4 M3 सन् (for स). B2 अतिष्ठत्स स्थाणुभूतः. —^{d}) T G2-4 M3-5 सहस्र- (for

त्रिपर्वणा त्रिशल्येन तेन तानि विभेद सः ॥ ५७
पुराणि न च तं शेकुर्दानवाः प्रतिवीक्षितुम् ।
शरं कालाग्निसंयुक्तं विष्णुसोमसमायुतम् ॥ ५८

बालमङ्कगतं कृत्वा स्वयं पञ्चशिखं पुनः ।
उमा जिज्ञासमाना वै कोऽयमित्यब्रवीत्सुरान् ॥ ५९
बाहुं सवज्रं शक्रस्य क्रुद्धस्यास्तम्भयत्प्रभुः ।

C. 7. 9577
B. 7. 202. 85
K. 7. 203. 85

°स्त्रं). K1. 2 B2 प्रतिवत्सरान् ; G1 M परिवत्सरं.

57 For the sequence in D2. 4, cf. v. l. 29, 30. — ^{a}) K2 यथा (for यदा). M3 सहस्राणि (for समेतानि). — ^{b}) Ś K1-3 D1. 3 ह्यंतरिक्षे ; D5 अंतरीक्षे (for °रिक्षे). B (except B1) Dc1 Dn D6 च (for वै). — 57^{cd} = B. 13. 160. 30^{cd}. — ^{d}) K4 B Dc1 Dn2 T G2-4 तदा ; D4 om. (for तेन). Dn1 तदा तानि विचेतसः.

58 For the sequence in D2. 4, cf. v. l. 29, 30. — ^{a}) D2. 4-8 महाबला (D5 °बळा ; D8 om. बला) न ते शेकुर्. — K4 om. 58^{cd}. — ^{c}) D7. 8 हरं (for शरं). Dn2 कामाग्नि- (sic) (for काला°). — ^{d}) Ś K1-3 D1 -धाम्ना (for -सोम-). G1 M1 विष्णुतेजोभिः संयुतं ; M2 °तेजो श्रमायुतं. — B5 Dc1 (marg.) Dn2 D1. 3. 5 ins. after 58 : K4 after 58^{ab} :

1458* पुराणि दग्धवन्तं तं देवी याता प्रवीक्षितुम् ।

[D3 त्रिपुराणि दग्धवंतं (for the prior half). D3 देवा (for देवी).]

— D5 cont. : D4. 7. 8 ins. after 58 :

1459* मुमोच भगवाञ्शंभुः पुराण्यादिश्य वीर्यवान् ।
ततो दैत्या महाभाग सपुत्राः सपरिग्रहाः ।
भस्मीभूता दुरात्मानो भिन्नाश्च त्रिपुरे पुरा ।
हत्वा दैत्यान्महादेवः सर्वदेवैः सभाजितः ।
ऋषिभिः संस्तुतश्चैव परां मुदमुपागमत् । [5]
ततो ब्रह्मा सुरैः सार्धं बृहस्पतिपुरोगमैः ।
स्तुतिमारेभिरे कर्तुं भिन्ने त्रिपुरमन्दिरे ।

[(L. 1) D7. 8 पुरान्युद्दिश्य (for °ण्यादिश्य). — (L. 2) D5 महात्मानः ; D8 दुरात्मानः (for महाभाग). D4 सदाराः ; D5 सोदराः (for सपुत्राः). — D7. 8 om. lines 5-7. — (L. 5) D4 अपागमत् (for उपा°).]
On the other hand, T G2-4 ins. after 58 :

1460* देव्याः स्वयंवरे वृत्तं शृणुष्वान्यद्धनंजय ।

59 = (var.) B. 13. 160. 32. For the sequence in D2. 4, cf. v. l. 29, 30. — ^{a}) K4 बाणम् (for बालम्). B (except B5) Dn1 T G2-4 M3-5 दृष्ट्वा (for कृत्वा). — ^{b}) B1 पंचशिखः (for °शिखं). — ^{c}) G2 उमां. K2 B1 D4. 7 जिज्ञासमानो. M3-5 तु (for वै). Ś K3 D1. 8 G1 M1. 2 उमां जिज्ञासमानो वै (G1 M1. 2 °नस्तु). — ^{d}) B1 सोयम् (for कोऽयम्). B2 स तां (for सुरान्). G2 कोयमित्यब्रुवन्सुराः. — After 59, N (K5 missing) ins. :

1461* असूयतश्च शक्रस्य वज्रेण प्रहरिष्यतः ।

[B1 (marg. as above) प्रत्यायतश् ; D4. 5 अश्रू° (for असू°). D5 स (for च). Dn1 शक्रेण (for शक्रस्य).]

60 60^{ab} = (var.) B. 13. 160. 33. For the sequence in D2. 4, cf. v. l. 29, 30. — ^{a}) B Dc1 Dn D2 तं तस्य ; D4 इंद्रेंद्र- ; D5-8 इंद्रस्य (for शक्रस्य). D3 स बाहुवज्रं रुद्रस्य. — ^{b}) K2 रुद्रस्य ; D3 क्रुद्धश्च ; T G3 सहसा (for क्रुद्धस्य). D8 [अ]स्तंभयन् (for °यत्). M3-5 विभुः (for प्रभुः). Dn1 क्रुद्धः स्यात्स्तंभयन्प्रभुः ; G2 तदा संस्तंभयत्प्रभुः. — After 60^{ab}, N (K5 missing) ins. :

1462* प्रहस्य भगवांस्तूर्णं सर्वलोकेश्वरः शिवः ।
ततः संस्ताम्भितभुजः शक्रो देवगणैर्वृतः ।
जगाम शरणं तूर्णं ब्रह्माणं प्रभुमव्ययम् ।
ते तं प्रणम्य शिरसा प्रोचुः प्राञ्जलयस्तदा ।
किमप्यङ्कगतं ब्रह्मन्पार्वत्या भूतमद्भुतम् । [5]
बालरूपधरं दृष्ट्वा नास्माभिस्तच्च लक्षितम् ।
तस्मात्त्वां प्रष्टुमिच्छामो निर्जिता येन वै वयम् ।
अयुध्यता हि बालेन लीलया सपुरंदराः ।
तेषां तद्वचनं श्रुत्वा ब्रह्मा ब्रह्मविदां वरः ।
ध्यात्वा स शंभुं भगवान्बालं चामिततेजसम् । [10]
उवाच भगवान्ब्रह्मा शक्रादींश्च सुरोत्तमान् ।
चराचरस्य जगतः प्रभुः स भगवान्हरः ।
तस्मात्परतरं नान्यत्किंचिदस्ति महेश्वरात् ।
यो दृष्टो ह्युमया सार्धं युष्माभिरमितद्युतिः ।
स पार्वत्याः कृते देवः कृतवान्बालरूपताम् । [15]
ते मया सहिता यूयं प्रपद्यध्वं तमेव हि ।

[(L. 1) B Dc1 Dn विभुः (for शिवः). D3 सर्वलोकेश्वरेश्वरः (for the post. half). — (L. 2) D1 ततं (for ततः). K4 B2-5 D2. 3 स स्तंभित- (for संस्तं°). D4. 5 7. 8 ततस्तु स्तंभिते हस्ते (for the prior half). — D2. 4 om. lines 3-6. — (L. 3) K4 Dc1 (before corr.

C. 7. 8565
B. 7. 202. 94
K. 7. 202. 93

स एष भगवान्देवः सर्वलोकेश्वरः प्रभुः ॥ ६०
न संबुबुधिरे चैनं देवास्तं भुवनेश्वरम् ।
सप्रजापतयः सर्वे बालार्कसदृशप्रभम् ॥ ६१

अथाभ्येत्य ततो ब्रह्मा दृष्ट्वा च स महेश्वरम् ।
अयं श्रेष्ठ इति ज्ञात्वा ववन्दे तं पितामहः ॥ ६२
ततः प्रसादयामासुरुमां रुद्रं च ते सुराः ।

as above) Dn2 ससुरस्; D5 स ततस् (for शरणं). D7.8 भूयः (for तूर्णं). Ś2 ब्राह्मणं (for ब्रह्माणं). D7.8 परमात्मानमव्ययं (for the post. half). — (L. 4) K1 ततः; D6 सुराः; D7.8 स्थिताः (for तदा). — (L. 5) Ś1 K3 D1 ब्रह्म; D3 दृष्ट्वा (for ब्रह्मन्). B2 (marg.) उत्तमं (for अद्भुतम्). Ś2 K1.2 D1 तस्येदं (Ś2 तं भेदं; K1 तथेदं) दृष्टमद्भुतं (for the post. half). — Ś K (K5 missing) D1 om. lines 6–7. — (L. 6) B2 तं च लक्षितं; B4 अभिलक्षितः; Dn2 अभिवादितः; D6–8 अभिनंदितः (for तच्च लक्षितम्). — (L. 7) B1.2.4 तं (for त्वां). B1.2.4 द्रष्टुम् (for प्र°). Dn1 इच्छामि (for °मो). — (L. 8) D4.7.8 अयुतानि च बालेन (for the prior half). Ś1 K1 B1–3 Dc1 (before corr.) Dn D1.2.4–6.8 सपुरंदरः. — (L. 9) D2 तु (for तद्). D8 om. ब्रह्मा. D3 वेद- (for ब्रह्म-). D5 ब्रह्मा लोकपितामहः (for the post. half). — (L. 10) D4.7.8 ज्ञात्वा (for ध्यात्वा). B Dc1 Dn1 स्वयंभूर्; D4 स शुभं (for स शंभुं). D3.4 वा (for च). B Dc1 Dn1 तानूचेमिततेजसः (Dc1 Dn1 °विक्रमः) (for the post. half). — B Dc1 Dn1 om. line 11. — (L. 11) D4.8 स (for च). D5 सुरेश्वरः. — (L. 13) K1 नास्ति; D2 शूरः (for नान्यत्). K1 अन्यन् (for अस्ति). D2.5 परं परात् (for महेश्वरात्). D4 किं वैदस्त परं परात् (sic) (for the post. half). — (L. 14) Ś1 D6 [ऽ]-प्युमया; D4.7.8 [ऽ]थ मया (for ह्युमया). Ś2 ह्यमित- (for अ°). — (L. 15) Ś2 K1 Dc1 Dn1 D4.5.7 पार्वत्या (K1 D4.5 °त्यां). D4.6 महा-; D8 कृतं (for कृते). Ś1 देवाः; K3 देवान्; B Dc1 Dn1 श(B1.5 स)र्वः (for देवः). D4 वात्र *** (for बालरूपताम्). — (L. 16) K4 सहितं (for °ता). K3.4 B5 प्रापद्यध्वं (for प्रप°). D4.5.7.8 च (for हि).]

— ^{c}) B3 D1.6 M3–5 एव (for एष). — ^{d}) Dn2 om. (hapl.) from प्रभुः up to श्वरम् (in 62^{b}). Ś2 T G2–4 सर्वलोकमहेश्वरः; M3–5 °लोकेश्वरेश्वरः. — After 60, M3 reads 62^{c} for the first time, repeating it in its proper place; whereas, after 60, K1 ins. :

1463* एवमुक्ता गता देवा यत्र देवो महेश्वरः ।

On the other hand, D7.8 ins. after 60 :

1464* अथान्येन स्वरूपेण ब्रह्मा दृष्ट्वा तमव्ययम् ।

61 = (var.) B. 13. 160. 34. For the sequence in D2.4, cf. v. l. 29, 30. Dn2 om. 61 (cf. v. l. 60). — ^{a}) B2 तं (for सं-). B2.4 G4 चैव; G1 M1.2 देवं; M3 देवा (for चैनं). — ^{b}) K2 देवस् (for देवास्). Ś K (K5 missing) D1 त्रि- (for तं). M3 ववंदे तं पितामहः (= 62^{d}). — Ś K2–4 D1 om. (hapl.) 61^{c}–62^{b}. — ^{c}) D4.5.7.8 तं (for स-). K1 सप्राज्ञा यतयः सर्वे. — ^{d}) B2.5 D4.5.7.8 बालार्कस(D4 °लर्कं स)दृशं प्रभुं; G1 M बालमर्कसमप्रभं.

62 = (var.) B. 13. 160. 35. For the sequence in D2.4, cf. v. l. 29, 30. Ś K2–4 Dn2 D1 om. 62^{ab} (cf. v. l. 61, 60). D8 om. 62^{ab}. — ^{b}) D4.5.7 चैनं; T G3.4 तु स; Bom. ed. स च (by transp.). G2 दृष्ट्वा तु भुवनेश्वरं. — D3 om. 62^{cd}. M3 reads 62^{c} for the first time after 60. — ^{d}) D8 तं ववंदे (by transp.). — After 62, N (K5 missing; D3 after 62^{ab}) ins. :

1465* ब्रह्मोवाच ।
त्वं यज्ञो भुवनस्यास्य त्वं गतिस्त्वं परायणम् ।
त्वं भवस्त्वं महादेवस्त्वं धाम परमं पदम् ।
त्वया सर्वमिदं व्याप्तं जगत्स्थावरजङ्गमम् ।
भगवन्भूतभव्येश लोकनाथ जगत्पते ।
प्रसादं कुरु शक्रस्य त्वया क्रोधार्दितस्य वै । [5]
व्यास उवाच ।
पद्मयोनेर्वचः श्रुत्वा ततः प्रीतो महेश्वरः ।
प्रसादाभिमुखो भूत्वा चाट्टहासमथाकरोत् ।

[(L. 1) D4.7.8 मतिस्; D6 धृतिस् (for ग°). K1 B2–4 D3.5 परायणः. — (L. 2) Ś K2.3 D1.5 मतिस्; D4.7.8 गतिस्; D6 पतिस् (for भवस्). Ś2 K2 D4.5.7.8 महादेव (for °देवस्). D7.8 धाता (for धाम). — (L. 3) D5 ततम् (for सर्वम्). Ś2 प्राप्तं. — (L. 4) B2 नमोस्तु ते (for जगत्पते). — (L. 5) D5 त्वया क्रोधार्दितः प्रभो (for the post. half). Ś K2.3 D4.7.8 om. the ref. — (L. 6) B2–5 Dc1 Dn1 D6 पद्मयोनि- (for °नेर्). B2 प्राह (for प्रीतो). Dc1 Dn1 वृषध्वजः (for महेश्वरः). — B Dn1 om. line 7; Dc1 reads it on marg. — (L. 7) Ś2 वेधाश् (for भूत्वा). D3 प्रश्रयाभिमुखो भूत्वा (for the prior half). K1 D4 साट्टहासम्; K3.4 Dc1 Dn2 D3 अट्टहासम् (D3 °स्यम्); D2.5–8 सोट्ट° (for चाट्टहासम्). Ś K2.3 D1.3.4.6–8 अकारयत् (for अथाकरोत्).]

63 = (var.) B. 13. 160. 36. For the sequence

अभवच्च पुनर्बाहुर्यथाप्रकृति वज्रिणः ॥ ६३
तेषां प्रसन्नो भगवान्सपत्नीको वृषध्वजः ।
देवानां त्रिदशश्रेष्ठो दक्षयज्ञविनाशनः ॥ ६४
स वै रुद्रः स च शिवः सोऽग्निः शर्वः स सर्ववित् ।
स चेन्द्रश्चैव वायुश्च सोऽश्विनौ स च विद्युतः ॥ ६५
स भवः स च पर्जन्यो महादेवः स चानघः ।
स चन्द्रमाः स चेशानः स सूर्यो वरुणश्च सः ॥ ६६
स कालः सोऽन्तको मृत्युः स यमो रात्र्यहानि च ।
मासार्धमासा ऋतवः संध्ये संवत्सरश्च सः ॥ ६७
स च धाता विधाता च विश्वात्मा विश्वकर्मकृत् ।
सर्वासां देवतानां च धारयत्यवपुर्वपुः ॥ ६८
सर्वैर्देवैः स्तुतो देवः सैकधा बहुधा च सः ।
शतधा सहस्रधा चैव तथा शतसहस्रधा ॥ ६९
ईदृशः स महादेवो भूयश्च भगवानजः ।

C. 7. 9602
B. 7. 202. 110
K. 7. 203. 110

---

in $D_{2.4}$, cf. v. l. 29, 30. — ^{a}) M_{3-5} तत्र (for ततः). — ^{b}) Ś K_{1-3} $D_{1.4-8}$ तदा (for उमां). K_1 वने (for च ते). — ^{d}) K_1 Dn_2 $D_{3.6}$ प्रकृतिस्थो हि वज्रिणः.

64 For the sequence in $D_{2.4}$, cf. v. l. 29, 30. G_2 partly damaged. — ^{b}) G_1 M महेश्वरः (for वृषध्वजः). — ^{c}) D_4 partly damaged. $D_{5.7.8}$ देवानां दैत्यभग्नानां.

65 = (var.) B. 13. 160. 39. For the sequence in $D_{2.4}$, cf. v. l. 29, 30. — ^{a}) D_4 शिवः सर्वः (for स च शिवः). $D_{7.8}$ स वै रुद्रांशसंभूतं. — ^{b}) K_1 B_{1-4} Dc_1 Dn_1 $D_{3.5.6}$ सर्वस्य; K_2 B_5 Dn_2 D_1 G_2 सर्वः स; K_4 $D_{2.4}$ सर्वश्च (D_4 om. च) (for शर्वः स). $Ś_1$ K_3 विश्ववित्; $D_{4.5.7.8}$ सर्वगः; S (G_5 missing) सर्वकृत् (for °वित्). — ^{c}) D_4 partly damaged. $D_{7.8}$ स च (for चैव). D_2 सोमश्च; D_8 वातश्च (for वायुश्च). $Ś_1$ K_3 स एवेंद्रश्च वायुश्च. — ^{d}) $Ś_2$ K_4 B_1 D_1 T G_{2-4} $M_{3.5}$ च स (by transp.). Dn_2 वैद्युतः (for वि°).

66 ^{a}) K_1 नयः (for भवः). $Ś_1$ K_3 च स (by transp.); D_{6-8} सर्व-. — ^{b}) B Dc_1 Dn_1 D_5 सनातनः; D_6 G_1 M स चानघ (for स चानघः). — 66^{cd} = B. 13. 160. 40^{ab}. — ^{d}) G_2 damaged. B_1 स च (by transp.).

67 = B. 13. 160. 40^{c}–41^{b}. Ś $K_{2.3}$ om. (hapl.) 67. — ^{b}) B_{2-4} Dc_1 Dn_1 तु; T $G_{2.4}$ सः; G_3 सा (for च). — ^{c}) K_1 D_6 -मासौ; Dc_1 Dn_1 $D_{4.5.7.8}$ -मास- (for -मासा). Dn_2 D_7 क्रतवः (for ऋ°). — ^{d}) K_1 $D_{3.6}$ संध्या; $D_{7.8}$ संधिः; T G_{2-4} स च; G_1 M पक्षौ (for संध्ये). K_1 $D_{3.6}$ तु सः; $D_{4.5.7.8}$ च यः; G_1 $M_{1.2}$ च ह (for च सः). Dn_2 संध्ये संवत्सराणि च.

68 68^{ab} = (var.) B. 13. 160. 41^{cd}. — ^{a}) $Ś_1$ K_3 $D_{7.8}$ स धाता च ($D_{7.8}$ स); $Ś_2$ धाता स च (by transp.); K_1 B_5 D_6 धाता चैव; $K_{2.4}$ B_{1-4} Dc_1 Dn D_{1-3} धाता च स. D_4 स धाता विधाता चैव. — After 68^{ab}, the sequence in G_1 $M_{1.2}$ is: 72^{a}–74^{b}, 68^{c}–70^{b}, 75^{ab}, 83^{ab}, 70^{c}–71^{d}, 74^{cd}, 77^{cd}, 85^{c}–87^{b}, 80^{ab}, 88–89, 82, 75^{c}–77^{b}, 85^{ab}, 78–79, 87^{cd}, 80^{c}–81^{b}, 90; while M_{3-5} read 72–73 after it. — ^{c}) T G_{2-4} विश्वेषां (for सर्वासां). — ^{d}) B_1 धारयन् (for °यति). $D_{4.5.8}$ [उ]त्तमम् (for [अ]वपुर्). K_1 धारयस्व वपुर्वपुः; D_2 धारयन्स पुनर्वपुः.

69 For the sequence in G_1 $M_{1.2}$, cf. v. l. 68. — ^{a}) K_1 स वै; $B_{4.5}$ D_2 सर्व-; D_7 सर्वे (for सर्वैर्). — ^{b}) B (except B_5) Dc_1 Dn_1 सर्वथा; T G_{1-4} $M_{1.2}$ एकधा; M_{3-5} सप्तधा (for सैक°). — 69^{cd} = (var.) B. 13. 160. 43^{cd}. — ^{c}) Hypermetric. T G_{2-4} तथा सहस्रधा (T °था) चैव. — ^{d}) G_2 damaged. B Dc_1 Dn_1 भूयः (for तथा). K_1 D_5 -सहस्रशः (for °धा). — After 69, N (K_5 missing) ins.:

1466* द्वे तनू तस्य देवस्य वेदज्ञा ब्राह्मणा विदुः ।
घोरा चान्या शिवा चान्या ते तनू बहुधा पुनः ।
घोरा तु या तनुस्तस्य सोऽग्निर्विद्युत्स भास्करः ।
सोमार्धं पुनरेवास्य आपो ज्योतींषि चन्द्रमाः ।
वेदाङ्गाः सोपनिषदः पुराणाध्यात्मनिश्चयाः । [5]
यदत्र परमं गुह्यं स वै देवो महेश्वरः ।

[Lines 1–4 = (var.) B. 13. 161. 3–4. — (L. 1) $Ś_1$ $K_{2.3}$ D_1 द्वैतं न; Dn_1 द्वितनू (for द्वे तनू). D_3 देव-; $D_{4.5.7.8}$ यस्य (for तस्य). D_8 वेदज्ञा (for देवस्य). D_6 om. from वेद up to तस्य (in line 3). $Ś_1$ $K_{2.3}$ $D_{1.4}$ दै(D_4 दे)वज्ञा; D_8 देवस्य (for वेदज्ञा). — (L. 2) K_3 तन्न; D_1 तत्र (for तनू). $Ś_2$ [अ]पि नः; D_2 सुरः; $D_{4.7.8}$ स्मृता (for पुनः). — (L. 3) B_4 च या; $D_{4.7.8}$ या च (for तु या). Dc_1 D_6 तनूस्. $Ś_2$ K_4 D_2 घोरा तु यातुधानस्य (for the prior half). K_4 B Dc_1 Dn $D_{2.4.5.7.8}$ विष्णुः (for विद्युत्). $D_{4.5.7.8}$ च (for स). — (L. 4) $K_{1.4}$ B_{3-6} Dn_2 $D_{2.3.5-8}$ सौम्या तु (D_8 -सु);

C. 7. 9602
B. 7. 202. 110
K. 7. 203. 110

न हि सर्वे मया शक्या वक्तुं भगवतो गुणाः ॥ ७०
सर्वैर्ग्रहैर्गृहीतान्वै सर्वपापसमन्वितान् ।
स मोचयति सुप्रीतः शरण्यः शरणागतान् ॥ ७१
आयुरारोग्यमैश्वर्यं वित्तं कामांश्च पुष्कलान् ।
स ददाति मनुष्येभ्यः स चैवाक्षिपते पुनः ॥ ७२
सेन्द्रादिषु च देवेषु तस्य चैश्वर्यमुच्यते ।
स चैव व्याहृते लोके मनुष्याणां शुभाशुभे ॥ ७३
ऐश्वर्याच्चैव कामानामीश्वरः पुनरुच्यते ।
महेश्वरश्च भूतानां महतामीश्वरश्च सः ॥ ७४
बहुभिर्बहुधा रूपैर्विश्वं व्याप्नोति वै जगत् ।
अस्य देवस्य यद्वक्त्रं समुद्रे तदतिष्ठत ॥ ७५
एष चैव श्मशानेषु देवो वसति नित्यशः ।

B1 (marg.) मामार्थं (for सोमा°). — (L. 5) D2 स-वेदाः; D3 वेदाश्च (for °ङ्गाः). Ś2 K1 D6 सोपनिषदाः. K4 B3. 5 D4. 5. 7. 8 वेदाः सांगोपनिषदः (D5 °दाः) (for the prior half). Ś2 B1 -निश्चयः; K1 -निश्चलाः (for °याः). D4. 5. 7. 8 पुराणान्यात्मनिश्चयः (for the post. half). — (L. 6) Ś2 देवो वै (by transp.).]

70 = (var.) B. 13. 160. 44. For the sequence in G1 M1. 2, cf. v. l. 68. — a) G2 damaged. D3 सदृशः; D4. 7. 8 ईशश्च (for ईदृशः). Ś1 K2. 3 D1 तु; Ś2 K4 Dn2 D2. 5. 6 च (for स). S (G5 missing; G2 damaged) शिवो (for महा-). M3-5 भूयो (for -देवो). — b) Ś K2. 3 भूयस्तु; B4 Dn2 D2 भूयांश्च (for भूयश्च). Dn2 अतः; D6 भवः (for अजः). — c) M न हि शक्त्या (M1. 2 शक्या) मया वक्तुं. — d) M सर्वे (for वक्तुं). K1 भगवंतो गुणानघ. — After 70, K1. 4 D (except Dc1 Dn1 D2) ins.:

1467* अपि वर्षसहस्रेण सततं पाण्डुनन्दन ।

71 = (var.) B. 13. 161. 25c-26b. For the sequence in G1 M1. 2, cf. v. l. 68. — a) B2. 3 सर्व- (for सर्वैर्). G1 M1. 2 उपेतांश् (for गृहीतान्). D4. 5 ये; D7. 8 G1 M च (for वै). — b) D2 -प्रतापितान्; D4. 5. 8 G1 -समन्विताः (for °न्वितान्). — c) B2 स निर्मोचयति प्रीतः.

72 = (var.) B. 13. 161. 26c-27b. For the sequence in G1 M1. 2, cf. v. l. 68. M3-5 read 72-73 after 68ab. — b) Ś2 G2 partly damaged. Ś K2. 3 D1. 8 वित्त- (for वित्तं). D7 कामं च (for कामांश्च). Dn2 om. from पुष्क up to व्याप्नो (in 75b). K1 D4-6 चिंतकानां च मानुषान् (D4. 5 °षां). — 72c is damaged in G2. — d) K1 D3-5. 7. 8 वै च (K1 वा) (for चैव). Ś2 क्षिपते; G3. 4 [क्षा]क्षीयते (for [आ]क्षिपते). K1 D4-8 नरः (for पुनः).

73 = (var.) B. 13. 161. 27c-28b. For the sequence in G1 M, cf. v. l. 68. Dn2 om. 73 (cf. v. l. 72). — a) T G1. 2. 4 M1. 2 हि; M3-5 [अ]पि (for च). K1 D4-8 पुनः (D8 om. पुनः) सेंद्रादिदेवेषु; D3 सर्वेंद्रादिषु दे°. — b) Ś2 तथैव; K1. 2 D4 तस्य वै; D1 तस्यैव (for तस्य च). — c) Ś2 damaged. K2 D1 न (for स). K1 D2-4. 6-8 व्यावृतो (D2 °ते); B Dc1 Dn1 D5 M3 व्यापृतो; M1. 2 व्याहृतो (for व्याहृते). T G2-4 स चैव वेत्ति लोकेषु. — d) Ś2 D3-5. 7. 8 S (G5 missing) मानुषाणां (for मनुष्याणां). D1 शुभाशुभैः (for °शुभे).

74 = B. 13. 161. 28c-29b. For the sequence in G1 M1. 2, cf. v. l. 68. Dn2 om. 74 (cf. v. l. 72). M3-5 om. 74ab. — a) K1 D6 ऐश्वर्यस्यैव; D3 °र्यादेष; D4. 5 °र्यांश्चैव; M1. 2 °र्यं चैव (for °र्याच्चैव). — After 74a, B2. 3 read 74d, repeating it in its proper place. Ś K2-4 B4 Dn1 D1 om. 74bc. — b) K1 D4-8 सेह; B1 Dc1 D3 च सः; B5 सम्यग् (for पुनर्). — cd) Bom. ed. महतां भूतानां (by transp.). G2 damaged from रश्च up to व्याप्नो (in 75b).

75 = (var.) B. 13. 161. 29cdef. For the sequence in G1 M1. 2, cf. v. l. 68. Dn2 om. up to व्याप्नो (cf. v. l. 72). G2 damaged up to व्याप्नो. — a) T G3. 4 बहुभ्यो (for °भिर्). — b) Ś2 damaged. G1 M1. 2. 4. 5 (sup. lin.) व्याप्नुवते (for व्याप्नोति वै). — After 75ab, the sequence in M3-5 is: 77cd, 83ab, 85c-86d, 89, 87ab, 80ab, 88, 82, 75c-77b, 85ab, 78-79, 87cd, 80c-81d, 90 followed by 82a-83b (r), 83c-84d, 85-87 (r), 88cd (r), 91 in M3. 5 only. — c) B Dc1 Dn D3 तस्य (for अस्य). Ś K2. 3 तद् (for यद्). D2 यश्च रूपश्च यद्वक्त्रं. — d) Ś K3 यदतिष्ठत; K1 D4-6 तदभिष्टु(D6 °च्यु)तं; K2 D1 यदि तिष्ठत (D1 °तः); K4 B1-3. 5 T G2-4 M3-5 तदधिष्ठितं (B1-3. 5 °त); Dn2 तदतिष्ठति (sic); D2. 7. 8 तद्धि (D7. 8 °च्च) तिष्ठति; D3 तत्तु तिष्ठते (for तदतिष्ठत). — After 75, K1 B Dc1 Dn D3. 5. 7. 8 M1. 2 ins.:

यजन्त्येनं जनास्तत्र वीरस्थान इतीश्वरम् ॥ ७६
अस्य दीप्तानि रूपाणि घोराणि च बहूनि च ।
लोके यान्यस्य कुर्वन्ति मनुष्याः प्रवदन्ति च ॥ ७७
नामधेयानि लोकेषु बहून्यत्र यथार्थवत् ।
निरुच्यन्ते महत्त्वाच्च विभुत्वात्कर्मभिस्तथा ॥ ७८
वेदे चास्य समाम्नातं शतरुद्रीयमुत्तमम् ।
नाम्ना चानन्तरुद्रेति उपस्थानं महात्मनः ॥ ७९
स कामानां प्रभुर्देवो ये दिव्या ये च मानुषाः ।
स विभुः स प्रभुर्देवो विश्वं व्याप्नुवते महत् ॥ ८०
ज्येष्ठं भूतं वदन्त्येनं ब्राह्मणा मुनयस्तथा ।
प्रथमो ह्येष देवानां मुखादस्यानलोऽभवत् ॥ ८१
सर्वथा यत्पशून्पाति तैश्च यद्रमते पुनः ।
तेषामधिपतिर्यच्च तस्मात्पशुपतिः स्मृतः ॥ ८२
नित्येन ब्रह्मचर्येण लिङ्गमस्य यदा स्थितम् ।

C. 7. 9616
B. 7. 202. 124
K. 7. 203. 124

1464* वडवामुखेति विख्यातं पिबत्तोयमयं हविः ।

[K1 D7. 8 निवसति (K1 °ते) (for [इ]ति विख्यातं). D3 वडवाश्चेति विक्षिप्तः (for the prior half). K1 D3. 7. 8 पिबंस् (for पिबत्).]

— After 75, the sequence in T G2–4, on the other hand, is 87^{ab}, 88^{cd}, 80^{ab}, 88^{ab}, 88^{cd} (r), 87^{ab} (r), 89, 76–79, 87^{cd}, 80^{c}–86^{d}, 90.

76 = (var.) B. 13. 161. 19. For the sequence in S (G5 missing), cf. v. l. 68, 75. — ^{a}) B5 एवं (for एष). B2 वा (for च). — ^{b}) Dn2 D3 रुद्रो (for देवो). T G2–4 निर्दहन्; G1 M निर्भयः (for नित्यशः). — ^{c}) Ś2 partly damaged. Ś1 K (K5 missing) D1. 5. 7. 8 T G2–4 यजंते (D5 °ति) तं; D2 यजंत्येवं; D6 जयंति ते (for यजन्त्येनं). G1 M1. 2 सदा (for जनास्). D4 जयंती तद्गतास्तत्र. — ^{d}) Ś D1 देव- (for वीर-). K1 वीरं स्थाणुं मुनीश्वरं; D7. 8 वीरस्थाणुमधीश्वरं; S (G5 missing) °स्थाननिवासिनं.

77 = (var.) B. 13. 161. 21. For the sequence in S (G5 missing), cf. v. l. 68, 75. — ^{a}) B1 तस्य (for अस्य). Ś2 अस्य रूपाणि दीप्तानि. — B4 D2 om. 77^{cd}. — ^{c}) K4 Dn2 D3. 5 पूज्यंते; G1 M रूपाणि (for कुर्वन्ति). Ś1 K2. 3 D1 स्तुवंति यानि लोकेस्य; Ś2 स्तुवंति या ****. — ^{d}) Ś2 partly damaged. T G2–4 मानुषाः (for मनुष्याः). D4–6 प्रसवंति (for प्रवदन्ति).

78 = (var.) B. 13. 161. 22. For the sequence in S (G5 missing), cf. v. l. 68, 75. — ^{a}) G1. 2 M1. 2 लोकेस्मिन् (for °षु). — ^{b}) B4 यथार्थतः (for °वत्). — ^{c}) Ś K1–3 D1. 7 निरूप्यंते; B5 निरयंतो; D4. 6. 8 निरुध्यंते (for °च्यन्ते). D4 महत्वापि (for महत्त्वाच्च). — ^{d}) Ś2 damaged. K1 प्रभुत्वात्; G1 M1. 2 बहु° (for विभु°). Ś1 K (K5 missing) D (except Dc1 Dn1) कर्मणस्; G3 कर्मतस् (for कर्मभिस्). K4 तदा (for तथा).

79 = (var.) B. 13. 161. 23. For the sequence in S (G5 missing), cf. v. l. 68, 75. — ^{a}) D4. 7 देवे; D8 दैवे (for वेदे). Ś K2–4 Dn2 D1 समाख्यातं; K1 °प्रातं (sic); D3 °व्यातं (sic) (for °म्नातं). — ^{b}) Ś K2. 3 B3. 4 Dc1 Dn D1. 3. 5. 7. 8 M4 -रुद्रियम्. T G3. 4 उच्यते (for उत्तमम्). — 79^{cd} is damaged in G2. — ^{c}) Ś K1–3 B1. 2 Dc1 Dn1 D1. 4 नाम्ना (K1 B1 D4 °म्नां) चानंतरं रुद्रम् (B1. 2 Dc1 Dn1 °द्रे); D3 नाम्ना चानंतरुद्रस्य; D7. 8 नाम्नां चानंतकरणम्. — ^{d}) K4 B Dc1 Dn D2. 5 T G2–4 ह्युपस्थानं (for उप°).

80 Cf. B. 13. 161. 24. For the sequence in S (G5 missing), cf. v. l. 68, 75. — ^{a}) D7. 8 लोकानां (for कामानां). Ś1 विभुर् (for प्रभुर्). Dn1 दिव्यो (for देवो). — ^{b}) Ś2 G2 मानवाः (for मानुषाः). — ^{c}) T G2–4 विष्णुः (for विभुः). — ^{d}) N (K5 missing) व्या (K2 प्रा) प्नोति वै (for व्याप्नुवते). K1 D3. 5–8 महान्; G1 M1. 2 जगत् (for महत्).

81 = (var.) B. 13. 161. 24^{c}–25^{b}. For the sequence in S (G5 missing), cf. v. l. 68, 75. — ^{a}) Ś2 damaged; K1 Dc1 Dn1 D2. 4–8 G1. 3. 4 ज्येष्ठ (for ज्येष्ठं). B1 [इ]मं; D2. 3 [अ]न्ये (for [ए]नं). — ^{b}) K1 तदा (for तथा). — ^{c}) G1 M1. 2 (marg. before corr.) प्रशमो; G2 अवमो (for प्रथमो). — ^{d}) Ś2 B1. 2 Dn1 [अ]निलो (for [अ]नलो). G2 अनिलस्यानि[? न]लोभवत्.

82 = (var.) B. 13. 161. 14. For the sequence in S (G5 missing), cf. v. l. 68, 75. — ^{a}) K1 D8 सर्वथा यः; B1 °थायं; B4 सर्वदा यत्; T G3. 4 M3. 5 (last two second time) सर्वान्यश्च; G2 स यदावत् (for सर्वथा यत्). K1 यांति; D5 अन्यांश् (for पाति). D4 सर्वथा यत्प्रसूतानि; D6 सर्वस्यापत्यशून्यानि. — 82^{bcd}

महयन्ति च लोकाश्च महेश्वर इति स्मृतः ॥ ८३
ऋषयश्चैव देवाश्च गन्धर्वाप्सरसस्तथा ।
लिङ्गमस्यार्चयन्ति स्म तच्चाप्यूर्ध्वं समास्थितम् ॥ ८४
पूज्यमाने ततस्तस्मिन्मोदते स महेश्वरः ।
सुखी प्रीतश्च भवति प्रहृष्टश्चैव शंकरः ॥ ८५
यदस्य बहुधा रूपं भूतभव्यभवत्स्थितम् ।
स्थावरं जङ्गमं चैव बहुरूपस्ततः स्मृतः ॥ ८६
एकाक्षो जाज्वलन्नास्ते सर्वतोऽक्षिमयोऽपि वा ।
क्रोधाद्यश्चाविशल्लोकांस्तस्माच्छर्व इति स्मृतः ॥ ८७
धूम्रं रूपं च यत्तस्य धूर्जटिस्तेन उच्यते ।

---

is damaged in G2. — ^{b}) D3 [अ]पि (for यद्). B5 तस्य यो त्रसते पुनः (sic); D4 वैश्वद्रुमते पुनः (sic). — ^{c}) T G3.4 अपि (for अधि-). K1 यज्ञस्; K2.3 B2 Dn2 D3.6 यश्च (for यच्च).

83 = (var.) B. 13. 161. 15. For the sequence in S (G5 missing), cf. v. l. 68, 75. — ^{a}) K4 D3 नित्ये (D3 °त्यं) च; Dn2 यदव्यं (sic); D2 दिव्येन; T G2–4 M3.5 (last two second time) सत्येन; Bom. ed. दिव्यं च (for नित्येन). — D4 repeats (without var.) 83^{b} after सोमार्धं च (in 95^{b}). — ^{b}) K1.4 B1.3.5 Dn2 D1–8 T G2–4 M3.5 (last two second time) यथा; G1 M3 (first time).4.5 (first time) सदा (for यदा). K1 D4.6 [उ]त्थितं (for स्थितम्). — D6 om. 83^{c}–84^{b}. G1 M1.2.4 om. (hapl.) 83^{c}–84^{d}. — ^{c}) Ś1 K3 D8 मोहयंति (for मह°). D5 लोकांश्. D7.8 तं (for च). Ś2 K1.2.4 D1 मोह(Ś2 °द)यन्सर्वलोकांश्च (K1 °कानां; D1 °काश्च); B1.3–5 Dc1 Dn D2.3 महय(B5 Dc1 Dn1 मोहय-; D8 मोहयं)त्येष लोकांश्च; B2 पराणां य स लोकानां; T G2–4 M3.5 त(T G2 स)मर्चयंति लोकाश्च. — ^{d}) Dn2 स्थितः (for स्मृतः). Ś1 K3 तेन महेश्वरः स्मृतः.

84 = (var.) B. 13. 161. 17. For the sequence in S (G5 missing), cf. v. l. 68, 75. D6 om. 84^{ab}; G1 M1.2.4 om. 84 (cf. v. l. 83). — ^{a}) Ś1 K1–3 D1–5.7.8 हि (for [ए]व). — ^{d}) Ś K2 तथा (for तच्च). K1 D8 [अ]पूर्वं; Dn2 [अ]प्यर्धं; D3.7 पूर्वं (for [अ]प्यूर्ध्वं). D2 व्यवस्थितं; D4.6–8 समाश्रिताः; D5 °श्रितं (for °स्थितम्). — After 84, T G2–4 M3–5 ins.:

1469* उर्ध्वलिङ्गस्ततश्चोक्तो भगवान्ब्राह्मणैः सदा ।
[M3–5 सह (for सदा).]

85 = (var.) B. 13. 161. 18. For the sequence in S (G5 missing), cf. v. l. 68, 75. 85^{ab} is partly damaged in G2. — ^{a}) B2 तत्र (for ततस्). T G3.4 M3.5 (last two second time) पूज्यमाने च तस्मिंश्च; G1 M (M3.5 first time) तेषु संपूज्यमानेषु. — ^{b}) Dn2 च (for स). T G3.4 M3.5 (last two second time) पूज्यते च महेश्वरः. — ^{c}) Ś K2.3 D3.6 सुख-; Dn2 स्वयं; T G2–4 M3.5 (last two second time) सुखं (for सुखी). G3.4 M1–3.5 (last two second time) प्रीतिश् (for प्रीतश्). M3 (second time) भवत (for °ति). — ^{d}) T G2–4 M3.5 (last two second time) प्रभवश् (for प्रहृष्टश्).

86 = (var.) B. 13. 161. 11^{c}–12^{b}. For the sequence in S (G5 missing), cf. v. l. 68, 75. — ^{a}) Ś K2.3 D1 यदत्र; D2 यच्चास्य (for यदस्य). — ^{b}) Dc1 -भव्यं. Ś2 K3.4 B (except B4) Dc1 D3 -भवस्थितं (Ś2 °तिं); K1 -समाहितं; D2 -भविष्यतः; D4–8 -समा(D4 °म)स्थितं (for -भवत्स्थितम्). Dn1 भूतं भव्यं भवस्थितं; Dn2 भूतं भव्यमवास्थितं; S (G5 missing) भूतं भव्यं (M4 om. भव्यं) भवत्तथा (G3 M3–5 °दा). — ^{d}) G1 M1.2 बहुरूपं (for °रूपस्). K1 D6 G3 ततः (for स्मृतः).

87 87^{ab} = (var.) B. 13. 161. 13^{ab}. For the sequence in S (G5 missing), cf. v. l 68, 75. D8 om. (hapl.) 87–88. — ^{a}) K1 Dn1 जज्वलन्; D2.4.5.7 यज्ज्व°; T G2–4 (all first time) M3.5 (both second time) विज्व° (for जाज्व°). B5 स्व[? स्वा]स्ते (for आस्ते). — ^{b}) = 91^{b}. Dn2 om. from सर्वतो up to विश्वे देवा (in 88^{c}). Ś K3 यः; K2 D1 सः; D3 च (for वा). D2 सर्वतोक्षियवोक्षते (sic); T (both second time) G1.2–4 (last three second time) M1.2.3 (first time).4.5 (first time) °क्ष इवेक्षते; T G2–4 (all first time) M3.5 (both second time) सर्वतः शोभनं विशेत् (M3.5 व्रजेत्). — D6 om. (hapl.) 87^{c}–91^{b}. — ^{c}) B1 Dc1 Dn1 D1.2 यच्च; D5 यापि (for यश्च). D3 क्रोधे ह्यास्यावि[द्वि]शल्लोका; T G2.3 क्रोधमस्याविशल्लोकास्; G1 M1.2 क्रोधाद्यच्छति यल्लोकं; G4 M3.5 (last two second time) क्रोधाद्यमा(G4 °म)विशल्लोकांस् (M3.5 °ञ्शोकांस्); M4.5 (first time) क्रोधाद्यच्छति यल्लोकं. — ^{d}) Ś K2.3 D1 T G2–4 तेन (for तस्मात्). K1.4 B1–3.5 D2–5 सर्व (for शर्व).

88 88^{ab} = (var.) B. 13. 161. 9^{ab}. For the sequence in S (G5 missing), cf. v. l. 68, 75. Dn2 om. up

विश्वे देवाश्च यत्तस्मिन्विश्वरूपस्ततः स्मृतः ॥ ८८
तिस्रो देवीर्यदा चैव भजते भुवनेश्वरः ।
द्यामपः पृथिवीं चैव त्र्यम्बकश्च ततः स्मृतः ॥ ८९
समेधयति यन्नित्यं सर्वार्थान्सर्वकर्मसु ।
शिवमिच्छन्मनुष्याणां तस्मादेष शिवः स्मृतः ॥ ९०
सहस्राक्षोऽयुताक्षो वा सर्वतोऽक्षिमयोऽपि वा ।
यच्च विश्वं महत्पाति महादेवस्ततः स्मृतः ॥ ९१
दहत्यूर्ध्वं स्थितो यच्च प्राणोत्पत्तिस्थितश्च यत् ।
स्थितलिङ्गश्च यन्नित्यं तस्मात्स्थाणुरिति स्मृतः ॥ ९२
विषमस्थः शरीरेषु समश्च प्राणिनामिह ।

C. 7. 9630
B. 7. 202. 139
K. 7. 203. 139

to विश्वे देवा; D6. 8 om. 88 (all cf. v. l. 87). K1 D7 om. (hapl.) 88. D4 om. (hapl.) 88-89. —[a]) K3. 4 B2-5 Dc1 Dn1 D3. 5 T G2-4 धूम्र- (for धूम्रं). D3 हि (for च). —[b]) Ś K2. 3 D1 [इ]त्यत; S (G5 missing) पुनर् (for तेन). K4 B Dc1 Dn1 D2. 3. 5 चोच्यते (for उ°). — 88[cd] = B. 13. 161. 12[cd]. —[c]) Ś K3 वसंत्यस्मिन्; D1 च संत्यस्मिन्; G3 (first time) M3. 5 (both second time) श्रयंत्यस्मिन् (M3. 5 °स्माद्); G1 (first time) श्रयंतेस्माद्; M1. 2 च यस्तस्मिन् (for च यत्तस्मिन्). Dn1 विश्वे देवाश्च ऋषयो; T G2 (all first time) विश्वे देवाश्रयं तस्मिन् (sic). —[d]) Ś1 K3 D3 T G2-4 (last five first time) M3. 5 (both second time) इति (for ततः). — After 88, D5 reads lines 9-10 of 1470*.

89 For the sequence in S (G5 missing), cf. v. l. 68, 75. D4. 6 om. 89 (cf. v. l. 88, 87). Dn2 reads 89 after 91. —[a]) B Dc1 Dn1 S (G5 missing) देव्यो (for देवीर्). B1-3. 5 Dc1 Dn1 T G2. 3 यदा (T G2. 3 °था) चैनं; G1 M [s]पि यच्चैनं (for यदा चैव). D3 तिस्रो देवेव भजते (sic). —[b]) B2 Dc1 Dn1 S (G5 missing) भजंते (for भजते). B Dc1 Dn1 D1 T G1. 3. 4 M भुवनेश्वरं; G2 यं महेश्वरं (for भुवनेश्वरः). —[c]) B2-5 Dc1 Dn1 S (G5 missing) द्यौर् (for द्याम्). B2-5 Dc1 D1 S (G5 missing) पृथिवी (for °वीं). —[d]) Ś2 K2 स; B1. 2. 4 Dc1 Dn1 तु (for च).

90 = (var.) B. 13. 161. 9[c]-10[b]. For the sequence in S (G5 missing), cf. v. l. 68, 75. D6 om. 90 (cf. v. l. 87). D2 om. (hapl.) 90-91. T G2-4 om. 90[ab]. —[a]) G1 M यो (for यन्). —[b]) K1 सर्वतः; D4. 8 सर्वथा; D7 सर्वार्थी (for °र्थान्). —[c]) T G2-4 कुर्वन् (for इच्छन्). —[d]) Ś K3 D4. 5. 7. 8 शिव इति; T G2-4 देवः शिवः (for एष शिवः).

91 For the sequence in S (G5 missing), cf. v. l. 68, 75. D2 om. 91 (cf. v. l. 90). D6 om. 91[ab] (cf. v. l. 87). 91[ab] = (var.) B. 161. 13[ab]. —[b]) Ś1 K3 यः (for वा). S (G5 missing) सर्वतोक्ष इवेक्षते (G3 °वेक्षये; G4 °वोच्यते). — 91[cd] = (var.) B. 13. 161. 8[cd]. —[c]) Ś2 K1. 3 D4. 5. 7. 8 यश्च; G1 M यस्माद् (for यच्च). Ś1 K1 D4-8 महान् (for महत्). K1 D4. 6 याति; D7. 8 G3 भाति (for पाति). —[d]) K1 B5 D4-8 G1 M इति (for ततः). D7 स्मृताः. — After 91, Dn2 reads 89; while D4. 6 ins. 1470*.

92 = (var.) B. 13. 161. 10[c]-11[b]. D4. 6 om. (hapl.) 92. —[a]) Ś1 K4 Dc1 Dn D3. 5 महत्पूर्वं; Ś2 K2. 3 D1 महत्यू(Ś2 °दू)र्ध्वं-; B1-3. 5 दहत्यूर्ध्व- (B5 °र्ध्वे); B4 दहत्यूर्ध्वं (for दहत्यूर्ध्वं). K1. 2 B2 Dc1 Dn D3. 5 यश्च (for यच्च). —[b]) D3 प्राणोत्पत्तिं; G2 °त्पत्तौ (for °त्पत्ति-). Dn2 G1 M -स्थितिश्च; D5 -स्थितेश्च (for -स्थितश्च). Ś1 K1. 3 Dn2 D2. 3. 5 G1 M1. 2 यः; D7. 8 सः (for यत्). T G3. 4 प्राणवत्तास्थितं च यत्. —[c]) Ś2 K1. 2 Dn1 D1. 5 M2 स्थिति-; Dn2 M1. 4 स्थितं; D7. 8 T G2-4 M3. 5 स्थिर-; G1 स्थितिं (for स्थित-). K1 G1 M1. 2. 4 -लिंगं (for -लिङ्गश्च). —[d]) G2 damaged. K1 D7. 8 च सं- (for इति). — After 92, N (K5 missing; D4. 6, after 91) ins.:

1470* सूर्याचन्द्रमसोर्लोके प्रकाशन्त्यंशवश्च ये ।
ते केशाः संज्ञितास्तस्य व्योमकेशस्ततः स्मृतः ।
कपिः श्रेष्ठ इति प्रोक्तो धर्मश्च वृष उच्यते ।
स देवदेवो भगवान्कीर्त्यते वै वृषाकपिः ।
ब्रह्माणमिन्द्रं वरुणं यमं धनदमेव च । [5]
निगृह्य हरते यस्मात्तस्माद्धर इति स्मृतः ।
निमीलिताभ्यां नेत्राभ्यां बाल्याद्देव्या महेश्वरः ।
ललाटे नेत्रमसृजत्तेन त्र्यक्षः स उच्यते ।
भूतं भव्यं भविष्यच्च सर्वं सर्वमशेषतः ।
भव एष ततो यस्माद्भूतभव्यभवोद्भवः । [10]

[B4 Dc1 Dn1 om. (hapl.) lines 1-2. — (L. 1) D2. 6 सूर्योचंद्रमसौ (for °मसोर्). Dn2 प्रकाशंते (for °शन्ति). K1 D6 [आ]शवश्च (for [अं]शवश्च). Ś K2-4 तु (for च). B3 याः (for ये). B5 D4. 7 प्रकाशंतांशवश्च ये; D1 °त्याशवश्च ये; D2 °तेशवस्तु ये; D3 °त्यस्वश्च येः; D5 °ते रुचश्च याः (for the post. half).

स वायुर्विषमस्थेषु प्राणापानशरीरिषु ॥ ९३
पूजयेद्विग्रहं यस्तु लिङ्गं वापि समर्चयेत् ।
लिङ्गं पूजयिता नित्यं महतीं श्रियमश्नुते ॥ ९४
ऊरुभ्यामर्धमाग्नेयं सोमार्धं च शिवा तनुः ।
आत्मनोऽर्धं च तस्याग्निः सोमोऽर्धं पुनरुच्यते ॥ ९५
तैजसी महती दीप्ता देवेभ्यश्च शिवा तनुः ।
भास्वती मानुषेष्वस्य तनुर्घोराग्निरुच्यते ॥ ९६
ब्रह्मचर्यं चरत्येष शिवा यास्य तनुस्तया ।

— (L. 2) K4 B1–3 D2. 3 ते (B1 ताः) केश-; B5 D5 ताः केशाः; Dn2 ताः केशं (for ते केशाः). K4 B (B4 om.) Dn2 D2. 3. 5 त्र्यक्षे (for तस्य). K1 D4. 6–8 केशाश्च संयतास्त्र्यक्षे (for the prior half). Ś1 (*sup. lin.* as above) व्यापि- (for व्योम-). Ś1 K3 इति; D4. 7. 8 च स (for ततः). — B1–3 om. lines 3–4. B4 Dn1 read lines 3–8 after 98. — (L. 3) D3 कपि- (for कपिः). — (L. 4) B4. 5 [ऽ]तो; Dc1 Dn1 स; Dn2 [ऽ]स्माद् (for वै). — B2. 3 read lines 5–6 on marg. — (L. 5) B1. 2 ब्रह्माणमिंद्रावरुणौ (for the prior half). — B2. 3 om. 7–10. — (L. 7) B4. 5 Dn1 उन्मीलिताभ्यां (for निमी°). K1 वान्यदेव्या; K3. 4 B4. 5 Dc1 Dn D2. 5. 6 बलाद्देवो (K3 °व्या); D3 वली देवो; D7. 8 अन्यदेव्या (for वाल्याद्देव्या). — (L. 8) D4. 6–8 तस्मात् (for तेन). D2 त्र्यंबक; D3 त्रिनयन (for त्र्यक्षः स). D5 तस्मात्र्यक्ष इति स्मृतः (for the post. half). — B4. 5 Dc1 Dn1 om. lines 9–10; D5 reads the same after 88. — (L. 9) D2 देहे भूतं (for भूतं भव्यं). K1. 4 B2. 3 Dn2 D2. 4–6. 8 भविष्यं (for °ष्यच्). D2 भवः; D3 भवेत्; D7. 8 शर्वः (for सर्वं). K4 Dn2 सर्वं जगदशेषतः; B1 यच्च सर्वं सशेषतः (for the post. half). — (L. 10) K3. 4 B1 Dn2 D2–4. 7. 8 भव एव; D1 भवत्येव (for भव एष). D2 तस्माद्. K1 -भवात्परः; D3 -भवोद्भिदः (for -भवोद्भवः).]

93 =(var.) B. 13. 161. 20. The portion of the text from 93^a up to the end of the adhy. is lost in Ś2 on a missing folio. —^a) G2 damaged. K1 D4. 5 विषमस्थं; D3 विषमश्च; D6 °मज- (sic); D7. 8 G3 °मस्थ- (for °मस्थं). K2 च घोरेषु (for शरी°). —^b) K1 रक्षेद्यः; B4 G3. 4 समस्थः; D4–8 समस्त-; G2 damaged (for °श्च). D2 वरः (for इह). —^c) D4 partly damaged. K1 D6. 7. 8 प्राणिनां; G3. 4 समायुर् (for स वायुर्). G1 M1. 2 स वायुः सर्वभूतेषु. —^d) K1 प्राणापानान्; K3. 4 B1–4 Dc1 D2 T G1 M1. 2 प्राणोपानः; B5 Dn D3. 6 प्राणापानः; D7. 8 G2–4 प्राणायामः (G3. 4 °म-); M3–5 प्राणपालः (for प्राणापान-). D3 शरेषु च (for -शरीरिषु).

94 =(var.) B. 13. 161. 16. Ś2 missing (cf. v. l. 93). —^b) K4 D3. 6 च (for वा). D4 समर्पयेत्; S (G5 missing) महात्मनः (for समर्चयेत्). B Dc1 Dn लिंगं चापि महात्मनः. —^c) K1 D5. 6 लिंगपूजाप्रभावेन. G2 तस्माद्भजयिता नित्यं. —^d) K1 D5. 6 मानवः; G2 damaged (for महतीं).

95 Ś2 missing (cf. v. l. 93). —^a) Ś1 K2. 3 आग्नेयी (for °यं). T G2 तनुषश्चार्धमाग्नेयं. —^b) Ś1 सोमार्धे; Dc1 M3. 4 सोमोर्धं; D2 सौम्यार्धं (for सोमार्धं). K1 om.; D4 तु (for च). — After सोमार्धं च, D4 repeats 83^b. T G2–4 सौम्यार्धं च शिवं स्मृतं. — D3. 7 om. (hapl.) 95^c–96^b. 95^cd = (var.) B. 13. 161. 5^ab. —^c) D5 आसनोर्धं; T G2. 3 ततो रूपं (for आत्मनोऽर्धं). K1 च यत्तस्य; K4 B3–5 Dc1 Dn D2. 5 तथा (Dn2 अथ) चाग्निः; D4 damaged (for च तस्याग्निः). —^d) G2 damaged. Ś1 K3 सोम *; K1 तस्यार्धे; K2 B Dc1 Dn1 D1. 5. 6. 8 सोमार्धं; Dn2 सोमोर्धे (for सोमोऽर्धं). D4 स्पर्धेषु पुनरुच्यते.

96 Ś2 missing (cf. v. l. 93). D3. 7 om. 96^ab (cf. v. l. 95). D8 repeats 96^a after 96^d. —^a) K1 D4. 5 M3–5 तेजसी; D2 तेजो वै (for तैजसी). D5 दीप्तिर्; M3. 4. 5 (*sup. lin.* as in text) प्रोक्ता (for दीप्ता). —^b) Ś1 K2. 3 सा; K4 B1–4 Dc1 Dn D1 [ऽ]स्य; M1. 2 तु (for च). M1 तनूं. B5 देवाश्चास्य शिवा तनुः; D2 दिव्या चास्य महातनुः; T G2–4 M3–5 दैवी या च (M3–5 यच्च) शिवा तनुः. —^c) K1 शाश्वती (for भास्वती). K1 Dn1 D4–8 मानुषेभ्यश्च; B5 °षेयस्य (for °षेष्वस्य). —^d) D7. 8 ननु (for तनुर्). D3 अग्निम् (for अग्निर्). M3. 5 उद्गमा; M4. 5 (*sup. lin.*) उद्भवा (for उच्यते). T तनुषोरग्निरुच्यते.

97 = (var.) B. 13. 161. 5^c–6^b. Ś2 missing (cf. v. l. 93). —^a) Dn2 ब्रह्मचर्ये (for °चर्यं). K1 Dn1 D4–6. 8 T G2–4 M3–5 [ए]षा (for [ए]ष). —^b) G1 यस्य; M3–5 यच्च (for यास्य). Ś1 K2. 3 D1 च या; D3 T G1. 2 M तथा (for तया). —^c) K1 D6 M3–5 यस्य; B2 या सा; D8 यास्यन् (for यास्य). B1. 2 Dc1 Dn1 G1 M1. 2 घोरतमा (for °तरा). T G3 अघोरस्य च घोरा याः; G2 सौम्यस्वरूपा सा मूर्तिः. —^d) K1 सुरेश्वरी; B5 महेश्वरः (for तयेश्वरः). D4 सर्वमति- तथेश्वराः; D5 सर्वलंभितयैश्वरः; D7. 8 सर्वमत्ति तथेश्वरी;

यास्य घोरतरा मूर्तिः सर्वानत्ति तयेश्वरः ॥ ९७
यन्निर्दहति यत्तीक्ष्णो यदुग्रो यत्प्रतापवान् ।
मांसशोणितमज्जादो यत्ततो रुद्र उच्यते ॥ ९८
एष देवो महादेवो योऽसौ पार्थ तवाग्रतः ।
संग्रामे शात्रवान्निघ्नंस्त्वया दृष्टः पिनाकधृक् ॥ ९९
एष वै भगवान्देवः संग्रामे याति तेऽग्रतः ।
येन दत्तानि तेऽस्त्राणि यैस्त्वया दानवा हताः ॥ १००
धन्यं यशस्यमायुष्यं पुण्यं वेदैश्च संज्ञितम् ।
देवदेवस्य ते पार्थ व्याख्यातं शतरुद्रियम् ॥ १०१
सर्वार्थसाधकं पुण्यं सर्वकिल्बिषनाशनम् ।
सर्वपापप्रशमनं सर्वदुःखभयापहम् ॥ १०२
चतुर्विधमिदं स्तोत्रं यः शृणोति नरः सदा ।
विजित्य सर्वाञ्शत्रून्स रुद्रलोके महीयते ॥ १०३
चरितं महात्मनो दिव्यं सांग्रामिकमिदं शुभम् ।

C. 7. 9642
B. 7. 202. 151
K. 7. 203. 151

T G2.3 सर्वानुचरेत्सदा ; M3.4.5 (*sup. lin.*) सर्वार्तिहतयेश्वरः ; M5 सर्वानत्यथ सेश्वरः.

98 = B. 13. 161. 7. Ś2 missing (cf. v. l. 93). — ^{a}) Ś1 K2.3 D1 निर्हरति (for निर्दहति). K1 D4.5.7.8 या ; B5 M3–5 यस् (for यत्). D2 तीक्ष्णा ; D3 तीव्रो ; D5 तीक्ष्णे (for तीक्ष्णो). — ^{b}) Dn1 य उग्रो ; D2 यदुग्रं (for यदुग्रो). D2 T यः ; G2 damaged (for यत्). G3 यदुच्छ्रायः प्रतापवान्. — ^{c}) G2 partly damaged. B5 -मज्जाय ; D1.3.8 G1 M -मज्जादौ (D3 °दि) (for °दो). K1 D4 मांसशोणितमन्मेदो. — ^{d}) K1 यत्तनो (sic) ; D4.8 यत्नतो (for यत्ततो). B5 ततो रुद्रः स उच्यते ; T G2.3 रुद्र इत्यभिधीयते. — After 98, B4 Dn1 read lines 3–8 of 1470*, while K4 ins. 1472*.

99 Ś2 missing (cf. v. l. 93). — ^{a}) D8 एवं (for एष). G1 M स एष भगवान्देवो. — G2 om. (hapl.) 99^{b}–100^{a}. — ^{b}) T G3.4 असौ (for योऽसौ). K1 D4 तवाग्रजः (for °ग्रतः). — D2 om. (hapl.) 99^{c}–100^{b}. — ^{c}) Dn2 सततं (for संग्रामे). — ^{d}) D4 पृष्टः (for दृष्टः). Ś1 K2.3 D7 T पिनाकधृत्. — After 99, Ś1 K (K5 missing) Dc1 (marg. *sec. m.*) Dn2 D1.3–8 ins. :

1471* सिन्धुराजवधार्थाय प्रतिज्ञाते त्वयानघ ।

[Dc1 Dn2 प्रतिज्ञायत् (for °ज्ञाते).]

— Dc1 (marg. *sec. m.*) Dn2 D3.5.6 (marg.) cont. : K4 ins. after 98 :

1472* कृष्णेन दर्शिते स्वप्ने यस्ते शैलेन्द्रमूर्धनि ।

[Cf. 7. 57. 34. Dc1 Dn2 D5 तु (for ते).]

100 Ś2 missing (cf. v. l. 93). D2 om. 100^{ab}; G2 om. 100^{a} (cf. v. l. 99). — ^{a}) S (G2 om. ; G5 missing) स एष (for एष वै). — ^{b}) G1.4 M सर्वलोकेश्वरः प्रभुः. — ^{c}) Ś1 K2.4 Dn2 D1.3 तेन (for येन). B1 G1 M तेन तेऽस्त्राणि दत्तानि.

101 Ś2 missing (cf. v l. 93). D5 transp. 101^{ab} and 101^{cd}. — ^{a}) Dn2 वन्यं (for धन्यं). — ^{b}) D4 देवैश् (for वेदैश्). Dn1 संमतं (for संज्ञितम्). — ^{d}) K4 शतरुद्रयं (sic).

102 Ś2 missing (cf. v. l. 93). 102^{ab} is damaged in G2. — ^{a}) B Dc1 Dn1 D3 -साधनं (for °कं). — ^{b}) G1 M -शत्रुवि- (for -किल्बिष-). — D5 reads 102^{cd} after 103. — ^{d}) Dn2 -विनाशनं (for -भयापहम्). — After 102, G1 M ins. :

1473* अश्वमेधसहस्रस्य राजसूयशतस्य च ।
इष्टस्य फलमाप्नोति दुराचारोऽपि मानवः ।
गवां कोटिशतस्यापि दानस्य फलमश्नुते ।

[(L. 3) G1 M1.2 दत्तस्य (for दानस्य).]

103 Ś2 missing (cf. v. l. 93). — ^{a}) D4.6–8 G1 इमं (for इदं). — ^{b}) G1 M सदा नरः (by transp.). B1 यः पठेन्नियतः शुचिः. — K4 D1 om. (hapl.) 103^{c}–105^{b}. — ^{c}) Ś1 K2.3 च ; D6 lacuna (for स). K1 B3 विजित्य सर्वथा शत्रून् ; B1.2.4 Dc1 °त्य शत्रून्सर्वान्स (B1 °र्वांश्च) ; B5 D3 °त्य सर्वशत्रून्स (D3 °न्वै) ; Dn1 स विजित्य रणे शत्रून् ; S (G5 missing) विजित्य शा- (G4 श)त्रवान्सर्वान् (G3 °न्भल्लान्). — After 103, D5 reads 102^{cd}.

104 Ś2 missing (cf. v. l. 93). K4 D1 om. 104 (cf. v. l. 103). — ^{a}) Hypermetric. D2 प्रोक्तं ; G4 एतं (for चरितं). Dn2 D8 महात्मनां (for °त्मनो). D5 हीदं ; T G2 M3–5 नित्यं (for दिव्यं). D4 चरंतीह महात्मानो ; D7.8 चरितं देवदेवस्य ; G3 °तं महदाश्चर्यं. — ^{b}) K1.2 Dn2 D2.6 संग्रामिकम् (for सांग्रा°). Bom. ed. स्मृतं (for शुभम्). D4.8 दिव्यं सं(D8 सां)ग्रामिकं शुभं ; D7 दिव्यं संग्रामिकमिदं शुभं (hypermetric). — 104^{cd} is partly damaged in G2. — ^{c}) K1 D4.

C. 7. 9642
B. 7. 202. 151
K. 7. 203. 151

पठन्वै शतरुद्रीयं शृण्वंश्च सततोत्थितः ॥ १०४
भक्तो विश्वेश्वरं देवं मानुषेषु तु यः सदा ।
वरान्स कामाँल्लभते प्रसन्ने त्र्यम्बके नरः ॥ १०५
गच्छ युध्यस्व कौन्तेय न तवास्ति पराजयः ।
यस्य मन्त्री च गोप्ता च पार्श्वतस्ते जनार्दनः ॥ १०६

संजय उवाच ।

एवमुक्त्वार्जुनं संख्ये पराशरसुतस्तदा ।
जगाम भरतश्रेष्ठ यथागतमरिंदम ॥ १०७

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि त्रिसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७३ ॥ ॥ समाप्तं नारायणास्त्रमोक्षपर्व ॥

॥ समाप्तं द्रोणपर्व ॥

---

7. 8 पठेद् (for पठन्). D4 -रुद्रियं (for -रुद्रीयं). —d) D4 यः शृण्वन्; D5 प्रातश्च; D6 यः शृण्वंश्च (hypermetric); D7 यः शृणुयात्; D8 शृणुयात् (for शृण्वंश्च). K1 यः शृणोति तथोत्थितः; D2 शृण्वंश्च सततं नरः; G1 M सर्वपापैः प्रमुच्यते. — After 104, D5 ins.:

1474* यः शृणोति नरो भक्त्या यश्चापि परिकीर्तयेत् ।
दिवा वा यदि वा रात्रौ ब्रह्महत्यां व्यपोहति ।

105 Ś2 missing (cf. v. l. 93). K4 D1 om. 105ab (cf. v. l. 103). —a) D6 भक्तो विश्वेश्वरे देवे. —b) B2 D3 च (for तु). —c) D2 सर्वान् (for वरान्). K4 B1. 2. 4. 5 Dc1 Dn1 कामान्स (by transp.); D3 अभीष्टाँल्. —d) K1 D3. 4. 6 प्रसन्ने त्र्यंबकेश्वरः (D6 °रे).

106 Ś2 missing (cf. v. l. 93). —b) D6 तत्र (for तव). D3 पराभवः (for °जयः). — D4 om. 106c–107b. —c) K1 पश्य (for यस्य). D6 पार्श्वस्थस् (for गोप्ता च). T G2-4 यस्य गोप्ता च मंत्री च. —d) Ś1 K2. 3 D1 पार्श्वस्थश्च; K4 Dn2 D3. 5 °स्थो हि; T G2-4 पालकस्ते (for पार्श्वतस्ते). K1 D6 (marg. sec. m.). 7. 8 पार्श्वस्थो (D6 तिष्ठते) मधुसूदनः.

107 Ś2 missing (cf. v. l. 93). D4 om. 107ab (cf. v. l. 106). D8 T G2 om. the ref. G1 M1. 2 वैशंपायन (for संजय). —a) G1 M1. 2. 4 संखे (for संख्ये). —b) D6-8 परास(D7 °सु)र- (for °शर-). S (G5 missing) प्रभुः (for तदा). —c) D4 भुवन-; G3 भारत- (for भरत-). —d) K1 D7 अरिंदमः; M3-5 उदारधीः (for अरिंदम). — Ś1 K2-4 D1-3. 6 ins. after 107 : B Dc1 Dn after the colophon :

1475* संजय उवाच ।
युद्धं कृत्वा महाघोरं पञ्चाहानि महाबलः ।
ब्राह्मणो निहतो राजन्ब्रह्मलोकमवाप्तवान् ।
अधीते यत्फलं वेदे तदस्मिन्नपि पर्वणि ।
क्षत्रियाणामभीरूणां विशुद्धं ख्याप्यते यशः ।

[Ś1 K2-4 D1 om. the ref. — (L. 1) B5 Dc1 Dn महद् (for महा-). — (L. 2) K2 D1 निहतो ब्राह्मणो राजन् (for the prior half). Dn2 D3. 6 इतो गतः (for अवाप्तवान्). — (L. 3) Ś1 K2-4 D1. 3 स्वधीते (for अ°). D2 स्वधीयीत इदं पर्व सदा पर्वणि पर्वणि. — (L. 4) D3 क्षत्रियः सन् (for °याणाम्). D3. 6 कुलीनानां (for अभीरूणां). K4 B Dc1 Dn1 D3 यु(B1 Dc1 Dn1 उ)त्तमत्र महद्यशः; Dn2 सशुभ्रं ख्यापयेद्यशः (sic); D6 सुशुभं ख्यापयेद्यशः (for the post. half).]

— B Dc1 Dn D3 cont. :

1476* य इदं पठते पर्व शृणुयाद्वापि नित्यशः ।
स मुच्यते महापापैः कृतैर्घोरैश्च कर्मभिः ।

[D3 om. line 1. — (L. 1) B1 सर्वं (for पर्व). — (L. 2) B5 पर्वभिः (for कर्मभिः).]

— B5 D3 cont. : Ś1 K2-4 Dn2 D1. 2. 6 cont. after 1475* :

1477* इदं पठेत्सर्वमहार्थसंयुतं
रणे जयं पाण्डववृष्णिसिंहयोः ।
सदा शुभं यः शृणुयात्तथा नरः
स मुच्यते पापकरोऽपि कर्मभिः ।

[(L. 1) B5 Dn2 D3. 6 पठेदिदं (D3 °मं) (by transp.). B5 Dn2 D2. 3. 6 पर्व (for सर्व-). K4 D1 -महास्त्र- (for °र्थ-). D2 -संपद्; D3. 6 -युक्तं (for -संयुतं). — (L. 2) D6 जये (for जयं). — (L. 3) Ś1 (sup. lin. as above) K3 स चाशुभं नः; D3. 6 सदाशुभन्नं (for सदा शुभं यः). K4 om. तथा. B5 Dn2 D2. 6 च तत्परः; D3 च नित्यशः (for तथा नरः). — (L. 4) D6 प्र- (for

स). K2.4 D1 पापकरैश्च ; B5 Dn2 D2.3.6 °कृतैः स्व- (for °करोऽसि).]

— Ś1 K2-4 B5 Dn2 D1-3.6 cont. : B1-4 Dc1 Dn1 cont. after 1476* :

1478* यज्ञावाप्तिर्ब्राह्मणस्येह नित्यं
युद्धे नित्यं क्षत्रियाणां जयश्च ।
शेषौ वर्णौ काममिष्टं लभेते
पुत्रान्पौत्रान्नित्यमिष्टांस्तथैव ।

[(L. 1) K2 यज्ञावाप्ति ; K4 °वाप्ती (for °वाप्तिर्). — (L. 2) B Dc1 Dn1 घोरे युद्धे ; Dn2 ख्यातिर्नित्यं ; D2 नित्यं युद्धे (by transp.) ; D3 ख्यातं नित्यं ; D6 श्रुत्वा चेद्. Dn1 D2 यशश् (for जयश्). — (L. 3) Ś1 K3 शिष्टौ (for शेषौ). D1 लभेते. B Dc1 Dn शेषा वर्णाः काममिष्टं (B5 सर्वकामं) लभं(Dn2 °भे)ते. — (L. 4) B1 कामम् (for नित्यम्). Ś1 K2.3 D1 [इ]ति (for [ए]व). Dn2 D3.6 पुत्रान्पौत्रान्नित्य(Dn2 °न्द्रव्य)मिष्टैस्तथैक्यं.]

— On the other hand, S (except M4 ; G5 missing) ins. after 107 :

1479* एतदाख्याय वै सूतो राज्ञः सर्वं तु संजयः ।
प्रयातः शिबिरायैव द्रष्टुं कर्णस्य वैशसम् ।

[(L. 2) G3.4 प्रयात ; M3.5 प्रयाति (for प्रयातः).]

Colophon : Ś2 K5 G5 missing. — *Sub-parvan* : B1 नाराणास्त्रमोक्ष. — *Day of Droṇa's Generalship* : K2 पंचमे युद्धदिवसे. — *Adhy. name.* Ś1 K (K5 missing) Dn2 D1-8 शतरुद्रीयं समाप्तं ; B S (G5 missing) शतरुद्रीयं ; B3.4 (both also) द्रोणवधः. — *Adhy. no.* (figures, words or both) : T G2.3 198 ; G1 M1.2 197 ; G4 199 ; M3-5 196.

— After the last colophon, Ś1 concludes with :

संपूर्णं द्रोणपर्व ॥ अस्यानु कर्णपर्व भविष्यति । यस्यायमाद्यः श्लोकः —

श्रीवैशंपायन उवाच ।

ततो द्रोणे हते राजन्दुर्योधनमुखा नृपाः ।
भृशमुद्विग्नमनसो द्रोणपुत्रमुपागमन् ॥

अध्यायाश्चास्मिन्पर्वणि ॥ द्रोणाभिषेकः । भगदत्तवधः । अभिमन्युवधः । अर्जुनप्रतिज्ञा । सात्यकिप्रवेशः । भीमसेनप्रवेशः । भूरिश्रवसो वधः । जयद्रथवधः । रात्रियुद्धं । घटोत्कचवधः । आचार्यधनुर्न्यासः । द्रोणवधः । शतरुद्रीयमिति ।

समाप्तं भारतं पर्व महदेतदुदाहृतम् ।
अत्र ते पृथिवीपाला: प्रायशो निधनं गताः ।
द्रोणपर्वणि ये शूरा निर्दिष्टाः पुरुषर्षभाः ॥
अत्राध्यायशतं प्रोक्तमध्यायाः सप्ततिस्तथा ।
नवश्लोकसहस्राणि नवश्लोकशतानि च ॥
श्लोका नव तथा चात्र संख्यातास्तत्त्वदर्शिना ।
पाराशर्येण मुनिना संचिन्त्य द्रोणपर्वणि ॥

इति शुभं ॥

जयो नामेतिहासोऽयं सर्ववेदोपबृंहितः ।
कार्ष्णस्तु पञ्चमो वेदो यन्महाभारतं स्मृतम् ॥
धर्मे चार्थे च कामे च मोक्षे च भरतर्षभ ।
यदिहास्ति तदन्यत्र यन्नेहास्ति न तत्क्वचित् (1.56.33)॥
वेदशैलावतीर्णेन कुतर्कतरुहारिणा ।
व्यासवाक्यजलौघेन नीरजस्का मही कृता ॥
द्वैपायनोष्ठपुटनिःसृतमप्रमेयं
पुण्यं पवित्रमथ पापहरं शिवं च ।
यो भारतं समधिगच्छति वाच्यमानं
किं तस्य पुष्करजलैरभिषेचनेन ॥

ॐ नमः कमलदलविपुलनयनाभिरामाय नारायणाय । ॐ नमः श्रीभगवत्यै श्रीसुन्दर्यै । श्रीकृष्णद्वैपायनाय नमः । गुरुभ्यो नतयो नुतयश्च ।

K1 concludes with :

समाप्तं द्रोणपर्व पुस्तकं ॥ शुभमस्तु ॥ द्रोणपर्वणः सार्धदशसाहस्राः श्लोकाः व्यासेनोक्ताः । १५००० ॥

— K3 concludes with :

समाप्तं संपूर्णं द्रोणपर्व पञ्चमो युद्धदिवसः समाप्तः । अस्यानु कर्णपर्व भविष्यति । तस्यायं प्रतिसंधिश्लोकः ।

वैशंपायनः ।

ततो द्रोणे हते राजन्दुर्योधनमुखा नृपाः ।
भृशमुद्विग्नमनसो द्रोणपुत्रमुपागमन् ॥

द्रोणपर्वण्यमी वृत्तान्ताः । द्रोणाभिषेकः । भगदत्तवधः । अभिमन्युवधः । अर्जुनप्रतिज्ञा । सुभद्रा ... तं । सात्यकिप्रवेशः । भीमसेनप्रवेशः । भूरिश्रवसो वधः । आचार्यधनुर्न्यासः । द्रोणाचार्यवधः । शतरुद्रीयमिति ॥

समाप्तं भारतं पर्व महदेतदुदाहृतम् ।
यत्र ते पृथिवीपालाः प्रायशो निधनं गताः ।
द्रोणपर्वणि ये शूरा निर्दिष्टाः पुरुषर्षभाः ॥
अध्याया ………… सप्ततिस्तथा ।
………… श्लोकाग्रमपि मे शृणु ।
नवश्लोकसहस्राणि नवश्लोकशतानि च ।
श्लोकाना …… शतसंख्या …….. ।
श्लोक ग्रंथ ॥९९०९॥

पाराशरेन मुनिना संचित्य द्रोणपर्वणि ।
जयो नामेतिहासोऽयं सर्ववेदोपबृंहितः ।
... पञ्चमो वेदो यन्महाभारतं स्मृतम् ॥
धर्मे चार्थे च कामे च मोक्षे ... तर्षभ ।
यदिहास्ति तदन्यत्र यन्नेहास्ति ... ॥
वेदशैलावतीर्णेन कुतर्कतरुहारिणा ।
व्यासवाक्यजलाद्ये ... रजस्का मही कृता ॥
द्वैपायनोष्ठ..........मप्रमेयं
पुण्यं पवित्रमथ पापहरं शिवं च ।
यो भारतं समधिगच्छति पाठ्यमानं
किं तस्य पुष्करजलैरभिषेचनेन ॥
समाप्तं द्रोणपर्वेति शुभं ।

शुभमस्तु लेखकपाठकयोः । संवत् १६९७ । वैशाखवदि १४ शुक्रदिने । श्रीरामाय नमः ॥

लिखितोऽयं पुस्तकः काश्मीर प्रह्लादराजनक गौमतब्राह्मणकृते लिखितोऽयं पुस्तकः कल्याणदासेन ।

द्रोण ...... शिवापतेः कृत्वा होमं ब्राह्मणान्भोजयित्वा वक्षे ... दक्षिण ... कृतं न लब्ध्वा मुक्ति मुक्ति लभेत ॥

— K3 concludes with :

समाप्तमिदं द्रोणपर्व । अस्यानन्तरं कर्णपर्व भविष्यति । यस्यायमाद्यः श्लोकः ।

वैशंपायन उवाच ।
ततो द्रोणे हते राजन्दुर्योधनमुखा नृपाः ।
भृशमुद्विग्नमनसो द्रोणपुत्रमुपाद्रवन् ॥

अध्यायाश्चास्मिन्पर्वणि । द्रोणाभिषेकः । भगदत्तवधः । अभिमन्युवधः । अर्जुनप्रतिज्ञा । सात्यकिप्रवेशः । भीमसेनप्रवेशः । भूरिश्रवसो वधः । जयद्रथवधः । रात्रियुद्धं । घटोत्कचवधः । आचार्यधनुर्न्यासः । द्रोणवधः । शतरुद्रीयमिति ।

समाप्तं भारतं पर्व महदेतदुदाहृतम् ।
अत्र ते पृथिवीपालाः प्रायशो निधनं गताः ।
द्रोणपर्वणि ये शूरा निर्दिष्टाः पुरुषर्षभाः ॥
अत्राध्यायशतं प्रोक्तमध्यायैः सप्तभिस्तथा ।
नवश्लोकसहस्राणि नवश्लोकशतानि च ।
श्लोका नव तथा चात्र संख्यातास्तत्त्वदर्शिना ॥
पाराशर्येण मुनिना संचिन्त्य द्रोणपर्वणि ।
जयो नामेतिहासोऽयं सर्ववेदोपबृंहितः ।
कार्ष्णस्तु पञ्चमो वेदो यन्महाभारतं स्मृतम् ॥
धर्मे चार्थे च कामे च मोक्षे च भरतर्षभ ।
यदिहास्ति तदन्यत्र यन्नेहास्ति न तत्क्वचित् ॥
वेदशैलावतीर्णेन कुतर्कतरुहारिणा ।
व्यासवाक्यजलौघेन नीरजस्का मही कृता ॥
द्वैपायनोष्ठपुटनिःसृतमप्रमेयं
पुण्यं पवित्रमथ पापहरं शिवं च ।
यो भारतं समधिगच्छति वाच्यमानं
किं तस्य पुष्करजलैरभिषेचनेन ॥
शुभमस्तु लेखकपाठकयोः ॥

— B1 concludes with :

समाप्तं चेदं द्रोणपर्वेति । अस्यानन्तरं कर्णपर्व । तस्यायमाद्यः श्लोकः ।

वैशंपायन उवाच ।
ततो द्रोणे हते राजन्दुर्योधनपुरोगमाः ।
भृशमुद्विग्नमनसो द्रोणपुत्रमुपागमन् ॥
नगेन्द्रनन्दिनीपदं सुरर्षभैः प्रपूजितं
समालिखत्सुधीमनःसुरञ्जकं द्विजात्मजः ।
प्रणम्य शाकहायनं बाणवारिदैर्मिते
नमो * * तहाब्जकं दिनं द्विजोत्तमा इदम् ॥
कालीचरणविप्रेण द्रोणपर्वाभिधः कृतिन् (sic) ।
षण्मासैर्लिखितः सौम्ये दिने रात्रिमुखेऽमुना ॥
नाटाइग्रामस्थितो विप्र इद्ररामाद्य वालकः ।
कनिष्ठद्वध(sic)शोकार्तो द्रोणपर्वालिखल्लघु ॥

— B2 concludes with :

वैशंपायन उवाच ।
ततो द्रोणे हते राजन्दुर्योधनपुरोगमाः ।
भृशमुद्विग्नमनसो द्रोणपुत्रमुपागमन् ॥

— B3 concludes with :

वैशंपायन उवाच ।
ततो द्रोणे हते राजन्दुर्योधनपुरोगमाः ।
भृशमुद्विग्नमनसो द्रोणपुत्रमुपागमन् ॥
श्री रामः । श्री हरिः ॐ ।

— B4 concludes with :

वैशंपायन उवाच ।
ततो द्रोणे हते राजन्दुर्योधनपुरोगमाः ।
भृशमुद्विग्नमनसो द्रोणपुत्रमुपागमन् ॥
सेनहट्टनिवासिनोः श्रीगंगाप्रसादशर्मणो लिपिरेषा ।

— Dc1 concludes with :

द्रोणपर्व समाप्तं ॥ अस्मिन्पर्वण्यमी वृत्तान्ताः ॥ धृतराष्ट्रचिन्ता । द्रोणाभिषेकः ॥ दुर्योधनवरप्रदानं । व्यूहरचना । भगदत्तवधः । शकटव्यूहरचनं । युधिष्ठिरशोकः । षोडशराजन्योपा-

ख्यानं। अर्जुनप्रतिज्ञा। विस्मृतपाशुपतास्त्रदानं। महादेवदर्शनं च। शतरुद्रीयं। अर्जुनप्रवेशः। सात्यकिप्रवेशः। भीमसेनप्रवेशः। भूरिश्रवाबाहुच्छेदनं। जयद्रथवधः। रात्रियुद्धं। घटोत्कचवधः। द्रोणोत्क्रमणं। महानारायणास्त्रयुद्धं। सर्वघातिमहासंवर्तकास्त्रयुद्धं। अश्वत्थामाविरतिः। व्यासदर्शनं। महादेववर्णनं। शतरुद्रियं। इति द्रोणपर्वणि वृत्तान्ताः। अतः परं कर्णपर्व भविष्यति। तस्यायमभिसंधिश्लोकः।

ततो द्रोणे हते राजन्दुर्योधनपुरोगमा इत्यादि ॥

— Dc1 adds on marg.:

आदौ द्रोणस्याभिषेकः संशप्तकवधस्ततः।
अभिमन्योर्वधो जिष्णोः प्रतिज्ञा सैन्धवं प्रति ॥ १ ॥
व्यूहस्य रचना तत्र प्रवेशः सव्यसाचिनः।
सात्यकेर्युद्धशौण्डस्य प्रवेशो मारुतेस्तथा ॥ २ ॥
जयद्रथस्य च वधः पार्थेन बहुविस्तरः।
रात्रियुद्धं च तत्रापि राक्षसालम्बुषक्षयः ॥ ३ ॥
घटोत्कचस्य च वधो मत्स्यपाञ्चालयोरपि।
आचार्यस्य च विप्रस्य द्रोणस्य निधनं तथा ॥ ४ ॥
द्रौणेर्नारायणास्त्रस्य मोक्षणं तत्प्रतिक्रिया।
आग्नेयास्त्रस्य विन्यासात्तत्प्रतीघात एव च ॥
वेदव्यासेन पार्थाय कथितं शतरुद्रियम्।
सर्वपापप्रशमनं सर्वेषामन्ततस्ततः।
अस्मिन्पर्वणि संख्यानं कथितं तत्त्वबुद्धिना ॥
अत्राध्यायशतं प्रोक्तमध्यायाः सप्ततिस्तथा।
नवश्लोकसहस्राणि तथा नवशतानि च ॥
श्लोका नव तथाशीतिः संख्यातास्तत्त्वदर्शिना।
द्रोणपर्वणि विप्रेभ्यो भोजनं परमार्चितम् ॥
शराश्च देया राजेन्द्र चापान्यसिवरास्तथा।
अश्वा रथा गजाश्चैव वासांस्याभरणानि च ॥

शुभमस्तु ॥

— Dn1 concludes with:

द्रोणपर्व समाप्तं। अस्मिन्पर्वण्यमी वृत्तान्ताः। धृतराष्ट्रचिन्ता। द्रोणाभिषेकः। दुर्योधनवरप्रदानं। व्यूहरचना। भगदत्तवधः। शकटव्यूहरचनं। युधिष्ठिरशोकः। षोडशराजन्योपाख्यानं। अभिमन्युवधः। अर्जुनप्रतिज्ञा। अर्जुनस्वप्नदर्शनं। वेदव्यासगमनं। युधिष्ठिरव्यासयोः संवादः। विस्मृतपाशुपतास्त्रदानः। महादेवदर्शनं च। शतरुद्रीयं। अर्जुनप्रवेशः। सात्यकिप्रवेशः। भीमसेनप्रवेशः। अर्जुनयुद्धं। अश्वपानं। भूरिश्रवावधः। भूरिश्रवसोत्पत्तिः। जयद्रथवधः। रात्रियुद्धं। अलम्बुसवधः। अलायुसवधः। घटोत्कचवधः। द्रोणोत्क्रमणं। महानारायणास्त्रयुद्धं। सर्वघातिमहासंवर्तकास्त्रयुद्धं। अश्वत्थामाविरतिः। व्यासदर्शनं। महादेववर्णनं। शतरुद्रियं। इति द्रोणपर्ववृत्तान्तानि।

अतः परं कर्णपर्व भविष्यति ॥ तस्यायमभिसंधिश्लोकः।

ततो द्रोणे हते राजन्दुर्योधनपुरोगा इत्यादि ॥

एवं ग्रन्थसंख्या मूल १०६०० । टीका ११६०

— Dn2 concludes with:

समाप्तमिदं द्रोणपर्व। अस्यानन्तरं कर्णपर्व भविष्यति। यस्यायमाद्यः श्लोकः।

वैशंपायन उवाच।

ततो द्रोणे हते राजन्दुर्योधनमुखा नृपाः।
भृशमुद्विग्नमनसो द्रोणपुत्रमुपाद्रवन् ॥

अथ द्रोणपर्वणि वृत्तान्ताः।

आदौ द्रोणस्याभिषेकः संशप्तकवधस्ततः।
अभिमन्योर्वधो जिष्णोः प्रतिज्ञा सैन्धवं प्रति ॥
व्यूहस्य रचना तत्र प्रवेशः सव्यसाचिनः।
सात्यकेर्युद्धशौण्डस्य प्रवेशो मारुतेस्तथा।
जयद्रथस्य च वधः पार्थेन बहुविस्तरः ॥
रात्रियुद्धं च तत्रापि राक्षसालम्बुषक्षयः।
घटोत्कचस्य च वधो मत्स्यपाञ्चालयोरपि ॥
आचार्यस्य च विप्रस्य द्रोणस्य निधनं तथा।
द्रौणेर्नारायणास्त्रस्य मोक्षणं तत्प्रतिक्रिया ॥
आग्नेयास्त्रस्य विन्यासस्तत्प्रतीघात एव च।
वेदव्यासेन पार्थाय कथितं शतरुद्रियम् ॥
अस्मिन्पर्वणि संख्यानं कथितं तत्त्वबुद्धिना।
अत्राध्यायशतं प्रोक्तमध्यायाः सप्ततिस्तथा ॥
नवश्लोकसहस्राणि तथा नवशतानि च।
श्लोका नव तथाशीतिः संख्यातास्तत्त्वदर्शिना: ॥

इति द्रोणपर्व संपूर्णं समाप्तं। लिषतं ब्राह्मणचत्रभुजवासकामाकोमिति। चैत्र सुदि ६ बुधवार संवत् १८४६।

— D1 concludes with:

समाप्तं चेदं द्रोणपर्व। अस्यानु कर्णपर्व भविष्यति। यस्यायं प्रतिसंधिश्लोकः।

ततो द्रोणो हतो राजन्दुर्योधनमुखा नृपाः।
भृशमुद्विग्नमनसो द्रोणपुत्रमुपागमन् ॥

द्रोणपर्वण्यमी वृत्तान्ताः। द्रोणाभिषेकः। भगदत्तवधः। अभिमन्युवधः। अर्जुनप्रतिज्ञा। सुभद्राश्वासनं। सात्यकिप्रवेशः। भीमसेनप्रवेशः। भूरिश्रवसो वधः। रात्रियुद्धं। घटोत्कचवधः। आचार्यधनुर्न्यासः। द्रोणवधः। शतरुद्रीयमिति।

समाप्तं भारतं पर्व महदेतदुदाहृतम्।
यत्र ते पृथिवीपालाः प्रायशो निधनं गताः।
द्रोणपर्वणि ये शूरा निर्दिष्टाः पुरुषर्षभाः ॥

अत्राध्यायशतं प्रोक्तमध्यायाः सप्ततिस्तथा ।
महर्षिणा तु निर्दिष्टाः श्लोकाग्रमपि मे शृणु ॥
नवश्लोकसहस्राणि नवश्लोकशतानि च ।
श्लोका नव तथा चात्र संख्यातास्तत्त्वदर्शिना ।
पराशर्येण मुनिना संचिन्त्य द्रोणपर्वणि ॥
जयो नामेतिहासोऽयं सर्ववेदोपबृंहितः ।
कार्ष्णस्तु पञ्चमो वेदो यन्महाभारतं स्मृतम् ॥
धर्मे चार्थे च कामे च मोक्षे च भरतर्षभ ।
यदिहास्ति तदन्यत्र यन्नेहास्ति न तत्क्वचित् ॥
वेदशैलावतीर्णेन कुतर्कतरुहारिणा
व्यासवाक्यजलौघेन नीरजस्का मही कृतौ ॥

लिपिकृतं मिश्र हरनारायण नगरभरथपुरमध्ये लिषायतं सदानंदजी आत्मपठनार्थे शुभमस्तु श्रीरस्तु कल्याणमस्तु संवत् १८२८ का शाके १६९३ का वर्षे मिति अ[आ]षाढमासे शुक्लपक्षे तिथौ ६ बुधवासरे संपूर्णं शुभमस्तु ॥ श्री श्री श्री श्री श्री श्री श्री श्री श्री ॥

— D2 concludes with :

द्रोणपर्व समाप्तं ॥ ७ ॥ श्रीः ॥ अस्यानु कर्णपर्व भविष्यति । तस्यायमाद्यः श्लोकः—ततो द्रोणेति॰ । श्रीरस्तु ॥ शुभं भवतु ॥ संवत् १७४० रुधिरोद्गारी नाम संवत्सरे आश्विन वदि पञ्चम्यां गणेशसुतसुंदरपंतदशपुत्रेण लिखितमिदं द्रोणपर्व संपूर्णं ॥ स्वार्थं परोपकारार्थं च ॥ शुभं भवतु । ग्रंथसंख्या १२५००

— D3 concludes with :

द्रोणवधः पर्वसमाप्तः १९७ ॥ अस्यानु कर्णपर्व भाविष्यति । यस्यायमादिश्लोकः ॥

वैशंपायन उवाच ।
ततो द्रोणे हते राजन्दुर्योधनपुरोगमाः ।
भृशमस्निग्धमनसो द्रोणपुत्रमुपागमन् ॥

संवत् १८५० शाके १७१५ मिति असाढ वदि ८ भौमवासरे लिखितं मिश्र राधाकृष्णगोपालगढमध्ये महाराजि श्रीरणजीतसिंघजी राज्ये शुभमस्तु ।

यादृशं पुस्तकं दृष्ट्वा तादृशं लिखितं मया ।
यदि शुद्धमशुद्धं वा मम दोषो न दीयताम् ॥

— D4 concludes with :

समाप्तमिदं द्रोणपर्व ॥

यः शृणोति नरो भक्त्त्या यश्चापि परिकीर्तयेत् ।
नाशुभं प्राप्नुयात्किंचित्सोऽमुत्रेह च मानवः ॥
दिवा वा यदि वा रात्रौ संध्ययोरुभयोरपि ।
यः शृणोति नरो भक्त्या ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥

अस्मिन् पर्वण्यमी वृत्तान्ताः । द्रोणाभिषेकः । भगदत्तवधः । अभिमन्युवधः । अर्जुनस्य रात्रौ स्वप्नं । शतरुद्रियं । अर्जुनप्रवेशः । सात्यकिप्रवेशः । भीमसेनप्रवेशः । भूरिश्रवसो वधः । जयद्रथवधः । रात्रियुद्धं । घटोत्कचवधः । आचार्यधनुर्न्यासः । द्रोणवधः । अश्वत्थाम्नोतिक्रोधः । नारायणास्त्रमुक्तिः । शतरुद्रीयं । एवं वृत्तान्ताः । शुभं भवतु ॥ छ ॥ श्रीः ॥

आदर्शदोषान्मतिविभ्रमाच्च यदत्र हीनं लिलिखे मयात्र ।
तत्सर्वमार्यैः परिशोधनीयं प्रायेण दृग्मुह्यति लेखकानां ।

— D5 concludes with :

अस्मिन्पर्वणि वृत्तान्ताः । द्रोणाभिषेकः । १ भगदत्तवधः । २ अभिमन्युवधः । ३ अर्जुनप्रतिज्ञा । ४ स्वप्नं । ५ शतरुद्रियं । ६ अर्जुनप्रवेशः । ७ सात्यकिप्रवेशः । ८ भीमप्रवेशः । ९ भूरिश्रवसो वधः । १० जयद्रथवधः । ११ रात्रियुद्धं । १२ घटोत्कचवधः । विराटद्रुपदवधः । १३ आचार्यधनुर्न्यासः । १४ द्रोणवधः । १५ नारायणास्त्रमुक्तिः । १६ शतरुद्रियं चेति । १७

अतः कर्णपर्व ।

ततो द्रोणे हते राजन्दुर्योधनमुखा नृपाः ।
भृशमुद्विग्नमनसो द्रोणपुत्रमुपाद्रवन् ॥
॥ गणेशभट पुराणीक ॥

— D6 concludes with :

समाप्तं द्रोणपर्व ॥ अस्यानु कर्णपर्व भविष्यति ॥ यस्यायं प्रतिसंधिश्लोकः ॥

वैशंपायन उवाच ।
ततो द्रोणे हते राजन्दुर्योधनमुखा नृपाः ।
भृशमुद्विग्नमनसो द्रोणपुत्रमुपागमन् ॥
यः शृणोति नरो भक्त्या यश्चापि परिकीर्तयेत् ।
नाशुभं प्राप्नुयात्किंचित्सोऽमुत्रेह च मानवः ॥
दिवा वा यदि वा रात्रौ संध्ययोरुभयोरपि ।
यः शृणोति नरो भक्त्या ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥

अस्मिन्पर्वण्यष्टादश वृत्तान्तानि (sic) । कुणकुण (sic) । द्रोणाभिषेकः । भगदत्तवधः । अभिमन्युवधः । अर्जुनप्रतिज्ञा । स्वप्नं । अर्जुनप्रवेशः । सात्यकिप्रवेशः । भीमसेनप्रवेशः । भूरिश्रवसो वधः । जयद्रथवधः । रात्रियुद्धं । घटोत्कचवधः । आचार्यधनुर्न्यासः । द्रोणवधः । अश्वत्थाम्नोतिक्रोधः । नारायणास्त्रमुक्तिः ॥ शतरुद्रियं तवेति (sic) । एवं अष्टादश वृत्तान्ताः ॥ समाप्तं चेदं द्रोणपर्व । शुभं भूयात् ॥

— D7 concludes with :

समाप्तं द्रोणपर्वणि ॥

यः शृणोति नरो भक्त्या यश्चापि परिकीर्तिता ।
नाशुभं प्राप्नुयात्किंचित्सोऽमुत्रेह च मानवः ॥ १ ॥
दिवा वा यदि वा रात्रौ संध्ययोरुभयोरपि ।

यः शृणोति नरो भक्त्या ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥ २ ॥

अस्मिन्पर्वणि वृतान्तानि । द्रोणाभिषेकः । भगदत्तवधः । अभिमन्युवधः । अर्जुनप्रतिज्ञा । स्वप्नं । शतरुद्रियं । अर्जुनप्रवेशः । सात्यकिप्रवेशः । भीमसेनप्रवेशः । भूरिश्रवसो वधः । जयद्रथवधः । रात्रियुद्धं । घटोत्कचवधः । आचार्यधनुर्न्यासः । द्रोणवधः । अश्वत्थाम्नोतिक्रोधः । नारायणास्त्रमुक्तिः ॥ शतरुद्रियं चेति ॥ द्रोणपर्वणि ग्रन्थसंख्या ॥ ९९०० लक्ष्य तं संख्या ॥ छ ॥ श्रीरस्तु ॥ कल्याणमस्तु ॥

— D8 concludes with :

द्रोणपर्व समाप्तं ॥

यः शृणोति नरो भक्त्या यश्चापि परिकीर्तयेत् ।
नाशुभं प्राप्नुयात्किंचित्सोऽमुत्रेह च मानवः ॥ १ ॥
दिवा वा यदि वा रात्रौ संध्ययोरुभयोरपि ।
यः शृणोति नरो भक्त्या ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥ २ ॥

अस्मिन्पर्वणि वृतान्तानि ॥ द्रोणाभिषेकः । भगदत्तवधः । अभिमन्युवधः । अर्जुनप्रतिज्ञा । स्वप्नम् । शतरुद्रीयं । अर्जुनप्रवेशः । सात्यकिप्रवेशः । भीमसेनप्रवेशः । भूरिश्रवसवधः । षोडशराजकुलीयं । मृत्यूत्पत्तिकथनं । जयद्रथवधः । रात्रियुद्धं । घटोत्कचवधः । आचार्यधनुर्न्यासः । द्रोणवधः । अश्वत्थाम्नोतिक्रोधः । नारायणास्त्रमुक्तिः । शतरुद्रीयं चेति । एवं विंशतिर्वृत्तान्ताः ॥

समाप्तं द्रोणपर्व ॥ लेखकपाठकयोः शुभं भूयात् ॥ शुभं भवतु ॥ कल्याणमस्तु ॥ श्रीरस्तु ॥ श्रीः ॥ श्रीः ॥

संवत् १७९२ वर्षे भाद्रपदमासे शुक्लपक्षे दशम्यां भृगुवासरे लिखितमिदं द्रोणपर्व ॥

वंशीविभूषितकरान्नवनीलदाभा-
त्पीताम्बरादरुणबिम्बफलाधरोष्ठात् ।
पूर्णेन्दुसुन्दरमुखादरविन्दनेत्रा-
त्कृष्णात्परं किमपि तत्त्वमहं न जाने ॥ १
यो गोशतं कनकशृङ्गमयं ददाति
विप्राय वेदविदुषे सबहुश्रुतोऽयम् ।
पुण्यां च भारतकथां शृणुयाच्च नित्यं
तुल्यं फलं भवति तस्य च तस्य चेति ॥ २
द्वैपायनोष्ठपुटनिःसृतमप्रमेयं
पुण्यं पवित्रमथ पापहरं शिवं च ।
यो भारतं समधिगच्छति वाच्यमानं
किं तस्य पुष्करजलम[स्ा]भिषेचनेन ॥ ३ ॥
मूकं करोति वाचालं पङ्गुं लङ्घयते गिरिम् ।
यत्कृपा तमहं वन्दे परमानन्दमाधवम् ॥ ४ ॥

श्रीः ॥ श्रीः ॥ करकृतमपराधं क्षन्तुमर्हन्ति सन्तः ॥ छ ॥ छ ॥

— T1 concludes with :

सप्तमं भारते पर्व महत्येतदुदाहृतम् ।
अध्यायानां शतं प्रोक्तमध्यायाः सप्ततिस्तथा ॥
दशश्लोकसहस्राणि नवश्लोकशतानि च ।
श्लोका नव तथैवात्र संख्यातास्तत्त्वदर्शिना ॥
ॐ ॥ नमः परमकल्याण नमस्ते विश्वमंगळे ।
वासुदेवाय शान्ताय यदूनां पतये नमः ॥
भग्नपृष्ठकटिग्रीवः स्तब्धदृष्टिरधोमुखः ।
कष्टेन लिखितं ग्रन्थं यत्नेन परिपालयेत् ॥
करकृतमपराधं क्षन्तुमर्हन्ति सन्तः ।

द्रोणपर्व समाप्तम् ॥

— T2 concludes with :

सप्तमं भारते पर्व महत्येतदुदाहृतम् ।
अध्यायानां शतं प्रोक्तमध्यायाः सप्ततिः स्मृताः ॥
दशश्लोकसहस्राणि नवश्लोकशतानि च ।
श्लोका नव तथैवात्र संख्यातास्तत्त्वदर्शिना ॥
श्रीकृष्णदेवाय नमः ॥
ॐ नमः परमकल्याण नमस्ते विश्वमंगळ ।
वासुदेवाय शान्ताय यदूनां पतये नमः ॥
श्रीवेदव्यासाय नमः ॥ श्रीवासुदेवार्पणमस्तु ॥

— G1 concludes with :

द्रोणपर्व समाप्तं । श्रीगुरुभ्यो नमः । श्रीशुभमस्तु ॥

— G2 concludes with :

नागराजमुखैर्देवैर्नमितं नागभूषणम् ।
नाथं समस्तलोकानां नागतुण्डं नमाम्यहम् ॥
इति द्रोणपर्व समाप्तम् ॥

— G3 concludes with :

समाप्तं द्रोणपर्व ॥

सप्तमं भारते पर्व महदेतदुदाहृतम् ।
अध्यायानां शतं प्रोक्तमध्यायाः सप्ततिः स्मृताः ॥
दशश्लोकसहस्राणि नवश्लोकशतानि च ।
श्लोका नव तथैवात्र संख्यातास्तत्त्वदर्शिना ॥
पाराशर्येण मुनिना संचिन्त्य द्रोणपर्वणि ॥
हरिः ॐ ॥

— G4 concludes with :

द्रोणपर्व समाप्तं ॥
करकृतमपराधं क्षन्तुमर्हन्ति सन्तः ।

कीलकवर्षे आवणि मासं २० ते दि तारीख एळिंदि मुडिंजद (विलिख्यावसितं) श्रीनिवासय्यंगारलिखितं ।

— M_1 concludes with :

द्रोणपर्व समाप्तम् । शुभमस्तु ॥

— M_2 concludes with :

द्रोणपर्व समाप्तम् । गुरुभ्यो नमः ।

१०२१ कोल्लवर्षे मेषमासं २५ तम दिने बुधवासरे अकत्तरण्डर अटि आकुंबोळ (शरीरच्छाया २३ पादप्रमाणा आसीत्तस्मिन्काले) कौण्वन्यजातिकणयाजात् उरच्चाणूरकळरिक्कल (family name) रामेण लिखितं द्रोणमूलं व्याख्यानं ग्रन्थं ।

— M_3 concludes with :

द्रोणपर्व समाप्तं ।

कायेन वाचा मनसेन्द्रियैर्वा
बुद्ध्यात्मना वानुसृतस्वभावम् ।
करोमि यद्यत्सकलं परस्मै
नारायणायेति समर्पयामि ॥

१०१६ कोल्लवर्षे धनुर्मासं १४ तम दिने रामङ्कण्डत्तकुञ्ञिकृष्णेन लिखितं द्रोणपर्व । शुभम् ॥

— M_4 concludes with :

द्रोणपर्व समाप्तं ॥

अस्मिन्नक्षरहानिर्मात्राभ्रंशोऽथ वान्यथा लिखितम् ।
मोहाज्जातं ग्रन्थे ततः क्षान्ताः शोधयन्तु विद्वांसः ॥

— M_5 concludes with :

द्रोणपर्व समाप्तम् ।

कायेन वाचा मनसेन्द्रियैर्वा
बुद्ध्यात्मना वानुसृतस्वभावम् ।
करोमि यद्यत्सकलं परस्मै
नारायणायेति समर्पयामि ॥

व्यासायाप्रतिमेतिहासरचनोल्लासाय दुर्वासिनां
त्रासायासकराय सत्सुकृतविश्वासाय दोषद्विषे ।
भासा यामुनरम्यतोयसदृशा या सायमासेविने
दासायाभयदायि मध्वगुरुहृद्वासाय तुभ्यं नमः ॥
व्यासाय भयनाशाय श्रीशाय गुणराशये ।
हृद्याय शुद्धविद्याय मध्वाय च नमो नमः ॥
कृष्णः पूतनिकारिरस्तशकटो वातान्तकः पादप-
च्छेत्ता वत्सबकाभिजिद्धृतगिरिर्गोपीष्टदोऽरिष्टहृत् ।
केशिघ्नो हतमल्लकं स यवनक्ष्माजादिरात्ताबला-
साहस्रोऽर्जुनसारथिः कुरुबलं हत्वा ररक्ष क्षितिम् ॥
कौसल्यासुत ताटकामत मखत्रातर्मुनिस्त्रीहित-
च्छिन्नेष्वासनजानकीवृत वनावासिन्खराद्यन्तक ।
मारीचघ्न हनूमदिष्ट रविजार्तिच्छेद बद्धाम्बुधे
सेनाभ्रातृसमेत रावणरिपो सीतेष्ट रामाव माम् ॥

अनेन द्रोणपर्वलेखनेन श्रीमन्मध्वान्तर्गतश्रीपूर्णत्रयीशात्मक-श्रीगोपालकृष्णमूर्तिः प्रीयतां । श्रीगोपालकृष्णार्पणमस्तु । अयं ग्रन्थः मळञ्चेरि (family name) नामकस्य वर्तते ॥

APPENDIX I

This Appendix comprises a series of additional passages found in different MSS. which were either too long to be included in the foregoing footnotes to the constituted text, or not sufficiently connected with the main thread of the narration, or were otherwise deemed not important enough for being included in the main critical apparatus.

The variants cited below these Appendix passages are of the same order as those cited below the additional (star) passages in the footnotes to the constituted text, so that, in both of them, corrupt readings, discrepant readings of single MSS. and minor variants are generally ignored, and obvious scribal errors silently corrected. Furthermore, the variants of the short prose formulaic references (such as संजय उवाच) have been uniformly ignored here.

1

After 7. 4. 1, $D_{4.7.8}$ ins. :

रहितं धिष्ण्यमालोक्य समुत्सार्य च रक्षिणः ।
पितेव पुत्रं गाङ्गेयः परिष्वज्यैकबाहुना ।
एह्येहि भो स्पर्धसे त्वं मया सार्धं हि सूतज ।
यदि मां नाधिगच्छेथा न ते श्रेयो भवेद्ध्रुवम् ।
कौन्तेयस्त्वं न राधेयो न तवाधिरथः पिता । [5]
सूर्यतस्त्वं महाबाहो विदितो नारदान्मम ।
कृष्णद्वैपायनाच्चैव केशवाच्च न संशयः ।
मानहा भव शत्रूणां मित्राणां शोकहा भव ।
कृष्णद्वैपायनश्चैव तेजसा च न संशयः ।
न च द्वेषोऽस्ति मे कर्ण त्वयि सत्यं ब्रवीमि ते । [10]
तेजोवधनिमित्तं तु परुषं चाहमब्रुवम् ।
अकस्मात्पाण्डवान्हि त्वं द्विषसीति मतिर्मम ।
तेनासि बहुशो रूक्षं श्रावितः कुरुसंसदि ।
हन्तासि समरे वीराञ्शत्रुपक्षक्षयंकर ।
ब्रह्मण्यता च शौर्यं च दाने वा परमो निधिः । [15]
कुलभेदभयाच्चाहं सदा परुषमब्रुवम् ।
इष्वस्त्रे वीर संधाने लाघवेऽस्त्रबलेऽपि च ।
सदृशः फल्गुनस्यापि कृष्णस्य च समो बले ।

2

$D_{4.7.8}$ ins. after 7. 4. 7 : Dn_{1} after the second occurrence of it :

ब्रह्मण्यः सत्यवादी च तेजसार्को न संशयः ।
देवगर्भोऽजितः संख्ये मनुष्येभ्योऽधिको युधि ।
व्यपनीतोऽद्य मे मन्युर्यस्त्वां प्रति पुरा कृतः ।
दैवं पुरुषकारेण न शक्यमतिवर्तितुम् ।
सौदर्याः पाण्डवा वीर भ्रातरस्तेऽरिसूदन । [5]
गच्छैकत्वं महाबाहो मम चेदिच्छसि प्रियम् ।
मया भवतु निर्वृत्तं वैरमादित्यनन्दन ।
पृथिव्यां सर्वराजानो भवन्त्वद्य निरामयाः ।

कर्ण उवाच ।

जानाम्येतन्महाबाहो कौन्तेयोऽस्मि न सूतजः ।
परित्यक्तस्त्वहं कुन्त्या सूतेन च विवर्धितः । [10]
भुक्त्वा दुर्योधनैश्वर्यं न मिथ्या कर्तुमुत्सहे ।
वसु चैव शरीरं च पुत्रदारांस्तथा यशः ।
सर्वं दुर्योधनस्यार्थे त्यक्तं मे भूरिदक्षिण ।
नेष्यति व्याधिमरणं क्षत्रियस्येति कौरव ।
कोपिताः पाण्डवा नित्यं मयाश्रित्य सुयोधनम् । [15]
अपरावर्तिनो येऽर्थास्ते न शक्या निवर्तितुम् ।
दैवं पुरुषकारेण को निवर्तितुमुत्सहेत् ।
पृथिवीक्षयं शंसन्ति निमित्तानीह भारत ।
भवद्भिर्हि पुरा दृष्टा कथितानि च संसदि ।
अजेयाः पुरुषैरन्यैरिति तांश्चोत्सहामहे । [20]
अनुजानीहि मां तात युद्धाय प्रीतिमानसम् ।
अनुज्ञातस्त्वया वीर युध्येयमिति मे मतिः ।
दुरुक्तानि च वाक्यानि संरम्भाच्चापलादपि ।
यन्मया ते कृतं किंचित्त्यज तद्भरतर्षभ ।

3

After 7. 9. 69, S ins. :

पितुर्यमाहुः पितरं वासुदेवं द्विजातयः ।

1

(L. 1) D_{7} धिष्ण्याम् ; D_{8} धिष्णम् (for धिष्ण्यम्). — (L. 3) D_{7} स्पर्शसे (for स्पर्धसे). — (L. 4) D_{7} नातः (for न ते). D_{8} इति (for ध्रुवम्). — D_{8} om. (hapl.) lines 8–9 ; D_{7} reads the same twice. — (L. 11) D_{8} पुरुषं (for प°). D_{7} त्वा ; D_{8} तु (for च). D_{7} अब्रवं. — (L 12) D_{8} तव (for मम). — (L. 13) D_{4} lacuna for श्रावितः. — (L. 14) D_{8} °क्षयंकरं (for °कर). — Line 16 is partly damaged in D_{4}. — (L. 18) MSS फाल्गुनस्य.

2

(L. 3) D_{4} यत् (for यम्). — (L. 4) $D_{4.7}$ अनिवर्तितुं (for अति°). — (L. 5) Dn_{1} सोदर्याः (for सौ°). — (L. 6) Dn_{1} एकैकत्वं (for गच्छै°). — (L. 9) Dn_{1} संशयः (for सूतजः). — (L. 12) Dn_{1} वसुनेव (for वसु चैव). Dn_{1} त्वथो (for तथा). — (L. 13) D_{8} [ऽ]त्ययं (for त्यक्तं). — (L 17) Dn_{1} D_{7} उत्सहेत (hypermetric) (for उत्सहेत्). — (L. 18) $D_{4.7.8}$ पृथिवीक्षयशंसीनि (for the prior half). — (L. 19) D_{7} om. हि. — (L. 20) $D_{7.8}$ अजेया (for °याः).

स एष नियतः कृष्ण आपदर्थं धनंजये ।
संनह्यते यदानर्थे धार्तराष्ट्रस्य संजय ।
स्थातारं नाधिगच्छामि प्रत्यमित्रं महौजसम् ।
संकर्षणगदौ चोभौ प्रद्युम्नोऽथ विडूरकः । [5]
आशावहश्च साम्बश्च वृष्णिवीराः प्रहारिणः ।
एते वै विहितास्तत्र पाण्डवार्थे जिगीषवः ।
केशवो यत्र तत्रैते यत्रैते तत्र केशवः ।
अर्जुनः केशवस्यात्मा कृष्णश्चात्मा किरीटिनः ।
अर्जुने तु जयो नित्यं कृष्णे कीर्तिश्च शाश्वती । [10]
प्राधान्यादपि भूयांसो अमेयाः केशवे गुणाः ।
मोहात्तु वशिनं कृष्णं न सर्वो वेत्ति माधवम् ।
मोहितो देवपाशेन मृत्युपाशपुरस्कृतः ।
न वेद कृष्णं दाशार्हमर्जुनं जयतां वरम् ।
आदिदेवौ महात्मानौ नरनारायणावुभौ । [15]
मनसापि हि दुर्धर्षौ सेनामेतां तरस्विनौ ।
नाशयेतामिहेच्छन्तौ मानुषत्वात्तु नेच्छतः ।
युगस्येव विपर्यासो भूतानामिव मोहनम् ।
इति मां प्रतिभात्येतद्भीष्मद्रोणनिपातनम् ।
लोकस्य स्थविरौ वीरौ मन्त्रज्ञौ मन्त्रधारिणौ । [20]
भीष्मद्रोणौ हतौ युद्धे मनुष्यान्मोहयिष्यतः ।
यां तां श्रियमसूयामि पुरा दृष्ट्वा युधिष्ठिरे ।
अद्य तामनुजानामि भीष्मद्रोणौ यदा हतौ ।
अथ वा मत्कृते प्राप्तः कुरूणामेष संक्षयः ।
पक्वानां हि वधे सूत वज्रायन्ते तृणान्यपि । [25]

4

After 7. 15. 18, S ins. :

भारद्वाजममर्षश्च विक्रमश्च समाविशत् ।
समुद्धृत्य निषङ्गाच्च धनुर्ज्यामवमृज्य च ।
महाशरधनुष्पाणिर्यन्तारमिदमब्रवीत् ।
सारथे याहि यत्रैष पाण्डरेण विराजता ।
ध्रियमाणेन छत्रेण राजा तिष्ठति धर्मराट् । [5]
तदेतद्दीर्यते सैन्यं धार्तराष्ट्रमनेकधा ।
एतत्संस्तम्भयिष्यामि प्रतिवार्य युधिष्ठिरम् ।
न हि मामभिवर्षन्तं संयुगे तात पाण्डवाः ।
मात्स्यपाञ्चालराजानः सर्वे च सहसोमकाः ।
अर्जुनो मत्प्रसादाद्धि महास्त्राणि समाप्तवान् । [10]
न मामुत्सहते तात न भीमो न च सात्यकिः ।
मत्प्रसादाद्धि बीभत्सुः परमेष्वासतां गतः ।
ममैवास्त्रं विजानाति धृष्टद्युम्नोऽपि पार्षतः ।

— (L. 21) D_{n1} तांस् (for मां). D_{n1} -भानसान् (for -मानसम्). —(L. 24) D_4 मम * (for मया ते).

3

Line 1 = (var.) 7. 10. 32^{ab}. — (L. 2) G_1 $M_{1.2.4.5}$ निहितः ($M_{1.2}$ °तं); G_5 नियतं ; M_3 निहतः (for नियतः). — (L. 3) = (var.) 7. 10. 33^{ab}. — (L. 4) T G_{2-5} प्रत्यनीकाम($G_{3.4}$ °के म- ; G_5 °ते म)हौजसि (for the post. half). — (L. 5) G_{3-5} विडूरथः (for °रकः). — (L. 6) G_1 $M_{1.2}$ आगावर्हश् ; $G_{3.4}$ अंशावहश् ; G_5 अशाप्लवश् ; M_{3-5} आगावहश् (for आशा°). — (L. 7) T G_{2-4} सहितास् (for विहि°). G_2 प्रहारिणः ; G_{3-5} जिगीर्षवः (for °षवः). — Lines 9–15 = (var.) 7. 10. 38^a–41^b. — (L. 9) T G_2 कृष्णस्त्वात्मा (for °श्चात्मा). — (L. 10) G_5 च (for तु). G_1 $M_{1.2}$ नित्यः ; M_4 नित्य- (for नित्यं). — (L. 11) M_4 (*inf. lin.* as above) एव (for अपि). — (L. 12) G_1 M वेद (for वेत्ति). G_4 मानवः (for माधवम्). — (L. 13) M_4 दैव- (for देव-). — (L. 14) G_1 M अर्जुनं नेह पांडवं (for the post. half). — Lines 16–19 = (var.) 7. 10. 42–43. — (L. 16) $G_{3.4}$ च (for हि). G_5 एनां (for एतां). G_1 M यशस्विनौ (for तर°). — (L. 17) G_1 M च (for तु). — (L. 18) G_5 विपर्यासौ (for °र्यासो). — (L. 19) G_1 M मे (for मां). T G_{2-5} -निपातनात् (for °तनम्). — Lines 20–25 = (var.) 7 10. 45–47. — (L. 21) $G_{3.4}$ मानुष्यान् (for मनुष्यान्). M_1 मोहयिष्यतं (for °तः). — (L. 22) M_3 यं (for यां). $G_{1.5}$ $M_{1.2.4.5}$ द्यूताद् ; M_3 हतौ (for दृष्ट्वा). — (L. 23) $M_{1.2}$ माम् (for ताम्). T G_2 यथा (for यदा). — (L. 24) $M_{1.2}$ संक्षयं (for °यः). — (L. 25) G_5 पार्थानां (for पक्वानां). M_1 om. हि.

4

(L. 1) G_1 M ह्यमर्षश् (for अम°). — (L. 3) T G_2 महाशरं (for °शर-). — (L. 5) T_2 $M_{1.2.4}$ ध्रीयमाणेन (for ध्रि°). — (L. 8) T_1 G_3 -वर्षंति ; T_2 G_2 -वर्तंति (for -वर्षन्तं). G_1 M न हि मा धर्षयिष्यंति (for the prior half). — (L. 9) M_{3-5} मत्स्य- (for मात्स्य-).

नायं संरक्षितुं कालः प्राणांस्तात जयैषिणा ।
याहि स्वर्गं पुरस्कृत्य यशसे च जयाय च । [15]

संजय उवाच ।

एवं संचोदितो यन्ता द्रोणमभ्यवहत्ततः ।
तदाश्वहृदयेनाश्वानभिमन्त्र्याशु हर्षयन् ।
रथेन सवरूथेन भास्वरेण विराजता ।
तं करूशाश्च मत्स्याश्च चेदयश्च ससात्वताः ।
पाण्डवाश्च सपाञ्चालाः सहिताः पर्यवारयन् । [20]

5

After 7. 22. 63, N ($Ś_2$ missing) T G_3 ins. :

संजय उवाच ।

अतीव शुशुभे तस्य ध्वजः कृष्णाजिनोत्तरः ।
कमण्डलुर्महाराज जातरूपमयः शुभः ।
ध्वजं तु भीमसेनस्य वैडूर्यमणिलोचनम् ।
भ्राजमानं महासिंहं राजतं दृष्टवानहम् ।
ध्वजं तु कुरुराजस्य पाण्डवस्य महौजसः । [5]
दृष्टवानस्मि सौवर्णं सोमं ग्रहगणान्वितम् ।
मृदङ्गौ चात्र विपुलौ दिव्यौ नन्दोपनन्दकौ ।
यन्त्रेणाहन्यमानौ च सुस्वनौ हर्षवर्धनौ ।
शरभं पृष्ठसौवर्णं नकुलस्य महाध्वजम् ।
अपश्याम रथेऽत्युग्रं भीषयानमवस्थितम् । [10]
हंसस्तु राजतः श्रीमान्ध्वजो घण्टापताकवान् ।
सहदेवस्य दुर्धर्षो द्विषतां शोकवर्धनः ।
पञ्चानां द्रौपदेयानां प्रतिमारथभूषणम् ।
धर्ममारुतशक्राणामश्विनोश्च महात्मनोः ।
अभिमन्योः कुमारस्य शार्ङ्गपक्षी हिरण्मयः । [15]
रथे ध्वजवरो जैत्रस्तप्तचामीकरोज्ज्वलः ।

M_3 -राजानौ (for °नः). — G_4 om. lines 11–12. — (L. 13) G_2 तमेवास्त्रं स जानाति (for the prior half). M_4 हि (for ऽपि). — (L. 14) M_{3-5} जयैषिणां. — (L. 15) G_5 सह- (for याहि). — After line 15, G_2 ins. an addl. colophon [Adhy. No. 15]. — (L. 17) G_1 M अभि- (for आशु). — (L. 18) G_5 विराजिताः (for °जता). — (L. 19) G_{2-4} मात्स्याश्च (for म°). $G_{1.5}$ M सस(G_5 M_4 °सा)त्यकाः ; G_2 ससोमकाः (for ससात्वताः). — ((L. 20) G_5 प्रत्यवारयन् (for पर्य°).

5

MSS. om. the reference. — (L. I) $Ś_1$ K (except K_3) $D_{1.4.5.7.8}$ ह्यस्य ; D_6 G_3 यस्य (for तस्य). T G_3 ध्वजः कृष्णाजिनोत्तमः (for the post. half). — (L. 2) $Ś_1$ corrupt. — D_2 om. lines 3–4. — (L. 3) Dn_2 तद् (for तु). $D_{1.5}$ वैडुर्य-. K_4 B T G_3 वैदू- (K_4 G_3 °डू)र्यमणिरो(B_{3-5} °लो)चनं ; Dn_2 $D_{3.6}$ विद्युत्कमललो° (for the post. half). — (L. 4) Dc_1 Dn_1 यथा (for महा-). $K_{4.5}$ B_4 राजंतं. B_1 (marg.) Dn_1 पृ(Dn_1 दृ)ष्टवाहनं (for दृष्टवानहम्). — (L. 5) $Ś_1$ कुरुराजेंद्र. K (except K_5) D_1 T G_3 महात्मनः (for महौजसः). — (L. 6) $Ś_1$ K (except K_5) $D_{1.4}$ om. (hapl.) from सोमं up to सौवर्णं (in line 9). Dc_1 D_6 सोम- (for सोमं). B_5 -समन्वितं (for -गणा°). Dn_1 नकुलस्य महाध्वजं (= post. half of line 9) (for the post. half). — (L. 7) K_5 G_3 चित्र- (for चात्र). $D_{5.7.8}$ T G_3 विमलौ (for विपुलौ). Cv विष्वग्लोहितचर्माणौ (for the prior half); post. half as above. — (L. 8) Dc_1 Dn_1 $D_{3.7.8}$ T G_3 हन्यमानौ ; Cd [आ]हन्य° (as above). K_5 B_{3-5} $D_{2.5}$ सुस्वरौ (B_4 °रं); Dn_2 D_6 सस्वनौ. — (L. 9) Dn_2 $D_{3.7.8}$ सरभं ; D_6 शरभी- (for शरभं). T G_3 मृष्ट- (for पृष्ठ-). $D_{2.5}$ महाध्वजे (for °ध्वजम्). — (L. 10) D_6 अपश्यत ; K_{1-3} $D_{3.4.7.8}$ T G_3 रणे ; D_1 रथं (for रथे). $Ś_1$ Dn_2 $D_{3.5.6}$ व्यग्रं ; K (except K_5) D_1 T व्याघ्रं ; B_1 तूग्रं ; D_4 [ऽ]त्यर्थं (for ऽत्युग्रं). K_{1-3} $B_{1.2}$ $D_{1.2.6}$ भीषयाणम् ; D_4 भीष्मं यानम् ; D_5 भीषमानम् ; T भीमयानम् (for भीषया°). $Ś_1$ $K_{1.2}$ $D_{1.5.7.8}$ इव (for अव-). G_3 corrupt. — (L. 11) B_4 Dc_1 $D_{1.2.7.8}$ ध्वजे ; D_4 T G_3 ध्वज- (for ध्वजो). $Ś_1$ दृष्टः ; B_3 (marg. as above) दंड- (for घण्टा-). K_{1-3} ध्वजो दृष्टः प्रतापवान् (for the post. half). — (L. 12) B_5 महादेवस्य (for सह°). — (L. 13) K_5 पांचालानां (hypermetric); D_5 पांचाल- (for पञ्चानां). K_5 B Dc_1 Dn_1 D_6 -ध्वज- (for -रथ-). $Ś_1$ D_6 G_3 -भूषणः ; $K_{1-3.5}$ Dn_2 $D_{1-5.7.8}$ T -भूषणाः (for °णम्). — (L. 14) $D_{2.7.8}$ महात्मनां (D_2 °नः); D_4 °रथाः (for °त्मनोः). — (L. 15) $Ś_1$ $K_{1.3}$ $B_{2.4.5}$ D_3 Cd शार्ङ्गः पक्षी. — Dc_1 reads lines 16–29 on marg. — (L. 16) D_7 रथ- (for रथे). K_5 B_4 ध्वजरथो (B_4 °रवो) (for °वरो). B Dc_1 D_2 राजंस् (for जैत्रस्). Dn_1 रथध्वजवरे जैत्र (for the prior half). K (except K_5) D_1 -चामीकरप्रभः (for °करोज्ज्वलः). T G_3 रथोद्धतरजोलोलजै(G_3 °चै)त्रचामीकरोल्बणः. — $Ś_1$ $K_{1.3.4}$ B D_1 om. lines 17–28. — (L. 17) T G_3 रथे (for ध्वजे).

घटोत्कचस्य राजेन्द्र ध्वजे गृध्रो व्यरोचत ।
अश्वाश्च कामगास्तस्य रावणस्य यथा पुरा ।
माहेन्द्रं च धनुर्दिव्यं धर्मराजे युधिष्ठिरे ।
वायव्यं भीमसेनस्य धनुर्दिव्यमभून्नृप । [20]
त्रैलोक्यरक्षणार्थाय ब्रह्मणा सृष्टमायुधम् ।
तद्दिव्यमजरं चैव फल्गुनार्थाय वै धनुः ।
वैष्णवं नकुलायाथ सहदेवाय चाश्विजम् ।
घटोत्कचाय पौलस्त्यं धनुर्दिव्यं भयानकम् ।
रौद्रमाग्नेयकौवेरं याम्यं गिरिशमेव च । [25]
पञ्चानां द्रौपदेयानां धनूरत्नानि भारत ।
रौद्रं धनुर्वरं श्रेष्ठं यं लेभे रोहिणीसुतः ।
तं तुष्टः प्रददौ रामः सौभद्राय महात्मने ।
एते चान्ये च बहवो ध्वजा हेमविभूषणाः ।
ददृशुस्तत्र शूराणां द्विषतां शोकवर्धनाः । [30]
तदभूद्ध्वजसंबाधमकापुरुषसेवितम् ।
द्रोणानीकं महाराज पटे चित्रमिवार्पितम् ।
शुश्रुवुर्नामगोत्राणि वीराणां संयुगे तदा ।
द्रोणमाद्रवतां राजन्स्वयंवर इवाहवे ।

Colophon.

6

After 7. 40. 5, K_2 (marg.) ins. :

पुनः कर्ण[र्णः] प्रविव्याध शरैराशीविषोपमैः ।
विव्याध दशभिः शूरो अभिमन्युं महाबलम् ।
अप्राप्तानेव तान्सर्वांश्चिच्छेद लघुहस्तवत् ।
स्यन्धनुश्छित्त्वा (submetric) राधेयस्य महाबलः ।
हयांश्च जघ्ने त्वरितो ध्वजं सारथिना सह । [5]
राधेयं विरथं कृत्वा सौभद्रो वाक्यमब्रवीत् ।
मया जितोऽसि राधेय विरथोऽसि महामते ।
अन्यं रथं समारुह्य युध्यस्व च महाबलः ।
भृत्योऽसि सूतपुत्रोऽसि बैडालव्रतिकः सदा ।
पाण्डवैः सह पैशुन्यं नित्य त्वं कृतवानसि । [10]

D_4 G_3 विरोचत (for व्यरो°). — (L. 18) K_5 D_2 तु (for च). T_1 G_3 रोमशास् (for कामगास). K_2 वरुणस्य (for रावणस्य). $K_{2.5}$ $D_{2.5}$ transp. यथा and पुरा. — (L. 19) K_5 $D_{4.5}$ महेंद्रं ; D_3 माहेंद्रश्. Dn_2 $D_{4.7.8}$ हि ; T G_3 तु (for च). — (L. 20) Dn_2 $D_{4.7.8}$ महात्मनः ; T G_3 अभून्महत् (for °न्नृप). — (L. 21) K_5 [उ]त्सृष्टम् (for सृष्टम्). T G_3 अद्भुतं (for आयुधम्). — (L. 22) K_5 दिव्यमजगरं चैव (sic); T G_3 यद्दिव्यमक्षय्यं चैव (for the prior half). MSS. फाल्गुनार्थाय. Dn_2 $D_{4.7.8}$ T G_3 गांडीवं फा(T G_3 फ)ल्गुनाय (Dn_2 T G_3 °नस्य) च (for the post. half). — (L. 23) K_5 D_6 नकुलार्थाय ; T G_3 °लस्याथ (for °लायाथ). K_5 Dn_2 $D_{2.5}$ चाश्विनं. T G_3 सहदेवस्य चाश्विनं (for the post. half). — (L. 24) T G_3 घटोत्कचस्य. — (L. 25) K_2 Dn_2 $D_{2.3.5}$ -कौबेर्यं (for -कौवेरं). K_5 रौद्रमाग्नेयकौरव्यं (sic); T G_3 रौद्रं कौबेरमाग्नेयं (for the prior half). D_{6-8} T G_3 याम्यांगिर(D_8 °रि)शमेव च (for the post. half). — (L. 26) K_5 पांचाल- (for पञ्चानां). K_2 Dn_1 $D_{5.6}$ धनु- (K_2 D_6 °नुः) (for धनू-). D_6 एतानि (for -रत्नानि). Dn_2 D_8 T G_3 धनू(D_8 G_3 °नु)रत्नं बृ(T G_3 म)हत्तरं ; D_4 धनुर्दिव्यं महत्तरं ; D_7 corrupt (for the post. half). — (L. 27) K_2 D_4 G_3 धनुर्धर- (for °वरं). Dn_1 लेभे (for श्रेष्ठं). $K_{2.5}$ Dc_1 $D_{2.3.5}$ लेभे यं (Dc_1 $D_{2.5}$ यद्) (by transp.); Dn_1 श्रेष्ठं यद् ; T G_3 यल्लेभे. — (L. 28) K_5 Dc_1 Dn_1 $D_{2.5}$ G_3 तत्तुष्टः ; T संतुष्टः. — (L. 29) K_2 B Dc_1 Dn_1 $D_{1.6}$ -विभूषिताः ; K_4 °षणं (for °षणाः). $Ś_1$ रथा ध्वजविभूषणाः (for the post. half). T G_3 एतांश्चान्यांश्च सुबहून्ध्वजांश्चापांश्च तोषितान्. — (L. 30) B Dc_1 $D_{1.6}$ तत्रा(B_1 तदा- ; B_3 यत्रा)दृश्यंत शूराणां (for the prior half). $K_{1.3.4}$ T G_3 शोकवर्धनः (T G_3 °नान्). — (L. 31) K_4 D_1 उदभूद् ; Dn_1 तद्भुत- (for तदभूद्). Dn_2 $D_{3.6}$ T G_3 तदद्भुतमसंबाधम् (T_1 °बद्धं ; T_2 G_3 °बंधं) (for the prior half). D_4 -सेवनं (for -सेवितम्). B Dc_1 $D_{7.8}$ T G_3 महापुरुषसेवितं ; Dn_1 वीराणामभिसे° (for the post. half). — (L. 32) D_7 पाट- ; D_8 पार- (for पटे). — (L. 33) K_5 Dn_1 D_5 अश्रु(Dn_1 °श्रु)वन् ; T G_3 श्रूयंते (for शुश्रुवुर्). T G_3 शूराणां (for वीराणां). K_5 D_5 तथा ; T G_3 सतां (for तदा). — (L. 34) B_4 आह्वरतां ; D_4 आव्रजतां (for आद्रवतां). Dn_2 $D_{3.6}$ स्वयंवरम्. D_3 इह (for इव). T G_3 आबभौ (for आहवे).

Colophon : — *Sub-parvan :* Omitting sub-parvan name, $K_{1.2}$ mention only द्वितीयदिवसे ; K_3 D_1 द्वितीययु(D_1 °ये यु)द्धदिवसे. — *Adhy. name :* K_5 Dn_1 $D_{2.5}$ रथध्वजविभागवर्णनं ; Dn_2 D_6 सेनावर्णनं (Dn_2 °नः); D_3 सेनाबलवर्णनं ; D_4 ध्वजवर्णनं ; T G_3 अश्ववर्णनं. — *Adhy. no. :* $K_{2.3}$ Dn_1 $D_{2.8}$ T G_3 22 (as in text). — *Śloka no. :* Dn_1 97.

सभां नीत्वा च पाञ्चाली विवस्त्रा कारिता त्वया ।
तत्तद्रूपान्यनेकानि वासांसि सुबहूनि च ।
दृष्टानि तत्र युष्माभिः कुरुभिश्च दुरात्मभिः ।
तत्फलं संप्रदश्यामि यदि नोत्सहसे रणम् ।
युष्माभिश्च कृतोऽद्यैव चक्रव्यूहो दुरात्मभिः । [15]
कुलीना ये च राजानो धर्मिष्ठाः सत्यसंगराः ।
चक्राख्यं च न कुर्वन्ति व्यूहं पापिष्ठकारितम् ।
क्रौञ्चाः सुपर्णा हंसाह्वा मुशला गारुडास्तथा ।
एते व्यूहाश्च शूराणां धर्मिष्ठानां महात्मनाम् ।
यूयं दैत्यांशसंभूताः सर्वे तत्र न संशयः । [20]
इत्येवमुक्त्वा स तदा महात्मा
कर्णं सुभद्रातनयो महाबलः ।
स योद्धुकामः कुरुभिर्नृवीरो
महाबलः सत्यवतां वरिष्ठः ।

Colophon.

7

After 7. 48. 13^{ab}, K2 (marg.) ins. :

पौरुषं च समालम्ब्य किंचिन्मूर्च्छामवाप सः ।
एवं तदा महावीरः कुरुवंशविवर्धनः ।
युध्यमानस्तृषाक्रान्तः सुकुमारो महाबलः ।
क्षुधासंपीडितो राजन्नीषन्मूर्छामवाप सः ।
ईषद्भ्रममाने ते चक्षुषी समदृश्यत (sic) । [5]
क्षणोपविष्टोऽथ तदा वाक्यं चेदमुवाच ह ।
शृण्वन्तु कौरवाः सर्वे वाक्यं धर्मार्थसंहितम् ।
अर्जुनस्य न [? च] दायादो भागिनेयो महात्मनः ।
कृष्णस्य चाहं दुर्मेधा यथा कापुरुषस्तदा ।
सुभद्रानन्दनो भूत्वा किं चापि न कृतं मया । [10]
सर्वे यूयं जीवमाना अस्मद्द्रोण[ह]परायणाः ।
एवं ब्रुवाणः स तदाभिमन्युः
प्रतापयुक्तोऽपि रणे प्रनष्टः ।
धृत्या गृहीतः स तदा महात्मा
मूर्छान्वितो विह्वलतां जगाम । [15]
दिशो विलोकयन्सर्वाः कोपेन स महाबलः ।
तस्मिन्वै वीरशयने सौभद्रः प्रापतद्भुवि ।
हत्वा तान्सुबहून्वीराँल्लक्ष्मणादीन्महाबलः ।
कोटिं हत्वा रथानां च गजानां च तथैव च ।
हयानामर्बुदं पूर्णं खर्वमेकं पदातिनाम् । [20]
एतान्युधि विमर्द्यैवमभिमन्युर्दिवं गतः ।
तथास्तंगत आदित्ये द्वावेतौ युगपद्गतौ ।

8

After 7. 49, N (except Ś1 K) S ins. :

संजय उवाच ।

एवं विलपमाने तु कुन्तीपुत्रे युधिष्ठिरे ।
कृष्णद्वैपायनस्तत्र आजगाम महानृषिः ।
तमर्चित्वा यथान्यायमुपविष्टं युधिष्ठिरः ।
अब्रवीच्छोकसंतप्तो भ्रातुः पुत्रवधेन सः ।
अधर्मयुक्तैर्बहुभिः परिवार्य महारथैः । [5]
युध्यमानो महेष्वासैः सौभद्रो निहतो रणे ।
बालश्चाबालबुद्धिश्च सौभद्रः परवीरहा ।
अनुपायेन संग्रामे युध्यमानो विनाशितः ।
मया प्रोक्तः स संग्रामे द्वारं संजनयस्व नः ।
प्रविष्टे च परांस्तस्मिन्सैन्धवेन स्म वारितः । [10]

8

B5 G3 om the ref. —(L 1) B1. 2. 4. 5 Dn2 D2–6 अथैनं (D3 °वं) विलपंतं तं (Dn2 तु ; D2 च) ; B3 Dc1 D1 तथैवं विलपंतं तं (Dc1 तु) ; Dn1 D7. 8 एवं विलपिते वीरे (for the prior half). B Dc1 Dn2 D1–6 कुंतीपुत्र युधिष्ठिरं (for the post. half). — (L. 2) S प्रादुर्भूतो (for आजगाम). B2 महाद्युतिः (for °नृषिः). — After line 2, S ins. :

अथ दृष्ट्वा महात्मानं पाण्डुपुत्रो युधिष्ठिरः ।
मुक्तासनो दीनमनाः पूजां चक्रे महात्मनः ।

[(L. 1) G3–5 माहात्मानं (for महा°).]
— (L. 3) B4 Dn2 D1–3. 5. 6 अर्चयित्वा ; T G2–5 तं समर्च्य ; G1 M1. 2 तमर्च्य तु (for °र्चित्वा). S उपातिष्टद् (for उपविष्टं). — (L. 4) Dn1 D7. 8 भ्रातृ- (for भ्रातुः). D (except Dc1 D1) च (for सः). — Before line 5, T G1–4 M6 ins. युधिष्ठिरः. — (L. 5) D4 धर्मार्थ- (for अधर्म-). Dn1 D8 S -युद्धे (for -युक्तैर्). D4 महारथः °रथैः). — (L. 6) Dn2 युद्धेषु नो ; D5 °ष्वनैर् ; D6 युध्यमानैर् ; T °माने (for °मानो). Dn1 D7. 8 महेष्वासः (for °ष्वासैः). D4 युधि (for रणे). D3 हतोभिमन्युः

ननु नाम समं युद्धमेष्टव्यं युद्धजीविभिः ।
इदं चैवासमं युद्धमीदृशं प्रकृतं परैः ।
तेनास्मि भृशसंतप्तः शोकबाष्पसमाकुलः ।
शमं नैवाधिगच्छामि चिन्तयानः पुनः पुनः ।
तं तथा विलपन्तं वै शोकबाष्पसमाकुलम् । [15]
उवाच भगवान्व्यासो युधिष्ठिरमिदं वचः ।
युधिष्ठिर महाप्राज्ञ सर्वशास्त्रविशारद ।
व्यसनेषु न मुह्यन्ति त्वादृशा भरतर्षभ ।
स्वर्गमेष गतः शूरः शत्रून्हत्वा बहून्रणे ।
अबालसदृशं कर्म कृत्वा वै पुरुषोत्तमः । [20]
अनतिक्रमणीयो वै विधिरेष युधिष्ठिर ।
देवदानवगन्धर्वान्मृत्युर्हरति भारत ।

युधिष्ठिर उवाच ।

इमे वै पृथिवीपालाः शेरते पृथिवीतले ।
निहताः पृतनामध्ये मृतसंज्ञा महाबलाः ।
नागायुतबलाश्चान्ये वायुवेगबलास्तथा । [25]

सुमहान्युध्यमानो विशेषतः. — (L. 7) B Dn1 D6 G3. 5 वाल- (for [अ]वाल). Dn1 D7. 8 S वीरश्च (for सौभद्रः). — (L. 8) D3 अनुपापेन (for °पायेन). B1. 2 (orig.). 3–5 Dn2 D1–6 G3 विशेषतः; B2 (marg.) Dc1 विशेषितः; Dn1 D7. 8 निपातितः (for विनाशितः). — (L. 9) B1. 3. 4 Dc1 D7. 8 ह्युक्तः; B2 Dn1 [अ]प्युक्तः; B5 युक्तः; D1 [इ]त्युक्तः; D4 प्राप्ता; G1 M चोक्तः (for प्रोक्तः). T G2–5 मयापि चोक्तः संग्रामे (for the prior half). D7. 8 च (for नः). — (L. 10) D1 प्रविष्टं. B5 om. च. B3 D2 [ऽ]भ्यंतरे; Dc1 G2 च परास्; D3 G5 च परैस्; D5 चापरांस्; G1 M1. 2 च वरांस् (for च परांस्). Dn1 D8 प्रावेशयन्पर(D8 °रा)स्तस्मिन्; D7 प्रवेशनपरास्त° (for the prior half). Dc1 च वारिताः; Dn1 D7. 8 निवा°; Dn2 G5 [अ]स्मि वा°; D1 स वा°; D2 निवारितः; D3–6 T G3 [आ]स वारिताः (for स वा°). — (L. 11) B5 न तु (for ननु). D5. 7 युद्धे. S (except G2) -जीविना (G5 °नां) (for -जीविभिः). — Dn1 D7. 8 read line 12 twice. — (L. 12) Dn1 S (except G1) विषमं (for [ए]वासमं). Dn1 D7. 8 (all second time) ईदृशं विषमं युद्धम्; D7. 8 (both first time) इदं च विषमं युद्धे (for the prior half). B2 प्राकृतं; B6 प्रहृतं; Dc1 (before corr.) Dn2 D2–6 यत्कृतं; D1 प्राकृतैः; Dn1 D7. 3 (all second time) विहितं; G1 (*inf. lin.*) विषमं (for प्रकृतं). Dn1 D7. 8 (all first time) नेष्टव्यं युद्धजीविभिः; T G2–4 ईदृशं बहुभिः कृतं; M3–5 ईदृशं प्रतिभाति मे (M4. 5 [*inf. lin.*] मा) (for the post. half). — (L. 13) Dn1 D2 अस्मिन् (for अस्मि). D3 -वाक्य- (for बाष्प-). – (L. 14) T G1. 3–5 M3–5 वै न; M1. 2 तु न (for नैव). Dn1 D5 [अ]भि- (for [अ]धि-). Dn1 चिंतया च; Dn2 D3–6 चिं(D5 चि)त्यमानः (D6 °नं); D2 चिंतयामि (for चिन्तयानः). Dn2 om. the second पुनः. — Before line 15, B D G3. 4 ins. संजय उवाच. — D5 om. line 15. —(L. 15) B2. 5 Dn2 D1 शोकवेग-; Dc1 (marg.) शोकव्याधि-; D3 °वाक्य- (for °बाष्प-). Dn2 -परिप्लुतं (for -समाकुलम्). D2. 4 शोकव्याकुलमानसं; S शोकोपहतचेतसं (G1 M °नं) (for the post. half). — Before line 17, B2. 3 Dc1 Dn1 D1. 4 G1. 5 M ins. व्यासः. —(L. 17) D7. 8 महाबाहुः (for °प्राज्ञ). —(L. 18) Dn1 D7. 8 S त्वद्विधाः (S पुरुषाः) पुरुषर्षभ (Dn1 °भाः) (for the post. half). — G5 om. lines 19–20. — (L. 19) Dn1 D1. 4 एव; D7. 3 एवं (for एष). Dn1 D7. 8 शत्रुं (for शत्रून्). Dn1 D7. 8 महारणे; T G1. 3. 4 M1–4 रणे बहून् (by transp.); M5 रणे रिपून्. — (L. 20) Dn3 D2. 4–6 अकाल-; D3 अलात- (for अबाल-). M2 -सदृशः (for °शं). D1 [ए]व; D6 च (for वै). D4. 5. 8 पुरुषोत्तम; S (G5 om.) पुरुषर्षभः (G1 M1–3 °भ). – (L. 21) T G M1. 2 हि (for वै). Dn1 नित्यमेव; D7. 8 विधिर्नित्यं (for विधिरेष). T G2–5 सनातनः (for युधिष्ठिर). — (L. 22) Dn1 D7 -गंधर्व; D8 T G2–5 -गंधर्वा (for °र्वान्). D5 अर्हति (for हरति). D1 भारतः. Dn1 D7. 8 मनुष्योरगराक्षसाः; T G2–5 मृत्युं गच्छंति भारत (for the post. half). — After line 22, Dn1 D7. 8 ins.:

मृत्योः केचिन्न मुच्यन्ते भूतग्रामे चतुर्विधे ।

— With the मृत्यूत्पत्तिकथन and the story of अकम्पन, cf. 12. 248ff. Lines 23–25 = (var.) 12. 248. 1^a–2^b. — (L. 23) B4 **ते; Dn1 D7. 8 S य इमे (for इमे वै). Dn1 शतशः (for शेरते). Dn1 M4 पृथिवीपते (for °तले). — (L. 24) Dn2 om. (hapl.) from पृतना up to निहता (in the extra line after line 25). G4 पृथिवी- (for पृतना-). T G3. 4 मृत्यु- (for मृत-). — After line 24, Dn1 D7. 8 S ins.:

एकैकशो भीमबला नागायुतशतोपमाः ।

[G5 महीपाला (for भीमबला). Dn1 D7. 8 -समा बले; G1 M -बलोपमाः (for -शतो°).]

— Dn1 om. line 25. — (L. 25) D7. 8 उग्रवेग-; S ओघवेग (for नागायुत-). — After line 25, B D ins.:

त एते निहताः संख्ये तुल्यरूपा नरैर्नराः ।

नैषां पश्यामि हन्तारं प्राणिनां संयुगे क्वचित् ।

विक्रमेणोपपन्ना हि तेजोबलसमन्विताः ।

अथ चेमे हताः प्राज्ञाः शेरते विगतायुषः ।

मृता इति च शब्दोऽयं वर्तते च गतार्थवत् ।

इमे मृता महीपालाः प्रायशो भीमविक्रमाः । [30]

राजपुत्राश्च संरब्धा वैश्वानरमुखं गताः ।

अत्र मे संशयः प्राप्तः कुतः संज्ञा मृता इति ।

कस्य मृत्युः कुतो मृत्युः केन मृत्युरिमाः प्रजाः ।

हरत्यमरसंकाश तन्मे ब्रूहि पितामह ।

संजय उवाच ।

तं तथा परिपृच्छन्तं कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम् । [35]

आश्वासनमिदं वाक्यमुवाच भगवानृषिः ।

अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।

अकम्पनस्य कथितं नारदेन पुरा नृप ।

स चापि राजा राजेन्द्र पुत्रव्यसनमुत्तमम् ।

अप्रसह्यतमं लोके प्राप्तवानिति मे मतिः । [40]

तदहं संप्रवक्ष्यामि मृत्योः प्रभवमुत्तमम् ।

ततस्त्वं मोक्ष्यसे दुःखात्स्नेहबंधनसंश्रयात् ।

पुरा वृत्तमिदं तात शृणु कीर्तयतो मम ।

[Dn1 D7.8 य एते ; D3 पतंते ; D6 एतत्ते (for त एते). B2 तुल्यरूपैर् ; D2.8 °रूप- (for °रूपा). B3 नरेश्वर ; Dn1 D7.8 नरा (D7 नरो) नरैः (by transp.) ; D4 नरर्षभ ; D5 [अ]मरैर्नराः.]

— Lines 26–30 = (var.) 12. 248. 3^a–5^b. — (L. 26) D7.8 संग्रामे ; G1 M1.2.4.5 हर्तारं (for हन्तारं). D7.8 प्राणिनः ; G1 M प्राणानां (for प्राणिनां). — (L. 27) Dn1 क्रमेणैव (for विक्रमेण). B5 D2 [उ]पसंपन्नास् ; D3 [उ]पपन्ना वै (for °पन्ना हि). B5 Dn2 D3–8 तपोबल- ; D2 दृप्ता बल- (for तेजोबल-). — After line 27, B D ins. :

जेतव्यमिनि चान्योन्यं येषां नित्यं हृदि स्थितम् ।

[Dc1 Dn1 D1.7 नित्यं येषां (by transp.). D8 ये* *-हृदि संस्थितं (for the post. half).]

— (L. 28) Dn1 D4 वेमे ; Dn2 वै नि-. Dn1 D7.8 T G M1.2 महा- (for हताः). D7.8 G1 M1.2 -प्राज्ञ. M3–5 कथमेते महाप्राज्ञाः (for the prior half). Dn1 हि मृता युधि ; D4.6 विगतायुधाः ; D7 हि म[मि]तायुधाः ; D8 हि गतायुधाः ; S च गतायुषः (for विगता°). — (L. 29) D4 च इति (by transp.). B4 नु ; D7.8 हि (for च). Dc1 D4.6 यथार्थवत् ; Dn1 D7.8 G1.5 M1–3.5 (*sup. lin.*) गताध्वसु ; Dn2 D2.5 ततोर्थवत् ; T G3.4 M4.5 गतायुषां (M4 °षु) ; G2 corrupt (for गतार्थवत्). — After line 30, B D ins. :

निश्चेष्टा निरभीमानाः शूराः शत्रुवशं गताः ।

[Dn2 न विष्टा (for निश्चेष्टा). Dn1 D7.8 निरहंकाराः ; D5 निरभिमानाः (for निरभी°).]

— Dc1 om. (hapl.) line 31 ; B3 reads the same on marg. — (L. 31) Dn1 D7.8 S -समप्रभाः ; D4 -मुखे गताः. — Lines 32–34 = (var.) 12. 248. 5^c–6^d. — (L. 32) Dc1 D3 अतो ; T G1.3.4 M1.2 तत्र (for अत्र). Dn1 D7.8 संग्रामे संक्षयं प्राप्ताः ; M3–5 अत्र संशयतां प्राप्तः (for the prior half). — (L. 33) D2 G2 कश्च (for कस्य). G5 om. केन मृत्युः. Dn1 D7.8 इह (for इमाः). B Dc1 Dn2 D1–6 कथं संहरते प्रजाः (for the post. half). — (L. 34) Dc1 Dn2 D2.3.5.6 -संकाशं (Dn2 °शां) ; T G °शास् ; M1.2 °शस (for -संकाश). Dn1 D7.8 आहरत्यमरप्रख्य (for the prior half). Dn1 D7.8 एतद् (for तन्मे). Dn1 D7.8 om. the ref. — (L. 36) Dn1 G1 M आश्वासयन् ; D5 °सितम् (for °सनम्). — Before line 37, B Dc1 Dn2 D1–6 G1 M ins. व्यास उवाच ; Dn1 D7.8 कृष्णद्वैपायन उवाच. — (L. 38) G5 महात्मना (for पुरा नृप). — (L. 39) D7 राज- (for राजा). G5 -वात्सल्यम् (for -व्यसनम्). — D5 om. (hapl.) lines 40–41. — (L. 40) M3.5 (*sup. lin.*) अप्रहस्यतमं (for अप्रसह्य°). Dn1 D7.8 S मे (S नः) श्रुतं (for मे मतिः). — (L. 41) Dn1 D7.8 S त(G5 य)त्तेहं (for तदहं). — (L. 42) Dc1 अतस् (for ततस्). Dn2 D5 सं- (for त्वं). Dn1 D7.8 मुच्यसे ; D2–4.6 मोक्षसे. T G2–4 देह- (for स्नेह-). Dn1 D7.8 स्नेहबंधान्न संशयः (for the post. half). — (L. 43) D8 कृतम् (for वृत्तम्). D2 समस्तपापराशिघ्नं (for the prior half). S transp. शृणु and मम. — (L. 44) D4 S धर्म्यम् (for धन्यम्). Dn1 D7.8 धन्यमाश्वासनायुक्तं (for the prior half). D4 युधि (for पुष्टि-). — After line 44, B D ins. :

पवित्रमरिसंघघ्नं मङ्गलानां च मङ्गलम् ।
यथैव वेदाध्ययनमुपाख्यानमिदं तथा ।
श्रवणीयं महाराज प्रातर्नित्यं नृपोत्तमैः ।
पुत्रानायुष्मतो राज्यमीहमानैः श्रियं तथा ।

[(L. 1) D7.8 पुत्रीयम् (for पवित्रम्). — D4 om. (hapl.) lines 3–4. — (L. 3) B3.5 श्रावणीयं (for श्रव°). D1 द्विजोत्तमैः (for नृपो°). — (L. 4) D1.8

धन्यमाख्यानमायुष्यं शोकघ्नं पुष्टिवर्धनम् ।
पुरा कृतयुगे तात आसीद्राजा ह्यकम्पनः । [45]
स शत्रुवशमापन्नो मध्ये संग्राममूर्धनि ।
तस्य पुत्रो हरिर्नाम नारायणसमद्युतिः ।
श्रीमान्कृतास्त्रो मेधावी युधि शक्रसमो बली ।
स शत्रुभिः परिवृतो बहुधा रणमूर्धनि ।
व्यस्यन्बाणसहस्राणि योधेषु च गजेषु च । [50]
स कर्म दुष्करं कृत्वा संग्रामे शत्रुतापनः ।
शत्रुभिर्निहतः संख्ये पृतनायां युधिष्ठिर ।
स राजा प्रेतकृत्यानि तस्य कृत्वा शुचान्वितः ।
शोचन्नहनि रात्रौ च नालभत्सुखमात्मनः ।
तस्य शोकं विदित्वा तु पुत्रव्यसनसंभवम् । [55]
अथाजगाम देवर्षिर्नारदोऽस्य समीपतः ।
स तु राजा महाभागो दृष्ट्वा देवर्षिसत्तमम् ।
पूजयित्वा यथान्यायं कथामकथयत्तदा ।
तस्य सर्वं समाचष्ट यथा वृत्तं नरेश्वर ।
शत्रुभिर्विजयं संख्ये पुत्रस्य च वधं तथा । [60]
मम पुत्रो महावीर्य इन्द्रविष्णुसमद्युतिः ।

नायुष्मतो (for आयु°). Dn1 D7.8 राजन् (for राज्यम्). D5 प्रियं (for श्रियं). B1 तदा (for तथा).]

— Lines 45–47 = (var.) 12. 248. 7^a–8^b. —(L. 45) Dn2 कृते युगे ; D4 युगकृते (for कृतयुगे). Dn1 D7.8 विकंपनः (for ह्यकं°). S (G6 [by corr.]) राजा ह्यासीदकंपनः (for the post. half). — G1 M1.2 om. line 46. — (L. 46) D1.8 -वधम् (for -वशम्). D7 आप्नोति (for आपन्नो). — After line 46, T G3 read for the first time line 1 of the extra passage ins. after line 49. — D4 om. (hapl.) line 47–49. —(L. 47) B D (D4 om.) -समो बले (for -समद्युतिः). — (L. 48) G1 M ह्रीमान् (for श्री°). B Dc1 Dn2 D1–3.5.6 शक्रोपमो (for शक्रसमो). Dn1 D2.7.8 बले (D2 °ले) (for बली). — After line 49, S ins. :

योधयामास तान्सर्वान्सर्वास्त्रकुशलो बली ।
वर्षन्बाणसहस्राणि शत्रुष्वमितविक्रमः ।
पदातिरथनागाश्वान्प्रममाथ महाबलः ।
तदुदीर्णं बलं सर्वं हत्वारीनरिसूदनः ।
त्रिविष्टपं यथा शक्रः प्रविवेश पुरोत्तमम् । [5]
स दृष्ट्वा पितरं युद्धे तदवस्थं महाद्युतिः ।
अचिन्तयित्वा मरणं शत्रुमध्येऽविशत्तदा ।
स शरैराचितश्चित्रैर्गदाभिर्मुसलैरपि ।
मृद्गन्रथसहस्राणि रथांश्च हयवारणान् ।
परानीकं विभिद्याजौ मोक्षयित्वा च तं नृपम् । [10]
पुनरेवाकरोद्युद्धं शत्रुमध्ये गतो बली ।
ततस्ते रथिनः सर्वे समेत्य पुनराहवे ।
जघ्नुस्तं परिवार्यैकं तोमरैरिव कुञ्जरम् ।

[(L. 1) T G3 (all first time) बलवान् (for तान्सर्वान्). T G2.3 (all [except G2] first time) बद्धश्चासीदकंपनः (for the post. half). — T repeat and G2 M3–5 read lines 2–5 after the extra passage following line 52 ins. by S. —(L. 2) T (both second time) G2 M3–5 ववर्ष शरवर्षाणि (for the prior half). G2 -विक्रमं. — (L. 4) T (both second time) G1.5 M अरेर् (for अरीन्). G2 अरिसूदनं ; G5 रिपुसूदनः ; M1.2 [अ]रिनिसूदनः. — (L. 6) G2 महाद्युतिं (for °द्युतिः). —(L. 7) T G3.4 सुतः (for तदा). G2 शत्रुमध्यगतो बली ; G5 °मध्यं ततोविशत् (for the post. half). — G2 om. (hapl.) lines 8–11. — (L. 8) G4 शस्त्रैर् ; G5 चक्रैर् (for चित्रैर्). G1 M स शरैरायसैश्चक्रैर् (for the prior half). — (L. 9) G1 M1.2 नरांश् (for रथांश्). G5 पदातीन्वाजिवारणान् (for the post. half). — (L. 10) G3.4 मोक्षयामास (for °यित्वा च). —(L. 11) G1.5 M -मध्य- ; G2 -मध्यं (for -मध्ये).]

— (L. 50) Dn2 D3 व्यस्यद् ; D7.8 वपन्. D4 वा (for the second च). —(L. 51) D1 भृशदारुणे ; G5 शत्रुकर्शनः (for °तापनः). — (L. 52) S (except G2) शेते (for संख्ये). — After line 52, S ins. :

द्विपद्भिर्निहतं दृष्ट्वा प्रियं पुत्रमकम्पनः ।
अमर्षजनितक्रोध आहवं सहसा गतः ।

[(L. 2) M3–5 अमर्षी (for अमर्ष-). G2.4.5 आहवात् (for आहवं).]

— (L. 53) M3–5 राजन् (for कृत्वा). Dn1 D7.8 विशांपते (for शुचान्वितः). — (L. 54) Dn1 D7 S न लेभे ; D8 न लभेत् (for नालभत्). G1 M1.2 शांतिम् (for सुखम्). — (L. 55) D1 [अ]थ (for तु). Dn1 D7.8 पुत्रव्यसनतो भवं (for the post. half). — (L. 56) D2.5 आजगामाथ (by transp.). G5 नारदः सुमहातपाः (for the post. half). — (L. 57) G6 महाबाहो (for °भागो). Dn1 लब्ध्वा (for दृष्ट्वा). D1 S दृष्ट्वा देवर्षिमागतं (for the post. half). — (L. 58) Dn1 D7.8 कथयामास तत्तथा (for the post. half). — (L. 59) Dn1 D7.8 S पुत्रस्य (T G2–4 तदस्मै ; G1.6 M स तस्मै) सर्वमाचष्ट (for the prior half). B (except B4) Dc1 Dn3 D1.3.5.6 नरेश्वरः ;

शत्रुभिर्बहुभिः संख्ये पराक्रम्य हतो बली ।
क एष मृत्युर्भगवन्किंवीर्यबलपौरुषः ।
एतदिच्छामि तत्त्वेन श्रोतुं मतिमतां वर ।
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा नारदो वरदः प्रभुः । [65]
आख्यानमिदमाचष्ट पुत्रशोकापहं महत् ।

नारद उवाच ।

शृणु राजन्महाबाहो आख्यानं बहुविस्तरम् ।
यथा वृत्तं श्रुतं चैव मयापि वसुधाधिप ।
प्रजाः सृष्ट्वा तदा ब्रह्मा आदिसर्गे पितामहः ।
असंहृतं महातेजा दृष्ट्वा जगदिदं प्रभुः । [70]
तस्य चिन्ता समुत्पन्ना संहारं प्रति पार्थिव ।
चिन्तयन्न ह्यसौ वेद संहारं वसुधाधिप ।
तस्य रोषान्महाराज खेभ्योऽग्निरुदतिष्ठत ।
तेन सर्वा दिशो व्याप्ताः सान्तर्देशा दिधक्षता ।
ततो दिवं भुवं खं च ज्वालामालासमावृतम् । [75]
चराचरं जगत्सर्वं ददाह भगवान्प्रभुः ।
ततो हतानि भूतानि चराणि स्थावराणि च ।
महता क्रोधवेगेन त्रासयन्निव वीर्यवान् ।
ततो हरो जटी स्थाणुर्निशाचरपतिः शिवः ।
जगाम शरणं देवं ब्रह्माणं परमेष्ठिनम् । [80]

Dn_1 $D_{7.8}$ जनेश्वर ; S (G_5 damaged) युधिष्ठिर (for नरेश्वर). — D_1 om. line 60. — (L. 60) Dn_1 विजये ; D_5 विजितं ; T G_{2-5} निर्जितं ; G_1 $M_{1.2}$ निहतः ; M_{3-5} निर्जयं (for त्रिजयं). $G_{1.5}$ $M_{1-3.5}$ संखे ; G_3 संघे (for संख्ये). D_4 वचनं (for च वधं). T G_{2-5} तदा (for तथा). $D_{7.8}$ शत्रुमायां युधिष्ठिर (for the post. half). — Before line 61, S ins. अकंपनः. — (L. 61) T G_2 इंद्राविष्णु- (for इन्द्र°). $B_{3.4}$ Dn_1 $D_{7.8}$ -समो (for -सम-). B_4 $D_{7.8}$ युधि ; Dn_1 वली (for -द्युतिः). — (L. 62) Dn_1 $D_{7.8}$ निहतः (for बहुभिः). G_1 M संखे ; G_4 संघे (for संख्ये). $D_{7.8}$ हरिर् (for हतो). S (except G_2) युधि (for वली). — After line 62, S ins. :

शृणोमि प्राणिनां चापि मृत्युः प्रभवते किल ।
[$G_{4.5}$ शृणु मे (for शृणोमि).]

— (L. 63) $D_{4.7}$ भगवान् ; D_5 बलवान् (for भगवन्). S क एष बल(G_1 M भग)वान्मृत्युः (for the prior half). $D_{7.8}$ स्ववीर्य- (for किं°). $D_{7.8}$ M_2 -पौरुषं (for -पौरुषः). — (L. 64) Dn_1 $D_{7.8}$ कथितं तपतां वर (D_8 °रः); S कथितुं ($G_{1.5}$ $M_{1.2}$ °तं) द्विजसत्तम (for the post. half). — Lines 65–69 = (var.) 12. 248. 11^a–13^b. — Before line 65, T G_{2-5} M_{3-5} ins. व्यासः. — (L. 65) D_4 [s]प्यवदत् (for वरदः). Dn_1 $D_{7.8}$ नारदोथ तपोधनः ; S °दो भगवानृषिः (for the post. half). — (L. 66) Dn_1 $D_{7.8}$ ततः (for महत्). — S om. the ref. — (L. 67) Dn_1 $D_{7.8}$ त्वं शृणुष्व महेष्वास ; T $G_{1.2.4.5}$ M राजञ्शृणु ममेदं त्वम् ; G_3 एतदिच्छामि मेदं त्वम् (for the prior half). G_5 भुवि (for बहु-). — (L. 68) G_5 चापि (for चैव). — (L. 69) Dn_1 $D_{7.8}$ $G_{1.5}$ M महाप्राज्ञ (Dn_1 G_5 °ज्ञः); D_5 तथा ब्रह्मा ; T G_{2-4} महाराज (for तदा ब्रह्मा). Dn_1 $D_{7.8}$ T G_{2-4} M प्रजासर्गे ; G_1 प्रजाः सर्वे ; G_5 सर्वलोक- (for आदिसर्गे). — (L. 70) $M_{1.2}$ असंभृतं (for असंहृतं). D_4 महत् (for प्रभुः). Lines 71–84 = (var.) 12. 248. 15–21. — (L. 71) Dn_2 D_{3-6} समापन्ना (for समुत्पन्ना). — (L. 72) Dn_1 $D_{7.8}$ स च नो (for न ह्यसौ). S चिंतयन्नास-सादैव (M_{3-5} °दैवं) (for the prior half). G_1 M_{3-5} संहारं प्रति पार्थिव (for the post. half). — (L. 73) Dn_2 D_5 मुखे (for खेभ्यो). B_1 उपपद्यत (for उदतिष्ठत). Dn_1 $D_{7.8}$ चक्षुर्भ्यो(Dn_1 °पो)ग्निरभूत्तदा ; D_4 मुखादग्निरतिष्ठत ; T G_{2-5} मुखेभ्योग्निरजायत ; G_1 M खेभ्योग्निः समजायत (for the post. half). — D_8 om. line 74. — (L. 74) D_4 सप्तदेशा ; D_5 सर्वे देशा ; D_6 सांतर्देशान् ; T $G_{1.3.4}$ M सर्वान्देशान् ; $G_{2.5}$ सर्वदेशं (for सान्तर्देशा). D_6 G_1 $M_{1.2}$ दिधक्षतः (for °ता). — (L. 75) D_1 दिशं ; D_3 मुखं (for भुवं). $B_{1.3.5}$ Dc_1 (before corr. as above ; by corr.) D_2 चैव (for खं च). T G_{2-4} ततो भुवं दिवं (T दिशं) चैव (for the prior half). T G_1 M सर्व- ; G_{3-5} सर्वं (for ज्वाला-). B_2 Dc_1 $D_{2.4}$ -समाकुलं ; Dn_1 $D_{7.8}$ -समावृणोत् (for °वृतम्). T $G_{1.3.5}$ M सर्वं ज्वालाभिः संवृतं ; G_2 ज्वालामालाभिसंवृतं (for the post. half). — (L. 76) S ब्रह्मणः परवीरहन् (for the post. half). — G_4 om. (hapl.) lines 77–80. — (L. 77) Dn_1 $D_{7.8}$ ददाह ; D_2 हि तानि (for हतानि). S (G_4 om.) कोपो दहति भूतानि (for the prior half). D_1 त्रस्थानि (sic) (for चराणि). Dn_1 $D_{7.8}$ S (G_4 om.) जंगमानि ध्रुवाणि च (for the post. half). — (L. 78) T $G_{2.3.5}$ कोप- (for क्रोध-). — After line 78, B_5 ins. :

वासुदेव दयाशील लीलया मां समुद्धर ।
धरोद्धारे समर्थोऽसि ममोद्धारे कियाञ्श्रमः ।

— (L. 79) Dn_1 D_7 हरिर् ; Bom. ed. रुद्रो (for हरो). G_5 (*inf. lin.*) शिव- (for जटी). Dn_2 lacuna ; Bom. ed. हरः (for शिवः). — (L. 80) Dn_2 दिव्यं (for देवं). Dn_1 $D_{7.8}$ G_1 $M_{1.2}$ परवीरहा ; T $G_{2.3.5}$

तस्मिन्नापतिते स्थाणौ प्रजानां हितकाम्यया ।
अब्रवीत्परमो देवो ज्वलन्निव महामुनिः ।
किं कुर्मि कामं कामार्ह कामाज्जातोऽसि पुत्रक ।
करिष्यामि प्रियं सर्वं ब्रूहि स्थाणो यदिच्छसि ।

Colophon.

स्थाणुरुवाच ।

प्रजासर्गनिमित्तं हि कृतो यत्नस्त्वया विभो । [85]
त्वया सृष्टाश्च वृद्धाश्च भूतग्रामाः पृथग्विधाः ।
तास्त्वेह पुनः क्रोधात्प्रजा दह्यन्ति सर्वशः ।
ता दृष्ट्वा मम कारुण्यं प्रसीद भगवन्प्रभो ।

ब्रह्मोवाच ।

न क्रुध्ये न च मे काम एतदेवं भवेदिति ।
पृथिव्या हितकामात्तु ततो मां मन्युराविशत् । [90]
इयं हि मां सदा देवी भारार्ता समचूचुदत् ।
संहारार्थं महादेव भारेणाभिहता सती ।
ततोऽहं नाधिगच्छामि तप्ये बहुविधं तदा ।
संहारमप्रमेयस्य ततो मां मन्युराविशत् ।

स्थाणुरुवाच ।

संहारार्थं प्रसीदस्व मा रुषो विबुधाधिप । [95]
मा प्रजाः स्थावराश्चैव जङ्गमाश्च व्यनीनशन् ।

M3-5 °हन् (for परमेष्ठिनम्). — (L. 81) B1 D5 S (except G2) निपतिते; B5 चाप° (for आप°). — (L. 82) T G2-4 महाद्युतिः (for °मुनिः). — Before line 83, S (except G2) ins. ब्रह्मा. — (L. 83) B3 कर्म; D2 कर्तुं; D5 कुर्वे; D6 कुर्मः (for कुर्म). D4 काम्यार्ह. Dn1 D7.8 करोमि कमहं कामं; S कं (G3-5 किं) कुर्मि (G5 कर्म) कामं कामारे (for the prior half). Dn1 D7.8 S कामार्होंसि मतो मम (for the post. half). — (L. 84) Dn1 D7.8 करिष्ये ते (for °ष्यामि). D3.6 च तत् (for प्रियं). S करिष्ये ते प्रियं कामं (for the prior half). Dn1 D7.8 यमिच्छसि; G1 M1.2.4 यदी° (for यदि°). Colophon. — *Sub-parvan*: B1.2.4 अभिमन्युवध. — *Adhy. name*: B1.3 मृत्युप्रजापतिसंवादे मृत्यूपाख्यानं; B4 Dc1 मृत्यूपाख्यानं; Dn1 D2 षोडशराजकीयं; T मृत्युसंवादे रुद्राभिगमनं; G2-4 मृत्युसंवादे ईश्वराभिगमनं; G5 ईश्वराभिगमनं. — *Adhy. no.*: B1 Dn1 D3 G2.5 50; T G1.3.4 M 49. Lines 85–96 = (var.) 12. 249. 1–6. T G3 रुद्रः (for स्थाणुर्). — (L. 85) Dn1 प्रजासर्गे. Dn1 D6-8 G2 -निमित्तं च (D6 ह; G2 तु); T G1.3-5 M -निमित्तत्वात् (for °त्तं हि). G2 गतो (for कृतो). B1 पुरा; Dn1 D7.8 T G2-4 M3-5 प्रभो; G5 [अ]नघ (for विभो). — (L. 86) D1 सृष्टा च (for सृष्टाश्च). Dn1 त्वया सृष्टश्च वृद्धश्च; D7.8 °ष्टं च वृद्धं च; T G2-5 M3-5 त्वया विसृ(M3-5 हि सृ)ष्टा वृद्धास्तु; G1 M1.2 त्वया सृष्टा विवृद्धास्तु (for the prior half). M3.4.5 (*sup. lin.* as above) चतुर्विधाः (for पृथग्विधाः). Dn1 D7.8 भूतग्रामं च(Dn1 °मश्च)तुर्विधं (for the post. half). — D7.8 read line 87 twice. — (L. 87) B4 D7.8 (both second time) तास्तवैव; D7.8 (both first time) त्वमेव च; T G2-5 M3-5 तास्तथैव; G1 M1.2 चतुर्विधाः (for तास्तवेह). S नश्यंति (for दह्यन्ति). G1 M1.2 सर्वतः (for °शः). D7 (first time) विनाशयसि सर्वशः (for the post. half). — (L. 88) Dn1 तन्; D4.6 G3.4 तान्; D5 T G2 M3 तां (for ता). G1 कारुण्यात् (for °ण्यं). B4 om. the ref.; Dn1 D7.8 G5 पितामह (for ब्रह्मा). — (L. 89) D2 संहर्तुं (for न क्रुध्ये). G1.5 M1.2 कामम्. B Dc1 नाक्रुध्यं न च कामो मे; Dn1 D7.8 न क्रोधेन न कामेन; Dn2 D1.3.4.6 संहर्तुं न च (D3.6 चैव) कामो मे; D5 नाहं क्रुद्धो न कामो वा (for the prior half). Dn1 एतदेव; G2 °देतद् (for °देवं). Dn1 D7.8 कृतं (for इति). — D4 om. lines 90–91. — (L. 90) Dn1 पृथिवी- (for °व्या). B Dc1 Dn2 D1-3.6 G2 -कामं तु; Dn1 D7.8 -कामेन; G5 (*sup. lin.*) -कामार्थं (for -कामात्तु). G1 M मा (for मां). — (L. 91) T G1.3-5 M सन्ना; G2 सा तु; M1 (*inf. lin.*) धरा (for हि मां). Dn2 om. (hapl.) from सदा up to संहा (in line 94). G2 धरा (for सदा). D6-8 भारार्ता समनूनुदत्; S भारतो (M3-5 °रार्ता) मामचूचुदत् (for the post. half). — (L. 92) Dn1 D7.8 मया (for महा-). G5 अपि (for अभि-). Dn1 D7.8 भवानभिहितो भृशं (for the post. half). — (L. 93) Dn1 D7.8 तेनाहं; D4 तानहं; S ततो वै (for ततोऽहं). B2 तथा (for तप्ये). Dn1 D7.8 S बुद्ध्या बहु विचारयन् (for the post. half). — (L. 94) B1.3 अप्रमेयं वै; Dc1 (marg. as above) °मेयं च; Dn1 D7.8 S °मेयात्मं(G5 °र्थं)स् (for °मेयस्य). D4 संहारास्तदपश्यंतं (for the prior half). Dn1 D7.8 मे; G1.5 M मा (for मां). B1.2.4.5 Dn2 D2-5.7 रुद्र उवाच; D1 हर उवाच (for स्थाणुरु°). — (L. 95) T G1.2 M मा क्रुद्धो; G3.4 मा क्रुधो; G5 मा क्रोधो (for मा रुषो). B1-3.5 Dc1 Dn2 D1-4.6 मा रुषो वसुधाधिप (for the post. half). — (L. 96) T1 G2 स्थावरं; T2 G1.3-5 M °रांश् (for °राश्). T1 G2 चैवं (for चैव). T G1.4.5 (*sup. lin.*) M जंगमांश्च; G5 महांश्चैव (for जङ्गमाश्च). B1.2

तव प्रसादाद्भगवन्निदं वर्तेत्त्रिधा जगत् ।
अनागतमतीतं च यच्च संप्रति वर्तते ।
भगवान्क्रोधसंदीप्तः क्रोधादग्निं समासृजत् ।
स दहत्यश्मकूटानि द्रुमांश्च सरितस्तथा । [100]
पल्वलानि च सर्वाणि सर्वे चैव तृणोलपाः ।
स्थावरं जङ्गमं चैव निःशेषं कुरुते जगत् ।
तदेतद्भस्मसाद्भूतं सर्वं जगदनाविलम् ।
प्रसीद भगवन्स त्वं रोषो न स्याद्वरो मम ।
सर्वे हि नष्टा नेष्यन्ति तव देव कथंचन । [105]
तस्मान्निवर्ततां तेजस्त्वय्येवेह प्रलीयताम् ।
उपायमन्यं संपश्य प्रजानां हितकाम्यया ।
यथेमे प्राणिनः सर्वे निवर्तेरंस्तथा कुरु ।
अभावं नेह गच्छेयुरुत्सन्नजननाः प्रजाः ।
अधिदैवे नियुक्तोऽस्मि त्वया लोकेषु लोकहन् । [110]
मा विनश्येज्जगन्नाथ जगत्स्थावरजङ्गमम् ।
प्रसादाभिमुखं देवं तस्मादेवं ब्रवीम्यहम् ।
नारद उवाच ।
श्रुत्वा हि वचनं देवः स्थाणोर्निहतपाप्मनः ।

Dn D3-5 T G1. 3-5 M व्यनीनशः ; D6 °नशत् ; G2 °नशम् (for °नशन्). D7 जंगमाश्चापि नीनशैः ; D8 जंगमाश्चापि नित्यशः (for the post. half). — (L. 97) Dn2 G5 M5 प्रभावाद् (for प्रसादाद्). Dn1 D7. 8 त्वत्प्रसादाद्धि भगवन् (for the prior half). B1 (marg.) भक्ते ; Dn1 D7. 8 S (except G5) जातं ; D2 यत्ते ; D3 वृत्तं (for वर्तेत्). B4 इदं सर्वं चराचरं (for the post. half). — (L. 98) B (except B5) D1 यत्तु ; D2 यत्र (for यच्च). D6 संपरि- (for संप्रति). — (L. 99) B Dn1 D1. 7. 8 S (except M3-5) भगवन् (for °वान्). D4 om. दीप्तः क्रोधा. B1. 3 D1 अवासृजः ; B2. 4. 5 अवासृजत् (for समा°). Dn1 D7. 8 क्रोधादग्निः समुत्थितः (for the post. half). — (L. 100) B1-3 स दह्यंति (sic) ; D3. 6 G2 संदहति (for स दहति). B4 -संचाश्च (for -कूटानि). Dn1 स दहत्परमप्रख्य- (for the post. half). M1. 2 सरितं. Dn1 -द्रुमानश्मसरित्तथा (for the post. half). — (L. 101) Dn1 D7. 8 समुद्रं च (for च सर्वाणि). Dc1 सर्वाश्च (for सर्वे). B1 तृणोल्बणाः ; B4 °पमाः ; D1 °त्पलाः ; D5 °लुपाः ; D6 °पलाः (for °लपाः). B3 Dn2 सर्वाश्चैव तृणोपलाः (Dn2 °लुपान्) ; Dn1 D7. 8 सर्वं चैवावृतं जगत् ; D4 S सर्वं चैव तृणोपलं (T G2 M3. 5 °लपं) (for the post. half). — Dn1 D7 om. (hapl.) line 102. Dn2 D2-6 om. line 103. — (L. 103) B3 तदेव (for तदेतद्). B Dc1 D1 जगत्स्थावरजंगमं ; Dn1 (marg.) निःशेषं कुरुते जगत् (for the post. half). — (L. 104) B1 शर्वं ; B3 T G M1. 2. 4. 5 देव ; D1. 3 सर्वं ; M3. 5 (*inf. lin.*) महां (for स त्वं). Dn1 D4. 7. 8 प्रसीद भगवान्साधो (D4 °न्महां) (for the prior half). D7. 8 एष (for रोषो). D4 महान् (for मम). — (L. 105) B4. 5 D1 नश्यंति ; D5 त्रस्यंते ; T G3-5 तप्यंते ; G1. 2 M1. 2 तप्यंति (for नेष्यन्ति). Dc1 D2 सर्वे हि सृष्टा नश्यंति ; Dn1 D7. 8 सर्वे विनष्टा नेष्यंति ; M3-5 सर्वे पुनर्देव नष्टा (for the prior half). D4 तदा ; T G2-4 सर्वे ; G1. 5 M1. 2 पुनर् (for तव). T G M1. 2 देवाः (for देव). G5 कथं जनाः (for कथंचन). M3-5 स्थापयंति कथंचन (for the post. half). — (L. 106) M3-5 निवर्त्यतां. B1. 2. 4. 5 Dc1 D1. 3. 4 त्वय्येवेदं ; Dn1 D7. 8 °य्येव सं- ; T त्वयि वैतत् ; G1. 5 M1. 2 त्वयि चैव ; G2-4 M3-5 त्वयि चैतत् (for त्वय्येवेह). — (L. 107) B Dc1 Dn2 D1-6 तत्पश्य देव (B4 तव देवस्य) सुभृशं (for the prior half). — B1 repeats line 108 after line 111. — (L. 108) M3 न नश्येरंस् ; M4. 5 न नश्येयुस् (for निवर्तेरंस्). — (L. 109) T G M1. 2 नैव ; M3 नो न (for नेह). B1-3 D2. 3. 5 उच्छन्न- (for उत्सन्न-). Dn1 D7. 8 G1 M उच्छ- (G1 M °त्प)न्नप्रजनाः प्रजाः ; T G2-4 उत्पन्ना बहुधाः (G2 बहवः) प्रजाः ; G5 उत्पन्नाः सजनाः प्रजाः (for the post half). — (L. 110) B5 D2. 3 आदिदेवे (D2. 3 °व-) ; Dc1 Dn2 D7 अधिदेव- (D7 °वे) (for °दैवे). Dn1 D8 अधिदै(D8 °दे)वेन युक्तोसि (for the prior half). Dn D1 लोककृत ; D7. 8 चैव हि (for लोकहन्). — For line 110, S subst.:

भवता हि नियुक्तोऽहं प्रजानां पालने विभो ।

[T G2-5 [अ]भि- (for हि). G3. 4 M1. 2 प्रभो.]

— After line 110, S ins.:

दया तेन ममोत्पन्ना प्रजासु विबुधेश्वर ।

[G3-5 यदा (for दया). G5 समुत्पन्ना (for ममो°).]

— (L. 111) D7. 8 न भवेद्धि यथानर्थो ; S यन्मया ना- (M3. 5 मया तन्ना)थवचेदं (for the prior half). D7. 8 -जंगमे (D8 °म). — (L. 112) D7. 8 प्रसाद्येह (D8 °हं) गुरुं देवं ; S प्रसाद्य हि (G2 °सीद हि ; G5 °पयेहं) गुरुं देवं (for the prior half). Dn2 om. ; D8 तस्मादेवं ; T G2-5 M3-5 °देतद् (for तस्मादेवं). — (L. 113) T G1. 3. 4 M तु ; G2 तद् (for हि). Dn2 देव ; S स्थाणोर् (for देवः). S नित्यं (for स्थाणोर्). T G M1. 2 निहित- (for °हत-). T G3. 5 (*inf. lin.* as above) -पालनः ; G4 -फाल्गुनः (for -पाप्मनः). B D (except D7. 8) प्रजानां हित-

तेजः संवेष्टयामास पुनरेवान्तरात्मनि ।
ततोऽग्निमुपसंहृत्य भगवाल्ँलोकसत्कृतः । [115]
प्रवृत्तिं च निवृत्तिं च कल्पयामास वै प्रभुः ।
उपसंहरतस्तस्य तमग्निं रोषजं तथा ।
प्रादुर्बभूव विश्वेभ्यः खेभ्यो नारी महात्मनः ।
कृष्णा रक्ताम्बरधरा रक्तजिह्वास्यलोचना ।
कुण्डलाभ्यां च राजेन्द्र तप्ताभ्यां समलंकृता । [120]
सा विनिःसृत्य वै खेभ्यो दक्षिणां दिशमाश्रिता ।
स्मयमानेव चावैक्षद्देवौ विश्वेश्वरावुभौ ।
तामाहूय तदा देवो लोकादिनिधनेश्वरः ।
मृत्यो इति महीपाल जहि चेमाः प्रजा इति ।
त्वं हि संहारबुद्ध्याथ प्रादुर्भूता रुषो मम । [125]
तस्मात्संहर सर्वास्त्वं प्रजाः सजडपण्डिताः ।
मम त्वं हि नियोगेन ततः श्रेयो ह्यवाप्स्यसि ।
एवमुक्ता तु सा तेन मृत्युः कमललोचना ।
दध्यौ चात्यर्थमबला प्ररुरोद च सुस्वरम् ।
पाणिभ्यां प्रतिजग्राह तान्यश्रूणि पितामहः । [130]
सर्वभूतहितार्थाय तां चाप्यनुनयत्तदा ।

Colophon.

नारद उवाच ।

विनीय दुःखमबला आत्मन्येव प्रजापतिम् ।
उवाच प्राञ्जलिर्भूत्वा लतेवावर्जिता पुनः ।
त्वया सृष्टा कथं नारी ईदृशी वदतां वर ।

कारणे (D_2 °णः ; D_4 °णं) (for the post. half). — $D_{7.8}$ om. lines 114–115. — (L. 114) B D ($D_{7.8}$ om.) G_1 M तेजः संधार(G_1 M °शम)यामास (for the prior half). — Lines 115–131 = (var.) 12. 249. 7–22. — (L. 115) G_5 $M_{1.2}$ -संगृह्य (for -संहृत्य). D_3 -भावनः (for -सत्कृतः). — (L. 116) B D प्रवृत्तं च निवृत्तं च (for the prior half). B Dc_1 Dn D_{1-6} कथयामास (for कल्प°). — (L. 117) M_{3-5} -संहारतस् (for -संह°). T G_{2-5} उपसंहृतवान्ब्रह्मा (for the prior half). B_2 $D_{7.8}$ तदा (for तथा). — (L. 118) B Dc_1 Dn D_{1-7} गोभ्यो (for खेभ्यो). T G_{2-5} महामनाः (for °त्मनः). D_8 चक्षुभ्यस्त्री महात्मनः (for the post. half). — (L. 119) B Dc_1 Dn D_{1-6} कृष्णा र(B_2 °ष्णर)क्ता तथा पिंगा ; $D_{7.8}$ रक्तकृष्णांबरधरा (for the prior half). G_2 रक्तगंधानुलेपना (for the post. half). — (L. 120) B D तप्ताभ्यां तप्तभूषणा (for the post. half). — (L. 121) T G_{2-5} विनिर्गत्य (for विनिःसृत्य). D_3 संखेभ्यो ; D_6 खेभ्योथ (for वै खेभ्यो). $B_{1.2.4}$ Dn D_2 सा निःसृत्य तथा (B_1 मुखे ; Dn_2 भृशं) खेभ्यो ; B_3 Dc_1 सा निःसृत्य च खेभ्योथ (Dc_1 °भ्यो यद्) ; B_6 साभिनिःसृत्य खेभ्योथ ; D_1 सा निःसृत्य च सर्वेभ्यो ; D_3 सा विनिःसृत्य संखेभ्यो ; D_4 स निःसृत्य वचस्तेभ्यो ; D_5 सा निःसृत्य च वै खेभ्यो ; $D_{7.8}$ सा चक्षुर्भ्यो विनिःसृत्य (for the prior half). D_4 om. (hapl.) from शमाश्रिता up to लोकादि (in line 123). $D_{1.6}$ आस्थिता ; D_7 आश्रया ; S आश्रयत् (for °श्रिता). — (L. 122) B_2 स्तूयमाना (for स्मय°). B_4 सा (for च). $B_{1-3.5}$ Dc_1 Dn_2 $D_{1.6}$ [इ]व सावेक्ष्य ; Dn_1 $D_{2.3.5}$ च सावे(Dn_1 °वी)क्ष्य ; G_1 M [इ]व चावेक्ष्य (G_1 $M_{1.2}$ °पेक्ष्यं) (for [इ]व चावैक्षद्). D_5 देवी (for देवौ). — (L. 123) D_2 ततो (for तदा). Dn_2 देवीं (for देवो). $D_{7.8}$ तामाह वरदो देवो ; S ता(G_1 त)माह्वयत्तदाचित्यो (G_1 $M_{1.2}$ °दा देवो) (for the prior half). — After line 123, S ins. :

तां तु तत्र तदा देवीं ब्रह्मा लोकपितामहः ।
उक्तवान्मधुरं वाक्यं सांत्वयित्वा पुनः पुनः ।

— (L. 125) B_4 -बुद्ध्यर्थं ; $D_{7.8}$ -बुद्ध्या हि (for -बुद्ध्याथ). Dn_1 $D_{7.8}$ रुषा (for रुषो). S प्रादुर्भूता मया रोषात्त्वं हि संहारबुद्धिना. — (L. 126) Dn_2 $D_{4.5}$ सज्जनपं(Dn_2 °मं)डिताः ; $D_{3.6}$ भूभागमंडिताः ; T $G_{1.4}$ M सजळपंडिताः (for सजड°). — After line 126, $D_{7.8}$ S ins. :

अविशेषेण चैव त्वं प्रजाः संहर भामिनि ।
[$D_{7.8}$ निर्विशेषेण (for अवि°).]

— (L. 127) T G_{2-5} M_5 तत्र (for ततः). T [ऽ]भ्यवाप्स्यसि (for ह्यवा°). — Before line 128, S ins. नारदः. — (L. 128) T G_1 $M_{1.2}$ उक्त्वा (for उक्ता). $D_{7.8}$ -मालिनी (for -लोचना). — (L. 129) B_2 (marg. as above) $D_{1.6}$ च सस्वरं ; B_4 च सुस्वनं ; D_5 वसुंधरा (for च सुस्वरम्). S प्रापतंश्चास्र($M_{1-3.5}$ °श्रु)बिंदवः (for the post. half). — (L. 130) G_5 परिजग्राह (for प्रति°). $D_{7.8}$ तस्य (for तानि). — (L. 131) $D_{1.3.6.8}$ M_{3-5} अनुनयंस् ; T अन्वनयद् (for अनु°). $D_{7.8}$ S भृशं (for तदा). — Colophon : *Sub-parvan :* $B_{1.2.4}$ अभिमन्युवध. — *Adhy. name :* $B_{1.2.4}$ Dc_1 Dn_1 मृत्यूपाख्यानं ; T G_{3-5} मृत्युसंभवः. — *Adhy. no. :* $B_{1.2}$ Dn_1 D_8 $G_{2.5}$ 51 ; T $G_{1.3.4}$ M 50. — *Śloka no. :* Dn_1 23. — Lines 132-135 = (var.) 12. 250. 1^a–3^b. — (L. 132) $D_{3.6}$ संजय (for नारद). $D_{3.6}$ सा बाला ; D_4 अचला (for अबला). $B_{1.3-5}$ D_1 आत्मना ; Dc_1 Dn_1 ह्यात्मना ; $D_{7.8}$ संमान्य (for आत्मनि). $D_{7.8}$ एवं (for एव). — (L. 133) $D_{7.8}$ लतेवाकंपिता स्म ह ; S °वानिलकंपिता

क्रूरं कर्माहितं कुर्यां मूढेव किमु जानती । [135]
बिभेम्यहमधर्माद्धि प्रसीद भगवन्प्रभो ।
प्रियान्पुत्रान्वयस्यांश्च भ्रातॄन्मातॄः पितॄन्पतीन् ।
अनुध्यास्यन्ति ये देव मृतांस्तेषां बिभेम्यहम् ।
कृपणानां हि रुदतां ये पतन्त्यश्रुबिन्दवः ।
तेभ्यो हि बलवद्भीता शरणं त्वाहमागता । [140]
यमस्य भवनं देव न गच्छेयं सुरोत्तम ।
प्रसादये त्वा वरद मूर्ध्नोदग्रनखेन च ।
एतदिच्छाम्यहं कामं त्वत्तो लोकपितामह ।
इच्छेयं त्वत्प्रसादाद्धै तपस्तप्तुं प्रजेश्वर ।
प्रदिशेमं वरं देव त्वं मह्यं भगवन्प्रभो । [145]
त्वया ह्युक्ता गमिष्यामि धेनुकाश्रममुत्तमम् ।
तत्र तप्स्ये तपस्तीव्रं तवैवाराधने रता ।
न हि शक्ष्यामि देवेश प्राणान्प्राणभृतां प्रियान् ।
हर्तुं विलपमानानामधर्मादभिरक्ष माम् ।

ब्रह्मोवाच ।

मृत्यो संकल्पितासि त्वं प्रजासंहारहेतुना । [150]
गच्छ संहर सर्वास्त्वं प्रजा मा ते विचारणा ।
भविता त्वेतदेवं हि नैतज्जात्वन्यथा भवेत् ।
भवत्वनिन्दिता लोके कुरुष्व वचनं मम ।

नारद उवाच ।

एवमुक्ताभवद्भीता प्राञ्जलिर्भगवन्मुखी ।

(for the post. half). — Before line 134, MSS. ins. मृत्युरुवाच. — (L. 134) D2 मया (for त्वया). B3 (marg.) सुदृशी ; D7 S मादृशी (for ई°). —(L. 135) Dn2 D3-8 क्रूर- ; D2 ब्रूहि (for क्रूरं). G1 M1. 2 ईदृशं (for अहितं). Dn2 D3. 4. 7. 8 G1 M कुर्यात् (for कुर्यां). B1. 3 Dc1 Dn D1. 4-6 तदेवं ; B2. 4. 5 D2. 3 °व (for मूढेव). D7. 8 नियु(D8 °य)ता सती ; G1 M किमजानती (for किमु जा°). — (L. 136) D7 अधर्मस्य ; T G2-5 अधर्माय (for °द्धि). — Lines 137-144 = (var.) 12. 250. 5-8. — (L. 138) B Dc1 Dn D1-6 अप- (for अनु-). Dc1 (by corr.) -धास्यंति (for -ध्या°). B Dc1 Dn D1-4. 6 मे ; D5 चेद् (for ये). D7. 8 अवध्याः संति ये देव (for the prior half). B Dc1 Dn D1-3. 5. 6 मृतेभ्येभ्यो ; D4 मृतकेभ्यो (for मृतांस्तेषां). — (L. 139) D1 वि- (for हि). D7. 8 S कृपणाश्रुपरिक्लेदात् (D7. 8 °क्लेशात् ; G4. 5 °क्लेशात्) (for the prior half). D6 om. ये. D7. 8 S पतेयं (D7. 8 पतेयुः ; G4. 5 तरेयं) शाश्वतीः समाः (for the post. half). — D6 om. lines 140-141. — (L. 140) S [ऽ]ति (for हि). B D (except D7. 8 ; D6 om.) तेभ्योहं भगवन्भीता (for the prior half). D7. 8 तु (for त्वा). B1 M1. 2 शरणं त्वामुपागता ; B3. 4 D4 °णं त्वामहं गता (for the post. half). — (L. 141) Dn2 भगवन् ; T G2-4 सदनं (for भवनं). G5 चैव (for देव). B2. 5 Dn1 D2 गच्छेयं न (by transp.). T G2-5 M5 (orig.) प्रजा रोद्धुं (M5 वोढुं) न चोत्सहे ; G1 M (M5 *sup. lin.*) यातना स्वर्गमुत्तमं (for the post. half). — (L. 142) B1. 3. 5 Dc1 Dn D1. 3-8 त्वां ; B4 [ऽ]हं (for त्वा). Dn2 D3. 5. 6 G2 वरदं (for °द). B2 D2 कायेन विनयोपेता (for the prior half). D7. 8 दश- (for [उ]दग्र-). B4 Dc1 Dn1 -मुखेन (for -न°). S मूर्ध्ना देववर प्रभो (for the post. half). — (L. 143) T G3. 4 M3-5 एकम् (for एतद्). D7. 8 वै ; T G M3-5 मे ; M1. 2 ते (for [अ]हं). D3. 6 दत्तं (for त्वत्तो). — (L. 144) D7 इच्छेहं (for °यं). B Dn2 D2-6 -प्रसादाद्धि ; G1 M1. 2 °देन (for °दाद्धै). D3. 6 जनेश्वर (for प्रजे°). — (L. 145) D1. 4. 7. 8 प्रादिश (for प्र°). D7. 8 एवं (for इमं). — (L. 146) S त्वयोक्ताहं (for त्वया ह्युक्ता). Dc1 Dn1 धेनुकारण्यम् (for °श्रमम्). D7. 8 धेनुग्राममनुत्तमं (for the post. half). — (L. 147) B2 om. ने रता. T G2-4 तवैवाराधनेन हि (for the post. half). — (L. 148) B4 om. from न हि up to संहर (in line 151). D1. 5 T G3 शक्यामि. G2 अहं (for प्रियान्). — (L. 149) D6 हंतुं (for हर्तुं). B1. 3 Dc1 Dn2 D1. 3-6 त्वभि- ; Dn1 चापि ; D7. 8 चाभि- (for अभि-). D2 -रक्षतां (for -रक्ष मां). S अधर्मं चापि रक्षितुं (for the post. half). B2 om. the ref. — Lines 150-155 = (var.) 250. 9-11. — (L. 150) D8 G1 मृत्योः (for मृत्यो). D7. 8 वै ; T G M3-5 मे (for [अ]सि). M1. 2 मृत्योः संकल्पितामर्थं (for the prior half). S प्रजासंहरणे तु (G2 °णाय ; M3-5 °णेत्र) वै (for the post. half). — (L. 151) D3. 6 मात्र (for मा ते). — (L. 152) Dn1 reads from त्वेतद् up to भीता (in line 154) on marg. D3 भावितेति ; D7. 8 भविष्यति (for भविता तु). G1 M1. 2 एवमेतद् (by transp.). T G2-4 M3-5 न तज् ; G1 M1. 2 तत्र (for नैतज्). — (L. 153) B3 भवेस्तु (for भवतु). Dn2 लोकं. D7. 8 त्वमात्मनिंदिता लोके ; S तस्मादनिंदिते (G5 °ता) काले ; G5 (before corr.) तस्मादनिर्जिता काले (for the prior half). B2 G3 om. the ref. — (L. 154) D3 M1. 2 उक्त्वा (for उक्ता). B2 D2 G1 M1. 2 प्रीता ; Dn2 lacuna (for भीता). T G2-5 एवमुक्ता भगवता (for the prior half). D5 प्रांजलीस्तमवाङ्मुखी ; T G2-5 M5 (*inf. lin.*) °लिश्चाप्यवाङ्मुखी ; G1 M °लिर्भगवतोन्मुखी (for the post. half). — B4 om. lines

संहारे नाकरोद्बुद्धिं प्रजानां हितकाम्यया । [155]
तूष्णीमासीत्तदा देवः प्रजानामीश्वरेश्वरः ।
प्रसादं चागमत्क्षिप्रमात्मन्येव पितामहः ।
स्मयमानश्च लोकेशो लोकान्सर्वानवैक्षत ।
लोकाश्चासन्यथापूर्वं दृष्टास्तेनापमन्युना ।
निवृत्तरोषे तस्मिंस्तु भगवत्यपराजिते । [160]
सा कन्यापि जगामाथ समीपात्तस्य धीमतः ।
अपसृत्याप्रतिश्रुत्य प्रजासंहरणं तदा ।
त्वरमाणा च राजेन्द्र मृत्युर्धेनुकमभ्ययात् ।
सा तत्र परमं तीव्रं चचार व्रतमुत्तमम् ।
समाहितैकपादेन तस्थौ पद्मानि षोडश । [165]
पञ्च चान्यानि कारुण्यात्प्रजानामभयैषिणी ।
इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यः प्रियेभ्यः संनिवर्त्य सा ।
ततस्त्वेकेन पादेन पुनरन्यानि सप्त वै ।
तस्थौ पद्मानि षट् चैव सप्त चैकं च पार्थिव ।
ततः पद्मायुतं तात मृगैः सह चचार सा । [170]
पुनर्गत्वा ततो नन्दां पुण्यां शीतामलोदकाम् ।
अप्सु वर्षसहस्राणि सप्त चैकं च सानयत् ।
धारयित्वा तु नियमं नन्दायां वीतकल्मषा ।
सा पूर्वं कौशिकीं पुण्यां जगाम नियमे धृता ।
तत्र वायुजलाहारा चचार नियुतं पुनः । [175]
पञ्चगङ्गे च सा पुण्ये कन्या वेतसकेषु च ।

155–160. G4 om. lines 155–157. — (L. 155) G1 M1.2 संहाराय (for संहारे न). — Lines 156–158 = (var.) 250. 12^c–13^d. — (L. 156) D7.8 ततो (for तदा). D1.4.5.7 M1.2 देव (for देवः). G1.5 M (M5 *sup. lin.* also as above) प्रजानामीश्वरः प्रभुः (for the post. half). — (L. 157) G1 M1.2 अगमत्; G5 (by corr.) चाभवत् (for चागमत्). D1.3 आत्मना (for आत्मनि). B2 D2 आत्मनैव प्रजापतिः (for the post. half). — (L. 158) D2 S (except G2) देवेशो (for लोकेशो); B (B4 om.) Dc1 Dn D1–6 अवेक्ष्य (Dn2 °क्ष) च (for अवैक्षत). — (L. 159) B2 D2.5 तु; M3–5 हि (for च). Dn2 D3 लोकावासं यथापूर्वं (for the prior half). D3.6 सृष्टास् (for दृ°). D4 (before corr.) दृष्टास्तेनापमृत्युना; G1 M1.2 °त्नमन्युना (for the post. half). — Lines 160–165 = (var.) 250. 14–16. — (L. 160) M4 -दोषे (for -रोषे). B5 तस्मिन्निवृत्तरोषे तु (for the prior half). — (L. 161) B1.3.4 Dc1 Dn D1 कन्याप-; D3.6 च कन्या; D4 कन्या*; D5 कन्या च (for कन्यापि). D7.8 सा तु कन्या उपक्रांता (for the prior half). — (L. 162) D4.7.8 G1.5 प्रतिश्रुत्य (for [अ]प्र°). Dn2 D3.5 अथ मृत्युः प्रतिश्रुत्य (for the prior half). D4.5 -संहरणात्; G4 -संरक्षणं (for -संहरणं). B2 Dn2 तथा (for तदा). D8 प्रजानां हरणं तदा (for the post. half). — (L. 163) G1 M1.2 [अ]थ (for च). B3.5 Dc1 Dn D2 अभ्यगात् (for °यात्). — (L. 164) Dc1 Dn1 G2 M3–5 चकार (for चचार). D7.8 T G3–5 चका(D7 °चा)र तप उ(T तपमु)त्तमं (for the post. half). — (L. 165) B Dc1 Dn D1–6 सा तदा (D4 °था) ह्येकपादेन; D7.8 सा मनस्येक°; T G समानामेक° (for the prior half). — (L. 166) B2.4.5 D1 चाब्दानि; Dn D2–6 [अ]न्यानि तु; D7.8 त्वान्यानि (for चा°). B Dc1 Dn D1–6 तु (D4 च) हितैषिणी; G5 (*inf. lin.* as above) अंहरैषिणी (sic) (for अभयै°). — (L. 167) D7 प्रियार्थेभ्यः (for [इ]न्द्रिया°). T G2–5 संनिवार्य (for संनिवर्त्य). — (L. 168) D7.8 च (for तु). S (except G5) ततस्त्वेकपादेनैव (for the prior half). Dn1 तस्थौ पद्मानि; D2 पुण्यारण्यानि (for पुनरन्यानि). — Lines 169–171 = (var.) 250. 19–20. — (L. 169) B2 (marg.).3.4 Dn2 D3.6 षट् द्वौ च; D7.8 पंचैव (for षट्चैव). D1 सद्म (for सप्त). D6 तु (for च). T G3.4 सप्त पंचैव वै नृप; G1.2 M सप्तकं चैव वै नृप (G1 M1.2 पुनः) (for the post. half). — (L. 170) G1 M तत्र (for ततः). T G2–5 तत्र वर्षायुतं चैव (G5 तात) (for the prior half). D7.8 मेरौ सम्यक्चचार ह (for the post. half). — (L. 171) Dn2 D3.5.6 नद्यां; T G2–4 गंगां (for नन्दां). Dn1 D7 पुण्य- (for पुण्यां). Dn2 तोया पुण्यामलोदकौ (sic); S पुण्यां शीतजलां शिवां (G1.5 M शुभां) (for the post. half). — (L. 172) D8 अत्र (for अप्सु). D4 वा (for च). B4 चारयत्; D7.8 T G2–5 M3–5 सावसत्; G1 M1 सातपत्; M2 सापतत् (for सानयत्). — (L. 173) D7.8 S तं पार(G1 M1.2 तत्पार-; M3.4 तं वार)यित्वा नियमं (for the prior half). T G2–5 गंगायां (for नन्दायां). — (L. 174) B2 पूर्वं; D7.8 पूर्वे; S पुनः (for पूर्वं). B5 D2 नियमैधिता; Dn1 नियमे वृता; D8 T G1–4 M °मैर्वृता (T G3 °तां); G5 °मैर्धृता (for नियमे धृता). — (L. 175) D7 मित्र- (for वायु-). Dn2 D6 -जलाधारा; G1 °हारे (for °हारा). B D नियमं; G1 M1.2 नियतं (for नियुतं). B4 (also as above) ततः (for पुनः). — (L. 176) Dc1 G2 पंचगंगेव; G5 °गंगेपि (for °गङ्गे च). B2–5 Dc1 Dn1 D1 पुण्या (for पुण्ये). Dn2 पंचगंगायुता पुण्या; D2.3.6 °गंगेषु सा पुण्या; D4 °कन्येव सा पुण्या;

तपोविशेषैर्बहुभिः कर्शयद्देहमात्मनः ।
ततो गत्वा महागङ्गां महामेरुं च केवलम् ।
तस्थौ चाश्मेव निश्चेष्टा प्राणायामपरायणा ।
पुनर्हिमवतो मूर्ध्नि यत्र देवा पुरायजन् । [180]
तत्राङ्गुष्ठेन सा तस्थौ निखर्वं परमा शुभा ।
पुष्करेष्वथ गोकर्णे नैमिषे मलये तथा ।
अकर्शयत्स्वकं देहं नियमैर्मनसः प्रियैः ।
अनन्यदेवता नित्यं दृढभक्ता पितामहे ।
तस्थौ पितामहं चैव तोषयामास धर्मतः । [185]
ततस्तामब्रवीत्प्रीतो लोकानां प्रभवोऽव्ययः ।
मृत्यो किमिदमत्यर्थं तपांसि चरसीति ह ।
ततोऽब्रवीत्पुनर्मृत्युर्भगवन्तं पितामहम् ।
नाहं हन्यां प्रजा देव स्वस्थाश्चाक्रोशतीस्तथा ।
एतदिच्छामि सर्वेश त्वत्तो वरमहं प्रभो । [190]
अधर्मभयभीतास्मि ततोऽहं तप आस्थिता ।
भीतायास्तु महाभाग प्रयच्छाभयमव्यय ।
आर्ता चानागसी नारी याचामि भव मे गतिः ।
तामब्रवीत्ततो देवो भूतभव्यभविष्यवित् ।
अधर्मो नास्ति ते मृत्यो संहरन्त्या इमाः प्रजाः । [195]
मया चोक्तं मृषा भद्रे भविता न कथंचन ।
तस्मात्संहर कल्याणि प्रजाः सर्वाश्चतुर्विधाः ।
धर्मः सनातनश्च त्वा सर्वथानुप्रवेक्ष्यति ।

$D_{5.7.8}$ °गंगे महा($D_{7.8}$ सदा)पुण्ये (for the prior half). D_4 गंगा (for कन्या). B_1 (marg.). 3. 4 वैतसकेपु च ; B_3 (marg.) वेत्रवनेपु च ; $D_{7.8}$ वेतसके पुनः ; T G_{3-5} वै(G_5 वे)तंसिकेपु च ; G_1 M वैतंमकेपु च ; G_2 वैप्रांक° (for वेतसकेपु च). — (L. 177) $D_{7.8}$ S विविधैः (for बहुभिः). $B_{1.3}$ Dc_1 Dn_1 D_1 कर्ष(Dc_1 Dn °र्षं)ती ; $B_{2.4.5}$ Dn_2 $D_{2.5.6}$ कर्षयद् ; $D_{3.4}$ कर्षयन् ; T $G_{3.4}$ $M_{3.4}$ कर्शयन् ; G_1 $M_{1.2}$ °येद् (for कर्शयद्). $D_{7.8}$ कर्ष(D_8 °र्श)यंतीय(D_8 °तीव)मात्मनः (for the post. half). — Lines 178-181 = (var.) 250. 22^a–23^b. — (L. 178) B Dc_1 Dn D_1 (before corr.). 2–6 तु (B_4 च) सा गंगां ; D_1 (by corr.) तु गंगां तां ; T G_{2-5} महाभागां (for °गङ्गां). D_6 अब्दमेकं (for महामेरुं). $M_{3.5}$ पर्वतं (for केवलम्). — (L. 179) Dn_1 चाश्मानि ; D_3 चासौ च ; $D_{7.8}$ T G_{2-4} $M_{3.5}$ अश्मेव (for चाश्मेव). Dn_2 तस्थौ चाश्मे (sic) विनिश्चेष्टा ; G_5 तस्मिन्नेव च निश्चेष्टा (for the prior half). — (L. 180) S ततो (for पुनर्). B_5 $D_{4.5}$ $G_{4.5}$ (before corr.) [अ]जयन् ; D_1 [अ]जपन् (for [अ]यजन्). — (L. 181) D_1 om. सा. $D_{3.6}$ तस्थौ च (for सा तस्थौ). $G_{1.2}$ M परमं शुभा (G_1 °भं); G_5 °मांगना (for °मा शुभा). Dn_1 $D_{7.8}$ निखर्वाणां परं शतं (Dn_1 शुभं); $D_{3.6}$ नित्यं यूपोपमा शुभा ; T $G_{3.4}$ निर्वाणं परमं गतं (for the post. half). — (L. 182) D_8 पुष्करेप्यथ (for °ष्वथ). $D_{7.8}$ नैमिषेमरकंटके ; S नैमिशे (G_2 °षे) मलयेपु च (for the prior half). — (L. 183) B D अथाकर्षत् ; $M_{2.3}$ अकर्षयत् (for अकर्श°). B_2 Dn_1 $D_{1.4}$ मा(D_4 म)नस- ; D_6 G_1 $M_{1.2}$ मनसि (for °सः). Dn_1 सह ; D_6 श्रियैः (for प्रियैः). — (L. 184) Dn_2 D_5 सानन्य- (for अनन्य-). Dn_2 $D_{5.6}$ दृढं ; $D_{7.8}$ बाढम् (for दृढ-). Dn_2 शक्त्या ; $D_{1.3}$ -भक्त्या ; D_2 G_1 M -भक्तिः ; $D_{7.8}$ उक्ता (D_8 °क्त्वा) (for -भक्ता). — Lines 185-189 = (var.) 250. 23^c–25^d. — (L. 185) G_5 (*inf. lin.*) दध्यौ (for तस्थौ). D_1 सा चैवं तोषयामास (for the prior half). T G_{2-4} यत्नतः (for धर्मतः). D_1 सर्वतः कामरूपिणी ; M_3 तोषयंती सधर्मतः (for the post. half). — (L. 186) D_6 प्रीत्या (for प्रीतो). $D_{7.8}$ पुरुषो (for प्रभवो). — After line 186, B D ins. :

सौम्येन मनसा राजन्प्रीतः प्रीतमनास्तदा ।

[Dn_1 महता (for मनसा). D_4 om. ; $D_{7.8}$ प्रीत्या (for प्रीतः).]

— (L. 187) $D_{7.8}$ एतद् (for इदम्). B_{2-5} Dn_2 $D_{2.3.5.6}$ अत्यंतं (for अत्यर्थं). Dn_1 G_4 चरति (for °सि). G_4 इह (for इति). B_5 Dn_2 $D_{2.5}$ हि ; Dn_1 [इ]ह ; D_3 च ; G_4 वै ; G_5 नः (for ह). — (L. 188) G_5 सा च (for ततो). — (L. 189) S स्वस्थाश्च क्रोशतीः प्रभो (for the post. half). — (L. 190) D_4 G_2 देवेश (for सर्वेश). $D_{7.8}$ वरं त्वत्तः परं प्रभो (for the post. half). — (L. 191) $D_{7.8}$ तपसा स्थिता (for तप आ°). — (L. 192) G_2 भीतायां (for °यास्). $D_{7.8}$ S मे (for तु). $B_{4.5}$ उत्तमं ; Dc_1 Dn D_{1-6} अव्ययं (for अव्यय). $D_{7.8}$ प्रयच्छानामयं यथा ; S प्रदेहि वरमव्ययं (T G_2 $M_{4.5}$ °य) (for the post. half). — (L. 193) $D_{7.8}$ S च त्वां (T G_{1-4} $M_{1.2}$ त्वा) (for नारी). G_5 याचामि त्वापरां गतिं (for the post. half). — Lines 194–195 = (var.) 250. 32. — (L. 194) S तदा (for ततो). $D_{7.8}$ ब्रह्मा (for देवो). $D_{3.6-8}$ S -भविष्यकृत् (for °वित्). — Before line 195, S ins. ब्रह्मा. — (L. 195) D_4 भद्रे (for मृत्यो). Dn_2 $D_{2.4.5}$ संहरत्या ; $D_{7.8}$ °रस्व (for संहरन्त्या). D_8 इमां (for इमाः). — (L. 196) Dn_2 माधवोक्तं (for मया चोक्तं). D_2 G_2 कदाचन (for कथं°). — Dc_1 reads lines 197–198 on marg. *sec. m.* — (L. 197) Dn_2 $D_{3.5}$ अस्मात् (for

लोकपालो यमश्चैव सहाया व्याधयस्तथा ।
अहं च विबुधाश्चैव पुनर्दास्याम ते वरम् । [200]
यथा त्वमेनसा मुक्ता विरजाः ख्यातिमेष्यसि ।
सैवमुक्ता महाराज कृताञ्जलिरिदं विभुम् ।
पुनरेवाब्रवीद्वाक्यं प्रसाद्य शिरसा तदा ।
यद्येवमेतत्कर्तव्यं मया न स्याद्विना प्रभो ।
तवाज्ञा मूर्ध्नि मे न्यस्ता यत्ते वक्ष्यामि तच्छृणु । [205]
लोभः क्रोधोऽभ्यसूयेर्ष्या द्रोहो मोहश्च देहिनाम् ।
अह्रीश्चान्योन्यपरुषा देहं भिन्द्युः पृथग्विधाः ।

ब्रह्मोवाच ।

तथा भविष्यते मृत्यो साधु संहर वै प्रजाः ।
अधर्मस्ते न भविता नापध्यास्याम्यहं शुभे ।
यान्यश्रुबिन्दूनि करे समासते [210]
ते व्याधयः प्राणिनामात्मजाताः ।
ते मारयिष्यन्ति नरान्गतासू-
न्नाधर्मस्ते भविता मा स्म भैषीः ।
धर्मो मृत्यो मारणे प्राणिनां ते
त्वं वै धर्मस्त्वं हि धर्मस्य चेशा । [215]
धर्म्या भूत्वा धर्मनित्या धरित्री
तस्मात्प्राणान्सर्वथेमान्नियच्छ ।
सर्वेषां वै प्राणिनां कामरोषौ
संत्यज्य त्वं संहरस्वेह जीवान् ।

त°). G2 चतुर्वर्गा इमाः प्रजाः (for the post. half). —(L. 198) B Dc1 Dn D1-6 G3-5 M3.4 त्वां (for त्वा). G2 सर्वथा. D7.8 धर्मं सनातनं च त्वं (for the prior half). Dc1 Dn D1-6 सर्वथा पाव(Dc1 पाय-; Dn2 D3.6 पाल)यिष्यति; D7.8 °था प्रापयिस्(D8 °ष्य)सि (for the post. half). —(L. 199) B2 (marg. also as above) Dc1 लोकपाला; D7.8 S श्च(G5 स)र्वः कालो (for लोकपालो). B Dc1 Dn1 D1.7.8 S च ते (G5 ये) (for तथा). —Line 200 = (var.) 12. 250. 28ᵃᵈ. —(L. 200) B5 अयं (for अहं). B2 (marg. as above).3 दास्यामि (for °म). T G3.4 वरान्. D7.8 G1.2.5 M पुनर्दास्यामि ते (D7.8 G5 °महे) वरान् (for the post. half). — Dc1 om. lines 201-202. —(L. 201) B1.3 D1.6 त्यक्ता; Dn D3-5 युक्ता (for मुक्ता). D7 यैस्त्वमुक्तैर्न सा मुक्ता; D8 यैस्त्वं युक्तैर्न सा मुक्ता; S यैस्त्वं यु(G5 मु)क्ता भयान्मु(G5 °यामु)क्ता (for the post. half). —(L. 202) B1.3 Dn1 S (G5 lacuna) प्रभुं; D7.8 वचः (for विभुम्). — Before line 204, S (except G5) ins. मृत्युः. —(L. 204) T G1.3-5 M एतदेवं (by transp.); G2 एवमेव. B1.4.5 विभो (for प्रभो). D7.8 मया तत्रान्यथा भवेत्; S धर्मतो (G1 M1 इति मे; G5 M3-5 इह मे; M2 इति ह) नास्त्यतो भयं (for the post. half). —(L. 205) D7.8 त्वद्वाक्यं (for तवाज्ञा). D7.8 न्यस्तं; M1.2 [ऽ]न्यस्तु(for न्यस्ता). B1.3 Dc1 D1 S तु; D7.8 च (for ते). —(L. 206) D3.6 कामः (for लोभः). Dn1 D2 क्रोधा; T क्रोधे (for क्रोधो). T G2-4 ह्यसूयेर्ष्या (for ऽभ्य°). D7.8 द्रोहमोहाश्च; T G2-4 मोहो द्रोहश्च (by transp.). Dc1 Dn1 D1 द्वेषो; G5 damaged (for द्रोहो). D3.6 लोभश्च (for मोहश्च). B1.5 देहिनः; G5 °नं (for °नाम्). —(L. 207) D8 एतैश्च (for अह्रीश्च). Dc1 Dn2 D3-6 -पुरुषा; D7.8 -जनिता (for -परुषा). S (except G4) अप्रियान्योन्यजनिता (T G3 °तान्) (for the prior half). B1.3-5 D1.5 T G2-5 देहान् (for देहं). Dn2 D1-3.6-8 भिद्युः; D5 निन्द्युः (for भिन्द्युः). D3 पृथग्विधं. Dc1 Dn1 G1 M देहान्भिद्युः (Dc1 °हान्भिद्युः; Dn1 °हान्भित्वा) पृथग्विधान् (for the post. half). — Lines 208-212 = (var.) 250. 32-33. —(L. 208) G5 M3-5 भविष्यति (M5 °ते) तथा मृत्यो (for the prior half). D2 भो; D6 ते; Bom. ed. भोः (for वै). D5 प्रजां (for प्रजाः). —(L. 209) B3 D1 नापध्यास्यामहे शुभे; Dc1 तापाध्यायामहे शुभे (sic); Dn1 तथा ध्यायाम्यहं शुभे; Dn2 मा वध्यास्याम्यहं शुभे; D4 नापध्यास्यामहं प्रभो; D5 तद्विधास्याम्यहं प्रभो; D7.8 तथा ध्या(D8 धा)स्यामहं शुभे; S तथा ध्या(G3-5 °था दा)स्यामि (G4 °म) ते भयं (G1 M शुभं) (for the post. half). —(L. 210) B Dc1 Dn1 D1.8 समासंस्; D5 corrupt; S तवासंस् (for समासते). —(L. 211) D4.5 तद् (for ते). D4 om. (hapl.) from प्राणिना up to मारणे (in line 214). D7.8 ते व्याधयः प्राणविनाशनाय; S ते व्याधयः प्राणिनां देहजाः स्युः. —(L. 212) B2 (marg.).4 संहरिष्यंति (for मारयि°). Dn2 reads from नरान् up to धरित्री (in line 216) twice (without var.). M1.2 हतासून्. —(L. 213) B Dc1 Dn D1-3.5.6 नाध(B2 माध-; D6 नोध)र्मस्ते भविता प्राणिनां वै (B3 Dc1 चेत्); G2 धर्मो न मृत्यो मरणे प्राणिनां वै. —(L. 214) D7.8 हरणे (for मारणे). B D4 वै (for ते). —(L. 215) D8 तं (for त्वं). T G1.4 M सर्वस्य; G3 विश्वस्य (for धर्मस्य). B3.4 Dc1 Dn D3.5.6 चेष्टा; B5 वेगः; D1 चैषा; D4 चैषः; D7.8 देशः; T देशा; G2.5 चैशा (for चेशा). —(L. 216) Dn2 D7.8 S (except G5) धर्मो; D4 धर्मा (for धर्म्या). B3 धर्मनिष्ठा; D6 °भूता; D7.8 °नित्यो; M1 °भूत्वा (for °नित्या). D4

एवं धर्मस्ते भविष्यत्यनन्तो [220]

मिथ्यावृत्तान्मारयिष्यत्यधर्मः ।

तेनात्मानं पावयस्वात्मना त्वं

पापेऽऽत्मानं मज्जयिष्यन्त्यसत्त्वाः ।

तस्मात्कामं रोषमप्यागतं त्वं

संत्यज्यातः संहरस्वेह जीवान् । [225]

नारद उवाच ।

सा वै भीता मृत्युसंज्ञोपदेशा-

च्छापाद्भीता बाढमित्यब्रवीत्तम् ।

सा च प्राणान्प्राणिनामन्तकाले

कामक्रोधौ त्यज्य हरत्यसक्ता ।

मृत्युस्तेषां व्याधयस्तत्प्रसूता [230]

व्याधी रोगो रुज्यते येन जन्तुः ।

सर्वेषां वै प्राणिनां प्रायणान्ते

प्राणा गत्वा संनिवृत्तास्तथैव ।

वायुर्भीमो भीमनादो महौजा

धरित्र्यां (for धरित्री). —(L. 217) Dc1 Dn1 D1 प्राणिनः ; D5 सर्वां (for प्राणान्). D3 एतान् ; D7.8 एषां (for इमान्). G3 [अ]भिगच्छ (for नियच्छ). — After line 217, S ins.:

पाप्मा तथा ते भविता कदाचि-

देवं मया वै विनियुज्यसे त्वम् ।

[(L. 1) G1 M न चान्यथा ; G5 ततोन्यथा (for पाप्मा तथा). T G3.4 नो (for ते). G1 M1.2.4 कथंन्त्रिद्. — (L. 2) G1 M1.2.4 चैव (for वै वि-). M3.5 विनियोज्यसे .]

— (L. 218) Dn2 D3.6 om.; D4 च (for वै). G5 कामकारान् ; M3–5 हर्षरोषौ (for काम°). — (L. 219) B2 संयुज्य (for संत्यज्य). D2 [अं]तः (for त्वं). B2 G1 संहरस्वेव (sic); B3 M4.5 °स्वैव ; Dn2 °स्वैह (sic); D7.8 °स्वेप ; T G2–5 संहर सर्व- (G5 °र्वे); M1.2 °सेव (sic) (for °स्वेह). B4 Dn2 D1.3.5.6 जीवं (for जीवान्). — (L. 220) T G4 येषां ; G3 एषां (for एवं). B Dc1 Dn1 D1–6 G2 त्वां ; Dn2 D5 (also as above) सं- (for ते). B1 भजिष्यति ; D4 भविष्यत ; T G4 भविष्यंति (for °ष्यति). D4 धृत्या (for [अ]नन्तो). — (L. 221) Dn2 मिथ्या वृत्यायं (sic); D4 प्रजाः सर्वा ; G2 मिथ्यावृत्तो (for °वृत्तान्). Dc1 Dn1 सादयिष्यति ; D5 मानयि° (for मारयि°). D4 अधर्मतः ; G2 अनंतः (for अधर्मः). — (L. 222) Dc1 पाचयस्व ; Dn1 D1 पावयेश्च (D1 °च); D4 पातयस्व ; T G1.3.4 M (M5 orig.) प्लावयस्व ; G2 M5 (*inf. lin.*) पाल° ; G5 (*inf. lin.* as above) पावयित्वा (for पावयस्व). B1.3–5 Dc1 [अ]त्यये त्वं ; Dn1 [आ]त्मने त्वं ; D1 [आ]त्मदेहं ; D5 °पापा ; T G1–4 M व्यपेक्षं ; G5 स्ववैक्ष्य (for [आ]त्मना त्वं). D7.8 तेनाथ(D7 °न ध)र्मं पावयस्याव्यये त्वं. — (L. 223) B1.5 पापात्मानं ; B4 D5 T G1.3–5 M पापात्मानो ; Dn1 पापेष्वात्मानं ; Dn2 D1.6 पापेना° ; D7.8 पाप्मानं वै ; G2 अपाप्मानो (for पापेऽऽत्मानं). B1 मज्जयिष्यसि ; Dc1 Dn1 D3–5.7.8 T °यिष्यति (for मज्जयिष्यन्ति). B Dc1 Dn1 D3 असत्यात् ; Dn2 D5 G1–4 M असंतः ; D1 सत्यात् ; D7.8 अधर्मः ; T अनंतः ; G5 संतः ; G5 (*inf. lin.*) अधर्मः (for असत्त्वाः). — (L. 224) Dc1 Dn1 तथा (for तस्मात्). B1.2.5 Dc1 D4.6 शेषम् ; B4 corrupt (for रोषम्). D1 अध्यागतं ; D4 अप्यामतं (for °गतं). M1.2 च (for त्वं). —(L. 225) B Dn2 D3 अंतः ; D5 आशां ; D7.8 S उभौ (for अतः). B4.5 D6 संहरस्वेति ; D4 °स्वेव ; D5 °न्नेव ; D7.8 °स्वैव ; T G2–5 M3–5 संहर सर्व- ; G1 M1.2 संहरेः सर्व- (for संहरस्वेह). D5 जीवं ; D7.8 भीरु (for जीवान्). — Lines 226–248 = (var.) 250. 35–41. — (L. 226) S सा चैवमुक्ता मृत्युसंज्ञापदेशात्. — (L. 227) B4 च (for तम्). — (L. 228) B4 तु (for च). B1 (marg. as above). 2.5 Dn2 D1–4.6 प्राणं (for प्राणान्). D7.8 G2 प्रापणांते ; T G1.3–5 M3–5 प्रायणांते ; M1.2 प्राणयंते (for अन्तकाले). —(L. 229) Dc1 (before corr.) संत्यज्य (for त्यज्य). Dn1 संहृत्य (for हरति). B1–3 D6 अशक्ता ; B5 Dn2 D3 अशक्तया (for असक्ता). S कामक्रोधौ संहरत्येव हित्वा (G2 मुक्ता). — (L. 230) D7.8 त्वेवं ; T G2.3 त्वेषां (for तेषां). B1 [आ]त्मप्रसूता ; B2.3.5 Dn1 सुप्रसूता ; B4 स्वप्रसूता ; Dn2 D1.3.5–8 संप्रसूता ; D4 च प्र° ; T G2–5 तत्र सूता ; G1 M1.2 तं प्र° (for तत्प्र°). — (L. 231) D5.8 रोगौ ; T G2–5 रोगैर् (for रोगो). Dc1 Dn1 D7 T G3.4 युज्यते ; D1.5 रज्यते (for रुज्यते). D7.8 S देहः (for जन्तुः). — D5 om. line 232. — (L. 232) B2 D2 T G2–5 च ; Dn2 om. (for वै). B4 प्राणनांते ; Dn2 D4 M1.2 प्राणयं- (Dn2 °यां)ते ; D2 प्राणभीते ; D7.8 प्राणकाले (for प्रायणान्ते). — After line 232, B D ins.:

तस्माच्छोकं मा कृथा निष्फलं त्वं

सर्वे देवाः प्राणिभिः प्रायणान्ते ।

[D5 om. line 1. — (L. 1) D4 त्वा (for त्वं). — (L. 2) B1.3 Dc1 Dn D1–4.6.7 प्राणिनां (for प्राणिभिः). B4 D1.2.7 प्रापणांते ; Dn1 प्रायणंते ; D4

भेत्ता देहान्प्राणिनां सर्वगोऽसौ । [235]
नैवावृत्तिं नानुवृत्तिं कदाचि-
त्प्राप्नोत्युग्रोऽनन्ततेजा विशिष्टः ।
सर्वे देवा मर्त्यसंज्ञा विशिष्टा-
स्तस्मात्पुत्रं मा शुचो राजसिंह ।
स्वर्गं प्राप्तो मोदते त्वत्तनूजो [240]
नित्यं रम्यान्वीरलोकानवाप्य ।
त्यक्त्वा दुःखं संगतः पुण्यकृद्भि-
रेषा मृत्युर्देवदिष्टा प्रजानाम् ।
प्राप्ते काले संहरित्री यथाव-
त्स्वयं कृता प्राणहरा प्रजानाम् । [245]
आत्मानं वै प्राणिनो घ्नन्ति सर्वे
नैनं मृत्युर्दण्डपाणिर्हिनस्ति ।
तस्मान्मृतान्नानुशोचन्ति धीरा-

प्राणपते ; D6 प्रापणान्ते (for प्रायणान्ते). D5 ते च प्राणान्प्राणिनः प्रीणयंते.]

— (L. 233) B D ग(D2 म)त्वा वृत्ताः ; M1. 2 प्राणान्हत्वा ; M5 (*inf. lin.*) प्राणा गताः (for प्राणा गत्वा). — After line 233, B D ins. :

एवं सर्वे प्राणिनस्तत्र गत्वा
वृत्ता देवा मर्त्यवद्राजसिंह ।

[(L. 1) B2 Dn2 D2 प्राणिनां (for °नस्). Dn2 D2 आशु गत्वा ; D4 चाशु गत्वा ; D5 तत्तु गत्वा ; D7. 8 संनिवृत्ता (for तत्र गत्वा). — (L. 2) D4 देवा ; D5 भूत्वा ; D7 गत्वा ; D8 om. (for वृत्ता). D4 दैत्या (for देवा). D5 मर्त्यतां (for °वद्). D1 राजसिंहः ; D5 यांति भूयः (for राजसिंह).]

— On the other hand, S ins. after line 233 :

एवं मृत्युः प्राणिनां तत्र गत्वा
भूत्वा देवी मर्त्यतां याति भूयः ।

[(L. 1) G2 प्राणिनस् (for °नां). — (L. 2) G5 [*sup. lin.*] मृत्वा (for भूत्वा). T देवि ; G1. 2. 5 M देवा (for देवी). G1. 5 M (M5 [*inf. lin.*] as above) यांति (for याति).]

— (L. 234) D7. 8 भीष्म- (for भीम-). — (L. 235) D1. 4 भित्त्वा (for भेत्ता). B3 Dc1 (before corr.) Dn1 देहं ; D7. 8 देहे (for देहान्). D1. 4 प्राणिना (D4 °नः) (for °नां). D7. 8 S देह(G6 °हि)भूतः (for सर्वगोऽसौ). — D3 om. lines 236–237. — (L. 236) D4. 7. 8 G1. 2 M1. 2 नैवावृ(D7. 8 °पा वृ)त्तिर् ; Bom. ed. नो वा वृत्तिं (for नैवावृत्तिं). B Dc1 Dn D1. 2. 6 नैव (D2 °प) वृत्तिं ; D4. 7. 8 नानुवृत्तिः ; D5 नात्र वृत्तिः ; S नातिवृत्तिं (G1. 2 M1. 2 °त्तिः) (for नानुवृत्तिं). — (L. 237) Dn1 प्राप्नोत्यंतं ; Dn2 D7. 8 M3. 4 प्राप्नोत्युग्रो ; D6 प्राप्तो ह्युग्रो (for प्राप्नोत्युग्रो). B2 (marg. as above). 4. 5 Dc1 Dn1 G5 M3 4. 5 (*inf. lin.* as above) [ऽ]नंततेजाः ; Dn2 नष्टतेजा (for ऽनन्त°). — (L. 238) B4 ***हा (for सर्वे देवा). B2 मृत्यु- (for मर्त्य-). — After line 238, D7. 8 S ins. :

सर्वे मर्त्या देवसंज्ञा विशिष्टाः ।
[M3. 5 मृत्युसंज्ञा (for देव°).]

— (L. 239) G4 सर्वं (for पुत्रं). T G2 राजसिंहः. — (L. 240) D1 स्वर्गे ; D7. 8 स्वर्ग- (for स्वर्गं). G1 M1. 2 प्राप्तौ. B2 Dc1 Dn2 D2–6 ते (for त्वत्). — (L. 241) D7 नित्यं रम्यां लोकवीरानवाप्य. — (L. 242) Dn2 D3. 5 सं(Dn2 om. सं)गतं ; D4 पुण्यजं ; D6 स्वर्गतं ; D7. 8 संहतं (for संगतः). — (L. 243) Dn2 S एवं (for एषा). Dn2 D1. 3. 6 दैव- (for देव-). D4. 6 -दृष्टा ; D5. 7. 8 S -सृष्टा (for -दिष्टा). — (L. 244) D7. 8 काले प्राप्ते (by transp.). B1. 3 D3. 4. 6 संहरंती ; B5 °रंति ; D7. 8 °रते (for °रित्री). S काले प्राप्ते संहरत्येव जंतून्. — After line 244, D7. 8 S ins. :

रोगा ह्येते व्याधयो देहजाश्च ।

[D7. 8 चैषां (for ह्येते). D7. 8 देहयाताः ; G2 देवजाश्च (for देह°).]

— (L. 245) Dn2 कृत्वा (for कृता). D7. 8 S स्वयं कृताः प्राणह(D7. 8 °हा)राः प्रजानां. — (L. 246) D6 (before corr.) क्रोधादयः ; D6 (by corr.) क्रोधारयः (for आत्मानं वै). Dn2 D8 प्राणिनां ; S (except G2) देहिनो (for प्राणिनो). — (L. 247) B2 नैव ; B6 S नैतान् (for नैनं). D7. 8 निहंति (for हिनस्ति). — (L. 248) D4 सुतान् ; D7. 8 मृत्युं ; G1 M1. 2 वृत्तान् (for मृतान्). — (L. 249) B1. 2 Dc1 Dn D3–6 सत्त्वं ; B3. 5 Dc1 (marg. *sec. m.*) D2 मृत्युं ; B4 D1 सत्यं ; D7. 8 सर्वं ; T तं (for तत्त्वं). D4 धर्मसृष्टं ; D7 दैव° ; D8 देव° (for ब्रह्म°). — After line 249, Dn2 D2. 4. 6 ins. :

इत्थं सृष्टिं देवक्लृप्तां विदित्वा
पुत्रान्नष्टाञ्शोकमाशु त्यजस्व ।

[D4. 6 om. line 1. — (L. 1) Dn2 दैवक्लृप्तां (for देव°). — (L. 2) D4 त्यज त्वं (for त्यजस्व).]

स्तत्त्वं ज्ञात्वा निश्चयं ब्रह्मसृष्टम् ।

व्यास उवाच ।

एतच्छ्रुत्वार्थवद्वाक्यं नारदेन प्रकाशितम् । [250]

उवाचाकम्पनो राजा सखायं नारदं तदा ।

व्यपेतशोकः प्रीतोऽस्मि भगवन्नृषिसत्तम ।

श्रुत्वेतिहासं त्वत्तोऽद्य कृतार्थोऽस्म्यभिवादये ।

तथोक्तो नारदस्तेन राज्ञा ऋषिवरोत्तमः ।

जगाम नन्दनं शीघ्रं देवर्षिरमितात्मवान् । [255]

पुण्यं यशस्यं स्वर्ग्यं च धन्यमायुष्यमेव च ।

अस्येतिहासस्य सदा श्रवणं श्रावणं तथा ।

एतदर्थपदं श्रुत्वा विज्ञाय त्वं च पाण्डव ।

क्षत्रधर्मं च विज्ञाय शूराणां च परां गतिम् ।

संप्राप्तोऽसौ महावीर्यः स्वर्गलोकं महारथः । [260]

अभिमन्युः परान्हत्वा प्रमुखे सर्वधन्विनाम् ।

युध्यमानो महेष्वासो हतः सोऽभिमुखो रणे ।

असिना गदया शक्त्या धनुषा च महारथः ।

तस्मात्परां धृतिं कृत्वा भ्रातृभिः सह पाण्डव ।

अप्रमत्तः सुसंनद्धः शीघ्रं योद्धुमुपाक्रम । [265]

Colophon.

संजय उवाच ।

श्रुत्वा मृत्युसमुत्पत्तिं कर्माण्यनुपमानि च ।

धर्मराजः पुनर्वाक्यं प्रसाद्यैनमथाब्रवीत् ।

गुरवः पुण्यकर्माणः शक्रप्रतिमविक्रमाः ।

$B_{1-3.5}$ D_{c1} D_{n1} D_7 द्वैपायन उवाच; D_1 नाकैपायन (sic) उवाच; D_8 वैशं° (for व्यास उवाच). — (L. 250) B_1 आत्मवद्; D_2 अर्थविद् (for °वद्). $D_{7.8}$ S प्रभाषितं (for प्रकाशितम्). — (L. 251) T सहायान्; G_2 सभायां; G_5 सहायं (for सखायं). $B_{2.5}$ D_{n2} $D_{1-5.8}$ $G_{2.5}$ तथा (for तदा). — (L. 252) B_4 मुनि- (for ऋषि-). — (L 253) B_{1-3} D_{c1} D_{n1} च; $B_{4.5}$ D_{n2} D_{1-6} तु; G_4 [ऽ]पि (for ऽद्य). $D_{7.8}$ कृतकृत्योभवं त्वहं (for the post. half). — Before line 254, D_{n1} D_7 ins. द्वैपायन उवाच. — (L. 254) $D_{4.7.8}$ राज(D_4 ऋषि)वरोत्तम; S देवर्षिसत्तमः (for ऋषिवरो°). — (L. 255) B_2 मंदरं; D_{n1} $D_{7.8}$ [अ]नंतरं (for नन्दनं). M_{3-5} पुण्यम् (for शीघ्रं). D_{n1} $D_{7.8}$ देवर्षिरपि नारदः; S अशोकवनमात्मनः (for the post. half). — Before line 256, B_4 ins. व्यास उवाच. — (L. 256) S आयुष्यं (for स्वर्ग्यं च). S स्वर्गीयं धन्य($G_{4.5}$ °र्म्यं)मेव च (for the post. half). — (L. 257) G_1 (*inf. lin.* as above) $M_{1.2}$ यदा; G_2 कथा; G_5 M_4 तदा (for सदा). D_{n1} $D_{7.8}$ अध्येति यः सदा राजन्; D_{n2} $D_{3.5.6}$ अस्येतिहासश्रेष्ठस्य (for the prior half). $G_{1.5}$ श्रावयेत्; $M_{1.2}$ °यत् (for °णं). G_5 तदा; $M_{1.2}$ ततः (for तथा). — (L. 258) D_{n1} $D_{7.8}$ एत(D_8 °न)मर्थं परं श्रुत्वा; S एव(G_1 M_{3-5} °त)मर्थं हि संश्रुत्य (for the prior half). B_2 (marg.) स्यास्था तर (sic); T G_{2-5} ज्ञात्वा चैव; M_{3-5} विज्ञायैव (for °य त्वं). D_7 M_4 च पांडवः; T $G_{2.3}$ स पांडव (G_2 °वः); $G_{4.5}$ हि पांडव (for च पां°). B D_{c1} D_{n2} D_{1-6} तदा राजा (B_4 सुस्थो भव) युधिष्ठिरः (B_4 °र); G_1 $M_{1.2}$ विज्ञात्वा चैव पांडव (for the post. half). — (L. 259) $D_{7.8}$ कृत्स्नध(D_8 °त्स्नं ध)र्मं च; G_5 (*sup. lin.*) क्षत्रधर्मं हि; G_5 (orig.) क्षत्रं चैव हि (for क्षत्रधर्मं च). D_4 परागतिं.

— (L. 260) T $G_{1.3.4}$ M संप्राप्नोति; $G_{2.5}$ °प्नोति- (for संप्राप्तोऽसौ). D_4 **वीर्यः; $D_{7.8}$ G_2 महावीरः (for °वीर्यः). B_5 सुदुर्गमं (for महारथः). — (L. 261) B_5 -धर्मिणां; $D_{2.6}$ -धन्विनं (for -धन्विनाम्). — (L. 262) D_4 **ष्वासो; $G_{2.5}$ महेष्वासास् (G_5 °सांस्) (for °ष्वासो). D_{c1} D_{n1} $D_{7.8}$ हतो हि; T G_2 M_{3-5} त्यक्तात्मा; $G_{1.3.4}$ $M_{1.2}$ त्यक्त्वात्मा; G_5 त्यक्त्वा हि (for हतः सो). — After line 263, B D ins.:

विरजाः सोमसूनुः स पुनस्तत्र प्रलीयते ।

[B_2 (marg.) अभिमन्युः; B_4 **पुत्रश्; D_{n1} $D_{7.8}$ सोमपुत्रस् (for °सूनुः). $B_{3.4}$ D_{c1} च; D_{n1} $D_{7.8}$ तु (for स). D_{n1} व्यलीयत; D_7 °लयत् (for प्रलीयते). B_4 स पुनस्तत्र लीयते (for the post. half).]

— (L. 265) D_{n1} तु संवृत्तः; $D_{7.8}$ सुसंयत्तः; T G_{2-4} °क्रुद्धो; $G_{1.5}$ M °रब्धः (for °नद्धः). D_{c1} क्षिप्रं (for शीघ्रं). B_5 $D_{3.4}$ उपाक्रमत्; D_{n2} D_1 °क्रमः; D_5 उपक्रमे; D_6 उपाक्रमात् (for °क्रम). D_{n1} $D_{7.8}$ शीघ्रं युद्धमुपक्रम; S राजन्युध्यस्व शत्रुभिः (for the post half). — Colophon: — *Sub-parvan:* B_1 D_4 अभिमन्युवध. — *Adhy. name:* $B_{1.3.5}$ D_{n1} मृत्यूपाख्यानं; $B_{2.3}$ (also) D_{c1} D_{n2} $D_{1.2}$ मृत्युप्रजापतिसंवादः; B_4 प्रजापतिमृत्युसंवादः; $D_{3.5-8}$ मृत्युसंवादः; D_4 युधिष्ठिरविषादः; G_2 व्यासयुधिष्ठिरसमागमः. — *Adhy. no.:* $B_{1.2}$ D_{n1} D_3 $G_{2.5}$ 52; D_{c1} 58; D_2 48; T $G_{1.3.4}$ M 51. — *Śloka no.:* D_{n1} 58. — B_3 reads line 266 twice. — (L. 266) $D_{3.6}$ S मृत्योः (for मृत्यु-). — (L. 267) S (except G_2) व्यासं (for वाक्यं). D_{n1} $D_{7.8}$ S [उ]त्तरम्; D_3 तमथ (for [ए]नमथ). — Before line 268, B D_{c1} D_{n2} $D_{1-6.8}$ $G_{1.5}$ M_{3-5} ins. युधिष्ठिर उवाच. — (L. 268) D_{n1}

पूर्वराजर्षयो ब्रह्मन्कियन्तो मृत्युना हताः ।
भूय एव तु मां तथ्यैर्वचोभिरभिबृंहय । [270]
राजर्षीणां पुराणानां समाश्वासय कर्मभिः ।
कियन्तो दक्षिणा दत्ताः कैश्च दत्ता महात्मभिः ।
राजर्षिभिः पुण्यकृद्भिस्तद्भवान्प्रब्रवीतु मे ।
व्यास उवाच ।
श्वित्यस्य नृपतेः पुत्रः सृञ्जयो नाम भूमिपः ।
सखायौ तस्य चैवोभौ ऋषी नारदपर्वतौ । [275]
तौ कदाचिद्गृहं तस्य प्रविष्टौ तद्दिदृक्षया ।
विधिवच्चार्चितौ तेन प्रीतौ तत्रोषतुः सुखम् ।
तं कदाचित्सुखासीनं ताभ्यां सह शुचिस्मिता ।
दुहिताभ्यागमत्कन्या सृञ्जयं वरवर्णिनी ।
नारद उवाच ।
कस्येयं चपलापाङ्गी सर्वलक्षणसंमता । [280]

सुमुख्याः ; D7. 8 सुराख्याः ; T G2-5 सुरुचः ; G1 M सुरूपाः (for गुरवः). — (L. 269) B D स्थाने ; T G2-5 पूर्वं (for पूर्व-). D1-6 राजन् (for ब्रह्मन्). D7. 8 अग्रत्वान् (sic) (for कियन्तो). B Dc1 D1-6 अनघाः सत्यवादिनः (for the post. half). — (L. 270) D2 तथ्यैर्मां (by transp.); S (except G2. 5) मा तथ्यैर्. B3 T G2-5 उपबृंहय ; Dc1 सम° ; Dn1 D7. 8 अभिवर्धय ; D4 परिबृंहय ; D6 अनु° (for अभि°). — (L. 271) D1 om. (hapl.) from. णां पुराणानां up to राजर्षि (in line 273). — Dn2 G5 om. line 272. — (L. 272) B2. 3 Dc1 Dn1 D2. 6. 8 G2 कियंत्यो ; D4. 5. 7 G4 कियंतो (for कियन्तो). D3. 5. 6 कैश्चिद् ; S (G5 om.) काश्च (for कैश्च). D7 वद (for दत्ता). — (L. 273) T G1. 3. 4 M1. 2 राजभिः पुण्यकृद्भिस्तु (for the prior half). Dn2 प्रब्रवीमि ; D1 °वीहि (for °वीतु). Dn1 D7. 8 मां ; Dn2 ते (for मे). — After line 273, S ins.:

व्यास उवाच ।
अन्येऽपि यज्वनां लोका अन्ये चापि तपस्विनाम् ।
क्षमावतां च त्रीँल्लोकाञ्शूरा गच्छन्ति भारत ।
क्षत्रियस्य तु संग्रामे शत्रून्हत्वा हतस्य वा ।
फलमत्यन्तमित्याहुर्धर्मशास्त्रविदो जनाः ।
वेदविद्याव्रतस्नाता यज्वानः पुत्रिणश्च ये । [5]
तेभ्यः परार्थ्या यज्वानो यज्वभ्यश्च तनुत्यजः ।
स वीरो यज्वनो नित्यं क्षत्रियानार्जुनिर्गतः ।
लोकान्पुण्यतमानिष्टानिति विद्धि विशां पते ।
सर्वेषां नृपसिंहानां शृणु यज्ञान्नृपोत्तम ।
तानतिक्रम्य गच्छन्ति स्वर्गकामास्तनुत्यजः । [10]
युधिष्ठिर उवाच ।
सर्वेषां यज्वनां यज्ञं श्रोतुमिच्छामि सुव्रत ।
दक्षिणाश्चानुरूपेभ्यो दत्ता राजर्षिसत्तमैः ।

[(L. 1) G1 M यज्विनां (for यज्वनां). G2 [ऽ]पि च (by transp.). — (L. 2) G1 M3-5 चाति- ; M1. 2 चापि (for च त्रीँल्). — (L. 4) M3. 4. 5 (*sup. lin.*) -विशारदाः (for -विदो जनाः). — (L. 5) G2 क्षत्रियाश् (for पुत्रिणश्). — (L. 6) G1 M परार्ध्या ; G2 °र्था (for °र्थ्या). G1 M3-5 यज्विभ्यश् ; M1. 2 यज्विन्यश् (for यज्वभ्यश्). — (L. 7) M3-5 स वीरो यज्विनोतीत्य (for the prior half). T G2 क्षत्रियाद् (for °यान्). G2 M1 अर्जुनिर् (sic). — (L. 9) G1-4 M नृपर्षीणां (for °सिंहानां). — (L. 10) G1. 2 M यान् (for तान्). G2 स्वर्गमग्र्यं ; G3. 4 °मिच्छंस् ; M3-5 °मार्गं (for °कामास्). — G2 om. the ref. — (L. 11) G1 M सर्वेषां यज्विनां यज्ञान् (for the prior half). — (L. 12) M1. 2 दक्षिणान् (for °णाश्). M1. 2 अपि ; M3-5 अभि- (for अनु-). G1 M1. 2 प्राप्ता (for दत्ता).]

— (L. 274) B1 (before corr.). 3 (marg.) श्वेनस्य ; Dc1 D8 श्वैत्यस्य ; Dn1 D3-6 शैब्यस्य ; Dn2 सैन्यस्य ; D1. 2 स्वित्यस्य ; D7 T G2-5 चैद्यस्य ; M3-5 श्वैत्यस्य (for श्वित्यस्य). D6 संजयो. B Dc1 Dn2 D1. 3-6 नामतः (for भूमिपः). D2 संजयो नामतः पुरा (for the post. half). — (L. 275) B2 (marg.) चैवैताव् ; Dn1 D7. 8 चास्तां द्वौ ; D2 वै चोभौ ; S चाभूताम् (for चैवोभौ). B2. 5 D (except Dn1 D6. 7) ऋषी पर्वतनारदौ (for the post. half). — (L. 276) G1 M1. 2 यद् (for तद्). — (L. 277) D6 चार्थितौ ; M1. 2 सार्चितौ (for चार्चितौ). Dn1 D7. 8 प्रीतौ नारदपर्वतौ (for the post. half). — (L. 279) Dn1 D7 चागमत् ; M3-5 [अ]प्यग° (for [अ]भ्यग°). Dn1 तस्य ; D7. 8 तत्र (for कन्या). Dn1 D2 संजयं ; M5 (*sup. lin.*) पितरं (for सृञ्जयं). Dn1 D7. 8 सृं(Dn1 सं)-जयं वाक्यमब्रवीत् ; T °यं वर्णिनी तदा (for the post. half). — After line 279, B D ins.:

तयाभिवादितः कन्यामभ्यनन्दद्यथाविधि ।
तत्सलिङ्गाभिराशीर्भिरिष्टाभिरभितः स्थिताम् ।
तां निरीक्ष्याब्रवीद्वाक्यं पर्वतः प्रहसन्निव ।

[(L. 1) Dn2 [अ]भिवादितौ ; D7. 8 चावादितः (for [अ]भिवा°). Dn1 D5 तथाभिवादिनीं कन्याम् (for the prior half). Dn2 अभिनंद्य (for अभ्यनन्दद्). — (L. 2) D7. 8 सालिंगाभिर्. Dc1 Dn1 D1. 5. 6 आशीभिर् (for आशीर्भिर्). Dn1 D7. 8 अभिनंद्य च ; Dn2 D3 अभितः स्थिता

उताहो भास्विदर्कस्य ज्वलनस्य शिखा त्वियम् ।
ह्रीः श्रीः कीर्तिर्धृतिः पुष्टिः सिद्धिश्चन्द्रमसः प्रभा ।

व्यास उवाच ।

एवं ब्रुवाणं देवर्षिं नृपतिः सृञ्जयोऽब्रवीत् ।
ममेयं भगवन्कन्या मत्तो वरमभीप्सति ।
नारदस्त्वब्रवीदेनं देहि मह्यमिमां नृप । [285]
भार्यार्थं सुमहच्छ्रेयः प्राप्तुं चेदिच्छसेऽनघ ।
ददानीत्येव संहृष्टः सृञ्जयः प्राह नारदम् ।
पर्वतस्तु सुसंक्रुद्धो नारदं वाक्यमब्रवीत् ।
हृदयेन मया पूर्वं वृतां वै वृतवानसि ।
यस्माद्वृता त्वया विप्र मा गाः स्वर्गं यथेच्छया । [290]
एवमुक्तो नारदस्तं प्रत्युवाचोत्तरं वचः ।
मनोवाग्बुद्धिसंभाषाः सत्यं तोयमथाग्नयः ।
पाणिग्रहणमन्त्राश्च प्रथितं वरलक्षणम् ।
न त्वेषा निश्चिता निष्ठा निष्ठा सप्तपदी स्मृता ।
अनुत्पन्ने च कार्यार्थे मां त्वं व्याहृतवानसि । [295]
तस्मात्त्वमपि न स्वर्गं गमिष्यसि मया विना ।
अन्योन्यमेवं शप्त्वा वै तस्थतुस्तत्र तौ तदा ।

(for °तः स्थिताम्). — (L. 3) D6 स (for प्र-).]

— B D om. the ref. — (L. 280) Dc1 M5 कन्येयं (for कस्येयं). B Dc1 Dn D1–3. 5–8 चंचलापांगी; T G2–4 त्वायतापांगी (G2 °गा); G1. 5 M चायतापांगी (for चपलापाङ्गी). S -संपदा (for -संमता). — (L. 281) S उथा स्विद् (for उताहो). B D2 भाः स्विद्; Dn1 नो स्युर्; Dn2 D4 वा स्विद्; D6 वार्चिर्; D8 चार्चिर्; G4 का स्विद् (for भास्विद्). D1 त्विषा; D5 प्रभा (for शिखा). Dn1 D7. 8 [अ]पि वा; G1 M1. 2 स्वयं; M3. 4 त्विव; M5 त्विह (for त्वियम्). — (L. 282) B (except B3) Dc1 D1. 2 श्रीर्ह्रीः (by transp.). G1 M1. 2 कृतिर्; M3 om. (for कीर्तिर्). Dn1 D7. 8 S सिद्धिस्तुष्टिश् (for पुष्टिः सिद्धिश्). MSS. om. the ref. — (L. 283) D4 (before corr. as above) देवर्षिर् (for °र्षिं). Dn1 D2. 6 संजयो (for सृं°). — (L. 284) S वत्सा (for कन्या). D7. 8 वर्यं; S वर्या (for मत्तो). Dn1 D7. 8 इहेप्सति; Dn2 D5. 6 G1 M अभीप्सती (for °प्सति). — (L. 285) Dn2 D3. 5. 6 M1. 2 एनां (for एनं). D5 सत्यं (for मह्यम्). Dn2 D3–6 सुतां (for इमां). T G2–4 इति (for नृप). — D3. 6 om. line 286. — (L. 286) T G M3–5 भार्यार्थे; M1. 2 °र्थी (for °र्थं). T G3. 4 त्वं (for सु-). G2 तेजः (for श्रेयः). D4 भार्यार्थं समनुश्रेयः (for the prior half). Dn2 प्राप्तं. B1–4 Dc1 Dn2 D1. 2. 5 G2 नृप; B2 (marg.). 5 प्रभो; D4 पदं (for ऽनघ). — (L. 287) Dn1 D2. 4. 5. 7. 8 ददामि (for °नि). T G1. 3. 4 M सुप्रीतः (for संहृष्टः). G5 ददामीत्यब्रवीत्प्रीतः (for the prior half). Dc1 (before corr.) Dn1 D1. 2. 7 संजयः; S प्रांजलिः (for सृञ्जयः). — After line 287, S ins.:

व्यास उवाच ।
एवमुक्ते नृपतिना क्रोधपर्याकुलेक्षणः ।

— (L. 288) Dn1 D7. 8 च (for तु). D4 om. सु. — (L. 289) Dn1 D7. 8 पूर्वं मम हितं विंदन् (D7. 8 वि-ध्यन्) (for the prior half). Dn1 D7. 8 भार्यां न (for वृतां वै). — (L. 290) D4 तस्माद् (for य°). D4 मया. D5 पूर्वं (for विप्र). Dn1 D7. 8 यस्मान्न विवृता पूर्वं (for the prior half). B2 Dn2 D1–3. 5 यथेप्सया (for यथेच्छया). Dn1 D7. 8 तस्मात्स्वर्गं न (Dn1 °त्संगान्न) यास्य-सि (D8 °ति) (for the post. half). — For lines 289–290, S subst.:

पूर्वं ममेमां मनसा विद्धि भार्यां वृतामृषे ।
तस्मादवोचस्त्वं तस्मात्स्वर्गमार्गं न गच्छसि ।

[(L. 1) T1 मयैव; G1 M1. 2 मयेयं; M3–5 मयेमां (for ममेमां). — (L. 2) G1 M तस्मादवाचरस्तस्मात् (for the prior half).]

— (L. 291) Dn1 D7. 8 त्वसौ राजन् (for नारदस्तं). — (L. 292) Dn1 D7. 8 -संभाषात् (D7 °न्); D2 -संदत्ताः; G2 -संभाव्याः; M1. 2 -संभाष्यं (for °षाः). B Dc1 Dn2 D1–6 दत्ता चोदकपूर्वकं; Dn1 D7. 8 सत्यं नोपम- (Dn1 नापि म)या कृतं (for the post. half). — Lines 293–294 = (var.) Manu. 8. 227. — (L. 293) Dn2 D5. 6 -मंत्रश्. Dn1 प्रापितं (for प्रथितं). B1 Dn1 D7. 8 S दार- (for वर-). — (L. 294) B1 D6 G5 न त्वेषां; Dc1 D7. 8 नन्वेषा; T G2–4 न तेषां (for न त्वेषा). Dc1 निष्ठिता (for निश्चिता). Dn1 सा च (for निष्ठा). B4 सप्तपदे; D4 G1 M साप्तपदी. D2 सतां; D5 सताः (for स्मृता). T G3–5 त्वया सा मनसा स्मृता (for the post. half). — (L. 295) Dc1 D5 अनुत्पन्नेव. B1. 2 (marg.). 3 Dc1 भार्यार्थे; B2 निष्ठार्थे; Dn2 कार्यार्थो (for °र्थे). Dn1 D7. 8 S एवं विद्वांस्तु (Dn1 D7. 8 °द्वान्स) मां (T G3. 4 M1–3. 5 मा) यस्माद् (for the prior half). D5 मतो; D6 मा त्वं; S अनु (for मां त्वं). Dn1 D7. 8 अज्ञानाच्छप्तवानसि (for the post. half). — (L. 296) Dn1 D7. 8 विना मया (by transp.). — (L. 297) B1 अन्योक्तम् (for °न्यम्). B1 एव (for एवं). B1. 3. 5 Dc1 (marg. as above) Dn1 D7. 8 G1 M

सृञ्जयो ह्यपि वै विप्रान्पानाच्छादनभोजनैः ।
पुत्रकामः परं शक्त्या यत्नेनोपाचरच्छुचिः ।
तस्य प्रसन्ना विप्रेन्द्राः कदाचित्पुत्रमीप्सवः । [300]
तपःस्वाध्यायनिरता वेदवेदाङ्गपारगाः ।
सहिता नारदं प्राहुर्देह्यस्मै पुत्रमीप्सितम् ।
तथेत्युक्त्वा द्विजैरुक्तः सृञ्जयं नारदोऽब्रवीत् ।
वरं वृणीष्व भद्रं ते यादृशं पुत्रमीप्सितम् ।
तथोक्तः प्राञ्जली राजा पुत्रं वव्रे गुणान्वितम् । [305]
यशस्विनं कीर्तिमन्तं तेजस्विनमरिंदमम् ।
यस्य मूत्रं पुरीषं च क्लेदः स्वेदश्च काञ्चनम् ।
सुवर्णष्ठीविरित्येव तस्य नामाभवत्कृतम् ।
तस्मिन्वरप्रदानेन प्रवर्धत्यमिते धने ।
कारयामास नृपतिः सौवर्णं सर्वमीप्सितम् । [310]
गृहप्राकारदुर्गाणि ब्राह्मणावसथान्यपि ।
शय्यासनानि यानानि स्थाली पिठरभाजनम् ।
तस्य स्म राज्ञो यद्वेश्म बाह्याश्चोपस्कराश्च ये ।

तावुक्त्वा ; T G2–5 उक्त्वा तु (G5 om. तु) (for श्रुत्वा वै). B2 तु (for वै). B1. 3. 5 Dc1 (marg. as above) जग्मतुः स्वगृहं प्रति ; Dn1 D7. 8 S तत्र स(T G2–4 यथा स)त्कृतमूषतुः (for the post. half). —(L. 298) Dn2 om. from यो ह्यपि up to चित् (in line 300). D3 अथ सो (for सृञ्जयो). B4 [ऽ]पि हि तान् ; T G2–4 [ऽ]हर्षयद् ; G1 M1. 2 [ऽ]प्यर्हयन् ; G5 [ऽ]भ्यर्हयन् ; M3–5 [ऽ]भ्यर्चयद् (for ह्यपि वै). Dn1 D7. 8 तौ विप्रौ (for वै विप्रान्). B2 D1. 2. 4–6 अथ सोपि नृपो विप्रान् ; Dc1 संजयो ह्यपि नृपो विप्रान् (hypermetric) (for the prior half). S स्नानाच्छादनभोजनैः (for the post. half). —(L. 299) B3 भक्त्या (for शक्त्या). B2. 4 D2 यत्नाच्च ; Dn1 D7. 8 कालेन (for यत्नेन). Dc1 D6–8 उपचरत् ; T G1–4 M अहरहः ; G5 आहारयत् (for उपाचरत्). B5 शिवैः ; D6 शनैः (for शुचिः). — (L. 300) S पुत्रदर्शिनः (for °मीप्सवः). — D4 om. lines 301–303. —(L. 302) S वरम् (for पुत्रम्). Dn2 ईप्सते (for ईप्सितम्). —(L. 303) Dn1 D7. 8 हि देवर्षिः ; S द्विजेभ्यश्च (G1 M1. 2 °स्तु) (for द्विजैरुक्तः). D2. 5 संजयं. — After line 303, B D (D4 om.) ins. :

तुभ्यं प्रसन्ना राजर्षे पुत्रमीप्सन्ति ब्राह्मणाः ।

[B2 (marg.) दित्संति ; B2 (orig.) इच्छंति (for ईप्सन्ति). D2 वरमीप्संति भूसुराः (for the post. half).]

— Before line 304, T G3–5 ins. नारदः. —(L. 304) Dn1 D7. 5 ईप्ससे ; S इच्छसि (for ईप्सितम्). —(L. 305) B3 अथोक्तः ; Dn2 D5. 6 तत्प्रोक्तः. — (L. 306) Dn1 D7. 8 अनिंदितं (for अरिंदमम्). S दर्शनीयमनिंदि(M1. 2 °तंद्रि)तं (for the post. half). — (L. 307) M1. 2 यत्र (for यस्य). D5. 6 मूत्र- (for मूत्रं). B1. 3 Dc1 D3. 6 क्लेदस्वे(B3 °स्वा)दौ ; Dn2 D4 क्लेदस्वेदं ; S स्वेदं क्लेदं (for क्लेदः स्वेदश्). — After 307, Dn1 D7. 8 S ins. :

सर्वं भवेत्प्रसादाद्वै तादृशं तनयं वृणे ।
तथा भविष्यतीत्युक्ते जज्ञे तस्येप्सितः सुतः ।
काञ्चनस्याकरः श्रीमान्प्रायच्छद्वसु कांक्षितम् ।
रुदतस्तस्य नेत्राभ्यां वमतः ष्ठीवतोऽपि वा ।
मूत्रं स्वेदः पुरीषं च सर्वं भवति काञ्चनम् । [5]

[(L. 1) M3–5 भवत्- (for भवेत्). Dn1 D7. 8 G2 त्वत्प्रसादाद् (for प्रसादाद्वै). Dn1 D7. 8 पुत्रजन्म वृणोम्यहं (for the post. half). — (L. 2) G3–5 M3–5 उक्त्वा (for उक्ते). Dn1 जातस् ; D7 यज्ञे (for जज्ञे). — (L. 3) Dn1 D7. 8 कांचनः सागरः (for °नस्याकरः). G1. 2 M1. 2. 4. 5 प्रादाच्च (for प्रायच्छद्). M5 (*sup. lin.*) कांचनं (for कांक्षितम्). T G3–5 M3 प्र(M3 प्रा)सादाच्च सुकांक्षितः (M3 °तं) (for the post. half). — (L. 4) T G2–4 अपतत् (for रुदतस्). Dn1 तत्र (for तस्य). G5 रुदितस्य च नेत्राभ्याम् (for the prior half). D7 वमन- (for °तः). D7 स्तीवतो ; D8 क्ली° (for ष्ठी°). T G2–4 रुदतस्तस्य नेत्रजं ; G1. 5 M अपतत्तत्र (G5 °स्य) नेत्रजं (M5 कांचनं) (for the post. half). — (L. 5) S पुरीषं स्वेदं (G3–5 °दश्) (for स्वेदः पुरीषं). G1 M1. 2 सुवर्णमभवत्ततः (for the post. half).]

— (L. 308) D8 स्वर्ण- (for सुवर्ण-). B Dc1 Dn2 D1–3. 5 एवं (for एव). D4 सुवर्णष्ठीविनं त्वेवं ; G5 सुवर्णहनमित्येवं (for the prior half). Dn1 D7. 8 तदा ; Dn2 D3–6 क्षितौ (for कृतम्). — (L. 309) B4 -प्रदाने तु ; Dn1 D7. 8 -प्रसादेन (for -प्रदानेन). B (B2 marg.) Dc1 D4. 6 वर्धयति ; Dn2 वर्तयति ; D1 प्रविद्धति (for प्रवर्धति). D3. 5 वर्धयत्यमितं धनं ; S प्रवृद्धस्त्वमितैर्धनैः (for the post. half). — (L. 310) G2. 5 सर्वं सौवर्णं (by transp.). — (L. 311) S -प्रा(T -प्र)साद- (for -प्राकार-). G2 -शृंगाणि (for -दुर्गाणि). Dc1 Dn1 D7. 8 M3. 4 च (for [अ]पि). T G2–4 M5 ब्राह्मणावसथानपि (for the post. half). — (L. 312) Dn1 दुर्गाणि ; D6 G5 पानानि (for या°). D7. 8 शिष्यासनानि दुर्गाणि (for the prior half). B1–3. 5 D1. 2. 5. 7. 8 T G1. 2 M पीठर- ; D3. 6 पीठानि ; D4 पीठं च (for पिठर-). — (L. 313) B2. 4. 5 Dn2 D1. 2 राज्ञोपि ; M3–5 राज्ञस्तु (for स राज्ञो). T G M2–5 तद् ; M1 त्वद् (for यद्). Dn1 D7. 8 तस्य राज्ञोकरोद्वेश्म (for the prior half). T G3–5

सर्वं तत्काञ्चनमयं कालेन परिवर्धितम् ।
अथ दस्युगणाः श्रुत्वा दृष्ट्वा चैनं तथाविधम् । [315]
संभूय तस्य नृपतेः समारब्धाश्चिकीर्षितुम् ।
केचित्तत्राब्रुवन्प्राज्ञः पुत्रं गृह्णीम वै स्वयम् ।
सोऽस्याकरः काञ्चनस्य तस्य यत्नं चरामहे ।
ततस्ते दस्यवो लुब्धाः प्रविश्य नृपतेर्गृहम् ।
राजपुत्रं ततो जह्रुः सुवर्णष्ठीविनं बलात् । [320]
गृह्यैनमनुपायज्ञा नयित्वाथ वनं ततः ।
हत्वा विशस्य नापश्यन्सुलुब्धा वसु किंचन ।
तस्य प्राणैर्विमुक्तस्य नष्टं तद्वरदं वसु ।
दस्यवश्च तदान्योन्यं जघ्नुर्मूर्खा विचेतसः ।
हत्वा परस्परं नष्टाः कुमारं चाद्भुतं भुवि । [325]
असंभाव्यं गता घोरं नरकं दुष्टकारिणः ।
तं दृष्ट्वा निहतं पुत्रं वरदत्तं महातपाः ।
विललाप सुदुःखार्तो बहुधा करुणं नृपः ।
विलपन्तं निशम्याथ पुत्रशोकहतं नृपम् ।
प्रत्यदृश्यत देवर्षिर्नारदो नृपसंनिधौ । [330]
उवाच चैनं दुःखार्तं विलपन्तमचेतसम् ।
सृञ्जयं नारदोऽभ्येत्य तन्निबोध युधिष्ठिर ।
कामानामवितृप्तस्त्वं सृञ्जयेह मरिष्यसि ।

चाभ्यंतराश् (for चोपस्कराश्). G_1 M बाह्यं चा(M_4 °ह्यमा)-भ्यंतरं च यत् (for the post. half). — (L. 315) G_5 सर्वं (for श्रुत्वा). D_8 चैवं ; T $G_{1.3.4}$ M चैव (for चैनं). B_2 दृष्ट्वा चैवं यथाविधं ; G_5 दृष्ट्वा चैव तथागतं (for the post. half). — (L. 316) Dn_1 $D_{7.8}$ संभूतं ; S अशुभं (for संभूय). $B_{1.3-5}$ Dn_1 चिकीर्षितं (for °र्षितुम्). Dn_1 $D_{7.8}$ समारंभचि(Dn_1 °भं चि)कीर्षितं (for the post. half). — (L. 317) S कश्चित्तत्राब्रवीद्राज्ञः (for the prior half). $D_{2.3}$ T G_2 गृह्णाम (for गृह्णीम). Dn_1 $D_{7.8}$ S वयं (for स्वयम्). — (L. 318) B_4 यो (for सो). T G_{2-4} [ऽ]स्याकरं ; G_1 ह्याकरः ; $M_{1.2}$ ह्याकारः (for ऽस्याकरः). B_2 सुवर्णस्य (for काञ्चनस्य). D_1 तत्र (for तस्य). Dn_2 D_{4-6} करामहे ; D_3 च कुर्महे (for चरामहे). $B_{1.3}$ Dc_1 प्रयत्नं करवामहे ; B_2 तत्र तत्र चरामहे ; Dn_1 $D_{7.8}$ तस्य मूलं हरामहे ; S तस्मिन्य(G_5 °साद्य)त्नं तु (G_2 च) कुर्महे (for the post. half). — (L. 319) S प्रविष्टा (for °श्य). — (L. 320) $B_{1.3.5}$ Dc_1 तदा ; $B_{2.4}$ तथा (for ततो). — (L. 321) Dn_1 $D_{7.8}$ ते ह्येनम् ; D_4 गृह्यैवम् (for °नम्). Dn_2 अनुपाजग्मुर् (for °पायज्ञा). B D नीत्वारण्य($D_{7.8}$ °त्वा वन)मचेतसः (for the post. half). — (L. 322) Dn_1 $D_{7.8}$ [अ]पि तस्य ; D_6 विशिष्य (for विशस्य). B D (except $D_{7.8}$) च (for न). B Dc_1 Dn_2 D_{1-6} लु(D_4 ल)ब्धा वसु न किंचन (for the post. half). — (L. 323) D_4 S वियुक्तस्य (for विमु°). D_5 तु (for तद्). B_4 वरजं (for वरदं). Dn_1 $D_{7.8}$ न किंचिद्ददृशुर्वसुः ; $D_{3.6}$ नष्टं चैवाभवद्वसु ; S नष्टं तत्कांचनं प($G_{1.5}$ $M_{1.2}$ व)रं (for the post. half). — (L. 324) G_4 ततो (for तदा). Dn_1 $D_{7.8}$ हत्वा ; S जग्मुस् (for जघ्नुर्). S त्यक्त्वा (for मूर्खा). G_5 विचेतसं (for °सः). — (L. 325) T G_{3-5} क्रुष्टाः ; $G_{1.2}$ M रुष्टाः (for नष्टाः). D_4 हत्वा परमसंरब्धाः (for the prior half). D_4 वपुः (for भुवि). S कुमारं चाद्भुतप्रभं (G_5 °तं प्रियं) (for the post. half). — (L. 326) Dn_1 $D_{7.8}$ G_5 तदा ; G_1 $M_{1.2}$ गतं (for गता). Dn_2 सद्यो (for घोरं). S मोघ- (for दुष्ट-). Dn_1 $D_{5.7.8}$ $G_{1-3.5}$ $M_{1.2}$ -चारिणः (for -कारिणः). — (L. 327) D_3 वरं (for वर-). $D_{7.8}$ -दानं (for -दत्तं). B_2 (marg.) महामनाः ; Dn_1 $D_{7.8}$ °त्मनां ; G_1 °नृपाः ; M_{3-5} °यशाः (for °तपाः). — (L. 328) D_4 स (for सु-). G_5 सृंजयः (for बहुधा). G_5 M_{3-5} नृप. — B_4 om. line 329. — (L. 329) G_4 -शोकाहतं ; G_5 -शोकगतं (for °हतं). — (L. 330) $M_{1.2}$ प्रत्यपद्यत (for °दृश्यत). B_5 D_2 तस्य (for नृप-). — (L. 331) Dn_1 [ए]नं सु- (for चैनं). — (L. 332) $D_{1.2.7}$ संजयं (for सृञ्जयं). Dn_1 पुत्र- ; D_8 [ऽ]त्यंतं ; S यद्यत् (for ऽभ्येत्य). Dn_1 -दर्शनोत्कंठितं नृपं (for the post. half). — After line 332, Dn_1 ins. :

उवाच नारदश्चैनं पुत्रं षोडशराजकम् ।
शोकापनोदकेनैतत्तं निबोध युधिष्ठिर ।

while S ins. :

नारद उवाच ।

त्यज शोकं महाराज वैक्लव्यं त्यज बुद्धिमन् ।
न मृतः शोचतो जीवेन्मुह्यतो वा जनाधिप ।
त्यज मोहं नृपश्रेष्ठ न शोचन्ति भवद्विधाः ।
धीरो भवान्महाराज ज्ञानवृद्धोऽसि मे मतः ।

[(L. 1) G_2 बुद्धिमान् (for °मन्). — (L. 2) $M_{1.2}$ मुक्तः (for मृतः). G_5 नराधिप (for जना°). — (L. 3) G_5 M_{3-5} शोकं (for मोहं). M_{3-5} मुह्यंति (for शोचन्ति). T G $M_{1.2}$ न हि मुह्यंति त्वद्विधाः (G_5 तत्पराः) (for the post. half). — (L. 4). T $G_{1.2}$ $M_{1.2.4.5}$ भव ; M_3 भवन् (for भवान्).]

— (L. 333) D_2 संजय. T G_3 भविष्यासि (for मरि°). — B_2 om. line 334. — (L. 334) G_5 एते (for

यस्य चैते वयं गेहे उषिता ब्रह्मवादिनः ।
आविक्षितं मरुत्तं च मृतं सृञ्जय शुश्रुम । [335]
संवर्तो याजयामास स्पर्धया यं बृहस्पतेः ।
यस्मै राजर्षये प्रादाद्वरं स भगवान्प्रभुः ।
हैमं हिमवतः पादं यियक्षोर्विविधैः सवैः ।
यस्य सेन्द्रा मरुद्गणा बृहस्पतिपुरोगमाः ।
देवा विश्वसृजः सर्वे यज्ञानूहुर्महात्मनः । [340]
यज्ञवाटस्य सौवर्णाः सर्वे चासन्परिच्छदाः ।
यस्य सर्वं तदा ह्यन्नं मनोऽभिप्रायगं शुचि ।
कामतो बुभुजुर्विप्राः सर्वे चान्नार्थिनो जनाः ।
पयो दधि घृतं क्षौद्रं भक्ष्यं भोज्यं च शोभनम् ।
यस्य यज्ञेषु सर्वेषु वासांस्याभरणानि च । [345]
ईप्सितान्युपतिष्ठन्ति प्रसृतान्वेदपारगान् ।
मरुतः परिवेष्टारो मरुत्तस्याभवन्गृहे ।
आविक्षितस्य राजर्षेर्विश्वे देवाः सभासदः ।
यस्य वीर्यवतो राज्ञः सुवृष्ट्या सस्यसंपदः ।
हविर्भिस्तर्पिता येन सम्यक्क्लृप्तैर्दिवौकसः । [350]
ऋषीणां च पितृणां च देवानां सुखजीविनाम् ।
ब्रह्मचर्यश्रुतमुखैर्यज्ञैर्दानेन चानृणः ।
शयनासनयानानि स्वर्णराशीश्च दुस्त्यजाः ।

यस्य). D4 चैते; T G3.4 ते ये; G1 M ते वै; G5 येन (for चैते). M3-5 स्वयं (for वयं). B5 तस्य दैवतवंशेह (for the prior half). B6 शतायाविक्षितुं क्रतुं; Dn1 D7 तु(D7 नु)ष्माना इहासहे; Dn2 D3-6 किं करिष्यसि (Dn2 D5 °ष्यति; D3 °ष्यंति) वै विभो; D8 सदान्नादा इहासहे; S अशनादा उपासहे (for the post. half). — (L. 335) D1.4 T अविक्षितं; D5 G1.3-5 M आवी° (for आवि°). B1 Dc1 D2.6 चेन्; D3 वै (for च). D5.6 संजय (for सृञ्जय). D1.2.5 S (except M5) शुश्रुमः (for °म). Dn1 D4.7.8 मृतं शुश्रुम संजय (for the post. half). — (L. 336) B5 संमर्तो (for संवर्तो). B Dn2 D1-6 वै; Dn1 D7.8 स (for यं). Dc1 द्वेषाच्चैव बृहस्पतेः (for the post. half). — (L. 337) B1-3 Dc1 D1.2 धनं स; Dn1 D7.8 वरं वै; D3.6 वरदो; S सुप्रीतो (for वरं स). B5 प्रभो; S (M1 *sup. lin.* as above) भवः (for प्रभुः). — (L. 338) Dn1 D7.8 हैमे; D1 हैम-; G2 भौमं (for हैमं). D4 पार्थं; D7.8 S पादे (for पादं). T द्विधक्षोर्; M5 (*sup. lin.* as above) इयक्षोर् (for यिय°). D2 मखैः; D3.5 स्तवैः (for सवैः). — (L. 339) B1.3 (marg.) सुरगणा; B2.4.5 Dn2 D1.3-6 [अ]मर°; Dn1 D7.8 S सवरुणा (for मरुद्गणा). — (L. 340) D2 पार्श्वे (for सर्वे). T G3-5 M3-5 आहुर् (for ऊहुर्). B1.5 यजं(B5 जयं)ते च महीप(B1 °म)ते; B2-4 Dc1 D1-3.6 यजनांते समासते; Dn1 D4.5.7.8 यजनां(D4.5 °नं)ते महीपते (Dn1 D5 °तेः); Dn2 यजतेयुर्महीपते; G2 स ज्ञाताहुर्महात्मनः (for the post. half). — (L. 341) B5 यज्ञराजस्य सौवर्णाः; Dn1 D5.7.8 G2-5 यज्ञवाटश्च सौवर्णः (G2-4 °र्णाः); G1 M °वाटं च सौवर्णं (for the prior half). D4.7.8 वासन्; S चान्ये (for चासन्). — (L. 342) Dn1 D7.8 यस्य संपन्नमप्यन्नं (D8 om. (hapl.) मप्यन्नं); S उपन्यासेषु (G1 M °न) यस्यान्नं (for the prior half). B1 G5 [ऽ]भिप्रायकं; D8 T G2-4 °प्रायजं (for °प्रायगं). — (L. 343) S कामं बुभुजिरे विप्राः (for the prior half). D8 om. सर्वे. D4 M3 चान्नार्थिनो; G4 चान्यार्थिनो; G5 पाना° (for चान्ना°). B4 Dn1 D4.7.8 T G3-5 M3-5 द्विजाः (for जनाः). G1 M1.2 सर्वे चान्ये पृथग्जनाः (for the post. half). — (L. 344) Dn2 D2.3.6-8 भक्ष्य- (for भक्ष्यं). Dn1 सुशोभनं; Dn2 च भोजनं (for च शोभनम्). — (L. 345) Dn1 चान्नानि; D8 वासांसि (for सर्वेषु). B4 D4 यस्य सर्वेषु यज्ञेषु (for the prior half). D8 रत्नानि (for वासांसि). — (L. 346) B2-5 D1.2 उपतिष्ठंते. B1.2 D2 प्रसृष्टं; B1.2 (both marg.) प्रभूतं; B3 प्रहृष्टं; B4.5 D1.3 प्रहृष्टान्; Dc1 Dn1 प्रमृष्टं; Dn2 प्रसृष्टान्; D4 प्रसंजं (sic); D5 प्रविष्टान्; D7.8 प्रक्षिप्तान्; M3-5 प्रथितान् (for प्रसृ°). Dn1 D7.8 -पारगाः; D4.6 -पारगैः (for °गान्). — With lines 347-348, cf. 12. 29. 19. — (L. 347) G3 om. from मरुतः up to राज्ञः (in the prior half of line 349). Dn1 D5.7.8 S (G3 om.) [अ]वसन् (for [अ]भवन्). — (L. 348) Dn1 M1 अविक्षितस्य; G4 M2-5 आ(M2 अ)वी° (for आवि°). Dn1 क्रतोर्षिर्; D7.8 क्षितोर्षिर्; T G1.2.4.5 M1.2 क्षत्तार्षिर्; M3-5 यजतो (for राजर्षेर्). — (L. 349) B8 D4 तस्य (for यस्य). S (G3 om.) राजन् (for राज्ञः). Dn1 संदृष्टाः; D4 सुदृ*; D7.8 सुवृष्टाः (for सुवृष्ट्या). B4 शस्य- (for सस्य-). D7 -संपदा. — (L. 350) Dn1 D7.8 देवाः (for येन). M2 धर्म- (for सम्यक्). Dn1 D1.8 T G2-5 M3-5 तृप्ता; Dn2 D3 तृप्तैर्; D2 तृप्यैर्; D6 दृप्तैर्; D7 तृप्तो (for क्लृप्तैर्). — (L. 351) D4 सुखजीवनं; S उपजीविनां (for सुखजी°). — (L. 352) Dn1 D7.8 ब्रह्मचर्ये; D4 °चर्यैः (for °चर्य-). B D -श्रुतिमु- (D6 °म)खैर्; G2 -श्रुतधनैर्; G5 -श्रुतेनेव (for -श्रुतमुखैर्). Dn2 om. from यज्ञै up to इच्छया (in line 354). T G3.4 धर्मैर्; G2 सुतैर् (for यज्ञैर्). G2 चानृणं; G5 वा नृपाः (for चानृणः). B D सर्वदा(D1 नवैर्दा-; D5.6 सर्वदा-; D7.8 सर्वे दा)नैश्च सर्वदा (for the post. half). — (L. 353) Dn1 D3.5.6 -दानानि; D2 -पानानि (for -यानानि).

तत्सर्वममितं वित्तं दत्त्वा विप्रेभ्य इच्छया ।
सोऽनुध्यातस्तु शक्रेण प्रजाः कृत्वा निरामयाः । [355]
श्रद्दधानो जिताँल्लोकान्गतः पुण्यदुहोऽक्षयान् ।
स चेन्ममार सृञ्जय चतुर्भद्रतरस्त्वया ।
पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुतप्यथाः ।
अयज्वानमदाक्षिण्यमधि श्वैत्येत्युदाहरत् ।

Colophon.

नारद उवाच ।

सुहोत्रं नाम राजानं मृतं सृञ्जय शुश्रुम । [360]
एकवीरमनाधृष्यममित्रगणमर्दनम् ।
यः प्राप्य राज्यं धर्मेण ऋत्विग्ब्रह्मपुरोहितान् ।
अपृच्छदात्मनः श्रेयः पृष्ट्वा तेषां मते स्थितः ।
प्रजानां पालनं धर्मो दानमिज्या द्विषज्जयः ।
एतत्सुहोत्रो विज्ञाय धर्मेणैच्छद्धनागमम् । [365]
धर्मेणाराधयद्देवान्बाणैः शत्रूञ्जयंस्तथा ।
सर्वाण्यपि च भूतानि स्वगुणैरप्यरञ्जयत् ।
योऽभुङ्क्तेमां वसुमतीं म्लेच्छाटविकवर्जिताम् ।
यस्मै ववर्ष पर्जन्यो हिरण्यं परिवत्सरम् ।
हिरण्योदास्तथा नद्यः सुहोत्रस्य महात्मनः । [370]

Dn1 D7.8 -राश्यश्च (for -राशीश्च). B5 दुस्त्यजान्. B1.3.4 Dc1 D3.4.6 S स्वर्णराशीं(G2 °शी-; G5 °र्जीं)श्च दुस्त्यजान् (for the post. half). — (L. 354) B3 तं (for तत्). Dn1 D7.8 अनिशं (for अमितं). D3 द्रव्यं (for वित्तं). B D2 दत्तं (for दत्त्वा). S ईप्सितं (for इच्छया). Dn1 D7.8 विप्रेभ्यो दत्तमीप्सया (for the post. half). — B5 om. 355–357. — (L. 355) Dn1 D7.8 सोनुज्ञातश्च ; Dn2 सर्वध्यातस्तु ; T G3–5 स्पर्धमानः स ; G1.2 M यः स्पर्धमानः (for सोऽनुध्यातस्तु). D5 निरापदः (for °मयाः). — (L. 356) Dn2 श्रद्दधान-. T G2–5 श्रिया विनिर्जिताँल्लोकान् ; G1 M श्रद्धया निर्जिताँल्लोकान् (for the prior half). S कामदुहो (G1.5 °घो) (for पुण्यदुहो). Dn1 D7.8 संप्राप्तोसावहा(D8 °हो)क्षयान् (Dn1 °त्) (for the post. half). — After line 356, B1–4 D ins.:

सप्रजः सनृपामात्यः सदारापत्यबान्धवः ।
यौवनेन सहस्राब्दं मरुत्तो राज्यमन्वशात् ।

[(L. 1) D5.6 -नृपामात्याः ; D4 -सुतामात्यः (for -नृपा°). Dn1 D7.8 ताः प्रजाः सनृपामात्याः (for the prior half). Dn1 D5.7.8 सदारापत्यबांधवाः ; D4 सदारो भृत्यबांधवः (for the post. half). — (L. 2) D7.8 युवा शत- (for यौवनेन). Some MSS. मरुतो (for °त्तो).]

Lines 357–358 = 12. 29. 21. — (L. 357) D2 संजय. — (L. 358) T G2.3 पुण्यतरं ; G4 °तमस् ; G5 °तमं (for °तरस्). T G2.3.5 M5 (*sup. lin.* as above) मत्वा (for तुभ्यं). D5 अनुतप्स्यथा (for °तप्यथाः). — (L. 359) S (except G5 M5) अदक्षिण्यम् (for अदा°). B Dc1 D1–6 G5 अभि ; Dn2 D7.8 अति (for अधि). Dc1 (by corr.) G5 श्वैत्य ; D1 श्वैब्य ; D3–6 शैब्य (D5 °ब्य); D7 श्वित्य ; D8 श्वित्य (for श्वैत्य). B Dc1 Dn2 D1–6 व्याहरन् ; D7.8 [अ]वाहर ; G2–4 [उ]दाहरन् (for °हरत्). Dn1 अभि श्वित्ये स व्याहरन् (for the post. half). — Colophon. — *Sub-parvan* : B1 अभिमन्युवध. — *Adhy. name* : B (except B5) Dn2 D5.6 षोडशराजि(D5 °जी)कं ; Dn1 D2.7.8 षोडशराजकीयं ; D1 G2 षोडशराजकं ; T G3 षोडशराजके मरुत्तयज्ञकथनं ; G1.4.5 M1.2 षोडशराजके मरुत्तचरितं. — *Adhy. no.* : B1.2 Dn1 G2.4.5 53 ; D2 50 ; T G1.3 M 52. — *Śloka no.* : Dn1 54. — Line 360 = (var.) 12. 29. 22^{ab}. — (L. 360) S (G2 damaged) सुहोत्रं पार्थिवं चापि (for the prior half). D2.5 संजय (for सृञ्जय). D2 S (except M5) शुश्रुमः (for °म). — (L. 361) B1.4 Dc1 Dn2 D3–6 अमित्रैरभिवीक्षितं (Dc1 Dn2 D4.6 °तुं); B2.3.5 D1.2 अमरैरभिवी(D1.2 °पि वी)क्षितुं (B3.5 °तं); Dn1 D7.8 [अ]प्य(Dn1 °था)मित्रैः परिक्षितं (D7 °क्षतः ; D8 °क्षितः) (for the post. half). — (L. 362) Dn2 सर्वान् ; D4 सर्त्विग्- (for ऋत्विग्-). T G M1.2.4.5 -मंत्रि- ; M3 -मंत्र- (for -ब्रह्म-). Dn2 D4.5 G5 M1.2 -पुरोगमान् (for °हितान्). — (L. 363) Dn1 D7.8 समानाय्य ; S संमान्य च (for अपृच्छद्). G5 चैषां (for तेषां). — (L. 364) D1.5 पालने ; D6 °नो (for °नं). G5 द्विषां (for द्विषज्-). — (L. 365) Dn1 D7.8 धर्मांशैः सुधनागमं ; D6 om. ; S धर्म्यमैच्छद्धनागमं (for the post. half). — (L. 366) B2–5 Dn2 D3.6 आराधयन्. B5 D5 शत्रु- ; Dn2 D3.4 शत्रुं (for शत्रून्). Dn1 D7.8 S अजी(Dn1 °जि)जयत् (for जयंस्तथा). — M3 om. (hapl.) line 367. — (L. 367) G1 M1.2 [ए]व (for [अ]पि). Dc1 D4.5 अप्य(D4 °त्य)रंजयन् ; Dn1 वानुरंजयन् ; D7.8 अनुरंजयत् ; S (M3 om.) अन्व° (for अप्य°). — (L. 368) S सो (for यो). D4 M3.4 भुक्त्वा ; D5 भुक्ते (for ऽभुङ्क्त). Dn2 म्लेच्छाटविविवर्जितां ; G4 °दपि च वर्जितां (for the post. half). — (L. 369) B2 यस्मिन् ; S तस्मै (for यस्मै). Dn1 D7.8 वर्षति (for ववर्ष). D3.6 प्रति- (for परि-). B D (except Dn1 D7.8) -वत्सरान् (for °रम्). — (L.

यस्मिन्कूर्मान्कर्कटकान्मत्स्यांश्च विविधान्बहून् ।
कामान्वर्षति पर्जन्यो रूपाणि विविधानि च ।
सौवर्णान्यप्रमेयानि वाप्यश्च क्रोशसंमिताः ।
स तत्र शतसाहस्रान्नक्रान्मकरकच्छपान् ।
सौवर्णान्पतितान्दृष्ट्वा ततोऽस्मयत वैऽतिथिः । [375]
तत्सुवर्णमपर्यन्तं राजर्षिः कुरुजाङ्गले ।
ईजानो वितते यज्ञे ब्राह्मणेभ्यो ह्यमन्यत ।
सोऽश्वऽमेधसहस्रेण राजसूयशतेन च ।
पुण्यैः क्षत्रिययज्ञैश्च प्रभूतवरदक्षिणैः ।
काम्यनैमित्तिकाजस्रैरिष्टां गतिमवाप्तवान् । [380]
स चेन्ममार सृञ्जय चतुर्भद्रतरस्त्वया ।
पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुतप्यथाः ।
अयज्वानमदाक्षिण्यमधि श्वैत्येत्युदाहरत् ।

Colophon.

नारद उवाच ।

राजानं पौरवं वीरं मृतं सृञ्जय शुश्रुम ।
यः सहस्रं सहस्राणां श्वेतानश्वानवासृजत् । [385]
तस्याश्वमेधे राजर्षेर्देशादेशात्समेयुषाम् ।
शिक्षाक्षरविधिज्ञानां नासीत्संख्या विपश्चिताम् ।

---

370) G_{1} $M_{1.2}$ तदा ; G_{5} ततो (for तथा). — For line 370, B D subst. :

हैरिण्यास्तत्र वाहिन्यः स्वैरिण्यो न्यवहन्पुरा ।

[B_{4} partly damaged. Dn_{2} $D_{3.6}$ अंबु- (for तत्र). $B_{1.3-5}$ Dc_{1} सरितः (for वाहिन्यः). Dn_{1} $D_{7.8}$ हिरण्याख्यास्त($D_{7.8}$ °ण्यांता)स्तदा नद्यो ; D_{4} हैरण्यांबुवहा नद्यः ; D_{5} °नि ह भूतानि (for the prior half). $B_{1.3}$ Dn_{2} ह्यभवन् ; B_{4} भगवन् ; Dc_{1} D_{3-6} ह्यवहन् (for न्य°). B_{5} द्वैरथ्योस्त्ववहन्पुरा ; Dn_{1} $D_{7.8}$ भूरिण्यो ह्यभवन्पुरा (Dn_{1} °त्पुनः) (for the post. half).]

— (L. 371) $D_{7.8}$ यस्मै ; G_{5} तस्मिन् (for य°). T_{1} क्रूरान्. B Dc_{1} Dn_{2} D_{1-6} ग्राहान्क(Dn_{2} D_{4-6} °हक)र्कटकांश्चैव ; Dn_{1} यस्मै कूर्मान्कर्कटांश्च (for the prior half). — D_{7} om. line 372. — (L. 372) $D_{3.8}$ $M_{1.2}$ कामाद् (for कामान्). Dn_{1} $D_{2.8}$ ववर्ष (for वर्षति). $G_{1.5}$ M_{3-5} कामं ववर्ष पर्जन्यो (for the prior half). G_{2} रूप्याणि. — (L. 373) $D_{3.5.6}$ चक्रे च ; T $G_{3.4}$ क्रो(T_{2} को)शसु- (for च क्रोश-). Dn_{1} $D_{7.8}$ वाप्यः कोशेन संमताः (D_{7} om. संमताः) ; Dn_{2} वाप्यश्चक्रे स्वसंमताः ; D_{4} वाप्यश्चक्रे सुसंगताः ; G_{1} M_{3-5} वाप्यः क्रोशसमन्विताः ; G_{2} वापीः क्रोशशतं मतं ; G_{5} वाप्यः कोशसुनिर्मितं ; M_{5} (*inf. lin.*) वाप्यः क्रोशसुसंमिताः (for the post. half). —(L. 374) G_{5} सुपुत्र- (for स तत्र). G_{5} (*sup. lin.*) तु प्रयुत- (for तत्र शत-). B D सहस्रं वा($D_{7.8}$ °स्रवा)मनान्कुब्जा(Dn_{2} °र्वं)न् (for the prior half). B_{2} मद्रान् (for नक्रान्). — (L. 375) $D_{5.6}$ सौवर्ण- (for सौवर्णान्). B Dc_{1} Dn_{2} D_{1-6} विहि(D_{3} °ह)- तान् (for पति°). B Dc_{1} Dn_{1} D_{1-8} तदा ; Dn_{2} सदा ; T G_{2-5} मिथः ; $M_{3.5}$ [ऽ]तथिः (sic) (for ऽतिथिः). — Lines 376–377 = (var.) 12. 29. 26. — (L. 376) D_{4} सौवर्णम् ; S हिरण्यम् (for सुवर्णम्). Dn_{1} अपर्याप्तं (for °र्यन्तं). $D_{1.7.8}$ -जंगले (for -जाङ्गले). — (L. 377) Dn_{1} $D_{7.8}$ ईजानो विविधैर्यज्ञैर् (for the prior half). $M_{1.2}$ [ऽ]भ्यमंहत (sic) (for ह्यमन्यत). —(L. 378) D_{5} अश्वमेध- (for सोऽश्व°). D_{7} S -सहस्राणि (for °स्रेण). Dn_{1} $D_{7.8}$ G_{1} M (M_{5} *sup. lin.*) वाजपेय- (for राजसूय-). —(L. 379) G_{5} -धर्मैश् (for -यज्ञैश्). Dn_{2} -लक्षणैः (for -दक्षिणैः). — (L. 380) Dn_{1} $D_{7.8}$ काम्यनैमित्तिका इष्टिर् ; D_{5} °त्तिकैर्यज्ञैर् (for the prior half). B_{3} इष्ट्वा ; D_{8} इष्टं (for इष्टां). $D_{1.5}$ अवाप्नुयात् (for अवाप्तवान्). S (except $M_{1.2}$) इष्ट्वेष्टां गतिमाप्तवान् (for the post. half). — (L. 381) D_{8} वै (for चेन्). D_{2} संजय (for सृञ्जय). — (L. 382) T G_{3-5} M_{5} (*sup. lin.* as above) पुण्यतमस् (for °तरस्). Dn_{1} $D_{7.8}$ चैव (for तुभ्यं). D_{5} अनुतप्स्यथ (for °तप्यथाः). — (L. 383) S (except G_{2} M_{5}) अदक्षिण्यं (for अदा°). B Dc_{1} D_{1-7} अभि ; Dn_{2} अति ; T अयि ; M_{2} अपि (for अधि). Dc_{1} D_{2} G_{5} श्चैत्य ; $D_{3.5}$ शैब्य ; D_{4} शौच्य ; D_{6} श्चैव ; D_{7} श्चित्य ; T_{2} $G_{2.3}$ श्वेत्य (for श्वैत्य). B Dc_{1} Dn_{2} D_{1-6} व्याहरन् ; D_{7} अवाहर ; G_{5} सुदाहरत् (for उदाहरत्). Dn_{1} अनिश्चित्येत्यवाहर ; D_{8} अभिनिश्चित्य वा हर (for the post. half). — Colophon om. in T_{2}. — *Sub-parvan :* MSS. अभिमन्युवध. — *Adhy. name :* B Dc_{1} Dn_{2} षोडशराजिकं ; Dn_{1} $D_{2.5}$ षोडशराजकीयं ; $D_{1.6}$ G_{1} $M_{1.2}$ षोडशराजकं ; T_{1} $G_{3.5}$ षोडशराजके सुहोत्रमाहात्म्यकथनं ; G_{5} षोडशराजके सुहोत्रचरितं. — *Adhy. no. :* $B_{1.2}$ Dn_{1} D_{3} $G_{2.5}$ 54 ; D_{2} 51 ; T_{1} $G_{1.3.4}$ M 53. — *Śloka no. :* Dn_{1} 12. — (L. 384) B_{2} नृपं च ; Dn_{1} S अंगं वै (S च) ; Dn_{2} $D_{3.5.6}$ नृपं चेत् (for राजानं). $D_{7.8}$ आंगं वै पौरवं राजन् (for the prior half). $D_{2.6.7}$ संजय (for सृञ्जय). Dn S (except G_{5}) शुश्रुमः (for °म). —(L. 385) B_{2} Dc_{1} $D_{1.2.5}$ सहस्रं यः (by transp.). G_{1} अपासृजत् (for अवा°). — (L. 386) Dn_{1} D_{8} यस्य (for तस्य). $D_{1.2.4.5}$ राजर्षे (for °र्षेर्). D_{1} देशादेशात् ; $D_{4.6}$ देश(D_{6} °शे)देशे (for देशाद्देशात्). B D_{2} समी-

वेदविद्याव्रतस्नाता वदान्याः प्रियदर्शनाः ।
सुभक्षाच्छादनगृहाः सुशय्यासनवाहनाः ।
नटनर्तकगान्धर्वैः पूर्णकैर्वर्धमानकैः । [390]
नियोधकैश्च क्रीडद्भिस्तत्र स्म परिहर्षिताः ।
यज्ञे यज्ञे यथाकालं दक्षिणाः सोऽत्यकालयत् ।
द्विपा दशसहस्राख्याः प्रमदाः काञ्चनप्रभाः ।
सध्वजाः सपताकाश्च रथा हेममयास्तथा ।
यः सहस्रं सहस्राणि कन्याहेमविभूषिताः । [395]
धूर्युजाश्वगजारूढाः सगृहक्षेत्रगोशताः ।
शतं शतसहस्राणि स्वर्णमालानथर्षभान् ।
गवां सहस्रानुचरान्दक्षिणा अत्यकालयत् ।
हेमशृङ्ग्यो रौप्यखुराः सवत्साः कांस्यदोहनाः ।
दासीदासखरोष्ट्रांश्च प्रादादाजाविकं बहु । [400]
रत्नानां विविधान्कूटान्विविधानन्नपर्वतान् ।
तत्सर्वं वितते यज्ञे दक्षिणा अत्यकालयत् ।
तत्रास्य गाथा गायन्ति ये पुराणविदो जनाः ।

युषां ; Dn_1 $D_{7.8}$ समागताः (for समेयुषाम्). S सर्वे देवाः (G_2 वेदाः) समाययुः (for the post. half). — (L. 387) Dn_1 $D_{4.7.8}$ आसीत् (for ना°). Dn_1 $D_{7.8}$ तस्य (for संख्या). — (L. 388) Dn_1 $D_{7.8}$ ते स्म (for वेद-). D_5 -स्नातान् (for -स्नाता). D_1 वदान्याः सत्यभाषिणः ; D_5 °न्यान्प्रियदर्शनान् (for the post. half). — (L. 389) B D G_1 $M_{1.2}$ सु(D_2 स)भिक्षा(Dn_1 °भक्ष्या)च्छादनगृहाः (D_5 °न्) (for the prior half). T स- (for सु-). Dc_1 -शिक्षासन- (for -शय्या°). D_4 शय्याशयनवासनाः (for the post. half). — (L. 390) $D_{1.2}$ T G_{2-4} -नर्तन- (for -नर्तक-). G_5 न नर्तकैश्च गंधर्वैः (for the prior half). Dn_2 $D_{3.5.6}$ S प्लवकै(T_1 G_2 °गै- ; M_{3-5} °नै)र् ; D_4 पूर्वकैर् ; $D_{7.8}$ सूपकैर् (for पूर्णकैर्). B_4 पूर्णकैर्बहुमानकैः (for the post. half). — (L. 391) B Dc_1 Dn_1 $D_{1.2}$ नित्योद्योगैश् ; Dn_2 D_5 संनियोगैश् ; $D_{3.4.6}$ स(D_4 वि- ; D_6 नि)योगकैश् (for नियोध°). Dc_1 Dn_1 क्रीडंति ; S क्रीडंतस् (for क्रीडद्भिस्). Dn_2 $D_{3.5.6}$ [आ]स ; $D_{7.8}$ [ऊ]षुः (for स्म). S तत्रोषुः परमार्चिताः (for the post. half). — D_1 om. lines 392–394. — (L. 392) $D_{4.8}$ तथाकालं ; G_5 यथाकामं (for °कालं). B_1 Dc_1 Dn $D_{3.5.6}$ दक्षिणां (for °णाः). B_5 Dn_2 $D_{3.5}$ सोभ्यकाल(B_5 °र)यत् ; $D_{4.6}$ सोभ्यकल्पयत् ; $D_{7.8}$ चाभ्यकालयत् (for सोऽत्य°). — (L. 393) B_4 विप्रा (for द्विपा). D_3 चैव (for दश-). D_4 द्विपाश्च दशसाहस्राः ; $D_{7.8}$ द्विरदा दशसाहस्राः ; S द्विपान्दशसहस्राख्यान् (T °ख्यो ; $M_{1.2}$ °ख्यां) (for the prior half). $D_{7.8}$ प्रमदाः कांचनावृताः ; S अद(T न द- ; $M_{1.2}$ ह्रद)दात्कांचनावृतान् (for the post. half). — (L. 394) S सध्वजान्सपताकांश्च (for the prior half). $D_{7.8}$ रथा हेमसुकल्पिताः ; T G_{1-4} $M_{1.2}$ स्वारूढान्साधु(G_4 °न्हेम)कल्पितान् ; G_5 सुवरूथान्साधुकल्पितान् ; $M_{3.5}$ सुरूपान्साधुकल्पितान् (for the post. half). — Line 395 = (var.) 12. 29. 29^{ab}. — (L. 395) B_4 $D_{3.4.6-8}$ सहस्राणां (for °णि). S सहस्रं च सहस्राणां (for the post. half). — (L. 396) $B_{1.3}$ Dc_1 Dn_1 धू(Dn_1 धु)र्युजोश्व- ; B_5 संरक्ताश्व- ; $D_{1.2}$ धुर्यजाश्व- ; D_{3-6} धुवत्यश्च ; D_7 चतुर्यंज- ; D_8 चातुर्यश- (for धूर्युजाश्व-). S चतुर्युजरथारूढाः (for the prior half). - B $D_{1.2.8}$ G_5 स्व- (for स-). Dn_1 D_4 -गृहाः ; D_8 G_5 गृहे (for -गृह-). S -गोधनाः (for -गोशताः). — Lines 397–398 = (var.) 12. 29. 30. — (L. 397) D_4 -सहस्राणां (for °णि). $B_{1.2}$ (marg.) $D_{1.2.4-8}$ स्वर्णमाली ; B_2 Dc_1 Dn_1 °मालां ; B_{3-5} Dn_2 D_3 °माला (Dn_2 °लि-) (for °मालान्). $B_{1.3-5}$ D महात्मनां ; B_2 ऋता° ; T अधर्षभान् ; $G_{1.2.5}$ M नरर्षभान् (for अथर्ष°). — (L. 398) D_7 गावः ; D_8 गाधः (for गवां). Dn_2 $D_{5.6}$ सहस्रानुचरां ; $D_{4.7.8}$ °नुचरा (for °नुचरान्). B D दक्षिणाम्. Dn_2 D_{4-6} अभ्यकाल($D_{4.6}$ °कल्प)यत् ; D_3 G_5 सोभ्य(G_5 °त्य)कालयत् (for अत्यकाल°). — D_5 om. (hapl.) lines 399–402. — (L. 399) G_1 -शृंगो ; G_4 -शृंगा ; G_5 -शृंग्य- (for -शृङ्ग्यो). $D_{3.7.8}$ S रूप्यखुराः (for रौप्य°). — (L. 400) Dn_2 $D_{1.3.4.6}$ -खरोष्ट्राश् ; D_2 -सहस्रांश् ; T G_{2-5} $M_{1.2}$ -खरोष्ट्रं (for -खरोष्ट्रांश्). $D_{7.8}$ G_1 M_{3-5} दासीदासं खरोष्ट्रं च (for the prior half). D_7 अजाविकं ; T_1 चैवा° ; $G_{1.2}$ M चाजा° ; G_5 चाप्या° (for आजा°). B_4 बहु प्रादादजाविकं ; Dn_2 प्रादाद्राजाविकं बहु ; T_2 G_4 प्रदाच्च(G_4 °च्चा)* विकं बहु ; G_3 प्रददाचाविकं बहु (for the post. half). — (L. 401) B D (D_5 om.) रत्नानां ($D_{7.8}$ भक्ष्याणां) विविधानां च (for the prior half). B $D_{1.2}$ चान्न- (for अन्न-). Dc_1 Dn $D_{3.4.6-8}$ विविधाश्चान्नपर्वताः (for the post. half). — (L. 402) B_2 $D_{1.2}$ $M_{1.2}$ तस्मिन्सं- (for तत्सर्वं). B Dc_1 Dn $D_{1-4.6.7}$ $M_{1.2}$ दक्षिणाम्. $B_{4.5}$ Dn_2 $D_{3.4.6}$ G_5 अभ्य(G_5 त्वत्य)काल(D_4 °र)यत् (for अत्य°). D_8 दक्षिणाकालमत्ययत् (for the post. half). — (L. 403) D_5 $G_{1.5}$ M_{3-5} तत्र स्म ; $D_{7.8}$ तथास्य ; T G_{2-4} अ($G_{3.4}$ त)त्रापि (for तत्रास्य). D_4 तत्रास्य गायंति च ये (for the prior half). D_6 ते (for ये). — After line 403, S ins. :

अङ्गस्य यजमानस्य अपि. विष्णुपदे वयम् ।
अमाद्यदिन्द्रः सोमेन दक्षिणाभिर्द्विजातयः ।

अङ्गस्य यजमानस्य स्वधर्माधिगताः शुभाः ।
गुणोत्तरास्ते क्रतवस्तस्यासन्सार्वकामिकाः । [405]
स चेन्ममार सृञ्जय चतुर्भद्रतरस्त्वया ।
पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुतप्यथाः ।
अयज्वानमदाक्षिण्यमधि श्वैत्येत्युदाहरत् ।

Colophon.

नारद उवाच ।
शिबिमौशीनरं चापि मृतं सृञ्जय शुश्रुम ।
य इमां पृथिवीं सर्वां चर्मवत्पर्यवेष्टयत् । [410]
सद्विद्वीपार्णववनां रथघोषेण नादयन् ।
स शिबिर्वै रिपून्नित्यं मुख्यान्निघ्नन्सपत्नजित् ।
तेन यज्ञैर्बहुविधैरिष्टं पर्याप्तदक्षिणैः ।
स राजा वीर्यवान्धीमानवाप्य वसु पुष्कलम् ।
सर्वमूर्धावसिक्तानां संमतः सोऽभवद्युधि । [415]
अयजच्चाश्वमेधैर्यो विजित्य पृथिवीमिमाम् ।
निरर्गलैर्बहुफलैर्निष्ककोटिसहस्रदः ।
हस्त्यश्वपशुभिर्धान्यैर्मृगैर्गोजाविभिस्तथा ।
विविधैः पृथिवीं पूर्णां शिबिर्ब्राह्मणसात्करोत् ।
यावत्यो वर्षतो धारा यावत्यो दिवि तारकाः । [420]

देवमानुषगन्धर्वाश्चात्यरोचन्त दक्षिणाः ।

[= (var.) 12. 29. 31, 32^{cd}. — (L. 1) M3. 5 तदा; M4 तस्य (for अपि). T G3. 4 परं; G2 वरं; M3–5 गिरौ (for वयम्). G1 M1. 2 अधि विष्णुपदं गिरिं (for the post. half). — (L. 2) G1 M1. 2 प्रसर्पकाः (for द्विजातयः). — (L. 3) G1 M1. 2 अरिच्यंत (for अरोचन्त).]

— (L. 404) S (G3 *inf. lin.* also as above) -धर्मानुगताः (for -धर्माधि°). D4 धर्माधिकरता शुभा (for the post. half). — (L. 405) B Dc1 D1. 2 तु (for ते). D7. 8 कुरवस् (for क्रतवस्). T G2–4 तत्र (for तस्य). Dc1 Dn2 D1. 2. 5–8 T G1. 2 M सर्व- (for सार्व-). D1 -कामकाः; D6 om.; D7. 8 S -कामदाः (for -कामिकाः). — D6 om. line 406. — (L. 406) D1. 2 संजय (for सृञ्जय). Dc1 Dn1 चतुर्वर्ग- (for °र्भद्र-). Dn1 तव (for त्वया). — (L. 407) D6 om. (hapl.) from पुत्रात् up to पुत्रम्. T G3. 4 पुण्यतमस् (for °तरस्). — (L. 408) T G1. 3–5 M3. 4 अदक्षिण्यम् (for अदा°). B Dc1 Dn1 D1–4. 6–8 अभि; Dn2 अति; T अयि (for अधि). Dc1 D1. 2. 6 श्वै (D1 श्वे)त्य; D3. 4 शैव्य; D5 चैत्य; D7. 8 श्वि (D4 श्वि)त्य; T2 G2. 3 श्वेत्य (for श्वैत्य). B Dc1 Dn D1–6. 8 व्याहरन् (D4 °त्); D7 अवाहरम् (for उदाहरत्). — Colophon om. in D7. — *Sub-parvan* : MSS. अभिमन्युवध. — *Adhy. name* : B1–4 Dc1 Dn2 D5. 6 षोडशराजिकं; Dn1 D2 षोडशराजकीयं; D8 षोडशराजकं; T G3 षोडशराजके अंगचरितं. — *Adhy. no.* : B1. 2 Dn1 G2. 5 55; D2 52; T G1. 3 M 54; G4 50. — *Śloka no.* : Dn1 13. — Lines 409–410 = (var.) 12. 29. 35. — (L. 409) Dn1 शिनिम् (for शिबिम्). Dn1 D7 औशिनरं (for औशी°). D2. 7 संजय (for सृञ्जय). D4 सुश्रुम; S शुश्रुमः (for °म). D3. 5. 6 मृतं शुश्रुम (D6 °त [sic]) संजय (for the post. half). — (L. 410) Dn2 D3. 8 वर्मवत् (for चर्म°). B1. 2. 4. 5 Dc1 Dn D3–8 समवेष्टयत्; D1 पर्यवेष्टयन्; D2 G1. 4 M1. 2 परिवेष्टयत् (for पर्य°). — After line 410, D1 reads line 415. D4 om. lines 411–412. — (L. 411) D1 सद्वितीयार्णववनां; D7. 8 साद्रीद्वीपार्णववतीं (for the prior half). — (L. 412) Dn1 तान्शिनिर्; Dn2 स पितुर् (for स शिबिर्). D7. 8 सोरिभिर्युद्धमन्विच्छन्; T G2–5 स शिबिर्य (G4 वशी य)द्युमन्विच्छन्; M (except M4) स शिबिर्यश अन्विच्छन् (sic) (for the prior half). T G2–5 M1. 2 मुख्यः सर्व-; M3. 5 मुदा सर्व- (for मुख्यान्निघ्नन्). D7. 8 बलान्वितान् (for सपत्नजित्). — (L. 413) D4 सर्वं (for तेन). D8 यज्ञे (for यज्ञैर्). T G2–4 यज्ञैर्बहुविधैरिष्टं (for the prior half). D3. 5. 6 इष्टैः; G2–4 तेन; G5 इष्ट्वा (for इष्टं). T तेनापर्याप्तदक्षिणैः (for the post. half). — (L. 414) B1. 3 Dc1 Dn D3–8 श्रीमान् (for धी°). T G1–4 M अविहिंस्य ज (G3. 4 °स्यज)-नानन्यान्; G5 अविषह्य जनादन्याद् (for the prior half). S अवाप (for °प्य). — (L. 415) Dn2 om. from वासिक्तानां up to पशुभिर्धा (in line 418). B Dc1 Dn1 D1. 2. 5 G5 सर्वमूर्धाभिषिक्तानां (for the prior half). T G3. 4 धियः (for युधि). — (L. 416) D3 अजयंश् (for अयजच्). D1 अयजन्नश्वमेधैर्यो (for the prior half). B4 वसुधाम् (for पृथिवीम्). — (L. 417) B1. 2 (marg. as above). 3 Dc1 Dn1 यज्ञवाटैर्; D3. 5. 6 अवि (D5 °व)च्छिन्नैर्; D7. 8 महाभक्ष्यै (D8 °क्षै)र् (for बहुफलैर्). T G3 निरर्गलां सराड्यूथां (G3 °थान्); G1 M °लान्सजारुथ्या (M1 [*sup. lin.*]. 2 °ह्या)न्; G2 °लां सजारुथ्यान्; G4 °लान्सराड्यूथान्; G5 °लां स जारूढां (for the prior half). Dc1 Dn1 D6. 8 -सहस्रशः (for °दः). B1 S निष्ककोटिं स (G1 M °कोटीः स-; G2. 5 °कोटिस)हस्रशः (for the post. half). — After line 417, S ins.:

बिभर्ति दक्षिणा यस्य गङ्गायाः स्रोत आवृणोत् ।

[G1 M1. 3–5 विभक्ता; M1 (*sup. lin.*). 2 विक्राति (for बिभर्ति). G5 गंगास्रोत (for गङ्गायाः स्रोत).]

तावतीरददद्वा वै शिबिरौशीनरोऽध्वरे ।
नो यन्तारं धुरस्तस्य कंचिदन्यं प्रजापतिः ।
भूतं भव्यं भविष्यं वा नाध्यगच्छन्नरोत्तमम् ।
तस्यासन्विविधा यज्ञाः सर्वकामैः समन्विताः ।
हेमयूपासनगृहा हेमप्राकारतोरणाः । [425]
शुचिस्वाद्वन्नपानाश्च ब्राह्मणाः प्रयुतायुताः ।
नानाभक्षोच्चयतटाः पयोदधिमधुह्रदाः ।
तस्यासन्यज्ञवाटेषु नद्यः शुभ्रान्नपर्वताः ।
पिबत स्नात खादध्वमिति यत्रोच्यते जनैः ।
यस्मै प्रादाद्वरं रुद्रस्तुष्टः पुण्येन कर्मणा । [430]
अक्षयं ददतो वित्तं श्रद्धा कीर्तिस्तथा क्रियाः ।
यथोक्तमेव भूतानां प्रियत्वं स्वर्गमुत्तमम् ।
एतॉंल्लब्ध्वा वरानिष्टाञ्शिबिः काले दिवं गतः ।
स चेन्ममार सृञ्जय चतुर्भद्रतरस्त्वया ।
पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुतप्यथाः । [435]
अयज्वानमदाक्षिण्यमधि श्वैत्येत्युदाहरत् ।

Colophon.

— (L. 418) B D1.7.8 यानैर्; G5 चान्यैर् (for धा°). T G2–4 हस्त्यश्वैर्बहुभिर्वा(G2 °वैं)न्यैर् (for the prior half). D1.7 गोजीविभिस् (for गोजा°). — (L. 419) B Dc1 Dn D1–6 विविधां; D7.8 विजिंत्य (for विविधैः). B2 (marg. as above).3–5 Dc1 Dn D1–4.6–8 पुण्यां; D5 रम्यां (for पूर्णां). — (L. 420) D1 यावंतो; D2.3.5–8 T G1.2 M4.5 °वंत्यो. G5 यावंत्यो वर्षधाराः स (for the prior half). D1–3.5–7 T G1.2.5 M3–5 यावंत्यो. — After line 420, B D ins.:

यावत्यः सिकता गाङ्गेयो यावन्मेरोर्महोपलाः ।
उदन्वति च यावन्ति रत्नानि प्राणिनोऽपि च ।

[(L. 1) D1–3.5–8 यावंत्यः. Dn2 यावत्यः सिक्ता गांगेया (for the prior half). D4 om. from महोपलाः up to ऽध्वरे (in line 421). — D7.8 om. line 2.]

— With lines 421–423, cf. 12. 29. 37ᶜ–39ᵇ. — (L. 421) T G1.2.5 M आददाद्. Dn D3.6 गावः; D7.8 S (except G5) गाः स (for गा वै). T शिबिकाशी-नरोध्वरे (for the post. half). — (L. 422) D1.2 धुरं (for धुरस्). B1 नोद्याता च धुरं तस्य; B4.5 नान्व· गादध्वरं तस्य; Dc1 नोद्यता धुरियं तस्य; Dn1 नोद्यतीतं धुरं तस्य; Dn2 नोद्याता स्वां धुरं तस्य; D3.6 नो गंता च धुरं तस्य; D4.5 नोद्यतां तां धुरं तस्य; D7 न ह्यंतरं धुरं तस्य; D8 न ह्युत्तरं तस्य कश्चिद्; S नोद्यंता(M3 °त)रं धुरं तस्य (for the prior half). B1.2.4 Dn2 D3–7 T G3.5 कश्चिद्; D8 om. (for कंचिद्). B1.4 Dn2 D3–8 अन्यः (for अन्यं). D7.8 प्रजायते; G5 °पतिं; M3.4 प्रजाः प्रति (for प्रजापतिः). — (L. 423) Dn2 om. from भव्यं up to नाध्य. B2.3.5 Dc1 D1.2 भवंतं वा; D3.6 भवच्चैव; D7 भविष्यच्च; D8 °ष्यं च; M3.4.5 (*inf. lin.*) °ष्यद्वा (for भविष्यं वा). Dn1 भूतं भवं भविष्यंतं; D4 भूतभव्यमभवच्चैव; D5 भूतं भवद्वा भव्यं वा (for the prior half). B1–4 Dc1 Dn D4–8 नरेश्वराः (B3 Dc1 D8 °रं; Dn D7 °रः) (for नरोत्तमम्). D3 अभ्यगच्छअनेश्वराः; S ह्यध्य(G1 M1.2 अप्य-; G5 अभ्य-; M3–5 प्रत्य)गच्छन्नरेश्वरं (G2.4 °रः) (for the post. half). — (L. 425) G1 M1.2.4.5 हैम- (for हेम-). — (L. 426) D5 -श्राद्धान्न- (for -स्वाद्वन्न-). B Dc1 Dn1 D1.2.5 -पानं (for -पानाश्). G5 शुचित्वादन्नपानाच्च (for the prior half). — (L. 427) B Dc1 Dn D1–6 नाना-भक्ष्यैः (D1.4 °क्षैः) प्रियकथाः; D7.8 °भक्ष्याः पयःकुल्याः (for the prior half). B Dc1 Dn D1–6 -महाह्रदाः (for मधु°). — (L. 429) D7.8 पिबध्वं (for °त). D5 S [अ]श्नीत; D7 बत (for स्नात). G1 M जनः (for जनैः). B D G5 इति यद्रोचते (D7 यत्प्रोचिरे; D8 यत्रोचिरे) जनाः (D4 G5 °नः) (for the post. half). — (L. 430) S तस्मै (for यस्मै). T G M1.2.5 वरान् (for वरं). G5 विप्रस् (for रुद्रस्). Dn2 D3.5.6 पुष्टेन (for पुण्येन). — (L. 431) D3 ददते; D7.8 प्रददौ; T G3.4 च ददौ (for ददतो). D5 चित्रं (for वित्तं). B2 Dc1 Dn1 श्रुत्वा (for श्रद्धा). B1–3.5 Dn D2.4.5 क्रिया; D7.8 [अ]क्षयाः (D8 °य-) (for क्रियाः). T G1.3–5 M1.2 श्रद्धां की(G5 °द्धाकी)र्तिं ततोऽन्य(G1 M1.2 °थान्य)यां; G2 श्रद्धां कीर्तिं ततोऽन्ययं; M3–5 कीर्तिं श्रद्धां ततोऽन्ययां (for the post. half). — D4 om. lines 432–434. — (L. 432) S यथार्थम् (for यथोक्तम्). D7 एनद्; D8 एतद् (for एव). Dn2 यथोक्तेनैव भूतानां (for the prior half). — (L. 433) Dn2 D3.6 उच्चान् (for लब्ध्वा). G2 एतानिष्टा-न्वराँल्लब्ध्वा (for the prior half). G3 कालवशं (for काले दिवं). — D5 om. lines 435–436. — (L. 435) G5 पुण्यतमस् (for °तरस्). D7 चैव (for तुभ्यं). — (L. 436) T G M1–3 अदक्षिण्यं (for अदा°). B Dc1 Dn1 D1–4.6–8 अभि; Dn2 अति; T अयि (for अधि). Dc1 D1.2 श्वै(D1 श्वे)त्य; Dn2 सैन्य; D3.4 शैन्य; D6 श्वैव; D8 चित्य; T G2.3.5 श्वेत्य (for श्वैत्य). B Dc1 Dn D1–4.6 व्याहरन् (D2.4 °त्); D7 corrupt; D8 अवाहर (for उदाहरत्). — Colophon: *Sub-parvan:* MSS. अभिमन्युवध. — *Adhy. name:* B Dc1 D4–6 षोडशराजिकं; Dn1 D2 °राजकीयं; Dn2 D3 °राजियं; D1 °राजकं;

नारद उवाच ।

रामं दाशरथिं चैव मृतं सृञ्जय शुश्रुम ।
यं प्रजा अन्वमोदन्त पिता पुत्रानिवौरसान् ।
असंख्येया गुणा यस्मिन्नासन्नमिततेजसि ।
यश्चतुर्दशवर्षाणि निदेशात्पितुरच्युतः । [440]
वने वनितया सार्धमवसल्लक्ष्मणानुगः ।
जघान च जनस्थाने राक्षसान्मनुजर्षभः ।
तपस्विनां रक्षणार्थं सहस्राणि चतुर्दश ।
तत्रैव वसतस्तस्य रावणो नाम राक्षसः ।
जहार भार्यां वैदेहीं संमोह्यैनं सहानुजम् । [445]
जघान समरे क्रुद्धः पुरेव त्र्यम्बकोऽन्धकम् ।
सुरासुरैरवध्यं तं देवब्राह्मणकण्टकम् ।

T G3 °राजके शिबिचरितं; G2 शिबिचरितं. — *Adhy. no.:* B1.2 Dn1 D3 G2.5 56; D2 53; T G1.3.4 M 55. — *Śloka no.:* Dn1 15. — (L. 437) D7 T G2–5 M3–5 चापि (for चैव). D3.5.6 शुश्रम संजय (by transp.). D1.2 संजय. D8 S (except G2) शुश्रुमः (for °म). — D3 om. lines 438–440. — (L. 438) D5 यः (for यं). B2 यं प्रजा ह्यनुसोचंति (for the prior half). D4.7.8 S मा(T G2 पि)तापुत्रमिवौरसं (for the post. half). — (L. 440) D7.8 स चतुर्दश-; T G3–5 चतुर्दश च (G5 हि) (for यश्चतुर्दश-). D4.6.7 निर्देशात् (for निदे°). D8 अच्युत (for °तः). — (L. 441) D7.8 न्यवसल्; M1.2 अभवल् (for अवसल्). B Dc1 Dn D1–6 लक्ष्मणाग्रजः (for °नुगः). — D8 om. lines 442–444. — (L. 442) D7 om. च. M1.2 राक्षसं. B1.3 D1.3.4.6 मनुजर्षभ; D7 S °जाधिपः. — (L. 443) D3 च रक्षार्थं; D4 रक्षणार्थे (for °णार्थं). S तपस्वि(T G2 M1 °स्वी)जनरक्षार्थं (for the prior half). — (L. 444) Dn1 वर- (for नाम). D4 G5 रावणो राक्षसेश्वरः; G2 (marg. as above) °णो राक्षसाधिपः (for the post. half). — (L. 445) Dn2 D3.5.6 संमोह्य च; D7.8 वंचयित्वा; G3 संमोह्याशु (for °ह्यैनं). D8 महाभुजं (for सहानुजम्). — After line 445, B D ins.:

तमागस्कारिणं रामः पौलस्त्यमजितं परैः ।

[(Dn2 D3–6 सुरैः (for परैः). D7 om. the post. half.]

While S ins.:

रामो हृतां राक्षसेन भार्यां श्रुत्वा जटायुषः ।
आतुरः शोकसंतप्तोऽगच्छद्रामो हरीश्वरम् ।
तेन रामः सुसंगम्य वानरैश्च महाबलैः ।
आजगामोदधेः पारं सेतुं कृत्वा महार्णवे ।
तत्र हत्वा तु पौलस्त्यान्ससुहृद्गणबान्धवान् । [5]
मायाविनं महाघोरं रावणं लोककण्टकम् ।

[(L. 1) T G2 रामां हृतां; G1 M तामाहृतां (for रामो हृतां). G2 श्रुत्वा रामो (for भार्यां श्रुत्वा). — (L. 2) G3–5 transp. [s]गच्छद् and रामो. — (L. 3) G1 M1.2 तु (for सु-). — (L. 5) G1.2 M गत्वा (for हत्वा). G1 M3–5 पौलस्त्यं. G1 M3.5 -बांधवं. — (L. 6) G1 राक्षसं (for रावणं).]

— T G3–5 om. line 446. — (L. 446) D7 om. from जघान up to -बाहुः (in the prior half of line 448). — (L. 446) M2.3 पुरैव. G1.2 M त्र्यंबकोंतकः. D4 मुनीनां बाधकारकं (for the post. half). — (L. 447) M3–5 तु (for तं). — (L. 448) B2 सु- (for स). G2 समरे रावणं रणे (for the post. half). — After line 448, B D ins.:

स प्रजानुग्रहं कृत्वा त्रिदशैरभिपूजितः ।
व्याप्य कृत्स्नं जगत्कीर्त्या सुरर्षिगणसत्कृतः ।

[(L. 1) D2 अपि (for अभि-). — (L. 2) Dn1 कृत्स्न- (for कृत्स्नं). D1.2 -सेवितः (for -सत्कृतः).]

— On the other hand S ins. after line 448:

हत्वा तत्र रिपुं संख्ये भार्यया सह संगतः ।
लङ्केश्वरं च चक्रे स धर्मज्ञं तं बिभीषणम् ।
भार्यया सह संयुक्तस्ततो वानरसेनया ।
अयोध्यामागतो वीरः पुष्पकेण विराजता ।
तत्र राजन्प्रहृष्टः सन्नयोध्यायां महायशाः । [5]
मातृवैयस्यान्सचिवानृत्विजः सपुरोहितान् ।
शुश्रूषमाणः सततं मन्त्रिभिश्चाभिषेचितः ।
विसृज्य हरिराजानं हनुमन्तं सहाङ्गदम् ।
भ्रातरं भरतं वीरं शत्रुघ्नं चैव लक्ष्मणम् ।
पूजयन्परया प्रीत्या वैदेह्या चाभिपूजितः । [10]
दशवर्षसहस्राणि दशवर्षशतानि च ।
चतुःसागरपर्यन्तां पृथिवीमन्वशासत ।
अश्वमेधशतैरीजे क्रतुभिर्भूरिदक्षिणैः ।
यश्च विप्रप्रसादेन सर्वान्कामानवाप्य च ।

[(L. 1) T1 G1.2 M संखे. — (L. 2) G2 [s]च (for स). G3–5 स च लंकेश्वरं चक्रे (for the prior half). G3–5 धर्मात्मानं (for धर्मज्ञं तं). — G4 om. lines 3–6. — (L. 3) G1 संक्रुद्धस् (for संयुक्तस्). — (L. 5) M राजा (for राजन्). G3.5 प्रविष्टः (for

जघान स महाबाहुः पौलस्त्यं सगणं रणे ।
संप्राप्य विधिवद्राज्यं सर्वभूतानुकम्पकः ।
आजहार महायज्ञं प्रजा धर्मेण पालयन् । [450]
निरर्गलं सजारूथ्यमश्वमेधशतं विभुः ।
आजहार सुरेशस्य हविषा मुदमावहन् ।
अन्यैश्च विविधैर्यज्ञैरीजे बहुगुणैर्नृपः ।
क्षुत्पिपासेऽजयद्रामः सर्वरोगांश्च देहिनाम् ।
सततं गुणसंपन्नो दीप्यमानः स्वतेजसा । [455]
अति सर्वाणि भूतानि रामो दाशरथिर्बभौ ।
ऋषीणां देवतानां च मानुषाणां च सर्वशः ।
पृथिव्यां सहवासोऽभूद्रामे राज्यं प्रशासति ।
नाहीयत तदा प्राणः प्राणिनां न तदन्यथा ।
प्राणापानसमानाश्च रामे राज्यं प्रशासति । [460]
दीर्घायुषः प्रजाः सर्वा युवा न म्रियते तदा ।

प्रहृष्टः). T G1 M स (for सन्). — (L. 6) G1 M1. 2 भ्रातॄन् (for मातॄर्). G2 वयस्याः. G1 M आचार्यर्त्विक्-; G2 ऋत्विग्भिः स- (for ऋत्विजः स-). — (L. 7) G2 मंत्रिभिः सह राघवः (for the post. half). — (L. 8) M3-5 आगतं (for अङ्गदम्). — (L. 9) M1. 2 पितरं (for भरतं). G M च स- (for चैव). — (L. 10) G2 भक्त्या (for प्रीत्या). T G2 चापि. — (L. 12) G2 महीं रक्षन्महाबलः (for the post. half). — (L. 14) G1. 2 M अवाप्तवान् (for °प्य च).]

— (L. 449) B Dn1 D1. 2. 5. 7. 8 स (for सं-). B1. 2 (marg.). 3. 5 Dc1 Dn1 D1. 2 विविधं (for विधिवद्). M3. 4 राजा (for राज्यं). G2 स रामोधारयद्राज्यं (for the prior half). Dn1 D4. 7. 8 T G2-5 M3-5 सर्वभूतानुकंपनः (for the post. half). — Dn2 om. lines 450-452. D7 repeats line 450 after line 451. — (L. 450) D7 (both times). 8 महायज्ञैः. S सर्वद्वी (G1 M °र्वान्द्वी)-पानवष्टभ्य (for the prior half). — (L. 451) B1 (marg.) सर्वरथ्यम्; D1 सजारुथ्यम्; D2 स राजा तु; D8 स जातूकम् (sic); D4. 5 सजारुथ्याम्; D6 समारुह्यम् (for सजारूथ्यम्). B1 Dc1 Dn1 D7 निरर्गलान्सजारुथ्या (Dc1 Dn1 °थ्या)न्; D8 °लान्सदा यज्ञान्; T G3. 4 स निरर्गल (G3. 4 °ल)जं मुख्यम्; G1 स निरर्गलकान्मोहाख्यान्; G2 यो नाम बहुळं मुख्यम्; G5 स निरर्गलजान्मुख्यान्; M1. 2 स निरर्गल-कान्मुख्यान्; M3-5 निरर्गळं (M3 °ळं) सजारुथ्याम् (for the prior half). G5 अश्वमेधं (for °मेध-). D7. 8 भुवि; S प्रभुः (for विभुः). B4 अश्वमेधं सदा भुवि; D2 °मेधे भृशं विभुः (for the post. half). — (L. 452) D7 om. from the prior half up to the prior half of line 453. B1 स जहार; D2 आजुहाव (for आजहार). S [अ]मरेशस्य (for सुरे°). B1-3. 5 आहरन्; D1 आवहत्. D4 ह विषादमुदावहन्; T G M1. 2 हविषार्चा च सर्वदा; M3-5 हविषा तुष्टिमादधत् (for the post. half). — (L. 453) Dn1 यज्ञैश्च (for अन्यैश्च). Dn1 अन्नैर्; D2 यजेद् (for ईजे). B5 वृतः; D1. 4 नृपं. D7. 8 T G1-4 M1. 2 दक्षिणाद्गु (D7 °णाः सु-; D8 °णाः स-; G1 M1. 2 °णान्न)गुणोदि- (G2 °मि)तैः; G5 दक्षिणा**णोदितैः; M3-5 दक्षिणान्नगुणो-त्तरैः (for the post. half). — D7. 8 om. line 454. — (L. 454) S [s]वधीद् (for ऽजयद्). — After the prior half of line 454, S ins.:

सर्वराज्यं प्रशासति ।
आधिमप्यवधीद्रामः

[(L. 1) G1 M1. 2 सर्वं राज्यं प्रसीदति; M3-5 सर्वेषां प्राणिनां तदा. — (L. 2) G1. 2 M आधीन् (for °धिम्). M3-5 चापि (for अपि).]

— (L. 455) T G3. 4 समस्त- (for सततं). Dn2 om. स्व. — (L. 457) B4 D5. 7. 8 मनुष्याणां (for मानुषाणां). G5 तेजसा (for सर्वशः). — (L. 458) D7. 8 समवायो (for सहवासो). — D5. 7. 8 M3 om. lines 459-460. — (L. 459) D4 न हीयते (for नाहीयत). B1 तेजः; Dn2 प्राणे (for प्राणः). S (M3 om.) नाही (G1. 5 M4 न ही)यंत (G5 °ति) तदा (G4 सदा; M2 तथा) प्राणाः (for the prior half). Dn2 तु तदन्यथा; D4. 6 मृतवद्यथा; G1. 5 M1. 2. 4. 5 (*sup. lin.*) न तदा (G1 M1. 2 °था) ऽन्यथा (G5 °थाः) (for न तदन्यथा). T G2-4 M5 अपानाः प्राणिनां तथा (for the post. half). — (L. 460) B1. 2 Dn1 D1 -समानश्च; B2 (marg.) D3. 6 -समानानां (for °नश्च). B4. 5 Dc1 प्राणोपा (Dc1 °णापा)नः समानश्च; Dn2 D2 प्राणापानः समानानां (D2 °नाश्च); D4 प्राणायाम-समानानां; S प्राणापानौ समा (M2 तथा)वास्तां (for the prior half). Dn2 राज्ये (for राज्यं). — After line 460, B Dc1 Dn D1-6 ins.:

पर्यदीप्यन्त तेजांसि तदानर्थाश्च नाभवन् ।

[Dn2 D3. 6 तेजस्वी (for तेजांसि).]

On the other hand, D7. 8 ins. after line 460:

स्त्रियो नित्यं ह्यविधवा दीर्घायुष्याश्च मानवाः ।

— (L. 461) D7. 8 सहस्रवार्षिकाः सर्वे (for the prior half). M1. 2 तथा (for तदा). T G2-5 युवानो न मृतास्तदा (T1 G2. 5 °था) (for the post. half). — (L. 462) B5 D2. 6 देवैश्च; D8 वेदाश्च (for वेदैश्च). B2 (marg. as

वेदैश्चतुर्भिः संप्रीताः प्राप्नुवन्ति दिवौकसः ।
हव्यं कव्यं च विविधं निष्पूर्तं हुतमेव च ।
अदंशमशका देशा नष्टव्यालसरीसृपाः ।
नाप्सु प्राणभृतां मृत्युर्नाकाले ज्वलनोऽदहत् । [465]
अधर्मरुचयो लुब्धा मूर्खा वा नाभवंस्तदा ।
शिष्टेष्टप्राज्ञकर्माणः सर्ववर्णास्तदाभवन् ।
स्वधामूर्जं च रक्षोभिर्जनस्थाने प्रणाशिते ।
प्रादान्निहत्य रक्षांसि पितृदेवेभ्य ईश्वरः ।
सहस्रपुत्राः पुरुषा दशवर्षशतायुषः । [470]
न च ज्येष्ठाः कनिष्ठेभ्यस्तदा श्राद्धान्यकारयन् ।
श्यामो युवा लोहिताक्षो मत्तमातङ्गविक्रमः ।
आजानुबाहुः सुमुजः सिंहस्कन्धो महाबलः ।
दशवर्षसहस्राणि दशवर्षशतानि च ।
सर्वभूतमनःकान्तो रामो राज्यमकारयत् । [475]
रामो रामो राम इति प्रजानामभवत्कथा ।
रामाद्रामं जगदभूद्रामे राज्यं प्रशासति ।
चतुर्विधाः प्रजा रामः स्वर्गं नीत्वा दिवं गतः ।
आत्मानं संप्रतिष्ठाप्य राजवंशमिहाष्टधा ।
स चेन्ममार सृञ्जय चतुर्भद्रतरस्त्वया । [480]
पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुतप्यथाः ।

---

above). 4 Dn2 D3-8 S संप्राप्ताः (D7 M3-5 °प्तान्); B5 सुप्रीताः (for संप्रीताः). G1 M3-5 यज्ञभागान् (for प्राप्नुवन्ति). G2 दिवं तदा (for दिवौकसः). —(L. 463) B4 D7.8 S विधिवत् (for विविधं). Dc1 निष्पूर्णं; D5 निष्पृक्तं; S पूतानि (for निष्पूर्तं). Dn2 D4.5 हितम् (for हुतम्). D4 T G3 वा (for च). Dn1 D7.8 अश्नंति पितृदेवताः (for the post. half). —Lines 464-465 = (var.) 12. 29. 49. —(L. 464) S (except G2.5) नष्टव्याल°. —(L. 465) D4 om. from the prior half up to the prior half of line 471. B4 D7.8 S प्राणभृतो (for °भृतां). D7.8 मज्जन्; T G2-5 मम्रान्; G1 M मम्रुर् (for मृत्युर्). D6 न कार्यं; T G M1.2 अकार्ये (G3-5 °र्यैर्) (for अकाले). D8 दहनो (for ज्वलनो). B4 Dn1 D5 दहेत् (for ऽदहत्). —(L. 466) G2 transp. लुब्धा and मूर्खा. D7.8 मूढा (for लुब्धा). D1 मनुष्या; M3-5 मूर्खा वै. D6 तथा (for तदा). —(L. 467) D7.8 G2 शिष्टेषु (for °ष्ट-). B1-3 Dc1 Dn1 D3.6 -यज्ञ-; Dn2 D5 -प्रज्ञ-; D2 -प्राज्य-; D7.8 पुण्य-; T G M1.2 -जुष्ट-; M3-5 -शुभ- (for -प्राज्ञ-). B4.5 D1.7.8 T M4 सर्वे (for सर्व-). —D7 om. lines 468-473. —(L. 468) B1.2.3 (marg.) Dc1 स्वधामूर्जां (B3 °र्जा); B3 स्वधाभुजां; B4 स्वधास्वाहे; B5 D1.2 स्वधां पूजां; Dn1 स्वधामिष्टां; Dn2 °मिष्ट्यां; D3.6 °मिज्यां; D5 सद्धर्मिण्यां; D8 स्वधा मूर्धा; G5 (*sup. lin.*) स्वधामुद्रां; G5 °धूमं (for °मूर्जं). D8 हि (for च). Dn2 विनाशिते; D8 प्रणाशितैः (for °ते). —(L. 469) D8 प्रायो (for प्रादान्). D6 प्रापयन्निह यज्ञांशे (for the prior half). —G1 M1.2 ins. after line 467: M3-5 after line 468: T G3-5 after line 469:

अप्यत्र गाथा गायन्ति ये पुराणविदो जनाः ।
[G3-5 गाथा.]

—(L. 470) D2 दशसहस्रायुषस्तथा (for the post. half). —(L. 471) S कुर्वते (for [अ]कारयन्). —After line 471, S ins.:

न तस्करा वा व्याधिर्वा विविधोपद्रवाः क्वचित् ।
अनावृष्टिभयं चात्र दुर्भिक्षो व्याधयः क्वचित् ।
सर्वं प्रसन्नमेवासीदत्यन्तसुखसंयुतम् ।
एवं लोकोऽभवत्सर्वो रामे राज्यं प्रशासति ।

[(L. 1) G1 M3-5 व्याजा; M1.2 राजा (for व्याधिर्). T G2.3 न तस्करभयाः संति (G3 °तो); G4 न तस्थुरभयाः संतो (for the prior half). G1 M1.2 तथा (for क्वचित्). M3-5 उपधा विविधाः क्वचित् (for the post. half). —G4 om. (hapl.) line 2. —(L. 2) G5 चापि; M3 नात्र (for चात्र). —(L. 3) G1 M अलंतं (for अत्यन्त-). —(L. 4) M3-5 लोके (for लोको). T M3-5 सर्वं; G2 सर्वे (for सर्वो).]

—T G2.3 cont.:

अत्रापि गाथा गायन्ति ये पुराणविदो जनाः ।
[T1 अप्यत्र (for अत्रापि).]

—(L. 472) S मातंगानामिवर्षभः (for the post. half). —D5 om. lines 473-474. —(L. 473) Dn2 S (G2 damaged) सुमुखः (for सुभुजः). T G2-4 महाभुजः (for °बलः). —(L. 475) G2 अपालयत् (for अकार°). —(L. 476) G3 अभवन् (for °वत्). D4 G3.4 कथाः. D7 प्रजाः समभजन्कथाः; D8 सप्रजाः सभजन्कथाः (for the post. half). —(L. 477) D3.6 रामं; D7.8 T G3-5 M राम-; G1 रामो (for रामाद्). S -भूतं (for रामं). D2 रामवद्रामं जगदभूद् (hypermetric) (for the prior half). —(L. 478) Dn2 D5 राजन् (for रामः). D4 सर्वान् (for स्वर्गं). D7.8 तु वत्सलः (for दिवं गतः). —(L. 479) B1.2 (marg.) Dc1 Dn1 आत्मनः सं-; Dn2 D3.6 °त्मानं च (Dn2 स); D7 आत्मश्रेष्ठाः; D8 आत्मश्रेयः; S आत्मेच्छया (for आत्मानं सं-).

अयज्वानमदाक्षिण्यमधि श्वैत्येत्युदाहरत् ।

Colophon.

नारद उवाच ।

भगीरथं च राजानं मृतं सृञ्जय शुश्रुम ।

येन भागीरथी गङ्गा चयनैः काञ्चनैश्चिता ।

यः सहस्रं सहस्राणां कन्या हेमविभूषिताः । [485]

राज्ञश्च राजपुत्रांश्च ब्राह्मणेभ्यो ह्यमन्यत ।

सर्वा रथगताः कन्या रथाः सर्वे चतुर्युजः ।

रथे रथे शतं नागाः पद्मिनो हेममालिनः ।

सहस्रमश्वाश्चैकैकं गजानां पृष्ठतोऽन्वयुः ।

अश्वे अश्वे शतं गावो गवां पश्चादजाविकम् । [490]

तेनाक्रान्ता जनौघेन दक्षिणा भूयसीर्ददत् ।

उपह्वरेऽतिव्यथिता तस्याङ्के निषसाद ह ।

तथा भागीरथी गङ्गा उर्वशी चाभवत्पुरा ।

दुहितृत्वं गता राज्ञः पुत्रत्वमगमत्तदा ।

S राजवंशान् (for °वंशम्). D7. 8 राजानः (D8 °ज्ञः सं-) स्थाप्य चाप्यथ (for the post. half). — (L. 480) D2 संजय. D3 तथा (for त्वया). — (L. 481) G4 पुण्यतमस् (for °तरस्). B5 om. from पुत्र up to त्युदाहरत् (in line 482). D1 अनुतप्यथा. — (L. 482) D5 T G1. 3–5 M1–4 अदक्षिण्यम् (for अदा°). B1–4 Dc1 Dn1 D1. 3–8 अभि ; Dn2 अति ; D2 एभिश् ; T अयि (for अधि). Dn2 सैन्य ; D1. 6 श्वे(D6 श्वै)त्य ; D2. 5 चैत्य ; D3 शैव्य ; D4 शौव्य ; D7 श्वित्य ; D8 चित्य ; T G2. 3 श्वेत्य (for श्वैत्य). B1–4 Dc1 Dn D2–6 व्याहरन् (D2. 6 °त्); D7. 8 अवाहर (for उदाहरत्). — Colophon om. in B5 T1. — *Sub-parvan* : MSS. अभिमन्युवध. — *Adhy. name* : B1–4 Dc1 Dn2 D3. 4 षोडशराजिकं ; Dn1 D2 °राजकीयं ; D1. 5. 6 °राजकं ; T2 G1. 3. 4 M1. 2 °राजके रामचरितं ; G2 श्रीरामचंद्रचरितं. — *Adhy. no.* : B1. 2 Dn1 G2. 5 57 ; D2 53 ; T2 G1. 3. 4 M 56. — *Śloka no.* : Dn1 26. — Line 483 = 12. 29. 56^{ab}. B5 om. lines 483–484 ; B4 reads the same on marg. — (L. 483) D4–6 चेद् (for च). D2 संजय. D8 S (except G2) शुश्रुमः. Dn2 D3. 5. 6 मृतं शुश्रुम संजय (for the post. half). — After line 483, S ins. :

परित्राणाय पूर्वेषां येन गङ्गावतारिता ।
यस्येन्द्रो बाहुवीर्येण प्रीतो राज्ञो महात्मनः ।
सोऽश्वमेधशतैरीजे समाप्तवरदक्षिणैः ।
हविर्मन्त्रान्नसंपन्नैर्देवानामादधौ मुदम् ।
यस्येन्द्रो वितते यज्ञे सोमं पीत्वा मदोत्कटः । [5]
असुराणां सहस्राणि बहूनि च सुरेश्वरः ।
अजयद्बाहुवीर्येण भगवाँल्लोकपूजितः ।

[(L. 2) G2 महात्मना. — (L. 3) G2 अश्वमेध- (for सोऽश्व°). — (L. 4) T G2 आ(T2 अ)दधान् ; G1 M आदधन् (for °धौ). — G1. 2. 5 M1–4 om. lines 5–7.]

— (L. 484) D5 पुण्या (for येन). D4 यजनैः (for चयनैः). D5 यन्नाम्ना चावनिं गता ; S (G2 damaged) ऋषिभिः सर्वतो वृता (for the post. half). — Line 485 = 12. 29. 58^{ab}. — (L. 485) B5 om. the prior half. D7. 8 सहस्राणि (for °णां). B1 -विभूषणाः (for °षिताः). — (L. 486) D5 राजभ्यो ; D6 राजानो ; S राजन्यान् (M4 °न्यो) (for राज्ञश्च). D1 M3. 4 -पुत्राश्च ; D5 -पुत्रेभ्यो (for -पुत्रांश्च). T ह्यमंहत ; G1. 3. 4 ह्यमंसत ; G2 ह्यमंस्त च ; G5 [ऽ]मंस्यत ; M1. 2 ह्यमंह्यत ; M4 ह्यमह्यतः (for °न्यत). — Lines 487–493 = (var.) 12. 29. 59–61. — (L. 487) D4. 6 चतुर्भुजः (D6 °जाः) ; D5. 7. 8 °र्युजाः. — (L. 488) B Dc1 Dn D1–6 सर्वे वै ; G2. 5 पत्तिनो (for पद्मिनो). T G3 -शालिनः (for -मालिनः). — (L. 489) Dc1 एकैक- ; M1. 2 °नं (for एकैकं). D7 T G2–5 M4 हास्ति(T G2 °स्ती)नां ; D8 G1 M1–3. 5 हास्तिनं (for गजानां). T G3 ययुः (for ऽन्वयुः). — (L. 490) S अश्वेश्वे गोसहस्रं तु (for the prior half). B1. 3 Dc1 Dn D3. 6 पंच तु ; D4 पंच हि ; D5 पंचम् (for पश्चाद्). S तथैव च अजाविकं (for the post. half). — (L. 491) B4 Dc1 D4. 6–8 G3. 4 M3. 5 क्रांता (for [आ]क्रान्ता). B2 Dc1 Dn D3–6 जलौघेन (for जनौ°). Dn2 दक्षिणां. B3 ददौ ; B5 दधत् ; Dn2 D2–4. 6 ददन् (for ददत्). D7. 8 S दक्षिणाभिश्च भूयसा (D7. 8 च [also सं- in D7] भूरिशः) (for the post. half). — (L. 492) B3 (marg.) नदीवाले (for उपह्वरे). Dn1 D7 निवसतस् ; Dn2 D3. 6 च व्यथिता ; D4 व्यथिता सा ; D5 च प्रथिता ; D8 तिष्ठतश्च (for ऽतिव्यथिता). Dn2 D5 T G3. 4 अंगे ; D4 अंते (for अङ्के). — (L. 493) Dn2 तस्य ; D5 तस्माद् ; D7. 8 S ततो (for तथा). D4 नाम (for गङ्गा). D4 गंगा वै ; T G2–5 M5 (*sup. lin.* as above) ऊर्ध्वगा (for उर्वशी). D4 वा ; T G1–4 M1. 2. 5 हि ; G5 [अ]पि ; M3. 4. 5 (*sup. lin.*) [इ]ति (for च). Dn1 D3. 6 तदा (for पुरा). — (L. 494) D4 राज्ञा ; D5 राजन्. D4 पुत्रित्वम् ; D5 पितृत्वम् (for पुत्र°). Dn2 D3. 5. 6 अभवत् (for अगमत्). D7. 8 पुत्रवद्भावतः स्थिता ; S पुत्रि(G1 M1–3 पुत्र- ; G2 पितृ- ; G3–5 M5

तत्र गाथां जगुः प्रीता गन्धर्वाः सूर्यवर्चसः । [495]
पितृदेवमनुष्याणां शृण्वतां वल्गुवादिनाम् ।
भगीरथं यजमानमैक्ष्वाकुं भूरिदक्षिणम् ।
गङ्गा समुद्रगा देवी वव्रे पितरमीश्वरम् ।
तस्य सेन्द्रैः सवरुणैर्देवैर्यज्ञः स्वलंकृतः ।
सम्यक्परिगृहीतश्च शान्तविघ्नो निरामयः । [500]
यो य इच्छेत विप्रो वै यत्र यत्रात्मनः प्रियम् ।
भगीरथस्तदा प्रीतस्तत्र तत्राददद्वशी ।
नादेयं ब्राह्मणेष्वासीद्यस्य किंचित्प्रियं धनम् ।
सोऽपि विप्रप्रसादेन ब्रह्मलोकं गतो नृपः ।
येन याता मखमुखे दिशाशाविह पादपाः । [505]
तेनावस्थातुमिच्छन्ति तं गत्वा राजमीश्वरम् ।
स चेन्ममार सृञ्जय चतुर्भद्रतरस्त्वया ।
पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुतप्यथाः ।
अयज्वानमदाक्षिण्यमधि श्वैत्येत्युदाहरत् ।

Colophon.

नारद उवाच ।
दिलीपं चेदैलविलं मृतं सृञ्जय शुश्रुम । [510]
यस्य यज्ञशतेष्वासन्प्रयुतायुतशो द्विजाः ।

पुत्री)वचोपवर्ति(G1 °र्धि)ता (for the post. half). — (L. 495) B2-5 Dc1 Dn D1-4.6 तां तु ; D5 तां च (for तत्र). G1.3 M गाथा. T G2-5 गंधर्वाप्सरसस्तथा ; G1 M3-5 °र्वाप्सरसां गणाः (for the post. half). — (L. 496) B1.2.4.5 D7.8 वल्गुवादिनः ; Dn2 °वादिनि ; D3-6 ब्रह्मवादिनां (for वल्गु°). — (L. 497) D4 न्यजमानम् ; D7 जय° ; T G3.4 हि यज्वानम् ; M3 याजमानम् (for यज°). D1.3.6 T G3 ऐक्ष्वाकं ; D7.8 G1.2.5 M इक्ष्वाकुं (for ऐक्ष्वाकुं). B4 -तेजसम् (for -दक्षिणम्). — (L. 499) B1.3 (marg.).5 Dc1 Dn1 यस्य (for तस्य). B1.5 D1.2 सुरगणैर् ; B2-4 सवरुणौ. D7.8 तस्य सेंद्रा सवरुणा ; S सेंद्रैः सवरुणैर्देवैर् (for the prior half). D7.8 S यस्य य- (T1 अन्यय)ज्ञाः स्वलंकृताः (for the post. half). — (L. 500) Dn2 D3-5 चापि (for परि-). D3.6 -गृहीतस्तु ; D7.8 S °ताश्च (for °तश्च). D1 नराधिपः (for निरामयः). D7.8 S शांतविघ्ना निरामयाः (for the post. half). — (L. 501) Dn2 D3.4.6 यम् (for य). D2 यो यद्यदिच्छेद्विप्रो वै ; D5 यथायमिच्छेद्विप्रो वै ; D7.8 यो योयमिच्छेद्विप्रो वै ; S यो यद्यदिच्छते विप्रो (for the prior half). T G2-4 M3-5 यच्च यस्य ; G1 M1.2 यस्य यच्च ; G5 यच्च यस्यां (for यत्र यत्र). G5 मनः (for [आ]त्मनः). — B5 om. line 502. — (L. 502) D7 om. ; D8 स राजा धर्मनिरतस् ; S (G2 damaged) तत्तद्भगीरथः प्रादात् (for the prior half). T G1.3.4 M अनघो ; G2 damaged ; G5 आत्मनो (for अददद्). D3 वली ; D4.6 वली (for वशी). — (L. 503) B5 D1.2.8 ब्राह्मणस्य (for °णेषु). B Dc1 Dn1 D1-3.6 यस्य यत्स्यात् ; Dn2 यस्यातिथि- ; D4 यस्य यस्य ; D5 यद्यस्याति- ; D7.8 G4 य(G4 त)स्य किंचित् (for अस्य किं°). G5 प्रयोजनं (for प्रियं धनम्). — (L. 504) D7.8 G1.5 M यश्च ; T G2-4 यच्च (for सोऽपि). Dn2 G5 ब्रह्मलोक- (for °लोकं). B1 D4 G1 M1-3 नृप ; M5 (sup. lin.) वशी (for नृपः). — (L. 505) D7.8 M3-5 ये नु (D8 तु) (for येन). D1.4 [आ]नीता ; D6 [अ]तीतो (for याता). D2 मखमुखौ ; S (except G5) त्वभिमुखा (for मखमुखे). B Dc1 Dn D3.5 येन यातौ मखमुखौ (for the prior half). D1.4 त्रिदिवादिह (D4 °व) ; D5 दिशासाविह ; D6 द्विदशादिह ; D7.8 दिशामपि हि ; S दिशमथापि (for दिशाशाविह). — (L. 506) T G1-4 M आनतास्तस्थुरिच्छंतस् (T G3 °तं) ; G5 अनेत्रस्तस्थुरिच्छंतस् (for the prior half). D1 मत्वा राजम् ; D7.8 मत्वा गंतुम् ; S अन्वागंतुम् (for गत्वा राजम्). — (L. 507) D4 तथा (for त्वया). — (L. 508) G4.5 पुण्यतमस् (for °तरस्). D5 त्वेष (for तुभ्यं). — (L. 509) Dn2 आयज्वानम् (for अ°). T G M1-3 अदक्षिण्यम् (for अदा°). B Dc1 Dn1 D1.3-8 अभि ; Dn2 अति ; D2 एभिश् ; T अयि (for अधि). D2.5 चैत्य ; D3.4 शैव्य ; D6 श्वैवो ; D7 श्विल्य ; D8 चिल्य ; T G2.3 श्वेल्य (for श्वैत्य). B Dc1 Dn D1-6 व्याहरन् (D2.4 °त्) ; D7.8 [अ]वाहर (for [उ]दाहरत्). — Colophon. *Sub-parvan :* MSS. अभिमन्युवध. — *Adhy. name :* B Dc1 D1.3-6 षोडशराजिकं ; Dn1 D2 °राजकीयं ; Dn2 °राजीयं ; T G2.3 °राजके भगीरथचरितं. — *Adhy. no. :* B1.2 Dn1 D3 G2 58 ; D2 54 ; T G1.3.4 M 57 ; G5 59. — *Śloka no. :* Dc1 14 ; Dn1 13. — Line 510 = 12. 29. 64[ab]. — (L. 510) B5 चैवैलविलं ; Dn2 चेलविलं तं ; D4 चेदौलिदुहं ; D5 देवविहितं ; D7.8 वै चैलविलं ; T G1.2 M चैव (G2 M3-5 चापि) राजानं ; G3.4 चैवलविलं ; G5 चापिलविलं (for चेदैलविलं). D3.6 तं दिलीपं चैलविडं (for the prior half). D2.5 संजय (for सृञ्जय). Dn2 D4.8 S शुश्रुमः. D3.6 मृतं शुश्रुम संजय (for the post. half). — (L. 511) D4.6 अयुतायुतशो द्विजाः (for the post. half). — D6 om. lines 512-513. — (L. 512) B4 G1 तंत्र- ; D1 ते च (for तत्र-). D7.8 T G2-5 M वेदवेदांगतत्त्वज्ञा (for the prior half). G2 यज्वानो भूरिदक्षिणाः (for the post. half). — After line 512, S ins. :

स्वच्छन्दाः पुण्यगन्धाश्च सुभक्षा हेममालिनः ।

तत्त्वज्ञानार्थसंपन्ना यज्वानः पुत्रपौत्रिणः ।
य इमां वसुसंपूर्णां वसुधां वसुधाधिपः ।
ईजानो वितते यज्ञे ब्राह्मणेभ्यो ह्यमन्यत ।
दिलीपस्य च यज्ञेषु कृतः पन्था हिरण्मयः । [515]
तं धर्म इव कुर्वाणाः सेन्द्रदेवाः समागमन् ।
चषालं प्रचषालं च यस्य यूपे हिरण्मये ।
यद्योषा हेमसंछन्ना मत्ताः पथिषु शेरते ।
तदेतदद्भुतं मन्ये अन्यैर्न सदृशं नृपैः ।
यदप्सु युध्यमानस्य चक्रे न परिपेततुः । [520]
राजानं दृढधन्वानं दिलीपं सत्यवादिनम् ।

यस्य कर्माणि भूरीणि कथयन्ति मनीषिणः ।

[G1.2.5 M1-4 om. line 2.]

— Line 513 = (var.) 12. 29. 65^{ab}. — (L. 513) B5 स (for य). S य (G5 स) इमां पृथिवीं पूर्णां (G5 पूर्वां) (for the prior half). D8 om.; G1 M1.2 वसुभिर् (for °धां). D4.8 G5 M1.2 वसुधाधिप (D4 °पाः). — (L. 514) S (G2 damaged) [s]भ्यु(M1.2 व्य)-पाहरत् (for ह्यमन्यत). — After line 514, T G3.4 ins. :

यस्य वै यजमानस्य यज्ञे यज्ञे पुरोहितः ।
सहस्रं वारणान्हैमान्दक्षिणा अत्यकालयत् ।

— Lines 515–517 = (var.) 12. 29. 67^{a}–68^{b}. — (L. 515) G2 damaged for the prior half. B1-3.5 Dn2 D1-6 तु (for च). B4 यज्ञेभूत् (for यज्ञेषु). — D7.8 S ins. after line 515 : Dn1 after line 516 :

सहस्रं यत्र मातङ्गा गच्छन्वै पर्वतोपमाः ।
सौवर्णं चाभवत्सर्वं सदा परमभास्वरम् ।
रसानां चाभवन्कुल्याः कण्ठदघ्नाः समन्ततः ।
सहस्रव्यामा नृपते यूपाश्चासन्हिरण्मयाः ।

[T G2.4 om. line 1. — (L. 1) G1.2.5 M यस्य (for यत्र). Dn1 बृहंतः; D7 8 गच्छंते; Bom. ed. गच्छंति (for गच्छन्वै). G2 गच्छन्वै हेममालिनः (for the post. half). — (L. 2) M1 (orig.). 2 पूर्वं; M1 (*sup. lin.*) पूर्णं (for सर्वं). G1.5 M3-5 सदः (for सदा). — (L. 3) Dn1 D7.8 चाभवत् (for चाभवन्). Dn1 D7.8 भक्ष्या(D8 °क्षा)णां चान्नपर्वताः (for the post. half). — (L. 4) T G3.4 सहस्रसंमिता यूपास्; G1 M1.2 °स्रं व्यामतो (G1 °को) यूप; G2 °स्ररत्निनो यूपास्; G5 °स्रा-यामको यूपस्; M3-5 °स्रं व्याममुद्दिद्धो (for the prior half). T G2-5 तस्य चा(G5 आ)सन्हिरण्मयाः; G1 M1.2 आसीत्तत्र हिरण्मयः; M3-5 यूप आसीद्धिरण्मयः (for the post. half).]

— Dn1 reads lines 516–517 twice. — (L. 516) B1.3.4 Dc1 Dn1 (first time) तं नर्म; Dn1 (second time) D7.8 ते नर्म; D3.6 तत्कर्म (for तं धर्म). S तत्कर्म (G1 M तं नर्म) बहु कुर्वाणा (for the prior half). Dn1 (second time) समुच्छ्रयात्; D4 समागमत्; D5 समुन्नमं; D7.8 G1.5 M समुच्छ्रयन् (for समागमन्). T G2-4 यूपा देवाः समुच्छ्रयन् (for the post. half). — (L. 517) B4 उलूखलं प्रचषा*; S चषालप्रचषालेषु (G1 M3-5 °ले तु) (for the prior half). Dn1 D7.8 तस्य; S तस्मिन् (for यस्य). D4 सूर्यो (for यूपे). B4 यूपं चापि हिरण्मयं (for the post. half). — After line 517, Dn1 D7.8 S ins. = (var.) 12. 29. 68^{c}–70^{b} :

नृत्यन्तेऽप्सरसस्तत्र षट्सहस्राणि सप्तधा ।
यत्र वीणां वादयति प्रीत्या विश्वावसुः स्वयम् ।
सर्वभूतान्यमन्यन्त मम वादयतीति तम् ।
इमं दिलीपस्य नृपा यज्ञैर्नान्योऽनुचक्रिरे ।

[(L. 1) S नृत्यंत्यप्सरसो यत्र (G1 M3-5 °स्य) (for the prior half). T G M1.2 सप्त च (for सप्तधा). — (L. 2) S अवादयच्च त(G1 M1.2 य)त्रास्य (for the prior half). — (L. 3) S अमोदंत (for अमन्यन्त). Dn1 D7.8 [अ]यं (for तम्). Bom. ed. राजानं सत्यशीलिनं (for the post. half). — (L. 4) T G1.3-5 इत्थं; G2 M इदं (for इमं). S यज्ञे (G5 °ज्ञं) (for यज्ञैर्). Dn1 यं नानु-; G1.3-5 नान्ये तु; M1.2 नान्ये सु-; M3-5 नान्योप (for नान्योऽनु-).]

— Line 518 = (var.) 12. 29. 70^{cd}. — (L. 518) T G3.4 याम- (for हेम-). B1-3.5 Dc1 Dn2 D1-6 रागखां(B1-3 Dn2 D1 रागषां-; B5 वासषां)ऽवभोज्यैश्च; B4 वाससा उरुभोज्यैश्च; G2 damaged (for the prior half). Dn1 D7.8 महा-; T G3.4 मर्त्याः; G2 damaged (for मत्ताः). — (L. 519) D5 तदेनं नाहुषं मन्ये; S तदेव चाद्भुतं मन्ये (for the prior half). Dn1 D7.8 चान्यैर्. Dn1 D7.8 S असदृशं (for न स°). D4 अन्येन सदृशं नृपः (for the post. half). — (L. 520) B2 Dn1 D7.8 यत्रास्य; Dn2 D4.5 यत्राप्सु; D1 यदस्य; G1.3 M यस्याप्सु (for यदप्सु). T G2.4.5 यस्याप्ययुध्य-मानस्य (for the prior half). D4.5 चक्रौ न; D6 चक्रेण (for चक्रे न). T G2-5 M5 (*inf. lin.*) परिमर्दनं; G1 M -°मज्जतः (for °पेततुः). — Lines 521–526 = (var.) 12. 29. 71–73. — (L. 521) B2 वर-; Dn1 D7.8 चक्र-; Dn2 राज-; S चोग्र- (for दृढ-). D4 -धन्वानो. D5 राजानं राजवृत्तीनं (for the prior half).

येऽपश्यन्भूरिदाक्षिण्यं तेऽपि स्वर्गजितो नराः ।
त्रयः शब्दा न जीर्यन्ते खट्वाङ्गस्य निवेशने ।
स्वाध्यायघोषो ज्याघोषः पिबताश्नीत खादत ।
स चेन्ममार सृञ्जय चतुर्भद्रतरस्त्वया । [525]
पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुतप्यथाः ।
अयज्वानमदाक्षिण्यमधि श्वैत्येत्युदाहरत् ।

Colophon.

नारद उवाच ।
मान्धाता चेद्यौवनाश्वस्त्रैलोक्यविजयी मृतः ।

यं देवावश्विनौ गर्भात्पितुः पूर्वं चकर्षतुः ।
मृगयां विचरन्राजा तृषितः क्लान्तवाहनः । [530]
धूमं दृष्ट्वागमत्सत्रं पृषदाज्यमवाप सः ।
तं दृष्ट्वा युवनाश्वस्य जठरे सूनुतां गतम् ।
गर्भाद्धि जह्रतुर्देवावश्विनौ भिषजां वरौ ।
तं दृष्ट्वा पितुरुत्सङ्गे शयानं देववर्चसम् ।
मामेवायं धयत्वग्रे इति ह स्माह वासवः । [535]
ततोऽङ्गुलिभ्यो हीन्द्रस्य प्रादुरासीत्पयोऽमृतम् ।
मां धास्यतीति कारुण्याद्यदिन्द्रो ह्यन्वकम्पयत् ।

— (L. 522) B1-3. 5 Dn D7. 8 S (except G5) -दक्षिण्यं (B1-3 Dn2 °णं). B4 ***ति महात्मानं (for the prior half). G5 स्वर्गविदो (for °जितो). B4 G1. 5 M जनाः (for नराः). T G2. 3 (*inf. lin.* as above). 4 तेपि स्वर्गमितो गताः (for the post. half). — (L. 523) B5 यत्र ; D1. 2 पंच ; S इमे (for त्रयः). B2 D2 जीर्यंति ; Dn2 D5 हीयंते ; G1 M शीर्यंते (for जीर्यन्ते). B1 (marg. also as above) कट्वांगस्य ; D4. 5 S (G2 damaged) दिलीपस्य (for खट्वाङ्गस्य). — (L. 524) S (G2 damaged) स्वाध्यायशब्दो ज्याशब्दः (for the prior half). D5 मोदत (for खा°). Dn1 D7. 8 पिबतामथ खादतां (for the post. half). — (L. 525) D2 संजय (for सृञ्जय). — (L. 526) T G3. 5 पुण्यतमस् (for °तरस्). — D2 om. line 527. — (L. 527) T G1. 3-5 M1-4 अदक्षिण्यम् (for अदा°). B Dc1 Dn1 D1. 3-5. 7. 8 अभि ; Dn2 अति ; T अयि (for अधि). Dn1 D7 श्विल्य ; D1 श्वैत्य ; D3. 4 शैव्य ; D5 चैत्य ; D8 चित्य ; T G2. 3 श्वेत्य (for श्वैत्य). B Dc1 Dn2 D1. 3-5 व्याहरन् (Dc1 D1 °त्) ; Dn1 D7. 8 [अ]वाहर (for [उ]दाहरत्). D6 अभिश्वैवोपि व्याहरन् (sic) (for the post. half). — Colophon : — *Sub-parvan :* MSS. अभिमन्युवध. — *Adhy. name :* B Dc1 D1. 3-6 षोडशराजिकं ; Dn1 D2 षोडशराजकीयं ; T G3 षोडशराजके दिलीपचरितं. — *Adhy. no. :* B1. 2 Dn1 59 ; D3 T G1. 3-5 M 58. — *Śloka no. :* Dn1 15. — B4 om. lines 528-532. — (L. 528) B5 यौवनाश्वं. B1. 2 (marg. as above). 3 Dc1 Dn D3-6 मांधातारं (Dn1 °ता वै) यौवनाश्वं ; D1 °ता वै यौवनाश्वो ; D2 °ता यौवनाश्वो वै ; D7 °ता चैव यौवनाश्वश्च ; D8 यौवनाश्वश्च मांधाता ; T G2-4 मांधाता यौवनाश्वश्च (for the prior half). — After the prior half of line 528, B1-3. 5 Dc1 Dn D1-6 ins. :

मृतं सृञ्जय शुश्रुम ।
देवासुरमनुष्याणां.

[(L. 1) Dn1 D1 शुश्रुमः. Dn2 D5 मृतं शुश्रुम संजय ; D2 मृतः संजय शुश्रुम. — Dn1 om. line 2.]

B (B4 om.) Dc1 D1-3. 5. 6 नृपः ; Dn2 D4 T G3. 4 नृप (for मृतः). D7. 8 त्रैलोक्यजयिनो नृपः (for the post. half). — (L. 529) G1 M1-4. 5 (*sup. lin.*) तं (for यं). Dn1 D7. 8 गर्भं ; D5 S गर्भे (for गर्भात्). Dn1 पार्श्वे (for पूर्वं). D5. 7. 8 S पितुः पार्श्वान्नि(D7. 8 °श्वे नि- ; M1. 2 °श्वे नि)रू(G5 °गू)हतुः (for the post. half). — (L. 530) Dn2 व्यचरद् ; D1. 5 विचरद् ; G5 विहरन् (for विच°). D1 क्षांत- ; T1 शांत- ; T2 G M श्रांत- (for क्लान्त-). — (L. 531) D8 [आ]गमस् (for °त्). Dn1 D7. 8 G5 तत्र ; D4 छत्रं ; D5 सज्यं (for सत्रं). D5 G3. 5 पिबच्च ; T G2. 4 M3-5 पिबेच्च ; G1 M1. 2 पिबंश्च (for अवाप). — (L. 532) D1. 4 तद् (for तं). B2 (marg.) सस्वतां (for सूनुतां). Dn1 D7. 8 जठरे ऋषिसत्तमौ ; Dn2 D4. 5 °रे सूनुराभवत् ; T G3-5 °राद्र(G5 °रे र)विसंनिभः ; G1 M3-5 °रे राजसत्तम (G1 °मः) ; G2 °राद्दृषिसत्तमाः ; M1. 2 °राद्दृषिसत्कृतं (for the post. half). — (L. 533) B1-3 Dc1 D1. 4 निजह्रतुर् ; B4 निजर्हतुर् ; B5 निर्जग्मतुर् ; Dn2 तं जह्रतुर् (for हि जह्रतुर्). Dn1 D7. 8 S गर्भं निरूह(Dn1 °रूढ)तुर्देवाव् ; D3. 6 गर्भं जनयितुं देवाव् ; D5 गर्भं ते जह्रतुर्देवाव् (for the prior half). — With lines 534-537, cf. 12. 29. 76-77. — After line 534, B D ins. :

अन्योन्यमब्रुवन्देवाः कमयं धास्यतीति वै ।

— (L. 535) D7 om. मामेवायं. B3 धास्यतु ; D4 *यति ; D7 वयतु (for ध°). Dn1 वयं त्वंगुष्टमग्रे तु ; Dn2 मामेयं चाक्ष्यतीत्यग्रे ; D5 मामयं धास्यतीत्यग्रे ; D8 ममायं धावयत्वग्रे ; S मामे(G1. 3. 4 M3. 4 ममै- ; G5 मामे)वायं धयत्वंगम् (G5 °ग) (for the prior half). — (L. 536) Dc1 Dn1 D4-6 ततोंगुलीभ्यो. Dn1 D7. 8 तु (for हि). S देवेंद्रस्य ततोंगुष्ठात् (for the prior half). — After line 536, Dn1 D7. 8 T G2-5 M3-5 ins. :

तदभूत्तेन नाम्नास्य मान्धातेति प्रचक्रिरे ।

तस्मात्स मान्धातेत्येवं नाम तस्याद्भुतं कृतम् ।
ततस्तु धाराः पयसो घृतस्य च महात्मनः ।
तस्यास्ये यौवनाश्वस्य पाणिरिन्द्रस्य चास्रवत् । [540]
अपिबत्पाणिमिन्द्रस्य स चाप्यह्नाभ्यवर्धत ।
सोऽभवद्द्वादशसमो द्वादशाहेन वीर्यवान् ।
इमां च पृथिवीं कृत्स्नामेकाह्ना स व्यजीजयत् ।
धर्मात्मा धृतिमान्वीरः सत्यसंधो जितेन्द्रियः ।
जनमेजयं सुधन्वानं गयं पूरुं बृहद्रथम् । [545]
असितं चैव रामं च मान्धाता मनुजोऽजयत् ।
उदेति च यतः सूर्यो यत्र च प्रतितिष्ठति ।
तत्सर्वं यौवनाश्वस्य मान्धातुः क्षेत्रमुच्यते ।
सोऽश्वमेधशतैरिष्ट्वा राजसूयशतेन च ।
अददद्रोहितानश्वान्ब्राह्मणेभ्यो विशां पते । [550]
हैरण्यान्योजनोत्सेधानायतान्शतयोजनम् ।
बहुप्रकारान्सुस्वादून्भक्ष्यभोज्यान्नपर्वतान् ।
अतिरिक्तं ब्राह्मणेभ्यो भुञ्जानो हीयते जनः ।
भक्ष्यान्नपाननिचयाः शुशुभुस्त्वन्नपर्वताः ।
घृतह्रदाः सूपपङ्का दधिफेना गुडोदकाः । [555]

[G5 नाम्ना च; M3-5 नामास्य (for नाम्नास्य). Dn1 D7.8 तं तदातं (D7.8 °नं) सुधास्यंतं; G2 कवयस्तेन नामास्य (for the prior half). G5 M3-5 [इ]ति (for प्र-). D7.8 मांधातरिति चक्रिरे (for the post. half).]

D5 om. lines 537-538. — (L. 537) S धयतु (for धास्यति). D7.8 om. इति. Dn1 कारुण्यं (for °ण्याद्). B3 Dc1 D1 ह्यनु(B3 °न्व)कंपत. Dn1 D7.8 यदिंद्रो ह्यनुकंपया; S यदिं(G1 M °मिं)द्रोप्यन्वकंपत (for the post. half). — (L. 538) G2 partly damaged. B4 om.; Bom. ed. तु (for स). Dn1 D7.8 G1 M तस्मान्मांधातरित्येवं (G1 M1.2 °व); D4 मांधातेत्येव तस्मात्स; T G3-5 तं मांधातायमित्येवं (G5 °व) (for the prior half). S [अ]भवत् (for [अ]द्भुतं). B1-3.5 Dc1 नामास्य भुवि विश्रुतं (for the post. half). — Lines 539-544 = (var.) 12. 29. 78-80. — (L. 539) B1 च; D5 सु°; T G3.4 स (for तु). B5 D4 T1 G3.4 धारां; Dc1 Dn2 D1.2.5 T2 G2 धारा (for धाराः). Dn1 D7.8 सुतास्तस्य (for घृतस्य च). — (L. 540) G1 M1.2 तस्य चास्येमृतरसाः (for the prior half). B3 चाभवत्; Dn1 D7.8 प्रास्र(D7.8 °श्र)वत्; D2 चाश्रयत्; D3.6 चाश्रवत्; D4 वाश्रवन्; T2 चासृवत्; G5 चाद्र° (for चास्र°). D5 पाणिरिंद्रेण धापितः (for the post. half). — (L. 541) S स पिबन् (G5 °त्) (for अपिबत्). B2 समां सद्यो; D1.2.5 स मासाद् (for स चाप्याह्ना). Dn1 D7.8 व्यवर्धत (for [अ]भ्य°). B1.3 Dc1 समाः सद्यो (B3 °द्या) व्यवर्धत; B5 Dn2 D3 स मासादभ्यवर्तत; D4 तमासाद्य व्यवर्धत; D6 समासाद्य विवर्धत; T G2-4 सम(G3.4 °मा)मह्ना च वर्धते; G1.5 M समामह्ना व्य(G1 M1.2 °ह्नाभि)वर्धते (for the post. half). — (L. 542) Dc1 Dn1 D1.4-7 वादशसमो; M1.2 द्वादशसमा (for °समो). — (L. 543) B4 यः (for च). B2 (marg.) सं-; Dn D3-8 [अ]सौ (for स). D5 व्यजयेत् (sic). B4 एकाह्ना व्यजयद्बली; S °ह्नाप्य(G1.3 M1-4 °ह्ना व्य)जयच्च सः (for the post. half). — D4 om. (hapl.) lines 544-546. — (L. 545) D7 जन्मेजयं. D1.5-7 पूरं (for पूरुं). — (L. 546) B4 damaged; D5 अशितं; D6 असिनं (for °तं). B2 (marg. also as above) S नाभागं; Dn D3.5-8 नागं (D7.8 °मं) च (for रामं च). Bom. ed. असितं च नृगं चैव (for the prior half). B1 G2 मानुषो (G2 °षं); B2.3 Dc1 मनुजान्; Dn1 D7.3 सानुगान्; T G3-5 मानुषान्; M3-5 धनुषा (for मनुजो). Dn1 जयेत् (for ऽजयत्). D3 मांधाता समजीजयत्; Dn2 D5.6 मांधाताम(D6 °त्व)नुसंजयत्; G1 M1.2 मांधाता ह्यजयत्पुरा (for the post. half). — Lines 547-553 = (var.) 12. 29. 83-85. — (L. 547) T G M1.2 यावत्सूर्य उदेति स (G4.5 °तिष्यद्); M3-5 उदयादेति यः सू- (M4 यत्सू-; M5 यं सू)र्यो (for the prior half). Dn1 D7.8 यत्र वा; T G M1.2 यावच्च (for यत्र च). G5 प्रतितप्यते (for °तिष्ठति). — (L. 548) D1 सर्वं तद् (by transp.); M3.4 तं सर्वं. — (L. 549) T G M3-5 -शतेन (for -शतैर्). Dn2 D3-6 वाजपेय- (for राजसूय-). B4 -शतैस्तथा (for -शतेन च). — (L. 550) S (except G5) अददाद्. B Dc1 Dn D1.3.4.6-8 मत्स्यान् (for अश्वान्). D2 अददाद्गोशतान्वत्सान् (for the prior half). T2 G1.3-5 M1.2 विशां पतिः. — (L. 551) Dn1 D7.8 हैमान्नु(Dn1 °न्नौ)प्यान् (for हैरण्यान्). B4 S दश- (for शत-). B1.2 (marg. as above).3 Dc1 Dn1 D4.7.8 -योजनान्. — (L. 552) Dc1 D3 सुस्वादान्; D8 सुखदान्; G5 स्वादूंश्च (for सुस्वादून्). D5 बहुप्रकारं सुस्वादं; D7 °राः सुखदान् (for the prior half). D2.7.8 G3 भक्ष- (for भक्ष्य-). D7 -पर्वताः (for °तान्). — (L. 553) B5 D5 S अतिरिक्तान्; Dn1 D7.8 अदत्तं; D3 अतिवित्तं (for °रिक्तं). B1.3.5 Dc1 ब्राह्मणानां (for °णेभ्यो). B (except B4) Dc1 भुंजतां दीयते जनैः; Dn1 D7.8 भुंजते हीतरे जनाः; Dn2 D4 भुंजते ह्रियता (D4 °तो) जनाः; D1.2.5 भुंजन्नाहीयते जनः (D1 °नैः); D3.6 भुंजंतां दीयतां जनैः; S भुंजते सेतरे जनाः (G2 प्रजाः) (for the post. half). — (L. 554) Dc1 भक्त्यान्न-; D1.4 भक्षान्न-. D4.5 -निचयान्. Dn1 D7.8

रुरुधुः पर्वतान्नद्यो मधुक्षीरवहाः शुभाः ।
देवासुरा नरा यक्षा गन्धर्वोरगपक्षिणः ।
विप्रास्तत्रागताश्चासन्वेदवेदाङ्गपारगाः ।
ब्राह्मणा ऋषयश्चापि नासंस्तत्राविपश्चितः ।
समुद्रान्तां वसुमतीं वसुपूर्णां तु सर्वतः । [560]
स तां ब्राह्मणसात्कृत्वा जगामास्तं तदा नृपः ।
गतः पुण्यकृतां लोकान्व्याप्य स्वयशसा दिशः ।
स चेन्ममार सृञ्जय चतुर्भद्रतरस्त्वया ।
पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुतप्यथाः ।
अयज्वानमदाक्षिण्यमधि श्वैत्येत्युदाहरत् । [565]

Colophon.

नारद उवाच ।
ययातिं नाहुषं चैव मृतं सृञ्जय शुश्रुम ।
राजसूयशतैरिष्ट्वा सोऽश्वमेधशतेन च ।
पुण्डरीकसहस्रेण वाजपेयशतैस्तथा ।

भक्षा(Dn1 °क्ष्या)न्नपर्वताश्चैव ; S भक्षा(G2. 3 °क्ष्या)न्नपाननिचयान् (for the prior half). Dn1 D7. 8 सु(D7 -शु)-शुभा हि (for शुशुभुस्तु). D5 -पर्वतान्. Dn2 शुशुभे त्वन्नपर्वतान्; S सुरुचीनन्नपर्वतान् (for the post. half). — (L. 555) Dn2 घृतकुल्याः (for घृतह्रदाः). Dn1 सूपकारा ; M1. 2 °कांश्च (for °पङ्का). D6 घृतह्रदान्सूपपंकान् (for the prior half). B4 दधिकुल्या ; D4 °कूटा ; G2 °फेन- (for °फेना). Dn1 गुडाचयाः ; Dn2 गुलोच्चयान् ; D5. 7. 8 गुडोच्चयान् (D7. 8 °याः) ; S गुळोच्चयाः (for गुडोदकाः). — (L. 556) Dn1 D7. 8 तानूहुः ; D6 रुरुचुः (for रुरुधुः). Dn2 D2. 3. 5 पर्वता ; D4. 6 °तो ; D7 °वान् (for पर्वतान्). S ता ऊ(G5 तावू)हुः सर्वतो नद्यो (for the prior half). S दधि- (for मधु-). D3 शुभान् ; S शिवाः (for शुभाः). — (L. 557) Dc1 Dn1 D3–6. 8 देवासुर- (for °सुरा). D2 S -राक्षसाः (for -पक्षिणः). — (L. 559) D3. 6 नासीत् (for नासंस्). D4 आसंस्तत्र विपश्चिताः ; D5 नासीत्तत्र विपश्चितः (for the post. half). — For lines 558–559, Dn1 D7. 8 subst. :

विप्रवर्या भूतगणास्तस्य यज्ञमुपासते ।
ब्राह्मणा ब्रह्मपुत्राश्च प्राज्ञागुणविपश्चिताः ।

while for lines 558–559, S subst. :

विप्राश्चैवामितगुणा यस्य यज्ञानुपावसन् ।
ब्रह्मणे ब्रह्मपुत्राय प्रादाद्योऽति विपश्चिते ।

[(L. 2) T G5 ब्राह्मणे.]

— (L. 560) D8 सुभद्रां तां (for समुद्रान्तां). B1. 3. 5 Dc1 D5 वसुपूर्णां ; D3 सुसंपूर्णां ; D6 वसुसंपूर्णां (for वसुमतीं). B4 वसुपूर्णां समुद्रांतां (for the prior half). Dn1 D7. 8 विचारणे ; D1. 4 च सर्वतः (D4 °शः) ; T G1–4 M महाम(G2 °ह्य)तिः ; G5 महीपतिः (for तु सर्वतः). B1. 3. 5 Dc1 पृथिवीं सर्वतस्तदा ; B4 D3. 6 पृथिवीम(B4 °वीं चा)पि सर्वतः ; D5 सुपूर्णामपि सर्वशः (for the post. half). Dn2 समुद्रवसुपूर्णान्वसुपूर्णामपि सर्वतः. — (L. 561) D3. 6 तु (for तां). Dn1 D7. 8 S जगाम स्वगृ(S स्वान्गृ)हान्प्रति (for the post. half). — After line 561, Dn1 D7. 8 S ins. :

राजा च विविधैर्यज्ञैरिष्ट्वा वर्षशतायुतान् ।

[T G1–4 M हि ; G5 [अ]पि (for च). S इष्ट्वा यज्ञैर् (by transp.). Dn1 वर्षशतायुतं ; T G2–5 विविध-दक्षिणैः ; G1 M वर्षगणान्बहून्.]

— (L. 562) D2. 4 पुण्यकृतॉल् (for °कृतां). Dn1 D7. 8 प्राप्य पुण्यवतां लो(Dn1 °ताल्लॅो)कान् ; S ततः (G1 M1. 2 प्राप्तः ; M5 [*sup. lin.*]) पुण्यतमाल्लो(G2. 4 °माल्लॅो)कान् (for the prior half). B1. 3 Dc1 D1 व्याप्याथ ; B2 °तम- ; D4 स वाप्य (sic) ; T G1–4 प्राप्नोति ; G5 प्राप्याति- ; M3–5 व्याप्याति- (for व्याप्य स्व-). Dn1 D7. 8 शाश्वतान्सुमहायशाः (for the post. half). — (L. 563) D7 च ; D8 वै (for चेन्). Dn1 D2. 6 संजय (for सृञ्जय). — (L. 564) T G3–5 पुण्यतमस् (for °तरस्). — D2 om. line 565. — (L. 565) S (except G2 M5) अदक्षिण्यम्. B Dc1 Dn1 D1. 3–8 अभि ; Dn2 अति ; T अयि (for अधि). Dn1 D7 श्वित्य ; Dn2 T G2. 3 श्वेत्य ; D3. 4. 6 शैत्य ; D5 चेत्य ; D8 चित्य (for श्वैत्य). B Dc1 Dn2 D1. 3–6 व्याहरत् ; Dn1 D7. 8 [अ]वाहर (for [उ]दाहरत्). — Colophon. — *Sub-parvan :* MSS. अभिमन्युवध. — *Adhy. name :* B Dc1 D3. 5. 6 षोडशराजि(D5 °जी)कं ; Dn1 D2 °राजकीयं ; Dn2 °राजीयं ; D1 °राजकं ; T G3 षोडशराजके मांधातृचरितं. — *Adhy. no. :* B1. 2 D8 T G1. 3. 4 M 59 ; Dn1 G2. 5 60 ; D2 54. — *Śloka no. :* Dn1 20. — B5 G2. 5 om. lines 566–587. — Line 566 = 12. 29. 87^{ab}. — (L. 566) S (G2. 5 om.) चा(M3–5 अ)पि (for चैव). D1. 5 S (G2. 5 om.) शुश्रुमः. D3. 6 मृतं शुश्रुम संजय (for the post. half). — After line 566, S (G2. 5 om.) ins. (= (var.) 12. 29. 87^{c}–88^{d}) :

य इमां पृथिवीं जित्वा ससमुद्रां सपर्वताम् ।
शम्याः प्रासेन निर्माय वेदीः संनतदक्षिणाः ।
ईजानः क्रतुभिः पुण्यैः पर्यगच्छत्प्रदक्षिणम् ।

अतिरात्रसहस्रेण चातुर्मास्यैश्च कामतः ।
अग्निष्टोमैश्च विविधैः सत्रैश्च प्राज्यदक्षिणैः । [570]
अब्राह्मणानां यद्वित्तं पृथिव्यामस्ति किंचन ।
तत्सर्वं परिसंख्याय ततो ब्राह्मणसात्करोत् ।
व्यूढे देवासुरे युद्धे कृत्वा देवसहायताम् ।
चतुर्धा व्यभजत्सर्वां चतुर्भ्यः पृथिवीमिमाम् ।
यज्ञैर्नानाविधैरिष्ट्वा प्रजामुत्पाद्य चोत्तमाम् । [575]
देवयान्यां चौशनस्यां शर्मिष्ठायां च धर्मतः ।
देवारण्येषु सर्वेषु विजहारामरोपमः ।
आत्मनः कामचारेण द्वितीय इव वासवः ।
यदा नाध्यगमत्सोऽन्तं कामानां सर्ववेदवित् ।
ततो गाथामिमां गीत्वा सदारः प्राविशद्वनम् । [580]
यत्पृथिव्यां व्रीहियवं हिरण्यं पशवः स्त्रियः ।
नालमेकस्य तत्सर्वमिति मत्वा शमं व्रजेत् ।
एवं कामान्परित्यज्य ययातिर्धृतिमेत्य च ।
पूरुं राज्ये प्रतिष्ठाप्य प्रयातो वनमीश्वरः ।
स चेन्ममार सृञ्जय चतुर्भद्रतरस्त्वया । [585]
पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुतप्यथाः ।
अयज्वानमदाक्षिण्यमभि श्वैत्येत्युदाहरत् ।

Colophon.

[— (L. 2) G1 M शम्याः क्षेपेण निर्माणो (M5 °य) (for the prior half). T2 वेदी- ; M3.4 वेदिं (for वेदीः). G1 M सतत- (for संनत-). M3.4 -दक्षिणां (for °णाः).]

— (L. 567) S (G2.5 om.) इष्ट्वा क्रतुसहस्रेण (for the prior half). D7.8 G1 M1.2 अश्व- ; T G3.4 हय- ; M3-5 वाजि- (for सोऽश्व-). — M3.4 om. line 568. — (L. 568) T G1.3.4 पौंडरीक- . D6 S (G2.5 M3.4 om.) वाजपेयशतेन च (for the post. half). — (L. 569) Dn1 -सहस्रैस्तु (for °स्रेण). — (L. 570) B3 (marg.) प्रचुर- ; B4 च प्रति- ; Dn1 D6-8 च प्राप्त- ; Dn2 ब्राह्मण- ; D3 च ब्रह्म- ; T G1.3.4 M1.2 नित्याप्त- (for च प्राज्य-). M3-5 यज्ञैर्मुख्याप्तदक्षिणैः (for the post. half). — (L. 571) T G3.4 M5 वित्तं यत् (by transp.) ; M3.4 यमितां. — (L. 572) Dn1 D7.8 संपरिक्षा(D7.8 °ख्या)य ; D2 परिसख्याय (for परिसं°). T G3.4 स तद् ; G1 M स्वतो (for ततो). — After line 572, D5 T G1.3.4 M ins. :

सरस्वती पुण्यतमा नदीनां
तथा समुद्राः सरितः साद्रयश्च ।
ईजानाय पुण्यतमाय राज्ञे
घृतं पयो दुदुहुर्नाहुषायाः ।

[(L. 2) G1 M1-3.5 चाद्रयश्च ; G3.4 M4 [s]द्रयश्च (for साद्र°). T तथा समुद्राः सरितोदधिश्च .]

— Lines 573-574 = (var.) 12. 29. 90. — (L. 573) Dn1 D7.8 वृत्ते (for व्यूढे). Dn1 D5.7.8 S (G2.5 om.) जित्वा दैत्या(Dn1 D7.8 देवा)न्सदानवान् ; D4 कृत्वा देवाः सबाह्यतः (for the post. half). — (L. 574) S (G2.5 om.) वर्णेभ्यो (for चतुर्धा). M1.2 ह्यभजत् ; M5 (*sup. lin.*) व्यसृजत् (for व्यभ°). D4 चतुर्धा ह्यभवत्पूर्वं (for the prior half). B3 (marg.) पुत्रेभ्यः ; D4 चतुर्षु (for °र्भ्यः). — T1 om. line 575. — (L. 575) Dn1 D7 T2 G1.3.4 M बहुविधैर् (for नाना°). Dn1 D7.8 प्रजाश्चोत्पाद्य चोत्तमाः (Dn1 °मां) ; D4 प्रजा उत्पाद्य चोत्तमाः (for the post. half). — (L. 576) Dn1 D7.8 धीमतः (for धर्मतः). — (L. 577) T G3.4 रम्येषु (for सर्वेषु). Dn1 D7.8 T G3.4 सहप्रियः ; D2 [अ]मरो नृपः ; G1 M सहस्त्रिया (for [अ]मरोपमः). — D2 om. lines 578-582. — (L. 578) Dc1 Dn1 D4.7.8 T G3 आत्मनः (D4 °ना) कामकारेण (for the prior half). — (L. 579) G1 यथा (for यदा). T G2 अद्यगमत् ; M4 अध्या° (for अध्य°). Dn2 D1 शांतिं (for सोऽन्तं). Dn1 यदि नाध्यागमत्सोंते ; D3.5.6 यदा नाभ्यगमच्छांतिं ; D4 यदा नाथ गमिष्यंत (for the prior half). D3.6 पूर्व- (for सर्व-). Dn1 -देववित् ; D1 S (G2.5 om.) -धर्म° (for -वेद°). — (L. 580) G1 M1.2 उक्त्वा (for गीत्वा). D4.6 प्रविशद् (for प्रावि°). — (L. 581) Dn1 D7.8 यावद्व्रीहियवं लोके (for the prior half). Dn1 D7.8 तिलाः (for स्त्रियः). — (L. 582) Dn1 D7.8 इति मत्वा प्रशाम्यतां ; T G3.4 M3-5 संतोषः परमं सुखं (for the post. half). — (L. 583) T तदा ; G3 सदा (for एवं). D1 एति (for एत्य). Dn1 D7.8 ययातिरप्य(Dn1 °प)शाम्यत ; S (G2.5 om.) °तिर्धृतिमानथ (G1 M1.2 °निह) (for the post. half). — Lines 584-586 = (var.) 12. 29. 91^{c}-92^{d}. — (L. 584) Dn1 D4.5.8 पुरुं ; D3 पुत्रं ; D7 पौरौ (for पूरुं). D7.8 राज्यं (for राज्ये). D1 चागतो ; S (G2.5 om.) प्रविष्टो (for प्रयातो). — (L. 585) D2 संजय. — (L. 586) G3.4 M3 पुण्यतमस् (for °तरस्). — D2 om. line 587. — (L. 587) T G1.3.4 M1.2.4 अदक्षिण्यम् (for अदा°). B1-4 Dc1 D1.3-8 अभि ; Dn2 अति ; T अयि (for अधि). Dc1 D1 श्वैत्य ; D3 शैव्य ; D4 सैव्य ; D5 चेत्य ; D6 श्वैव्य ; D7.8 श्वित्य ; T G3 श्वेत्य (for श्वैत्य). B Dc1 Dn2 D1.3-6 व्याहरन् ; D7.8 अवाहर (for उदाहरत्). Dn1 अनिश्वित्येत्यवाहर (for the

नारद उवाच ।

नाभागमम्बरीषं च मृतं सृञ्जय शुश्रुम ।
यः सहस्रं सहस्राणां राज्ञां चैकस्त्वयोधयत् ।
जिगीषमाणाः संग्रामे समन्ताद्वैरिणोऽभ्ययुः । [590]
शस्त्रयुद्धविदो घोराः सृजन्तश्चाशिवा गिरः ।
बललाभाद्वशीकृत्य तेषां शस्त्रबलेन च ।
छत्रायुधध्वजरथांश्छित्त्वा प्रासान्गतव्यथः ।
त एनं मुक्तसंनाहा नाथन्तो जीवितैषिणः ।
शरण्यमीयुः शरणं तवास्म इति वादिनः । [595]
स तु तान्वशगान्कृत्वा जित्वा चेमां वसुंधराम् ।
ईजे यज्ञशतैरिष्टैर्यथा शक्रस्तथानघ ।
बुभुजुः सर्वसंपन्नमन्नमन्ये जनास्तदा ।
तस्य यज्ञेषु विप्रेन्द्राः सुतृप्ताः परमार्चिताः ।
मोदकान्पूरिकापूपान्धाना वटकशष्कुलीः । [600]
करम्भान्पृथुकान्मन्थानन्यानि सुकृतानि च ।
सूपान्मैरेयकान्यूषान्रागषाण्डवपानकान् ।

---

post. half). —Colophon om. in B5 G2.5. — *Sub-parvan :* MSS. अभिमन्युवध. — *Adhy. name :* B (B5 om.) Dc1 Dn2 D3–6 षोडशराजिकं (Dn2 D5 °जीकं); D1 G4 °राजकं; D2 °राजकीयं; T G3 °राजके ययातिचरितं. — *Adhy. no.:* B1 D3 T G1.3.4 M 60; B2 Dn1 61; D2 55. — *Śloka no. :* Dn1 11. — Line 588 = (var.) 12. 29. 93[ab]. — (L. 588) G2 राजानम् (for नाभागम्). B1.3.4 Dc1 Dn2 D1.3.5.6 चेन्; D7 वै (for च). Dn2 D4.7.8 S शुश्रुमः. D1.2.5 मृतं संजय शुश्रुमः; D3.6 मृतं शुश्रुम संजय (for the post. half). — (L. 589) G2.5 M3–5 सहस्राणि (for °णां). D5 राज्ञश्च (for राज्ञां). B4 D1.3 अयोजयत् (for °धयत्). B3 Dc1 राज्ञां चैवमयोधयत्; Dn1 D7.8 राज्ञां वै समयो°; S राज्ञामयु(M3–5 °द्धु)तयो(M2 °शो)धिनां (for the post. half). — (L. 590) B2 (marg. as above).5 Dc1 Dn D3–6 G2 जिगीषमाणः; D1 °मानः; D7.8 T G1.3–5 °माणं; M3.4.5 (*sup. lin.*) जिहीर्षमाणाः (for जिगीष°). D4 समयाद्; G1 M समस्ता; G2 °स्तान् (for समन्ताद्). B2 (marg. as above).5 Dc1 Dn2 D1.3–6 [ऽ]भ्ययात्; B3.4 [ऽ]न्वयुः (for ऽभ्ययुः). Dn1 D7.8 महानादै रणोद्यतः (for the post. half). — (L. 591) D1.2 अस्त्र- (for शस्त्र-). B1.3 Dc1 शस्त्रयुद्धे तथा घोराः (B1 °रे); Dn1 D7.8 S शस्त्रमुच्चावचं घोरं (for the prior half). Dn1 D7.8 सृजंत (for °तश्च). Dc1 सृजतश्चापि ता गिरः (for the post. half). — Dn2 repeats line 592 after line 593. — (L. 592) B1 बललोभाद्; B4 °योगाद्; Dn2 (second time) धनलाभाद् (for बल°). Dn1 D7.8 S बललाघवशिक्षाभिस्; Dn2 (first time) D3–6 बलवान्वितथी(D4 °न्स वशी-; D6 °ञ्शतशी)कृत्य (for the prior half). Dn2 बली; D3–6 बलं (for तेषां). B1–3.5 Dc1 Dn1 D1–8 G4 सोस्त्र-; Dn2 (first time) शास्त्र-; Dn2 (second time) सास्त्र-; G5 शत्रु- (for शस्त्र-). — (L. 593) B1 D4 शस्त्रायुध- (for छत्रा°). Dn1 D7.8 -ध्वजवरं; G5 -गजांश्छित्त्वा (for -ध्वजरथांश्). T G3.4 सिंहो यथा गजांश्छित्त्वा; G1 M1.2 शस्त्रायुधं गजरथं; G2 छित्त्वा यथा गजाञ्जित्वा (for the prior half). D1 om. from प्रासान् up to वशगान् (in line 596). Dn2 D3–6 छित्त्वा पाशान्; D2 छित्त्वा प्राप्तान्; T G2–5 नाभागस्तु (G2 °गः स) (for छित्त्वा प्रासान्). Dn1 D7.8 छित्त्वा प्राघ्नन्यथा तथा; G1 M1.2 जित्वा प्रासयताव्यथः; M3–5 छित्त्वा प्रासयदव्यथः (for the post. half). — (L. 594) Dn1 D8 त एव; D5 तदेनं (for त एनं). B Dc1 Dn D2–6 प्रार्थयन्; D7.8 नाथंते; M1.2 अनाथा (for नाथन्तो). T G2.3 नाथंते विजिगीषवः; G4.5 हा नाथंते जिगीषवः (for the post. half). — (L. 595) Dc1 Dn1 D7.8 S (except G2) तव स्म. — (L. 596) T G3 सर्वान् (for तु तान्). — (L. 597) D8 इष्टे; G1 M त्विष्टैर् (for इष्टैर्). B Dc1 Dn2 D1–6 यथाशास्त्रं; M3 यथा शक्रं. D4.5 यथा (for तथा). Dn2 D3 T G3.4 [अ]नघः; D2 नृपः; D4.6 नयः; D5 वयः (for [अ]नघ). — S transp. lines 598 and 599. — (L. 598) B3 अनुमन्ये; Dc1 अनुमान्य (for अन्नमन्ये). B4 G M तथा; D2 T1 सदा (for तदा). — (L. 599) Dn1 यस्य (for तस्य). B Dc1 Dn2 D1.2.4.5 तस्मिन्यज्ञे तु (B3 Dc1 च) विप्रेंद्राः; D3.6 तस्मिन्नेव तु वि° (for the prior half). D2 संतृप्ताः; S प्रहृष्टाः (for सुतृप्ताः). Dn1 D7.8 सुतृप्ता(D7 °कृपा)श्च परार्हणाः (for the post. half). — (L. 600) B4 पूरितापूपान्; Dn1 धारिकापूपा; D1 पूरिकान्पूपान् (for °कापूपान्). Dn2 मोदकं पूर*पूगा; D3 मोदकं पूरिकाः पूपा; D4 मोदका धारिकापूपान्; D6 °कं पूरिकापूपा; D7.8 °कान्घारिका पु(D8 °काः पू)पा; T G2–5 M1.2 मोदकान्कारिकापू(G2.3 °कान्पू)पान्; G1 M3–5 °कोत्कारिकापूपान् (for the prior half). D8 चटक- (for वटक-). G1 M1–4 -शष्कुलीन् (for °लीः). B Dc1 धाना(Dc1 °मा)धमकशष्कुलीः; Dn2 भावा नामकश°; D1 धानासंयवशष्कुलीः; D2.3.6 स्वादुपूर्णाश्च श°; G5 धानापाडवशष्कुलीन् (for the post. half). — D2 om. lines 601–604. — (L. 601) G1.2.4 M1.2 करंभ- (for करम्भान्). Dn1 श्रेष्ठान्; D7 चेष्टा (for मन्थान्). B Dc1 Dn2 D1.3–6 करंभान्पृ(Dn2 °भाः पृ)थुमृद्वीका (Dc1

मृष्टान्नानि सुयुक्तानि मृदूनि सुरभीणि च ।
घृतं मधु पयस्तोयं दधीनि रसवन्ति च ।
फलं मूलं च सुस्वादु द्विजास्तत्रोपभुञ्जते । [605]
मदनीयानि पानानि विदित्वा चात्मनः सुखम् ।
अपिबन्त यथाकामं पानपा गीतवादितैः ।
तत्र स्म गाथा गायन्ति क्षीबा हृष्टाः पठन्ति च ।
नाभागस्तुतिसंयुक्ता ननृतुश्च सहस्रशः ।
तेषु यज्ञेष्वम्बरीषो दक्षिणामत्यकालयत् । [610]
राज्ञां दशसहस्राणि दश प्रयुतयाजिनाम् ।
हिरण्यकवचान्सर्वाञ्श्वेतच्छत्रप्रकीर्णकान् ।
हिरण्यस्यन्दनारूढान्सानुयात्रपरिच्छदान् ।
ईजानो वितते यज्ञे दक्षिणामत्यकालयत् ।
मूर्धाभिषिक्तांश्च नृपान्राजपुत्रशतानि च । [615]
सदण्डं कोशनिचयान्ब्राह्मणेभ्यो ह्यमन्यत ।
नैव पूर्वे जनाश्चक्रुर्न करिष्यन्ति चापरे ।
यदम्बरीषो नृपतिः करोत्यमितदक्षिणः ।
इत्येवमन्वमोदन्त प्रीता यस्य महर्षयः ।
स चेन्ममार सृञ्जय चतुर्भद्रतरस्त्वया । [620]

D8 °कान्); D8 केरंबान्पृथुकांश्चेष्टान् ; T G3. 5 करंभपृ(G5 °प्र)थुकामंथा(G5 °कांधां)न् (for the prior half). B (except B2) Dc1 Dn2 D1–6 अन्नानि (for अन्यानि). B2 सत् (for सु-). D7. 8 नानाविधि(D8 °ध)कृतानि च (for the post. half). — Dn1 om. lines 602–604. — (L. 602) D7. 8 सूप- (for सूपान्). G1. 2 M मोरंडकान् (for मैरेयकान्). B1 Dc1 D1 पूपान् (for यूषान्). B2–5 D5 सूपान्मैरेयकापूपान् ; Dn2 सुरापानोमरजका ; D3 सूपमैरेयकापूप- ; D4. 6 सुरं(D6 °प)मैरेयकं पूपान्; T G3–5 सुपाद्यो(T1 °ड्यो)-रंद्व(G3. 5 °ड- ; G4 °ड्ड)कान्यूपान् (for the prior half). B1 D4 S रागषाडव- (G1 M °ब-); B5 D5. 6 °खांडव- ; Dn2 पूपखांडव- (for रागषाण्डव-). B4 corrupt; G3 -पानगान् (for °कान्). — (L. 603) B1 (marg.). 5 Dc1 D1. 3. 6 मिष्टान्नानि ; S निभृ(G5 °हृ)तानि (for मृष्टान्नानि). D4 om. सुयुक्तानि. Dn2 D5 मिष्टानि सुप्रयुक्तानि (for the prior half). D7. 8 S स्वादूनि (for मृदूनि). — (L. 604) G5 पानं (for तोयं). D4 वा (for च). — (L. 605) Dn2 D5 G2 फल- (for फलं). G1. 2 M1. 2 उपभुंजिरे (for °भुञ्जते). — (L. 606) B5 D1. 2. 4 मादनीयानि ; D8 दम° (for मद°). Dc1 (marg.) चान्नानि ; D2. 7 G3. 5 पापानि ; D8 पानीति (for पानानि). S विदंशानात्मनः प्रियान् (for the post. half). — (L. 607) B1. 3 D4 अपिबंति ; D1. 3. 5. 6 आपिबंति ; D7 अपिबंतं ; S पपुस्तत्र (for अपिबन्त). D7 तथा कामं ; M3–5 यथाकालं (for °कामं). D7 गीतवादिनैः (for °तैः). G5 अपाना गतकाः परं (for the post. half). — (L. 608) G2 ततः ; M4 यत्र (for तत्र). Dn2 D7. 8 [आ]शु(D8 सु)गाथा ; D2 गाथाश्च (for स्म गाथा). Dc1 D4 G3 क्षीबा (for क्षीबा). Dc1 D5 G3 पतंति ; D3. 6 G5 पिबंति (for पठन्ति). — (L. 609) G5 -स्तव- (for -स्तुति-). D6 -संयुक्तां (for °क्ता). D4 सरागां स्तुतिसंयुक्तां (for the prior half). — (L. 610) S नाभागो (for [अ]म्बरीषो). S (except G2) दक्षिणा. B4 Dn2 D3–6 अभ्यकल्प(D4 °काल)यत् (for अत्यकाल°). — (L. 611) B Dc1 Dn1 D1. 2. 7. 8 S शत- (for दश-). Dn2 D7. 8 दश चायुत- ; T G2–4 प्रयुतायुत- ; G5 पदाता° (for दश प्र°). B3 D5. 8 G2–5 -वाजिनां ; G1 M -यायिनां (for -याजिनाम्). — Dc1 om. line 612. — (L. 612) G3 स्वश्वान् (for सर्वाञ्). Dn1 D7. 8 हिरण्यकवचाः सर्वे (for the prior half). B1–3. 5 Dn2 D3–6 श्वेतवस्त्रावगुंठितान् ; B4 श्वेतच्छत्रोपशोभितान् ; Dn1 D7. 8 S सर्वे चो(S °र्वांश्चो)त्तमधन्विनः (for the post. half). — D2 om. lines 613–614. — (L. 613) D4 सानुयायि- ; D5 स्वर्णपत्र- ; D6 सनुपात्तत्र (sic) (for सानुयात्र-). Dn1 D7. 8 यानमानपरिच्छदाः (for the post. half). — Dn1 D7. 8 om. line 614. — (L. 614) G2 राजानो (for ईजानो). S दक्षिणा (for °णाम्). B4 Dn2 D3. 5. 6 अभ्यकल्प(B4 °काल)यत् ; D4 अन्वकल्प° (for अत्यकाल°). — (L. 615) Dn1 D3. 6–8 मूर्धाभिषिक्ता(D3. 6 °क्त)श्च नृपा (D3. 6 °पो) ; S °वसिक्तांश्च नृपान् (for the prior half). D7 वा (for च). D8 राजपुत्रेप्सितानि च (for the post. half). — (L. 616) B1–3. 5 Dc1 D1 कोष- (for कोश-). Dn1 D7. 8 S -विषयान् (for -निच°). D3. 6 [ऽ]भ्यमन्यत ; D7. 8 अम° ; S ह्यमंह(G4 °स)त (for ह्यमन्यत). — (L. 617) B4 Dn1 नैवं ; T G2–5 इह ; G1 M नेह (for नैव). Dn1 D7. 8 पूर्वं (for पूर्वे). S तथा (for जनाश्). Dn2 reads from the post. half up to the prior half of line 620 twice (without var.). Dn1 D7. 8 S कर्तारो नैव (S वा न); Dn2 D3. 6 न कर्ता नैव ; D1 न करिष्यति (for न करिष्यन्ति). D4 वर्तमानास्तथा परे ; D5 न कर्तारोथ वा परे (for the post. half). — (L. 618) B4 यथांबरीषो. D4. 6 चकार (for करोति). T G2. 3. 5 -दक्षिणैः (for °णः). — (L. 619) D4. 6 गंधर्वा (for इत्येवम्). B4. 5 Dc1 D1. 3 अनुमोदंते (Dc1 D1. 3 °त); D2 अतिमोदंत (for अन्वमो°). D5 इत्येव मत्वामोदंत (for the prior half). Dn1 D7. 8 S सुर- ; D2 तत्र (for यस्य). — Lines 620–621 = (var.) 12. 29. 97. — (L. 620) D2 संजय (for सृञ्जय). — (L.

पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुतप्यथाः।
अयज्वानमदाक्षिण्यमधि श्वैत्येत्युदाहरत्।

Colophon.

नारद उवाच।

शशबिन्दुं च राजानं मृतं सृञ्जय शुश्रुम।
ईजे स विविधैर्यज्ञैः श्रीमान्सत्यपराक्रमः।
तस्य भार्यासहस्राणां शतमासीन्महात्मनः। [625]
एकैकस्यां च भार्यायां सहस्रं तनयाभवन्।
ते कुमाराः पराक्रान्ताः सर्वे नियुतयाजिनः।
राजानः क्रतुभिर्मुख्यैरीजाना वेदपारगाः।
हिरण्यकवचाः सर्वे सर्वे चोत्तमधन्विनः।
सर्वेऽश्वमेधैरीजानाः कुमाराः शाशबिन्दवः। [630]
तानश्वमेधे राजेन्द्रो ब्राह्मणेभ्योऽददत्पिता।
शतं शतं रथगता एकैकं पृष्ठतोऽन्वयुः।
राजपुत्रं तदा कन्यास्तपनीयस्वलंकृताः।
कन्यां कन्यां शतं नागा नागे नागे शतं रथाः।
रथे रथे शतं चाश्वा बलिनो हेममालिनः। [635]
अश्वे अश्वे सहस्रं गा गवां पश्चादजाविकम्।
एतद्धनमपर्यन्तमश्वमेधे महामखे।
शशबिन्दुर्महाभागो ब्राह्मणेभ्यो ह्यमन्यत।
वार्क्षाश्च यूपा यावन्तो अश्वमेधे महामखे।
ते तथैव पुनश्चान्ये तावन्तः काञ्चनाभवन्। [640]
भक्ष्यान्नपाननिचयाः पर्वताः क्रोशमुच्छ्रिताः।

---

621) T G_{3-5} पुण्यतमस् (for °तरस्). Dn_1 $D_{7.8}$ चैव (for तुभ्यं). — D_2 om. line 622. — (L. 622) S (except M_5) अदक्षिण्यम् (for अदा°). B Dc_1 Dn_1 $D_{1.3-8}$ अभि ; Dn_2 अति ; T अयि (for अधि). Dc_1 D_1 श्वैत्य ; Dn_1 $D_{7.8}$ श्वित्य ; D_3 शैव्य ; D_4 शैब्य ; D_5 चेत्य ; T $G_{2.3}$ श्वेत्य (for श्वैत्य). B Dc_1 Dn $D_{1.3-6}$ व्याहरन् (Dn_1 °त्); $D_{7.8}$ [अ]वाहर (for [उ]दाहरत्). — Colophon : — *Sub-parvan :* MSS. अभिमन्युवध. — *Adhy. name :* B Dc_1 Dn_2 $D_{3.4.6}$ षोडशराजिकं ; Dn_1 $D_{2.5}$ °राजकीयं ; D_1 °राजकं ; T G_3 °राजके अंबरीषचरितं ; G_2 अंबरीषचरितं. — *Adhy. no. :* B_1 T $G_{1-3.5}$ M 61 ; B_2 Dn_1 62 ; D_2 55 ; G_4 60. — *Śloka no. :* Dc_1 16 ; Dn_1 17. — $M_{3.4}$ om. the ref. — (L. 623) D_{6-8} G_2 शशिबिंदुं (for शश°). Dn_1 $D_{7.8}$ चैत्ररथं ; T G_{2-5} च राजेंद्रं (for च राजानं). $D_{2.5}$ संजय. $D_{1.2.5.6.8}$ S शुश्रुमः. — (L. 624) $B_{1.3}$ Dc_1 D_5 ईजे च ; B_4 Dn_1 $D_{7.8}$ ईजे यो ; S य ईजे (for ईजे स). B_1 बहुभिर् ; Dn_1 $D_{7.8}$ विपुलैर् (for विविधैर्). — Line 625 = (var.) 12. 29. 98^{cd}. — (L. 626) D_2 तु (for च). Dn_1 $D_{7.8}$ एकैकस्यास्तु भार्यायाः (for the prior half). $D_{4.6}$ सहस्रतनयाभवत् ; S पुत्रजन्म तथा($G_{1.5}$ $M_{1.2}$ °दा)भवत् (for the post. half). — After line 626, S ins. :

सहस्रं तु सहस्रं तु तस्यां तस्यां महात्मनः।

— (L. 627) D_3 च विक्रांताः (for परा°). T G_{2-5} शशबिंदुकु(G_5 *sup. lin.* °दोः कु)मारास्ते (for the prior half). D_4 [ऽ]भिप्रेत- ; D_5 नियत- (for नियुत-). B_3 -वाजिनः ; S -दक्षिणाः (G_3 °णां) (for -याजिनः). — (L. 628) D_4 यज्वानः (for राजानः). Dn_1 $D_{7.8}$ राजानः क्रतुमुख्यैश्च (for the prior half). D_4 यज्ञांगैर् ; D_6 दातारो (for ईजाना). — Line 629 = 12. 29. 99^{cd}. — (L. 630) B D_1 T $G_{3.4}$ शाशबिंदवाः ; Dc_1 Dn $D_{3-5.8}$ शशबिंदवः (for शाश°). — (L. 631) G_2 partly damaged. Dn_1 $D_{7.8}$ अश्वमेधै (for °मेधे). Dn_2 D_{3-6} राजेंद्र ; T $G_{1.3.5}$ M यज्ञेंद्रे ; G_4 यज्ञे स (for राजेन्द्रो). Dn_1 $D_{7.8}$ ह्यमन्यत ; D_1 T $G_{1.3.4}$ M [ऽ]ददात्पिता. — Lines 632-638 = (var.) 12. 29. 100-102. — (L. 632) Dn_2 D_2 रथगजा ; D_5 चैव रथा ; G_5 रथानीकं ; M_3 रथगतं (for °गता). — (L. 633) D_4 तथा (for तदा). S राजपुत्रा(G_1 M_{1-4} °त्रय)स्तथा कन्या (for the prior half). $D_{4.5}$ तपनीयैः ; S रमणीया- (for तपनीय-). B_4 -विभूषिताः ; G_3 त्वलंकृताः (for -स्वलं°). — (L. 634) D_4 कन्याशतं ; $D_{6.7}$ कन्याकन्यां (for कन्यां कन्यां). — (L. 635) T G_{2-4} जविनो (for बलिनो). — (L. 636) $B_{4.5}$ Dn_1 $D_{7.8}$ M_{3-5} गोसहस्रं ; D_6 सहस्रां गा. D_5 च (for गा). T G $M_{1.2}$ अश्वेश्वे सहस्रं च ($G_{1.2}$ $M_{1.2}$ तु) (for the prior half). $D_{4.6}$ पंच ; T G_{3-5} M_5 पंचापि ; G_1 $M_{1.4}$ पंच हि (for पश्चाद्). $B_{1.3}$ पश्चादजाविकाः ; $B_{4.5}$ $D_{1.2}$ पंचाशदाविकं (B_5 $D_{1.2}$ °काः); Dn_2 पंचाशजाविकं ; D_3 पंच त्वजाविकं ; G_2 damaged (for पश्चादजाविकम्). — (L. 637) Bom. ed. अपर्याप्तम् (for अपर्यन्तम्). — $D_{3.8}$ om. (hapl.) lines 638-639. — (L. 638) Dn_1 D_7 हि दत्तवान् ; T $G_{1.2}$ $M_{1.5}$ (*sup. lin.*) ह्यमंहत ; G_{3-5} M_{3-5} ह्यमंसत ; M_2 ह्यमंगत (for ह्यमन्यत). — D_2 om. lines 639-643. — (L. 639) $D_{4.6}$ बाह्याश् ; D_5 T G_{2-5} वृक्षाश् (for वार्क्षाश्). B_4 यूपाश्च (by transp.). Dn_1 D_7 वर्षपूगा हि यावंतो (for the prior half). B_2 (marg.).$_3$ D_6 ह्यश्वमेधे (for अश्व°). T G $M_{1.2}$ ते(G_5 ये)श्वमेधे हि श(G_1 $M_{1.2}$ °धेभिश)स्रिताः ; M_{3-5} तेश्व-

तस्याश्वमेधे निर्वृत्ते राज्ञः शिष्टास्त्रयोदश ।
तुष्टपुष्टजनाकीर्णां शान्तविघ्नामनामयाम् ।
शशबिन्दुरिमां भूमिं चिरं भुक्त्वा दिवं गतः ।
स चेन्ममार सृञ्जय चतुर्भद्रतरस्त्वया । [645]
पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुतप्यथाः ।
अयज्वानमदाक्षिण्यमधि श्वैत्येत्युदाहरत् ।

Colophon.

नारद उवाच ।
गयं चामूर्तरयसं मृतं सृञ्जय शुश्रुम ।
यो वै वर्षशतं राजा हुतशिष्टाशनोऽभवत् ।
तस्मै ह्यग्निर्वरं प्रादात्ततो वव्रे वरं गयः । [650]
तपसा ब्रह्मचर्येण व्रतेन नियमेन च ।
गुरूणां च प्रसादेन वेदानिच्छामि वेदितुम् ।
स्वधर्मेणाविहिंस्यान्यान्धनमिच्छामि चाक्षयम् ।
विप्रेषु ददतश्चैव श्रद्धा भवतु नित्यशः ।
अनन्यासु सवर्णासु पुत्रजन्म च मे भवेत् । [655]
अन्नं मे ददतः श्रद्धा धर्मे मे रमतां मनः ।
अविघ्नं चास्तु मे नित्यं धर्मकार्येषु पावक ।
तथा भविष्यतीत्युक्त्वा तत्रैवान्तरधीयत ।
गयोऽप्यवाप्य तत्सर्वं धर्मेणारीनजीजयत् ।
स दर्शपौर्णमासाभ्यां कालेष्वाग्रयणेन च । [660]
चातुर्मास्यैश्च विविधैर्यज्ञैश्चावाप्तदक्षिणैः ।
अयजच्छ्रद्धया राजा परिसंवत्सरं शतम् ।

मेधिकशब्दिताः (for the post. half). — (L. 640) G5 तथैव च (for ते तथैव). — (L. 641) B1–3 Dc1 D8 S भक्षान्न- ; D1 यस्यान्न- (for भक्ष्यान्न-). D1 सर्वतः (for पर्वताः). B2 सर्वतः ; D3. 5 ऊर्जिताः ; D4 उच्छ्र्याः (for उच्छ्रिताः). B2 (marg.) पर्वताः क्रोशसर्वतः (for the post. half). — (L. 642) G5 यस्य (for तस्य). Dn1 D4–6 निवृत्ते ; G1 संवृत्ते (for निर्वृत्ते). Dn1 D7. 8 राजन् (for राज्ञः). D7 त्रयो वशः (sic) (for त्रयोदश). D4 राज्ञस्तस्य महात्मनः (for the post. half). — (L. 643) B Dc1 Dn2 D1. 3–8 S -जनाकीर्णाः (for -जनाकीर्णां). Dn1 ह्यनामयां ; S निरामयां (for अना°). B Dc1 D1. 3–8 शांतविघ्नास्त्व(D5. 7. 8 °घ्ना ह्य)नामयाः ; Dn2 °विघ्नास्त्वनाशनाः (for the post. half). — D1 om. lines 644–646. — (L. 646) D7 T G3. 5 पुण्यतमस् (for °तरस्). — (L. 647) T G1. 3–5 M1–4 अदक्षिण्यम् (for अदा°). B Dc1 Dn1 D1. 3. 5. 7. 8 अभि ; Dn2 अति ; T अयि (for अधि). Dc1 श्वैत्य ; Dn1 D7. 8 श्वित्य ; Dn2 स्वैत्य ; D1. 3. 4 शैव्य ; D5 चैत्य ; T G2. 3 श्वेत्य (for श्वैत्य). B Dc1 Dn2 D1. 3–5 व्याहरन् ; Dn1 [अ]न्याहरत् ; D7. 8 [अ]वाहर (for [उ]दाहरत्). D6 अभिश्वैवेति व्याहरन् (for the post. half). — Colophon. — *Sub-parvan* : MSS. अभिमन्युवध . — *Adhy. name* : B Dc1 D3–6 षोडशराजिकं ; Dn1 D2 °राजकीयं ; D1 °राजकं ; T G3 षोडशराजके शश(T1 °शि)बिंदुचरितं ; G2 शशिबिंदुचरितं . — *Adhy. no.* : B1 D3 S 62 ; B2 Dn1 63 ; D2 56 . — *Śloka no.* : B1 11 ; Dn1 13 . — Lines 648–650 = (var.) 12. 29. 104ᵃ–105ᵇ. — (L. 648) T G2–5 अधूर्त- ; G1 M अमूर्त- (G1 °त्र-) (for अमूर्त-). Dn2 D3. 4. 6 T G M1. 2. 5 -रजसं ; D7. 8 -यशसं (for -रयसं). D2. 5 संजय (for सृञ्जय). D1. 5. 7. 8 S शुश्रुमः (for °म). — (L. 649) D4 राजन् (for राजा). — (L. 650) D4 om. तस्मै ह्यग्नि. — (L. 651) M3–5 वृत्तेन (for व्रतेन). S च दमेन (for नियमेन). — D8 om. lines 653–655. — (L. 653) D1 [अ]व- (for [अ]वि-). Dn1 विजेष्यामि ; Dn2 D3. 4. 6 विजित्यारीन् ; D5 विजित्या वा (for [अ]वहिंस्यान्यान्). S स्वधर्ममविहिंसा च (for the prior half). S धर्मम् (for धनम्). — (L. 654) Dn1 D7 S पात्रेषु ; Dn2 देवेषु ; D3. 4. 6 वेदेषु (for विप्रेषु). T G2–5 M3–5 सा मे ; G1 M1. 2 मे वै (for चैव). — D2 om. line 655. — (L. 655) Dn1 अन्यासु च ; G5 कन्यासु च (for अनन्यासु). T G2–4 च सर्वासु (for सवर्णासु). T G2–5 M3–5 सुप्रज(G5 M3. 5 °जा)स्त्वं ; G1. 5 M1. 2 सुप्रजात्वं (for पुत्रजन्म). — (L. 656) B5 अर्थं मे ; Dn1 अन्नं च ; D8 पात्रेषु (for अन्नं मे). D4–6 आददतः (for मे द°). Dn1 D7. 8 [ऽ]क्षय्यं (for श्रद्धा). T G3. 4 अन्नं स्वादु दुहेन्मह्यं ; G1 M अन्नं मा दुदुषे(M3–5 °प)न्मह्यं ; G2 अन्नं मा दुदुपुर्मह्यं ; G5 अन्नं मा दुदुषे म्ह्यं (for the prior half). D3. 6 च (for मे). — (L. 657) Dn1 अविघ्नतास्तु ; D4 °घ्नं वास्तु (for °घ्नं चास्तु). — (L. 658) Dn1 D7. 8 तत्रैवांतर्हितोनलः (for the post. half). — (L. 659) B D हि (for ऽपि). Dn1 D7. 8 अथाजयत् (for अजी°). T G2–5 धर्मेणाराधयज्ज(G2–4 °यज्ञ)-गत् ; G1 M धर्मेणापालयज्जगत् (for the post. half). — (L. 660) D2 S -पूर्णमासाभ्यां (for -पौर्ण°). B1. 2 Dc1 Dn D3–8 T G2. 3. 5 आग्रयणेषु (for °णेन). — (L. 661) T2 G3. 4 चातुर्मास्यं (for °स्यैश्च). D7. 8 S विधिवद् (for विविधैर्). S [इ]ष्टिभिश् (for यज्ञैश्). — Lines 662–663 = (var.) 12. 29. 107ᵃ–108ᵇ. — (L. 662) D7 राजन् (for राजा). G1 अयजच्छ्रद्धयामास (for the prior half). D2 प्रति- (for परि-). B2. 4. 5 D1. 2 -संवत्सराञ्

दश नागसहस्राणि शतमश्वशतानि च ।
शतं निष्कसहस्राणि गवां चाप्ययुतानि षट् ।
उत्थायोत्थाय स प्रादात्परिसंवत्सरं शतम् । [665]
नक्षत्रेषु च सर्वेषु ददन्नक्षत्रदक्षिणाः ।
ईजे च विविधैर्यज्ञैर्यथा सोमोऽङ्गिरा यथा ।
सौवर्णां पृथिवीं कृत्वा य इमां मणिशर्कराम् ।
विप्रेभ्यः प्राददद्राजा सोऽश्वमेधे महामखे ।
जाम्बूनदमया यूपाः सर्वे रत्नपरिच्छदाः । [670]
गयस्यासन्समृद्धास्तु सर्वभूतमनोहराः ।
सर्वकामसमृद्धांश्च प्रादात्तांश्च गयस्तदा ।
ब्राह्मणेभ्यः प्रहृष्टेभ्यः सर्वभूतेभ्य एव च ।
समुद्रद्वीपशैलेषु नदीनदवनेषु च ।
नगरेषु च राष्ट्रेषु दिवि व्योम्नि च येऽवसन् । [675]
भूतग्रामाश्च विविधाः संतृप्ता यज्ञसंपदा ।
गयस्य सदृशो यज्ञो नास्त्यन्य इति तेऽब्रुवन् ।
षट्त्रिंशद्योजनायामा त्रिंशद्योजनमायता ।
पश्चात्पुरश्चतुर्विंशद्वेदी ह्यासीद्धिरण्मयी ।
गयस्य यजमानस्य मुक्तावज्रमणिस्तृता । [680]
प्रादात्स ब्राह्मणेभ्योऽथ वासांस्याभरणानि च ।
यथोक्ता दक्षिणाश्चान्या विप्रेभ्यो भूरिदक्षिणः ।
यत्र भोजनशिष्टस्य पर्वताः पञ्चविंशतिः ।
कुल्याः कृशरवाहिन्यो रसानामभवंस्तदा ।

(for °त्सरं). Dn1 गतं (for शतम्). —(L. 663) B D गवां शत- (for दश नाग-). Dn2 -सहस्रं च (for °स्राणि). B4 G2 om. the post. half of line 663 and the prior half of line 664. G5 दशम् (for शतम्). D2. 4 वः (for च). — D2 om. lines 664–676. —(L. 664) T G3 च (for षट्). — Lines 665 = (var.) 12. 29. 108^{cd}. —(L. 665) D7 om. उत्थाय. B1. 3 Dc1 Dn1 यः; B2. 4. 5 Dn2 D3–6 S (except G5 M2) सं- (for स). D8 उत्थाय प्रादात्स वृषां (for the prior half). B Dc1 Dn2 D1. 3. 4. 6 -संवत्सराञ् (for °रं). D7. 8 सवृषां (D8 सवत्सां) वत्सलां सतां (for the post. half). —(L. 666) B4 Dn2 D3. 5. 6 -दक्षिणां (for °णाः). —(L. 667) T G1–4 M शर्वो; G5 सर्पो (for सोमो). Dn1 D7. 8 यथांगिराः (by transp.). — Lines 668–669 = (var.) 12. 29. 110. —(L. 668) M3. 5 (*sup. lin.*) स (for य). D7. 8 -कांचनां (for -शर्कराम्). —(L. 669) D8 प्राददाद् (for °दद्). S ब्राह्मणेभ्योददा(G3. 4 M3–5 °द)द्राजा (for the prior half). Dn1 सोश्वमेध- (for °मेधे). —(L. 670) B4 चानु- ; D7. 8 चान्न- ; S चान्ये (for रत्न-). — D5 om. lines 671–672. —(L. 671) T G2–4 M3–5 वरप्राप्त्या; G5 वरं प्राप्य (for समृद्धास्तु). G1 M1. 2 शय्यासनपराः सर्वे (for the prior half). D4 om. from मनोहराः up to समुद्र (in line 674). —(L. 672) B2 सर्वे (for सर्व-). B2–4 Dn2 D1. 3. 6 -समृद्धाश्च ; Dc1 °द्धास्तु; Dn1 D7. 8 S °द्धं च (for -समृद्धांश्च). B4. 5 Dn1 D7. 8 S अन्नं; Dc1 तांस्तु (for तांश्च). Dn1 D7. 8 G6 तथा; T G1. 3. 4 M सदा; G2 वसु (for तदा). Dn2 प्रासादो भूमयस्तदा; D3. 6 प्रासादा भूमयस्तथा (D6 °दा) (for the post. half). —(L. 673) Dc1 D1 प्रसृष्टेभ्यः; Dn1 प्रशिष्टेभ्यः; Dn2 प्रविष्टेभ्यः; D3. 5. 6 विशि°; D7 प्रकृत्तेभ्यः; D8 प्रकृष्टेभ्यः; T G1. 3. 4 M1. 2 वितृप्तेभ्यः; G2. 5 [s]पि तृप्तेभ्यः; M3–5 ह्यतृप्तेभ्यः (for प्रहृष्टेभ्यः). —(L. 674) B Dc1 Dn2 D1. 3–6 ससमुद्र(D4 om. ससमुद्र)वनद्वीप- (for the prior half). B4 -सरःसु (for -वनेषु). —(L. 675) Dn2 D4. 6 स्वराज्येषु; D5 G5 च राज्येषु; T G1–4 M स- (G2 सु-)राष्ट्रेषु (for च राष्ट्रेषु). T G2–4 घोषयत्; G1 M3–5 योवसत्; M1. 2 योवसन् (for येऽवसन्). Dn1 D7. 8 सराष्ट्रेषु दिवि व्योम्नि चराचरमयेषु च. —(L. 676) S बहुविधा (for च विविधाः). D7. 8 भूतग्रामश्च विधिवत् (for the prior half). Dc1 सुमृप्ता (sic); Dn D3–6 सुतृप्ता; D7. 8 स नृपो; S विस्मिता (for संतृप्ता). —(L. 677) D7. 8 यादृशो (for स°). S यज्वा (for यज्ञो). Dn1 D7. 8 मे श्रुतं; D4 मे ध्रुवं (for तेऽब्रुवन्). — D2 om. lines 678–680. —(L. 678) Dc1 Dn1 D8 षड्विंशद्; Dn2 D4. 6 षड्विंश- (for षट्त्रिंशद्). D4 (marg.) -योजनोत्सेधा (for योजनायामा). D7. 8 शत- (for त्रिंशद्-). S विस्तृता (for आयता). D4 षड्विंशयोजनायता (for the post. half). —(L. 679) D7. 8 पुरा (for पुरश्च). Dn1 (marg. as above) पार्श्वयोश्च; S चतुर्विंशा (for °विंशद्). D4 पार्श्वे तस्य चतुस्त्रिंशद्; D6 पार्श्वत*श्चतुर्विंशद् (for the prior half). G1. 3–5 M1. 2 वेदिर् (for वेदी). Dn2 त्वासीद्; T G M1. 2. 5 आसीद्; M3. 4 चासीद् (for ह्यासीद्). —(L. 680) D8 जयमानस्य (for यज°). B4 T G1. 2. 4. 5 M3–5 -मणिस्मृता (sic); Dn2 -मणिभृतः; D4 -मणिस्तदा; D7. 8 °स्तवः (for °स्तृता). Dn1 मुक्ता वेश्मनि शर्करा; D5 मुक्तामणि च वज्रभृत् (for the post. half). — Dn1 om. line 681. —(L. 681) Dn2 D3. 6 प्राददद्; D4 स प्रादाद् (by transp.); D5 प्राददाद्; T G2–4 तां प्रादाद्; G5 संप्रादाद्. B4 च; T G2–4 वै; G5 वा (for ऽथ). D7. 8 ताः स प्रादाद्ब्राह्मणेभ्यो; G1 M तां संप्रादाद्ब्राह्मणेभ्यो (for the prior half). G6 सर्वांसि (sic) (for

वस्त्राभरणगन्धानां राशयश्च पृथग्विधाः । [685]
यस्य प्रभावाच्च गयस्त्रिषु लोकेषु विश्रुतः ।
वटश्चाक्षय्यकरणः पुण्यं ब्रह्मसरश्च तत् ।
स चेन्ममार सृञ्जय चतुर्भद्रतरस्त्वया ।
पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुतप्यथाः ।
अयज्वानमदाक्षिण्यमधि श्वैत्येत्युदाहरत् । [690]

Colophon.

नारद उवाच ।
सांकृतिं रन्तिदेवं च मृतं सृञ्जय शुश्रुम ।
यस्य द्विशतसाहस्रा आसन्सूदा महात्मनः ।
गृहानभ्यागतान्विप्रानतिथीन्परिवेषकाः ।
पक्वापक्वं दिवारात्रं वरान्नममृतोपमम् ।
न्यायेनाधिगतं वित्तं ब्राह्मणेभ्यो ह्यमन्यत । [695]
वेदानधीत्य धर्मेण यश्चक्रे द्विषतो वशे ।
उपस्थिताश्च पशवः स्वयं यं संशितव्रतम् ।
बहवः स्वर्गमिच्छन्तो विधिवत्सत्रयाजिनम् ।
नदी महानसाद्यस्य प्रवृत्ता चर्मराशितः ।
तस्माच्चर्मण्वती पूर्वमग्निहोत्रेऽभवत्पुरा । [700]
ब्राह्मणेभ्यो ददौ निष्कान्सौवर्णान्स प्रभावतः ।
तुभ्यं निष्कं तुभ्यं निष्कमिति ह स्म प्रभाषते ।
तुभ्यं तुभ्यमिति प्रादान्निष्कान्निष्कान्सहस्रशः ।

वासांसि). — (L. 682) D3 यथोक्त- ; G5 तथोक्ता (for यथोक्ता). G1 M चान्ये (for चान्या). B Dc1 Dn2 D5 T G2–5 M2.5 -दक्षिणाः (for °णः). — (L. 683) T G2 यस्य (for यत्र). G5 (marg.) राशयः (for पर्वताः). — (L. 684) B5 कुशल- ; Dn1 D7.8 च रस- ; Dn2 सकृत- ; D2.5 कृसर- ; D4 पायस- ; T G1–4 M च क्षीर- (for कृशर-). G5 कुल्याश्च क्षीरवंत्यश्च (for the prior half). Dn2 D5 संभवस् (D5 °वंस्); D6 संवहस् ; D7.8 S चाभवंस् (for अभ°). — (L. 685) B1 (before corr.) -माल्यानां (for -गन्धानां). Dn2 ते (for च). — (L. 686) G5 प्रसादाद् (for प्रभावाच्). D4 यागस्य ; T G1–4 M1 च गया ; G5 गायत्री ; M3–5 च गयास् (for च गयस्). T G M1 विश्रुता ; M3–5 °ताः (for °तः). — (L. 687) D8 यः (for तत्). Dn D7 पुण्यो ब्रह्मरस- (Dn1 रसमय)श्च यः (for the post. half). — D4 om. lines 688–690. — (L. 688) D2 संजय (for सृञ्जय). — (L. 689) T G4.5 पुण्यतमस् (for °तरस्). — D2 om. line 690. — (L. 690) S (except M5) अदक्षिण्यम् (for अदा°). B Dc1 Dn1 D1.3.5–8 G2 अभि ; Dn2 अति ; T अयि (for अधि). Dn1 D7.8 श्वित्य ; D1 श्वैत्य ; D3.6 शैब्य (D6 °ब्य); D5 चैत्य ; G3 श्वेत्य (for श्वैत्य). B Dc1 Dn2 D1.3.5.6 व्याहरन् ; Dn1 D7.8 [अ]वाहर (for [उ]दाहरत्). — Colophon. — *Sub-parvan :* MSS. अभिमन्युवध. — *Adhy. name :* B Dc1 D3.4.6 षोडशराजिकं ; Dn1 D2 °राजकीयं ; Dn2 °राजीयं ; D1 °राजकं ; D5 °राजीकं ; T G2.3 °राजके गयचरितं. — *Adhy. no. :* B1 D3 S 63 ; B2 Dn1 64 ; D2 57. — *Śloka no. :* Dc1 Dn1 22. — (L. 691) G1 संकृतिं (for सां°). B3 Dc1 D7.8 चेन् (for च). D2.5 संजय (for सृञ्जय). D1.5 T G2–5 M शुश्रुमः. D7.8 मृतं शुश्रुम संजय (for the prior half). — M3.4 om. line 692. — (L. 692) Dn1 D7.8 S (M3.4 om.) विंशति- ; D1 द्विषट् (submetric) (for द्विशत-). Dn1 सूदा आसन् (by transp.); D2 आसन्सूता ; D4 सूदाश्चासन् ; D6 मांसं सूदा ; D7.8 यू(D8 यु)पा आसन्. — (L. 693) Dn1 D7.8 गृहम् (for गृहान्). B D1 परिवेशकाः ; D4 G3 °वेषिकाः ; M3.4 °वेष्टतां (for °वेषकाः). — (L. 694) D4.5 पक्वं पक्वं ; D7.8 पक्षपक्ष्या (D8 °क्षा) (for पक्वापक्वं). Dn1 दिवारात्रौ ; D1 दिवोरात्रम् ; D5 दिवारात्रिम् (for °रात्रं). B Dc1 Dn2 D1–6 अपर्यंतं धनं तदा (for the post. half). — (L. 695) D4 द्रव्यं (for वित्तं). D7.8 न्यायेनाधिगता विप्रा (for the prior half). D7.8 येनाक्षय्ये नगोत्तमे ; S येनाक्षय्यं नगोपमं (G5 °त्तमं ; M3–5 °त्तमाः) (for the post. half). — (L. 696) Dn1 D7.8 वेगेन (for धर्मेण). M3.5 (*sup. lin.*) वधे (for वशे). — (L. 697) M1.2 तं (for यं). B1.5 D4.6 S शंसित- (for संशित-). — (L. 698) M1 बृहंतः (for बहवः). Dn D4.5.8 M4 सत्रयाजिनः (for °जिनम्). — Lines 699–703 = (var.) 12. 29. 116–117. — (L. 699) Dn2 महानदी ; D7 °रसाद् (for °नसाद्). Dn2 D5 यत्र (for यस्य). G5 या नदी मानभाग्यस्य (for the prior half). Dn1 D7.8 निसृता ; D4 अभवद् (for प्रवृत्ता). Dn2 D3–6 धर्म- (for चर्म-). S -राशिभिः (for °तः). — (L. 700) S नाम (for पूर्वम्). B1.3 Dc1 अग्निहोत्राद् (for °होत्रे). S ख्याता पुण्यस(T2 G1.3 M1–3.5 °ण्या स)रिद्वरा (for the post. half). — (L. 701) B D1.2.8 T G3–5 M3–5 [ऽ]दद(T G3.4 °दा)न् (for ददौ). Dn2 D3–6 सु- ; D1 स्म (for स). Dn1 D7.8 सौवर्णान्यः सदस्पतिः ; T G2–5 ब्राह्मणेभ्यः प्रताम्यति ; G1 M3–5 बाहुस्त- (M3–5 °हू त)स्य प्रताम्यति (M3–5 °तः); M1.2 ब्रह्मणेषु प्रताम्यति (for the post. half). — Dn2 D3–6 om. line 702. — (L. 702) D7.8 तुभ्यं निष्कस्तव निष्क (for the

ततः पुनः समाश्वास्य निष्कानेव प्रयच्छति ।
अल्पं दत्तं मयाद्येति निष्ककोटिं प्रदाय सः । [705]
एकाह्ना दास्यति पुनः कोऽन्यस्तत्संप्रदास्यति ।
सहस्रशश्च सौवर्णान्वृषभान्गोशतानुगान् ।
अध्यर्धमासमददद्ब्राह्मणेभ्यः शतं समाः ।
अग्निहोत्रोपकरणं यज्ञोपकरणं च यत् ।
ऋषिभ्यः करकान्कुम्भान्स्थालीपिठरमेव च । [710]
शयनासनयानानि प्रासादांश्च गृहाणि च ।
वृक्षांश्च विविधान्दद्यादन्नानि च धनानि च ।
सर्वं सौवर्णमेवासीद्रन्तिदेवस्य धीमतः ।
तत्रास्य गाथा गायन्ति ये पुराणविदो जनाः ।
रन्तिदेवस्य तां दृष्ट्वा समृद्धिमतिमानुषीम् । [715]
नैतादृशं दृष्टपूर्वं कुबेरसदनेष्वपि ।
धनं च पूर्यमाणं नः किं पुनर्मनुजेष्विति ।
व्यक्तं वस्वोकसारेयमित्यूचुस्तत्र विस्मिताः ।
सांकृते रन्तिदेवस्य यां रात्रिमतिथिं वसेत् ।
आलभ्यन्त तदा गावः सहस्राण्येकविंशतिः । [720]
तत्र स्म सूदाः क्रोशन्ति सुमृष्टमणिकुण्डलाः ।

---

prior half). Dn1 om. from the post. half of line 702 up to the prior half of line 705. T G2–4 संप्रति- ; G1 M स्म प्रति- ; G5 च प्रति- (for ह स्म प्र-). B4 -भाषतः ; Dc1 D1 M4 -भाषति. D7. 8 इति तेभ्यः सदस्प(D7 सदसस्प)तिः (for the post. half). — D2 om. lines 703–712. — (L. 703) B1–3 Dc1 D3. 6 तुभ्यं तुभ्यं तुभ्यमिति ; G5 इति तुभ्यं तुभ्यमिति (for the prior half). B1–3 Dc1 D3. 6. 7 G5 प्रादान् ; T G3 देवो (for निष्कान्). B2 निष्कं ; Dn2 D5 G1 M1. 2 शत- ; D8 om. (for निष्कान्). D4 यो निष्काः सहस्रशः (for the post. half). — (L. 704) B1 पुनः (for ततः). D8 तवाश्वस्य ; G1. 5 M1. 2. 4. 5 समाश्वस्य. D4 निष्कान्येषां ; D5 निष्ठांते च (for निष्कानेव). G2 प्रदास्यति (for प्रयच्छति). — (L. 705) D3. 6 हीति ; D5. 7. 8 ह्येतन् (for [अ]द्येति). M3 -कोटीं (for -कोटिं). Dn1 D7. 8 सहस्रशः (for प्रदाय सः). — (L. 706) D7. 8 तस्याति (for दास्यति). S एकाह्ना ताम्यति ततः (for the prior half). Dn2 पुनः कोटीः ; D5. 6 पुनः कोन्यः (for कोऽन्यस्तत्सं-). Dn1 D7. 8 तेभ्यो विप्राब्रुवन्वचः ; D4 निष्कान्येषां प्रयच्छति ; S क्वा(G1 M3 त्वा)द्य विप्रा इति ब्रुवन् (for the post. half). — After line 706, B Dc1 Dn2 D1. 3–6 ins. :

द्विजपाणिवियोगेन दुःखं मे शाश्वतं महत् ।
भविष्यति न संदेह एवं राजाददद्वसु ।

[(L. 2) D5 [अ]ददाद्.]

— M3. 4 om. line 707. — (L. 707) G1 M1. 2 सहस्रं यश् (for °स्रशश्). B5 Dn1 D7. 8 -शतायुतान् (for °नुगान्). B4 वृषभं गोवृषानुगं (for the post. half). — After line 707, B Dc1 Dn2 D1. 3–6 ins. :

साष्टं शतं सुवर्णानां निष्कमाहुर्धनं तथा ।

[D1 शाष्टं ; D3–6 सार्धं (for साष्टं). B1. 2. 5 पणं ; Dc1 Dn2 D3. 4. 6 पलं ; D1 नराः ; D5 फलं (for धनं). D1 सदा (for तथा).]

— (L. 708) Dn1 अर्द्धार्द्ध- ; D7. 8 अन्वर्ध- (for अध्यर्ध-). B3 S अददाद् (for °दद्). D4 परं (for शतं). G1 M1. 2 गवां (for समाः). — (L. 709) D8 अग्निर् (for अग्नि-). B1. 5 तत्. Dn2 D3–6 बहुधान्यं धनं च यत् ; T G2–4 M5 गृहोपकरणं च य(T G3 त)त् ; G1. 5 M (M5 *sup. lin.*) द्रव्योपकरणं च यत् (for the post. half). — (L. 710) Dn D3. 4 कनकान् ; D5 कांचनान् (for करकान्). D1 कुंडान् (for कुम्भान्). D7. 8 विक्रयः करकाः कुंभाः ; T G1–4 M पात्र्यः शरावकुंभाश्च ; G5 पात्रं शरावरं भांडान् (for the prior half). Dn1 D1. 4. 5 T -पीठरम् (for -पि°). G1 M1. 2 स्थालीपिठरकानि च (for the post. half). — (L. 711) D1. 6 शयनाशन- (for °सन-). D4 -पानानि (for -या°). D1. 8 T G1 M प्रासादाश् ; D5 प्रमदाश् (for प्रासादांश्). D4 वा (for च). — (L. 712) B1 वृक्षांस्तु (for °श्च). B5 विविधोद्यानान् ; Dn2 D3–6 °धान्द्रव्यान (for °धान्दद्याद्). Dn1 D7. 8 वृक्षखंडांश्च विविधान् ; S वृक्षभांडांश्च विविधान् (for the prior half). B (except B3) Dc1 पर्वतोपवनानि च ; Dn1 D7. 8 द्रव्याण्यनुपमानि च ; Dn2 D3. 4. 6 रत्नानि विविधानि यत् (Dn2 D4 च) ; S दृश्यान्यनुपमानि च (for the post. half). — D8 om. lines 713–714. — (L. 713) B1. 3 Dc1 अस्य ; Dn2 D4–6 अपि (for एव). Dn1 D7 सौवर्णं सर्वमप्यासीद् (for the prior half). — (L. 714) Dn1 D7 S स्म (for [अ]स्य). — (L. 716) B5 -सदनं प्रति ; G5 -भवनेष्वपि (for -सदने°). — (L. 717) Dc1 G5 पूर्यमाणेन (G5 °णैर्न) ; D1 पूर्वमान्नं न ; D2 पूर्णमासाद्य ; D3. 6 पूर्णमासीद्यत् ; D4 पूर्णमानं च ; D5 पूर्यमानेनु (for °माणं नः). Dn2 धनमापूर्णमासीद्यत् ; D7. 8 G1 M1. 2 धनं चंचूर्यमाणैर्नः ; T G2–4 M5 धनं चापूर्यमाणं तत् ; M3. 4. 5 (*sup. lin.*) धनं चंचूर्यमाणानां (for the prior half). T G3. 4 मानवेषु ; G1. 2. 5 M1. 2. 5 मानुषेषु (for मनुजेषु). Dn2 D5 अपि (for इति). Dn1 D7. 8 M3. 4 किं पुनर्मानुजेष्वपि (for the post. half). — D2 om. lines 718–724. — (L. 718) Dn1 D7. 8 नित्यं

सूपभूयिष्ठमश्नीध्वं नाद्य मांसं यथापुरम् ।
रन्तिदेवस्य यत्किंचित्सौवर्णमभवत्तदा ।
तत्सर्वं वितते यज्ञे ब्राह्मणेभ्यो ह्यमन्यत ।
प्रत्यक्षं तस्य हव्यानि प्रतिगृह्णन्ति देवताः । [725]
कव्यानि पितरः काले सर्वकामान्द्विजोत्तमाः ।
स चेन्ममार सृञ्जय चतुर्भद्रतरस्त्वया ।
पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुतप्यथाः ।
अयज्वानमदाक्षिण्यमभि श्वैत्येत्युदाहरत् ।

Colophon.

नारद उवाच ।

दौष्यन्तिं भरतं चापि मृतं सृञ्जय शुश्रुम । [730]
कर्माण्यसुकराण्यन्यैः कृतवान्यः शिशुर्वने ।
हेमावदातान्यः सिंहान्नखदंष्ट्रायुधान्बली ।
निर्वीर्यांस्तरसा कृत्वा विचकर्ष बबन्ध च ।
क्रूरांश्चोग्रबलान्व्याघ्रान्दमित्वा चाकरोद्वशे ।
मनःशिला इव शिलाः संयुक्ता जतुराशिभिः । [735]
व्यालादींश्चातिबलवांस्तत्प्रतीपान्गजानपि ।
दंष्ट्रासु गृह्यावरुह्य शुष्कास्यानकरोद्वशे ।

वस्वौकसारीयम् ; Dn2 D1.3.6 G2 M1.2 व्यक्तं वस्वौ(D1 °स्वो)कसारे(D1.6 °रो)यम् ; D4 व्यक्तं च स्वोकसारेयम् ; D5 व्यक्तं स्वर्लोक° (for the prior half). G5 तस्य (for तत्र). — Dc1 om. line 719. — (L. 719) G1 सांकृत्वो (for °ते). B3 भवेत् (for वसेत्). Dn1 D7.8 अनेकमिति सर्वशः (for the post. half). — (L. 720) Dn D3.6–8 M5 अलभ्यंत ; D1.5 आलंभ्यंत (for आल°). — (L. 721) Dn1 D7.8 यत्र (for तत्र). B1.3 Dc1 [अ]स्य (for स). D4 शूराः ; M3–5 सूताः (for सूदाः). — (L. 722) B2.4 Dn2 D1.3.4.6 T2 G1.2 सूपं ; B5 शूर्पं ; D5 यूपं (for सूप-). S अश्नीत (for °ध्वं). Dn1 नातिमांसं ; D3.4.6 पक्वं मांसं ; D5 आज्यं मांसं ; G5 नान्यमांसं (for नाद्य मांसं). B D (D2 om.) T1 G2 यथा पुरा (for यथापुरम्). — (L. 723) B1.3.4 Dc1 Dn2 D3.4.6 सुवर्णम् (for सौ°). Dn1 D7.8 पुरा (for तदा). — (L. 724) T G3 तु कृते (for वितते). S ह्यमंह(G4 °स)त (for ह्यमन्यत). Dn1 D7.8 दक्षिणामत्यकालयत् (for the post. half). — (L. 726) Dn1 D7.8 कव्यानि चापि पितरो (for the prior half). B3 सर्वकामाद् ; Dn1 ह्यत्र काले ; Dn2 D4.5 सर्वकामं ; D3.6 सर्व एव ; D7.8 अन्नकाले ; T G M1.2 सर्वान्कामान् (G5 °मं) (for सर्वकामान्). — (L. 728) T G3–5 पुण्यतमस् (for °तरस्). — D2 om. line 729. — (L. 729) D4 अयज्वीनम् (for °ज्वानम्). S (except M4.5) अदक्षिण्यम्. B Dc1 Dn1 D1.3–6.8 अभि; Dn2 अति ; T अयि (for अधि). Dc1 D1 श्वैत्य ; Dn1 श्वित्य ; D3.4 शैव्य ; D5 चैत्य ; D6 श्वैव्य ; D8 श्वित्य ; T श्वेत्य (for श्वैत्य). B Dc1 Dn2 D1.3–6 व्याहरन् ; Dn1 D8 [अ]वाहर (for [उ]दाहरत्). D7 अभि श्वित्येत्यवाहर (for the post. half). — Colophon. — *Sub-parvan :* MSS. अभिमन्युवध. — *Adhy. name :* B Dc1 D3–6 षोडशराजिकं ; Dn1 D2 °राजकीयं ; Dn2 °राजीयं ; D1 °राजकं ; T G3.4 °राजके रंतिदेवचरितं ; G2 रंतिदेवचरितं. — *Adhy. no. :* B1 S 64 ; B2 Dn1 65 ; D2 58. — *Śloka no. :* Dn1 18. — (L. 730) Dc1 दौष्वंतिं ; Dn1 D7.8 दौष्कंतं ; D1.2.4 °ष्कंति- (D2.4 °तिं) ; G1.4.5 M दौष्यं- (G4.5 °ष्य)तिं ; G3 दौष्छंतिं (for दौष्यन्तिं). D5 संजय (for सृञ्जय). Dn D1.5.7 S (except G5) शुश्रमः. — (L. 731) Dn2 [अ]सुकरानि ; D4 सुकराणि (for [अ]सुक°). Dn1 D7.8 एव (for अन्यैः). G5 यच्छुचिर् (for यः शिशुर्). M4 शिशुर्यः कृतवान्वने (for the post. half). — (L. 732) B1 हिमवत्यागतान्सिंहान् ; B2–5 G2 हिमावदातान्यः सिंहान् ; M1.2 हेमावदातः सिंहशिशून् (hypermetric) (for the prior half). G1 M1.3 वने (for बली). — (L. 733) D1 निर्विषांस् ; D5 निर्वार्यांस् (for निर्वी°). D4 सहसा (for तरसा). D7.8 निचकर्त (for विचकर्ष). G1 M1.2 वृक्षेषु निबबंध च (for the post. half). — D4 om. lines 734–738. — (L. 734) B4.5 Dn1 D1.7.8 M3–5 उग्रतरान् ; D3.6 °रवान् ; G4 अग्र्यबलान् (for उग्र°). Dn1 D7.8 दमयित्वा ; S शमयित्वा (for दमित्वा च). — Dn1 D7.8 om. line 735. D2 om. lines 735–745. — (L. 735) D1 मनःशिलाः समायुक्तान् (for the prior half). Dc1 संपृक्ता (for संयुक्ता). Dn2 D1.3 संपृक्ता धा(D1 °क्तान्धा)तुराशिभिः ; D5 संपृक्ता जातुयत्तुभिः ; D6 संपृक्ता धातुरातुरा ; T प्रभंक्त्वा जितकाशिनः ; G1 M ममर्दांजलिना विभुः ; G2 प्रावृक्तांजनराशिभिः ; G3 प्रभंक्त्वांजनकाशिनीः ; G4 प्रभंक्त्वा शितकाशिनि ; G5 प्रभुंक्त्वांजनकाशिनः (for the post. half). — (L. 736) D3.6 चापि (for चाति-). Dn1 D7.8 S व्यालान्द्वी(Dn1 D7.8 °लान्द्वी- ; T G3 M3 °ळद्वी- ; G2 °लद्वी- ; G4 °ळाद्वी- ; G5 °लाद्वी)पांश्चातिबलांस् (for the prior half). B1–3.5 Dc1 तान्प्रतीपान् ; B4 D1 सुप्रतीकान् ; Dn1 D7 S त्रिःप्र(T G2–5 त्रिप्र)भिन्नान् ; Dn2 तत्प्रतीकान् ; D5 स प्रतीक्ष्य ; D6 तत्प्रतीक्ष्य ; D8 विप्रभिन्नान् (for तत्प्रतीपान्). T G2–4 सुरोपमः ; G1.5 M घनोपमान् (for गजानपि). — (L. 737) B1 (marg.).2.4 [अ]धिरुह्य ; B5 स शिशुर् ; Dn2 [अ]धिगृह्य ; D8 [अ]-

महिषानप्यतिबलान्बलेन विचकर्ष ह ।
बलिनः सृमरान्खड्गान्नानासत्त्वानि चाप्युत ।
कृच्छ्रप्राणान्वने बद्ध्वा दमयित्वाप्यवासृजत् । [740]
तं सर्वदमनेत्याहुस्तद्विदस्तेन कर्मणा ।
तं प्रत्यषेधज्जननी मा सत्त्वानि विजीजहि ।
सोऽश्वमेधशतेनेष्ट्वा यमुनामनु वीर्यवान् ।
त्रिशताश्वान्सरस्वत्यां गङ्गामनु चतुःशतान् ।
सोऽश्वमेधसहस्रेण राजसूयशतेन च । [745]
पुनरीजे महायज्ञैः समाप्तवरदक्षिणैः ।
अग्निष्टोमातिरात्राणामुक्थ्यविश्वजितामपि ।
वाजपेयेष्टिसत्राणां सहस्रैश्च सुसंभृतैः ।
इष्ट्वा शाकुन्तलो राजा तर्पयित्वा द्विजान्धनैः ।
सहस्रं यत्र पद्मानां कण्वाय भरतो ददौ । [750]
जाम्बूनदस्य शुद्धस्य कनकस्य महायशाः ।
यस्य यूपाः शतव्यामाः परिणाहेन काञ्चनाः ।
समागम्य द्विजैः सार्धं सेन्द्रैर्देवैः समुच्छ्रिताः ।

वरुज्य ; D5.6 [अ]विगृह्य (for [अ]वरुह्य). Dn1 D7.8 दंतेषु गृह्याधिरुहन् ; S क्रीडमानः सुसंक्रुद्धो (for the prior half). B3 (marg. also as above) शुष्कोष्ठान् ; B5 व्यात्तास्यान् ; Dn1 D7.8 स्वसाध्यान् ; Dn2 वनस्यान् ; D3 शुष्वा° ; D5 [अ]मूका° (for शुष्का°). D6 आत्मनः कुरुते वशः ; S दमयित्वा न मुंचति (for the post. half). — After line 737, S ins.:

सुवर्ष्मणां मन्युमतां बलिनां युद्धशालिनाम् ।

[G5 सुपर्णानां (for सुवर्ष्मणां). M3.4 मन्युपानां (for °मतां). G1 M युद्धशाळिनां.]

— (L. 738) Dc1 -बलाद् (for -बलान्). Dn1 D7.8 अविषाणान्मदोन्मत्तान् ; S महिषाणां सुशृंगाणां (M1.2 °नां) (for the prior half). B3 Dc1 Dn2 D1.3.5.6 बलिनो (for बलेन). B4 चकर्ष बलिनो वने ; Dn1 D7.8 बलिनां युद्धशालिनां ; S शतान्यदमयद्बलात् (for the post. half). — After line 738, B D ins.:

सिंहानां च सुदृप्तानां शतान्यदमयद्बलात् ।

[Dn1 D7.8 सदर्पाणां ; Dn2 D3.4.6 सुदीर्घाणां (for सुदृप्तानां). B5 सिंहनादं च दृप्तानां (for the prior half). D2 [आ]कर्षयद् (for [अ]दमयद्). Dn1 D7.8 बली (for बलात्) ; Dn2 D3.6 शतानां दमयद्बलात् ; D4 शतनादमयद्बलात् (for the post. half).]

— (L. 739) T G2–4 सृमराञ् ; G1.5 M शरभान् (for बलिनः). T G3.4 शरभान् (for सृमरान्). B1 (marg.) Dc1 न्यंकून् (for खड्गान्). Dn1 D7.8 बलिनः स(Dn1 श)रभान्शूरान् (for the prior half). D8 वाप्युत ; T G1.3.4 M चाव्यथः ; G5 चाप्यथ (for चाप्युत). D4 अन्यान्सत्त्वमिवाप्युत (for the post. half). — (L. 740) B कृच्छ्रप्राणं ; Dn1 D7 कृपावांस्तान्. D6 वशे (for वने). D8 कृपावांस्तान्वशे चक्रे (for the prior half). B8 Dc1 Dn2 D3.6 T G1.3 व्यपासृजत् ; Dn1 D7.8 [अ]भ्यवा° ; D1 [अ]प्यपा° ; D4.5 उपा° ; G4 M व्यवा° (for [अ]प्यवा°). —(L. 741) Dn1 D7.8 आह (for आहुर्). B1 ते द्विजानस्य ; B1 (marg.) ख्यातस्तेनास्य ; B2–5 द्विजास्तेनास्य ; Dc1 ख्यातस्तेन स- ; Dn1 D7.8 स द्विजस्तेन ; Dn2 D1.3–6 ते द्विजास्तेन ; G2 द्विजास्ते तेन (for तद्विदस्तेन). —(L. 742) Dn2 transp. मा and सत्त्वानि. B1 (marg. as above) जहीति वै ; B3 (marg.) जहीहि वै ; Dn1 D7.8 विहिंसय (D7 °यः) ; D4 निजीजहि ; D5 विनिघन (sic) ; S व्यनीनशः (for विजीजहि). — D5.8 om. (hapl.) lines 743–744. —(L. 743) B2 -शतैरीजे ; Dn1 D4.7 S -शतेनेजे (for °नेष्ट्वा). B2 उप (for अनु). Dn2 D3.6 यमुनायां च वीर्यवान् (for the post. half). —(L. 744) B1–4 त्रिशतोश्वा(B4 °न्या)न् ; Dc1 Dn2 त्रिश(Dn2 °स)तांश्च ; D1 त्रिंशताश्वान् ; D3 विंशतिं च ; D4 त्रिंशतश्च ; D6 M3–5 त्रिंशता च ; T G2–5 त्रिशतं च ; G1 M1.2 त्रिंशतं च (for त्रिशताश्वान्). G2 सरस्वत्या (for °स्वत्यां). Dn1 D7 त्रीन्सत्रानाहरद्वाप्यो (for the prior half). Dn2 D3.4.6 गंगायां च (for गङ्गामनु). Dn1 च भागतः ; D3.6 T G2–4 चतुःशतं ; G1.5 M चतुःशतैः. D7 गंगा च मनुभूगताः (sic) (for the post. half). —(L. 745) D1 om. (hapl.) from स्रेण up to सह (in line 748). G1 M1.2 वाजपेय- (for राजसूय-). — D2 om. lines 747–756. —(L. 747) B Dc1 Dn2 D3–6 अग्निष्टोमाति(B2 [marg.] °मात्रि)रात्राभ्याम् (for the prior half). B1 तथा ; B2–5 D3.5.6 इष्ट्वा ; Dn D7.8 मुख्या (Dn2 °ख्य-) (for उक्थ्य-). B2–4 Dc1 D3.4.6 विश्वजिता (for °जिताम्). B3 ह्यपि ; G5 च सः (for अपि). —(L. 748) B Dc1 Dn2 D3.5.6 वाजपेयसहस्राणां ; D4 °पेयातिरात्राभ्यां ; G5 चातुर्मास्येष्टसत्राणां (for the prior half). B Dc1 Dn2 D1.3.4.6 T G2–4 सुसंवृतैः ; D5 सुसंयतैः ; G5 °मितैः (for °भृतैः). —(L. 749) T G1 M शाकुंतळो. — Line 750 = 12. 29. 44cd. —(L. 750) D7.8 यः स (for यत्र). B2 (marg. as above).3 Dc1 Dn2 D4–6 कन्यानां (for पद्मानां). D4 परमं (for भरतो). —(L. 751) B1.5 कोटिं चास्य ; B4 कोटिं चापि ; G3.5 जनकस्य (for कन°). Dn1 D7.8 महोच्छ्रिताः (for महायशाः). —(L. 752) Dn1 D7.8 तस्य (for यस्य). Dn1 शतव्यासाः ; G5 °व्यायाः

स्वलंकृता भ्राजमानाः सर्वरत्नैर्मनोरमैः ।

हिरण्यमश्वान्द्विरदान्रथानुष्ट्रानजाविकान् । [755]

दासीदासं धनं धान्यं गाः सवत्साः पयस्विनीः ।

ग्रामान्गृहाणि क्षेत्राणि विविधांश्च परिच्छदान् ।

कोटीशतायुतं चैव ब्राह्मणेभ्यो ह्यमन्यत ।

चक्रवर्ती ह्यदीनात्मा जेतारिस्त्वजितः परैः ।

स चेन्ममार सृञ्जय चतुर्भद्रतरस्त्वया । [760]

पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुतप्यथाः ।

अयज्वानमदाक्षिण्यमधि श्वैत्येत्युदाहरत् ।

Colophon.

नारद उवाच ।

पृथुं वैन्यं च राजानं मृतं सृञ्जय शुश्रुम ।

यमभ्यषिञ्चन्साम्राज्ये राजसूये महर्षयः ।

अयं नः प्रथयिष्येत सर्वानित्यभवत्पृथुः । [765]

क्षतान्नस्त्रास्यते सर्वानित्येवं क्षत्रियोऽभवत् ।

(for °व्यामाः). B Dc1 Dn2 D3-6 यस्य यूपः शतव्यामः; D1 यस्य यूपशतव्याम- (for the prior half). B1 (marg.). 3 परिणाहे च; G5 परिणामाः स-; M1. 2 परिणाहेम (sic); M3-5 °हेथ (for °हेन). B Dc1 Dn2 D1. 3-7 G2 कांचनः. — T G2 om. line 753. — (L. 753) Dn1 D7. 8 सहस्रव्यामाश्चोच्छ्राये; G1. 3-5 M सहस्रव्याम(G4. 5 °य)मुद्विद्धाः (for the prior half). B1. 3-5 Dc1 Dn2 D1. 3. 5 समुच्छ्रितः; B2 D6 °स्थितः (for °च्छ्रिताः). —(L. 754) D4 स्वलंकृतो. B D1 स्व(B4. 5 D1 अ)लंकृतान्भ्राजमानान्; Dc1 D3. 5 स्व(D3 अ)लंकृतान्भ्राजमानान्; D6 स्वलंकृतो भ्राजमानः (for the prior half). B5 सर्वरत्न-; Dn1 D7. 8 सर्वै रत्नैर्. Dn1 D1 मनोहरैः; D7 °नुगैः; G1. 2. 4. 5 M °रमाः (for °रमैः). — (L. 755) B1. 2 (marg. as above). 3 Dc1 D1 हैरण्यान; Dn2 D3-5 हैरण्यम् (for हिर°). Dn2 D3. 5. 6 अश्व- (for अश्वान्). D4 सरथान् (for द्विरदान्). T G3-5 हिरण्मयाश्वद्विरदान्; G1. 2 M हिरण्मयाश्वान्द्विरदान् (for the prior half). Dn1 D7. 8 तथा चोष्ट्रान्; D4 om. रथा; T G2-5 उष्ट्रानश्वान् (for रथानुष्ट्रान्). Dn2 D3. 5. 6 M2-5 अजाविकं. — (L. 756) G4 -दासान् (for -दासं). Dn2 D3. 5 गावः (for धान्यं). Dn1 D7. 8 दासीदासान्ध(D7 °सा ध)नं कन्यां (for the prior half). D6 वत्साः सु-; M3 सहस्राः (for सवत्साः). Dn2 D3. 5 सवत्साः सुपयस्विनीः (for the post. half). — (L. 757) Dn1 ग्रामा; D7. 8 ग्राम- (for ग्रामान्). B4. 5 D2 गृहांश्च (for गृहाणि). — (L. 758) M3-5 कोटिं (for कोटी-). B Dc1 Dn2 D1-6 कोटीश- (B2 °टीः श-; B5 °टिश)तायुतांश्चैव (Dn2 °श्चापि) (for the prior half). Dn1 D7. 8 च संघशः; T G1-3. 5 M1-3. 5 ह्यमंहत; G4 ह्यमंसत; M4 [ऽ]भ्यमंहंत (for ह्यमन्यत). — D2 om. line 759. — (L. 759) D1 सुदीनात्मा (for ह्यदी°). T G2-5 M3. 4 चक्रवर्ती(G3. 5 °र्ति)रदीनात्मा (for the prior half). Dn1 D7 जेता यस्; D1. 3. 4 जितारिस् (for जेतारिस्). B1. 3 Dc1 D6 जे(D6 जि)तारीनजितः परैः; B4. 5 जितारिर्ह्यजिते परैः; D5 जेतारिस्त्वपराजितः; D8 जेता यस्य जितः परैः; T G2-4 जेता नोद्वेजितः परैः; G1. 5 M जेता युद्धे जितः परैः (for the post. half).

— (L. 760) D2. 6 संजय (for सृञ्जय). — (L. 761) Dn1 D7 पुण्यात् (for पुत्रात्). T G2-5 पुण्यतमस् (for °तरस्). — D2 om. line 762. — (L. 762) S (except G2 M5) अदक्षिण्यम्. B Dc1 Dn1 D1. 3-8 अभि; Dn2 अति; T अयि (for अधि). Dc1 D1 श्वैत्य; Dn1 D8 श्वित्य; D3. 4 शैव्य; D5 चैत्य; T श्वेत्य (for श्वैत्य). B Dc1 Dn2 D1. 3-6 व्याहरन्; Dn1 D7. 8 [अ]-वाहर (D7 °रः) (for [उ]दाहरत्). — Colophon. — *Sub-parvan :* MSS. अभिमन्युवध. — *Adhy. name :* B Dc1 Dn2 D3-6 षोडशराजि(Dn2 D5 °जी)कं; Dn1 D2 G5 °राजकीयं; D1 °राजकं; T G3. 4 °राज(T1 °जि)के भरतचरितं; G2 भरतचरितं. — *Adhy. no. :* B1 D3 S 65; B5 64; Dn1 66; D2 59; D5. 7 67. — *Śloka no. :* Dc1 Dn1 17; D6 14. — Lines 763-770 = (var.) 12. 29. 128-132. — (L. 763) B5 Dc1 Dn2 D7. 8 पृथुं वैण्यं; Dn1 D1. 4. 6 पृथुवैण्यं (D6 °न्यं); S वैन्यं पृथुं (by transp.). B1. 2 पृथुं च वैण्यं च राजानं (hypermetric); B4 पृथुं च वैन्यं राजानं (for the prior half). D5 संजय (for सृञ्जय). Dn D1. 5 S शुश्रुमः. — (L. 764) D5. 6 यदाभिषिंचन् (for यमभ्य°). Dn1 D7. 8 राजानं; S संमंत्र्य (for साम्राज्ये). — (L. 765) B Dc1 Dn2 D1-6 यत्न(D3. 6 °त्त)तः प्रथितेत्यू(B3 °ते ह्य)चुः; Dn1 D7. 8 यत्रैनं पार्थिवा ऊचुः; G1 M अयं न प्रथयेत्येव (M1. 2 °यत्येति) (for the prior half). B1-3. 5 D2. 3. 6 अभिभवत्; B4 Dc1 Dn2 D1. 4 अभिभवन्; Dn1 D7. 8 नोभिभवेत् (for इत्यभवत्). D5 सर्वमभ्याभवत्पृथुः (for the post. half). — (L. 766) D1 क्षतातस्; D4 T2 °त्रान्नस्; D5 कृतांतस्; D7. 8 क्षत्रं नस् (for क्षतान्नस्). Dn1 M3-5 त्रायते (for त्रास्यते). Dn1 D7. 8 S नित्यम् (for सर्वान्). S इति च (for इत्येवं). Dc1 [ऽ]भवन्; D6 भवेत् (for ऽभवत्). — D1 om. line 767. — (L. 767) D4. 6 पृथु- (for पृथुं). Dc1 Dn D3. 4. 6. 7 वैण्यं (for वैन्यं). Dn2 D5 तदा; M3. 4 पृथुं (for प्रजा). G2 शक्तास्मेति (for रक्ताः स्मेति). D5 T G2-4 यदाब्रुवन् (for यदब्रु°). Dn1 D7. 8 रक्ता ह्यसै तदाभवत्; Dn2 D3. 6 रक्ष-

पृथुं वैन्यं प्रजा दृष्ट्वा रक्ताः स्मेति यदब्रुवन् ।
ततो राजेति नामास्य अनुरागादजायत ।
अकृष्टपच्या पृथिवी आसीद्वैन्यस्य कामधुक् ।
सर्वाः कुम्भदुहो गावः पुटके पुटके मधु । [770]
आसन्हिरण्मया दर्भाः सुखस्पर्शाः सुखावहाः ।
तेषां चीराणि संवीताः प्रजास्तेष्वेव शेरते ।
फलान्यमृतकल्पानि मूलानि च मधूनि च ।
तेषामासीत्तदाहारो निराहाराश्च नाभवन् ।
अरोगाः सर्वसिद्धार्था मनुष्या अकुतोभयाः । [775]
न्यवसन्त यथाकामं वृक्षेषु च गुहासु च ।
प्रविभागो न राष्ट्राणां पुराणां चाभवत्तदा ।
यथासुखं यथाकामं तथैता मुदिताः प्रजाः ।
तस्य संस्तम्भयन्नापः समुद्रमभियास्यतः ।
पर्वताश्च ददुर्मार्गं ध्वजभङ्गश्च नाभवत् । [780]
तं वनस्पतयः शैला देवासुरनरोरगाः ।
सप्तर्षयः पुण्यजना गन्धर्वाप्सरसोऽपि च ।
पितरश्च सुखासीनमभिगम्येदमब्रुवन् ।
सम्राडसि क्षत्रियोऽसि राजा गोप्ता पितासि नः ।
देह्यस्मभ्यं महाराज प्रभुः सन्नीप्सितान्वरान् । [785]
यैर्वयं शाश्वतीस्तृप्तीर्वर्तयिष्यामहे सुखम् ।

स्वेति यदाब्रुवन् (for the post. half). — (L. 768) T G_{2-4} तस्माद् (for ततो). Dn_1 नामासाव्; $D_{7.8}$ नामा स (for नामास्य). D_1 अनुगायंति मानवाः (for the post. half). — (L. 769) M_{3-5} अकृष्टसस्या (for °पच्या). G_5 ह्यासीद् (for आ°). Dc_1 $D_{1.4.6}$ वैण्यस्य (for वैन्यस्य). — (L. 770) Dn_2 कुंभदुघा ; D_1 कुंभो दुहो ; $D_{2.5.6}$ कुंभदुघो ($D_{5.6}$ °घा); $D_{3.4}$ S कामदुघा (for कुम्भदुहो). B_5 सदा मखे दुघा गावः (for the prior half). — (L. 771) G_1 M सुरभयो (for हिरण्मया). S वृक्षाः (for दर्भाः). Dn_1 $D_{7.8}$ S सुगंधिनः (for सुखावहाः). — (L. 772) D_4 चीरेण (for चीराणि). — (L. 773) Dn_1 -कल्याणौ ; D_2 -तुल्यानि ; $D_{7.8}$ -वृक्षाणां (for -कल्पानि). $B_{4.5}$ $D_{1.2}$ स्वादूनि (for मूलानि). $B_{1.2}$ Dc_1 D_2 च मृदूनि च ; Dn_1 $D_{7.8}$ विविधानि च ; D_1 lacuna. D_4 ईयंति च मृदूनि च (for the post. half). — (L. 774) Dn_2 तु नो (for च न). Dn_1 विहारश्चार्पितोभवत् ; D_3 निराहारश्च नाभवत् ; $D_{7.8}$ विहारश्चापि नाभवत् ; S निराहारोपि नाभवत् (for the post. half). — Lines 775–776 = (var.) 12. 29. 133. — (L. 775) B_{2-5} Dc_1 Dn_2 $D_{1-3.5.6}$ ह्यकुतोभयाः ; Dn_1 $D_{7.8}$ त्वकुतो° ; D_4 च कुतो° (for अकुतो°). — (L. 776) D_8 S निवसंति (for न्यवसन्त). D_6 न्यवेशयंस्तदा कामं (for the prior half). B_5 Dn_2 S गृहेषु (for गुहासु). — (L. 777) Dn_1 $D_{7.8}$ पुत्राणां (for पुराणां). $D_{2.4}$ वाभवत् ; $G_{1.5}$ अभ° (for चाभ°). — (L. 778) Dn_1 $D_{7.8}$ G_1 M यथा सम्यक् ; T G_{2-5} यथा रम्यं (for यथाकामं). $B_{1.3}$ Dn_1 $D_{7.8}$ T G_{2-5} तथैव ; B_2 तथैषा ; Dc_1 Dn_2 $D_{2.3.5.6}$ यथैता (for तथैता). G_1 M तदै(G_1 °थै)वमुषिताः प्रजाः (for the post. half). — Lines 779–780 = (var.) 12. 29. 134. — (L. 779) B Dc_1 Dn_1 $D_{1.2}$ संस्तंभिता ; Dn_2 तस्तंभिरे ; D_{3-6} संस्तंभिरे (for संस्तम्भयन्). B Dc_1 Dn $D_{1.2.5}$ ह्यापः ; $D_{3.6}$ चापः ; D_4 त्वापः (for आपः). B_{1-3} $D_{1.4}$ त्वभियास्यतः ; Dc_1 D_5 प्रति° (for अभि°). — (L. 780) T G_{2-5} [अ]वलीयंत ; G_1 M व्यलीयंत (for ददुर्मार्गं). G $M_{1.2}$ -संगश् (for -भङ्गश्). — (L. 781) Dn_2 ते (for तं). Dn_1 $D_{7.8}$ $G_{1.2}$ $M_{1.2}$ -महोरगाः (for -नरो°). — (L. 782) G_1 $M_{1.2}$ पुण्यतमा (for °जना). B_1 D_3 गणाः ; D_4 गणः (for ऽपि च). Dn_2 D_5 गंधर्वाप्सरसां गणाः ; D_6 °र्वांश्चाप्सरोगणाः (for the post. half). — (L. 783) M_{3-5} इदं वचनमब्रुवन् (for the post. half). — (L. 784) $D_{7.8}$ सम्राट् त्वमसि क्षत्रियो (for the prior half). S [अ]सि पासि (G_1 M °हि) (for पितासि). — (L. 785) G_1 $M_{1.2}$ अस्माकं (for अस्मभ्यं). Dn_2 $D_{3.5.6}$ प्रचुरान् (for प्रभुः सन्). — (L. 786) B_4 शाश्वतं (for °तीस्). Dn_2 $D_{3.4.6}$ तृप्ता (for तृप्तीर्). Dn_1 $D_{7.8}$ तैर्वयं शाश्वतिं तृप्तिं ; D_5 S यैर्वयं शाश्वतं तृप्ता (for the prior half). G_4 वयं (for सुखम्). — After line 786, S ins. :

विज्ञापितः प्रजाभिस्तु प्रजानां हितकाम्यया ।
धनुर्गृह्य पृषत्कांश्च वसुधामाद्रवद्बली ।
ततो वैन्यभयाद्राजन्गौर्भूत्वा प्राद्रवन्मही ।
तां पृथुर्धनुरादाय द्रवन्तीमन्वसारयत् ।
सा लोकान्ब्रह्मलोकादीन्गत्वा वैन्यभयार्दिता । [5]
सा ददर्शाग्रतो वैन्यं कार्मुकोद्यतपाणिनम् ।
ज्वलद्भिर्विशिखैर्बाणैर्दीप्ततेजःसमद्युतिम् ।
महायोगं महात्मानं दुर्धर्षममरैरपि ।
अलभन्ती परित्राणं वैन्यमेवान्वपद्यत ।
कृताञ्जलिपुटा राजन्पूज्यं लोकैस्त्रिभिस्तदा । [10]
उवाच चैनं नाधर्म्यं स्त्रीवधं कर्तुमर्हसि ।
कथं धारयिता चासि प्रजा राजन्मया विना ।

पृथुरुवाच ।

एकस्यार्थाय यो हन्यादात्मनो वा परस्य च ।
एकं प्राणं बहून्वापि प्राणिनां नास्ति पातकम् ।
यस्मिंस्तु निहते भद्रे बहवः सुखमेधते । [15]

तथेत्युक्त्वा पृथुर्वैन्यो गृहीत्वाजगवं धनुः ।
शरांश्चाप्रतिमान्घोरांश्चिन्तयित्वाब्रवीन्महीम् ।
एह्येहि वसुधे क्षिप्रं क्षरैभ्यः काङ्क्षितं पयः ।
ततो दास्यामि भद्रं ते अन्नं यस्य यथेप्सितम् । [790]
वसुधोवाच ।
दुहितृत्वेन मां वीर संकल्पयितुमर्हसि ।
नारद उवाच ।
तथेत्युक्त्वा पृथुः सर्वं विधानमकरोद्वशी ।
ततो भूतनिकायास्ते वसुधां दुदुहुस्तदा ।
तां वनस्पतयः पूर्वं समुत्तस्थुर्दुदुक्षवः ।
सातिष्ठद्वत्सला वत्सं दोग्धॄन्पात्राणि चेच्छती । [795]
वत्सोऽभूत्पुष्पितः शालः प्लक्षो दोग्धाभवत्तदा ।

तस्मिन्हते त्वघं नास्ति पातकं नोपभुज्यते ।
सोऽहं पालनिमित्तं त्वां वधिष्यामि वसुंधरे ।
यदि चेद्वचनादद्य न करिष्यसि मे प्रियम् ।
त्वां निहत्य तु बाणेन मच्छासनपराङ्मुखीम् ।
आत्मानं प्रथयित्वाहं प्रजा धारयिता स्वयम् । [20]
सुखं वचनमास्थाय मम धर्मभृतां वरे ।
संजीवय प्रजा नित्यं शक्ता ह्यसि वसुंधरे ।
दुहितृत्वं च मे गच्छ एवमेतन्महाशरम् ।
नियच्छेयं त्वदर्थाय उद्यतं घोरदर्शनम् ।
भूमिरुवाच ।
सर्वमेतन्महाराज विधास्यामि परंतप । [25]
वत्सं त्वं पश्य राजन्वै क्षरेयं येन वत्सला ।
समां च कुरु सर्वज्ञ मां तु धर्मभृतां वर ।
यथा विष्यन्दमानं वै क्षीरं सर्वत्र भावये ।
नारद उवाच ।
तत उत्सारयामास शिलाजालानि सर्वशः ।
पृथुर्वैन्यस्तदा राजंस्तेन शैला विवर्धिताः । [30]
न हि पूर्वनिसर्गे वै विषमे वसुधातले ।
प्रविभागः पुराणां वा ग्रामाणां वा महीपते ।
न सस्यानि न गोरक्ष्यं न कृषिर्न वणिक्पथः ।
वैन्यात्प्रभृति राजेन्द्र सर्वस्यैतस्य संभवः ।
यत्र यत्र च साम्यं तु भूमावासीत्किलानघ । [35]
तत्र तत्र प्रजास्तात निवासमभिरोचयन् ।
कृच्छ्रेणैव महाराज इत्येवमनुशुश्रुमः ।

[(L. 4) M3–5 द्रवतीम् (for द्रवन्तीम्). G1.2 M1.2 अन्वधावत (for °सारयत्). —(L. 6) G3–5 -पाणिकं (for °नम्). —(L. 7) T G2 निशितैर् (for विशिखैर्). M3–5 दीप्तसूर्य- (for °तेजः-). —(L. 8) G1 M1–4 महायोगिं (for °योगं). —(L. 9) G3–5 [अ]भ्यपद्यत (for अन्व°). —(L. 10) M3–5 पूज्या (for पूज्यं). —(L. 11) T G2 वैन्यं (for चैनं). G1 M नाधर्मं (for नाधर्म्यं). G1 M1.2 स्त्रीवधे (for °धं). G2 अर्हति (for °सि). —(L. 12) T G2 transp. मया and विना. —(L. 14) G3–5 प्राणान् (for प्राणं). T अस्ति (for नास्ति). G1 M1.2 प्राणानस्यास्ति पातकः; M3–5 प्राणांस्तस्यास्ति पातकं (for the post. half). —(L. 16) G1 M3–5 शुभे; G2 सुखं (for त्वघं). M1.2 तस्मिंस्तु निहते नास्ति (for the prior half). G1 M नोपपातकं (for °भुज्यते). —(L. 17) G1 M प्राणि-; G2 बल- (for पाल-). —(L. 18) G2 करिष्यसि न (by transp.). —(L. 20) G2 राधयिता (for धार°). —(L. 23) G1 M1.2 एनं; M3–5 एव (for एतन्). —(L. 24) T उद्यतं (for उद्यतं). G1 M1.2 धरा; M3.4 वसुंधरा; M5 वसुधा (for भूमिर्). —(L. 25) M1 एतं (for एतन्). —(L. 26) T G2 वत्स (for वत्सं). G1 M तु (for त्वं). —(L. 27) G3–5 तु (for च). T G2 सर्वं तु; G1 M सर्वत्र (for °ज्ञ). G1 M त्वं (for तु). G1 M1.2 वरः (for वर). —(L. 28) M1.2 भावयेत् (for भावये). G1 M1.3.4 om. the ref. —(L. 30) M4 तथा (for तदा). G3–5 राजा (for राजंस्). M3–5 येन (for तेन). —(L. 32) T G2 प्रविभागं पुराणं वा (for the prior half). —(L. 37) G3–5 कृच्छ्रेण च (for °णैव).]

—(L. 787) T G M1.2 पुनर् (for पृथुर्). B1–3.5 Dc1 Dn2 D1–4.6 वैण्यो (for वैन्यो). Dn1 D7.8 सशरं (for [आ]जगवं). —(L. 789) B1.5 Dn1 D4 T G1 M4 क्षरैभ्यः; B1 (marg.) स्रवेभ्यः; Dn2 D3–6 क्षरेस्त्वं; G5 रक्षैभ्यः (for क्षरैभ्यः). — After line 789, S ins.:

मच्छासनातिगां वै त्वां प्रमथिष्याम्यहं शरैः ।
तथोक्ता सात्मनः श्रेयश्चिन्तयित्वाब्रवीत्पृथुम् ।
वत्सं पात्राणि दोग्धॄंश्च क्षीराणि च समादिश ।

[(L. 1) G1 M1.2.4 त्वा (for त्वां). —(L. 3) G1 M वत्सान् (for वत्सं).]

—(L. 790) G5 [अ]हं भद्रं (for भद्रं ते). T G2–5 M3–5 सर्वं; G1 M1.2 क्षीरं (for अन्नं). S (except G5) om. the ref. D8 वसुदेव (for वसुधा). —(L. 791) Dn2 D3–8 S दुहितृत्वे च (for °त्वेन). D4 मा राजन् (for मां वीर). MSS. om. the ref. —(L. 792) D3.6 बली (for वशी). —(L. 793) B1.2 (marg.).3.5 Dc1 D2 तां (for ते). T G2–4 वीरगां; G1.5 (marg. as above) M1.3–5 विराजं; M2 वीरुजद् (for वसुधां). B1 दुदुहुर्वसुधां तदा (for the post. half).

छिन्नप्ररोहणं दुग्धं पात्रमौदुम्बरं शुभम् ।
उदयः पर्वतो वत्सो मेरुर्दोग्धा महागिरिः ।
रत्नान्योषधयो दुग्धं पात्रमश्ममयं तथा ।
दोग्धा चासीत्तदा देवो दुग्धमूर्जस्करं प्रियम् । [800]
असुरा दुदुहुर्मायामामपात्रे तु ते तदा ।
दोग्धा द्विमूर्धा तत्रासीद्वत्सश्चासीद्विरोचनः ।
कृषिं च सस्यं च नरा दुदुहुः पृथिवीतले ।
स्वायंभुवो मनुर्वत्सस्तेषां दोग्धाभवत्पृथुः ।
अलाबुपात्रे च तथा विषं दुग्धा वसुंधरा । [805]
धृतराष्ट्रोऽभवद्दोग्धा तेषां वत्सस्तु तक्षकः ।
सप्तर्षिभिर्ब्रह्म दुग्धा तथा चाक्लिष्टकर्मभिः ।
दोग्धा बृहस्पतिः पात्रं छन्दो वत्सस्तु सोमराट् ।
अन्तर्धानं चामपात्रे दुग्धा पुण्यजनैर्विराट् ।
दोग्धा वैश्रवणस्तेषां वत्स आसीत्कुबेरकः । [810]
पुण्यगन्धान्पद्मपात्रे गन्धर्वाप्सरसोऽदुहन् ।
वत्सश्चित्ररथस्तेषां दोग्धा विश्वरुचिः प्रभुः ।
स्वधां रजतपात्रे तु दुदुहुः पितरश्च ताम् ।
वत्सोऽत्र वत्सरस्तेषां यमो दोग्धा तथान्तकः ।

— (L. 794) Dn1 S (except G5) सर्वे (for पूर्वे). Dn1 D7. 8 S (except G5) उपतस्थुर् ; D4 समं तस्थुर् ; D6 समत° (for समुत्त°). — (L. 795) D4 सा निष्कं ; D7. 8 अतिष्ठद् ; T G2–4 सातीव (for सातिष्ठद्). B Dn2 D7 दोग्धृ- ; Dc1 D1–6 दोग्ध्री ; Dn1 दोग्ध्रा (for दोग्धॄन्). Dn1 D5. 8 G3. 4 चेच्छति ; D2 [अ]वेक्षती. — (L. 796) S सालः (M1. 2 °लं) (for शालः) · T G2–4. 5 (*inf. lin.* as above) M1. 2 पर्णो (for प्लक्षो). T G2–5 M द्विजद्रुमः ; G1 [अ]भवद्द्रुमः (for [अ]भवत्तदा). — (L. 797) D1 क्षिन्न- ; D2 छिन्नं ; T1 G2–5 M3–5 भिन्न- (for छिन्न-). B1–3 औंडुं(B3 °डं)बरं (for औदुम्बरं). — (L. 799) G5 स्वर्णमयं (for अश्म°). Dn2 D6 G5 तदा. — After line 799, Dn1 D7. 8 ins. :

देवानामभवद्वत्सः पात्रमिन्द्रो हिरण्मयम् ।

while, after line 799, D3 ins. :

अमरा दुदुहुर्देवीं स्वर्णपात्रेऽथ वृत्रहा ।

D5 ins. after line 799 :

देवैर्दुग्धा वसुमती विष्णुर्वत्सस्तदाभवत् ।

On the other hand, after line 799, S ins. :

देवानां वत्स इन्द्रोऽभूत्पात्रं दारुमयं तथा ।
[M3–5 तदा (for तथा).]

— (L. 800) D4 repeats from तदा देवो up to असुरा दु (in line 801) after the prior half of line 802. Dn1 D7. 8 S च सविता ; D4 (both times). 6 वासीत्तदो (D6 °दा) (for चासीत्तदा). T G2–5 ओजस्करं (for ऊर्ज°). D4 (second time) परं (for प्रियम्). — (L. 801) Dc1 मद्यम् (for मायाम्). B2 D2 अयः- (for आम-). B1 वै ; Dn1 D7. 8 तां (for ते). S अयःपात्रे तु तामथ (for the post. half). — (L. 802) S शुक्रोभूद् (for तत्रासीद्). Dn1 D7. 8 दोग्धा ह्यस्याभवच्छुक्रो (for the prior half). Dn2 त्वासीद् ; D4 आ° (for चा°). — (L. 803) D4 तदा (for नरा). D5 कृषिं सस्यं चापि नरा (for the prior half). G4 धरणीतले (for पृथिवी°). — (L. 804) Dn2 D3 [ऽ]भवद् ; D5 महा- (for मनुर्). B1. 3 (marg. as above) Dc1 Dn2 D5 प्रभुः (for पृथुः). — After line 804, D3 ins. :

नागाश्च दुदुहुः क्षोणीं स्वदुग्धं परमारकम् ।

— (L. 805) B4 -पात्रे तु ; Dn2 -पात्रं च (for -पात्रे च). Dn1 D7. 8 पुनर् ; D4 तदा (for तथा). S अलाबुपात्रेषु (G1. 2 °त्रे तु) विषं (for the prior half). T G1–3 M1. 2 नागैर् ; G4 M3–5 तदा (for विषं). D5 दुग्धं (for दुग्धा). G5 तदा दोग्धा च वासुकिः (for the post. half). — (L. 806) Dn1 D7. 8 transp. तेषां and वत्सस्. D7. 8 च (for तु). — (L. 807) Dn1 D7. 8 पुनर् (for ब्रह्म). D5 S दुग्धं (for दुग्धा). D4 ऋषिभिः सप्तभिर्ब्रह्म (for the prior half). Dn2 D3. 5. 6 ततश् ; D4 lacuna ; S तपश् (for तथा). D4 वा (for च). Dn1 D7. 8 तत्र दोग्धा बृहस्पतिः (for the post. half). — (L. 808) Dn1 D7. 8 कृत्वा छंदोमयं पात्रं (for the prior half). Dn1 D7. 8 तेषां (for छन्दो). B2–5 D1. 2 च (for तु). — B4 om. (hapl.) line 809. D7 reads lines 809–815 twice (without var.). — (L. 809) Dn1 D7. 8 आमपात्रे ; D4 वाम° ; G1 M त्वाम° ; G2 सोम° (for चाम°). Dn1 D7. 8 om. (hapl.) from the post. half up to the prior half of line 811. D1 दोग्धा ; D6 S (except G2) दुग्धं (for दुग्धा). — (L. 810) G1 M1. 2 तु वरुणस् (for वैश्रव°). Dn2 D3–6 वृषध्वजः ; T G3 कुबेरजः (for कुबेरकः). B Dc1 D1. 2 वत्सश्चासीद्वृष(B1. 5 °ह)ध्वजः (for the post. half). — (L. 811) S पुण्यगंधं (for °गन्धान्). G1 पद्मपत्रे ; G4 पुष्पपात्रे (for पद्म°). — (L. 812) Dn2 D3. 5. 6 G5 चैत्ररथस् (for चित्र°). D4 विश्वकविः ; S वसुरपि (G1. 2 M °रुचिः) (for विश्वरुचिः). D3. 6 च यः (for प्रभुः). — (L. 813) Dn2 D1. 6–8

एवं निकायैस्तैर्दुग्धा पयोऽभीष्टं हि सा विराट् । [815]
यैर्वर्तयन्ति ते ह्यद्य पात्रैर्वत्सैश्च नित्यशः ।
स यज्ञैर्विविधैरिष्ट्वा पृथुर्वैन्यः प्रतापवान् ।
संतर्पयित्वा भूतानि सर्वैः कामैर्मनःप्रियैः ।
हैरण्यानकरोद्राजा ये केचित्पार्थिवा भुवि ।
तान्ब्राह्मणेभ्यः प्रायच्छदश्वमेधे महामखे । [820]
षष्टिनागसहस्राणि षष्टिनागशतानि च ।
सौवर्णानकरोद्राजा ब्राह्मणेभ्यश्च तान्ददौ ।
इमां च पृथिवीं सर्वां मणिरत्नविभूषिताम् ।
सौवर्णीमकरोद्राजा ब्राह्मणेभ्यश्च तां ददौ ।
स चेन्ममार सृञ्जय चतुर्भद्रतरस्त्वया । [825]
पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुतप्यथाः ।
अयज्वानमदाक्षिण्यमधि श्वैत्येत्युदाहरत् ।

Colophon.

नारद उवाच ।
रामो महातपाः शूरो वीरलोकनमस्कृतः ।
जामदग्न्योऽप्यतियशा अवितृप्तो मरिष्यति ।
यस्याश्रमनुपर्येति भूमिं कुर्वन्विपांसुलाम् । [830]
न चासीद्विक्रिया यस्य प्राप्य श्रियमनुत्तमाम् ।

स्वधा (for स्वधां). B Dc1 Dn2 D1-6 G3-5 -पात्रेषु (for -पात्रे तु). T G1. 2 तु; G5 M स (for च). — (L. 814) B D वैवस्वतस् (for ऽत्र वत्सरस्). B Dc1 Dn2 D1-6 [अं]तकस्तदा (B1 D2-6 °था); Dn1 D7. 8 [अं]तकः स्वयं (for तथान्तकः). — (L. 815) D2 सर्वजनैर् (for निकायैस्तैर्). B1-3 Dc1 D1 पयोभीष्टानि; Dn1 D7. 8 S पयांसीष्टानि (for पयोऽभीष्टं हि). D3. 6 पयोमिष्टान्नसा- (D6 °न्नसं)विराट्; D4 पयोमिस्तु विशो विराट्; D5 पयोमिश्चानिशं विराट् (for the post. half). — Line 816 is partly damaged in G2. — (L. 816) Dc1 तैर् (for यैर्). Dn D7. 8 हृष्टाः; G1 M तु(M3-5 दृ)ष्ठा (for ह्यद्य). D3. 6 ये वर्तयंते ते स्व(D6 ह्य)द्य; D4 वर्तयिष्यंति ते ह्यद्य; D5 यैर्वर्तयंते ते हृष्टाः; T G3-5 निवर्तयंति ये रुद्राः (for the prior half). Dn1 D7. 8 वैन्येन (for वत्सैश्च). S (G2 damaged) पृथुं (G1 M1. 2 दिष्टो; G5 दिष्टा; M3-5 दृष्टे) वैन्ये च (G1. 5 M °न्येन) सर्वशः (for the post. half). — (L. 817) B1. 3-5 Dc1 D1. 2 यज्ञैश्च (for स यज्ञैर्). B1-3 Dc1 Dn2 D1. 2. 4 वैण्यः; D7 वैन्याः (for वैन्यः). — (L. 818) Dn D6. 7 S (except G5) सर्व- (for सर्वैः). — D2 om. lines 819-822. — (L. 819) D3-6 हिरण्यान् (for हैर°). Dn1 D7. 8 राज्ञो (for राजा). D7 यः (for ये). D5 यान्कांश्चित्पार्थिवान्भुवि; G5 यां कांचित्पार्थिवो भुवि (for the post. half). — (L. 820) Dn1 D7. 8 तां (for तान्). T अश्वमेधैर् (for °मेधे). — (L. 821) G2 damaged the prior half. B1. 2 Dc1 D1 G1 M1. 2 षष्टिं; B4 Dn D3-6. 8 T G3. 4 M3-5 षष्टिर् (for षष्टि-). B1. 2 Dc1 D1 G1 M1. 2 षष्टिं; B4 Dn D3-8 T G3. 4 M3-5 षष्टिर् (for षष्टि-). — (L. 822) B1. 2 (marg.) D1 सौवर्णानि (for सौवर्णान्). — Dn2 D3-6 om. (hapl.) lines 823-824. — (L. 823) S (except G5) य इमां (for इमां च). — Dc1 D2 om. line 824. — (L. 824) B1-3 Dn1 D1 सौवर्णाम् (for °र्णीम्). S कृत्वा हिरण्मयीं राजा (for the prior half). S ह्यमंह(G4. 5 °स)त (for च तां ददौ). — (L. 826) T G3-5 पुण्यतमस् (for °तरस्). — D2 M3 om. line 827. G2 partly damaged. — (L. 827) T G1. 3-5 M1. 2. 4 अदक्षिण्यम् (for अदा°). B Dc1 Dn1 D1. 3-8 अभि; Dn2 अति; T अयि (for अधि). Dn1 D7. 8 श्विल्य; Dn2 सैन्य; D1 श्वैत्य; D3. 4 शैब्य; D6 चैत्य; T G3 श्वेत्य (for श्वैत्य). B Dc1 Dn2 D1. 3-6 व्याहरन् (D6 °म्); Dn1 [अ]व्याहरत्; D7. 8 [अ]वाहर (for [उ]दाहरत्). — Colophon. — *Sub-parvan :* MSS. अभिमन्युवध. — *Adhy. name :* B Dc1 Dn2 D3-6 षोडशराजिकं; Dn1 D2 °राजकीयं; D1 °राजकं; T G3. 4 °राजके पृथुचरितं; G2 पृथुचरितं. — *Adhy. no. :* B2 Dn1 67; D2 60; D3 S 66. — *Śloka no. :* Dc1 32; Dn1 31. — (L. 828) Dn2 D3. 4. 6 T G2-5 M2 वीरो (for वीर-). — (L. 829) Dn1 D7. 8 [ऽ]प्रतियशाः; D4 M3 [ऽ]प्यतिशया; T G3. 4 ह्यतियशा; G2 ह्यतिशया; G5 महाराज (for ऽप्यतियशा). Dn1 D7. 8 सोवितृप्तो गमिष्यति (for the post. half). — (L. 830) B1. 3 यः सायम्; B2. 4. 5 Dc1 Dn D1. 2 यस्यायम्; T G3. 4 M5 (*sup. lin.* as above) यश्चामी(M5 °भि)र्; G2 यस्यायम् (for यस्याश्रम्). D3. 4. 6 यस्मात्समनुपर्ये(D4 °तृप्ये)ति; D5 यज्वामन्योप्यतियशाः; G5 यश्चाश्रमनुपर्येति (for the prior half). B Dc1 Dn2 D1. 2. 5 इमां सुखां (B3 D2. 5 °खं); D3 इमां शुभां; D7. 8 विपांशुलां (for °सुलाम्). D4 भूमिमुर्वीं समा शुभाः (sic); D6 भूमिमूर्वीमिमां शुभां (for the post. half). — (L. 831) T G2-5 तस्य (for यस्य). — After line 831, S ins. :

जामदग्न्यो न ते राजन्कच्चिच्छ्रोत्रमुपागतः ।
येनैकेन पुरा राजन्क्रुद्धेन हतबन्धुना ।
भृगुभिस्ताप्यमानेन त्राहि रामेति विस्वरम् ।
त्रिःसप्तकृत्वो भूमिर्यत्कृता निःक्षत्रिया पुरा ।

[(L. 1) G1 M रामः (for राजन्). G1 M1-4 कच्चित्

यः क्षत्रियैः परामृष्टे वत्से पितरि चुक्रुधे ।
ततोऽवधीत्कार्तवीर्यमजितं समरे परैः ।
क्षत्रियाणां चतुःषष्टिमयुतानि सहस्रशः ।
तदा मृत्योः समेतानि एकैकं धनुषाजयत् । [835]
ब्रह्मद्विषां चाथ तस्मिन्सहस्राणि चतुर्दश ।
पुनरन्यानि जग्राह दन्तकूरे जघान ह ।
सहस्रं मुसलेनाघ्नन्सहस्रमसिनावधीत् ।
उद्बन्धनात्सहस्रं च हैहयाः समरे हताः ।
सरथाश्वगजा वीरा निहतास्तत्र शेरते । [840]
पितुर्वधामर्षितेन जामदग्न्येन धीमता ।
निजघ्ने दशसाहस्रान्रामः परशुना तदा ।
न ह्यमृष्यत ता वाचो यास्तैर्भृशमुदीरिताः ।

(for कच्चित्). — (L. 3) G1 M1.2 चोद्यमानेन; M3–5 प्रार्थ्य° (for ताम्य°). — (L. 4) G1 M या भूमिः (for भूमिर्यत्). G2 पुरा निःक्षत्रिया कृता (for the post. half).]

— (L. 832) S क्षत्रिय- (G5 °यः) (for क्षत्रियैः). Dn1 परामृष्टैर्; Dn2 D3.6 पुरा मृष्टे; D4.5 पुरा सृष्टैर्; D7.8 पुरोत्सृष्टैर् (for परामृष्टे). S (G2 damaged) वत्सः (for वत्से). B1–3.5 D2.5 चाब्रुवन्; B4 Dn2 D3.6 चा(D6 वा)ध्रुवं (Dn2 °वे); Dc1 (marg.) D1 चा(D1 वा)भृशं (for चुक्रुधे). Dn1 D7.8 हते पितरि चाब्रवीत्; D4 वने पितरि घातिते (for the post. half). — (L. 833) Dc1 Dn2 D4 M3–5 अजितः (for °तं). — (L. 834) B4 om. (hapl.) from सहस्रशः up to मुसलेनाघ्नन् (in line 838). Dn2 D4–6 अयुतान्युधि संहशः (D4 °वशः; D6 °हताः); D7.8 S अयुतान्य(D7.8 G1.2 °न्य)रिसंघहा (for the post. half). — (L. 835) Dn1 D7.8 S सरस्वत्यां (for तदा मृत्योः). B5 Dn1 D7.8 S एकेन (for एकैकं). T G3.4 [अ]हनत्; G1.2.5 M [अ]वधीत् (for [अ]जयत्). — (L. 836) Dn1 D7 S वधे; D4 वाथ (for चाथ). G5 यस्मिन् (for त°). S (G5 *sup. lin.* as above) सराष्ट्राणि (for सहस्राणि). — (L. 837) B5 D2.8 पुनरन्यान्निजग्राह (for the prior half). D3.6 दृप्तं (for दन्त-). B1.2 (marg. as above).5 Dc1 Dn D1–3.5–8 -क्रूरं; D4 -कूटे (for -क्रूरे). B3 Dn2 D3.5.6 च (for ह). G5 संजघान सहस्रशः (for the post. half). — (L. 838) G2 partly damaged. B1–3 मुषलेन; Dc1 D1.3.4.6 मुशलेन. B1 (marg. as above) Dc1 D3 T G3.4 अघ्नत्; B5 अहन् (for अघ्नन्). Dn1 D5.7.8 सहस्रं मुश(Dn1 °स)लैर(D5 °नि)घ्नन्; G5 मुसलेनापि तान्यघ्नत् (for the prior half). D4 बाहुना; D6 अपि च (for असिना). — (L. 839) D6 ऊर्द्ध्व वनात्; D7.8 उद्बवंध; T G1–3.5 M1.2 उद्बंधितं; G4 उद्बंधनं; M3–5 °धतः (for उद्बन्धनात्). Dn2 D3–6 तु (for च). — After the prior half of line 839, Dn1 D7.8 S Bom. ed. ins.:

सहस्रमुदके धृतम् ।
दन्तान्भंक्त्वा सहस्रस्य कर्णनासं न्यकृन्तत ।
ततः सप्तसहस्राणि कटुधूममपाययत् ।
शिष्टान्बद्ध्वा च हत्वा च तेषां मूर्ध्न्यभिहत्य च ।
गुणवतीमुत्तरेण खाण्डवाद्दक्षिणेन च । [5]
गिर्यन्ते शतसाहस्राः ।

[(L. 1) D7 om. सहस्रं. T G M1.2.5 कृतं (for धृतम्). M3.4.5 (*sup. lin.*) सहस्रमुदकंतत. — (L. 2) Dn1 T G M3–5 सहस्रं च (for °स्रस्य). Bom. ed. कर्णनासान् (for कर्णनासं). S भिन्नकर्णास्तथाकरोत् (for the post. half). — (L. 3) Bom. ed. -सहस्राणां. D8 S कण- (for कटु-). Dn1 करीषधूममपाययत् (for the post. half). — (L. 4) Bom. ed. वै (for च). G4 अपहत्य; Bom. ed. विभिद्य (for अभिहत्य). Dn1 D7.8 तेषां मूर्धा निपीड्य च; G5 °र्धाभिषिच्य च (for the post. half). — (L. 5) S खांडवं (for °वाद्). — (L. 6) G2 damaged. S शेरते (for गिर्यन्ते).]

B2 om. the post. half. T G3–5 हयाश्च; G1 M हेहयाः. Dn2 D3.4.6 हैहयान्समरेवधीत् (for the post. half). — D2 om. lines 840–841. — (L. 840) S सगजाः स(G1.2 M °जाश्च)रथा वीरा (for the prior half). T रामेणैके विदुर्बुधाः; G1.3–5 M रामेणैकेन दुर्बुधाः; G2 M5 (*sup. lin.*) रामेणैकेन दुर्वधाः (for the post. half). — (L. 841) Dn2 वधाद्दुषितेन; D3 वधाद्दुःषि° (for वधामर्षि°). — For line 841, Dn1 D7.8 subst.:

संभूतैः शतसाहस्रैर्ब्राह्मणैः क्षत्रियान्वितैः ।
[Dn1 क्षत्रियाहतैः (for °न्वितैः).]

while, S subst. for line 841:

राम रामेत्यभिक्रुष्टैर्ब्राह्मणैः क्षत्रियार्दितैः ।
[T G2–4 अभिक्रुष्टो; G5 °क्रुद्धैर् (for °क्रुष्टैर्).]

— (L. 842) G1 M शत- (for दश-). Dn1 D7.8 परान् (for रामः). B4 तथा; Dn1 [आ]हनत्; D7.8 हतान् (for तदा). — (L. 843) B4 Dn2 D1 तां वाचं; D5 ता वाचं (for ता वाचो). D4 न स ह्यमृष्यतां वाचं; D6 न ह्यमर्षत तां वाचं; D7.8 न ह्यमृष्यत तां वाचं; S नामृष्य(G4.5 °र्ष्य)त वचस्ताहि (G4.5 °स्ताभिर्) (for the prior half). B4 उदीरिता; T G2–4 M3–5 °रितं. D3.6 या या(D6 यास्तै)स्तैः समुदीरिताः; D4.5 या तैर्भृश-

भृगो रामाभिधावेति यदाक्रन्दन्द्विजोत्तमाः ।
ततः काश्मीरदरदान्कुन्तिक्षुद्रकमालवान् । [845]
अङ्गवङ्गकलिङ्गांश्च विदेहांस्ताम्रलिप्तकान् ।
रक्षोवाहान्वीतिहोत्रांस्त्रिगर्तान्मार्तिकावतान् ।
शिबीनन्यांश्च राजन्यान्देशे देशे सहस्रशः ।
निजघान शितैर्बाणैर्जामदग्न्यः प्रतापवान् ।
कोटीशतसहस्राणि क्षत्रियाणां सहस्रशः । [850]
इन्द्रगोपकवर्णस्य बन्धुजीवनिभस्य च ।
रुधिरस्य परीवाहैः पूरयित्वा सरांसि च ।
सर्वानष्टादश द्वीपान्वशमानीय भार्गवः ।
ईजे क्रतुशतैः पुण्यैः समाप्तवरदक्षिणैः ।
वेदीमष्टनवोत्सेधां सौवर्णां विधिनिर्मिताम् । [855]
सर्वरत्नशतैः पूर्णां पताकाशतमालिनीम् ।
ग्राम्यारण्यैः पशुगणैः संपूर्णां च महीमिमाम् ।
रामस्य जामदग्न्यस्य प्रतिजग्राह कश्यपः ।
ततः शतसहस्राणि द्विपेन्द्रान्हेमभूषणान् ।
निर्दस्युं पृथिवीं कृत्वा शिष्टेष्टजनसंकुलाम् । [860]
कश्यपाय ददौ रामो हयमेधे महामखे ।
त्रिःसप्तकृत्वः पृथिवीं कृत्वा निःक्षत्रियां प्रभुः ।
इष्ट्वा क्रतुशतैर्वीरो ब्राह्मणेभ्यो ह्यमन्यत ।

मुदीरिता; D7. 8 मात्रा भृशमुदीरितां (for the post. half). —(L. 844) B4 भृगौ; S भृशं (for भृगो). T G3. 4 रामो (for राम). B1 (marg.) Dn D4. 6 अभिधानेति (for अभिधावेति). T यदाक्रंदद् (for °दन्). Dn1 D7. 8 द्विजोत्तमं. —(L. 845) G1 M1. 2 तदा (for ततः). D1 कश्मीर-. D4 कुंत-; D5. 6 कुंतीञ् (for कुन्ति-). D1 -छत्रक- (for -क्षुद्रक-). S (except G5) -माळवान्. —(L. 846) Dn1 S -कलिंगेंद्रान् (for -कलिङ्गांश्च). D7. 8 अंगवं(D8 °गा वं)गाः कलिंगेंद्रो (D8 °द्रा) (for the prior half). B1 चाम-; D1 G1 M1. 2. 5 ताम-; M3. 4. 5 (*sup. lin.*) तान- (for ताम्र-). D7. 8 विदेहास्तोमलिप्तकाः (for the post. half). —(L. 847) Dn1 रक्षोद्वाहान्; Dn2 D4. 5 राजावहान्; S कुंभाव(G2 °प)हान् (for रक्षोवा°). D7. 8 शत्रु(D8 °त्र्यु)द्वहानीति-होत्रास् (D8 °त्रां) (for the prior half). D3 आर्तिका-वतान्; G5 मार्तगाचरान् (for मार्तिकावतान्). D7. 8 त्रिगर्ता-मार्तिवतानपि (hypermetric) (for the post. half). — D2 om. line 848. D8 om. lines 848–849. —(L. 848) Dn1 अन्याश्च्. Dn2 D3–6 तु (for च). T G1–4 M राजेंद्रान्; G5 राजेंद्र (for राजन्यान्). B Dc1 Dn2 D1. 3. 4. 6 देशान्देशान्; D5 देशाद्देशात् (for देशे देशे). —(L. 850) B2 कोटीः; Dn1 D1. 7. 8 कोटि- (for कोटी-). D4 -सहस्रांशः (for °स्राणि). D4 om. the post. half. S [अ]घावधीत् (for सहस्रशः). —(L. 851) D4. 5 इंद्रगोप-सवर्णस्य (for the prior half). T -निसृज्य (for -निभ-स्य). —(L. 852) B1–4 Dc1 D5 G2 परीवापान्; D7. 8 परीवाप्यः; T G3–5 °वाहान्; G1 M परिप्लावैः (for परीवाहैः). D4 परिवाहैः पूरयित्वा सर्वाण्येव सरांसि च. —(L. 854) D5 इष्टैः (for ईजे). — D2 om. lines 855–857. —(L. 855) G3. 4 वेदिम् (for वेदीम्). B Dc1 Dn1 D1. 3. 6. 7 अष्टनलोत्सेधां; D4 अष्ट-मलो°; D8 G1 M (M5 *sup. lin.*) अष्ट(D8 °ष्टा)तलो°; T G2–4 M5 अष्टादशो°; G5 ऋष्टतलो° (for अष्टनवो°). B5 Dc1 D3 सौवर्णीं; D7. 8 सौवर्ण- (for °र्णां). — D1 om. line 856. D1 reads line 856 twice. —(L. 856) D5. 6 सर्वे (for सर्व-). Dn1 G2 -रत्नमयैः; D7. 8 °चयैः (for °शतैः). Dn1 D7. 8 S (except G5) -ध्वज-मालिनीं (for -शत°). —(L. 857) Dn1 D5. 8 ग्रामारण्यैः (for ग्राम्या°). T G2–4 च पशुभिः (for पशुगणैः). — D2 transp. lines 857 and 858. B (except B4) Dc1 D1. 3–7 S repeat (without var.) line 858 after line 859. —(L. 858) D2 रामः श्रीमाञ्जामदग्न्यः (for the prior half). B2 D S काश्यपः (for क°). — B2 D3 om. line 859. —(L. 859) Dn1 D7 S शतं (for ततः). G4 शतं (for शत-). B4. 5 गजेंद्रान्; G2 द्विपानां; G4 द्विजेंद्रान् (for द्विपेन्द्रान्). B4. 5 S (G2 corrupt) -भूषितान्; D1 -मालिनः (for -भूषणान्). —(L. 860) G5 निर्दग्धां (for निर्दस्युं). Dn1 विशिष्ट- (for शिष्टेष्ट-). T G3. 4 -वत्सलः; G1 M वत्सलां; G5 -वत्स-लान् (for -संकुलाम्). D8 कृत्वा शिष्टजनाकुलां (for the post. half). —(L. 861) B2 D1. 2 S काश्यपाय (for कश्य°). D5 मुमोच ह (for हयमेधे). —(L. 862) B5 Dn1 D1. 4–8 त्रि- (for त्रिः-). B5 Dn2 D1–6 -वारान् (for -कृत्वः). Dn1 D7. 8 इमां; D2 पुरा (for प्रभुः). D5 कृत्वा निःक्षत्रियान्विभुः; S येन निःक्षत्रिया कृता (for the post. half). —(L. 863) D7. 8 यज्ञशतैर् (for क्रतु°). S तैस्तैर् (for वीरो). S त्वमंह(G4. 5 °स)त (for ह्यमन्यत). — After line 863, B D Bom. ed. ins.:

सप्तद्वीपां वसुमतीं मारीचोऽगृह्णत द्विजः ।
रामं प्रोवाच निर्गच्छ वसुधातो ममाज्ञया ।

—(L. 864) D1 S काश्यपस्य (for क°). S उत्सार्य (for प्रो°). — After line 864, Dn1 D7. 8 ins.:

कुङ्कुणेषु नरश्रेष्ठो महेन्द्रे पर्वतेऽवसत् ।

[Dn1 द्विजश्रेष्ठो (for नरश्रेष्ठो). D7 कुंकुणेषु स*श्रेष्ठो (for the prior half). D8 [ऽ]विशत् (for ऽवसत्).]

स कश्यपस्य वचनात्प्रोत्सार्य सरितां पतिम् ।
इषुपाते युधां श्रेष्ठः कुर्वन्ब्राह्मणशासनम् । [865]
अध्यावसद्गिरिश्रेष्ठं महेन्द्रं पर्वतोत्तमम् ।
एवं गुणशतैर्जुष्टो भृगूणां कीर्तिवर्धनः ।
जामदग्न्योऽप्यतियशा मरिष्यति महाद्युतिः ।
त्वया चतुर्भद्रतरः पुत्रात्पुण्यतरस्तव ।
अयज्वानमदाक्षिण्यं मा पुत्रमनुतप्यथाः । [870]
एते चतुर्भद्रतरास्त्वया भद्रशताधिकाः ।
मृता नरवरश्रेष्ठा मरिष्यन्ति च सृञ्जय ।

Colophon.

व्यास उवाच ।

पुण्यमाख्यानमायुष्यं श्रुत्वा षोडशराजकम् ।
अव्याहरन्नरपतिस्तूष्णीमासीत्स सृञ्जयः ।
तमब्रवीत्तथासीनं नारदो भगवानृषिः । [875]
श्रुतं कीर्तयतो मह्यं गृहीतं ते महाद्युते ।
आहो स्विदन्ततो नष्टं श्राद्धं शूद्रापताविव ।
स एवमुक्तः प्रत्याह प्राञ्जलिः सृञ्जयस्तदा ।
पुत्रशोकापहं श्रुत्वा धन्यमाख्यानमुत्तमम् ।
राजर्षीणां पुराणानां यज्वनां दक्षिणावताम् । [880]
विस्मयेन हते शोके तमसीवार्कतेजसा ।

— (L. 865) Dn1 D7. 8 ब्रह्मण्यो ब्राह्मणश्रेष्ठः; S इषुणेषुमतां श्रेष्ठो (for the prior half). — After the prior half of line 865, S ins.:

महेन्द्रं गिरिमाविशत् ।
ब्राह्मणो ब्राह्मणश्रेष्ठः.

[(L. 1) G1 M1. 2 महेंद्र- (for महेन्द्रं). M3-5 आवसन् (for आविशत्).]

—(L. 866) Dn1 D7. 8 गिरिश्रेष्ठे (for °श्रेष्ठं). Dn1 D7. 8 महेंद्रं मारुतोपमः; S °द्रमकुतोभयः (M4 °यं) (for the post. half). — (L. 867) B4 D2 S युक्तो; Dn1 D7. 8 श्रेष्ठो; Dn2 तुष्टो (for जुष्टो). —(L. 868) G2 partly damaged. B2-5 D2 M4 ह्यतियशा; Dn1 D7 ह्यतितया; D8 ह्यतितपा (for ऽप्यतियशा). Dn2 पतिष्यति (for मरिष्यति). B1 महामतिः (for °द्युतिः). T G1. 3. 4 M अवितृ(M1. 2 °पि त)प्तो मरिष्यति; G5 चतुर्भद्रतरस्त्वया (for the post. half). — After line 868, M5 ins.:

स चेन्मरिष्यति सृञ्जय चतुर्भद्रतरस्त्वया ।

— (L. 869) T G2-4 पुण्यतमस् (for °तरस्). D6 G4 त्वया (for तव). G5 M5 पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुतप्यथाः. — (L. 870) T G2-5 M1-4 अदक्षिण्यं (for अदा°). D4 अभि शैब्येति व्याहरन्; G1. 5 M3-5 अथि श्वैत्येत्युदाहरत् (for the post. half). — G5 M3-5 om. lines 871-872. — (L. 871) Dn1 D7. 8 तथा (for त्वया). T G2-4 तव (G2 त्वया) पुत्राधिकास्तथा; G1 M1. 2 त्वया भद्रायुताधिकाः (for the post. half). — (L. 872) B1-3. 5 Dn2 D1-6 -वरश्रेष्ठ (for -वरश्रेष्ठा). B4 मृता नृपा नरश्रेष्ठ (for the prior half). D2. 6 संजय (for सृञ्जय). — Colophon om. in D7. 8. — *Sub-parvan:* MSS. अभिमन्युवध. — *Adhy. name:* B Dc1 D3-6 षोडशराजिकं; Dn1 °राजकीयं; Dn2 °राजीयं; D1. 2 °राजकं; T G3. 4 °राजके जामदग्न्यचरितानुवर्णनं; G1. 2 M1. 2 जामदग्न्यचरितं. — *Adhy. no.:* B1 D3 S 67; B2 Dn1 68; D2 61. — *Śloka no.:* Dc1 24; Dn1 26. — (L. 873) G5 पुण्यं यशस्यमाख्यानं; M3-5 पुण्यमायुष्यमाख्यानं (for the prior half). B Dc1 Dn2 D1-6 -राजिकं (for -राज°). — (L. 874) B1 तु; Dn1 D7. 8 च (for स). D2. 6. 7 संजयः (for सृञ्जयः). — M3. 4 om. lines 875-879. — (L. 875) D6 T G M1. 2. 5 तदा (for तथा). Dn1 D7. 8 [आ]सीनो; T G M1. 2 दीनो; M5 राजन् (for [आ]सीनं). — (L. 876) Dn1 D7. 8 S (M3. 4 om.) कच्चिन्मया व्याहृतं यद् (G5 ते) (for the prior half). S (M3. 4 om.) हृदये तत्स्थितं (G5 M °रं) तव (for the post. half). — (L. 877) B2. 5 Dc1 Dn2 D1-6 अहो (for आहो). T G3. 4 नान्यतो; M5 नान्वतो (for अन्ततो). Dn1 D7. 8 अ(D7 आ)हो स्विदनुशोचध्वं; G1 M1. 2 अहो नात्यंततो नष्टं (for the prior half). G1 M1. 2 शूद्रपताव्. Dn1 D3. 4. 6 श्राद्धं श्रद्धाहृतं य(D6 त)था; Dn2 D5 श्राद्धं ते दी(D5 तद्दी)यतामिति; D7. 8 शांतं शूद्री-(D7 °द्रि)पतीनिव (for the post. half). — Before line 878, S (M3. 4 om.) ins. व्यासः. — (L. 878) Dn1 D7. 8 तम् (for स). Dn1 उक्तं (for उक्तः). D2 संजयस् (for सृञ्जयस्). B4 संजयः प्रांजलिस्ततः (for the post. half). — B4 om. lines 879-884. — (L. 879) B1-3. 5 Dc1 Dn2 D1-6 एतच्छ्रुत्वा (D3. 6 तच्छ्रुत्वा तु) महाबाहो (for the prior half). Dn1 D7 अद्भुतं (for उत्तमम्). —Before line 880, G1 M1. 2 ins संजयः. G2. 4. 5 om. lines 880-884. — (L. 880) Dn2 D3. 4. 6. 8 G1 M यज्विनां. — (L. 881) D6 यसिन्येन (for विस्मयेन). B1-3. 5 Dc1 Dn2 D1. 3-6 हृते (for हते). Dn1 D7. 8 विस्मयो हि न मे शोको; G1 M विश्रवेण हतः शोकस् (for the prior half). Dn2 D4-6 G1 M तमांसीव (for

विपाप्मास्म्यव्यथोपेतो ब्रूहि किं करवाण्यहम् ।

नारद उवाच ।

दिष्ट्यापहतशोकस्त्वं वृणीष्वेह यदिच्छसि ।

तत्तत्प्रपत्स्यसे सर्वं न मृषावादिनो वयम् ।

सृञ्जय उवाच ।

एतेनैव प्रतीतोऽहं प्रसन्नो यद्भवान्मम । [885]

प्रसन्नो यस्य भगवान्न तस्यास्तीह दुर्लभम् ।

नारद उवाच ।

पुनर्ददामि ते पुत्रं दस्युभिर्निहतं वृथा ।

उद्धृत्य नरकात्कष्टात्पशुमप्रोक्षितं यथा ।

व्यास उवाच ।

प्रादुरासीत्ततः पुत्रः सृञ्जयस्याद्भुतप्रभः ।

प्रसन्नेनर्षिणा दत्तः कुबेरतनयोपमः । [890]

ततः संगम्य पुत्रेण प्रीतिमानभवन्नृपः ।

ईजे च क्रतुभिर्मुख्यैः समाप्तवरदक्षिणैः ।

अकृतास्त्रश्च भीतश्च न च सांनाहिको हतः ।

अयज्वा चानपत्यश्च ततोऽसौ जीवितः पुनः ।

शूरो वीरः कृतास्त्रश्च प्रमथ्यारीन्सहस्रशः । [895]

अभिमन्युर्गतः स्वर्गं पृतनाभिमुखो हतः ।

ब्रह्मचर्येण यान्कांश्चित्प्रज्ञया च श्रुतेन च ।

इष्टैश्च क्रतुभिर्यान्ति तांस्ते पुत्रोऽक्षयान्गतः ।

विद्वांसः कर्मभिः पुण्यैः स्वर्गमीहन्ति नित्यशः ।

न तु स्वर्गादयं लोकः काम्यते स्वर्गवासिभिः । [900]

तस्मात्स्वर्गगतं पुत्रमर्जुनस्य हतं रणे ।

तम°). Dn1 D7.8 ह्यब्रवीच्चार्कतेजसं (for the post. half). — (L. 882) G1 M3–5 अनुशाधि त्वं ; G3 M1.2 अनु मां (M1.2 मा) शाधि (for अव्यथोपेतो). Dn1 D7.8 विपाप्मा नष्टशोकोऽहं ; T विपापोस्म्यनु मां शाधि (for the prior half). Dn1 D7.8 उत (for अहम्). S (G2.4.5 om.) यदा(T °था)त्थ करवाणि तत् (for the post. half). — (L. 883) B1–3 Dc1 Dn2 D2–8 [अ]पहृत- ; B5 °हुत- (for °हत-). M1.2 गृह्णीष्व (for वृणीष्व). T G1.3 M1.2 transp. इह and यद्. M3–5 च (for [इ]ह). Dn1 D7.8 यमिच्छेसि ; Dn2 D1.3.4.6 यदीच्छ° (for यदिच्छ°). — (L. 884) D3.4.6 संप्राप्स्य(D4 °प्य)ते (for प्रपत्स्यसे). S (G2.4.5 om.) तत्ते संपत्स्यते सर्वं (for the prior half). D3.6 अमृषा- (for न मृषा-). Dn1 D7.8 त्व(Dn1 त)त्प्रियावादिनो वयं (for the post. half). G2 om. the ref. D1.2.6.7 संजय (for सृञ्जय). — Dn1 om. lines 885–886. — (L. 885) Dn2 च (for [ए]व). D1.3.6 च प्रीतोऽहं (for प्रती°). S पावितोहमनेनैव (for the prior half). D5 transp. प्रसन्नो and यत्. B1.2 (marg.).3 D7.8 भगवान् ; D2 [ऽ]द्य भवान् (for यद्भवान्). — (L. 887) Bom. ed. मृतं (for पुनर्). Dc1 D2.6 G5 ददानि ; G2 दास्यामि (for ददामि). Dn1 D5–8 तथा ; D4 तदा (for वृथा). — (L. 888) B4.5 Dn2 D1–6 पशुवत्प्रोक्षितं (D1 °त्प्रोक्षणं ; D2.5 °त्प्रेक्षितं) ; T G3.4 °वत्प्रेषितं ; G1 M3–5 °त्प्रोषितं (for °मप्रोक्षितं). B5 Dn2 D4.5 om. the ref. — (L. 889) Dn1 D8 यथा (for ततः). D2.6 संजयस्य (for सृञ्ज°). Dn1 D7.8 युधिष्ठिर ; D3.5 [अ]द्भुतः प्रभुः ; G3 [अ]द्भुतप्रदः ; G5 °प्रियः (for °प्रभः). — (L. 890) D7.8 प्रसन्नऋषिणा दत्तः (for the prior half). D5 कुबेरस्य सुतो यथा (for the post. half). S दत्तः प्रसन्नेन तदा ऋषिणा दिव्य(G1 M1.2 °णादित्य)वर्चसा. — (L. 891) B2 प्रभुः ; Dn1 D7.8 पुनः ; D4 नृप ; T G1.3.4 ततः ; G2 तदा (for नृपः). — (L. 892) G5 क्रतुशतैर् (for च क्रतुभिर्). B Dc1 Dn2 D1–6 पुण्यैः ; Dn1 यज्ञैः (for मुख्यैः). — (L. 893) B1 अहतास्त्रश् ; B2.4 D1.2.5 अकृतार्थश् (for °स्त्रश्). T G2.3 हीनश् ; G4 हीनं (for भीतश्). B1 तु (for च). Dn1 सांनाहिका ; D1 शोच्योर्भको ; D3.4 सोमो(D4 °मं)र्भको ; D7.8 G1 M संनाहको (M3–5 °तो) (for सांनाहिको). Dn2 नराणां बहुना हतः ; D5 नराणां चाहुतो मृतः ; D6 न च सेव्यो न शोभदः ; T G2–5 न च संनाहकोविदः (for the post. half). — (L. 894) B Dc1 Dn2 D1.2.4–6 तु ; Dn1 न (for the first च). Dn1 जीवामि ते ; D4.5 [ऽ]सौ जीवितात् ; D7.8 G2 जीवापितः ; T G3.4 जीवायितः ; G1 M1.2 वै जीवितः ; M3.5 (*sup. lin.*) जीवान्वितः ; M4 lacuna (for ऽसौ जीवितः). D8 पुरा (for पुनः). D6 ततोसौ जीवति पुमान् (for the post. half). — (L. 895) Dn1 श्रुतो (for शूरो). B4 D5 धीरः ; D2 मन्युः (for वीरः). B2.4 D1–3 कृतार्थश् (for °स्त्रश्). B Dc1 Dn2 D1–6 प्रताप्य (for प्रमथ्य). — (L. 896) B Dc1 Dn2 D1–6 वीरः (for स्वर्गं). B4.5 D5.6 पृतनाभिमुखे ; S संग्रामेभिमुखे. — (L. 897) B4 D2 यां ; Dn1 D7.8 ये (for यान्). B3 T G M3–5 लोकान् ; B4 D2 कांचित् ; Dn1 D7.8 M1.2 लोकाः ; Dn2 कांस्वित् ; D3 काश्चिद् (for कां°). B4 श्रद्धया ; Dn1 D7.8 यजुषा ; D3 यज्ञेन ; T G2.5 M1 प्रजया (for प्रज्ञया). G2 धनेन (for श्रुतेन). D4 वा (for च). — (L. 898) B1–3.5 D1.5 शिष्टैश् ; Dc1 स्विष्टैश् (for इष्टैश्). D1.4.6 T G2–5 याति (for यान्ति). B3 D3.4.6 च ; Dn2 तु (for ते). Dn2 D2 [ऽ]क्षयां. T G1.3.4 M तान्सौभद्रो गतोक्षयान् ; G2 तान्सौभद्रोक्षयान्गतान् ; G5 सौभद्रोपि गतोक्षयान् (for the post. half). — (L. 899) M4

नेहानयितुं शक्यं हि किंचिदप्राप्यमीशितुम् ।
एवं ज्ञात्वा स्थिरो भूत्वा मा शुचो धैर्यमाप्नुहि ।
जीवन्त एव नः शोच्या न तु स्वर्गगतानघ ।
शोचतो हि महाराज अघमेवाभिवर्धते । [905]
तस्माच्छोकं परित्यज्य श्रेयसे प्रयतेद्बुधः ।
प्रहर्षमभिमानं च सुखप्राप्तिं च चिन्तयन् ।
एतदाहुर्बुधाः श्रेयो न शोकः शोक उच्यते ।
एवं विद्वन्समुत्तिष्ठ प्रयतो भव मा शुचः ।
श्रुतस्ते संभवो मृत्योस्तपांस्यनुपमानि च । [910]
सर्वभूतसमत्वं च चञ्चलाश्च विभूतयः ।

क्रतुभिः (for कर्मभिः). B2.3 Dn2 इच्छंति (for ईहन्ति). S ईहंते स्वर्गमुत्तमं (for the post. half). — (L. 900) D2 न हि; M3-5 ततः (for न तु). — (L. 901) D5. 7.8 स्वर्ग (for स्वर्ग-). S तसात्स्वर्गं ग(G5 M3-5 °गग)तो राजन् (G1.5 °तः पुत्रो) (for the prior half). G1 M ह्यर्जुनस्य; G5 [ऽ]प्यर्जुनस्य (for अर्जुनस्य). T G3.4 सुतो वशी; G1 M [अ]च्युतो वशी; G2 सुतो बली; G5 [आ]त्मजो वशी (for हतं रणे). — (L. 902) B3 नेह प्रनायितुं शक्यं; B4 नेह चानयितुं शक्तः; B5 नेहानाययितुं शक्यं; Dn1 D7.8 स नेहानयितुं शक्यः; Dn2 D2 न चेहानयितुं शक्यः (D2 °क्यं); D4 नेहानेतुं शक्यं हि; T G3 पुनरानीय न ह्यस्य; G1 M1 नेहानयति न ह्यस्य; G2.4 नेहाद्दहति न ह्यस्य; G5 नेहानीहति न ह्यस्य (sic); M2-5 नेहानीये(M2 °य)त न ह्यस्य (for the prior half). Dn2 D2.3 ईहितं; D1 ईपितुं; T G1-4 M1.2 ईशितुः (for °तुम्). B4 कश्चिद्प्राप्यमीपितुं; B5 किंचित्प्राप्येदमीप्सितं; Dn1 D7.8 °त्रप्राप्यमी-(D8 °मा)हितं; D4 तत्र नाप्राप्यमीहितुं; D5.6 किंचि(D6 कश्चि)त्राप्राप्यमीहितुं; G5 किंचिदस्याप्यमीहते (sic); M3-5 °दप्राप्तमीशितुः (for the post. half). — After line 902, B D ins.:

यां योगिनो ध्यानविविक्तदर्शनाः
प्रयान्ति यां चोत्तमयज्विनो जनाः ।
तपोभिरिद्धैरनुयान्ति यां तथा
तामक्षयां ते तनयो गतो गतिम् ।
अन्तात्पुनर्भावगतो विराजते [5]
राजेव वीरो ह्यमृतात्मरश्मिभिः ।
तामैन्द्रवीमात्मतनुं द्विजोचितां
गतोऽभिमन्युर्न स शोकमर्हति ।

[(L. 1) B4 या (for यां). Dn2 D4-6 ज्ञान-; D3 यांति (for ध्यान-). B2 -विमुक्त- (for -विविक्त-). — (L. 2) D6 चैव; D7.8 याश्च (for यां च). B1.2 (marg.). 3.4 Dc1 -यागयाजिनः; B5 -याजिनो जनाः; Dn1 -यज्ञयोगिनः; D5 -याजिनो जनः; D7.8 -यज्ञयाजिनः (for -यज्विनो जनाः). — (L. 3) Dn1 उग्रैर्; D2 ईड्यैर् (for इद्धैर्). Dn1 ये वै; D3 यद्वत् (for यां तथा). — (L. 4) Dn1 तथाक्षयां यांति तपस्विनोपरे. — (L. 5) Dn1 गतांगतिं; D6 अथा पुनर्; D7.8 यान्नापु° (for अन्तात्पु°). Dn1 D6-8 भागवतो; Dn2 भावततो (for °गतो). Dn1 D7.8 वरीयान् (for विराजते). — (L. 6) D2 राजैव. B1 धीरो (for वीरो). B5 D3 ह्यमृताशिभिः सह; Dn2 D6 [ऽ]मि(D6 °सि)मतोमृताशिभिः; D4 [ऽ]मितोमृताशिभिः; D5 [ऽ]मितोमृतार्थिभिः (for ह्यमृतात्मरश्मिभिः). Dn1 D7.8 नो वा विहीनः सहितोमृताशिभिः. — (L. 7) Dn1 D7.8 चिरोचि(D7.8 °षि)तां; Dn2 D3.4.6 द्विजेरितां; D2 द्विजैषितां; D5 विजैषितां (for द्विजोचितां). — (L. 8) Dn1 हि (for स).]

— (L. 903) T G2 ततो (for एवं). G1.2 स्थितो (for स्थिरो). B Dc1 D1.2 जह्यरीन्; Dn2 D3-6 यतवाग् (for मा शुचो). G5 वीर्यम् (for धैर्यम्). — (L. 904) Dn1 न (for नः). S जीवन्हि पुरुषः शोच्यो (for the prior half). D1 च (for तु). B1 Dc1 D7 S स्वर्गगतो (for स्वर्गगता). B2.3 Dn2 D3.4.6 नृपाः (B3 °प); D7 [ऽ]नघाः; G2 नृपः (for [अ]नघ). — (L. 905) Dn1 D7.8 सुशोचंतमथा(Dn1 °थो)यस्तम्; T G2-4 स शोचन्ननघो य(G3 °घोर्थ)श्च; G1 M संशोचानोप्यघेय(M3-5 °धैर्य)श्च; G5 न शोचानो**यो य (for the prior half). Dn2 D3-6 दुःखम् (for अघम्). S अनुवर्तते (for अभिवर्धते). Dc1 स्वधर्मो नाभिवर्धते (for the post. half). — D2 om. lines 906-908. — (L. 906) Dn1 D7.8 T G M1.2 श्रेयसि; D4 श्रयसे (for श्रेयसे). D6 प्रयतेत यः (for °यतेद्बुधः). M3-5 धैर्यमाप्नुहि भूपते (for the post. half). — (L. 907) Dn1 D4-8 T G2-5 प्रहर्षं प्री(D4-6 G5 °र्षप्री)तिमानंदं; G1 M प्रहर्षं प्री(M5 °र्षः प्री)तिरा-(M1.2 °मा)नंदः (for the prior half). D4.5 सुखं (for सुख-). B4 चिंतय (for चिन्तयन्). Dn1 D7.8 S सुखमुत्सिक्तचित्ततां (D7.8 G1 M3-5 °ता) (for the post. half). — (L. 908) S शौचम् (for श्रेयो). B Dc1 Dn2 D1. 3-6 एतद्बुद्ध्वा बुधः शोकं (for the prior half). D4 वः (for न). Dn1 D7.8 श्रेय; D6 (marg.) कर्तुम् (for शोक). Dn2 न करोत्यात्मनोहितं; S अ(G5 आ)शौचं शोकमु(G5 M3-5 °क उ)च्यते (for the post. half). — D4 om. line 909. — (L. 909) Dc1 Dn G1.2. 4.5 विद्वान्; D5 विंदन् (for विद्वन्). Dn1 D7.8 प्रसन्नो; D6 प्रयत्तो; S सुमना (for प्रयतो). — (L. 910) Dn1 D7.8 श्रेयांसि (for तपांसि). — (L. 911) D4 *बलाश् (for चञ्च°). S ब्रह्मणा चाभिचो(G4.5 °पि चो)दितं

सृञ्जयस्य तु तं पुत्रं मृतं संजीवितं पुनः ।
एवं विद्वन्महाराज मा शुचः साधयाम्यहम् ।

संजय उवाच ।

एतावदुक्त्वा भगवांस्तत्रैवान्तरधीयत ।
वागीशाने भगवति व्यासे व्यभ्रनभःप्रभे । [915]
गते मतिमतां श्रेष्ठे समाश्वास्य युधिष्ठिरम् ।
पूर्वेषां पार्थिवेन्द्राणां महेन्द्रप्रतिमौजसाम् ।
न्यायाधिगतवित्तानां तां श्रुत्वा यज्ञसंपदम् ।
संपूज्य मनसा विद्वान्विशोकोऽभूद्युधिष्ठिरः ।
पुनश्चाचिन्तयद्दीनः किं स्विद्वक्ष्ये धनंजयम् । [920]

Colophon.

9

After the ref. of 7. 84. 1, S ins.:

किरन्तं शरवर्षाणि रोषाद्द्रोणं महामृधे ।
वित्रासयन्तं तां सेनां कौन्तेयानां महीपते ।
दृष्ट्वा ततो महेष्वासो निघ्नन्तं च रथान्भृशम् ।
घटोत्कचो महाबाहू रणायाभिजगाम ह ।
पिशाचवदनैर्युक्तं रथं काञ्चनभूषितम् । [5]
समास्थाय महाराज नानाप्रहरणैर्वृतम् ।
दंशितस्तपनीयेन कवचेन सुवर्चसा ।
भूषणैराचिताङ्गश्च नदन्निव च तोयदः ।
हैडिम्बेयः सुसंक्रुद्धो द्रोणमभ्यद्रवद्बली ।
तमभ्यधावदायान्तं क्रुद्धरूपमलम्बुसः । [10]
ऋक्षचर्मपरिक्षिप्तं रथमास्थाय दंशितः ।
रक्तोष्ठः सधनुः प्रांशुः कल्पवृक्ष इव स्थितः ।
क्षिपञ्छतघ्नीं विपुलां मुसलोपलतोमरान् ।
मुसण्ठीर्बहुलाश्चैव त्रिशूलानपि पट्टसान् ।
कर्पणाञ्शतधारांश्च पिनाकान्विविधांस्तथा । [15]
चक्राणि च क्षुरप्राणि क्षेपणीश्च कटंकटान् ।
नाराचान्विविधानस्यन्संकङ्कोलूकवायसः ।

(G1 M1.2 °तः) (for the post. half). — (L. 912) D2 संजयस्य (for सृञ्ज°). B2 Dn2 D3-6 च तं पुत्रं; Dn1 D7.8 श्रुतः पुत्रो; T G2-5 तु पुत्रोसौ; G1 M तु ते (M3-5 वै) पुत्रो (for तु तं पुत्रं). Dn1 D7.8 मृतो जीवापितः पुनः; S मृतः संजीवितः श्रुतः (for the post. half). — (L. 913) Dn D5.7 विद्वान्; D8 -विधो (for विद्वन्). Dn1 D2 G5 साधु यामि; D7.8 त्वं व्रजामि (for साधयामि). MSS. om. the ref. — (L. 915) Dn1 D7.8 अदर्शनं (for वागीशाने). B3 शुभ्र-; T G2-5 व्यक्त- (for व्यभ्र-). Dn1 D7.8 व्यासे व्योमगते तदा (for the post. half). — (L. 916) D1-6 गतिमतां (for मति°). Dc1 (marg. as above) समासाद्य (for °श्वास्य). — (L. 917) Dn2 D3.4.6 T G2-5 M4 सर्वेषां (for पूर्वेषां). M3.5 (*sup. lin.*) स(M5 पू)र्वेषां पांडुपुत्राणां (for the prior half). — (L. 918) D1 -संपदां (for °दम्). S श्रुत्वा यज्ञेषु संपदः (G1 M1.2 °दं) (for the post. half). — (L. 919) D2 G1.3-5 M निःशोको (for वि°). — (L. 920) Dn2 D4.6 वीरं; D3.5 T G2-4 वीरः (for दीनः). Dn1 D7.8 पुनश्च चिंतयोद्विग्नः; G5 पुनश्चैव भयाद्दीनः (for the prior half). — Colophon. — *Sub-parvan* : MSS. अभिमन्युवध. — *Adhy. name* : B Dc1 Dn2 D1.3-6 षोडशराजि- (D1 °जी-; D5 °ज)कं समाप्तं; Dn1 व्यासागमने मृत्यूक्तौ षोडशराजकीयं समाप्तं; D2.7.8 षोडशराजकीयं समाप्तं; T G2-4 षोडशराजकं युधिष्ठिरशोकापनोदनं; G1 M1.2 व्यासगमनं; G1.2.4.5 M1.2.5 षोडशराजकं समाप्तं. — *Adhy. no.* : B2 Dn1 69; D2 62; T G M3-5 68. — *Śloka no.* : Dc1 Dn1 26.

9

(L. 1) M1.2 किरंतः (for किरन्तं). M1.2 द्रोणो (for द्रोणं). G5 महाहवे (for °मृधे). — (L. 2) G2 महात्मनां (for महीपते). — (L. 3) T G3 द्रोणं (for दृष्ट्वा). G1 M1.2 महेष्वासं (for °ष्वासो). G2 निघ्नतां; M1 निघ्नंतश् (for निघ्नन्तं). G1 M तथा (for रथान्). — (L. 6) G1 M नानाप्रहरणोद्यतः (for the post. half). — (L. 8) T G3.4 उचितांगश् (for आचि°). — (L. 10) M4.5 आयातं (for आयान्तं). — (L. 12) T G2-5 M5 (*sup. lin.* as above) सधनुष्पाणिः (for °नुः प्रांशुः). T G3.4 प्रांशुकल्प; G2 प्रांशुः काल (for कल्पवृक्ष). — (L. 13) G3.5 M3-5 शतघ्नीर् (for शतघ्नीं). G4 विपुलान् (for विपुलां). G2-5 मुसलोपम- (for °पल-). — (L. 14) T मुसुंठीर्; G1 M मृसंठीर्; G2 मुसुठी-; G4 मुसंठी- (for मुसण्ठीर्). M3-5 विपुलाश् (for बहु°). G2 शतघ्नीश् (for त्रिशूलान्). G1 M आसि-; G2 चापि (for अपि). — (L. 15) G5 कर्पराञ् (for कर्पणाञ्). T1 G3.4 M4.5 शितधारांश् (for शतधारांश्). M3-5 तदा (for तथा). — (L. 16) G1 M1.2 क्षेपणीरपि टंकटान्; M3 क्षेपाण्यधिकटंगरान्; M4.5 क्षेपण्यसिकटंगरान् (for the post. half). — (L.

चिक्षेप धनुरादाय निनदन्भैरवान्रवान् ।
तं रौद्रं क्रूरमायान्तं दृष्ट्वा कालमिवागतम् ।
प्राद्रवद्भयसंविग्ना सा राजन्पाण्डुवाहिनी । [20]
सत्यकस्तु नरव्याघ्रो दृष्ट्वा तं राक्षसं युधि ।
अभ्ययादमरप्रख्यो भ्रामयित्वा महद्धनुः ।
अभ्यद्रवच्च तद्रक्षस्तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ।
अलम्बुसं राक्षसेन्द्रं सोऽस्त्रवर्षैरवाकिरत् ।
ततः पाण्डवसैन्यानि विद्रुतान्यथ भारत । [25]
निरीक्ष्याभ्यद्रवत्तूर्णं त्वरमाणो घटोत्कचः ।
चिक्षेप च गदाशक्तीस्तोमरानथ पट्टसान् ।
हेमचित्रत्सरूनुग्रान्खड्गानाकाशसप्रभान् ।
अन्योन्यमारादालोक्य राक्षसौ तौ महाबलौ ।
भैरवं नदतुर्नादान्सतोयाविव तोयदौ । [30]
ततः प्रववृते युद्धं घोरं राक्षससिंहयोः ।
यादृगेव पुरा वृत्तं रामरावणयोर्मृधे ।
तौ शक्तीश्च पिनाकांश्च वज्रान्खड्गान्परश्वधान् ।
अन्योन्यमभिसंक्रुद्धौ तदा व्यसृजतामुभौ ।
आकृष्यमाणे धनुषी तयोर्बाहुबलेन च । [35]
यत्रेणेव तदा राजन्भृशं नादान्प्रचक्रतुः ।
अलम्बुसस्ततश्चक्रं कृतान्तज्वलनप्रभम् ।
घटोत्कचाय चिक्षेप यत्नमास्थाय वीर्यवान् ।
तद्भैमसेनिः संप्रेक्ष्य चक्रं वेगवदन्तरे ।
गदया ताडयामास तद्दीर्णं शतधाभवत् । [40]
ततोऽग्निचूर्णैः सहसा चक्रघातविनिःसृतैः ।
दंशकैरिव सा सेना पतद्भिर्भृशसंकुला ।
ततः प्रतिहते चक्रे स वीरो रोषसंकुलः ।
प्राहिणोत्तरसा शूलं शक्तीर्दशशतास्तदा ।
ज्वलन्तीर्विकिरन्तीश्च ज्वालामालाः सहस्रशः । [45]
युगान्तोल्कानिभास्तीक्ष्णा हेमदण्डा महास्वनाः ।
ताश्चापतन्तीः संप्रेक्ष्य राक्षसस्य घटोत्कचः ।
अर्धचन्द्रैः प्रचिच्छेद नाराचैः कङ्कपत्रिभिः ।
ततो रोषपरीताङ्गः प्रमुमोच स राक्षसः ।
शरवर्षं महाघोरं घटोत्कचरथं प्रति । [50]

10

After 7. 84. 21^{ab}, S ins. :

घटोत्कचोऽप्यसंभ्रान्तः शरवर्षं महत्तरम् ।
अलम्बुसवधप्रेप्सुर्मुमोचाग्निरिव ज्वलन् ।
अलम्बुसरथाच्चोग्राद्घटोत्कचरथादपि ।
शराः प्रादुर्भवन्ति स्म द्विरेफा इव खाद्दिशः ।
अभ्रच्छायेव रचिता बाणैस्तत्र नरेश्वर । [5]
न स्म विज्ञायते किंचिदन्धकारे कृते शरैः ।
तत आकर्णमुक्तेन भल्लेन च घटोत्कचः ।
अलम्बुसस्य चिच्छेद शिरो यन्तुर्महाबलः ।

---

17) G_1 $M_{1.2}$ अस्य (for अस्यन्). G_1 M_1 संकंकोलूक- ; $M_{4.5}$ सकरो° (for सकङ्को°). G_1 $M_{1.2.4.5}$ -वाससः ; $G_{2.5}$ -वायसान् (for °सः). — (L. 18) T G_2 विनदन् (for नि°). — (L. 19) T रौद्रः (for रौद्रं). $M_{3.4}$ लोकम् (for कालम्). — (L. 20) T_2 प्राद्रवन् (for °वद्). G_5 राजन्पांडववाहिनी (for the post. half). — (L. 21) G_3 सत्वकस् ; $G_{4.5}$ सात्यकिस् (for सत्यकस्). T G_{3-5} रथ- (for नर-). — (L. 22) G_1 M धनुर्हि सः (for महद्धनुः). — (L. 23) T G_2 तं (for तद्). — (L. 24) T $G_{3.4}$ तोत्र- ; G_1 $M_{1.2}$ शर- (for सोऽस्त्र-). — (L. 27) M_{2-5} गदाः (for गदा-). — (L. 28) T_1 G_3 -चित्रान्सरून् (for -चित्रत्स°). — (L. 30) $M_{4.5}$ नेदतुर् (for नदतुर्). G_{2-5} नादं (for नादान्). — (L. 31) $G_{3.4}$ तयो (for घोरं). — (L. 33) T G_{2-4} स (for तौ). T G_{2-4} परश्वथान् (for °धान्). — (L. 34) T तथा (for तदा). T_2 G_2 [अ]व्यजहताम् (for व्यसृज°). — (L. 35) G_1 आकृष्यमाने. T G_{2-4} धनुषि. M_{3-5} ह (for च). — (L. 36) G_1 $M_{1.2}$ महाराज (for तदा राजन्). — (L. 37) T $G_{3.4}$ स तच् (for ततश्). $M_{3.4.5}$ (*sup. lin.*) क्षुरप्रं (for कृतान्त-). G_1 $M_{1.2}$ स्फुरज्ज्वलनसंनिभं (for the post. half). — (L. 39) M_{3-5} चक्रं वै ज्वलनप्रभं (for the post. half). — (L. 41) G_2 चक्रपात- (for °घात-). — (L. 42) $M_{3.4}$ -संकुलौ (for -संकुला). G_2 पतद्भिर्भृशमाकुला (for the post. half). — (L. 44) T $G_{3.4}$ तूर्णं (for शूलं). T G_{2-4} दशशतं (for °शतास्). G_1 $M_{1.2}$ तथा (for तदा). — (L. 45) T G_{1-4} च (for वि-). T G_{2-4} समंततः (for सहस्रशः). — (L. 50) T शरवर्षैर् (for °वर्षं).

10

(L. 2) M_{1-4} -प्रेप्सुं (for -प्रेप्सुर्). G_4 घर्मे चाग्निरिव ज्वलन् (for the post. half). — (L. 3) G_5 -वधाच् (for -रथाच्). G_5 -वधाद् (for -रथाद्). — (L. 4) G_5 शाखिनः (for खाद्दिशः). — (L. 5) G_3 प्राणैस्

ततोऽपरैर्वेगवद्भिः क्षुरैस्तस्य घटोत्कचः ।
अक्षमीषां युगं चैव चिच्छेद युधि ताडयन् । [10]
अवस्कन्द्य रथात्तूर्णं कैर्मीरिः क्रोधमूर्छितः ।
तस्मिन्मायामयं घोरमस्त्रवर्षं ववर्ष ह ।
घटोत्कचोऽप्याशु रथात्प्रस्कन्द्य स तमेव च ।
मायास्त्रेणैव मायास्त्रं व्यधमत्समरे रिपोः ।
हैडिम्बेनार्द्यमानस्तु युधि सोऽलम्बुसो दृढम् । [15]
अन्तर्हितो महाराज घटोत्कचमयोधयत् ।
अन्तर्धानगतं दृष्ट्वा तत्र तत्र घटोत्कचः ।
गदया ताडयामास वेगवत्या महाबलः ।
उत्पपात ततो व्योम्नि प्रहारपरिपीडितः ।
अलम्बुसो राक्षसेन्द्रः सहसा पक्षिराडिव । [20]
घटोत्कचोऽप्यसंभ्रान्तः खड्गपाणिरथोत्पतत् ।
ततो वेगेन महता विवर्षिषुरिवाम्बुदः ।
तमापतन्तं संप्रेक्ष्य कैर्मीरी राक्षसोत्तमः ।
अभिदुद्राव वेगेन सिंहः सिंहमिव स्थितम् ।
दक्षिणेनासिमुद्यम्य वक्षः प्रच्छाद्य वर्मणा । [25]
अभिदुद्राव वेगेन वेगवन्तं घटोत्कचः ।
तावुभौ वेगसंरब्धावलम्बुसघटोत्कचौ ।
अन्योन्यस्य तथैवोरू समाजघ्नतुरञ्जसा ।
अन्योन्यस्याभिघातेन तयो राक्षससिंहयोः ।
शैलेनाभिहतस्येव शैलस्याभून्महास्वनः । [30]
ततोपसृत्य सहसा पुनरापेततुर्भृशम् ।
चरन्तावसिमार्गांस्तान्विविधान्राक्षसोत्तमौ ।
तयोर्गात्रेषु पतितावसी भिन्नौ निपेततुः ।
वेगोत्सृष्टे मघवता वज्रे शैलतटेष्विव ।
ततः सैन्यानि ददृशुस्तद्युद्धमतिदारुणम् । [35]
युद्धं तयो राक्षसयोरामिषे श्येनयोरिव ।
ततो लोहितरक्ताक्षावुभौ तौ राक्षसोत्तमौ ।
अदृश्येतां तु शार्दूलौ सन्ध्यारक्ताविवाम्बुदौ ।
चक्राते श्येनवच्चैव मण्डलानि सहस्रशः ।
उभौ निस्त्रिंशहस्तौ तौ सपक्षाविव पक्षिणौ । [40]
ततो भ्राम्य तु तं खड्गं पाण्डोः किर्मीरनन्दनः ।
चिक्षेपास्य शिरो हर्तुं स च तस्य घटोत्कचः ।
तावसी युगपद्दीप्तौ समेत्य विपुलौ भुवि ।
पतितौ तौ तु बाहुभ्यां राक्षसौ समसज्जताम् ।
शीर्षघातांसघातैश्च परस्परमथाहतौ । [45]
पुनर्विमिश्रितौ वीरौ व्यायुध्येते मुहुर्मुहुः ।

11

After 7. 104. 33, T G_{2-5} ins. :

भीमोऽपि च महाराज वैकर्तनमुपाद्रवत् ।

(for बाणैस्). — (L. 6) G_3 शयैः (for शरैः). — (L. 10) G_2 $M_{2.3.5}$ ताडयत् (for °यन्). — (L. 11) G_1 $M_{3.4}$ कैर्मिरिः ; G_{3-5} कैर्मिरः (for कैर्मीरिः). — (L. 13) G_1 $M_{1.2}$ [अ]थ (for [आ]शु). G_4 सममेव (for स तमेव). G_1 M ह (for च). — (L. 15) G_1 $M_{1.2}$ राक्षसो ; M_{3-5} युद्धे सो (for युधि सो). G_1 $M_{1.2}$ रणे ; G_5 [ऽ]द्रवत् ; M_{3-5} बली (for दृढम्). — (L. 17) G_1 M तं तत्र च (for तत्र तत्र). — (L. 21) T G_{2-4} अथोपतत् (for अथोत्पतत्). — (L. 22) G_1 M_2 विवर्षिषुमिवांबुदं ; $M_{3.4}$ विवर्षुरिव चांबुदः (for the post. half). — (L. 23) $M_{3.4}$ कैर्मिरिं (for कैर्मीरी). G_2 कैर्मिरी राक्षसेश्वरः (for the post. half). — (L. 24) M_5 [उ]त्थितं (for स्थितम्). $M_{3.4}$ सिंहः सिंह इवोत्थितं (for the post. half). — (L. 25) G_2 M_5 (*inf. lin.*) चर्मणा (for व°). — (L. 26) G_1 घटोत्कचं. — (L. 30) T M_{3-5} अभ्यहतस्य (for अभि°). G_1 M आसीन् (for अभूत्). $G_{3.4}$ महात्मनः (for °स्वनः). — G_4 om. lines 31–35. — (L. 31) G_1 $M_{1.2}$ तरसा (for सहसा). M_{3-5} दिवं (for भृशम्).
— (L. 32) G_3 अतिमार्गांस् (for असिमार्गांस्). — (L. 33) T $G_{1.2}$ M सन्नौ (for भिन्नौ). — (L. 34) G_1 -हते इव ; $M_{1.2}$ -हताविव (for -तटेष्विव). — (L. 35) G_1 $M_{1.2}$ तत्र (for ततः). — (L. 36) G_1 $M_{1.2}$ युद्धे (for युद्धं). — (L. 37) G_1 $M_{1.2}$ उभौ (for ततो). G_1 M -रक्तांगाव् (for -रक्ताक्षाव्). — (L. 38) T G_2 अथैक्ष(G_2 °क्ष्य)तां ; G_{3-5} तथैक्ष्येतां (for अदृश्येतां). G_1 $M_{1.2}$ तौ व्यूढौ (for शार्दूलौ). — (L. 40) G_2 पर्वतौ (for पक्षिणौ). — (L. 41) G_5 भ्रामयित्वा (for ततो भ्राम्य). G_3 ततो भ्राम्यकृतं खड्गं (for the prior half). G_1 $M_{1.2}$ तदा (for पाण्डोः). T -मर्दनः ; G_2 -मर्दनौ (for -नन्दनः). — (L. 44) G_1 $M_{3.4}$ समसज्जतुः (for °ताम्). — (L. 45) G_1 $M_{1.2}$ शीर्षघातांसघाताभ्यां ; G_{2-5} शीर्षाघातांसघातैश्च (for the prior half). — (L. 46) G_1 $M_{1.2}$ व्यायुध्येतां ; M_{3-5} अयुध्येतां (for व्यायुध्येते).

11

(L. 2) T G_2 आसुरेव च (hypermetric) (for °रे

आसुरे तु महासैन्ये तारकं पावकिर्यथा ।
तयोरेवं महद्युद्धमभवद्भीमकर्णयोः ।
तं भीमसेनो महता शरवर्षेण वारयन् ।
विव्याध सारथिं चास्य हयांश्च चतुरः शरैः । [5]
ध्वजं चास्य पताकां च भल्लैः संनतपर्वभिः ।
रथं च चक्ररक्षौ च भीमश्चिच्छेद मारिष ।
कर्णोऽपि रथिनां श्रेष्ठो भीमसेनेन कम्पितः ।
खड्गचर्मधरो राजन्भीममभ्यद्रवद्बली ।
भीमश्चिच्छेद खड्गं च चर्मणा सह मारिष । [10]
दृष्ट्वा कर्णं च पार्थेन बाधितं बहुभिः शरैः ।
दुर्योधनो महाराज दुःशलं प्रत्यभाषत ।
कर्णं कृच्छ्रगतं पश्य शीघ्रं यानं प्रयच्छ ह ।
एवमुक्तस्ततो राजा दुःशलः समुपाद्रवत् ।
दुःशलस्य रथं कर्णश्चारुरोह महारथः । [15]
तौ पार्थः सहसा गत्वा विव्याध दशभिः शरैः ।
पुनश्च कर्णं विद्ध्वापि दुःशलस्य शिरोऽहरत् ।
दुःशलं निहतं दृष्ट्वा भीमसेनेन मारिष ।
तस्यैव धनुरादाय कर्णो विव्याध पाण्डवम् ।
अन्योन्यं समरे वीरौ युयुधाते महाबलौ । [20]
शत्रुघ्नौ शत्रुमध्ये तु बलवज्रभृताविव ।
भीमो विद्ध्वा हयांश्चैव सारथिं च पुनः पुनः ।
कर्णमभ्यद्रवत्पार्थः प्रहसंश्च महाबलः ।
ततो व्यायच्छमानस्य भीमसेनस्य संयुगे ।
तत्सैन्यं शकलीभूतं न प्राज्ञायत किंचन । [25]

12

After 7. 114. 42, B Dc1 D5 ins. :

ततश्चटचटाशब्दो गोधावाताद्भूत्तयोः ।
तलशब्दश्च सुमहान्सिंहनादश्च भैरवः ।
रथनेमिनिनादश्च ज्याशब्दश्चैव दारुणः ।
योधा व्युपारमन्युद्धाद्दिदृक्षन्तः पराक्रमम् ।
कर्णपाण्डवयो राजन्परस्परवधैषिणोः । [5]
देवर्षिसिद्धगन्धर्वाः साधु साध्वित्यपूजयन् ।
मुमुचुः पुष्पवर्षं च विद्याधरगणास्तथा ।
ततो भीमो महाबाहुः संरम्भी दृढविक्रमः ।
अस्त्रैरस्त्राणि संवार्य शरैर्विव्याध सूतजम् ।
कर्णोऽपि भीमसेनस्य निवार्येषून्महाबलः । [10]
प्राहिणोन्नव नाराचानाशीविषसमान्रणे ।
तावद्भिरथ तान्भीमो व्योम्नि चिच्छेद पत्रिभिः ।
नाराचान्सूतपुत्रस्य तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ।
ततो भीमो महाबाहुः शरं क्रुद्धान्तकोपमम् ।
मुमोचाधिरथेर्वीरो यमदण्डमिवापरम् । [15]
तमापतन्तं चिच्छेद राधेयः प्रहसन्निव ।
त्रिभिः शरैः शरं राजन्पाण्डवस्य प्रतापवान् ।
पुनश्चासृजदुग्राणि शरवर्षाणि पाण्डवः ।

13

After 7. 118. 15, Dn2 D2. 3. 5. 6 S ins. :

संजय उवाच ।
एवमुक्तो रणे पार्थो भूरिश्रवसमब्रवीत् ।

तु). — (L. 4) T [अ]वारयत्. — (L. 5) T G2 वि॰व्याथ (for °ध). — (L. 12) T दुःशळं. — (L. 13) T शीघ्रयानं. G2 शीघ्रं तूपरकं जहि (for the post. half). — Before line 14, G5 ins. संजय उवाच. — (L. 14) T दुःशळः. — (L. 15) T दुःशळस्य. — (L. 16) T G2 वि॰याथ. — (L. 17) G2 च (for [अ]पि). T दुःशळस्य. — (L. 18) T दुःशळं. — (L. 19) T G2 वि॰याथ. — (L. 21) T G2 बलिवज्र- (for बल°). — (L. 23) G2 प्रहसन्वै (for °संश्च). T महारथः (for °बलः). — G2-5 om. lines 24-25. — (L. 25) T1 (before corr. as above). 2 शकलीकृत्तं (for °भूतं).

12

(L. 4) D5 साधु साध्विति वै प्रोचुर् (for the prior half). — (L. 6) D5 पूजयन् (for [अ]पूज°). — (L 12) D5 तावंति हि नथा भीमो (for the prior half). — (L. 14) D5 संरंभी दृढविक्रमः (for the post. half). — (L. 15) B4 अधिरथिं (for °रथेर्). — (L. 17) D5 शतं (for शरं).]

13

Dn2 D2. 3. 5. 6 om. the ref. D5 om. line 1. Ms. 4 पार्थ (for संजय). — (L. 1) D2 हि कौंतेयो (for रणे पार्थो). — (L. 2) Dn2 D2. 3. 5. 6 व्यक्तं हि जी(D2. 3 व्यक्तैतज्जी- ; D6 व्यजेत जी)र्यमाणो(D5 °नो)पि (for the prior half). G5 संजयसे (for रक्ष°). Dn2 D2. 3. 5. 6 बुद्धि जरयते नरः (for the post. half). — (L. 3) G1

व्यक्तमेव हि जीर्णः सन्बुद्धिं रञ्जयसे नृप ।
अनर्थकमिदं सर्वं यत्त्वया व्याहृतं प्रभो ।
हृषीकेशेन संबन्धं गर्हसे मां च मूढवत् ।
रणानामसि धर्मज्ञः सर्वशास्त्रार्थपारगः । [5]
न चाधर्ममहं कुर्यां जानंश्चैव हि मुह्यसे ।
युध्यन्ते क्षत्रियाः शत्रून्स्वैः स्वैः परिवृता नृप ।
भ्रातृभिः पितृभिः पुत्रैस्तथा संबन्धिबान्धवैः ।
वयस्यैरथ मित्रैश्च स्वबाहुबलमाश्रिताः ।
अहं हि सात्यकिं शिष्यं सुखसंबन्धिमेव च । [10]
मदर्थे युध्यमानं च त्यक्त्वा प्राणान्सुदुस्त्यजान् ।
मम बाहुं रणे राजन्दक्षिणं युद्धदुर्मदम् ।
निकृत्यमानं तं दृष्ट्वा कथं शत्रुवशं गतम् ।
त्वया निकृष्यमाणं च दृष्टवानस्मि निष्क्रियम् ।
न चात्मा रक्षितव्यो हि एको रणगतेन हि । [15]
यो यस्य युध्यतेऽर्थाय स संरक्ष्यो नराधिप ।
तै रक्ष्यमाणः स नृपो रक्षितव्यो महामृधे ।
यद्यहं सात्यकिं दृष्ट्वा तूष्णीमासिष्य आहवे ।
ततस्तेन वियोगश्च प्राप्यं नरकमेव च ।
रक्षितश्च मया यस्मात्तस्माल्लब्धो मया स च । [20]
यशश्चैव स्वपक्षेभ्यः फलं मित्रस्य रक्षणात् ।
यच्च मां गर्हसे राजन्नन्येन सह संगतम् ।
कस्तेन संगमं नेच्छेत्तत्र ते बुद्धिविभ्रमः ।
कवचं धुन्वतस्तुभ्यं रथं चारोहतः स्वयम् ।
धनुर्ज्यां कर्षतश्चैव युध्यतः सह शत्रुभिः । [25]
एवं रथगजाकीर्णे हयपत्तिसमाकुले ।
सिंहनादोद्धतरवे गम्भीरे सैन्यसागरे ।
स्वैश्चापि समुपेतस्य विक्रान्तस्य तथा रणे ।
सत्यकेन कथं योग्यः संग्रामस्ते भविष्यति ।

$M_{1.2.5}$ विभो (for प्रभो). — (L. 4) Dn_2 $D_{2.3.5.6}$ जानन्नेव ($D_{3.6}$ °न्नपि) हृषीकेशं (for the prior half). Dn_2 D_5 पांडवं ; $D_{3.6}$ केशवं (for मूढवत्). D_2 मावमंस्थाश्च केशवं (for the post. half). — (L. 5) Dn_2 $D_{2.3.5.6}$ संग्रामाणां हि (D_2 च) (for रणानामसि). $M_{3.4}$ धर्मज्ञ. D_2 M_5 -शस्त्रास्त्र- (for -शास्त्रार्थ-). $M_{3.4}$ -पारग. — (L. 6) D_6 धर्मम् (for [अ]ध°). $G_{1.4}$ $M_{1.2.5}$ हि मुह्यसि ; G_5 $M_{3.4}$ विमुह्यसि (for हि मुह्यसे). T $G_{2.3}$ अजानंश्चैव मुह्यसि (for the post. half). — (L. 7) Dn_2 $D_{3.5.6}$ युध्यंति ; G_4 बुध्यंते (for युध्यन्ते). $D_{3.6}$ सर्वान् (for शत्रून्). D_2 युध्यंति रक्षिताः शत्रून् (for the prior half). D_5 स्वस्थैः (for स्वैः स्वैः). Dn_2 D_5 नराः (for नृप). — (L. 9) Dn_2 $D_{2.3.5.6}$ ते च (D_6 वै) बाहुं स($D_{2.5.6}$ °हुस)माश्रिताः (for the post. half). — (L. 10) Dn_2 $D_{2.3.5.6}$ स कथं (for अहं हि). G_1 $M_{1.2.5}$ सत्यकं (for सात्यकिं). $D_{3.6}$ सखि- (for सुख-). D_2 सखिसंबंधिनं च हि ; S सहा(G_1 $M_{1.2.5}$ °खा)यं बांधवं तथा (for the post. half). — (L. 11) $M_{3.4}$ मदर्थं (for °र्थे). Dn_2 $D_{3.5.6}$ असदर्थे ($D_{3.6}$ °र्थं) च युध्यंतं (for the prior half). — Dn_2 $D_{2.3.5.6}$ om. lines 13–14. — (L. 13) G_{3-5} निकृत्यमाणं. — (L. 14) G_1 यत्त्वा (for त्वया). G_1 $M_{1.2.5}$ विकृष्यमाणं (for निकृष्य°). — (L. 15) T G_{2-5} M_5 च त्वं ; G_1 M (M_5 *sup. lin.*) त्वया (for चात्मा). Dn_2 $D_{2.3.5.6}$ वै (for हि). Dn_2 $D_{3.5.6}$ राजन् (for एको). D_2 आपद्गतेन (for रणग°). $G_{2.3.5}$ M वै (for हि). — (L. 16) Dn_2 D_5 युज्यते (for युध्यते). Dn_2 D_5 [ऽ]र्थेषु ; $D_{3.6}$ [ऽ]र्थे तु (for ऽर्थाय). D_2 आपत्सु ये च युध्यंते (for the prior half). Dn_2 D_5 स वै रक्ष्यो ; D_2 ते वै रक्ष्या ; $D_{3.6}$ स वै नान्यो (for स संरक्ष्यो). — (L. 17) Dn_2 $D_{2.3.5.6}$ रक्ष्यमाणैः ; T $G_{3.4}$ द्रक्ष्यमाणः (for रक्ष्य°). D_3 स्म नृपो ; D_6 स्म नृपा (for स नृपो). D_6 रक्षितव्या (for रक्षितव्यो). — (L. 18) G_1 M सत्यकं (for सात्यकिं). Dn_2 $D_{2.3.5.6}$ पश्ये (for दृष्ट्वा). Dn_2 $D_{2.3.5.6}$ वध्यमानं महारणे (for the post. half). — (L. 19) Dn_2 D_5 तस्य (for तेन). Dn_2 $D_{2.3.5.6}$ वियोगेन (for °गश्च). G_{3-5} प्राप्तं (for प्राप्यं). Dn_2 D_5 पापं मेनर्थतो भवेत् ; D_2 पापं ननु कथं मम ; $D_{3.6}$ पापं न कथमेव मे (for the post. half). — (L. 20) G_3 सखा (for स च). Dn_2 $D_{3.5.6}$ तस्मात्क्रुध्यसि किं मयि (for the post. half). — Dn_2 $D_{2.3.5.6}$ om. line 21. — (L. 22) Dn_2 D_5 $M_{1.2.5}$ मे ; D_6 $M_{3.4}$ मा (for मां). D_5 अल्पेन ; T G_{2-5} कृष्णेन ; G_1 M विष्णुना (for अन्येन). $D_{2.3.6}$ संगतः. — (L. 23) G_1 M संगतं ; G_4 संयुगं (for संगमं). Dn_2 $D_{2.3.5.6}$ अहं त्वया विनिकृ(Dn_2 D_6 °ह)तस् (for the prior half). Dn_2 $D_{2.3.5.6}$ मे (for ते). — (L. 24) D_2 कवची त्वं धनुष्मांश्च (for the prior half). D_2 रथे (for रथं). D_2 मया (for स्वयम्). — For lines 24–25, S subst. :

आबद्धकवचस्येह रथमारुह्य तिष्ठतः ।
सर्वायुधैरुपेतस्य प्रतियोद्धृप्रतीक्षिणः ।

— (L. 26) S स्व(G_1 M अ)सित्रथगजानीके (for the prior half). G_5 damaged for the post. half. — (L. 27) G_5 *हनादोद्धतावेगं (for the prior half). — (L.

बहुभिः सह संगम्य निर्जित्य च महारथान् । [30]
श्रान्तश्च श्रान्तवाहश्च क्षीणसर्वायुधस्त्वया ।
ईदृशं सात्यकिं संख्ये निर्जित्य च महारथम् ।
अधिकं त्वं विजानीषे तथाप्यन्यमना भवान् ।
यदिच्छसि शिरश्चास्य असिना हर्तुमाहवे ।
तथा कृच्छ्रगतं दृष्ट्वा सात्यकिं कः क्षमिष्यति । [35]
त्वं तु गर्हय चात्मानमात्मानं यो न रक्षसि ।
कथं करिष्यसे वीर यो वा त्वां संश्रयेज्जनः ।
आत्तशस्त्रस्य हि रणे वृष्णीपुत्रं जिघांसतः ।
छिन्नवान्यदहं बाहुं नैतल्लोकविगर्हितम् ।
न्यस्तशस्त्रस्य हि पुनर्विकलस्य विवर्मणः । [40]
अभिमन्योर्वधं तात धार्मिकः को नु पूजयेत् ।

14

After 7. 118. 26, S ins. :

दुर्योधनस्य क्षुद्रस्य न प्रमाणे च तिष्ठतः ।
सौमदत्तेरयं साधु सर्वसाहाय्यकारिणः ।
अस्मदीया मया रक्ष्याः प्राणबाध उपस्थिते ।
ये मे प्रत्यक्षतो वीरा हन्येरन्निति मे मतिः ।
सत्यकश्च वशं नीतः कौरवेण महात्मना । [5]
ततो मयैतच्चरितं प्रतिज्ञारक्षणं प्रति ।

संजय उवाच ।

पुनश्च कृपयाविष्टो बहु तत्तद्विचिन्तयन् ।
उवाच चैनं कौरव्यमर्जुनः शोकपीडितः ।
धिगस्तु क्षत्रधर्मं तु यत्र त्वं पुरुषेश्वरः ।
अवस्थामीदृशीं प्राप्तः शरण्यः शरणप्रदः । [10]
नातिभारः कृतान्तस्य विद्यते कुरुनन्दन ।
यत्र त्वं पुरुषव्याघ्रः प्राप्तः पापामिमां दशाम् ।
नात्मनः सुकृतस्यास्य फलं वै नृपसत्तम ।
यत्र त्वं कुरुशार्दूल प्राप्तः पापामिमां दशाम् ।
रौरवं नरकं भीमं गमिष्यति सुयोधनः । [15]
यत्कृते नरशार्दूलः प्राप्तः पापामिमां दशाम् ।

---

28) G4. 5 M4 विश्रमस्य (for विक्रान्तस्य). Dn2 D2. 3. 5. 6 स्वैः परैश्च समेतेभ्यः (D2 °मभ्येत्य) सात्वतेन च संगमे (Dn2 °ते). — (L. 29) T G3. 4 सात्यकेन ; G2 M4 सात्वतेन (for सत्यकेन). Dn2 D5 एकस्यैकेन हि कथं ; D2 एकैकस्य न हि कथं ; D3. 6 एकैकस्य हि कथं (for the prior half). Dn2 D2. 3. 6 सं- ; D5 स (for ते). — Line 30 is partly damaged in G5. — (L. 31) D3. 6 आगतः (for श्रान्तश्च). G5 क्षीणाः ; M1-3 क्षीणः (for क्षीण-). Dn2 D2. 3. 5. 6 विमनाः शस्त्रपीडितः (for the post. half). — (L. 32) S समेतः (for ईदृशं). T G2-5 M3. 4 सात्यकिः ; G1 M1. 2 सत्यकं ; M5 सत्यकः (for सात्यकिं). G1. 3-5 M1. 2 संखे ; M3. 4 संघे (for संख्ये). S निर्जितश्च महारथः (for the post. half). — (L. 33) T G2-4 त्वां ; G1 M त्वा (for त्वं). G1. 3 M1. 2. 5 विजानामि ; G4 न जानामि ; M3. 4 [अ]नुजानामि (for विजानीषे). D2 अविनीतः शिरच्छेत्तुं ; D3. 6 विरथं शस्त्रहीनं तं ; G5 अधिकं चापि जानामि (for the prior half). M1. 2. 5 [अ]भवं (for भवान्). Dn2 D3. 5. 6 स्ववीर्यवशमागतं (Dn2 °ते) ; D2 प्रवृत्तो वशमागतं (for the post. half). — (L. 34) D2 यदा वक्षसि शिष्यस्य (sic) ; S इच्छसि त्वं शिरस्तस्य (for the prior half). Dn2 D5 हंतुम् ; D2 हर्तुर् (for हर्तुम्). — (L. 35) Dn2 D2. 5. 6 चैव (for दृष्ट्वा). D3 तथाप्यापद्गतं चैव (for the prior half). G1 M1. 2. 5 सत्यकं (for सात्यकिं). — (L. 36) G5 वा (for च). Dn2 D3. 5. 6 त्वं वै (D3. 6 मां) विगर्हयात्मानम् ; D2 त्वं तु वै गर्हयात्मानम् (for the prior half). G3. 4 स्वधर्मं (for आत्मानं). D3. 6 रक्षति (for °सि). D5 यो न रक्षसि संयुगे (for the post. half). — (L. 37) T G2. 3 M3. 4 रक्षिष्यसे (T1 °ते) ; G1 M1. 2 संरक्ष्यते ; M5 न रक्ष्यते (for करिष्यसे). D3 यत्त्वं (sic) (for वीर). D2 ये वा त्वा शिश्रियुर्जनाः ; D3. 6 ये वा त्वां संश्रया जनाः ; T G2-5 ये वै त्वां संश्रिता जनाः ; G1 M यो वै त्वां (M5 त्वा) संश्रितो जनः (for the post. half). — Dn2 D2. 3. 5. 6 om. lines 38-41. — (L. 38) G1 M वृष्णीवीरं (for °पुत्रं). — (L. 39) G1 M लोके (for लोक-). — (L. 40) T G2 च (for हि). T G2-4 विरथस्य (for विकलस्य).

14

G3. 4 om. lines 1-4. — (L. 1) T G2. 5 अप्रमाणे (for न प्र°). M4 [ऽ]व- (for च). — (L. 2) G1 M1. 2. 4. 5 कथं (for अयं). T G5 साधुः (for साधु). G1 M5 सर्वे (for सर्व-). M1. 2 सर्वे साहाय्यकारणाः ; M3. 4 सर्वे ते साह्यकारिणः (for the post. half). — (L. 5) G2 सात्यकिश् ; G3-5 सात्यकश् (for सत्य°). T G2. 4 M3. 4 वधं (for वशं). T G2. 3 om. the ref. — (L. 8) G1 प्रोवाच (for उवाच). — Before line 9, M3. 4 ins. अर्जुनः. — (L. 9) M3. 4 हि (for तु). M3. 4 यत्त्वं हि (for यत्र त्वं). T G2 M3. 4

को हि नाम पुमाँल्लोके मादृशः पुरुषोत्तम ।
प्रहरेत्त्वद्विधे त्वय प्रतिज्ञा यदि नो भवेत् ।

15

After 1004*, B D_{c1} D_{n1} D_3 ins.:

ततः क्रुद्धो महाबाहुरैन्द्रमस्त्रं दुरासदम् ।
प्रादुश्चक्रे महाराज त्रासयन्सर्वभारतान् ।
ततः शराः प्रादुरासन्दिव्यास्त्रप्रतिमन्त्रिताः ।
प्रदीप्ताश्च शिखिमुखाः शतशोऽथ सहस्रशः ।
आकर्णपूर्णनिर्मुक्तैरन्यर्कांशुनिभैः शरैः । [5]
नभोऽभवत्तद्दुष्प्रेक्ष्यमुल्काभिरिव संवृतम् ।
ततः शस्त्रान्धकारं तत्कौरवैः समुदीरितम् ।
अशक्यं मनसाप्यन्यैः पाण्डवः संभ्रमन्निव ।
नाशयामास विक्रम्य शरैर्दिव्यास्त्रमन्त्रितैः ।
नैशं तमोंऽशुभिः क्षिप्रं दिनादाविव भास्करः । [10]
ततस्तु तावकं सैन्यं दीप्तैः शरगभस्तिभिः ।
आक्षिपत्पल्वलाम्बूनि निदाघार्क इव प्रभुः ।
ततो दिव्यास्त्रविदुषा प्रहिताः सायकांशवः ।
समाप्लवन्द्विषत्सैन्यं लोकं भानोरिवांशवः ।
तथापरे समुत्सृष्टा विशिखास्तिग्मतेजसः । [15]
हृदयान्याशु वीराणां विविशुः प्रियबन्धुवत् ।
य एनमीयुः समरे त्वद्योधाः शूरमानिनः ।
शलभा इव ते दीप्ता अग्निं प्राप्य ययुः क्षयम् ।
एवं स मृद्नञ्शत्रूणां जीवितानि यशांसि च ।
पार्थश्चचार संग्रामे मृत्युर्विग्रहवानिव । [20]
सकिरीटानि वक्त्राणि साङ्गदान्विपुलान्भुजान् ।
सकुण्डलयुगान्कर्णान्केषांचिदहरच्छरैः ।
सतोमरान्गजस्थानां सप्रासान्हयसादिनाम् ।
सचर्मणः पदातीनां रथिनां च सधन्वनः ।
सप्रतोदान्नियन्तॄणां बाहूंश्चिच्छेद पाण्डवः । [25]
प्रदीप्तोग्रशरार्चिष्मान्बभौ तत्र धनंजयः ।
सविस्फुलिङ्गाग्रशिखो ज्वलन्निव हुताशनः ।
तं देवराजप्रतिमं सर्वशस्त्रभृतां वरम् ।
युगपद्दिक्षु सर्वासु रथस्थं पुरुषर्षभम् ।
दर्शयन्तं महास्त्राणि प्रेक्षणीयं धनंजयम् । [30]
नृत्यन्तं रथमार्गेषु धनुर्ज्यातलनादिनम् ।
निरीक्षितुं न शेकुस्ते यत्नवन्तोऽपि पार्थिवाः ।
मध्यंदिनगतं सूर्यं प्रतपन्तमिवाम्बरे ।
दीप्तोग्रसंभृतशरः किरीटी विरराज ह ।
वर्षास्विवोदीर्णजलः सेन्द्रधन्वाम्बुदो महान् । [35]
महास्त्रसंप्लवे तस्मिञ्जिष्णुना संप्रवर्तिते ।
सुदुस्तरे महाघोरे ममज्जुर्योधपुंगवाः ।
उत्कृत्तवदनैर्देहैः शरीरैः कृत्तबाहुभिः ।
भुजैश्च पाणिनिर्मुक्तैः पाणिभिर्व्यङ्गुलीकृतैः ।
कृत्ताग्रहस्तैः करिभिः कृत्तदन्तैर्मदोत्कटैः । [40]
हयैश्छिन्नखुरग्रीवै रथैश्च शकलीकृतैः ।

पुरुषेश्वर. —(L. 10) M_6 शरणप्रद (for °प्रदः). —(L. 12) G_1 M पुरुषव्याघ्र. —G_1 $M_{1,2}$ om. (hapl.) lines 13–14. —(L. 13) $M_{3,4}$ न नूनं (for नात्मनः). —(L. 16) G_1 M नरशार्दूल. —(L. 17) G_1 $M_{1,2}$ पुरुषोत्तमः.

15

(L. 1) D_{c1} D_{n1} पार्थो (for क्रुद्धो). —(L. 4) B_4 प्रदीप्ताग्राः (for °प्ताश्च). —(L. 8) B_6 असह्यं (for अशक्यं). —(L. 12) D_3 निदाघेर्क (for निदाघार्क). —(L. 14) D_{c1} समाप्नुवन्; D_3 °वृण्वन् (for °प्लवन्). —(L. 15) B_4 D_{n1} अथ (for तथा). —(L. 18) B_5 सलभा (for श°). Bom. ed. दीप्तम् (for दीप्ता). —(L. 19) B_1 शूराणां (for शत्रूणां). —(L. 22) D_3 -युतान् (for -युगान्). D_3 अहनत् (for °रत्). —(L. 24) $B_{1,5}$ D_{n1} सवर्मणः (for सच°). B_1 सवर्मणः; B_6 D_{n1} सधन्विनः (for सधन्वनः). D_3 रथिनां सशरं धनुः (for the post. half). —(L. 28) B_6 शर- (for सर्व-). —(L. 30) Bom. ed. निक्षिपंतं (for दर्शयन्तं). —(L. 31) D_{c1} D_3 -नादितं (for °नम्). —(L. 32) D_{n1} निरक्षितुं (for निरी°). B_2 पांडवं (for पार्थिवाः). —After line 32, B_2 ins.:

न शेकुः सर्वसैन्यानि पाण्डवं प्रतिवीक्षितुम् ।
प्रसृतांस्तस्य गाण्डीवाञ्शरव्रातान्महात्मनः ।
संग्रामे समपश्याम हंसपङ्क्तीरिवाम्बरे ।
विनिवार्य स वीराणामस्त्रेणास्त्राणि सर्वशः ।

—(L. 34) D_{c1} D_{n1} -संहित-; D_3 -संहत- (for -संभृत-). —(L. 37) D_{n1} युधि (for योध-). —(L. 38) B_6 गत- (for कृत्त-). —(L. 41) $B_{1,5}$ D_3 च विधुर- (for

निकृत्तान्त्रैः कृत्तपादैस्तथान्यैः कृत्तसंधिभिः ।
निश्चेष्टैर्विस्फुरद्भिश्च कूजद्भिश्च सहस्रशः ।
मृत्योराघातललितं तत्पार्थायोधनं महत् ।
अपश्याम महीपाल भीरूणां भयवर्धनम् । [45]
आक्रीडमिव रुद्रस्य पुराभ्यर्दयतः पशून् ।
गजानां क्षुरनिर्मुक्तैः करैः सभुजगेव भूः ।
क्वचिद्बभौ स्रग्विणीव वक्त्रपद्मैः समाचिता ।
विचित्रोष्णीषमुकुटैः केयूराङ्गदकुण्डलैः ।
स्वर्णचित्रतनुत्रैश्च भाण्डैश्च गजवाजिनाम् । [50]
किरीटशतसंकीर्णा तत्र तत्र समाचिता ।
विरराज भृशं चित्रा मही नववधूरिव ।
मज्जामेदःकर्दमिनीं शोणितौघतरङ्गिणीम् ।
मर्मास्थिभिरगाधां च केशशैवलशाद्वलाम् ।
शिरोबाहूपलतटां रुग्णक्रोडास्थिसंकटाम् । [55]
चित्रध्वजपताकाढ्यां छत्रचापोर्मिमालिनीम् ।
विगतासुमहाकायां गजदेहाभिसंकुलाम् ।
रथोडुपशताकीर्णां हयसंघाततरोधसम् ।
रथचक्रयुगेषाक्षकूबरैरतिदुर्गमाम् ।
प्रासासिशक्तिपरशुविशिखाहिदुरासदाम् । [60]
बलकङ्कमहानक्रां गोमायुमकरोत्कटाम् ।
गृध्रोदग्रमहाग्राहां शिवाविरुतभैरवाम् ।
नृत्यत्प्रेतपिशाचाद्यैर्भूतैः कीर्णां सहस्रशः ।
गतासुयोधनिश्चेष्टशरीरशतवाहिनीम् ।
महाप्रतिभयां रौद्रां घोरां वैतरणीमिव । [65]
नदीं प्रवर्तयामास भीरूणां भयवर्धिनीम् ।
तं दृष्ट्वा तस्य विक्रान्तमन्तकस्येव रूपिणः ।
अभूतपूर्वं कुरुषु भयमागाद्रणाजिरे ।
तत आदाय वीराणामस्त्रैरस्त्राणि पाण्डवः ।
आत्मानं रौद्रमाचष्ट रौद्रकर्मणि निष्ठितः । [70]
ततो रथवरान्राजन्नभ्यतिक्रामदर्जुनः ।

16

K_4 B Dc_1 Dn $D_{2.3}$ ins. after 7. 121. 15 : D_1 after 14^{ab} : D_5 after 16^{cd} :

एष मध्ये कृतः षड्भिः पार्थ वीरैर्महारथैः ।
जीवितेप्सुर्महाबाहो भीतस्तिष्ठति सैन्धवः ।
एताननिर्जित्य रणे षड्रथान्पुरुषर्षभ ।
न शक्यः सैन्धवो हन्तुं ततो निर्व्याजमर्जुन ।
योगमत्र विधास्यामि सूर्यस्यावरणं प्रति । [5]
अस्तं गत इति व्यक्तं द्रक्ष्यत्येकः स सिन्धुराट् ।
हर्षेण जीविताकाङ्क्षी विनाशार्थं तव प्रभो ।
न गोप्स्यति दुराचारः स आत्मानं कथंचन ।
तत्र छिद्रे प्रहर्तव्यं त्वयास्य कुरुसत्तम ।
व्यपेक्षा नैव कर्तव्या गतोऽस्तमिति भास्करः । [10]
एवमस्त्विति बीभत्सुः केशवं प्रत्यभाषत ।

छिन्नखुर-). — (L. 42) $B_{2.3}$ Dc_1 Dn_1 निष्कीर्णान्त्रैः (for निकृत्तान्त्रैः). D_3 कृत्तमूर्द्धभिः (for °संधिभिः). — (L. 43) $B_{2.5}$ शतशोथ (for कूजद्भिश्च). — (L. 44) D_3 मृत्योराक्रीडननिभं (for the prior half). — B_5 om. line 45. — (L. 47) $B_{1.5}$ खुर- (for क्षुर-). — (L. 48) Dn_1 सृक्किणीव (for स्रग्वि°). — (L. 52) B_4 transp. भृशं and मही. — After line 53, D_3 reads line 61. — (L. 54) Dn_1 चर्मास्थिभिर् (for मर्मा°). Dc_1 Dn_1 -शाड्वलां (for -शाद्वलाम्). — (L. 55) Dc_1 Dn_1 रुक्म- (for रुग्ण-). Dn_1 -संकुलां (for -संकटाम्). — (L. 56) Dn_1 छिन्न- (for छत्र-). — (L. 59) B -युगेशाक्ष- (for °षाक्ष-). — (L. 60) B_{1-4} D_3 -शात- (for -शक्ति-). — (L. 61) Dn_1 बलाहक- (for बलकङ्क-). B -मकरोत्करां ; D_3 °त्वनां (for °त्कटाम्). — (L. 63) Dn_1 भूताकीर्णा (for भूतैः कीर्णा). — (L. 67) Dc_1 तद् (for तं). — (L. 69) B_5 विनिवार्य शरीराणाम् (for the prior half). B_5 अंत्रैर् (sic) (for अस्त्रैर्). — (L. 70) Bom. ed. [अ]धिष्ठितः (for नि°). — (L. 71) B (except B_2) अत्यतिक्रामद् (for अभ्यति°).

16

D_5 om. lines 1–2. — (L. 3) B_5 D_3 पुरुषर्षभान्. — (L. 4) D_5 शक्योथ (for न शक्यः). Dc_1 यत्तो (for ततो). D_5 अर्जुनं. K_4 D_1 यत्नवान्भव फाल्गुन ; Dn_2 D_2 यत्तो विव्याध चार्जुन (for the post. half). — (L. 6) Dc_1 इव (for इति). Dc_1 Dn_1 अर्कं (for एकः). — (L. 7) B_5 विनाशाय ; D_1 विनाशार्थे (for °शार्थं). — (L. 8) B_5 स सार्थानां ; D_5 स्वमात्मानं (for स आ°). — (L. 9) B_2 तु ; D_2 स ; D_5 [अ]सौ (for [अ]स्य). — D_5 om. lines 16–85. — (L. 16) D_2 तव (for रविम्). — (L. 17) B_4 तथा (for तदा). B_5 तत्रास्यवस्त्राणि ते * (for the prior half).

ततोऽसृजत्तमः कृष्णः सूर्यस्यावरणं प्रति ।
योगी योगेन संयुक्तो योगिनामीश्वरो हरिः ।
सृष्टे तमसि कृष्णेन गतोऽस्तमिति भास्करः ।
त्वदीया जहृषुर्योधाः पार्थनाशान्नराधिप । [15]
ते प्रहृष्टा रणे राजन्नापश्यन्सैनिका रविम् ।
उन्नाम्य वक्त्राणि तदा स च राजा जयद्रथः ।
वीक्षमाणे ततस्तस्मिन्सिन्धुराजे दिवाकरम् ।
पुनरेवाब्रवीत्कृष्णो धनंजयमिदं वचः ।
पश्य सिन्धुपतिं वीरं प्रेक्षमाणं दिवाकरम् । [20]
भयं विपुलमुत्सृज्य त्वत्तो भरतसत्तम ।
अयं कालो महाबाहो वधायास्य दुरात्मनः ।
छिन्धि मूर्धानमस्याशु कुरु साफल्यमात्मनः ।
इत्येवं केशवेनोक्तः पाण्डुपुत्रः प्रतापवान् ।
न्यवधीत्तावकं सैन्यं शरैरर्काग्निसंनिभैः । [25]
कृपं विव्याध विंशत्या कर्णं पञ्चाशता शरैः ।
शल्यं दुर्योधनं चैव षड्भिः षड्भिरताडयत् ।
वृषसेनं तथाष्टाभिः षष्ट्या सैन्धवमेव च ।
तथैवान्यान्महाबाहुस्त्वदीयान्पाण्डुनन्दनः ।
गाढं विद्ध्वा शरै राजञ्जयद्रथमुपाद्रवत् । [30]
तं समीपस्थितं दृष्ट्वा लेलिहानमिवानलम् ।
जयद्रथस्य गोप्तारः संशयं परमं गताः ।
ततः सर्वे महाराज तव योधा जयैषिणः ।
सिषिचुः शरधाराभिः पाकशासनिमाहवे ।
संछाद्यमानः कौन्तेयः शरजालैरनेकशः । [35]
अक्रुध्यत्स महाबाहुरजितः कुरुनन्दनः ।
ततः शरमयं जालं तुमुलं पाकशासनिः ।
व्यसृजत्पुरुषव्याघ्रस्तव सैन्यजिघांसया ।
ते हन्यमाना वीरेण योधा राजन्रणे तव ।
प्रजहुः सैन्धवं भीता द्वौ समं नाप्यधावताम् । [40]
तत्राद्भुतमपश्याम कुन्तीपुत्रस्य विक्रमम् ।
तादृङ् न भावी भूतो वा यच्चकार महायशाः ।
द्विपान्द्विपगतांश्चैव हयान्हयगतानपि ।
तथा स रथिनश्चैव न्यहन्रुद्रः पशूनिव ।
न तत्र समरे कश्चिन्मया दृष्टो नराधिप । [45]
गजो वाजी नरो वापि यो न पार्थशराहतः ।
रजसा तमसा चैव योधाः संछन्नचक्षुषः ।
कश्मलं प्राविशन्घोरं नान्वजानन्परस्परम् ।
ते शरैर्भिन्नमर्माणः सैनिकाः पार्थचोदितैः ।
बभ्रमुश्चस्खलुः पेतुः सेदुर्मम्लुश्च भारत । [50]
तस्मिन्महाभीषणके प्रजानामिव संक्षये ।
रणे महति दुष्पारे वर्तमाने सुदारुणे ।
शोणितस्य प्रसेकेन शीघ्रत्वादनिलस्य च ।
अशाम्यत्तद्रजो भौममसृक्सिक्ते धरातले ।
आनाभि निरमज्जंश्च रथचक्राणि शोणिते । [55]
मत्ता वेगवतो राजंस्तावकानां रणाङ्गणे ।
हस्तिनश्च हतारोहा दारिताङ्गाः सहस्रशः ।
स्वान्यनीकानि मृद्नन्त आर्तनादाः प्रदुद्रुवुः ।
हयाश्च पतितारोहाः पत्तयश्च नराधिप ।
प्रदुद्रुवुर्भयाद्राजन्धनंजयशराहताः । [60]
मुक्तकेशा विकवचाः क्षरन्तः क्षतजं क्षितौ ।

— B_5 om. (hapl.) lines 19–20. — (L. 20) Dc_1 Dn_1 संख्ये (for वीरं). — (L. 21) K_4 Dn_2 $D_{1.2}$ भयं हि (K₄ भयेन) विप्रमुच्यैतत् (for the prior half). — (L. 26) D_3 पंचशता. — (L. 27) Dn_1 एतान् (for the second षड्भिर्). — K_4 om. lines 28–30. — (L. 29) Dn_2 D_2 च; D_1 [अ]स्मान् (for [अ]न्यान्). D_1 सर्वान्वै (for त्वदीयान्). — B_4 om. lines. 33–36. — (L. 37) Dn_1 D_2 तुमलं (for तुमुलं). — (L. 40) B_5 समौ (for समं). K_4 $D_{1.2}$ नाभ्यधावतां (for नाप्य°). — (L. 44) Dc_1 Dn_1 D_1 सारथिनश् (for स रथि°). K_4 D_1 जघ्ने (for न्यहन्). — (L. 45) Dn_1 तत्र न (by transp.). — (L. 47) Dn_1 D_5 संछिन्न- (for संछन्न-). — (L. 48) K_4 D_1 अभ्यजानन्; $B_{1.3}$ Dn_1 D_3 नाभ्यजा° (for नान्वजा°). B_4 पराभवं (for परस्परम्). — (L. 49) Dn_1 तैः (for ते). K_4 D_1 -नोदितैः; B_5 $D_{2.3}$ -चोदिताः (for -चोदितैः). — (L. 53) K_4 अनलस्य (for अनि°). — (L. 54) D_1 अशाम्यत (for अशाम्यत्तद्). D_3 संसृक्तिने (for असृक्सिक्ते). D_1 असृक्क्लिन्ने च धरातले (hypermetric) (for the post. half). — (L. 56) Dn_1 तत्र (for मत्ता). B_1 D_2 वेगवतां; $B_{2.3.5}$ Dn_2 वेगवता (for °वतो). B रणांगने (for रणाङ्गणे). — (L. 57) B_6 ते (for च). — B_2 om. lines 61–64. — (L. 61) Dn_2 D_2 क्षतैः (for क्षितौ). — (L. 62) B_1 अपलायंत; B_4 Dn_2 D_3 प्रापला° (for प्रपला°).

प्रपलायन्त संत्रस्तास्त्यक्त्वा रणशिरो जनाः ।
ऊरुग्राहगृहीताश्च केचित्तत्राभवन्भुवि ।
हतानां चापरे मध्ये द्विरदानां निलिल्यिरे ।
एवं तव बलं राजन्द्रावयित्वा धनंजयः । [65]
न्यवधीत्सायकैर्घोरैः सिन्धुराजस्य रक्षिणः ।
कर्णं द्रौणिं कृपं शल्यं वृषसेनं सुयोधनम् ।
छादयामास तीव्रेण शरजालेन पाण्डवः ।
न गृह्णन्क्षिपन्राजन्नमुञ्चन्नापि संदधन् ।
अदृश्यतार्जुनः संख्ये शीघ्रास्त्रत्वात्कथंचन । [70]
धनुर्मण्डलमेवास्य दृश्यते स्मास्यतः सदा ।
सायकाश्च व्यदृश्यन्त निश्चरन्तः समन्ततः ।
कर्णस्य तु धनुश्छित्त्वा वृषसेनस्य चैव ह ।
शल्यस्य सूतं भल्लेन रथनीडादपातयत् ।
गाढविद्धावुभौ कृत्वा शरैः स्वस्त्रीयमातुलौ । [75]
अर्जुनो जयतां श्रेष्ठो द्रौणिशारद्वतौ रणे ।
एवं तान्व्याकुलीकृत्य त्वदीयानां महारथान् ।
उज्जहार शरं घोरं पाण्डवोऽनलसंनिभम् ।
इन्द्राशनिसमप्रख्यं दिव्यमस्त्राभिमन्त्रितम् ।
सर्वभारसहं शश्वद्गन्धमाल्यार्चितं महत् । [80]
वज्रेणास्त्रेण संयोज्य विधिवत्कुरुनन्दनः ।
समादधन्महाबाहुर्गाण्डिवे क्षिप्रमर्जुनः ।
तस्मिन्संधीयमाने तु शरे ज्वलनतेजसि ।
अन्तरिक्षे महानादो भूतानामभवन्नृप ।
अब्रवीच्च पुनस्तत्र त्वरमाणो जनार्दनः । [85]

17

B1-4 Dc1 ins. after 7. 123. 36 : B5 after 40 : Dn1 after 39^{ab} : D5 after 41 :

अनुकर्षैरुपासङ्गैः पताकाभिर्ध्वजैस्तथा ।
उपस्करैरधिष्ठानैरीषादण्डकबन्धुरैः ।
चक्रैः प्रमथितैश्चित्रैरक्षैश्च बहुधा रणे ।
युगैर्योक्त्रैः कलापैश्च धनुर्भिः सायकैस्तथा ।
परिस्तोमैः कुथाभिश्च परिघैरङ्कुशैस्तथा । [5]
शक्तिभिर्भिन्दिपालैश्च तूणैः शूलैः परश्वधैः ।
प्रासैश्च तोमरैश्चैव कुन्तैर्यष्टिभिरेव च ।
शतघ्नीभिर्भुशुण्डीभिः खड्गैः परशुभिस्तथा ।
मुसलैर्मुद्गरैश्चैव गदाभिः कुणपैस्तथा ।
सुवर्णविकृताभिश्च कशाभिर्भरतर्षभ । [10]
घण्टाभिश्च गजेन्द्राणां भाण्डैश्च विविधैरपि ।
स्रग्भिश्च नानाभरणैर्वस्त्रैश्चैव महाधनैः ।
अपविद्धैर्बभौ भूमिर्ग्रहैर्द्यौरिव शारदी ।

— (L. 63) B3 [अ]पतन् (for [अ]भवन्). — (L. 65) B4 त्रासयित्वा (for द्राव°). — (L. 67) Bom. ed. द्रौणिं कृपं कर्णशल्यौ (for the prior half). — (L. 68) D3 विक्षिपन् (for पाण्डवः). — D3 om. lines 69-85. — (L. 69) B1-3. 5 संदधत् (for °धन्). B4 Dn2 मुंचन्नापि च संदधत्; Dn1 न मुंचन्नापि मादधत् (for the post. half). — After line 69, K4 D1 ins.:

दद्दशे रणभूमौ तु शरजालानि विक्षिपन् ।
ततस्तस्य नरेन्द्रस्य पुत्रमूर्धनि भूतले ।
जयद्रथवधे प्राप्ते लम्बमाने दिवाकरे ।
कौरवी पाण्डवी सेना बाला प्रौढा वधूरिव ।

[(L. 1) D1 सर- (for शर-). — D1 om. lines 2-4.]

— K4 D1 om. lines 70-85. — (L. 73) B1. 3 Dc1 च (for तु). D2 हि (for ह). — (L. 74) B1. 3 Dc1 Dn1 अपाहरत् (for °तयत्). — (L. 77) B1. 4 Dc1 त्वदीयान्स (for त्वदीयानां). — (L. 78) B1. 2 (marg.). 3 Dc1 Dn1 उद्बवर्ह (for उज्जहार). — (L. 79) B1. 3 Dc1 Dn1 मंत्रानु-; B2. 4. 5 मंत्राभि- (for अस्त्राभि-). — B2 reads lines 82-85 on marg. — (L. 84) B1. 2. 5 अंतरीक्षे (for °रिक्षे). Dc1 चाभवन् (for अभवन्).

17

B3 reads lines 1-2 on marg. — (L. 1) D5 युगैः खड्गैः (for उपासङ्गैः). B4 अपि (for तथा). — (L. 3) B2 (marg.) दंडैश् (for अक्षैश्). — (L. 4) B5 om. from the post. half up to the prior half of line 6. B1 धनुर्भिः सायकोत्तमैः (for the post. half). — (L. 6) Dn1 D5 भिंडीपालैश् (for भिन्दि°). Dc1 हूलैः शूलैः परस्वधैः; D5 शूलैः प्रासैः परस्वधैः (for the post. half). — (L. 7) D5 हूलैश् (for प्रासैश्). — (L. 8) D5 भृशडीभिः (for भुशुं°). — (L. 9) B1. 3. 5 Dn1 मुष(Dn1 °श)लैर् (for मुस°). B2 कुनपैस्; B5 कर्शयैस् (sic) (for

पृथिव्यां पृथिवीहेतोः पृथिवीपतयो हताः ।
पृथिवीमुपगुह्याङ्गैः सुप्ताः कान्तामिव प्रियाम् । [15]
इमांश्च गिरिकूटाभान्नागानैरावतोपमान् ।
क्षरतः शोणितं भूरि शस्त्रच्छेददरीमुखैः ।
दरीमुखैरिव गिरीन्गैरिकाम्बुपरिस्रवान् ।
तव बाणहतान्वीर पश्य निष्टनतः क्षितौ ।
हयांश्च पतितान्पश्य स्वर्णभाण्डविभूषितान् । [20]
गन्धर्वनगराकारान्रथांश्च निहतेश्वरान् ।
छिन्नध्वजपताकाक्षान्विचक्रान्हतसारथीन् ।
निकृत्तकूबरयुगान्भग्नेषान्बन्धुरान्प्रभो ।
पश्य पार्थ हयान्भूमौ विमानोपमदर्शनान् ।
पत्तींश्च निहतान्वीर शतशोऽथ सहस्रशः । [25]
धनुर्भृतश्चर्मभृतः शयानान्रुधिरोक्षितान् ।
महीमालिङ्ग्य सर्वाङ्गैः पांसुध्वस्तशिरोरुहान् ।
पश्य योधान्महाबाहो त्वच्छरैर्भिन्नविग्रहान् ।
निपातितद्विपरथवाजिसंकुल-
मसृग्वसापिशितसमृद्धकर्दमम् । [30]
निशाचरश्ववृककपिशाचमोदनं
महीतलं नरवर पश्य दुर्दशम् ।
इदं महत्त्वय्युपपद्यते विभो
रणाजिरे कर्म यशोभिवर्धनम् ।
शतक्रतौ चापि च देवसत्तमे [35]
महाहवे जघ्नुषि दैत्यदानवान् ।
स दर्शयन्नेव किरीटिनेऽरिहा
जनार्दनस्तामरिभूमिमञ्जसा ।
अजातशत्रुं समुपेत्य पाण्डवं
निवेदयामास हतं जयद्रथम् । [40]

18

After 7. 124. 18, B Dc1 Dn1 ins. :

संहृष्टेन्द्रियचित्तात्मा नाशकद्दृकुमोजसा ।
मुहूर्तमिव हर्षेण तूष्णीं भूत्वा महामतिः ।
ततो हर्षान्वितो राजा हर्षाश्रुप्लुतलोचनः ।
उवाच परमप्रीतः सगद्गदमिदं वचः ।
प्रियमेतदुपश्रुत्य त्वत्तः पुष्करलोचन । [5]
नान्तं गच्छामि हर्षस्य तितीर्षुरुदधेरिव ।
अत्यद्भुतमिदं कृष्ण कृतं पार्थेन धीमता ।
त्वया गुप्तेन गोविन्द घ्नता पापं जयद्रथम् ।
किं तु नात्यद्भुतं तेषां येषां नस्त्वं समाश्रयः ।
स्थितः सर्वात्मना नित्यं प्रियेषु च हितेषु च । [10]
त्वं चैवास्माभिराश्रित्य कृतः शस्त्रसमुद्यमः ।
सुरैरिवासुरवधे शक्रं शक्रानुजाहवे ।
असंभाव्यमिदं कर्म देवैरपि जनार्दन ।
त्वद्बुद्धिबलवीर्येण कृतवानेष फल्गुनः ।
बाल्यात्प्रभृति ते कृष्ण कर्माणि श्रुतवानहम् । [15]
अमानुषाणि दिव्यानि महान्ति च बहूनि च ।
यदैवानुगृहीताः स्म त्वया स्नेहानुरागतः ।
तदैवाज्ञासिषं शत्रून्हतान्प्राप्तां च मेदिनीम् ।
मार्कण्डेयः पुराणर्षिश्चरितज्ञस्तवानघ ।
माहात्म्यमनुभावं च पुरा कीर्तितवान्मुनिः । [20]
असितो देवलश्चैव नारदश्च महातपाः ।
पितामहश्च मे व्यासस्त्वामाहुर्विधिमुत्तमम् ।

कुणपैस्). — (L. 12) Dc1 Dn1 अस्त्रैश् (for स्रग्भिश्). Dc1 (before corr.) Dn1 यंत्रैश् (for वस्त्रैश्). — (L. 15) Dc1 उपगूह्य. — (L. 16) Dn1 द्रुमांश् (for इमांश्). — After line 16, B5 reads line 25. — (L. 17) D6 क्षरंतः (for क्षरतः). — (L. 19) D6 तांश्च (for तव). — (L. 21) D5 विहतेश्वरान् (for निहते°). — Dc1 om. lines 22–23. — (L. 23) B6 निकृत्तकुबरांश्चैव (for the prior half). B4 भग्नेशान्. — (L. 27) Dc1 आलंब्य (for आलिङ्ग्य). Dc1 Dn1 D6 पांशु- (for पांसु-). — (L. 29) D5 -द्विपरथाश्व- (for -द्विपरथवाजि-). — (L. 30) D6 -कार्मुकं (for -कर्दमम्). — (L. 31) Dc1 -वृक- (for -श्ववृक-). — (L. 33) B4 प्रभो (for विभो). — (L. 35) B3 Dc1 Dn1 वापि (for चापि). — After line 36, B2 reads 41.

18

(L. 9) B2 च (for नस्). — (L. 11) B3 -समुद्यतः (for °द्यमः). — (L. 14) D6 त्वद्वीर्यबुद्धिबलेन (for the prior half). B3 Dc1 एव (for एष). — (L. 15) B3 Dc1 Dn1 transp. ते कृष्ण and कर्माणि. — After line 16, B4 reads lines 21–27. B4 om. line 17. B4 om.

त्वं तेजस्त्वं परं ब्रह्म त्वं सत्यं त्वं महत्तपः ।
त्वं श्रेयस्त्वं यशश्चाग्र्यं कारणं जगतस्तथा ।
त्वया सृष्टमिदं सर्वं जगत्स्थावरजङ्गमम् । [25]
प्रलये समनुप्राप्ते त्वां वै निविशते पुनः ।
अनादिनिधनं देवं विश्वमीशं प्रजापतिम् ।
धातारमजमव्यक्तमाहुर्वेदविदो जनाः ।
भूतात्मानं महात्मानमनन्तं विश्वतोमुखम् ।
अपि देवा न जानन्ति गुह्यमाद्यं जगत्पतिम् । [30]
नारायणं परं देवं परमात्मानमीश्वरम् ।
ज्ञानयोनिं हरिं विष्णुं मुमुक्षूणां परायणम् ।
परं पुराणं पुरुषं पुराणानां परं च यत् ।
एवमादिगुणानां ते कर्मणां दिवि चेह च ।
अतीतभूतभव्यानां संख्यातात्र न विद्यते । [35]
सर्वतो रक्षणीयाः स्म सशक्राणां दिवौकसाम् ।
यैस्त्वं सर्वगुणोपेतः सुहृन्न उपपादितः ।
इत्येवं धर्मराजेन हरिरुक्तो महायशाः ।
अनुरूपमिदं वाक्यं प्रत्युवाच जनार्दनः ।
भवतस्तपसोग्रेण धर्मेण परमेण च । [40]
साधुत्वादार्जवाच्चैव हतः पापो जयद्रथः ।
अयं च पुरुषव्याघ्र त्वदनुध्यानबृंहितः ।
हत्वा योधसहस्राणि न्यहञ्जिष्णुर्जयद्रथम् ।
कृतित्वे बाहुवीर्ये च तथैवासंभ्रमेऽपि च ।
शीघ्रतामोघवेधित्वे नास्ति पार्थसमः क्वचित् । [45]
तदयं भरतश्रेष्ठ भ्राता ते पाण्डवार्जुनः ।
सैन्यक्षयं रणे कृत्वा सिन्धुराजशिरोऽहरत् ।
ततो धर्मसुतो जिष्णुं परिष्वज्य विशां पते ।
प्रमृज्य वदनं चास्य पर्याश्वासयत प्रभुः ।
अतीव सुमहत्कर्म कृतवानसि फल्गुन । [50]
असह्यं चाविषह्यं च देवैरपि सवासवैः ।
दिष्ट्या निस्तीर्णभारोऽसि हतारिश्चासि शत्रुहन् ।
दिष्ट्या सत्या प्रतिज्ञेयं कृता हत्वा जयद्रथम् ।
एवमुक्त्वा गुडाकेशं धर्मराजो महायशाः ।
पस्पर्श पुण्यगन्धेन पृष्ठे हस्तेन पार्थिवः । [55]

19

After 7. 128. 14, S ins. :

धृतराष्ट्र उवाच ।

तथा हतेषु सैन्येषु तथा कृच्छ्रगतः स्वयम् ।
कच्चिद्दुर्योधनः सूत नाकार्षीत्पृष्ठतो रणम् ।
एकस्य च बहूनां च संनिपातो महानभूत् ।
विशेषतो हि नृपतेर्विषमं प्रतिभाति मे ।
सोऽत्यन्तसुखसंवृद्धो रक्ष्यो लोकस्य चेश्वरः । [5]
एको बहून्समासाद्य कच्चिन्नासीत्पराङ्मुखः ।
द्रोणः कर्णः कृपश्चैव कृतवर्मा च सात्वतः ।
नावारयन्कथं युद्धे राजानं राजकाङ्क्षिणः ।
सर्वोपायैर्हि युद्धेषु रक्षितव्यो महीपतिः ।
एषा नीतिः परा युद्धे दृष्टा तत्र महर्षिभिः । [10]
प्रविष्टे वै मम सुते परेषां वै महद्बलम् ।

---

lines 19–20. — (L. 23) $B_{1.3}$ त्वं परं ; Dc_1 परमं (for त्वं महत्). — (L. 25) Dc_1 Dn_1 त्वया सर्वमिदं सृष्टं (for the prior half). — (L. 26) B_2 हि (for वै). Dn_1 त्वं हि निवेशनं पुनः (for the post. half). — (L. 27) B_3 जगत्पतिं (for प्रजापतिम्). — B_4 om. lines 28–33. Dn_1 repeats line 28 after line 30. — (L. 28) Dn_1 (first time) त्वं धातारमजं व्यक्तम् (for the prior half). — (L. 30) $B_{1.3}$ Dc_1 त्वाद्यं (for आद्यं). — (L. 33) B_3 Dc_1 Dn_1 परं पराणां (Dc_1 पुराणां ; Dn_1 पुराणं) परमं (for the prior half). — (L. 35) B_4 -भव्यं च (for -भव्यानां). $B_{1.5}$ संख्या तात ; B_4 संख्या तावन् (for संख्यातात्र). — (L. 36) Dn_1 दिवौकसः. Bom. ed. शक्रेणेव दिवौकसः (for the post. half). — Before line 38, B_4 ins. संजय उवाच. B_5 om. lines 38–42. — (L. 38) B_3 महौजसा (for महायशाः). — (L. 40) B_3 Dn_1 भवता (for °तस्). Dn_1 वः (for च). — (L. 41) B_3 आर्जवत्वाच्च ; Dc_1 Dn_1 अर्जुनाच्चैव (for आर्जवा°). — (L. 42) B_1 -संवृतः (for -बृंहितः). — (L. 45) B_3 -वेदित्वे ; B_5 -बुद्धित्वे (for -वेधित्वे). — (L. 46) B_5 तेद्य यद् (for पाण्डव). — (L. 49) B_4 Dn_1 तस्य (for चास्य). — (L. 51) $B_{1.2}$ अशक्यं (for असह्यं). — (L. 53) B_1 हत्वा पापं जयद्रथं (for the post. half). — (L. 54) B_2 (marg.) युधिष्ठिरः (for महायशाः).

19

(L. 1) G_1 $M_{1-4.5}$ (*sup. lin.* as above) गतेषु (for हतेषु). T G_{2-4} -गतेषु च (for -गतः स्वयम्). — (L. 4) M_1 नृपतिभिर् ; $M_{4.5}$ [ऽ]पि नृपतेर् (for हि नृ°).

मामका रथिनां श्रेष्ठाः किमकुर्वत संजय ।

संजय उवाच ।

राजन्संग्राममाश्चर्यं पुत्रस्य तव भारत ।

एकस्य च बहूनां च शृणु मे ब्रुवतोऽद्भुतम् ।

द्रोणेन वार्यमाणोऽसौ कर्णेन च कृपेण च । [15]

प्राविशत्पाण्डवीं सेनां मकरः सागरं यथा ।

किरन्निषुसहस्राणि तत्र तत्र तदा तदा ।

पाञ्चालान्पाण्डवांश्चैव विव्याध निशितैः शरैः ।

यथोद्यम्य ततः सूर्यो रश्मिभिर्नाशयेत्तमः ।

तथा पुत्रस्तव बलं नाशयत्तन्महाबलः । [20]

20

After 7. 131. 24^{ab}, K4 B Dc1 Dn D1. 5 ins. :

अभ्यधावत्ततो द्रोणो यदुवीरजिघांसया ।

तमायान्तमभिप्रेक्ष्य युधिष्ठिरपुरोगमाः ।

परिवव्रुर्महात्मानं परीप्सन्तो यदूद्वहम् ।

ततः प्रववृते युद्धं द्रोणस्य सह पाण्डवैः ।

बलेरिव सुरैः पूर्वं त्रैलोक्यजयकाङ्क्षया । [5]

ततः सायकजालेन पाण्डवानीकमावृणोत् ।

भारद्वाजो महातेजा विव्याध च युधिष्ठिरम् ।

सात्यकिं दशभिर्बाणैर्विंशत्या पार्षतं शरैः ।

भीमसेनं च नवभिर्नकुलं पञ्चभिस्तथा ।

सहदेवं तथाष्टाभिः शतेन च शिखण्डिनम् । [10]

द्रौपदेयान्महाबाहुः पञ्चभिः पञ्चभिः शरैः ।

विराटं मत्स्यमष्टाभिर्द्रुपदं दशभिः शरैः ।

युधामन्युं त्रिभिः षड्भिरुत्तमौजसमाहवे ।

अन्यांश्च सैनिकान्विद्ध्वा युधिष्ठिरमुपाद्रवत् ।

ते वध्यमाना द्रोणेन पाण्डुपुत्रस्य सैनिकाः । [15]

प्राद्रवन्वै भयाद्राजन्सार्तनादा दिशो दश ।

काल्यमानं तु तत्सैन्यं दृष्ट्वा द्रोणेन फल्गुनः ।

किंचिदागतसंरम्भो गुरुं पार्थोऽभ्ययाद्द्रुतम् ।

दृष्ट्वा द्रोणस्तु बीभत्सुमभिधावन्तमाहवे ।

संन्यवर्तत तत्सैन्यं पुनर्यौधिष्ठिरं नृप । [20]

ततो युद्धमभूद्भूयो भारद्वाजस्य पाण्डवैः ।

द्रोणस्तव सुतै राजन्सर्वतः परिवारितः ।

व्यधमत्पाण्डुसैन्यानि तूलराशिमिवानलः ।

तं ज्वलन्तमिवादित्यं दीप्तानलसमद्युतिम् ।

राजन्ननिशमत्यन्तं दृष्ट्वा द्रोणं शरार्चिषम् । [25]

मण्डलीकृतधन्वानं तपन्तमिव भास्करम् ।

दहन्तमहितान्सैन्ये नैनं कश्चिदवारयत् ।

यो यो हि प्रमुखे तस्य तस्थौ द्रोणस्य पूरुषः ।

तस्य तस्य शिरश्छित्त्वा ययौ द्रोणशरः क्षितिम् ।

एवं सा पाण्डवी सेना वध्यमाना महात्मना । [30]

प्रदुद्राव पुनर्भीता पश्यतः सव्यसाचिनः ।

— G1 M1. 3-5 om. lines 8-10. — (L. 10) G2 पुरा (for परा). G5 मनीषिभिः (for महर्षिभिः). — (L. 11) T G2 वा (for वै). G1 M1-3. 5 सु- (for वै). — (L. 12) MSS. अकुर्वत. — (L. 13) G1 M तव पुत्रस्य भारत (for the post. half). — (L. 14) G1 M1-3. 5 वदतो (for ब्रुवतो). — (L. 15) M4 च (for ऽसौ). G1 M1-3. 5 वार्यमाणस्तु द्रोणेन (for the prior half). G2 कृपणेन (for च कृपेण). — (L. 17) G3. 4 तथा तथा. — (L. 18) T G2 M1. 2. 5 विव्याथ (for °ध). — (L. 19) G3. 4 गतः (for ततः). G1 M यथोद्यन्वि(M4 °द्वि)- ततं सूर्यो (for the prior half). G3 रथिभिर् (for रश्मि°). M1. 2 ततः (for तमः). — (L. 20) M1 यथा (for तथा). G1 M1. 2. 4. 5 महारथः (for °बलः).

20

(L. 1) B4 अभ्यद्रवत् (for अभ्यधावत्). — (L. 3) B1 यदूत्तमं (for °द्वहम्). — (L. 5) Dn1 त्रैलोक्यस्याभिकांक्षया (for the post. half). — (L. 7) B1 महाराज (for °तेजा). — (L. 12) D5 निशितैः (for दशभिः). — (L. 17) D1 फाल्गुनिः; Some MSS. फाल्गुनः (for फल्गुनः). — (L. 18) D5 -संतप्तो (for -संरम्भो). — (L. 19) K4 om. from the prior half up to the prior half of line 21. Dc1 Dn1 D5 द्रोणं (for द्रोणस्). — (L. 20) D1. 5 स (for सं-). Bom. ed. बलं (for नृप). — (L. 21) B1 तयोर् (for ततो). — (L. 23) B2 (marg. as above) तृण- (for तूल-). — (L. 24) B1 Dc1 [अ]त्युग्रं (for [आ]दित्यं). — (L. 25) B1 Dc1 D5 असंतं (for अत्यन्तं). Dn2 द्रोण- (for द्रोणं). Dn1 शरान्वितं (for शरार्चिषम्). — (L. 26) B1. 2 Dc1 Dn1 मंडलीभूत- (for °कृत-). — (L. 27) B1 संस्थे (for सैन्ये). Dn1 दहंतमिव तत्सैन्यं (for the prior half). B1 नैकं (for नैनं). — (L. 29) B4 ययुर्. K4 B3 ययु-

संप्रभग्नं बलं दृष्ट्वा द्रोणेन निशि भारत ।
गोविन्दमब्रवीज्जिष्णुर्गच्छ द्रोणरथं प्रति ।
ततो रजतगोक्षीरकुन्देन्दुसदृशप्रभान् ।
चोदयामास दाशार्हो हयान्द्रोणरथं प्रति । [35]
भीमसेनोऽपि तं दृष्ट्वा यान्तं द्रोणाय फल्गुनम् ।
स्वसारथिमुवाचेदं द्रोणानीकाय मां वह ।
सोऽपि तस्य वचः श्रुत्वा विशोको वाहयद्धयान् ।
पृष्ठतः सत्यसन्धस्य जिष्णोर्भरतसत्तम ।
तौ दृष्ट्वा भ्रातरौ यत्तौ द्रोणानीकमभिद्रुतौ । [40]
पाञ्चालाः सृञ्जया मत्स्याश्चेदिकारूषकोशलाः ।
अन्वगच्छन्महाराज केकयाश्च महारथाः ।
ततो राजन्नभूद्घोरः संग्रामो लोमहर्षणः ।
बीभत्सुर्दक्षिणं पार्श्वमुत्तरं च वृकोदरः ।
महद्भ्यां रथवृन्दाभ्यां बलं जगृहतुस्तव । [45]
तौ दृष्ट्वा पुरुषव्याघ्रौ भीमसेनधनंजयौ ।
धृष्टद्युम्नोऽभ्ययाद्राजन्सात्यकिश्च महाबलः ।
चण्डवाताभिपन्नानामुदधीनामिव स्वनः ।
आसीद्राजन्बलौघानां तदान्योन्यमभिघ्नताम् ।
सौमदत्तिवधात्क्रुद्धो दृष्ट्वा सात्यकिमाहवे । [50]

21

After 7. 170. 22ab, G1 M1. 2 ins. :

प्रपेतुः कुञ्जरास्तत्र शस्त्रसंघैर्निपातिताः ।
व्यदीर्यमाणा गिरयो वज्रनुन्ना यथा पुरा ।
हस्तिहस्तैश्च संछिन्नैर्गात्रैश्चैव विशां पते ।
अपरैश्च तथा बाणैः कुन्तैश्च कनकोज्ज्वलैः ।
संकीर्णा पृथिवी जज्ञे मांसशोणितकर्दमा । [5]
गजेभ्यश्च्यवमानानां यन्तॄणां तत्र भारत ।
विभुजानां विशीर्णानां न्यस्तकार्मुकवर्मणाम् ।
पूर्णमायोधनं जज्ञे प्रेतराजपुरोपमम् ।
अङ्कुशैरपविद्धैश्च तोमरैश्च महाधनैः ।
अलंकारैश्च नागानां ग्रैवेयैश्च सकङ्कटैः । [10]
कक्ष्याभिरग्निकुण्डैश्च यन्त्रैश्चैव पताकिभिः ।
शक्तिभिश्च महाराज बाणैश्च नतपर्वभिः ।
रथिनां च रथैर्भग्नैश्छिन्नैर्वा युगदण्डकैः ।
चक्रैर्विमथितैर्भग्नैर्युगैरक्षैश्च भूषिता ।
तूणीरैरपविद्धैश्च चापैश्च सुमहाधनैः । [15]
अनुकर्षैः पताकाभिर्योक्त्रैश्चैव विशां पते ।
रश्मिभिश्च प्रतोदैश्च किङ्किणीभिश्च मारिष ।
कवचैश्च तथा दीप्तैश्चामरव्यजनैरपि ।
छत्रैश्च चन्द्रसंकाशैर्वृष्ट्यातपनिवारिभिः ।
अङ्गुलित्रैः सकेयूरैर्दीप्तैर्निष्कैश्च काञ्चनैः । [20]
कर्णसूत्रैः किरीटैश्च मुकुटैश्च महाधनैः ।
चित्रैर्वस्त्रैरलंकारैः कुण्डलैश्चापि भारत ।
अपविद्धैस्तथा शीर्षैर्बाहुभिश्च महात्मनाम् ।
संछन्ना पृथिवी रेजे तत्र तत्र यथातथम् ।
उरश्छदैस्तथा चित्रैर्घण्टाजालैश्च भास्वरैः । [25]
निहतैस्तुरगैश्चैव निर्जिह्वैः शोणितोक्षितैः ।
हयारोहपरैश्चैव निर्दग्धैरस्त्रतेजसा ।
नानाङ्गावयवैर्हीना योधाः सस्तुर्भयार्दिताः ।
चुक्रुशुस्तात तातेति हा हा पुत्रेति चासकृत् ।
योधा नूनं ते निधनं प्राप्ताः पाण्डवेया महारथाः । [30]
वासुदेवश्च वार्ष्णेयस्तथा सोमकसृञ्जयाः ।
जीवत्सु समरे तेषु न हि वीरेषु सैनिकाः ।
इमामवस्थां सहसा गच्छेयुर्वै कथंचन ।
इत्यब्रुवंस्तथा योधा हन्यमानास्तदा रणे ।
क्रुद्धेन द्रोणपुत्रेण कालेनेव युगक्षये । [35]
हन्यमानास्तथास्त्रेण तेन नारायणेन ते ।

द्रोंणशराः क्षितिं (for the post. half). —(L. 31) B1. 3. 5 Dc1 Dn1 दुद्राव वै (B5 च) (for प्रदुद्राव). —(L. 34) D5 -संकाश- (for -गोक्षीर-). D5 -क्षीरकुंदेंदुसप्रभान् (for the post. half). —(L. 36) Some MSS. फाल्गुनं. —(L. 37) B1. 3 स्वं; D5 स (for स्व-). —(L. 40) Dn1 यांतौ (for यत्तौ). —(L. 41) Dn1 पंचालाः. B1-3. 5 -कोषलाः; Bom. ed. -कोसलाः. —(L. 42) Dn2 D5 कैकयाश् (for केक°). —(L. 45) K4 तदा (for तव). —(L. 46) K4 पुरुषव्याघ्रं (for °व्याघ्रौ). —(L. 47) Dc1 Dn1 महारथः (for महाबलः). —Lines 48–49 = (var.) 7. 131. 20. —(L. 50) Dn1 सोमदत्ति- (for सौमदत्ति-).

21

(L. 2) G1 यथापुरं. —(L. 24) G1 संछिन्ना (for संछन्ना). —(L. 30) Prior half hypermetric.

22

After 7. 171. 36ab, D6 ins. :

तमात्मभुजवेगेन विकर्षन्तं शरासनम् ।
तं तु दृष्ट्वा सुसंक्रुद्धं कालानलयमोपमम् ।
विमुञ्चन्विशिखांस्तूर्णं पार्षतोऽभ्यद्रवद्रणे ।
तौ द्रौणिः क्रोधताम्राक्षो दिधिक्षन्निव तेजसा ।
छादयामास बाणौघैर्धृष्टद्युम्नं समन्ततः । [5]
धृष्टद्युम्नोऽपि संभ्रान्तः शरेणानतपर्वणा ।
प्रत्यविध्यत संक्रुद्धः पार्षतं प्रयतो बलात् ।
तस्य द्रौणिर्धनुश्छित्त्वा स्थूणेन परवीरहा ।
धृष्टद्युम्नं त्रिसप्तत्या विव्याध निशितैर्नदन् ।
तदपास्य धनुश्छिन्नं धृष्टद्युम्नः प्रतापवान् । [10]
अन्यत्कार्मुकमादाय सोऽश्वत्थामानमार्दयत् ।
स तदप्यस्य संक्रुद्धश्चिच्छेद परमास्त्रवित् ।
तं चाप्यवाकिरद्बाणैर्धृष्टद्युम्नं परंतपः ।
ततः स पार्षतस्तूर्णं शक्तिं हेमपरिष्कृताम् ।
चिक्षेप परमक्रुद्धो ज्वलन्तीमशनीमिव । [15]
तामापतन्तीं सहसा व्यालीकाल इवाहवे ।
चिच्छेद सप्तधा राजञ्शरैः परमतेजनैः ।
तां निकृत्तां ततो दृष्ट्वा द्रौणिना पार्षतस्ततः ।
धनुरन्यत्समादाय समरे वेगवत्तरम् ।
ततोऽविध्यत्सुतीक्ष्णाभ्यां शराभ्यां द्रौणिमाहवे । [20]
ततो द्वाभ्यां सुतीक्ष्णाभ्यां भल्लाभ्यां तत्र कार्मुकम् ।
द्रौणिर्द्रुपदपुत्रस्य चिच्छेद प्रहसन्निव ।
तं च बाणैर्महातेजाः पुनरन्यैः समावृणोत् ।
साश्वसूतरथं तूर्णं छादयामास संयुगे ।
तस्य चानुचरान्सर्वान्दीप्तास्त्रान्पार्श्वतः स्थितान् । [25]
व्यद्रावयत संक्रुद्धः शरैः संनतपर्वभिः ।
ब्रह्मदत्तं ततो बाणं धृष्टद्युम्नजिघांसया ।
द्रोणपुत्रः प्रचिक्षेप सात्यकिस्तद्द्विधाच्छिनत् ।
सात्यकिस्तु तमादाय राजपुत्रं शरार्दितम् ।
अष्टाभिर्निशितैर्बाणैरश्वत्थामानमार्दयत् । [30]
अशीत्या पुनराहत्य नानारूपैरमर्षणः ।
विव्याधास्य त्रिभिः सूतं चतुर्भिश्चतुरो हयान् ।
एवमुक्त्वा शरैस्तीक्ष्णैः सात्यकिं तूर्णमावृणोत् ।
संरब्धः क्रोधताम्राक्षो द्रोणपुत्रः प्रतापवान् ।
सात्यकिस्तु ततः क्रुद्धः शरेणानतपर्वणा । [35]
द्रोणपुत्रं समाजघ्ने सर्वसैन्यस्य पश्यतः ।
ततो द्रौणिर्महाराज बाणैः संछाद्य सात्यकिम् ।
धनुः क्रोधपरीतात्मा चिच्छेदाशु महास्त्रवित् ।
ततः शक्तिं महाघोरां हेमदण्डामयस्मयीम् ।
चिक्षेप सात्यकिस्तूर्णं द्रोणपुत्रजिघांसया । [40]
तामापतन्तीं सहसा शक्रमुक्तामिवाशनिम् ।
अप्राप्तामेव चिच्छेद द्रौणिः सप्तभिराशुगैः ।
तां निकृत्तां शरैर्दृष्ट्वा द्रौणिना सायकैर्भृशम् ।
सोऽन्यत्कार्मुकमादाय भारघ्नं वेगवत्तरम् ।
तद्विकृष्य महच्चापं सात्यकिः सात्वतां वरः । [45]
सायकैर्बहुभिस्तूर्णमश्वत्थामानमार्दयत् ।
ततो द्रौणिः सुसंरब्धः शरजालेन माधवम् ।
छादयामास समरे सात्यकिं क्रोधमूर्छितः ।
तान्यस्य शरजालानि अन्तरिक्षे विशां पते ।
अप्राप्तानेव चिच्छेद युयुधानो महारथः । [50]
ततः पूर्णायतोत्सृष्टैर्हेमपुङ्खैः शिलाशितैः ।
बाणैर्विव्याध सुदृढं द्रोणपुत्रममर्षितः ।
तथा स विद्धः सुभृशं द्रोणपुत्रोऽत्यमर्षणः ।
शैनेयं समरे क्रुद्धः प्रदहन्निव चक्षुषा ।
अवाकिरदमेयात्मा बाणवर्षैः समन्ततः । [55]
पर्वतं वारिधाराभिस्तपान्ते जलदो यथा ।

23

After 7. 171. 46, K4 Dn2 D1. 5 T ins. :

धनुर्ध्वजं च संयत्तैश्चिच्छेद कृतहस्तवत् ।
स साश्वं व्यधमच्चापि रथं हेमपरिष्कृतम् ।

22

Lines 31-32 = (var.) 7. 171. 46. — After line 32, D6 reads 7. 171. 47-48.

23

(L. 1) K4 T संयत्तश् (for °त्तैश्). — (L. 2) K4 D1 तिलशो; D5 स शंखं (for स साश्वं). K4 D1 -परि-

हृदि विव्याध समरे त्रिंशता सायकैर्भृशम् ।
एवं स पीडितो राजन्नश्वत्थामा महाबलः ।
शरजालैः परिवृतः कर्तव्यं नान्वपद्यत । [5]
एवं गते गुरोः पुत्रे तव पुत्रो महारथः ।
कृपकर्णादिभिः सार्धं शरैः सात्वतमावृणोत् ।
दुर्योधनस्तु विंशत्या कृपः शारद्वतस्त्रिभिः ।
कृतवर्माथ दशभिः कर्णः पञ्चाशता शरैः ।
दुःशासनः शतेनैव वृषसेनश्च सप्तभिः । [10]
सात्यकिं विव्यधुस्तूर्णं समन्तान्निशितैः शरैः ।
ततः स सात्यकी राजन्सर्वानेव महारथान् ।
विरथान्विमुखांश्चैव क्षणेनैवाकरोन्नृप ।
अश्वत्थामा तु संप्राप्य चेतनां भरतर्षभ ।
चिन्तयामास दुःखार्तो निःश्वसंश्च पुनः पुनः । [15]
ततो रथान्तरं द्रौणिः समारुह्य परंतपः ।
सात्यकिं वारयामास किरञ्शरशतान्बहून् ।
तमापतन्तं संप्रेक्ष्य भारद्वाजसुतं रणे ।
विरथं विमुखं चैव पुनश्चक्रे महारथः ।
ततस्ते पाण्डवा राजन्दृष्ट्वा सात्यकिविक्रमम् । [20]
शङ्खशब्दान्भृशं चक्रुः सिंहनादांश्च नेदिरे ।
एवं तं विरथं कृत्वा सात्यकिः सत्यविक्रमः ।
जघान वृषसेनस्य त्रिसाहस्रान्महारथान् ।
अयुतं दन्तिनां सार्धं कृपस्य निजघान सः ।
पञ्चायुतानि चाश्वानां शकुनेर्निजघान ह । [25]
ततो द्रौणिर्महाराज रथमारुह्य वीर्यवान् ।
सात्यकिं प्रति संक्रुद्धः प्रययौ तद्वधेप्सया ।
पुनस्तमागतं दृष्ट्वा शैनेयो निशितैः शरैः ।
अदारयत्क्रूरतरैः पुनः पुनररिंदम ।

24

After 7. 171. 65, K_4 B D_{c1} Dn $D_{1.5.6}$ T_1 ins.:

मालवं पौरवं चैव युवराजं च चेदिपम् ।
दृष्ट्वा समक्षं निहतं द्रोणपुत्रेण पाण्डवः ।
भीमसेनो महाबाहुः क्रोधमाहारयत्परम् ।
ततः शरशतैस्तीक्ष्णैः संक्रुद्धाशीविषोपमैः ।
छादयामास समरे द्रोणपुत्रं परंतपः । [5]
ततो द्रौणिर्महातेजाः शरवर्षं निहत्य तम् ।
विव्याध निशितैर्बाणैर्भीमसेनममर्षणः ।
ततो भीमो महाबाहुर्द्रौणेर्युधि महाबलः ।
क्षुरप्रेण धनुश्छित्त्वा द्रौणिं विव्याध पत्रिणा ।
तदपास्य धनुश्छिन्नं द्रोणपुत्रो महामनाः । [10]
अन्यत्कार्मुकमादाय भीमं विव्याध पत्रिभिः ।
तौ द्रौणिभीमौ समरे पराक्रान्तौ महाबलौ ।
अवर्षतां शरवर्षं वृष्टिमन्ताविवाम्बुदौ ।
भीमनामाङ्किता बाणाः स्वर्णपुङ्खाः शिलाशिताः ।
द्रौणिं संछादयामासुर्घनौघा इव भास्करम् । [15]
तथैव द्रौणिनिर्मुक्तैर्भीमः संनतपर्वभिः ।
अवाकीर्यत स क्षिप्रं शरैः शतसहस्रशः ।
स छाद्यमानः समरे द्रौणिना रणशालिना ।

स्कृतं. —(L. 3) T विव्याथ (for °ध). $D_{1.5}$ त्रिंशतैः. —(L. 7) D_1 शल्य- (for कृप-). — T_2 om. lines 6–29. —(L. 16) Bom. ed. अथो (for ततो). K_4 D_5 रथांतरे. —(L. 21) T_1 चक्रिरे (for नेदिरे). —(L. 27) D_1 वधेच्छया (for °प्सया). —(L. 29) D_1 क्रूरनखैः (for °तरैः).

24

(L. 1) D_1 om. from. मालवं up to युवराजं (in line 1). D_6 मालव्यं (for °वं). —(L. 2) B_1 D_{c1} D_{n1} D_6 निहतान्. —(L. 4) D_1 स क्रुद्धोथ; D_6 भुजगाभैर् (for संक्रुद्धाशी-). —(L. 5) $D_{1.6}$ परंतप. —(L. 6) $B_{1.3}$ D_{c1} D_{n1} D_6 तत् (for तम्). D_1 ततो द्रौणिं च विव्याध पत्रिणा धनुराच्छिनत्. — K_4 om. (? hapl.) lines 7-11. D_1 om. lines 7–9. —(L. 7) D_{n2} D_2 om. (hapl.) from निशितैर् up to विव्याध (in line 9). —(L. 9) B_5 पत्रिभिः. — D_6 om. (hapl.) lines 10–11. —(L. 12) D_6 ततो द्रौणिर्भीमसेनः (for the prior half). D_6 महारथौ (for °बलौ). —(L. 13) D_{n2} अवर्षेतां. B_1 (marg.) शराशरं; $D_{1.5}$ शरवर्षैर् (for °र्षं). D_6 शरवर्षाण्यवर्षेतां प्रावृषीव बलाहकौ. —(L. 15) D_{n2} संछादयामास. D_{n2} D_6 T_1 मेघौघा (for घनौघा). —(L. 16) D_6 तथैव द्रौणिना मुक्ता भीमं संनतपर्वणः. —(L. 17) B_4 अवकीर्यत. D_6 अवाकिरन्नणे तूर्णं (for the prior half). —(L. 18) D_{n2} $D_{1.6}$ सं- (for स). B_4 बल- (for रण-). B_1 D_{c1} D_{n1} -मालिना; $B_{3.8}$ -मानिना; D_5 -शोभिना (for -शालिना). D_6 द्रौणिना पांडवर्षभः (for the post. half). —(L. 20) B_4 स्वर्णपुंखैर्

न विव्यथे महाराज तदद्भुतमिवाभवत् ।
ततो भीमो महाबाहुः कार्तस्वरविभूषितान् । [20]
नाराचान्दश संप्रैषीद्यमदण्डनिभाञ्शितान् ।
ते जत्रुदेशमासाद्य द्रोणपुत्रस्य मारिष ।
निर्भिद्य विविशुस्तूर्णं वल्मीकमिव पन्नगाः ।
सोऽतिविद्धो भृशं द्रौणिः पाण्डवेन महात्मना ।
ध्वजयष्टिं समाश्रित्य न्यमीलयत लोचने । [25]
स मुहूर्तात्पुनः संज्ञां लब्ध्वा द्रौणिर्नराधिप ।
क्रोधं परममातस्थौ समरे रुधिरोक्षितः ।
दृढं सोऽभिहतस्तेन पाण्डवेन महात्मना ।
वेगं चक्रे महाबाहुर्भीमसेनरथं प्रति ।
तत आकर्णपूर्णानां शराणां तिग्मतेजसाम् । [30]
शतमाशीविषाभानां प्रेषयामास भारत ।
भीमोऽपि समरश्लाघी तस्य वीर्यमचिन्तयत् ।
तूर्णं प्रासृजदुग्राणि शरवर्षाणि पाण्डवः ।
ततो द्रौणिर्महाराज छित्त्वास्य विशिखैर्धनुः ।
आजघानोरसि क्रुद्धः पाण्डवं निशितैः शरैः । [35]
ततोऽन्यद्धनुरादाय भीमसेनोऽत्यमर्षणः ।
विव्याध निशितैर्बाणैर्द्रौणिं पञ्चभिराहवे ।
जीमूताविव घर्मान्ते तौ शरौघप्रवर्षिणौ ।
अन्योन्यक्रोधताम्राक्षौ छादयामासतुर्युधि ।
तलशब्दैस्ततो घोरैस्त्रासयन्तौ परस्परम् । [40]
अयुध्येतां सुसंरब्धौ कृतप्रतिकृतैषिणौ ।
ततो विस्फार्य सुमहच्चापं रुक्मविभूषितम् ।
भीमं प्रैक्षत स द्रौणिः शरानस्यन्तमन्तिकात् ।
शरद्यहर्मध्यगतो दीप्तार्चिरिव भास्करः ।
आददानस्य विशिखान्संदधानस्य चाशुगान् । [45]
विकर्षतो मुञ्चतश्च नान्तरं ददृशुर्जनाः ।
अलातचक्रप्रतिमं तस्य मण्डलमायुधम् ।
द्रौणेरासीन्महाराज बाणान्विसृजतस्तदा ।
धनुश्च्युताः शरास्तस्य शतशोऽथ सहस्रशः ।
आकाशे प्रत्यदृश्यन्त शलभानामिवायतीः । [50]
ते तु द्रौणिधनुर्मुक्ताः शरा हेमविभूषिताः ।
अजस्रमन्वकीर्यन्त घोरा भीमरथं प्रति ।
तत्राद्भुतमपश्याम भीमसेनस्य विक्रमम् ।
बलं वीर्यं प्रभावं च व्यवसायं च भारत ।
तां स मेघादिवोद्भूतां बाणवृष्टिं समन्ततः । [55]
जलवृष्टिं महाघोरां तपान्त इव चिन्तयन् ।
द्रोणपुत्रवधप्रेप्सुर्भीमो भीमपराक्रमः ।
अमुञ्चच्छरवर्षाणि प्रावृषीव बलाहकः ।

(for कार्तस्वर-). — (L. 21) D6 नाराचान्प्रेषयामास (for the prior half). K4 सितान्; D6 तदा (for शितान्). — (L. 23) Dn2 [आ]विविशुस्. — (L. 25) B3 समासाद्य (for °श्रित्य). — (L. 26) D6 मुहूर्तात्स पुनस्तस्मिन् (for the prior half). D6 लब्धसंज्ञो (for लब्ध्वा द्रौणिर्). B5 जनाधिप; Dn1 महारथः (for नराधिप). — (L. 27) D6 आतस्थे. D6 समरे तु विरोधिनः (for the post. half). — (L. 28) D6 पीडितस् (for ऽभिहतस्). — (L. 29) B4 महाराज (for °बाहुर्). — (L. 30) T1 तत्र (for तत). D5 तत आकृष्य कर्णांतं (for the prior half). D6 शराणां गार्द्धवाससां (for the post. half). — (L. 31) Dc1 Dn1 D1. 5 आशीविषाभाणां. — (L. 32) B Dn अचिंतयन्. — (L. 33) B2 पूर्णं (for तूर्णं). D6 प्रेषयद् (for प्रासृजद्). — (L. 34) B3 महातेजाश् (for °राज). D6 निशितैर् (for विशिखैर्). — (L. 36) B5 D6 ह्यमर्षणः (for ऽत्य°). — (L. 37) D6 आशुगैः (for आहवे). B5 द्रौणिं विव्याध पंचभिः (for the post. half). — (L. 38) D5 जीमूतम्. — (L. 39) B1. 2 Dc1 D1. 5. 6 अन्योन्यं (for °न्य-). B5 Dc1 Dn1 मृधे (for युधि). — Dc1 Dn1 om. lines 40-45. — (L. 40) D6 -शब्दरवैर् (for -शब्दैस्ततो). D6 त्रासयानौ; T1 छादयंतौ (for त्रासयन्तौ). Dn2 छादये-***स्परं (for the post. half). — (L. 42) D6 विकृष्य (for विस्फार्य). D1. 5 रत्न- (for रुक्म-). D6 -परिस्कृतं (for -विभूषितम्). — (L. 43) D6 दिधक्षन्निव चक्षुषा (for the post. half). — After line 43, D6 ins.:

ततो द्रौणिरशान्तश्च भृशं क्रुद्धो व्यकासत ।

— (L. 44) D5 शरन्मध्यगतो भास्वान् (for the prior half). — (L. 46) D6 ददृशे नांतरं जनः (for the post. half). — (L. 48) Dn1 विसृजतुस्. B1 तथा (for तदा). — (L. 49) D6 शरान्विसृजतस्तस्य (for the prior half). — (L. 51) Dn1 तत् (for ते). K4 Dc1 D1. 5 -विनिर्मुक्ताः (for -धनु°). — (L. 52) D1. 5 अनुकीर्यंत; D6 अवकीर्यंते (for अन्वकीर्यन्त). — (L. 55) Dn [उ]द्धूतां (for [उं]-द्भूतां). B4 भीममेघादिवोद्भूतां; D6 तां स मेघरवोद्भूतां (for the prior half). Dn1 D6 शरवृष्टिं (for बाण°). D6 समुत्थितां (for समन्ततः). — (L. 56) D6 शरवृष्टिं तु तां घोरा-

तद्रुक्मपृष्ठं भीमस्य धनुर्घोरं महद्रणे ।
विकृष्यमाणं विबभौ शक्रचापमिवापरम् । [60]
तस्माच्छराः प्रादुरासञ्शतशोऽथ सहस्रशः ।
संछादयन्तः समरे द्रौणिमाहवशोभिनम् ।
तयोर्विसृजतोरेवं शरजालानि मारिष ।
वायुरप्यन्तरा राजन्नाशक्नोत्प्रतिसर्पितुम् ।
तथा द्रौणिर्महाराज शरान्हेमविभूषितान् । [65]
तैलधौतान्प्रसन्नाग्रान्प्राहिणोद्वधकाङ्क्षया ।
तानन्तरिक्षे विशिखैस्त्रिधैकैकमशातयत् ।
विशेषयन्द्रोणसुतं तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ।
पुनश्च शरवर्षाणि घोराण्युग्राणि पाण्डवः ।
व्यसृजद्बलवान्क्रुद्धो द्रोणपुत्रवधेप्सया । [70]
ततोऽस्त्रमायया तूर्णं शरवृष्टिं निवार्य ताम् ।
धनुश्चिच्छेद भीमस्य द्रोणपुत्रो महास्त्रवित् ।
शरैश्चैनं सुबहुभिः क्रुद्धः संख्ये पराभिनत् ।
स छिन्नधन्वा बलवान्रथशक्तिं सुदारुणाम् ।
वेगेनाविध्य चिक्षेप द्रोणपुत्ररथं प्रति । [75]
तामापतन्तीं सहसा महोल्काभां शितैः शरैः ।
चिच्छेद समरे द्रौणिर्दर्शयन्पाणिलाघवम् ।
एतस्मिन्नन्तरे भीमो दृढमादाय कार्मुकम् ।
द्रौणिं विव्याध विशिखैः स्मयमानो वृकोदरः ।
ततो द्रौणिर्महाराज भीमसेनस्य सारथिम् । [80]
ललाटे दारयामास शरेणानतपर्वणा ।
सोऽतिविद्धो बलवता द्रोणपुत्रेण सारथिः ।
व्यामोहमगमद्राजन्रश्मीनुत्सृज्य वाजिनाम् ।
ततोऽश्वाः प्राद्रवंस्तूर्णं मोहिते रथसारथौ ।
भीमसेनस्य राजेन्द्र पश्यतां सर्वधन्विनाम् । [85]
तं दृष्ट्वा प्रद्रुतैरश्वैरपकृष्टं रणाजिरात् ।

25

After 7. 173. 56^{ab}, N (K_5 missing) ins. :

गन्धमादनविन्ध्यौ च कृत्वा वंशध्वजौ हरः ।
पृथ्वीं ससागरवनां रथं कृत्वा तु शंकरः ।
अक्षं कृत्वा तु नागेन्द्रं शेषं नागं त्रिलोचनः ।
चक्रं कृत्वा तु चन्द्रार्कौ देवदेवः पिनाकधृक् ।
अणी कृत्वैलपत्रं च पुष्पदन्तं च त्र्यम्बकः । [5]
यूपं कृत्वा च मलयमवनाहं च तक्षकम् ।
योक्त्राङ्गानि च चत्वारि कृत्वा शर्वः प्रतापवान् ।

मापतंतीमचिंतयन्. — (L. 57) D_1 -वधे प्रेप्सुर्. — (L. 58) D_6 मुमोच (for अमुञ्चत्). — (L. 59) Dn_2 om. from द्रणे up to परम् (in line 60). K_4 D_1 महारथं ; Dc_1 D_5 महारणे (for महद्रणे). — (L. 60) D_6 शक्रायुधमिवाततं (for the post. half). — (L. 63) D_6 -वर्षाणि (for -जालानि). — (L. 64) Dn_1 D_5 न शक्नोत्. Dn_2 D_6 T_1 न शक्नोत्स (D_6 °क्नोति) विसर्पितुं (for the post. half). — (L. 65) K_4 तदा ; D_6 ततों (for तथा). — (L. 66) D_6 कर्मारमार्जितान्क्रुद्धः (for the prior half). — (L. 67) $B_{1-3.5}$ अंतरीक्षे. D_5 विविधैस् (for विशिखैस्). — (L. 68) D_5 द्रोणसुतस्. — (L. 71) D_5 शरवर्षं (for °वृष्टिं). D_6 प्रधम्य तां (for निवार्य ताम्). — (L. 73) K_4 Dn_2 T_1 स (for सु-). D_5 पराच्छिनत् (for °भिनत्). D_6 संख्ये राजन्समाच्निनोत् (for the post. half). — K_4 om. line 74. — (L. 74) D_6 गदां गृह्य वृकोदरः (for the post. half). — (L. 77) $B_{1.4}$ Dn_1 D_6 दशभिर् (for समरे). — B_3 reads line 79 on marg. — (L. 79) D_6 दशभिर् (for विशिखैः). D_6 नाराचैरुत्स्मयन्निव (for the post. half). — (L. 80) D_6 महावीर्यो (for °राज). — (L. 81) D_6 ललाटेभ्यहनत्तूर्णं (for the prior half). Dn_1 शराणां नतपर्वणां ; D_6 शरेण नतपर्वणां (for the post. half). — (L. 83) After the prior half of line 83, Dn_2 ins. :

तां न रुत्य रणे वीरो द्रोणपुत्रो युधां मतिः ।

— After the above, Dn_2 **reads the post. half of** line 86. — (L. 86) D_5 तद् (for तं). D_5 रणाजिरे. D_6 अपनीतं महारथं (for the post. half).

25

D_4 om. line 1. — (L. 1) Ś K_{1-3} वंशद्वयं ; D_6 °वरौ ; D_7 वश्यध्वजौ (for वंश°). — (L. 2) D_{4-6} पृथिवीं (for पृथ्वीं स-). $Ś_1$ K_3 Dn_2 $D_{2.4-8}$ च (for तु). — (L. 3) D_1 अलं (for अक्षं). $D_{2.4.5.7.8}$ च (for तु). K_4 B_{3-5} Dn_2 $D_{3.6}$ शेषं नाम ; $B_{1.2}$ Dn_1 $D_{1.7.8}$ शेष(D_8 °ख)नागं (for शेषं नागं). — (L. 4) $D_{4.5.7.8}$ च (for तु). Ś K_2 पिनाकभृत् ; K_3 B_4 °धृत् (for °धृक्). — (L. 5) $Ś_1$ $K_{2.3}$ Dn_2 D_1 आणी ; $Ś_2$ वाणी ; B_5 तूणी- ; $D_{2.5}$ अणिं ; D_4 lacuna ; $D_{7.8}$ तूणौ (for अणी). D_2 [प]व शैवं च ; D_3 [पे]लपर्णं तु (for °त्रं च). K_1 अर्भकः ; B_5 शंकरः (for त्र्यम्बकः). — (L.

वेदान्कृत्वाथ चतुरश्चतुरोऽश्वान्महेश्वरः ।
उपवेदान्खलीनांश्च कृत्वा लोकत्रयेश्वरः ।
गायत्रीं प्रग्रहं कृत्वा सावित्रीं च महेश्वरः । [10]
कृत्वोंकारं प्रतोदं च ब्रह्माणं चैव सारथिम् ।
गाण्डीवं मन्दरं कृत्वा गुणं कृत्वा च वासुकिम् ।
विष्णुं शरोत्तमं कृत्वा शल्यमग्निं तथैव च ।
वायुं कृत्वाथ वाजाभ्यां पुङ्खे वैवस्वतं यमम् ।
विद्युत्कृत्वाथ निश्राणं मेरुं कृत्वाथ वै ध्वजम् । [15]
आरुह्य स रथं दिव्यं सर्वदेवमयं शिवः ।
त्रिपुरस्य वधार्थाय स्थाणुः प्रहरतां वरः ।
असुराणामन्तकरः श्रीमानतुलविक्रमः ।
स्तूयमानः सुरैः पार्थ ऋषिभिश्च तपोधनैः ।
स्थानं माहेश्वरं कृत्वा दिव्यमप्रतिमं प्रभुः । [20]

---

6) B2 (marg.). 3. 5 Dc1 (marg.) D6–8 युगं (for यूपं). K1. 3. 4 B2–5 Dc1 Dn D3 तु ; B1 [अ]थ (for च). Ś K1. 2 D1 अविनाहं ; D6 अधो नाहं ; D7. 8 अपि नाहं (for अवनाहं). D4 विनाहं तव तक्षकं (for the post. half). — (L. 7) D2. 3. 7. 8 योक्त्राण्यगानि ; D4 पुण्योक्तांगानि ; D6 यज्ञांगानि च (for योक्त्राङ्गानि च). K2. 4 B1. 2. 5 Dn2 D5 सत्त्वानि ; B3 Dc1 (before corr.) Dn1 सर्वाणि ; B4 भूतानि ; Dc1 (by corr.) सार्पाणि ; D6 षट्ट् चापि (for चत्वारि). D1. 6 कृत्वा सर्वः ; D4. 5. 7. 8 सर्वं कृत्वा (for कृत्वा शर्वः). — (L. 8) B3. 4 D3 तु ; D2 नु ; D4. 5. 7. 8 च (for [अ]थ). K1 चत्वारश् (for चतु°). D6 वेदान्कृत्वा चतुरगांश्च (for the prior half). K4 B5 D2 चतुरश्वान् ; D6 °रश्च (for °रोऽश्वान्). — K3 D2 om. (hapl.) lines 9–10. — (L. 9) K1 D1 खलीनां च ; B2 (marg. as above) मुनीनां च ; D4. 5. 7. 8 खलीनं च ; D6 °नानि (for °नांश्च). D1. 7 लोकं ; D6 लोके (for लोक-). K1. 2 D1. 4–8 -महेश्वरः (for -त्रये°). — K2 om. (hapl.) line 10. — (L. 10) B2 नरेश्वरः (for महे°). — (L. 11) Ś2 D7 ब्राह्मणं (for ब्रह्माणं). D3 चापि (for चैव). — (L. 12) Ś K1. 2 D1 गांडिवं ; D4. 7. 8 गांजी(D7 °जि)वं (for गाण्डीवं). D5 धनुषं (for मन्दरं). K4 B3–5 Dc1 Dn1 D2 तु (for च). — (L. 13) K1 शरोत्तरं (for °मं). — (L. 14) D3 त्वाष्ट्रं (for वायुं). B2 Dc1 Dn1 D3 तु ; D4. 5. 7. 8 च (for [अ]थ). K1 पत्राणि (for वाजाभ्यां). K1 मुखं (for पुङ्खे). — (L. 15) B1. 4 Dn1 [अ]थ (Dn1 तु) निर्याणं ; B3 तु निश्राणं ; D2. 4–8 परित्राणं (for [अ]थ निश्राणं). Ś K1–3 D1 विंध्यं कृत्वा च विश्रामे ; D3 विद्युतं चैव निश्राणं (for the prior half). Ś2 K1. 2 D1. 5 च ; B3 D3 तु (for [अ]थ). — (L. 16) D6 देवः (for दिव्यं). D4. 5. 7. 8 आरुरोह रथं देवः (D5 तूर्णं) (for the prior half). B1 -वेदमयः ; B4 -देवमयः (for °यं). D2. 4. 5. 7. 8 शुभं (for शिवः). — (L. 18) D7. 8 शांतिकरः (for अन्तकरः). — (L. 19) Dc1 Dn1 D3 मुनिभिश् (for ऋषि°). — (L. 20) Ś2 K1. 2 Dn1 D5. 7 महेश्वरं (Ś2 °रः). K2. 4 Dn2 D1. 2. 5. 8 विभुः ; D3 भुवि (for प्रभुः).

CRITICAL NOTES AND CORRECTIONS

1

9 [a]) संसाद्य. Cd संशोच्येति पाठश्चिन्त्यः.

27 [ab]) स्वाधर्षा, obviously सु+आधर्षा 'well assailable', because the lion of the mountain-cave is killed. Though the reading is documented by a small minority of MSS. (K1. 4 B2. 4. 5 Dn2 D3. 4) it is suggested by सुधर्षा of D6 G1 M and supported by Cd.

29 [d]) द्रष्टुमावभौ. This periphrasis is apparently an idiomatic expression, in which *draṣṭum* does not mean 'to see' but 'for being seen'.

49 [a]) तत्खण्डं पूरयामास 'filled up the gap' laid open (*apāvṛta*) by the fall of Bhīṣma. The phrase recurs in 7. 42. 6[c]. Cf. also 7. 101. 38[c] तत्खण्डं पित्र्यमाविशत्.

2

25 [a]) नागकक्ष्या. Usually the expression means elephant-girdle. Monier-Williams renders (see under हस्ति) the word as 'lion' or 'tiger', with which view E. W. Hopkins (*Position of the Ruling Caste in Ancient India* in *JAOS*, xiii, 1888, p. 245) agrees. For this sign on Karṇa's banner see 7. 6. 9[c]; 80. 12[a]; 8. 7. 7[d] etc. — [b]) The *v. l.* to जैत्रं च मे are obviously meant to regularise a defective Vātormi Pāda, just as S *v. l.* to दास्याम्यहं in 22[d] is meant to recitfy a defective Śālinī Pāda. Such attempts at modification *metri causa*, especially in Triṣṭubh-Jagatī verses, are numerous and need not be specified further.

29 [b]) वीरकांस्यं. By this word is generally meant 'garland (Dev. माला) used in Svayaṃvara' as in 1. 176. 30[ab] where the qualifying adjective काञ्चन corresponds to हैम here. The Śāradā MS. of Devabodha's commentary (ed. Dandekar, p. 106) on 1. 176. 30, however, adds on the margin: वीरकांस्यं स्वयंवरार्थे मालास्थापनं भाजनं; if this is accepted, it would explain both पूर्ण and काञ्चनं in the present passage. Secondarily, the word would mean an auspicious garland betokening victory, as in 7. 87. 62[a]; but in the present passage, in view of माला in the next line, this sense would not be suitable. V. Pisani (*Vāk*, ii. p. 22) refers to the Ādi-parvan passage and gives 'crown' as the meaning of the word; but there is nothing to support his interpretation. — The sight of Kanyā as *prāyātrika* is considered auspicious by the Smṛtis. The idea recurs in a similar context in 7. 58. 20[c]; 87. 63[d]. — The large crop of variants for this line shows that the real purport was missed. Even Devabodha (on 7. 87. 62[a]) explains वीरकांस्यं as वीरपेयं मद्यं, अर्घविशेषः, against what he himself says elsewhere!

3

The incident of Bhīṣma-Karṇa interview occurs briefly also in 6. 117.

23 [c]) दृष्टिहरं सुघोरं. Cf. चक्षुर्हणं वीरं in 7. 124. 22[a]; तेजोहरं दृष्टिविषं सुघोरं in 5. 16. 26[a].

5

3 [c]) अर्थपतिः. Cd अनुपतिः (sic) प्रधानस्वामी; Ca अर्थपतिः प्रधानस्वामी.

8 [a]) न *ऋते. Our emendation consists merely of the restoration of hiatus which various groups of MSS. attempt to avoid. Similar examples of hiatus are not rare; cf. च ऋचिकः 1. 1. 40[c]; अस्य ऋत्विजः 1. 33. 18[b]; ऋषिश्च ऋषिपुत्रश्च 1. 76. 18[c]; राजेन्द्र ऋषयश्च 5. 149. 29[cd]; etc. — For other such emendations in this book to restore hiatus see 7. 13. 35[d]; 43. 10[b]; 47. 27[a]; 137. 23[d].

17 [d]) शुक्राङ्गिरसदर्शनात्. दर्शन (at the end of a compound) = aspect or appearance. Cf. नारदादेवदर्शनात् 1. 2. 98[b]; बहुगन्धर्वदर्शना 5. 114. 3[b]. Dev. strangely explains: दर्शनान्नीतिशास्त्रात्!

24 [c]) भवन्नेत्राः. Cd भवन्नीता इति प्रायशः पाठः. Cf. 7. 74. 37[c].

30 [b]) Read विस्फारयन्.

40 [b]) Cd सुभगानर्तितैः सौभाग्यवतीनृत्यैः। सुभदानर्तितैरिति प्रायशः पठन्ति.

6

4–5. Kṛtavarman, a Vṛṣṇi prince, son of Hṛdika, joined Duryodhana with an Akṣauhiṇī of troops (5. 19. 17), as also did the Kāmboja Sudakṣiṇa (5. 19. 21).

15 It is curious that the Krauñca-Vyūha of the Pāṇḍavas is arranged by Yudhiṣṭhira, and not by Dhṛṣṭadyumna, the commanding officer (Senāpati), as is done correspondingly and rightly by Droṇa. Though the official commander, Dhṛṣṭadyumna is neither the chief leader nor director of the fight. On Vyūhas generally see Hopkins, *op. cit.*, p. 212.

42 ^{c}) अलातचक्रवत्. Cf. 7. 95. 25^{c}.

7

17 ^{d}) गावः शीतार्दिता इव = 134. 25^{d}; Cf. 130. 6^{cd}.

25 ^{c}) Śaibyātmaja is possibly Auśīnara Śaibya (7. 9. 65), grandson of Śibi Auśīnara mentioned in 7. 118. 30. In that case, who is Śibi also mentioned here (S variant Śaibya), as also in 7. 15. 32 (S variant Śala) and in 7. 130. 14 (*v. l.* Śaibya). This Śaibya Auśīnara, who sided with Yudhiṣṭhira and attacked Droṇa, is probably to be distinguished from Śaibya Govāsana (7. 70. 38 ; 6. 17. 20 and notes thereon) fighting in the army of Duryodhana. — A Kāśīpati, who was an ally of Yudhiṣṭhira (7. 7. 28), is mentioned in 5. 49. 38, and his horses described in 7. 22. 31 ; but he should be distinguished from the Kāsīrāja whose son was attacked by Dhṛṣṭadyumna (7. 9. 56), Kāśīśa mentioned in 9. 2. 17 among the allies of Duryodhana, as well as from Kāśya Abhibhū (6. 89. 12 ; 7. 22. 19, 34 ; 70. 38), or simply Kāśya (7. 24. 43 ; 5. 168. 21).

8

7 ^{a}) अस्त्रं चतुर्विधं. Dev. explains : युक्तायुक्तं करयुक्तम् अस्त्रयुक्तं चेति ; Arj. युक्तायुक्तम् अयुक्तम् अवयुक्तम् अन्तयुक्तम्. But in Udyoga अस्त्र (5. 30. 10) and धनुर्वेद (5. 155. 3 ; 193. 57) are described as *catuṣpād*, the four parts of the science of archery being described there by Dev. as मन्त्रोपचारमोक्षसंहाराश्चत्वारः पादाः. — ^{c}) Cd reads इष्वासधरं.

8 ^{b}) वैयाघ्रपरिवारणं. The epic war-chariot, like its Vedic forerunner, appears to have been provided with a kind of guard or fence-ring (*varūtha*) to prevent warriors from falling down when engaged in action. The description suggests that the fence-ring was covered with or made up of tough leather like the skin of tiger or elephant. Cf. व्याघ्रचर्मपरीवारा वृताश्च द्वीपिचर्मभिः 5. 152. 6^{cd}. See *ABORI* xxvi, 1945, pp. 286–87. The expression is very often used, as in 5. 81. 18 ; 138. 21 ; 179. 10, etc.

21 ^{ab}) = (var.) 31^{ab}.

9

8 ^{cd}) वाशितासंगमे. Cf. 7. 117. 20, 31 ; 134. 47 ; 152. 15 etc.

38 ^{a}) महारथसमाख्यातं = 106. 3^{c} ; °समाख्यातौ 105. 26^{c}. Cf. 8. 23. 37^{a}.

39 ^{a}) Note the peculiar double crasis in एकोपसृत्य ; similar instances in तपसोग्रस्य 1. 170. 14, ततोल्काश्रमे 5. 187. 25, अप्सरोपमाः 6. 7. 30, हतोन्क्रुष्टः 12. 92. 17, ततोपदिष्टं 12. 124. 29. — ^{c}) Dhṛṣṭaketu son of Śiśupāla, deserted the Cedis and alone joined the Pāṇḍavas, just as Yuyutsu, son of Dhṛtarāṣṭra and a Vaiśyā, alone went over to the Pāṇḍavas (7. 22. 27). Dhṛṣṭaketu is mentioned as a Mahāratha (5. 168. 8) and referred to as Śaiśupāli in 5. 49. 41 ; 7. 34. 5 ; 101. 22, 28 etc.

51 ^{c}) अनाधृष्टि 'superior to any check'. The ŚK reading अनावृष्टि makes no sense.

64 ^{b}) संस्थास्नुचारिषु. P W takes this as a wrong form for स-स्थास्नु-चारिषु 'along with movables and immovables'. Dev. on 1. 179. 11 (संस्थानचारिषु) explains the phrase as मरणधर्मकेषु. In 3. 207. 12 the reading is संस्थानचारिषु (*v. l.* सस्थास्नु°, सस्थाणु°). But the reading given by us is well documented, among other MSS. by Ś and most K.

10

10 ^{d}) अवहत्. Dev. takes it in the sense of आवहत् (= ऊढवान्), which is actually the B variant. आ + √वह् = to bring home a bride in 5. 145. 18. See on this word, ABORI, xxvi, 1945, p. 213.

18 ^{b}) अश्वशक. *Ś Br.* appears to use this word to signify 'excrement of a horse'! Here it seems

to mean a particular (disgusting?) tribe of Śakas who were horse-riders (cf. अश्वपुरुष in 6. 1. 7).

25 [d]) चागमत्. Ca. d read अगमं (= अवगतवानहं) which is not well supported by MSS. and remark : आगमादिति पाठश्छिन्त्यः.

11

22 [d]) एकायनगतः. According to commentators एकायन = 'sole object' of thought signifies the way of death. Dev. Arj. explain : एकं मरणमेवायनं मार्गो यस्य. This meaning would suit the word in 8. 29. 31.

13

8–18 The elaborate likening of a battle-field of slaughter to a river or sea is a bizarre epic simile, which occurs frequently in this Book, e. g., 7. 15. 42–43; 19. 60–61; 20. 31–37; 48. 49–50; 68. 47; 74. 51–53; 83. 29–30; 89. 11–15; 95. 2–4; 113. 15; 131. 119–23; 162. 15–16; etc.

12 [c]) शरीरदारुशृङ्गाटां. The dead bodies wallowing in blood are compared to Śṛṅgāṭas floating in water. The Śṛṅgāṭa, (called Singhārā or Siṅgāḍā in most North Indian languages, and Pāni-phal 'water-fruit' in Bengali) designates an aquatic plant (Trapa bispinosa); but the comparison here is to its turbinate triangular nut of blackish brown colour and ligneous texture (hence the appropriateness of the expression दारु). The S reading °संघाटां 'assemblage' is a colourless *lect. fac.*, which does not explain दारु satisfactorily, although शरीरसंघाटां occurs with *v. l.* in a similar context in 7. 20. 36[c]; 48. 49[a], the word संघाट, corresponding to संबाध in 7. 13. 18[a] or संघात (N *v. l.*) in 48. 49[a]. It is noteworthy, however, that संघाटिका is another name of the aquatic plant Trapa bispinosa.

15 [b]) प्राणिवाणिजसेवितां. The meaning is not clear, although the reading is more or less certain. The *v. l.* °वारिज° is facile and weak. According to Monier-Williams वाणिज = submarine fire; but the difficulty is that the sea is supposed to contain submarine fire, and not a river. If, however, we take वाणिज in the ordinary sense of a merchant, we can say that the creatures (gṛdhra, śṛgāla etc.), which roam about in the battle-field, are likened to merchants who trade in corpses. The fact that these creatures are mentioned again in 16[c] need not present a serious objection, for *jhaṣa* is repeated in 13[b] and 16[b].

29 [d]) लाडयन्. Recurs in 7. 28. 6[c]. This peculiar (Prakritic) root *laḍ* (or caus. *lāḍ*) 'to toss' or 'to throw' is, as variants in both places show, obviously not relished. It is, however, recognised in the Dhātupāṭha, although not listed in Whitney's *Roots*.

45 पौरव. Mentioned as a Mahāratha in the army of Duryodhana in 5. 164. 19–20. He is perhaps the same as Paurava Bṛhatkṣatra (King of Aṅga) mentioned in 7. 31. 63 (S. *v. l.* Naiṣadha), although the name is given as Vṛddhakṣatra in 7. 171. 56; 172. 9. He appears to have been slain by Aśvatthāman (7. 171. 64). He should be distinguished from the Saindhava Vṛddhakṣatra, father of Jayadratha (7. 121. 17), and Kekaya Bṛhatkṣatra (7. 22. 17; 82. 1), slain by Droṇa (7. 101. 5, 22).

50 [f]) Śarāvara or Śarāvaraṇa (7. 13. 66; 6. 86 36) = 'arrow-guard' or shield. Dev. चर्म, but कवच in 7. 171. 50; Hopkins, *op. cit.*, p. 304.

57 [a]) बर्हिणमहावाजं. The Carman (shield) was, like an arrow, amply feathered (महावाज) with peacock plumes (बर्हिण) as an ornamentation. As the epithet applies normally to an arrow, ŚK reading, perhaps perceiving the incongruity, altogether omits *vāja* (= feather of an arrow) and changes it to बर्हि; बर्हवितत 'covered with peacock feather'.

59 [b]) The expression प्रवेरित 'cast away, hurled' is already authenticated by its use in 1. 17. 23; 68. 73; 5. 173. 5, as well as in 7. 2. 15 (प्रवेरयन्); 140. 32; 142. 8. The variants show that it was considered an unusual word, probably formed irregularly as प्र + अव + ईरित. See PW and notes on Udyoga p. 737 and ABORI, xxvi, 1945, pp. 289–90.

61 [a]) वृद्धक्षत्रस्य दायादं. Refers to Jayadratha.

80 [c]) आर्तायनि = Śalya, son of Ṛtāyana. A curious etymology of the name is given in 8. 23. 44.

14

23 [d]) पुष्पिताविव किंशुकौ. A simile often repeated : 6. 43. 13[d]; 7. 47. 4[d]; 71. 17[d]; (var.) 83. 20[d]; (var.) 99. 10[d]; 111. 22[d]; 137. 9[d]; etc.

15

7 [a]) Śatānīka, son of Nakula, should be distinguished from Śatānīka, younger brother of Virāṭa (7. 20. 20; 4. 30. 10). The latter, curiously enough, is said to have been slain by Bhīṣma in 6. 113. 24, but he meets with death again at the hands of Droṇa in 7. 20. 22 and of Śalya in 7. 142. 27 !

32, 37 Vyāghradatta Pāñcālya, who is mentioned as a warrior in the army of Yudhiṣṭhira in 5. 168. 18, is slain here by Droṇa. He should be distinguished from Vyāghradatta, son of the Magadha king, in the army of Duryodhana, who is slain by Sātyaki (7. 81. 14; 82. 32). — Siṁhasena, the Pāṇḍava warrior, killed here by Droṇa, may or may not be the same as Pāñcāla Siṁhasena, son of Gopati, whose horses are described in 7. 22. 43. There is another Siṁhasena who fought with Karṇa (8. 40. 46).

16

2 [d]) अवहार, a regular term for cessation of fight, 5. 183. 27[a] ; 7. 32. 3[a].

19 [a]) तुण्डकेर. Kṣemendra gives the name as तुण्डिल. — [cd]) Suśarman, king of the Trigartas, was evidently not killed by Arjuna in 6. 100. 1 (see notes thereon); and perhaps he survived among the Saṁśaptakas until he was killed by Arjuna in 9. 26. 43. His brothers are mentioned in 7. 17. 20; but no brother of Suśarman appears with the name of Śatānīka, as Jacobi supposes. Prasthala appears to be a clan of the Trigartas; in 8. 30. 391* N reads Prasthala among people of blamable behaviour.

20 [a]) मावेल्लक. In spite of confusing variants this seems to be the most acceptable form of the name. See *v. l.* on the word in 8. 4. 47[a] and the editor's notes thereon, p. 678. —Kṣemendra has ललित for ललित्य; also त्रिगर्वराज for त्रिगर्त°.

29–36 The oath-taking of the Saṁśaptakas may be compared to that of Arjuna in 7. 51. 24–37.

32 [ab]) The Smṛti injunctions clearly forbid cohabitation with a woman in menstruation (*rajasvalā*); hence the qualification मोहात्, which word the *Varāha-purāṇa* (ed. Venkatesvara Press, 142. 41) also employs in a similar context. But the period (*ṛtu-kāla*) is extended usually to 16 days, of which the first four days are to be avoided (Manu. 3. 45–46). This view is apparently accepted by S reading; and the Ṛtukāla in this extended sense is employed in 7. 55. 28[ab]. — [c]) श्राद्धसंगतिकानां. People who assemble at a funeral ceremony and partake of food are deprecated; e. g. in *Padma-purāṇa* (ASS. ed., Ādi-kāṇḍa 56. 11 = *Kūrma-purāṇa* 1. 17. 11[b]–12[a]; Caṇḍeśvara's *Gṛhastha-ratnākara*, p. 344). D3 appears to take संगति in the sense of *saṁgama* (sexual intercourse), hence the *v. l.* श्राद्धमैथुनिक. Dev., however, curiously explains in his commentry: अहं त्वदर्थं करोमि त्वमपि मदर्थं भविष्यसीति कृतसमयानां.

34 [b]) The occurrence of the word होरा, which is sought to be replaced in BS by the *lect. fac.* मातृ, is interesting; but the sense is obscure. Usually, होरा (Greek *hōrā*, an hour) means the rising of a zodiacal sign at a particular time or its resulting effect; but this meaning is here incompatible, unless the sense intended is 'ignoring the particular zodiacal sign'. Is it possible that it has been used here as equivalent to Greek *hēlios* and signifies the sun ?

38 [d]) अपदान्तरं = तत्क्षणं (Dev.).

44 Satyajit is mentioned as a son of Drupada in 5. 168. 22. He is slain by Droṇa in 7. 20. 16.

17

19 [a]) हस्तावाप 'hand-guard' should be distinguished from हस्तवाप (in 5. 23. 21) 'hand-throw' (Dev. मुष्टि), which signifies shooting of several arrows at once. The word recurs in 7. 78. 28[b]; 96. 34[ab] = 140. 28[ab]; 99. 24[b]; 137. 28[d]; 145. 42[c] etc. See Hopkins, *op. cit.*, p. 262, 273.

31 [c]) कृत्वा मृत्युं निवर्तनं 'making death the (cause of) retreat' (निवर्तनं = निवर्तनहेतुं), or 'making retreat (equivalent to) death', *i. e.*, desisting from fighting only in death. Dev. (on 6. 53. 2) explains : स्वस्य परस्य वा मृत्युरेव निवर्तकः. The phrase recurs in 7. 127. 20[b]; 171. 39[d].

18

10 [a]) The spelling भृकुटी or भृकुटि, which occurs

also in 5. 103. 36, appears to be well documented here.

11 [ab]) त्वाष्ट्रमस्त्रं. Mentioned again in 132. 29, along with Vāruṇa, Yāmya, Āgneya and Sāvitra weapons : in 163. 28, along with Aindra, Pāśupata, Vāyavya and Vāruṇa.

22 [b]) भावज्ञोऽऽज्ञाय. This is one of the instances of irregular epic Visarjanīya Saṁdhi of *as*+*ā* resulting in *o*, as in रजोऽऽभीलं 7. 74. 52. Such Saṁdhis with the word *ātman* (or Ved. *tman* ?) (e. g. सोऽऽत्मानं 5. 149. 42; मूर्छान्वितोऽऽत्मानं 7. 153. 12) are common enough, but we have also राज्ञोऽऽज्ञया 1. 168. 21; ततोऽश्रमेधिकं 1. 2. 66; सोऽस्तीको 1. 49. 17; यौवनगोऽऽसुखे 1. 71. 22; जलधारामुचोऽऽकुलान् 1. 218. 14; संभृतोऽऽश्रमवासिना 5. 164. 6 (no *v. l.*).

35 [c]) आक्रीड इव रुद्रस्य. Cf. रुद्रस्याक्रीडसंकाशः 7. 100. 39[c].

19

6, 13 Some of the warriors mentioned here are not known elsewhere; hence the large number of variants with regard to the forms of these names. By Naiṣadha is perhaps meant Naiṣadha Bṛhatkṣatra mentioned above (note on 7. 13. 45). Karakarṣa is mentioned in 5. 49. 43 as following Śarabha, brother of the Cedi king; in 6. 80. 31 he is a Pāṇḍava warrior who rescued Cekitāna !

7 [d]) हंसपद. If they are the same people as हंसमार्ग mentioned in 6. 10. 68, then the BS reading हंसपथ would be preferable.

35 [d]) मरीच्यः. N does not approve of this S transference of fem. *i*- to *ī*- stem. But this is not unusual in the epics, e. g., शक्त्यः (weapon) 5. 139. 40; 7. 138. 18; शक्ती 5. 152. 3; आयती 5. 39. 7; 7. 134. 56; स्मृती Rām. 5. 15. 33, etc.

20

35 [d]) मांसशोणितकर्दमा. One of the frequent epic descriptive phrases, e. g., 6. 50. 94[b]; 162. 15[d]; 164. 82; 9. 14. 17[b]; 11. 16. 55[d]; etc.

40 [b]) प्रभिन्न इव कुञ्जरः = 7. 21. 4[b] (acc. sing.) = 7. 38. 28[b] = 9. 56. 59[d]. Cf. 7. 9. 8[a]; 68. 52[e].

43 Curiously enough, we are told that Vasudāna was killed later by Droṇa (7. 164. 84). G1 M perhaps perceived this incongruity and changed the reading accordingly.

46 [b]) The S reading कितव, accepted in our text as an epithet of Yudhiṣṭhira, is interesting. N seeks to avoid this blunt reference to the king's addiction to gambling, but Dev. supports S reading, which does not want to mince matters.

21

27 [c]) काका इव महानागं. Dev. reads कोकाः and explains it as पिपीलिकाः । महानागं महासर्पं ॥ अथवा कोका वृकाः, महानागं महागजं. Arj. agrees.

22

19 Abhibhū is the proper name; see 7. 61. 40; 70. 38. Hence the reading अभिभूः in 7. 22. 34 would appear preferable; but Abhibhū is the name of Kāśya and not of his son.

21 Sutasoma, whose origin is described, was the son of Bhīma (Pārtha) and Draupadī, just as Prativindhya of the previous stanza was the son of Yudhiṣṭhira and Draupadī. The other three sons of Draupadī by the Pāṇḍavas are mentioned in 23–25.

27 [c]) The K reading महाकर्का (for महाकाया), supported by **Cd**, is a notable variant; for कर्क means 'a white horse', as in 7. 107. 26. Both Amarakośa and Abhidhāna-cintāmaṇi mention कर्क as the synonym of a white horse.

29 Sörenson suggestes that Saucitti is the patronymic of Satyadhṛti mentioned in 5. 168. 17; but this is not borne out by 6. 89. 12; 7. 22. 29, 32, 34, 48 (Satyadhṛti Kṣaimi), where they appear as names of separate warriors.

46 [a]) Dev. भद्रकाः श्वेतखुराः. Cf. भद्रकाराः in 58[a].

51 Śaibya Citraratha should be distinguished from (Pāñcāla) Citraratha, brother of Virāṭa, mentioned in 7. 98. 37, as well as from Śaibya Auśīnara.

53 [c]) पटच्चरहन्तारं. Cf. 7. 24. 32[c]. The word पटच्चर, literally meaning a thief or robber, probably denotes a people here.

58 [b]) शरदण्डानुदण्डजाः. The S reading शरदण्ड-

(काण्ड)निभा हयाः merely repeats 46^b, and adopts here the reading दण्डधार of 46^d (for दण्डकेतु). If the expression, as Ca. d imply, indicates horses of different regions (Cv देशविशेषोद्भवाः), then शरदण्ड and अनुदण्ड would be names of different countries. We know nothing of Anudaṇḍa, but Śaradaṇḍa was the name of a country belonging to Śālva in Madhyadeśa (Kāśikā on Pāṇini IV. 1. 173). Nīlakaṇṭha reads शरदण्डानुदण्डयः and explains : शरदण्डः शरप्रकाण्ड इव अनुदण्डिः पृष्ठवंशो येषां, सितगौरपृष्ठा इत्यर्थः. This is ingenious; but अनुदण्डि in this sense is not recorded independently anywhere, and appears to be a facile invention of the commentator.

24

22 ^{b}) In 7. 19. 6 the form of the name is Bhūtavarman, which is given by S reading here. Sabhāpati is not a designation but the proper name of a warrior, who is mentioned again in 8. 65. 28 as fighting against Arjuna.

48 ^{b}) Note the Ś reading खजाकया. The खज, खजक or खजाका is a churning stick; possibly some kind of weapon is meant here. See Critical Notes on Karṇaparvan 8. 8. 41^a. Unless there is some technical significance, the traditional शलाका is perhaps as little an actual weapon in warfare as खजाका.

26

6 ^{a}) Dev. Arj. सहः सोढा, पचाद्यच्.

8 ^{b}) Dev. Arj. विस्मितं गर्वितं in the old sense.

28

6 ^{b}) शरावाप, lit. 'throwing of arrows'. The *v. l.* परिवाप or परिवार shows that its meaning was considered uncertain. Recurs in 1. 180. 12 apparently in the sense of a bow; but here (as in 7. 105. 31; 163. 18), in view of the word धनुः or शरासन in immediate context, it should mean a quiver.

39 Note that several lines are inserted here by the Bombay and Kumbhakonam editions, which are given by none of our MSS.

29

19 ^{b}) सुपर्णचिह्निकाः. Nīlakaṇṭha's reading °चित्रकाः (= tiger) is given only by B1; but व्याघ्र is already mentioned in the same line.

38 ^{d}) वल्मीकमिव पन्नगाः. A frequently employed simile to indicate the sharp piercing of an arrow; 7. 111. 15^d; 114. 7^d; 117. 7^d; 140. 29^d, etc. Also 6. 112. 118^d.

40 ^{e}) Citraśālā ed. reads तदाश्व-, but अश्व has no relevance among beasts of prey. Cf. श्वसृगालवायसाः 48. 47^a. — ^{d}) आयोध = आयोधन 'battle-field'; loss of final syllable *metri causa*.

31

36 ^{b}) विभीताः = विगतभयाः (Dev.), apparently भीत = भय.

35

21 ^{d}) शलभा इव पावकं. A stock epic simile; e. g., 8. 17. 104^d; 11. 25. line 3 of 63*.

23-25 For explanation of the weapons mentioned here (and in 7. 37. 22; 87. 15; 153. 21-23; 154. 14; 162. 40-41 etc.), see Hopkins, *op. cit.*, p. 269^f; and for the various parts of the chariot mentioned in 31-32 (and also in 37. 5-6; 40. 18; 43. 16-17; 65. 28; 88. 9-10; 97. 21-22 etc.), see the same work, p. 249, 340-42.

27 ^{c}) पञ्चास्यैरिव पन्नगैः. The arrows with five points are obviously compared to five-headed snakes. Cf. 7. 118. 2^d. Rām. (Bom. ed. 5. 38. 25^{cd}) कः क्रीडति सरोषेण पञ्चवक्त्रेण भोगिना. The earliest known representation of the five-headed Nāga is to be found in the Barhut reliefs (2nd century B. C.).

44 ^{ab}) = (var.) 45. 5^{ab}.

36

29 There are various Kuru warriors bearing the name Suṣeṇa. The present Suṣeṇa, with the qualifying description *dīrgha-locana* or *dīrgha-netra*, is probably not the son of Karṇa, of whom more is said in Book 8, but son of Dhṛtarāṣṭra, who fights with Bhīma (7. 102. 94). — Both Suṣeṇa and Kuṇḍabhedi are not killed here but merely struck down. For निहत or अवधीत् in this sense, see 6. 75. 49; 7. 102. 94; 132. 18.

35 [d]) मृगाः सिंहार्दिता इव = 9. 18. 3[d]. See note on 7. 7. 17[d] above.

38

30 [b]) क्रकर. The reading is documented in G1 M3-5, although the word in the sense of a musical instrument is not found in any lexicon. The *v. l.* क्रकव and क्रकच (the last having given rise to the Vulgate ककच, a more well-known word!) are perhaps scribal mislections. The reading adopted in 6. 95. 41[b] is ककच (supported by **Cd**), although क्रकर is given there by S.

42

17 [b]) सोत्तरायुधिभिरारूढयोधैः सह Dev. (with reference to elephants). Cf. 7. 18. 30[a] सोत्तरायुधिनः, where Dev. gives the same explanation.

44

9 Rukmaratha here is the son of Śalya. The expression is used as an epithet of Droṇa (7. 7. 30; 91. 12 etc.) because of his golden chariot (7. 8. 19; 145. 2; 164. 68), as well as of Virāṭa (5. 27. 18); but it is also the name of some princely warriors in 7. 87. 19.

45

21, 23 Krāthaputra is mentioned in 5. 4. 16 as one of the princes to whom Pāṇḍavas should send messengers. Perhaps he has nothing to do with Vṛṣakrātha (7. 19. 13) or Kratha (7. 96. 10), or Krātha, son of Dhṛtarāṣṭra, killed by Bhīma (8. 35. 7, 15) or Krāthi (7. 131. 86). Uncertainty regarding these names naturally gives rise to strange variants.

47

17 [b]) Note the S reading वृषा 'manly, vigorous', accepted in our text, for the rather colourless रणे of N. This Vedic epithet is applied *par excellence* to Karṇa by S also in 7. 2. 2[d]; 122. 30[d]; 150. 71[d]; 155. 22[c], 24[d]; 157. 4[c]. But N has वृषः (for Karṇa) in 7. 108. 20[b] (S रणे); 120. 73[f] (only in some N); 150. 71[d]; 155. 22[c], 24[d]; 157. 4[c]; 6. 117. 4[b], etc.; वृषेण in 7. 112. 45[d]. It would be better to adopt the S reading वृषा (for N वृषः) uniformly throughout, as it should be in 7. 114. 77[d], unless the MSS. indication is definitely otherwise.

39 [cd]) The general sense of the stanza is that Abhimanyu in the battle-field appeared as if imitating Vāsudeva-Kṛṣṇa, जनार्दन इवापरः (7. 48. 1). The S reading वासुदेवानुकृतिं (for वासुभद्रानु°) seems to be a conscious emendation, which appears to have spread into B and D; Ś K1.3 D1 read as in text and keep up the Yamaka with क्षणदासुभद्रः of the previous line. Devabodha explains : वासुभद्रो वासुदेवः. The fact that B S and some N MSS. change the expression क्षणदासुभद्रः appears to indicate that it is a *lect. diff.*, the sense of which was frankly obscure; and this change involved necessary alteration of वासुभद्रानु° into वासुदेवानु° in the next line. S goes to the length of changing the entire aspect of Pāda [c] into a Vaṁśastha Pāda. If we take क्षणदा here to mean 'night', as it normally does, then क्षणदा+सुभद्रः or क्षणदासु भद्रः does not make any sense suitable to the context. Is it possible to take क्षणदा as an adverb (like *nityadā, sarvadā*) meaning 'for the moment'? In the battle-field the excellent (सुभद्रः) Abhimanyu, with Cakra in his hand (चक्रपाणिः) appeared (बभौ) for the moment (क्षणदा) as if imitating Vāsubhadra with his Cakra.

48

1 [a]) स्वसानन्दिकरः. S reading स्वसुर्नन्दि- is obviously meant for regularization. In स्वसृ- the fem. ṛ- stem is transferred to ā- stem; **as in 6. 112. 3[b] मृत्योर्घोरामिव स्वसां**. Similar use in Rāmāyaṇa 7. 12. 2. Such transfer of ṛ- stem we find in Pali (Geiger, sec. 91) and Buddhist Hybrid Sanskrit (Grammar, sec. 13. 3, 7). For -नन्दिकर, cf. माद्रीनन्दिकरेण 5. 49. 30[d].

2 [b]) उद्यतारिवरायुधं. उद्यतासि° would be a tempting emendation, but अरिन् = discus.

7 [b]) कालकेय. It is noteworthy that Śakuni, son of Subala, king of Gāndhāra, is said here to belong to the Kālakeya tribe of Asuras who were slaughtered by Arjuna (7. 49. 16; 103. 39). S with some B D MSS. finds the reading incongruous and entirely effaces it. Kṣemendra paraphrases : सुबलस्यात्मजं वीरं कालिकेयं जघान सः. The वसातीय people are also mentioned next by Kṣemendra.

20 [ab]) भूतानि अन्तरिक्षे. N wants to avoid hiatus between Pādas by a radical change.

48 [e]) गान्ति. This is an instance of change of conjugation from the first to the second class, which is quite common in the epics. This form recurs in 5. 107. 9[e]. But the regular form गायन्ति also occurs in 7. 50. 12[b] (S गान्ति).

52 [d]) समुत्थितारुण्डकुलोपसंकुलं. In spite of a bewildering mass of variants, the emendation is necessitated by the occurrence of the word रुण्ड (=कबन्ध occurring as a *v. l.* as well as कुणप 'corpse'), which was apparently not easily understood. We read समुत्थितारुण्ड-, with *ā* as metrical lengthening, because समुत्थितोरुण्ड-, vouched for by some MSS., is inadmissible. There is no such word as उरण्ड, and *o* is hardly explicable as a case of metrical lengthening of *a*. Cf. उत्थितानि कबन्धानि.

49

11 [cd]) मधुलिप्सुः प्रपातं. Cf. 7. 108. 10[cd]; 5. 50. 26[cd]; 5. 62. 27[cd].

50

Following ŚK, Kṣemendra omits, after Adhy. 49, all references to the intervening episodes of Mṛtyu, Sṛñjaya and Ṣoḍaśa-rājakīya. Devabodha, however, comments on them.

81 [a]) अभिभाष्टुं. Aniṭ for Seṭ in infinitive, as in तर्तुं 1. 41. 10; 59. 1; वेत्तुं 1. 78. 5; 5. 63. 3; 3. 34. 48; क्लेष्टुं Rām. 2. 22. 14; 7. 20. 8.

51

24–37 Cf. 7. 16. 29–36.

29 [c]) Hypermetric.

32 [c]) An असंविभागी who is not disposed to share equitably or charitably with others is denounced in 5. 38. 36, while संविभागी is praised in 7. 55. 26.

52

Devabodha marks the end of Abhimanyu-vadha Parvan at the end of Adhy. 51 (= B. Adhy. 73), as we have done. See note on p. 282.

53

2 [a]) The reading अज्ञाय, though plausible on the authority of some MSS., is not likely. आज्ञाय with मतं is one of the common enough epic iterata, e. g., 5. 78. 2; 81. 14; 82. 24; 7. 139. 16; 145. 59[a]; etc.

28 [b]) तथोरसि. उरस् 'breast', being the seat of manly strength, here it means secondarily 'strength' itself. Cf. औरस=सामर्थ्य (Dev.) in 7. 36. 20; also cf. बलमौरसं in 7. 164. 23.

37 [ab]) सत्येनायुधमालभे. 'I touch the weapon in oath' as a form of swearing. Cf. 7. 53. 37. For आ + √लभ् with सत्येन see 5. 85. 7 = 5. 172. 15.

39 [a]) द्यूतमिदं = युद्धद्यूतं, as explained by Droṇa in 7. 98. 5; 105. 14–18; and 126. 10. Cf. प्राणदुरोदर in 7. 108. 4; प्राणद्यूत in 7. 117. 27; 135. 38.

54

10 [a]) स्नुषा श्वश्रानघायस्ते. The S variant explains the phrase. It should be construed as अनघ (voc.) आयस्ते स्नुषा श्वश्रूः विशोके कुरु. Here श्वश्रूः + अनघ = श्वश्रानघ appears to be a case of an unusual double Saṁdhi, which the large number of variants wants to avoid by various devices. आयस्ते = distressed.

Read in *f. n.* to 10, last line यद्यायस्ते.

55

23 [c]) नैवेशिकं सोपकरणं गृहं। नैवेशिकायेति पाठे गृहाश्रमोन्मुखाय विद्याव्रतस्नाताय—Dev.

35 [b]) अपविद्धां. The word is often used in technical sense in such phrases as *apaviddha putra*, who in Smṛti is a son discarded by his natural parents and adopted by a stranger. Here it is used in the general sense of 'forsaken'. Hence the variants.

56

3 [c]) दर्शयां नैत्यकं चक्रुः. Periphrastic Perfect with auxiliary separated from the verb, which S wants to regularize. But cf. अनुदर्शयां ततश्चक्रे (1. 70. 19).

57

13 [b]) विकाङ्क्षा 'freedom from desire or eager-

ness'; but Dev. काङ्क्षाविरोधः; Nīl. विसंवादः. The word occurs in Rām. (Bombay ed. 5. 37. 27, 40) where it is explained by commentators as संदेह or उपेक्षा.

50 [c]) भगघ्न. The reading, as against S मखघ्न, is supported by Dev. Śiva is said to have slain Bhaga by plucking out his eyes (10. 18. 16); hence Śiva is extolled as भगनेत्रहन् 3. 41. 12; भगनेत्रनिपातन 3. 40. 57; 7. 69. 56[d]; भगाक्षिहन् 12. 160. 48.

58

This interesting description of Yudhiṣṭhira's morning bath and toilet reminds one of Bāṇa's description of Śūdraka's bath in *Kādambarī*. Kṣemendra refers generally in one verse to the wholesale bath etc. of all Kauravas and Pāṇḍavas.

2 [a]) पाणिस्वनिका, हस्ते तालक्रियां कुर्वन्तः — Dev.

15 [cd]) This is one of the few references to the Saura sect in the Epic.

19 [b]) नन्द्यावर्तान्. Nīl. संपुटिताचर्यपात्राणि; but PW, which quotes this epic passage, explains it as a particular kind of diagram. Cf. Matsya-purāṇa 243. 20[cd] स्वस्तिकं वर्धमानं च नन्द्यावर्तं सकौस्तुभं.

27 [c]) Hypermetric. S reading attempts to regularize.

59

20 [d]) संकुलं (also 7. 164. 48[d]) n., a confused fight, mêlée. Cf. तुमुल (n.) in the same sense in 7. 97. 48; 120. 84; 146. 25; 161. 47; etc.

60

31 [a]) पराश्वस्य, 'putting trust or confidence'. The variants show that it was an irregular or unusual expression. Recurs in 2. 57. 18; 8. 27. 28 (in both cases with many v. l.); पराश्वस्तः 7. 158. 45.

61

22 [c]) Read तीर्थेन.

37 [d]) कालस्य पर्ययं = 7. 115. 1. See notes on 5. 50. 58; 71. 7. पर्यय in this phrase is really metrically shortened form of पर्याय (not of विपर्यय); for we have कालस्य पर्याये in 5. 147. 21[a]; कालपर्यायमागतं in 7. 164. 117.

49 [a]) गते अपि. Note how the variants attempt to avoid the hiatus. But cf. गतें असिन् 1. 41. 8.

63

4 [a]) सुत्सरून् 'skilful in the handling of a sword.' Dev. (on Bhīṣma) त्सरून् खड्गमुष्टीन्.

66

9 [cd]) Read बाणैर्घोररूपै.

67

44 [c]) पर्णाशा. Kṣemendra gives the name as वर्णमा (in the printed ed.), which is nearest to ŚK वर्णासा (°शा).

52 [cd]) कृत्येव विप्रोढा दुरधिष्ठिता. By Kṛtyā is meant the female deity to whom sacrifice is offered for destructive and magical purposes, or the sorceress who is invoked or created by means of sacrifical rites for such purposes. Cf. 7. 69. 61. The Śakti weapon hurled on a non-combatant, who is immune from its effect, becomes as ineffective as a Kṛtyā improperly settled on a Brahman. दुरधिष्ठिता = staying improperly, as in 12. 83. 30[b].

70 [b]) काम्बोजास्तरणोचितः. Double Saṁdhi of *as* + *ā*, as in धृतराष्ट्राश्रमपदं 1. 2. 212.

68

22 Note the irregular syntax, for [cd] is parenthetical. Some MSS. attempt to regularize it.

27 [c]) Read श्चैव.

70

38 [a]) Read शैब्यो.

41 [a]) स्वकेनाहं. The N reading, which is changed by S, shows rightly that Saṁjaya himself took part in the fight. See introd. to Bhīṣma-p. cxxiii; *ABORI*, xxvii, p. 310.

71

28 [d]) = (var.) 81. 17. References to the story or characters of the Rāmāyaṇa are quite frequent in this Book, e. g. 82. 28; 83. 13; 117. 10; 118. 48

(Vālmīki); 131. 61 ; 132. 16 ; 153. 27 ; 156. 23.

72

10 ^{c}) तालमात्राणि ; also 7. 44. 16. See notes on Udyoga 5. 26. 23^{c}. Hopkins, *op. cit.*, p. 270, is not correct in his interpretation of तालमात्र as 'palm long'.

73

28 ^{b}) सैरावतशतह्रदाः. Airāvata is a kind of rainbow.

75

5 ^{c}) असंभ्रमत्. Irregular insertion of augment before the preposition. Nīlakaṇṭha glosses : उपसर्गात्पूर्वमार्षोऽड् ! — ^{d}) अति = अतिक्रम्य. The function of अति as a Karmapravacanīya is misunderstood ; hence the variants.

13 ^{a}) उपावर्तयत् 'rolled on the ground'. Recurs as उपावृत्त (= लुठित Dev.) in a similar context. See notes on 5. 181. 2.

22 ^{b}) सैनिकाब्रुवन्. Practically no *v. l.* A case of epic double Saṁdhi of *ās + a*, as in नृपाब्रुवन् 7. 130. 35^{b} (practically no v. l.), क्रोधरक्तेक्षणाब्रुवन् 7. 134. 13^{b} (no v. l.), सिद्धाब्रुवन् 7. 134. 80^{c} (no v. l.). Also with अभवन्—हृषिताभवन् 7. 40. 3^{d} (no v. l.), 108. 22^{d} (no v. l.); विमुखाभवन् 7. 41. 4^{d} (no v. l.); विमनाभवत् 7. 164. 91 ; व्यथिताभवन् 7. 172. 39. These cases may, however, be explained by taking the verbs as instances of augmentless imperfect form भवन् or ब्रुवन्. But cf. त्वरिताविध्यन् 7. 145. 17 ; वाहास्पृशन्महीम् 7. 164. 107.

31 ^{c}) बलाक *masc.* = crane, being perhaps less familiar than *fem.* बलाका, gives rise to strange variants.

36 ^{b}) धिष्ठितं. The loss of initial syllable (Aphaeresis), resulting in *dhi* for *adhi* is mostly *metri causa*, as in उग्रे कर्मणि धिष्ठितः 7. 121. 4^{d} ; धिष्ठितौ रणमूर्धनि 7. 147. 30^{d} ; पादाङ्गुष्ठाग्रधिष्ठिता 5. 187. 21^{d} ; को भवानिह धिष्ठितः 1. 13. 18^{b} ; नागानां धिष्ठितानां 1. 48. 13^{ab} ; मार्गमारुह्य धिष्ठिताः 12. 149. 13^{d}. The variants in the present case, especially the entire change of the word in S, are meant to avoid the irregularity.

76

21 ^{c}) दृश्य. Cf. 7. 78. 46^{b}. Also 1. 218. 22 (no *v. l.*). Similarly, चिन्त्य 7. 11. 5^{a} ; also 5. 193. 1 (no *v. l.*).

82

5–6 Here Kṣemadhūrti is slain by Kekaya Bṛhatkṣatra ; but in 8. 4. 42 he is said to have been killed by Bhīma with his club.

84

24 ^{d}) सालकटङ्कटः. Probably a name or epithet of Alambusa.

29 ^{d}) पक्वमलम्बुसं. Alambusa must be a kind of large and heavy fruit (Dev. फलं) likened here to the Rākṣasa of that name. Not lexically recorded. Cf. फलं पक्वं तरोरिव 7. 98. 56.

85

7 ^{b}) तोत्रार्दित इव द्विपः = 7. 121. 10^{d} ; 171. 51^{b}. Also 6. 50. 63^{b} ; 9. 20. 16^{b} = 9. 25. 20^{d}. Cf. 7. 106. 28^{d} ; 149. 15^{d}.

16 ^{cd}) Cf. 7. 86. 24^{cd}.

87

47 ^{d}) पञ्चगुणो रथः. Nīlakaṇṭha vaguely explains : पञ्चगुणसामग्रीकः, while Dev. offers no explanation. Hopkins refers to this passage but does not interpret. In 7. 87. 55 we have mention of five essentials, namely, पीत (having thirst quenched), उपावृत्त (rolled on the ground), स्नात (bathed), जग्धान्न (well fed), विनीतशल्य (having darts removed); but they refer to the horses, and not to the chariot itself. The five essentials of a chariot should be Rathin, Sārathi, Aśva, Dhvaja and Śastra.

88

9 ^{b}) For the difference between उपस्थ and नीड of a रथ, see Hopkins, *op. cit.*, p. 238.

89

23 ^{d}) कुप्यभृतकः. The expression कुप्यवेतनी occurs

in 3. 16. 22 and probably means one getting wages in base metal (and not in gold or silver).

32 ^{bc}) = 128. 16^{cd} = (var.) 91. 51^{cd}.

91

16 ^{a}) Read प्रायाच्छनैः.

47 ^{cd}) As the *v. l.* indicate, the identity of the Kuru warrior Naiṣādhi, who accompanied Jalasaṁdha on the elephant, is uncertain. He may be the elephant rider Naiṣādi, who is slain by Bhīma in 8. 43. 71; but he cannot be Ketumat Naiṣādhi, who is killed by Bhīma already in 6. 50. 70. In 7. 156. 2, Naiṣādhi appears from the context (7. 155. 29) to be Ekalavya.

94

6 Several Sudarśanas are found mentioned. Besides Sudarśana, a Kuru warrior, who is called here राजवर, अवनिपालपुत्र and पार्थिवपुत्रपौत्र and killed by Sātyaki, there is Sudarśana, son of Dhṛtarāṣṭra, killed by Bhīma (7. 102. 99), as well as Mālava Sudarśana, a Pāṇḍava warrior, slain by Aśvatthāman (7. 171. 56, 63). The epithet पार्थिवपुत्रपौत्र, the significance of which is not clear, as well as राजवर, recurs applied to Alambusa in 7. 115. 14, 19.

7 ^{b}) समभिप्रशंसन्. Augmentless imperfect with three prepositions !

95

35 ^{a}) On शैक्यायस or शैक्य (7. 109. 10), see notes on 5. 50. 8.

97

12 The number of unconvincing variants indicate that the repetition of कृत्वा is original. The phrase कृत्वा संशप्तकान्मिथः = having sworn reciprocally not to recede from fight. Cf. a similar passage in 7. 99. 6^{cd}.

98

50 ^{c}) वैतस्तिक. A small arrow which was probably वितस्तिप्रमाण (वितस्ति = 12 aṅgulas or about 9 inches) employed for fighting at close quarters (निकृष्टयुद्ध) 7. 164. 150. Cf. Rāmāyaṇa, ed. Gorresio, 6. 49. 49. Kṣemendra (Droṇa 407) speaks of किष्कुप्रमाण वैतस्त (किष्कु = a cubit).

100

6 ^{a}) आह्निकेषु समूहेषु, 'daily assemblage of troops'; the variants show that the simple meaning was missed. समूहेषु = व्यूहेषु, Dev.

39 ^{b}) भूरिवर्धनः, explained by Devabodha as भूरिच्छेदनः, recurs in 7. 128. 34^{b}.

101

49 ^{c}) ऊरुग्राहगृहीत 'seized by paralysis of the thighs', 5. 50. 7.

69 Cf. 7. 165. 49, 103.

102

33 ^{cd}) = (var.) 40^{cd}.

35 ^{c}) गुडाकेश. Dev. gives a curious etymology of this word : गुडाका धनुर्विद्या, तस्या ईशः अग्रणीः ! The word is supposed to mean 'one who has overcome sleep or sloth (गुडाका)'.

47 ^{d}) आत्ययिकं 'of exceeding importance, pressing, urgent'. Although this reading is given by a few MSS. only, the variants are strangely discrepant and unconvincing. Dev. supports it as against ŚK. Cf. आत्ययिकेषु 7. 1. 43^{d}.

69 ^{c}) But Vinda and Anuvinda (of Avanti) are already killed by Arjuna in 7. 74. 25, 29 ! Their mention here, along with the sons of Dhṛtarāṣṭra, led Jacobi to suppose (*Mahābhārata*, pp. 194, 230) that these were sons of Dhṛtarāṣṭra. They should be distinguished from the Kekaya Vinda and Anuvinda killed by Sātyaki in 8. 9. 20, 32.

97 In spite of the expression अवधीत्, Suṣeṇa, son of Dhṛtarāṣṭra, is not killed outright in 7. 36. 29 nor here. Suṣeṇa is still alive in 8. 4. 100, and Kuṇḍabhedi in 7. 131. 84.

104

1 ^{a}) = 9^{a}.

33 ^{a}) व्यायच्छतां, also 7. 138. 19. व्यायाम in the

sense of fight occurs in 5. 136. 24. Hence व्यायच्छान्ति 7. 105. 4; व्यायच्छन्तः 125. 16; व्यायच्छन्तं 22. 2 (S व्यायामेन); व्यायच्छमानस्य 127. 3, 5, etc.

106

45 ^{d}) Cf. श्वाविच्छललितो यथा 141. 20^{d}, 150. 51^{d}; श्वाविधौ शललैरिव 143. 16^{d}. Cf. 7. 48. 6^{cd}. The form श्वाविद् (= श्वाविध्) occurs also in 1. 133. 22.

49 ^{d}) गूढपादैः = सर्पैः, Dev.

107

11 ^{b}) It is strange that the Chitrashala ed. should read अपुत्रां (for सपुत्रां) with reference to Kuntī!

30 ^{a}) समाजं = रङ्गं. Cf. महारङ्ग 114. 60^{a}.

108

30 ^{ab}) = 109. 2^{ab}.

109

29 ^{d}) क्रौञ्चं पत्ररथा इव. Refers to the Himalayan pass through the Krauncha mountain, mentioned also by Kālidāsa (Pūrvamegha 59), which was pierced by Kārttikeya and Paraśurāma, and through which swans are said to pass on to the Mānasa lake. Devabodha's reading कौञ्ज (= लतादिगृह) is gratuitously fanciful. Cf. हंसाः क्रौञ्चमिवाविशन् 7. 114. 82^{d}, where, however, Dev. reads as in text, and explains : क्रौञ्चं कार्त्तिकेयबाणद्वारेण हंसा इव.

110

9 ^{b}) यमकालान्तकोपमं. Cf. यमान्तकनिकाशयोः 141. 5^{d}; कालान्तकयमोपमः 6. 50. 42^{d}; कालान्तकयमोपमं Rām. 6. 116. 22^{b}.

114

91 ^{b}) धनुषां कूजतां रणे. Cf. 7. 162. 6^{d} कार्मुकाणां च कूजतां. See Kāśikā on Pāṇ. vii. 3. 59.

115

18 There appears to be some discrepancy or confusion with regard to the identity and slaying of Alambusa. He appears to have been killed by Ghaṭotkaca in 7. 84. 29, but here again he is said to be killed by Sātyaki! He is first mentioned in 7. 24. 57 as fighting against Ghaṭotkaca. In the present passage Alambusa, however, is mentioned not only as Rājavara (an epithet which Kṣemendra, Droṇa 500, repeats), but also as Pārthiva-putra-pautra, presumably of human ancestry. But curiously enough, he is mentioned again as Rākṣasendra in 7. 140. 16 (S अलायुध); 142. 34 (most S ह्ललायुध or हुलायुध!) Perhaps more than one Alambusa might have been meant. Jacobi (*Mahābhārata*, p. 196) appears to agree with this view, and distinguishes as many as three Alambusas. Alambusa in 7. 83. 15, 23 (cf. 6. 90) is a Rākṣasa, son of Ṛṣyaśṛṅga and brother of Baka Rākṣasa — a description which Kṣemendra (Droṇa 364) follows; but in the present case Alambusa is a king of human descent. It is natural to confuse Alambusa with Alāyudha and Alaṁbala; and this confusion, made mostly by the Vulgate, led Jacobi to suppose a third Alambusa, son of Jaṭāsura. Alāyudha, mentioned as a Rākṣasa king and warrior in 5. 163. 33, is described also as a relation of Baka Rākṣasa (7. 151. 3; बकभ्राता 7. 153. 4; बकज्ञाति 153. 33; बकस्य दयितः सखा, Droṇa 657, in Kṣemendra). We find him mentioned also in 7. 70. 46 and distinguished from Alambusa. Alāyudha does not actively appear till 7. 151. 1, while Alambusa is mentioned as already killed in 7. 125. 21, though actually killed by Ghaṭotkaca in 7. 153. 32. It is Alaṁbala, killed also by Ghaṭotkaca (7. 149. 31), who is mentioned as the son of Jaṭāsura in 7. 149. 5; so also in Kṣemendra (Droṇa 635). Jacobi ignores Alaṁbala.

116

2 ^{d}) आनर्त. Sātyaki is called here Ānarta (as also in 9. 17. 80). Ānarta, as the name of a country (Saurāṣṭra) or people, is referred to in 5. 81. 45. Apparently, Sātyaki is supposed to belong to that country as he was a Dāśārha (7. 117. 4) or Yādava (7. 117. 61). But as he was also a Sātvata (7. 116. 27) of the Vṛṣṇi tribe (7. 117. 25, 28, 47), Śūrasena is mentioned as his domicile in 7. 116. 9.

117

12 ^{a}) अपचिति 'amends, recompense'. In 5. 50. 50, as well as in 7. 149. 7, Dev. explains the word as निष्कृति, Arj. as शोधन. In 1. 46. 41, Dev. explains it as वैरनिर्यातन. The word also means 'respect,

homage', as in 1. 170. 11; 5. 89. 37; 127. 20.

118

30 [d]) Read औशीनरो.

36 [c]) कौरवेन्द्राय = कौरवेन्द्रस्य. The genitive is actually found in a limited number of MSS. The use of dative for genitive proper, i. e. in संबन्धे (and not शेषे) षष्ठी, is not infrequent in Vedic usage, although it is not noticed by Macdonell; e. g., Ś. Br. ii. 6. 4. 5 सा या श्येनी शलली सा त्रय्यै विद्यायै रूपम्, xiii. 1. 5. 1 श्रियै वा एतद्रूपं यद्वीणा; Baudh. Gr. Sūtra I. 10. 12 यस्यै नद्यास्तीरे संश्रिता वसन्ति तस्यै नाम गृह्णाति; Hiranyakeśi Gr. S. ii. 1. 3 (= var. Pāraskara Gr. S. 1. 15. 8; Āgniveśya Gr. S. ii. 1. 2) सोम एव नो राजेत्याहुर्ब्राह्मणीः प्रजाः। विवृत्तचक्रा आसीनास्तीरे तुभ्यं गङ्गे॥ In the epic the dative is found for such genitive in connexion with मह्यं and तुभ्यं for मम (मे) and तव (ते), e. g. हनिष्यति रिपुस्तुभ्यं 5. 162. 25, वयं तु गुरवस्तुभ्यं 5. 186. 17, etc. as they occur also in the quotations given above from Hiranyakeśī Gr. S.

119

9 [c]) Hypermetric.

120

29 [b]) व्यपाश्रितः 'having resorted to', which meaning S reading व्यवस्थितः misses. Cf. व्यपाश्रयः 'refuge, resort' 7. 9. 71; राजनीतिं व्यपाश्रित्य 7. 127. 19; यो हि धर्मं व्यपाश्रित्य 5. 37. 15.

71 [b]) = 163. 5[d]. Cf. Rāmāyaṇa 6. 88. 64. — लघु चित्रं च सुष्ठु च.

72 [b]) वातिकैः perhaps 'sorcerers', is meant as in 5. 62. 21; but in what connexion they come in here is not clear. Dev. explains: दूतैर्वातवद्भ्रमणशीलैः. Cf. 7. 135. 39[d], where Dev. reads वार्तिकाः and explains: वार्तिकाः वार्ताहराः, वातिका इति पाठे स एवार्थः.

86 [c]) पिङ्गलज्येन, explained by Dev. ज्वालामालित्वात्.

121

15 Kṣemendra agrees in omitting here the long Vulgate passage about the illusion of darkness created by Kṛṣṇa. Dev. remarks in this connexion: तत्र तमःसृष्टिः क्वचिद्दृश्यते। सा च न प्रामाणिकी। बहुपुस्तकादरेण पठन्तीति।

122

19 [d]) दशधर्मगतेन. Dev. explains: अवस्थातिशयेन पीडितत्वात्. The S variant दशा° is obviously due to misunderstanding.

21, 24 [a]) उपाकृत्य, उपाकुर्वन्. Technically, Upākarman is the ceremony performed before beginning the study of the Vedas.

39 [c]) काल्यं adv. 'timely, seasonably'. Cf. कालयुक्तं 7. 122. 31[d].

125

15 [d]) पातुमात्मानमुत्सहे. As the *v. l.* show, here we have a confusion between the verbal roots पा and पू. The form पावितुं is Vulgate attempt at rectification; but the correct form appears to be पवितुं.

127

12 [d]) Cd आत्मविदा (for अस्त्रविदा), explained as स्वशक्तिविदा.

16 [a]) दैवोपसृष्टः = दैवेन ग्रस्तः, अनर्थकर्मप्रारब्धत्वात् Dev.

130

23 Dhruva here is a Kuru warrior, but there is another Dhruva, who is a Pāṇḍava warrior, mentioned in 7. 133. 37.

25 Kṣemendra gives (Droṇa 569) the name of Jayaratha, a Kuru warrior, as Jaladhāra.

131

25 [d]) प्रत्यमित्र 'opposed as an enemy, hostile'. Also 7. 152. 14. Cf. 5. 125. 10.

56 [d]) क्रौञ्चमग्निसुतो यथा. Agni-suta = Kārttikeya. See note on 109. 29.

132

20, 21 The text (132. 21) speaks of five brothers of Śakuni, but actually gives the names of three only. The extra passage 1136* obligingly supplies the names of the remaining two.

133

54 [c]) Bhūri is son of Somadatta, also mentioned

in 7. 36. 5; 140. 6; and 141. 1–12 (killed by Sātyaki).

140

27 [a]) माधव. Kṛtavarman, son of Hṛdika, is so called because he was a Vṛṣṇi prince of the Mādhava clan (माधव = मधुगोत्र Dev.). Also 7. 140. 35[d]; 145. 58[d] (Sātyaki); 146. 4[d], 15[d] (Sātyaki); etc.

141

1 [d]) In the critical notes, read "**C**dp. v" for "**C**d. v".

142

34 [c]) अष्टचक्र; also 7. 150. 12. Eight-wheeler chariots are rarely mentioned. But these have special reference to the Rākṣasas Alambusa and Ghaṭotkaca.

144

34 [b]) पदाती च पदातिनं. Here we have an instance of *i*-stem transferred to *in*-stem; hence the number of variants wanting to rectify. But पदातिनं occurs in Rām. 6. 89. 53 (*v. l.* पदाति); पदातिनौ in Rām. 2. 40. 41 (*v. l.* पदातौ or पदाती तौ).

145

31 [d]) Read मा गास्तिष्ठेति.

148

36 [b]) Read राक्षमान्यासुराणि and make corresponding corrections in the footnotes.

150

3 [a]) Read पृष्ठ-.

155

2–3 Although there is good reason for it, this unseemly jubilation of Kṛṣṇa (while the Pāṇḍavas are plunged in grief) is considered by some critics to be a later addition. The real cause of the joy is the fact that Karṇa was constrained to divert the Indra-given Śakti from Arjuna to Ghaṭotkaca who is killed by it. Kṛṣṇa explains this; but since this reason is somewhat of a selfish kind, a more altruistic reason is added in 7. 156. 26–28, as an afterthought, that Ghaṭotkaca was an evil man who was inimical to Brahmaṇas and to the performance of Yajña; and it is in the fitness of things that he was killed! But since the passages are given by all recensions and versions, we need not stray here into the sphere of Higher Criticism.

157

10 [c]) Read अयोधयद्.

31 [ab]) **C**d reads: अयं प्रत्ययितः कर्णः शक्त्या चामितविक्रमः and explains: प्रत्ययस्तथेति बुद्धिः, सा जातास्येति प्रत्ययितः । शक्त्या निमित्तभूतया.

158

1 [c]) अपनीतं = अपनयः, as **C**d explains: so दुष्प्रणीतं = दुर्नयः in 11[c].

159

41 There cannot be much doubt that 1263* is a substitute passage for 41 (which is in Triṣṭubh), although it is in Anuṣṭubh and inserted after 34. Both the passages are indeed omitted by B2. 4. 5 Dc1 Dn1 D2. 4; but against the omission we have, on the one hand, the testimony of entire S (G6 missing) and, on the other, of such better types of N MSS. as ŚK (Ś2 K5 missing) B1. 3 D1. 3. The omission is due perhaps to motives of propriety.

161

4 [c]) कुर्मि. An instance of verbal stem transfer. The form recurs in 5. 180. 26.

9 [d]) This is merely a repetition, with variation, of 4[d], although कुरु for कुरून् is syntactically incompatible.

162

11 [d]) खे परांश्च. Dev. accepts this reading of the text.

26 [d]) सैन्येन रजसा. सैन्येन = सेनाभवेन; see 6. 1. 20 and notes thereon.

44 [c]) कङ्कट, 'armour for horse' Hopkins, *op.*

cit., p. 258 fn, but 'breast-plate or goad' p. 268 fn.

48–50 अपसव्यं कृ. It is not clear why Hopkins, p. 200 fn, explains this phrase by 'make an attack on one'. Usually अपसव्यं means 'not on the left side, right'. In auguries, evil omen is indicated by movement of animals from right to the left (e. g. अपसव्या मृगाः सर्वे धार्तराष्ट्रस्य केशव 5. 141. 16; also 7. 167. 3). The alternative reading in 7. 161 4[d] is अपसव्यमिमं (= द्रोणं) कुरु, where the plain meaning would be that Arjuna is instructed to keep the enemies on the left (सपत्नान्सव्यतः कृत्वा) and Droṇa on the right (अपसव्यमिमं कुरु). This seems to be the sense of the phrase here also, as well as in 7. 163. 24. Monier-Williams and PW note that अपसव्यं कृ (= प्रदक्षिणं कृ) sometimes means to circumambulate a person by keeping the right side towards him. Such movement in a rite generally implies reverence for the object of circumambulation or belief in the magical efficacy of the act. In the alternative reading of 7. 161. 4[d] it is possible to find the sense of reverence of Arjuna for his Guru Droṇa; but the repetition of the phrase in this and the other passage noted above hardly bears out this interpretation.

163

31 [c]) अर्जुनेनार्जुनं. Obviously Arjuna is compared to Arjuna himself — an instance of the poetic figure Ananvaya. But Dev. कार्तवीर्येण । तेनैव पार्थिवेन वा । उपमान्तराभावात्.

47 [c]) Note that पारं is irregularly neuter here.

164

11 [d]) न लिप्तः. From the context of unfair warfare some commentators would take लिप्तः = विषेण लिप्तः; Cf. 12. 96. 11 नेपुर्लिप्तो न कर्णी स्यादसतामेतदायुधम्. On the question whether poisoned arrows were used, the evidence is not conclusive; see Hopkins, *op. cit.*, pp. 277–78, 280 fn. The phrase विषतोमर, poisoned dart, occurs only in an inserted passage 543* in the list of weapons enumerated in 5. 152. — वस्तक. The Vulgate reads वस्तिक, which is explained, rather artificially, by Nīl. as a loose-headed arrow shot into the bladder (वस्ति). But from old medical works, वस्ति appears to be an injection syringe made of bladder. Undoubtedly some kind of deadly weapon is meant. Cf. 5. 152. 7 (where the reading is वस्ति).

147 [b]) एकविंशति. The number of manœuvers actually mentioned in the text is only 10, to which the additional passage 1314* adds three more. Both Dev. and Nīl. accordingly mention and explain 13 kinds. See notes on 6. 50. 45 and Hopkins, *op. cit.*, p. 286, for some of these sword-manœuvers.

165

13 [a]) हतौजाः. Although the reading suits the context, the variant हतौजाः appears to be better authenticated by MS. evidence.

49 Cf. 7. 101. 69; 165. 103.

96 [c]) सर्वं भद्रं ते. Although this reading is given by a very small number of MSS., it is probable, in view of the strange character of discrepant readings given by various groups of MSS.

109–115. This narration is a repetition, with some verbal changes, of 7. 164. 67–70, 106.

117 [ab]) Among N MSS., K4 B D have the unusual word आक्रन्दे (turmoil), and some K त्वन्नामपीडितः. The S reading, accepted in the text, is perhaps a later attempt at improvement, but it is consistent.

166

42 [d]) सकल्यं. Perhaps सकल्य is a mislection for सकल्प, in which phrase कल्प, **as explained by Nīl.**, **is** a technical term which signifies प्रयोग. Dev. reads सकलं and explains it as समोक्षं in accordance, apparently, with the dictum that the science of archery consists of four constituents (*pādas*), namely, मन्त्र, उपचार, मोक्ष and संहार.

167

5 [c]) कथंकथा (should be read as one word). Dev. कथंकथा कथं कथमिति विवादः.

168

4 [b]) The variants क्षान्त, (क्षान्तः or क्षन्ता) क्षीष्वपि arise perhaps from misunderstanding, while क्षीष्वथ and असाधुषु appear to be attempts at improvement.

By त्रिष्वपि साधुषु, Dev. understands देवद्विजगुरुषु.

170

18 [d]) कार्ष्णायसमया गुडाः. Dev. explains as पाषाणगोलकाः; 'iron balls' (also called *ayoguḍa*), used as projectile. See Hopkins, *op. cit.*, p. 295 f.n.

29 [c]) अवसत्स्यामि. Dev. also accepts this reading and explains: अवसादं यास्यामि । पाठान्तरमर्वाचीनम् ।

46 [a]) By अनया is meant गदया, as some variants actually clarify.

171

34 [d]) S preserves the hiatus; N unnecessarily repeats सः in order to avoid the hiatus.

55 [b]) Perhaps irregular for कुञ्जरं मर्दितं. The T G3.4 reading कुञ्जरमर्दिना is obviously an emendation.

172

59 [c]) The text-reading is found in a very small number of MSS. Even if it is not the most satisfactory, it is selected because the different readings given by different small groups of MSS. are hardly more suitable.

67 [c]) It is noteworthy that the text-reading वैत्तपाल्यं is given only by B, but it is most likely as being a somewhat unusual expression.

86-90 This is perhaps the earliest recorded reference to the Liṅga-worship, in which the epic Śiva is conceived as a phallic deity. See also 7. 173. 83-85, 92, 94; B. 13. 14. 27-35, 161. 16. Hopkins is not justified in his conjecture that these passages are mere interpolations which should be disregarded. If they are additions, they must have got into the epic text before our present manuscript-tradition begins; for both the N and S recensions include them. See S. K. De in *Our Heritage* (Bulletin of Postgraduate Research Dept., Calcutta Sanskrit College), Vol. i, pt. i, pp. 7-11.

173

4 Cn explains: निघ्नतः शत्रूनिति पाठे शरौघैः शत्रून्निघ्नतो ममाग्रतो यान्तं पुरुषमहं लक्षये इत्यन्वयः ।

59 This curious myth of Śiva as a child in the lap of Umā need not signify any implication of a cult of the Mother Goddess.

93 Dev. accepts this reading and explains: प्राणिनां शरीरेषु महादेवो वायुरूपो विषमस्थः प्राणादिरूपेण पञ्चधा व्यवस्थितः । तथा समस्तुल्यरूपतया । पञ्चत एव न द्वित्रादिसंख्यया स्थितः । किंभूतेषु शरीरेषु-विषमस्थेषु उत्तममध्यमरूपेषु । नास्योत्तमादिषु न कश्चिद्विशेषोऽस्ति । न केवलं शरीरेषु प्राणापानशरीरिष्वपि समविषमप्रकारः । अत्र प्राणापानशब्देन मनोबुद्ध्यहंकाराः पञ्चात्मन उपलक्ष्यन्ते । त एव शरीरिणः संधारकप्रेरकत्वात् संचेष्टयन्ते सर्वमिति ॥

[App. 20 A ought to have come on p. 1137 before App. 21 ; but it was passed over through oversight, and is now printed after the Notes, on p. 1159.]

20 A

After 7. 131. 99, K_4 B Dc_1 Dn $D_{1.3.5.6}$ ins. :

ततो घटोत्कचः क्रुद्धो रक्षसां भीमकर्मणाम् ।
द्रौणिं हतेति महतीं चोदयामास तां चमूम् ।
घटोत्कचस्य तामाज्ञां प्रतिगृह्याथ राक्षसाः ।
दंष्ट्रोज्ज्वला महावक्त्रा घोररूपा भयानकाः ।
व्यात्तानना दीर्घजिह्वाः क्रोधताम्रेक्षणा भृशम् । [5]
सिंहनादेन महता नादयन्तो वसुंधराम् ।
हन्तुमभ्यद्रवन्द्रौणिं नानाप्रहरणायुधाः ।
शक्तीः शतघ्नीः परिघानशनीः शूलपट्टिशाम् ।
खड्गान्गदा भिन्दिपालान्मुशलानि परश्वधान् ।
प्रासानसींस्तोमरांश्च कणपान्कम्पनाञ्शितान् । [10]
हुलान्भुशुण्ड्यश्मगुडान्स्थूणाः कार्ष्णायसीस्तथा ।
मुद्गरांश्च महाघोरान्समरे शत्रुदारणान् ।
द्रौणिमूर्धन्यसज्जन्त राक्षसा भीमविक्रमाः ।
चिक्षिपुः क्रोधताम्राक्षाः शतशोऽथ सहस्रशः ।
तच्छस्त्रवर्षं सुमहद्द्रोणपुत्रस्य मूर्धनि । [15]
पतमानं समीक्ष्याथ योधास्ते व्यथिताभवन् ।
द्रोणपुत्रस्त्वसंभ्रान्तस्तद्वर्षं घोरमुत्थितम् ।
शरैर्विध्वंसयामास वज्रकल्पैः शिलाशितैः ।
ततोऽन्यैर्विशिखैस्तूर्णं स्वर्णपुङ्खैर्महामनाः ।
निजघ्ने राक्षसान्द्रौणिर्दिव्यास्त्रप्रतिमन्त्रितैः । [20]
तद्बाणैरर्दितं यूथं रक्षसां पीनवक्षसाम् ।
सिंहैरिव बभौ मत्तं गजानामाकुलं कुलम् ।
ते राक्षसाः सुसंक्रुद्धा द्रोणपुत्रेण ताडिताः ।
क्रुद्धाः स्म प्राद्रवन्द्रौणिं जिघांसन्तो महाबलाः ।
तत्राद्भुतमिमं द्रौणिर्दर्शयामास विक्रमम् । [25]
अशक्यं कर्तुमन्येन सर्वभूतेषु भारत ।
यदेको राक्षसीं सेनां क्षणाद्द्रौणिर्महास्त्रवित् ।
ददाह ज्वलितैर्बाणै राक्षसेन्द्रस्य पश्यतः ।
स दहन्राक्षसानीकं रराज द्रौणिराहवे ।
युगान्ते सर्वभूतानि संवर्तक इवानलः । [30]
तं दहन्तमनीकानि शरैराशीविषोपमैः ।

---

20 A

(L. 1) D_6 हैडिंबिर्भीमविक्रमान् (for the post. half). — (L. 2) K_4 $D_{1.6}$ घ्नत घ्नत (for द्रौणिं हत). D_6 नोदयामास (for चो°). $D_{1.6}$ स्वां (for तां). — (L. 3) $B_{1.3}$ [आ]शु ; D_6 तु (for [अ]थ). — (L. 4) B_1 Dc_1 D_5 दंष्ट्रोज्ज्वल- (for °ज्ज्वला). Dn_2 भयावहाः (for °नकाः). — (L. 5) D_1 दीर्यं- ; D_6 दीप्त- (for दीर्घ-). B_4 -भुजाः (for -जिह्वाः). Dn_2 -दीप्तेक्षणा (for -ताम्रे°). — (L. 6) K_4 $D_{1.6}$ नभस्तलं (for वसुंधराम्). — (L. 7) D_5 युद्धम् (for हन्तुम्). K_4 नानाप्रहरणायुधं (for the post. half). — (L. 8) D_5 शूळ- (for शूल-). — (L. 9) K_4 Dn_2 $D_{1.3.5.6}$ भिंडि($D_{1.3}$ °ड)पालान् (for भिन्दिपा°). K_4 B_{2-4} Dc_1 Dn_2 D_5 मुसलानि ; $B_{1.5}$ मुष° (for मुश°). Dc_1 $D_{1.5}$ परस्वधान्. — (L. 10) D_3 प्राशान् (for प्रासान्). D_5 कुणपान्ककचांस्तथा ; D_6 कर्णे-यान्कांचनार्चितान् (for the post. half). — (L. 11) K_4 $B_{4.5}$ स्थूलान् ; $D_{1.5}$ हलान् ; D_6 हुंडान् (for हुलान्). $D_{1.6}$ भुशुंडीश्च ; D_5 भृशुंड्यश्म- (for भु°). K_4 Dc_1 -गदा- ; Dn_2 D_3 -गुडा- (for -गुडान्). K_4 $D_{1.5.6}$ स्थूणान् ; B_5 स्थूण- ; Dc_1 Dn_1 स्थूलाः. D_3 कर्णायसांस् (for कार्ष्णायसीस्). — (L. 12) D_5 -दारुणान् (for -दार°). — (L. 13) $D_{1.5}$ संत्रस्ता (D_5 °स्त-) (for [अ]सज्जन्त). D_3 राक्षसा विक्रमास्तथा ; D_5 राक्षसा भीम-रूपिणः (for the post. half). — (L. 15) $D_{1.6}$ ततस्तु शरवर्षं ते (D_6 °र्षं तु) (for the prior half). — (L. 17) K_4 $D_{1.6}$ हि (for तु). Dn_1 विक्रांतस् ; Dn_2 D_3 संभ्रांतं (D_3 °तस्) (for [अ]संभ्रान्तस्). K_4 Dc_1 Dn D_3 उच्छ्रितं (for उत्थि°). — (L. 18) D_1 शिलासितैः (for °शितैः). — (L. 20) Dn_1 निजघ्नू (for °घ्ने). — (L. 21) B_4 पूर्वं ; D_3 युद्धं (for यूथं). — (L. 22) B_1 सिंहेनेव (for सिंहैरिव). — (L. 23) K_4 $D_{1.6}$ तदा ते ($D_{1.6}$ ततस्ते) राक्षसाः क्रुद्धा (for the prior half). $D_{1.6}$ पीडिताः (for ता°). — (L. 24) B_{1-3} Dc_1 संप्राद्रवन् ; D_6 समाद्रवन् (for स प्राद्र°). D_5 क्रुद्धायाः प्राद्रवन्द्रौणिं (for the prior half). Dn_1 om. (hapl.) from जिघांसन्तो up to द्रौणिर् (in line 27). K_4 D_1 महाबलं (for °बलाः). — (L. 25) B_1 $D_{1.5.6}$ अद्भुततमं. — (L. 26) B_5 सर्वभूतेन (for °तेषु). — (L. 27) D_6 क्षणेन (for क्षणाद्). D_3 महाबलः (for °स्त्रवित्). — (L. 28) B_3 (marg. as above). निशितैर् (for ज्वलितैर्). — (L. 29) K_4 D_1 वहन् ; Dc_1 हत्वा ; Dn_1 ब्रहन् (for दहन्). — (L. 31) Dc_1 निर्दहंतम् (for तं दहन्तम्).

support of all Sanskritists, and of all who are interested in the furtherance of this supremely important work. . . . In every respect, therefore, this monumental work will reflect the utmost credit on its editor and his assistants, and on the great Indian people who may justly regard it as a matter of national pride. . . When completed, this edition of the Mahābhārata will occupy a place in the history of Sanskrit scholarship with which only one other work—the lexicon of Boehtlingk and Roth—can hope to vie in magnitude and importance." — Professor Dr. FRANKLIN EDGERTON (Yale University, New Haven).

His Excellency Sir ROGER LUMLEY, Late Governor of Bombay: "Since its foundation more than a quarter of a century ago, the Bhandarkar Oriental Research Institute has rendered great service to the cause of Oriental learning, and deeply enriched the tradition of Indian Scholarship. ...... I give my best wishes to the Institute for the future, and look forward to the day when its great work on the Mahābhārata is successfully completed."

His Excellency LORD WILLINGDON, Late Viceroy of India: "With the recollection of the close association which I had with the early fortunes of the Bhandarkar Institute and of my personal friendship with that great scholar and gentleman, Sir Ramkrishna Bhandarkar, I am grateful for this opportunity of sending my warmest greetings to all those who have laboured so well to bring it to its present state of efficiency.

As its first president, I am proud to feel that it is fully justifying the hopes and aspirations of its founder, and is proving a worthy memorial to a great citizen, a great student of Oriental Research, and, above all, to one who spent his life working for the educational advancement of his fellow countrymen."

Shri. RAJENDRA PRASAD, the Rashtrapati of India: "The Bhandarkar Oriental Research Institute, by its systematic and valuable research of the last four decades, has done a great national service and opened up new avenues for free India's future writers and thinkers. ...... In the changed political atmosphere in our country, I am sure, your Institute will receive greater recognition both at the hands of the public and the Government, which should mean greater appreciation of the work you are doing and more liberal help to you in carrying it out."

Sir JOHN FORSDYKE, K. C. B., Director and Principal Librarian, BRITISH MUSEUM, London: 'The British Museum sends its warmest congratulations to the Bhandarkar Oriental Research Institute. The founding of the Institute was a landmark in the development of Oriental studies in India, and during these 25 years great enterprises have been planned and rapidly carried towards completion. First among these is the monumental edition of the Mahābhārata, without doubt the most important advance in Sanskrit scholarship in this period, and a model for the critical treatment for which the bulk of Sanskrit iterature still waits."

Resolutions of the Indian Section of the 17th International Congress of Orientalists at Oxford (1928): 1. "That this Congress is gratified to find that the preparation of a critical edition of the Mahābhārata, a work of such tremendous importance for the future of Sanskrit research, has been undertaken by the Bhandarkar Oriental Research Institute, and congratulates the Institute on the first fruits of its labours, the first fascicule of the critical edition, which was published in July 1927."

2. "That in view of the eminently satisfactory manner in which the work is being done by the Institute, this Congress is of opinion that the MS. collations made and the funds collected for the critical edition of the epic planned by the Association of Academies be now utilized for purposes of the critical edition being prepared in India, without prejudice to the original project of the Association of Academies."

3. "That this Congress therefore recommends that: (*a*) such collations of the Mahābhārata text as have already been prepared by the Association of Academies be placed, on loan, at the disposal of the Bhandarkar Oriental Research Institute, and (*b*) such funds as were collected by the Association of Academies for Mahābhārata work be now utilized for doing further collation from the Mahābhārata MSS. preserved in the European libraries, these collations being in due course likewise made available for the purposes of the work of the critical edition undertaken by the Bhandarkar Oriental Research Institute."

☞ It is in the spirit of this resolution that the Trustees of the Mahābhārata Fund in Great Britain have made from the Fund donations of £ 2,490.